

अचिन्त्य चिंतामणि - शाश्वत महामंत्र

ॐ श्री पंचारमोहि तमरकार महामंत्र ॐ

ॐ श्री नमोदरायणाय ॐ श्री नमोदरायणाय

ॐ श्री उवज्झायाणाय ॐ श्री उवज्झायाणाय

अहं नमः

जसिआजसा सम्भयं ह्यान-दर्शन-चारिभ्यो नमः

नमो अरिहंताणं
नमो सिद्धाणं
नमो प्रार्थरियाणं
नमो उवज्झायाणं
नमो लोएसवसाहूणं
 एसो पंच नमुक्कारो,
 सब्ब पायप्पाणासणो ।
 मंगलाणं च सब्बदिं ३
 पढमं हयइ मंगलं ॥

शिवमन्तु सर्वे जगतः
 परशितनिरता भवन्तु
 मुक्तायः । शैवाः
 अयमन्तु नादो सर्वेव
 सुमि भवन्तु लोकः ॥

शुभं वि
 २०४ २५२ २५३ २५४
 वि ५ अ ५५५ ५५६
 वि ७ ७५ ७५६ ७५७
 वि ९ ९५ ९५६ ९५७

शुभं वि
 २५९ २६७ २६८ २६९
 वि ७ ७५ ७५६ ७५७
 वि ९ ९५ ९५६ ९५७
 वि ११ ११५ ११६ ११७

शुभं वि
 २७४ २८२ २८३ २८४
 वि ७ ७५ ७५६ ७५७
 वि ९ ९५ ९५६ ९५७
 वि ११ ११५ ११६ ११७

शुभं वि
 २८९ २९७ २९८ २९९
 वि ७ ७५ ७५६ ७५७
 वि ९ ९५ ९५६ ९५७
 वि ११ ११५ ११६ ११७

संपादक

डॉ. मनहरभाई सी. शाह

थौड पूरुवनो सार-अचिन्त्य प्रभावशाणी

शि
व
भ
स्तु
स
र्व
५
ग
तः

स
र्व
त्र
स
र्व
गु
शि
नो
ल
व
स्तु

सर्वशिरोमणी
श्री नमस्कार महामंत्र

(चित्र परिचय पृष्ठ नं. २३८-२३९)

ॐ शिवमस्तु सर्वजगतः ॐ

अथित्त्य शिंतामणि - शाश्वत महामंत्र

(तमरुछारमहामंत्र उपरतुं अनुपम-अलौछिछ शितन तिवेयन)

संपादक : डॉ. मनहरतारु सी. शाह

सह संपादक : शैलेश शाह

नम्र निवेदन

प्रस्तुत ग्रंथने कोरुपर प्रकारनी आशातनाथी नयावशो.

● प्रकाशक ●

‘धर्मधारा’ कार्यालय

११ॢ, श्रेयस कोम्पलेख, डेरासर सामे, नवरंगपुरा, अमडावाड-ॢ.

ईन : ७४ॢ३१७ॢ

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

પ્રાપ્તિસ્થાન

‘ધર્મધારા’

૧૫, જીવનદીપ સોસાયટી,
બી.ડી. પટેલ હાઉસની
પાછળ, નારણપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩.

ફોન : ૩૧૦૪૭૭૧૮ ૭૪૯૩૧૭૬

શ્રેણિક શાહ

૨૦૧, ઘનલક્ષ્મી કોમ્પ્લેક્સ, લલિત
પેલેસની ઉપર, પોલીસ કમિશ્નર
ઓફિસની બાજુમાં, શાહીબાગ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪.

ફોન : ૩૧૦૦૭૦૧૬, ૫૬૨૪૦૨૯

આવૃત્તિ : દ્વિતીય

વર્ષ : તારીખ ૪-૧૦-૨૦૦૩, શનિવાર, દશેરા (વિ.સં. ૨૦૫૯)

મૂલ્ય : રૂ. ૧૦૦/-

મુદ્રક : મરકચુરી પ્રિન્ટર્સ

૨૦૧, ઘનલક્ષ્મી કોમ્પ્લેક્સ,

લલિત પેલેસની ઉપર,

પોલીસ કમિશ્નર ઓફિસની બાજુમાં,

શાહીબાગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪.

ફોન : ૩૧૦૦૭૦૧૬, ૫૬૨૪૦૨૯

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથનું નામાભિકરણ ‘‘અચિન્ત્ય ચિંતામણિ - શાશ્વત મહામંત્ર’’ કરવામાં આવ્યું છે કારણ કે નમસ્કાર મહામંત્ર - નવકાર - નોકાર વગેરે શબ્દોથી આપણે પરિચિત છીએ. પરંતુ તે મહામંત્રના પ્રભાવથી આપણે અપરિચિત છીએ.

‘‘અચિન્ત્ય ચિંતામણિ’’ એટલે સંવરભાવથી ચિંતવન કરાયેલો એવો આ મહામંત્ર ચિંતામણિ રત્ન સરીખો તત્કાલ, શીઘ્ર સાધકને ઈષ્ટ વસ્તુની સિદ્ધિ કરાવનારો છે. જ્યારે ‘‘શાશ્વતો’’ એટલે સર્વ ક્ષેત્ર - સર્વકાળમાં અખંડિતપણે વિદ્યમાન છે.

શ્રી જિનેશ્વર કથિત આગમોમાં નમસ્કાર મહામંત્રને અગ્રિમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ મહામંત્ર માત્ર જ્ઞાનનો વિષય ન બનતાં ભાવનાનો વિષય બને તો મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ ભાવના સાધકના જીવનમાં વિકાસ પામતાં-પામતાં સાધકને આત્માના સર્વોચ્ચ સ્થાને બિરાજમાન કરે છે.

મંત્રમાં ‘જ્ઞેય’ અને ‘ધ્યેય’ની યર્થાથતા ઉપરાંત ‘જ્ઞાતા’ અને ‘ધ્યાતા’ ની વિશુદ્ધિની પણ આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન એ વસ્તુ તંત્ર છે અને ભાવના એ પુરુષતંત્ર છે. જ્ઞાન એ વસ્તુને અનુસરે છે જ્યારે ભાવના એ પુરુષને અનુસરે છે, તેના આશયને અનુસરે છે.

જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. વિરતિ સમતા સ્વરૂપ છે. સકલસત્વાહિતાશય સ્વરૂપ છે. અને તે ઉપર જણાવેલ ચાર ભાવનાઓથી વિદ્યમાન થાય છે. આમ જો ભાવનાઓ વિકસિત ન થાય તો પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન વંધ્યા સ્ત્રીની જેમ નિષ્ફળ બને છે.

જ્ઞાન ન મળવાથી જેમ અજ્ઞાનનો અંધકાર વ્યાપી જાય છે તેમ ભાવનાઓનો વિકાસ ન થવાથી કર્તવ્યહીનતાનો દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. ભાવનામાં ન્યૂનતા માટે ભાવનાની પૂર્ણતા કર્યા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ બચતો નથી.

જ્ઞાન બીજાને જાણવા માટે છે. ભાવના પોતાને સુધારવા માટે છે. માટે અચિન્ત્ય ચિંતામણિ-શાશ્વતો મહામંત્રનો આરાધક જગતનાં સર્વજીવોનાં હિત માટે કાર્ય કરતો હોવો જોઈએ. પરમ પંચપરમેષ્ઠિ જેવો ભાવ ક્રમશઃ પણ તેનામાં ન પ્રગટે તો આ વિભાવ થયેલા જ્ઞાનનો અર્થ શું? આ માટે નમસ્કારભાવ, ક્ષમાપનાભાવ તથા સકલ જીવરાશિનાં હિતનો ભાવ લાવ્યા સિવાય પ્રાદુર્ભાવ થયેલું જ્ઞાન સફળ થતું નથી.

શાશ્વત મહામંત્રમાં ‘નમો’ શબ્દથી દુષ્કૃતગર્હા તથા ‘અરિહં’ શબ્દ સુકૃત અનુમોદનાના સ્વરૂપમાં અને ‘તાણં’ શબ્દથી શરણગમન પદના અર્થમાં જણાય છે. કેટલાક તેનો અર્થ સકલ અશુભ અને શુભ કર્મનો ક્ષય અથવા હણનારા શત્રુ એવો પણ કરે છે. આ

પદનું સ્મરણ-ચિંતન સ્વાર્થવૃત્તિથી પરાડમુખ થઈ પરમાર્થવૃત્તિ પ્રતિ આકર્ષિત થઈ કરવું હિતાવહ છે.

શાશ્વત મહામંત્ર જે અચિન્ત્ય ચિંતામણિ સમાન છે બલ્કે, તેનાથી પણ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ આપનારો છે. ચિંતામણિ તો માત્ર ભૌતિક સંપદા આપશે જ્યારે આ નમસ્કાર મહામંત્ર - જે ત્રૈલોક્યદીપક છે તે તેના નામ પ્રમાણે ગુણ ધરાવનારો છે એટલે કે સાધકને ત્રિલોકના ઉચ્ચ સ્થાને, તમામ ભૌતિક સંપદાઓ પ્રાપ્ત કરાવી, સ્થાપિત કરે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક તો મહાસાગરમાં બિંદુ સમાન છે. જ્યારે નમસ્કાર મહામંત્ર - નવકાર - નોકાર - મંત્રાધિરાજ - વગેરે ઉપનામોથી વિભૂષિત આ શાશ્વતો મહામંત્ર ચૌદ પૂર્વનો સાર છે. માટે ક્યાં એક તુચ્છ તણખલું અને ક્યાં મેરૂ પર્વત ! જેના ગુણો-ફળનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. તેમ છતાં ભક્તામર સ્તોત્રમાં જેમ માનતુંગસૂરિ ભગવંત પોતાની અલ્પજ્ઞતા પ્રગટ કરે છે અને મહાન સ્તોત્ર ભેટ આપે છે. જેમાં તીર્થંકર પરમાત્માનાં અનંતા ગુણોનું વર્ણન છે, તેમ અમે પણ પુસ્તક પ્રકાશિત કરીને આવા મહાન મહામંત્રનાં ગુણો-મહત્વ-સાધના બહાર લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ પુસ્તકમાં જુદા-જુદા વિભાગો આપવામાં આવ્યા છે. જે વાંચકોને વાંચવા માટે તથા સાધના માટે સુલભ બનશે. અગાઉ પં. ભદ્રંકરવિજયજી મ.સા. સિદ્ધસેનાચાર્યજી, પં. અભયસાગરજી મ.સા. વગેરેએ નમસ્કાર મહામંત્ર ઉપર મનનીય અને આત્માને ઉચ્ચતમ સ્થિતિએ બિરાજમાન કરાવવા પુસ્તકો પોતાના જ્ઞાન-ભાવના-અનુભવના આધારે પ્રકાશિત કરાવ્યાં છે.

નમસ્કારના ચિંતનના પાઠ દ્વારા આપણે સૌ નમસ્કારમય બનીએ એ જ અભ્યર્થના.

તા. ૪-૧૦-૨૦૦૩
અમદાવાદ

ચંદ્રપ્રકાશ શાહ

નમસ્કાર મંત્ર - શાશ્વત મંત્ર

આદિ-અનાદિકાળથી ગુંજતા પંચપરમેષ્ઠિ મહામંત્રમાં બિરાજમાન પંચ પરમેષ્ઠી પ્રતિ વંદન હી વંદન કરતાં ધન્યતા અનુભવું છું.

નમસ્કાર મહામંત્ર એ શાશ્વત મહામંત્ર છે. જેનો કોઈ આદિ નથી અને જેનો કોઈ અંત નથી એવો આ પરમ તારક મહામંત્ર છે. નવકારના એક એક અક્ષર પર ૧૦૦૮ વિદ્યાઓ રહેલી છે. નર્સરીમાં કે કે.જી.માં બારાખડી ભણતા નાના ભુલકાંઓને 'ન' નગારાનો 'ન' શિખવાડાય છે. નગારાના 'ન' અને નમો અરિહંતાણં ના 'ન' વચ્ચે જમીન આસમાનનો તફાવત છે. નગારાનો 'ન' સાંસારિક બંધનો પ્રતિ લઈ જાય છે. ને નમો અરિહંતાણંનો 'ન' મોક્ષની મંઝિલ સુધી લઈ જાય છે. નમો અરિહંતાણંનો 'ન' આપણને સિદ્ધશિલા ઉપર સ્થાન અપાવે છે. એક 'ન' મારક છે, બીજો 'ન' તારક છે. આવા નવકારના અડસઠે અક્ષર પામતાં નિમ્નકોટિનો આત્મા શ્રેષ્ઠકોટિનો પરમાત્મા બની શકે છે.

આવા આ નવકાર મંત્ર પ્રત્યે સભાનતા પ્રગટે, હૃદયમાં એના સાચા સ્વરૂપની ઝાંખી થાય જે ડગલે ને પગલે માર્ગદર્શક બની રહે તેવી મારી અંતર અપેક્ષા રહી છે. આ ભાવ-વંદન કરતાં કરતાં સત્-ચિત્ત-આનંદ એટલે કે સચ્ચિદાનંદ જેવો ભાવ પ્રગટે. શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યધન સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ પ્રત્યે અભિમુખતા પ્રગટ બને અને મહાન શિરોમણિ મહામંત્ર મારફત આત્મતત્વની પ્રાપ્તિ થાય, મહામંત્રનું સાચું સ્વરૂપ પામવા માટે મનમાં એક પુકાર ઉઠે એવી અભિલાષા જાગે છે.

આ મહામંત્રની ઘોષણા, આરાધનાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તેની મારફત આત્મ તત્વની ખોજ અને પ્રાપ્તિ, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયી રાજમાર્ગ ઉપર ચાલવાનું સંભવ બને. આ રત્નમય માર્ગ પર અનાદિ-અનંતની ધર્મધારામાં 'બહુરત્ના વસુંધરા'ના કેટલાયે મુમુક્ષુ રત્નોએ ચાલીને આત્મતત્વની ખોજ કરી છે. આવા રત્ન શોધકના ધ્વનિ, પ્રતિ ધ્વનિ આ ધરતી ઉપર ગુંજતા રહ્યા છે એવા આત્મદર્શન કરનારા ને કરાવનારા મહાત્માઓને વંદન કરવાનું સૌભાગ્ય જેને સાંપડે તેઓ ધન્ય ધન્ય થઈ જાય તેમાં સહેજ પણ આશ્ચર્ય ઉદ્ભવવાનું કારણ નથી.

આવા આ નમસ્કાર મહામંત્ર વિષયક ગ્રંથ અનેક જીવોને પ્રેરણારૂપ બને, તારણહાર બને એવી અપેક્ષા અસ્થાને નથી. આ ગ્રંથના શબ્દોની અસર જેને જેને થાય તે તો ધન્ય થઈ જાય સાથે સાથે આપણને તેની અનુમોદના કરવાનો અવસર મળે તે પણ આપણા માટે પરમ પુણ્યનું કારણ બને. આવા આ ગ્રંથને જેનો ઉપરાંત જેનેતરો સમક્ષ પ્રગટ કરતાં હું ધન્યતા અનુભવું છું.

જાણે અજાણે જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ કાંઈ લખાયું હોય તો આપ સૌ મને ક્ષમા આપશો. એવી અભ્યર્થના જય નવકાર સાથે વિરમું છું.

- ડૉ. મનહરભાઈ સી. શાહ

આ ગ્રંથ “અચિન્ત્ય ચિંતામણિ શાશ્વત
મહામંત્ર” જીવનમાં પરમ સુખ, દિવ્ય
આનંદ અને શાંતિનો અનુભવ કરવાની એક
અણમોલ સંપત્તિ રૂપ છે.

આત્માના અખૂટ સંપત્તિના ભંડારને
ખોલવાની દિવ્ય ચાવીરૂપ આ પુસ્તક છે.
જેનું જેમ છે તેમ આકલન કરવા આ વાણી
અસમર્થ છે. માટે જાતે વસાવી વાંચી
અલૌકિક આનંદનો આસ્વાદ માણવો એ
જ અભ્યર્થના.

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

નમસ્કાર મંત્ર - શાશ્વત મંત્ર

ડૉ. મનહરભાઈ સી. શાહ

વિભાગ - ૧ : નમસ્કાર મહામંત્રનું મહત્વ

૧.	શ્રી નવકારમંત્રનો મહિમા સૂચવતી ઉક્તિઓ	સંકલન : અમીબહેન શાહ	૧
૨.	નમસ્કાર માહાત્મ્ય		૩
૩.	નમસ્કાર ચિંતન	શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૧૬
૪.	ભક્તિ અને મૈત્રીનો મહામંત્ર	સંકલન : અમીબહેન શાહ	૩૬
૫.	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્વરૂપ	સંકલન : અમીબહેન શાહ	૩૮
૬.	નવકાર મંત્ર Master Key	રાકેશ આર. શાહ	૫૯
૭.	પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર	સમણ શ્રુતપ્રજ્ઞ	૬૨
૮.	નિત્ય નમસ્કાર હો નમસ્કારને -	મુનિ જયદર્શન વિજય	૬૬
૯.	શ્રી નવકાર મહામંત્રની વિડંબનાની પરંપરાઓ	પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ	૭૨
૧૦.	જૈન ધર્મનું હાર્દ : શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૭૫
૧૧.	ણમોકારમંત્ર : માનવતાના વિકાસનું સાધન	ડૉ. શેખરચંદ્ર શાહ	૭૭
૧૨.	મંત્રાધિરાજ	સ્વ. વસંતલાલ કાંતિલાલ ઈશ્વરલાલ	૮૧
૧૩.	મહામંત્ર નવકાર	સંકલન : અમીબહેન શાહ	૮૪
૧૪.	નમસ્કાર મહામંત્ર	શોભનાબેન જે. શાહ	૮૬
૧૫.	નવકાર મંત્ર	ડૉ. મૃદુલાબહેન વાદી	૮૭
૧૬.	શ્રી નવકાર મહામંત્ર	જયંતીલાલ ડી. દોશી	૯૧
૧૭.	જ્યાં નવકાર ત્યાં જૈનત્વ	પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૯૬

વિભાગ - ૨ : સાધના

૧૮.	નમસ્કાર નિષ્ઠ કેવો હોય ?	પં. ભદ્રંકરવિજયજી	૯૮
૧૯.	જિજ્ઞાસા	આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞ	૧૦૨
૨૦.	એસો પંચ ણમોક્કારો	સમણ શ્રુતપ્રજ્ઞ	૧૧૫
૨૧.	નમો લોએ સવ્વસાહુણં	સમણ શ્રુતપ્રજ્ઞ	૧૧૮
૨૨.	ળમો એટલે શું ?	સંકલન : શૈલેશ શાહ	૧૨૪

૨૩. નવકારમંત્રનું પદાક્ષર સ્વરૂપ	ડૉ. રમણલાલ સી. શાહ	૧૨૫
૨૪. નમસ્કારમંત્ર યાને મંત્રાધિરાજ	ચંદ્રપ્રકાશ શાહ	૧૩૮
૨૫. નવકાર મહામંત્રની આરાધના કઈ રીતે અને શા માટે ?	મલૂકચંદ રતિલાલ શાહ	૧૪૨
૨૬. મહામંત્રનો ઉપકાર	પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૧૫૦
૨૭. શ્રી નમસ્કારનો અધિકારી (યોગદષ્ટિએ)	પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૧૬૩
૨૮. નવકારનો આરાધક કેવો હોય ?	પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૧૬૮
૨૯. અડસઠ અક્ષર એના જાણો, અડસઠ તીરથ સાર	રમીલા ચીમનલાલ શાહ	૧૭૦
૩૦. શ્રી નવકારનો અધિકારી (આગમદષ્ટિએ)	પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધ	૧૭૨

વિભાગ - ૩ : સિદ્ધિ

૩૧. મૃત્યુંજય નવકાર : મુક્તિનું દ્વાર	આ. જયંતસેનસૂરિ	૧૭૫
૩૨. શ્રી નવકાર..... કરે ભવપાર.....	મુનિ રાજરત્નવિજયજી મ.	૧૮૫
૩૩. નવકારમંત્રમાં સંપદા	ડૉ. રમણલાલ સી. શાહ	૧૯૦
૩૪. ઇમોકારમંત્રની સર્વવ્યાપકતા	ડૉ. શેખરચંદ્ર જૈન	૧૯૭
૩૫. અચિંત્ય ચિંતામણિ મંત્ર શિરોમણિ નવકાર	શ્રી રજનીકાંત ઝવેરચંદ વર્ધમાની	૨૦૦
૩૬. નવકારમંત્રનો અચિંત્ય પ્રભાવ અને પ્રતાપ	ચીમનલાલ કલાધર	૨૧૦

વિભાગ - ૪ : મંત્ર સ્વરૂપ

૩૭. વિવિધ ધર્મ અને દેવદેવીના મંત્રો	-	૨૧૨
-------------------------------------	---	-----

વિભાગ - ૫ : નવકારમંત્રના સ્તોત્રો

૨૧૩

વિભાગ-૧ નમસ્કાર મહામંત્રનું મહત્વ

શ્રી નવકારમંત્રનો મહિમા સૂચવતી ક્રેટલીક મનનીય શાસ્ત્રીય ઉક્તિઓ

સંકલન : અમી શેન શાહ, બેંગલોર

(શ્રી નવકાર મહામંત્ર ઉપર બહુમાન જગાડનાર આ શાસ્ત્રીય ઉક્તિઓ વારંવાર વાંચવા તથા વિચારવા આરાધક આત્માઓને વિનંતી છે.)

હે દેવાનુપ્રિય ! ફરી તને આ વિષયમાં જણાવું છું કે સંસાર સમુદ્રમાં પુલ સમાન નવકારને વિશે શિથિલ થઈશ નહિ, કેમ કે,

૧. આ નવકાર જન્મ, જરા અને મરણથી દારૂણ સ્વરૂપવાળા સંસારરૂપી અરણ્યમાં અલ્પ પુણ્યવાળા જીવને પ્રાપ્ત થતો નથી.
૨. ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી પરમેષ્ટિને કરાયેલો માત્ર એક જ નમસ્કાર પવન જેમ મેઘઘટાને વિખેરી નાખે છે તેમ કલેશોના સમૂહને વિખેરી નાખે છે.
૩. હું ધન્ય છું કારણ કે મને અપાર ભવસમુદ્રમાં અચિંત્ય ચિંતામણિ એવો નવકારમંત્ર પ્રાપ્ત થયો છે.
૪. આ જ સારગ્રંથિ છે, આ મહામુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય તેવી વસ્તુ છે, આ ઈષ્ટસંગ છે, આ જ પરમ તત્ત્વ છે.
૫. અહાહા ! ખરેખર હું આજે સંસાર સમુદ્રના કિનારે પહોંચી ગયો, અન્યથા ક્યાં હું અને ક્યાં આ નવકાર ! અને કેવો આ મારો અને નવકારનો અનુપમ યોગ !
૬. જેણે ભાવપૂર્વક અંતિમકાળે નવકારને યાદ કર્યો, તેણે સુખને આમંત્રણ આપ્યું અને દુઃખને તિલાંજલિ આપી.

૭. આ નવકારમંત્ર પિતા છે, માતા છે, અકારણ બંધુ છે, મિત્ર છે, પરમ ઉપકારી છે.
૮. આ નવકાર આ ભવરૂપી ઘરમાંથી પરલોક તરફ પ્રયાણ કરતા જીવ-મુસાફરને શ્રેષ્ઠ બ્રાતા સમાન છે.
૯. જેમ જેમ નવકારના શ્રવણનો રસ મનમાં પરિણમે છે, તેમ તેમ ક્રમે કરીને પાણીથી ભરેલા કાચા ઘડાની જેમ કર્મની ગ્રંથિઓ ક્ષય પામે છે.
૧૦. નવકારરૂપી સારથિવાળો જ્ઞાનરૂપી અશ્વથી યુક્ત એવો તપ નિયમ અને સંયમનો રથ મનુષ્યને નિવૃત્તિનગર (ગુપુરી)માં લઈ જાય છે. - સંવેગરંગશાળા
૧૧. જન્મ સમયે જો નવકાર ગણવામાં આવે તો જન્મ લેનારને બહુ સંપત્તિ આપનારો થાય છે, મૃત્યુ સમયે ગણવામાં આવે તો મરનાર સદ્ગતિને પામે છે, આપત્તિમાં ગણતાં સેંકડાં આપત્તિઓથી પાર પમાય છે, રિક્તિ સમયે ગણતાં રિક્તિ વિસ્તારને પામે છે.
૧૨. શું આ નવકાર મહારત્ન છે ? અથવા ચિંતામણિ રત્ન છે, કે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે ? ના ના તેથી પણ અધિક છે, કેમકે ચિંતામણિરત્ન તથા કલ્પવૃક્ષ એક જન્મના સુખ કારણ છે, જ્યારે શ્રેષ્ઠ એવો નવકાર તો સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે
૧૩. ત્રણે લોકમાં આ નવકારથી બીજો સારરૂપ મંત્ર

નથી તેથી અત્યંત ભક્તિપૂર્વક નિરંતર તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

૧૪. નવકારનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમના પાપનો નાશ કરે છે. એક પદ પચાસ સાગરોપમના પાપનો નાશ કરે છે. તથા સંપૂર્ણ નવકાર પાંચસો સાગરોપમના પાપનો નાશ કરે છે.

-શ્રી પંચનમસ્કારકલ શ્રુત. નમસ્કાર સ્વાધ્યાય પૃ. ૩૮૫.

૧૫. અંતિમ સમયે જેના દશ પ્રાણ નવકારની સાથે જાય તે જો મોક્ષને ન પામે તો અવશ્ય વૈમાનિકદેવ થાય છે.

૧૬. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળો જે પુરુષ વિધિપૂર્વક નવકારનું ધ્યાન કરે છે, તે તિર્યચ કે નારક થતો નથી.

૧૭. જેનું સ્મરણ અસંખ્ય દુઃખોના ક્ષયનું કારણ છે, જે આલોક પરલોકના સુખ આપવામાં કામધેનુ છે, જે દુઃખમકાળમાં પણ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તે મંત્રાધિરાજને તું કેમ જાપતો નથી ?

૧૮. સમુદ્રમાંથી અમૃતની જેમ, મલયાચલ પર્વતમાંથી ચંદનની જેમ, દહીંમાંથી માખણની જેમ, અને રોહણાચલ પર્વતમાંથી વજ્રરત્નની જેમ, આગમમાંથી ઉદ્ધરેલા સર્વ શ્રુતના સારભૂત અને કલ્યાણના ખજાના સમાન આ પંચ પરમેષ્ઠિ નવકારની કોઈક ધન્ય પુરુષો ઉપાસના કરે છે.

-શ્રી નમસ્કાર માહાત્મ્ય (નમસ્કાર-સ્વાધ્યાય-પૃ. ૧૬૦)

૧૯. જેના પ્રથમ પાંચ પદોને ત્રૈલોક્યપતિ શ્રી તીર્થંકરદેવોએ પંચતીર્થ તરીકે કહ્યાં છે, જેના જિનસિદ્ધાંતના સારભૂત એવા અડસઠ અક્ષરો અડસઠ તીર્થ સમાન છે, જેની આઠ સંપદાઓ આઠ અનુપમ સિદ્ધિઓ સમાન છે, જેની શક્તિઓની જગતમાં જોડ નથી. અને જે ઉભય લોકને વિશે ઈચ્છિત ફળને આપનાર છે, તે નમસ્કારમંત્ર જય પામે છે.

૨૦. ભોજન સમયે, શયન સમયે, જાગવાના સમયે, પ્રવેશના સમયે, ભય સમયે, સંકટ સમયે, શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું અવશ્ય સ્મરણ કરો.

- (શ્રી ઉપદેશતરંગિણી નમ. સ્વા. પૃ. ૨૪૩)

૨૧. ચિત્તથી ચિત્તવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું, કાયાથી પ્રારંભેલું કાર્ય ત્યાં સુધી જ સિદ્ધ થતું નથી કે જ્યાં સુધી શ્રી પરમેષ્ઠિ મહામંત્રને સ્મરણ કરવામાં ન આવ્યો હોય.

હિંસાવાનનૃતપિયઃ પરધનહર્તા પરસ્ત્રીરતઃ,
કિં ચાન્વેષ્વવિ લોકગર્હિતમહાપાપેષુ ગાઢેઘ્નતઃ ।
મંત્રેસં સ યદિ સ્મરેદવિરતં પ્રાણાત્મયે સર્વથા,
દુષ્કર્માજિતદુર્ગદુર્ગતિરપિ સ્વર્ગી ભવેત્માનવઃ ।

હિંસક, અસત્યપ્રિય, પરધનહરણ કરનાર, પરસ્ત્રીમાં રક્ત, અન્ય પણ લોકમાં નિંદનીય, એવા મહાપાપોમાં ગાઢ ઉદમવાળો, દુષ્ટ કર્મોના સંગ્રહથી દુર્ગતિગામી થયેલ જીવ પણ જો અંતકાળે અવિરતપણે એ મંત્ર શિરોમણિ નવકારનું સ્મરણ કરે તો તે મનુષ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે. -શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય.

શ્રી નવકાર એ માથાનો મુગટ, હૈયાનો હાર, આંગળીની મુદ્રિકા, ધનુષ્યનું બાણ, ભયનું ત્રાણ, રોગની ચિકિત્સા, વિષનો અપહાર, ચંદનનું ધર્ષણ, મનનું મનન, નામનું મનસ, ગુણ અને ગુણી ઉપરનો અનુરાગ, મનરૂપી ભ્રમરનું કમળ, મનરૂપી પતંગનો દીપક, મનરૂપી હરિણનો સ્વર, મનરૂપી હાથીનો સ્પર્શ મનરૂપી દીવાની દિવેટ છે તથા શબ્દાનુવિદ્ધ અને દશ્યાનુવિદ્ધ સમાધિનો હેતુ છે.

નમસ્કાર-માહાત્મ્ય

શ્રીસિદ્ધસેનાચાર્યવિરચિત શ્રીનમસ્કારમાહાત્મ્ય
સંક્ષિપ્ત ભાવાનુવાદ.

પ્રથમ પ્રકાશ

જે ત્રણ જગતના ગુરુ છે, જગતના કામિત પૂરણ માટે જે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે અને જે મુક્તિરૂપી મહિલાને જ ઈચ્છનારા છે તે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને નમસ્કાર થાઓ. ૧. જે તપ અને જ્ઞાનરૂપી ભાવધનથી કુબેરભંડારી જેવા છે, જેમના ચરણમાં દેવેન્દ્રો પણ પ્રણામ કરે છે અને જે સિદ્ધસેન (ગ્રંથકર્તા) ના અનુપમ નાથ છે, તે શ્રી શાન્તિનાથ-સ્વામીને નમસ્કાર થાઓ. ૨. શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીને, શ્રી અનંતનાથસ્વામીને, શ્રી અરિષ્ટનેમિપ્રભુને, શ્રીમાનુ પાર્શ્વનાથ સ્વામીને, શ્રી મહાવીર સ્વામીને અને ત્રણે કાળના સર્વ અરિહંત પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. ૩. ધર્મનિષ્ઠ આત્માઓને માતાની જેમ સહાય કરનારી અચ્છુપ્તા, અમ્બિકા, બ્રાહ્મી (સરસ્વતી), પદ્માવતી અને અંગિરા વગેરે દેવીઓ મને પુરુષાર્થની પરંપરાને આપો. ૪. જે માતાની જેમ પુણ્યરૂપી શરીરને ઉત્પન્ન કરે છે, પાલનપોષણ કરે છે, પવિત્ર રાખે છે અને જીવરૂપી હંસને વિશ્રામ લેવા માટે કમલની શોભાને ધારણ કરે છે, તે પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કૃતિ હંમેશાં જયવંતી રહો. ૫. જન્મ અને મરણ આપવાવાળો હોવાથી કડવો એવો પણ આ સંસાર મારે મન કડવો નથી પણ માનનીય છે, કારણ કે એ સંસારના આશ્રયથી જ મને જૈનશાસનની પ્રાપ્તિ થઈ છે. અર્થાત્ જે સંસારમાં જૈનશાસનની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તે જ કડવો છે, પણ બીજો નહિ. ૬. શ્રી જૈનશાસનરૂપી મનુષ્યક્ષેત્રને વિષે પાંચ મેરુ પર્વત સમાન

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ. ૭. જે ભવ્ય જીવો ભાવપૂર્વક “નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આચરિયાણં, નમો ઉવજ્ઞાયાણં, અને નમો લોણ સવ્વસાહૂણં” એ પાંચ પદનું સ્મરણ કરે છે, તેમને ભવભ્રમણ ક્યાંથી હોય? અર્થાત્ ન જ હોય. ૮-૯. મૂર્તિમાન તીર્થકરની વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો જ જાણે ન હોય ! તેવા આ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારના પાંત્રીસ અક્ષરો તમામ કલ્યાણને માટે થાઓ ૧૦. શાશ્વત એવા તે પંચપરમેષ્ઠિના અક્ષરોની ‘ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનારા શ્લોકો દ્વારા ‘સ્તુતિ કરવા વડે સિદ્ધસેનની (કર્તાની) વાણી પોતાના આત્માની શુદ્ધિને કરે છે. ૧૧.

નરનાથો-રાજાઓ પણ તેઓને વશ થાય છે, દેવેન્દ્રો પણ તેઓને પ્રણામ કરે છે અને સર્પો (નાગકુમારો)થી પણ તેઓ ભય પામતા નથી કે જેઓ ભાવપૂર્વક અરિહંત પરમાત્માને શરણ તરીકે સ્વીકારે છે. ૧૨.

મોહ તેના ઉપર રોધાયમાન થતો નથી, તે હંમેશાં આનંદમાં રહે છે અને તે અલ્પકાળમાં જ મોક્ષ પામે છે, કે જે ભવ્ય પુરુષ અરિહંત પરમાત્માને ભાવપૂર્વક પૂજે છે. ૧૩.

અનન્ત ગુણસ્વરૂપ જે અરિહંત પરમાત્માને કેવલજ્ઞાનીઓ પણ પ્રદક્ષિણા કરવા દ્વારા પૂજે છે, તેમના પ્રભાવને કોણ જાણી શકે? અર્થાત્ કોઈ વીરલા જ જાણી શકે. ૧૪.

રિપુઓની (શત્રુઓની) જેમ દુઃખ આપનારા રાગદ્વેષ આદિ ભાવશત્રુઓ કે જેનાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આદિ, જે સામાન્ય જનસમૂહમાં દેવો

તરીકે ગણાય છે, તે પણ પરાભવિત થયા છે, તે રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓને એક જિનેશ્વરદેવે જ હણી નાખ્યા છે. ૧૫.

હંસ એકમેક થઈ ગયેલ દૂધ અને પાણીને જેમ અલગ કરે છે, તેમ એકમેક થઈ ગયેલ આત્મા અને કર્મને એક અરિહંત પરમાત્મા જ વિશેષે કરીને અલગ કરે છે. ૧૬. સ્મૃ (સ્મરણ કરવું) ઘ્વૈ (ચિંતન કરવું) વગેરે જોડાક્ષરવાળા ધાતુઓના અક્ષરો, જેમ સ્વભાવથી જ સંબંધવાળા છે, તેમ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ પણ સ્વભાવથી જ સંબંધિત છે. આ નક્કર સત્યને અન્યતીર્થિકો વડે મહંત ગણાતાઓ પણ દુઃખે કરીને જાણી શકે છે. ૧૭. બીજ અને અંકુરાની જેમ તથા કૂકડી અને ઈંડાની જેમ, આત્મા અને કર્મનો પરસ્પર સંબંધ અનાદિ કાલનો છે, તેમાં અમુક પહેલાં હતો અને અમુક પછી હતો, એવો પૂર્વાપર સંબંધ સર્વ પ્રકારે છે જ નહિ. ૧૮.

ત્રાપિનો એટલે કર્મના પાશમાં ફસાયેલા આત્માઓનું રક્ષણ કરનારા, સંસારસમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીઓને તારનારા અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓના પણ સ્વામી એવા જિનેશ્વરોનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. ૧૯.

જંએ અક્ષર ત્રણ ઊભી લીટીવાળો અને માથે મીંડાવાળો છે. એ એમ સૂચવે છે કે-દેવ, ગુરુ અને ધર્મરૂપ ત્રણ તત્ત્વની આરાધના વડે પોતાના આત્માને પવિત્ર કરનાર ભવ્ય જીવ શાશ્વત સ્થાન મોક્ષને પામે છે. ૨૦. માથું બાંધેલા, ત્રણ સરલ રેખાવાળા અને મીંડાવાળા જં એવા અક્ષરને જે નિરંતર બોલે છે, તે ત્રિકરણ (મન, વચન અને કાયા) શુદ્ધિ વડે સરલ બનીને ત્રણ કાલમાં ત્રિભુવનના મુગટરૂપ બને છે. ૨૧. સાત^૧ ક્ષેત્રની જેમ સફળ તથા સાત^૨ ક્ષેત્રની જેમ શાશ્વત એવા નમસ્કાર મહામંત્રના પ્રથમ 'નમો અરિહંતાણં' પદના સાત અક્ષરો મારા સાત પ્રકારના

ભયોનો નાશ કરો. ૨૨.

૧. જિનમૂર્તિ, જિનમંદિર, જિનાગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ સાત ક્ષેત્ર. ૨. ભરત, હૈમવત, હરિવર્ષ, મહાવિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરાવત આ સાત ક્ષેત્રો.

ઈતિ પ્રથમ પ્રકાશ સમાપ્ત.

બીજો પ્રકાશ

નથી જ્યાં જન્મ, નથી મરણ, નથી ભય, નથી પરાભવ અને નથી કોઈ પણ દિવસ કલેશનો લેશ, ત્યાં સિદ્ધના જીવો રહેલા છે. ૧.

મોયાસ્તંભ (કેળના થડ) ની જેમ સર્વ પ્રકારે અસાર એવો સંસાર ક્યાં? અને લોકથી શ્રેષ્ઠ હોવાથી લોકના અગ્રભાવ ઉપર રહેલ સિદ્ધના જીવોનો વૈભવ ક્યાં? ૨.

સિત એટલે ઉજ્જવળ ધર્મવાળા, શુક્લલેશ્યાવાળા, શુક્લધ્યાનવાળા, સ્ફટિકરત્ન કરતાં પણ અત્યંત ઉજ્જવલ યશવાળા, સિદ્ધશિલારૂપ છે સ્થાન જેઓનું તે સિદ્ધના જીવો અમોને સિદ્ધિને માટે થાઓ. અહીં ધર્મ, લેશ્યા અને ધ્યાન યદ્યપિ સિદ્ધ પરમાત્માને નથી હોતા, પરંતુ ઉપચારથી એટલે કે કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરવાથી અથવા તો અતીત (ભૂત) નયની અપેક્ષાએ મોક્ષ પામવા પૂર્વે એ ધર્મ, લેશ્યા અને ધ્યાન હોય છે એ દૃષ્ટિએ, અથવા એ ધર્મ, લેશ્યા અને ધ્યાનનું કાર્ય જે આત્માના શુદ્ધસ્વભાવમાં રમણતાસ્વરૂપ છે, તેની પરાકાષ્ટા સિદ્ધ પરમાત્મામાં હોય છે, એ અપેક્ષાએ પણ આ ત્રણ વિશેષણો ઘટી શકે છે. ૩.

દ્વા એ વર્ણ જે સિદ્ધાણં પદમાં છે, તે દ્વા વર્ણ દ્વા અને ઘા ધાતુના સંયોગથી બનેલો છે. એ ઉપરથી ગ્રંથકાર મહર્ષિ એમ કહે છે કે-સત્પુરુષોને સ્વર્ગ-મોક્ષનું દાન કરવામાં તથા દુર્ગતિપાતથી ધારણ કરવામાં 'સિદ્ધાણં' પદમાં રહેલ 'દ્વા' વર્ણથી

સિદ્ધપરમાત્માઓમાં યુગપત્ શક્તિ રહેલી છે, એમ હું માનું છું. અથવા તો આ સિદ્ધશબ્દની અંદર રહેલ 'હ્રા' વર્ણમાં 'દ' અને 'ધ' આ બે વર્ણનો સંયોગ છે, એ સંયોગ કાનની આકૃતિ જેવો હોવાથી 'સકર્ણ' છે, તે સકર્ણને (નિપુણ માણસોને) યોગથી (જીવાત્મા અને પરમાત્માના એક્યરૂપ યોગથી, અથવા મલિનચિત્તવૃત્તિનિરોધરૂપ યોગથી અથવા સમાધિરૂપ યોગથી) ઉત્પન્ન થયેલા મોક્ષના ફલને જાણે કહેતો જ ન હોય એમ લાગે છે. ૪-૫ સ્ત્રી અને પુરુષનો સંયોગ જેમ કામી આત્માને આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ મોક્ષાભિલાષીને જ્ઞાન અને ક્રિયાનો પરસ્પર અપૂર્વ સંયોગ શુદ્ધ આત્મિક આનંદને ઉત્પન્ન કરે છે. ૬. પુરુષોનું ભાગ્ય એ પંગુ (પાંગળા) જેવું છે અને ઉદમ એ આંધળા જેવો છે. આમ છતાં ય એ બન્નેનો સંયોગ થાય તો કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. એ જ રીતિએ જ્ઞાન એકલું પાંગળા જેવું છે અને ક્રિયા એકલી અંધ જેવી છે, પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો સુયોગ મળે તો મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. ૭. વીર લડવૈયો તલવાર અને ઢાલને હાથમાં રાખીને અને બપ્તરથી સજ્જ થઈને જેમ યુદ્ધના પારને પામે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી ખડ્ગ, ચારિત્રરૂપ ઢાલ અને સમ્યગ્દર્શન રૂપી બપ્તર ધારણ કરીને કર્મશત્રુ સાથે સંગ્રામ ખેલનાર પરાક્રમી આત્મા સંસારના પારને પામે છે. ૮. જેમ પક્ષીને સંકોચ અને વિસ્તાર પામતી પોતાની બે પાંખો ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચાડે છે, તેમ શ્રેષ્ઠ તપ અને શમ જીવને મોક્ષરૂપી ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચાડે છે. જોડાયેલા શ્રેષ્ઠ એ બળદ જ જાણે ન હોય તેવા ઉત્સર્ગ અને અપવાદ, શીલાંગરથ ઉપર આરૂઢ થયેલાને ક્ષણવારમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે છે. ૧૦. સૂર્ય દિવસે અને ચંદ્ર રાત્રિના સમયે હંમેશાં પ્રકાશ

આપવા માટે જેમ જાગ્રત છે, તેમ નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે આલોક અને પરલોકમાં આબાદી માટે હંમેશાં જાગ્રત રહે છે. ૧૧. મન:શુદ્ધિ એ અભ્યંતર તત્ત્વ છે અને સંયમ એ બાહ્ય તત્ત્વ છે. એ ઉભયનો સંયોગ થવાથી મોક્ષ મળે છે, માટે હે ચેતન ! બન્નેનું સેવન કરનારો તું થા. ૧૨. જેમ એક પૈડાવાળો રથ ચાલી શકતો નથી અને એક પાંખવાળું પક્ષી ઊડી શકતું નથી, તેમ એકાંત માર્ગમાં રહેલો માણસ મોક્ષને પામી શકતો નથી. ૧૩. દશની અંદર જેમ એકથી નવ સુધીની સંખ્યાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. સમુદ્રની અંદર જેમ નદીઓનાં પૂરો સમાઈ જાય છે, તેમ અનેકાંતવાદની અંદર એકાંતવાદ પણ સમાઈ જાય છે, પરંતુ નિ:સાર અગર જૂઠા એવા એકાંતવાદમાં અનેકાંતવાદની સંપદાઓ સમાતી નથી, કારણ કે દરિદ્રીના ઘરમાં ચક્રવર્તીની સંપદાઓ સમાઈ શકે જ નહિ. ૧૪-૧૫. જેમ દીવેટ, તેલ અને કોડિયા વગેરે અનેક વસ્તુના સમુદાયથી ઉત્પન્ન થયેલો દીપક શોભા પામે છે, તેમ અનેકાંતપક્ષના સંસર્ગથી કોઈ કોઈ સ્થળે એકાંતપક્ષમાં પણ શોભા દેખાય છે, તે અનેકાંતપક્ષને જ આભારી છે, એમ સમજવું. ૧૬. સત્ત્વાસત્ત્વ, નિત્યાનિત્ય અને ધર્માધર્મ વગેરે ગુણો જે પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધવાળા થાય છે, તે રીતે માનવામાં આવે તો જ સજ્જનોને સિદ્ધિ આપવાવાળા થાય છે. તેથી કરીને હે ભવ્ય જીવો ! જો તમારે મુક્તિ મેળવવાની ઈચ્છા હોય તો એકાંતવાદરૂપી ભૂતના વળગાડને બુદ્ધિના આઠ ગુણરૂપી મંત્રના જાપથી દૂર કરી તત્ત્વને માટે પ્રયત્ન કરો. ૧૭-૧૮.

જો એ અક્ષર ત્રણ રેખાવાળો છે અને માથે શૂન્ય (અનુસ્વાર) વડે શોભે છે, એ એમ દેખાડે છે કે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયસ્વરૂપ બનેલો આત્મા શૂન્યસ્વભાવપણાને (મોક્ષને) પામે છે. (આ સ્થળે શૂન્યનો અર્થ સમજવાનો છે, કારણ કે ત્યાં આત્માની

સર્વ વિભાવદશાની શૂન્યતા છે.) ૧૯. શુભાશુભ સર્વ કર્મનો ક્ષય થવા વડે કેવળ આત્માની જે ચિદ્ગુણતા-ચૈતન્યસ્વભાવતા મોક્ષમાં છે, તે જ શૂન્યસ્વભાવપણું છે. ૨૦. પાંચ (ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ) શરીરનો નાશ કરનારા અને મોક્ષરૂપી પાંચમી ગતિને આપનારા આ પદના પાંચ અક્ષરો તમે મારું મરણ વગેરેના પ્રપંચથી રક્ષણ કરો. ૨૧.

ઈતિ દ્વિતીય પ્રકાશ સમાપ્ત.

ત્રીજો પ્રકાશ

નથી તેઓમાં તમો ગુણ, નથી રજો ગુણ, નથી બાહ્ય મુખવાળો સત્ત્વ ગુણ અને નથી માનસિક, વાચિક કે કાચિક કષ્ટ તેઓને, કે જેઓએ આચાર્યના ચરણોને સેવ્યા છે. ૧.

મોહના પાશો વડે બંધાયેલા પ્રાણીઓને પણ આચાર્ય ભગવાન, કેશિગણધરની જેમ મોહથી મુકાવે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે. ૨.

આચારો જેનામાં સુંદર છે, જેમના આગમો (શાસ્ત્રો) મોક્ષ આપનારા છે અને જેઓ ખોટ વિનાના કેવળ લાભના જ ઉપાયવાળા છે, તેમને ડાહ્યા માણસો, આચાર્ય કહે છે. ૩.

ઘથાસ્થિત અર્થની પ્રરૂપણા કરનારા, યમનિયમાદિના પાલનમાં યત્ન કરનારા અને આત્મરૂપી યજ્ઞનું યજન-પૂજન કરનારા આચાર્ય ભગવાન નિરંતર મારે પ્રમાણ હો અથવા આધાર હો. ૪.

રિપુ-શત્રુ અને મિત્ર, સુખ અને દુઃખ, દુર્જન અને સજ્જન, મોક્ષ અને સંસાર તથા ધનાઢય અને દરિદ્રી, આવી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓમાં પણ જેઓ સમાન દષ્ટિ રાખે છે, તે પવિત્ર પુરુષો જ સંયમીઓના સ્વામી આર્ય તરીકે મનાય છે. ૫.

યા-જે કોઈ પવિત્ર સિદ્ધિઓ છે અને જે કોઈ ઉજ્જવલ લબ્ધિઓ છે, તે સર્વ, કમલને ભમરીની જેમ, આચાર્યને સ્વયં વરે છે. ૬.

ળ-આ અક્ષર ત્રણ રેખાવાળો અને માથે અનુસ્વારવાળો છે, એ એમ બતાવે છે કે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રણ વર્ગમાં સમદષ્ટિવાળા પુરુષો જ સજ્જનોના શિરોમણિપૂજ્ય બને છે. ૭. ધર્મ, અર્થ અને કામ અથવા મિત્ર, ઉદાસીન અને શત્રુ અથવા રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ગ કહેવાય છે. ૮. સાત તત્ત્વરૂપ કમલના વનને વિકસિત કરવામાં સૂર્યના કિરણ જેવા આ 'નમો આચરિયાળ' ત્રીજા પદના સાત અક્ષરો સાત નરક-પૃથ્વીનાં દુઃખોનો નાશ કરો. ૯.

ઈતિ તૃતીય પ્રકાશ સમાપ્ત.

ચોથો પ્રકાશ

નથી ખંડન કરાતો તે સુજ્ઞપુરૂષ કુપાખંડીઓ વડે, નથી વિડંબના પમાડતો મન, વચન અને કાયાના દંડવડે, તથા નથી દંડાતો ક્રોધાદિ કષાયો વડે, જે ઉપાધ્યાયનો આશ્રય કરે છે. ૧.

મોમા-મા એટલે લક્ષ્મી અને 'ઉમા' એટલે પાર્વતી, શ્રી, હ્રી, ધૃતિ અને બ્રાહ્મી આ દેવીઓ, જેઓ ઉપાધ્યાયની ઉપાસના કરે છે, તેઓના શરીરમાંથી દૂર જતી નથી. એ પ્રમાણે યોગસિદ્ધિ મહર્ષિઓનો આદેશ છે. ૨.

ઉપાધ્યાય તે કહેવાય છે કે જેઓ મૂર્તિમાન ઉદયરૂપ છે, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓના ઉત્સવરૂપ છે અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાનોના ઉત્સાહરૂપ છે. ૩.

વચન, શરીર, વય અને હૃદય આ ચારે વસ્તુ-ઉપાધ્યાય મહાત્માની, વધની વાર્તાથી પણ રહિત છે તથા શાસ્ત્રને આધીન છે. ૪.

જ્ઞાએ અક્ષર 'ઉવજ્ઞાયાણં' પદમાં રહેલ છે, તે શું સૂચવે છે ? એકાન્ત-અનિત્ય-દષ્ટિને જીતી

લેવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપાધ્યાયના યશરૂપી ભંભા (ભેરી)નો જ્ઞા કાર (ગુંજારવ) દિશાઓને વ્યાપ્ત કરે છે. ૫.

ચા-જે (સાધુઓને) સાત નયના જ્ઞાનમાં ચતુરાઈ પ્રાપ્ત થાય છે, જે પરશાસ્ત્રોમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત થાય છે અને જે દ્વાદશાંગી સૂત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ઉપાધ્યાય સિવાય ક્યાંથી થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. ૬.

ળં-અક્ષર ત્રણ રેખાવાળો અને માથે અનુસ્વારવાળો છે, એ એમ જણાવે છે કે વિનય, શ્રુત અને શીલાદિ ગુણો મહાનંદ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જાત્રત છે. ૭. સાત રાજલોક પ્રમાણ ઉર્ધ્વલોકના માર્ગને પ્રકાશ કરવામાં દીપકની જેમ અત્યંત ઉજ્જવલ આ ચોથા 'નમો ઉવજ્ઞાયાણં' પદના સાત અક્ષરો મારા સાત વ્યસનોનો નાશ કરો. ૮.

ઈતિ ચતુર્થ પ્રકાશ સમાપ્ત.

પાંચમો પ્રકાશ

નથી તે મનુષ્યોને વ્યાધિ, નથી દરિદ્રતા, નથી ઈષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ, નથી દુર્ભાગીપણું અને નથી ભય કે ત્રાસ કે જેઓ નિરંતર સાધુઓની ઉપાસના સેવા કરનાર હોય છે. ૧. સાધુપદના ધ્યાનરૂપી અમૃતરસના અંજન વડે જેઓના મનરૂપી નેત્રો અંજાયા છે, તે મનુષ્યોને ચાર ગતિમાં ઉત્પન્ન થતા ચાર પ્રકારનાં દુઃખરૂપી અંધકારો અંધપણાનું કારણ થતા નથી. ૨.

મોક્તા એટલે સર્વસંસારનો ત્યાગ કરનારા, રાગ-દ્વેષાદિ આંતર શત્રુઓથી નાશ નહિ પામનારા અને મોહલક્ષ્મી વડે કટાક્ષપૂર્વક જોવાયેલા મુનિઓ અત્યંત હર્ષ પામે છે. ૩.

લોભરૂપી વૃક્ષને ઉખેડી નાંખવા માટે નદીના વેગ જેવા, લોકોત્તર ચારિત્રવાળા, લોકોને વિશે ઉત્તમ ને ત્રીજા સ્થાનમાં રહેલા (પહેલું સ્થાન

આચાર્યનું, બીજું ઉપાધ્યાયનું અને ત્રીજું સાધુનું) તે મુનિઓ અમારા પાપોનો નાશ કરો. ૪.

ઁકાન્તમાં મુનિ મહાત્માઓ મૂલોત્તર ગુણના સમૂહરૂપ બગીચામાં મનરૂપી મૃગની સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક કીડા કરે છે. ૫. સંવિગ્ન અને શ્રુતના પારગામી ગીતાર્થ સાધુને વિશે જ એકાકીપણું છે, તે સાક્ષાત્ દક્ષિણાવર્ત શંખમાં ગંગાનદીના પાણી જેવું છે. સંવિગ્ન અને ગીતાર્થ એવો એકાકી સાધુ કોઈ વડે વિહ્વલ થતો નથી, માન કરતો નથી, માયા-કપટ કરતો નથી અને તૃષ્ણા એને લૂંટતી નથી. ૬-૭ રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ નમિરાજર્ષિ વગેરે પ્રત્યેક બુદ્ધો પરાક્રમપૂર્વક એકત્વ ભાવનામાં આરૂઢ થઈને જ મોક્ષમાં ગયા છે. ૮.

સર્વ પ્રકારે જીવાદિક તત્ત્વોને જાણનારા અને હંમેશાં વૈરાગ્યવાસિત ચિત્તવાળા ગીતાર્થ સાધુઓનું એકાકીપણું શ્રેષ્ઠ સમતારૂપી અમૃતની નીક જેવું છે. ૯.

ઘ્વ અક્ષરની જેમ બે બે સાથે રહેલા આ યુગના સાધુઓ જો તેઓ ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ કરનારા હોય તો જ સ્વાર્થને (સ્વપ્રયોજન મોક્ષને) સાધનારા થાય છે. ૧૦. ઘ્વ સંજ્ઞા વડે એમ જણાય છે કે મન, વચન અને કાયાના વર્તન વડે ઈન્દ્રિયોને વશ રાખનારા સાધુઓ બે બે સાથે રહેલા હોય તો જ મોક્ષને સાધી શકે છે. એ પ્રમાણે ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશ છે. ૧૧. ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ રાખનારા હોય તે બે માણસોમાં પણ એકત્વ નિઃશંકપણે ઘટી શકે છે, કારણ કે બન્ને જિતેન્દ્રિય હોવાથી એક જ વિચારના હોય છે, પરંતુ ઈન્દ્રિયો અને મનને પરવશ બનેલો એકલો હોય તો પણ તે દુઃખે કરીને જાણી શકાય તેવા હજાર જેવો છે. ૧૨. નેત્રની જેમ સંકોચ અને વિસ્તારમાં તથા નિદ્રા અને જાગૃતિમાં સરખે સરખી સ્થિતિવાળા બે સાધુઓ દર્શન માટે (સમકિતની પ્રાપ્તિ માટે) સમર્થ બને છે, પરંતુ એકલો

સાધુ સંપૂર્ણપણે કાર્ય કરી શકતો નથી, કારણ કે એકલો માણસ વિઝ્મનનાનું સ્થાન બને છે, એકલો માણસ સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે પણ અસમર્થ બને છે અને એકલા માણસનો લોકમાં તથા લોકોત્તર જૈનશાસનમાં પણ કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. ૧૩-૧૪. ભાવના તથા ધ્યાન દ્વારા નિર્ણીત કરેલા તત્ત્વમાં લયલીન બની ગયેલા મમતા વિનાના સાધુનું એકાકીપણું લાખ માણસોની અંદર રહેવા છતાં નાશ પામતું નથી, કારણ કે એ તો તત્ત્વોની વિચારણામાં જ મસ્ત હોય છે. ૧૫.

સામય (સમતા) રૂપી અમૃતના તરંગોથી સંતોષી બની ગયેલા, સારા ખોટાનો વિવેક કરનારા અને નિર્મલ આશયવાળા સાધુઓ ઘણા હોય તો પણ તેમને પોતપોતાના કાર્યમાં કોઈપણ જાતની હરકત આવતી નથી. ૧૬. મનની સ્થિરતા વડે નિશ્ચલ બનેલા અને વૃક્ષની જેમ કિયારહિત બનેલા સાધુઓનો સહવાસ એ ભાવનારૂપી વેલડીના મંડપ જેવો છે. ૧૭. ચિત્રમાં ચિત્રેલા સૈન્યની જેમ મન, વચન અને કાયા વડે વિકાર વિનાના મુનિઓ ઘણા હોય તો પણ પરસ્પર અપ્રીતિ થતી નથી. ૧૮. જેમ અનેક નિર્જલ પદાર્થો એકઠા કરવામાં આવે તો પણ તેમાં ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, ઘણા કાયર માણસોને ભેગા કરવા છતાં તેમનામાં સાહસ-પરાક્રમ ઉત્પન્ન થતું નથી, તેમ સાધુઓ પણ ઘણા હોય તોય તેઓમાં પરસ્પર કલહ (ઝઘડો) થતો નથી. ૧૯. જે મૂઢબુદ્ધિવાળો સાધુ પાંચ-છ સાધુઓની સાથે રહેવાથી પણ ગ્લાનિ (ખેદ) પામે છે, તે મૂઢ એક જ સ્થાનમાં રહેલા અનંત સિદ્ધોની સાથે રહેવાની ઈચ્છા કઈ રીતે કરી શકશે? ૨૦. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ મહારત્નને ધારણ કરનાર મુનિઓને રાગાદિ શત્રુઓના ઉપદ્રવથી ભયંકર એવા સન્માર્ગમાં એકલા ચાલવું એ કલ્યાણને માટે

થતું નથી. ૨૧. એકલાને ધર્મકાર્યમાં ઉલ્લાસ થતો નથી, એકલાને સંપૂર્ણપણે કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, એકલાને સંપૂર્ણ રીતે ઈચ્છિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને એકલો મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે સમર્થ બનતો નથી. ૨૨. જેમ કફના રોગમાં સાકર આપવી અને તાવમાં ઘીવાળું ભોજન આપવું યોગ્ય નથી, તેમ અગીતાર્થ સાધુમાં એકાકીપણું યોગ્ય નથી. ૨૩. એકલો પ્રાય: ચોર જેવો ગણાય છે, બે માણસ સાથે હોય તો તેમના ઉપર ઠગપણાની શંકા કરાય છે, ત્રણ મનુષ્ય સાથે હોય તો તે વિશ્વાસનું પાત્ર બને છે અને ઘણાનો સમુદાય હોય તો તે રાજાની જેમ શોભે છે. ૨૪. તીર્થંકર તથા પ્રત્યેક બુદ્ધ વગેરે એકલા જ વિચરે છે, 'એવા દૃષ્ટાંતો આપી બીજા મુનિઓએ એકાકીપણાનો આશ્રય ન કરવો જોઈએ. કારણ કે જ્ઞાનચક્ષુવાળાઓની સાથે ચર્મચક્ષુવાળાઓએ સ્પર્ધા કરવી એ યોગ્ય નથી. ૨૫. અથવા તો ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા સર્વ પ્રાણીઓને પુણ્ય અને પાપ નિરંતર સાથે જ હોવાથી તેઓમાં એકલાપણું કદી પણ ઘટતું નથી. ૨૬. ચર્ચિકા (દુષ્ટ વ્યંતરીઓ) જેવી આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, કૃષ્ણલેશ્યા વગેરે દુષ્ટ લેશ્યાઓ અને રાજકથા વગેરે વિકથાઓ જેમના અંતઃકરણને નિરંતર ચપલ બનાવે છે, તે એકાકી કઈ રીતિએ શઈ શકે? ૨૭. જીવરૂપી પતિને નચાવવાની સ્વભાવવાળી અવિરતિ નામની દુષ્ટ સ્ત્રી શાકિનીની જેમ જેને ગળી જવા નિરન્તર પ્રયત્ન કરે છે, તે એકલો શી રીતે રહી શકે? ૨૮. હંમેશાં પંચાગ્નિ જેવું અસંતુષ્ટ પાંચ ઈન્દ્રિયોરૂપી કુટુંબ જેના શરીરને નિ:શંકપણે બાળ્યા કરે છે, તે એકલો કેમ રહી શકે? ૨૯. ભાગીદાર જેવાં દુર્દાન્ત (દુ:ખે ફરીને દમન કરી શકાય તેવા) કષાયો ક્ષણવાર પણ જેના શરીરને છોડતા નથી, તેને એકાકીપણાનું સુખ શી રીતે હોય? ૩૦. પોતાના મન, વચન અને કાયાથી ઉત્પન્ન થયેલા અશુભ વ્યાપારો સ્વેચ્છાચારી પુત્રની

જેમ જેના નાશ માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેને એકાકીપણાનું સુખ શી રીતિએ હોય? ૩૧. છળને જ જોનારા પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ અને રાગાદિક જેવા આંતરશત્રુઓ જેને દુષ્ટ પાડોશીનું કામ કરે છે, તેને એકાકીપણાનું સુખ ક્યાંથી હોય? ૩૨. જે મનુષ્યથી ભરપૂર એવા નગરમાં પણ પરદેશી માણસ (કોઈની સાથે સંબંધવાળો નહિ હોવાથી) એકલો જ કહેવાય છે, તેમ જે પુરુષ ઉપર કહેલા દોષોથી રહિત હોય તે જનસમૂહમાં રહ્યો હોય તો પણ એકાકી જ છે અને જે મુનિ આ સર્વ સંજ્ઞા, દુષ્ટ લેશ્યા, વિકથા, ઈંદ્રિય, કષાય, દુષ્ટ, યોગ, મિથ્યાત્વ અને રાગાદિની આધીનતાદિ દોષયુક્ત હોય તો તેનું એકાકીપણું ફોગટ છે. કેમકે વંઠ, ધૂર્ત, ગુપ્તચર અને ચોર એ સર્વે શું એકલા નથી ભમતા? ૩૩-૩૪. જેમ દૂધ દૂધની સાથે, પાણી પાણીની સાથે, દીવો દીવાની સાથે અને અમૃત અમૃતની સાથે મળીને એકપણાને પામે છે, તેમ મુનિ પણ મુનિની સાથે મળી જઈ એકલાપણાને પામે છે. ૩૫. પુણ્યપાપનો ક્ષય થવાથી મુક્ત બનેલા અને કર્મ વિનાના હોવાથી એકાકી બનેલા પરમાત્માને વિશે જ અનાહારપણા વડે હંમેશાં જ સાચું એકાકીપણું પ્રતિષ્ઠા પામેલું છે. ૩૬. અથવા તો આ વિષે કોઈ પણ વસ્તુનો સર્વ પ્રકારે વિધિ કે નિષેધ છે જ નહિ, તેથી કરીને શ્રેષ્ઠ મુનિઓ સારી રીતે લાભાલાભ જાણીને લાભવાળા કાર્યને વિશે જ પ્રયત્ન કરે છે. ૩૭. શૈલેશી અવસ્થામાં (અયોગીગુણસ્થાનમાં) રહેલા નિષ્ક્રિય સાધુઓ કોઈની પણ પૂજા કરતા નથી, દાન દેતા નથી, તપ તપતા નથી અને જપ જપતા નથી, તો પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેઓ પરમપદને સાધે છે. આ શ્લોકમાં ગ્રન્થકારનો કહેવાનો આશય એ લાગે છે કે-જગતમાં કોઈ નાનામાં નાના કાર્યની પણ સિદ્ધિ ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તેની અવ્યવહિત

પૂર્ણક્ષણમાં કાંઈને કાંઈ ક્રિયા હોય. આમ હોવા છતાંય મોટામાં મોટું પરમપદ પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય નિષ્ક્રિય બનેલા સાધુઓ સાધી શકે છે, એ એક આશ્ચર્યની વાત છે. ૩૮.

હૂ હૂ નામના ગન્ધર્વોના મનોહર ગાયન સાંભળવા વડે, અમૃત રસનો આસ્વાદ લેવા વડે, કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની સુગંધ લેવા વડે, દેવશ્યાનો સુખકારક સ્પર્શ કરવા વડે અને દેવાંગનાઓનું રૂપ જોવા વડે પણ જેઓ આકર્ષાતા નથી, તેઓ શું વૃક્ષો છે? બાળકો છે? કે શું હરણીયાં છે? ના! ના! ના! તેઓ વૃક્ષ, બાળક કે મૃગલાં નથી, પરંતુ એ તો નિરંજન મુનિઓ છે. ૩૯-૪૦.

જાંકાર ત્રણ રેખાવાળો અને માથે અનુસ્વરવાળો, તે અહીં એમ જણાવે છે કે ત્રણ ગુપ્તિના પાલનમાં રેખાને (પરાકાષ્ટાને) પામેલા મહામુનિઓ સંપૂર્ણ સદાચારી હોય છે. ૪૧. નવ પ્રકારના જીવોની રક્ષા કરવા માટે અમૃતના કુંડ જેવી આકૃતિવાળા આ 'નમો લોણ સબ્ધસાહુગં' એ પ્રકારના નવ અક્ષરો મને ધર્મને વિશે નવો નવો ભાવ આપો. ૪૨.

ઈતિ પંચમ પ્રકાશ સમાપ્ત.

છઠ્ઠો પ્રકાશ

આ પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગલોમાં શ્રેષ્ઠ મંગલ છે. ૧. સમ્યક્પ્રકારે પાંચ સમિતિને વિષે પ્રયત્નવાળો અને ત્રણ ગુપ્તિથી પવિત્ર થયેલો જે આત્મા આ પંચ પરમેષ્ઠિનમસ્કારનું ત્રિકાલ ધ્યાન કરે છે, તેને શત્રુ મિત્રરૂપ થાય છે, વિષ પણ અમૃતરૂપ બને છે, શરણરહિત મોટું જંગલ પણ રહેલા લાયક ઘર જેવું બની જાય છે, સર્વ ગ્રહો તેને અનુકૂળ થઈ જાય છે, ચોરો યશ આપનારા થાય છે, અનિષ્ટસૂચક સર્વ અપશુકનાદિ પણ શુભ ફલને આપનારા થાય છે, બીજાએ પ્રયોગ કરેલા મંત્ર, તંત્ર અને યંત્રાદિક તેનો

પરાભવ કરી શકતા નથી, સર્વ પ્રકારની શાકિની પણ માતાની જેમ રક્ષણ કરનારી થાય છે, સર્પો તેની પાસે કમલના નાળ જેવા થઈ જાય છે, અગ્નિ ચણોઠીના ઢગલારૂપ થાય છે, સિંહો શિયાળ જેવા થાય છે, હાથીઓ હરણ જેવા થાય છે, રાક્ષસ પણ તેનું રક્ષણ કરે છે, ભૂતોનો સમૂહ પણ તેની ભૂતિ (આબાદી)ને માટે થાય છે, પ્રેત પણ પ્રાયઃ કરીને તેને પ્રીતિ કરનારો થાય છે. ચેટક (વ્યંતર) પણ તેનો ચેટ (દાસ) બની જાય છે. યુદ્ધ તેને લાભ આપનારું થાય છે, રોગો તેને ભોગ આપનારા થાય છે, વિપત્તિ પણ તેને સંપત્તિને માટે થાય છે અને સર્વ પ્રકારનું દુઃખ તેને સુખ આપનારું થાય છે. ૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮. જેમ ગરુડનો સ્વર સાંભળીને ચંદનનાં વૃક્ષો સર્પોથી મુક્ત થાય છે, તેમ પંચનમસ્કારનો ગંભીર સ્વર સાંભળવાથી માણસ સર્વ કર્મનાં બંધનોથી મુક્ત થાય છે. ૯. જેઓનું ચિત્ત નમસ્કારમાં જ એકતાન છે, તેઓને જલ, સ્થલ, સ્મશાન, પર્વત, દુર્ગ અને તેવા બીજા પણ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થતાં કષ્ટો ખરે જ મહાઉત્સવરૂપ બની જાય છે. ૧૦. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળો જે પુરુષ વિધિપૂર્વક પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારનું ધ્યાન કરે છે, તે તિર્યક કે નારક થતો નથી. ૧૧. ચકવર્તી, વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ અને બળદેવ વગેરેના ઐશ્વર્યથી સંપદાઓ નમસ્કારના પ્રભાવરૂપી સમુદ્રના કિનારે રહેલા મુક્તાકળ (મોતી) સમાન છે. ૧૨. વિધિપૂર્વક આરાધન કરાયેલો આ મંત્ર વશીકરણ, ઉચ્ચાટન, અભિચારકર્મ, ક્ષોભ, સ્તંભન અને મૂર્ચ્છા વગેરે કાર્યોમાં પણ સિદ્ધિને આપનારો થાય છે. ૧૩. વિધિપૂર્વક સ્મરણ કરેલો આ મંત્ર અર્ધનિમેષ માત્રમાં જ પરવિદ્યાઓનો ઉચ્છેદ કરે છે અને ક્ષુદ્ર આત્માઓ વડે કરાયેલ રૂપાદિકના પરાવર્તનને વીધી વિખેરી નાંખે છે. ૧૪. સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને

પાતાલ એ ત્રણ ભુવનરૂપી રંગમંડપને વિષે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રયીને જે કોઈ પણ આશ્ચર્યકારક અતિશય કોઈ પણ સ્થળે, કોઈ પણ પ્રકારે, કોઈ પણ પ્રાણીને થયેલો જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે, તે સર્વ નમસ્કારમંત્રની આરાધનાના પ્રભાવથી જ ઉત્પન્ન થયો છે, એમ જાણવું. ૧૫-૧૬. તિસ્થાલોકમાં જે ચંદ્ર વગેરે જ્યોતિષીઓ છે, પાતાલ લોકમાં ચમર વગેરે ઈન્દ્રો છે, ઊર્ધ્વલોકમાં સૌધર્માદિ દેવલોકને વિશે જે શક વગેરે ઈન્દ્રો છે અને તેની ઉપર પણ જે અહમિન્દ્ર વગેરે દેવતાઓ છે, તેઓની સર્વ સમૃદ્ધિઓ પંચપરમેષ્ઠિરૂપ કલ્પવૃક્ષના અંકુરા, પલ્લવો, કળીઓ કે પુષ્પ સમાન છે. ૧૭-૧૮. જેઓ નમસ્કારરૂપી મહાન રથ ઉપર આરૂઢ થાય છે, તેઓ જ દુઃખના લેશથી પણ રહિત એવા મોક્ષમાં જાય છે, ગયા છે અને જવાના છે. ૧૯. જો આ મંત્ર અત્યંત દુર્લભ એવા પરમપદને પણ આપે છે, તો પછી પ્રસંગવશાત્ પ્રાપ્ત થનારાં બીજાં સામાન્ય ફળો આપે તેમાં તો આશ્ચર્ય જ શું? ૨૦. જેઓ ત્રિકરણ શુદ્ધિ વડે એક લાભ નવકારનો જાપ કરે છે, તે જિનેશ્વર દેવ અને શ્રી સંઘને પૂજવાવાળા ભવ્યાત્માઓ તીર્થકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે. ૨૧. હે મિત્ર ! જો તારું મન નમસ્કારનું ધ્યાન કરવામાં લયલીન નથી થતું, તો ચિરકાલ સુધી આચરણ કરેલા તપ, શ્રુત અને ચારિત્રની ક્રિયાઓનું શું ફળ? અર્થાત્ નમસ્કારના ધ્યાન વિના એ બધું ય ફોગટ-નિષ્ફળ છે. ૨૨. જે અસંખ્ય દુઃખોના ક્ષયનું કારણ ગણાય છે, જે આ લોક અને પરલોકના સુખ આપવામાં કામધેનુ ગાય સમાન છે, એ મંત્રાધિરાજનો જાપ પ્રાણીઓ શા માટે આદરપૂર્વક નથી કરતા? ૨૩. જે અંધકાર દીવાથી, સૂર્યથી, ચંદ્રથી કે બીજા કોઈપણ તેજથી નાશ નથી પામતો, તે અંધકાર પણ નમસ્કારના તેજ વડે નામશેષ થઈ જાય છે. ૨૪. હે આત્મન્ ! તું કૃષ્ણ

અને શાંબ વગેરેની જેમ ભાવનમસ્કાર કરવામાં તત્પર થા, પણ કૃષ્ણના સેવક વીરાસાળવી અને કૃષ્ણના અભવ્ય પુત્ર પાલક વગેરેની જેમ દ્રવ્યનમસ્કાર કરી ફોગટ આત્માને વિડંબના ન પમાડ રપ. જેમ નક્ષત્રોના સમુદાયનો સ્વામી ચન્દ્ર છે, તેમ સર્વ પુણ્યસમૂહનો સ્વામી ભાવનમસ્કાર છે. ૨૬. આ જીવે અનંતીવાર દ્રવ્યલિંગો (સાધુવેષ) ગ્રહણ કર્યાં છે અને છોડ્યાં છે, પણ ભાવનમસ્કારની પ્રાપ્તિ વિના તે સર્વમોક્ષરૂપી કાર્ય સાધવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યા છે. ૨૭. શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક નમસ્કારમંત્રનો આઠ કરોડ, આઠ લાખ, આઠ હજાર, આઠસો આઠ વાર જાપ કર્યો હોય તો તે માત્ર ત્રણ જ ભવની અંદર મોક્ષ આપે છે. ૨૮. હે ધર્મબંધુ! સરલભાવે વારંવાર તને પ્રાર્થનાપૂર્વક હું કહું છું કે સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવા માટે જહાજ સમાન આ નમસ્કાર મંત્ર ગણવામાં તું પ્રમાદી ન થા. ૨૯. નક્કી, આ ભાવનમસ્કાર ઉત્કૃષ્ટ-સર્વોત્તમ તેજ છે, સ્વર્ગ અને મોક્ષનો સાચો માર્ગ છે તથા દુર્ગતિનો નાશ કરવામાં પ્રલયકાળના પવન સમાન છે. ૩૦. ભવ્ય પુરુષો વડે હંમેશાં સમ્યક્ પ્રકારે ભણાતો, ગણાતો, સંભળાતો અને ચિંતવન કરાતો આ નમસ્કારમંત્ર સુખ અને મંગલની પરંપરાનું કારણ થાય છે, માટે અંતિમ આરાધનાના સમયે તો આ મંત્રને વિશેષે કરીને ભણવો, ગણવો, સાંભળવો અને ચિંતવન કરવો જોઈએ. ૩૧. જેમ ઘરમાં આગ લાગે ત્યારે બુદ્ધિશાળી ઘરનો માલીક બીજી બધી વસ્તુ મૂકીને આપત્તિ સમયે રક્ષણ કરવામાં સમર્થ એવા એક સારભૂત મહાકીમતી રત્નને જ ગ્રહણ કરે છે, અથવા કોઈ મોટો સુભટ અકાળે ઉત્પન્ન થયેલા રણસંગ્રામમાં વજ્રદંડની જેવા સારભૂત અમોઘ શસ્ત્રને જ ધારણ કરે છે, એ જ પ્રમાણે મરણ સમયે પ્રાય: સર્વ શ્રુતસ્કંધનું (સર્વ

શાસ્ત્રોનું) ચિંતવન કરી શકાતું નથી, તેથી કરીને ધીર બુદ્ધિવાળો અને દેદીપ્યમાન શુભ લેશ્યાવાળો કોઈક સાત્ત્વિક જીવ દ્વાદશાંગીના સારભૂત આ પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનું જ એકાગ્રચિત્તે સ્મરણ કરે છે. ૩૨-૩૩-૩૪-૩૫. સમુદ્રમાંથી અમૃતની જેમ, મલયાચલ પર્વતમાંથી ચંદનની જેમ, દહીંમાંથી માખણની જેમ અને રોહણાચલ પર્વતમાંથી વજ્રરત્નની જેમ, આગમમાંથી ઉદ્ધરેલા સર્વ શ્રુતના સારભૂત અને કલ્યાણના ખજાના સમાન આ પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનું કોઈક ધન્ય પુરુષો જ મનન-ચિંતવન કરે છે. ૩૬-૩૭. શરીરથી પવિત્ર બનીને, પન્નાસને બેસીને, હાથ વડે યોગમુદ્રા ધારણ કરીને અને સંવેગયુક્ત (મોક્ષની અભિલાષાવાળા) બનીને ભવ્ય પ્રાણીએ સ્પષ્ટ ગંભીર અને મધુર સ્વરે સંપૂર્ણ પંચનમસ્કારનો ઉચ્ચાર કરવો. આ ઉત્સર્ગ વિધિ જાણવો. ૩૮-૩૯. (હવે અપવાદ વિધિ કહે છે.) જો શારીરિક માંદગીના કારણે પોતે સંપૂર્ણ નમસ્કારનો ઉચ્ચાર કરવા સમર્થ ન હોય તો એ જ પંચપરમેષ્ઠિના પહેલા પહેલા અક્ષરથી ઉત્પન્ન થયેલાં 'અસિઆરસા' આ પ્રમાણેના મંત્રનું સ્મરણ કરે, કારણ કે આ પાંચ અક્ષરના સ્મરણથી પણ અનંત જીવો મરણનાં બંધનથી મુક્ત થાય છે. ૪૦. હવે કદાચ તેની કોઈ ગંભીર માંદગીમાં ઉપર કહેલા પાંચ અક્ષરરૂપ મંત્રનું પણ સ્મરણ ન થઈ શકે તો અર્હત્, અરૂપી (સિદ્ધ), આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ એ પાંચ પરમેષ્ઠિના પહેલા પહેલા અક્ષર લઈ, તેને વ્યાકરણના સંધિનિયમો લગાડી, આ પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલો 'અ+અ=આ, આ+આ=આ, આ+ઉ=ઝો, ઝો+મ્=ઙ્ઙ કાર જિનેશ્વરોએ કહેલ છે, તેનું સ્મરણ કરવું. કારણ કે તેમાં પાંચે પાંચ પરમેષ્ઠિ આવી જાય છે. ૪૧. જિનેશ્વરોએ કહેલો આ ઙ્ઙ કાર મુક્તાત્માઓની પ્રગટ મુક્તિ સમાન છે, મોહરૂપી હાથીને વશ કરવામાં અંકુશ સમાન છે અને સંસારની પીડાને છેદવામાં

કાતર સમાન છે. ૪૨. સ્વર્ગના દરવાજા ઉઘાડવા માટે કુંચી સમાન ઐકારરૂપી તત્ત્વનું ધ્યાન કરનાર મહાત્માઓને જીવે ત્યાં સુધી ભોગો મળે છે અને મર્યા પછી મુક્તિ મળે છે. ૪૩. અથવા તો ભાગ્યવશાત્ મૃત્યુ સમયે, સર્વ પ્રકારે આ ઐકારનું સ્મરણ કરવામાં પણ પોતે અશક્ત હોય તો તે સાધાર્મિક બંધુ પાસેથી આ મંત્રનું શ્રવણ કરે અને તે વખતે ચિત્તમાં આ પ્રમાણે ભાવના ભાવે. ૪૪. શું કોઈ પુણ્યશાળી બંધુએ અકાળે મારા સમગ્ર શરીરે અમૃત છાંટ્યું? અથવા તો શું હું તેના વડે સંપૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ કરાયો? કારણ કે હમણાં મને તેણે શ્રેષ્ઠ પુણ્યરૂપ, શ્રેષ્ઠ કલ્યાણરૂપ અને શ્રેષ્ઠ મંગળના કારણરૂપ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમંત્ર સંભળાવ્યો. ૪૫-૪૬. અહો! આ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનું શ્રવણ કરવાથી મને દુર્લભ વસ્તુનો લાભ થયો અહો! મને પ્રિય વસ્તુનો સમાગમ થયો. અહો! મને તત્ત્વનો પ્રકાશ થયો અને અહો! મને સારભૂત ઉત્તમ વસ્તુનું સંપૂર્ણ રહસ્ય પ્રાપ્ત થયું. ૪૭. આ પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારના શ્રવણથી આજે મારાં કષ્ટો નાશ પામ્યાં, મારું પાપ દૂર ચાલ્યું ગયું અને આજે હું સંસારસાગરના પારને પામ્યો. ૪૮. પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારમંત્રનું શ્રવણ કરવાથી આજે મારો પ્રશમરસ, દેવ તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન, નિયમ અને તપ એ સઘળું ય સફળ થયું. ૪૯. અગ્નિનો સંયોગ જેમ સુવર્ણને નિર્મળ કરે છે, તે જ રીતિએ આ માંદગીની વિપત્તિ પણ મારે કલ્યાણને માટે થઈ, કારણ કે આજે પરમેષ્ઠિસ્વરૂપ અમૂલ્ય તેજ મેં પ્રાપ્ત કર્યું. ૫૦. આ પ્રમાણે પ્રશમરસના ઉલ્લાસપૂર્વક પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનું શ્રવણ કરી અને કિલષ્ટ કર્મનો નાશ કરી, બુદ્ધિમાન પુરુષ સદ્ગતિને પામે છે. ૫૧. નમસ્કારમંત્રની ભાવપૂર્વક ભક્તિ કરનાર પ્રાણી ઉત્તરદેવપણે ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાંથી

ચવી, શ્રેષ્ઠ કુલમાં મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરી, આઠ ભવની અંદર સિદ્ધિપદને પામે છે. ૫૨.

ઈતિ ષષ્ઠ પ્રકાશ સંપૂર્ણ.

સાતમો પ્રકાશ

સર્વ કાળ અને સર્વ ક્ષેત્રમાં નિરંતર નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવનિક્ષેપ વડે ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનારા જિનેશ્વરો મને શરણ હો. ૧. તે જિનેશ્વરો અતીતકાળે કેવળજ્ઞાની વગેરે થયા હતા. વર્તમાનકાળે ઋષભદેવસ્વામી વગેરે થયા છે અને આગામીકાળે પદ્મનાભસ્વામી વગેરે થવાના છે. ૨. સીમંધરસ્વામી વગેરે વીસ વિહરમાન તીર્થકરો છે. ચંદ્રાનન, વારિષેણ, વર્ધમાન અને ઋષભદેવ એ નામના ચાર શાશ્વત તીર્થકરો છે. ૩. વર્તમાનકાળે સર્વમહાવિદેહ, સર્વભરત અને સર્વ ઐરાવતના મળીને સંખ્યાતા જિનેશ્વરો હોય છે, અને અતીત તથા અનાગત કાળને આશ્રયીને અનંતા જિનેશ્વરો હોય છે. ૪. તે સર્વ તીર્થકરો કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશથી દેદીપ્યમાન હોય છે, અઢાર દોષના ઉપદ્રવોથી રહિત હોય છે; તેમના ચરણકમળને અસંખ્ય ઈન્દ્રો વંદન કરે છે, ઉત્તમ પ્રકારના આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ઉત્તમ પ્રકારના યોગીશ અતિશયો વડે તેઓ આશ્રય કરાયેલા હોય છે. ૫. ત્રણ જગતના પ્રાણીઓને સમકિત આપનારી તેમની ધર્મદેશના, વાણીના પાંત્રીશ ગુણો વડે અલંકૃત હોય છે, અનુત્તર વિમાનમાં રહેલા દેવો તેમનું હંમેશાં સ્મરણ (ધ્યાન) કરે છે તથા બીજાઓ ન આપી શકે તેવા મોક્ષમાર્ગને તેઓ આપનારા હોય છે. ૬. જ્યારે જિનેશ્વરનું સમ્યક્પ્રકારે દર્શન થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓના પાપો અત્યંત દૂર નાશી જાય છે, આધિ (મનની પીડા) અને વ્યાધિ (શરીરની પીડા) નાશ પામે છે, તથા દરિદ્રતાની ઘડીઓ જતી રહે છે. ૭. જે જીભ જિનેશ્વરના માહાત્મ્યની ક્ષણે ક્ષણે સ્તુતિ ન કરે, તે નિદવા લાયક માંસના ટુકડારૂપ જિહ્વા શા કામની?

૮. જે કાન અરિહંતના ચારિત્રરૂપી મીઠા અમૃતના
સ્વાદથી અજાણ હોય, તે કાન અથવા છિદ્રમાં કાંઈ
તફાવત નથી. ૯. સર્વ અતિશયોથી ભરપૂર એવી
જિનેશ્વરની પ્રતિમાને જે નેત્રો જોતાં નથી, તે નેત્ર
નથી, પરંતુ મુખરૂપી ઘરનાં જાળિયાં છે. ૧૦.
અનાર્થ દેશમાં રહેવા છતાં પણ શ્રીમાન આર્દ્રકુમાર
અરિહંતની પ્રતિમાને નિહાળીને સંસારસાગરનો
પારગામી થયો. ૧૧. જિનપ્રતિમાનાં દર્શનમાત્રથી
તત્ત્વજ્ઞાન પામી શયંભવ નામના બ્રાહ્મણે સુગુરુના
ચરણકમળની સેવા કરીને ઉત્તમાર્થ મોક્ષને સાધ્યો.
૧૨ અહો ! સાત્વિકશિરોમણિ વજ્રકર્ણ નામના
રાજાએ રાજ્ય વગેરે સર્વ વસ્તુનો નાશ ઉપસ્થિત
થવા છતાં પણ એક જિનેશ્વરદેવ વિના બીજાને
નમસ્કાર ન કર્યો, તે ન જ કર્યો. ૧૩. દેવ, ગુરુ
અને ધર્મરૂપી તત્ત્વત્રયીમાં સ્થિર ચિત્તવાળા
વાનરદ્વીપના સ્વામી વાલી રાજાનું તેજ-પરાક્રમ
ખરેખર પૂજવાલાયક હતું. ૧૪. ત્રણ જગતના ગુરુ
શ્રી મહાવીરપરમાત્માએ પણ સુખશાતાના
સમાચાર કહેવરાવવામાં જેણીને યાદ કરી હતી,
તે મહાસતી સુલસાનાં હું ઓવારણાં લઉં છું. ૧૫.
સેડુક નામના બ્રાહ્મણનો જીવ અને નંદમણિયારનો
જીવ દુર્દુર (દેડકો) થયા પછી શ્રી મહાવીર
પરમાત્માને ભાવથી વંદન કરવા જતાં માર્ગમાં જ
(શ્રેણિક રાજાના ઘોડાના પગ તળે દબાઈને) મરણ
પામી પ્રભુવંદનનું ધ્યાન હોવાથી સૌધર્મ દેવલોકમાં
શકેન્દ્રનો સામાનિક દેવ થયો. ૧૬. કુમારનંદી
સોનીનો જીવ મરીને દેવલોકમાં હાસા અને પ્રહાસા
નામની દેવીઓનો પતિ થવા છતાં પણ
આભિયોગિક દેવને યોગ્ય હલકાં કાર્યો કરવાથી
મનમાં અત્યંત ખેદ પામ્યો હતો, તેથી તેણે પોતાના
આત્માને તે દુષ્કર્મથી મુક્ત કરવા માટે
દેવાધિદેવની પ્રતિમા પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ કરી હતી.
૧૭. શ્રી ચેટક (ચેડા) નામના મહારાજાએ શ્રી

જિનેશ્વરના ચરણકમળની સેવા વડે પોતાના સર્વ
પાપના તાપનો નાશ કર્યો હતો, તેથી તેનો સુંદર
પ્રતાપ ત્રણે ભુવનમાં પ્રસરી ગયો હતો અને તે ઈન્દ્રના
હૃદયમાં પણ સ્થાનને પામ્યો હતો. ૧૮. સર્વ દેવેન્દ્રો
સંસારનો પાર પામવા માટે નંદીશ્વરાદિક તીર્થના
અલંકારરૂપ શાશ્વતા જિનમંદિરોમાં અઢાઈ મહોત્સવ
કરે છે. ૧૯. વળી શાસ્ત્રોમાં સંભળાય છે કે
સ્વયંભૂમરણ નામના છેલ્લા સમુદ્રમાં જિનબિંબના
આકારવાળા મત્સ્યને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને
નમસ્કારમંત્રનું ધ્યાન કરી, ત્યાંથી મરીને દેવલોકમાં
ગયો. ૨૦. મનુષ્ય, દેવ અને અસુરકુમારનું
સ્વામીપણું જે નિઃશંકપણે ભોગવાય છે, તે લીલાપૂર્વક
આચરેલ જિનેશ્વરના ચરણની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન
થયેલ કૃપાનો એક લેશ માત્ર છે. ૨૧. મનુષ્યલોકમાં
ચક્રવર્તી વગેરે રાજાઓ, સ્વર્ગલોકમાં ઈન્દ્રાદિ દેવો
અને પાતાલલોકમાં ધરણેન્દ્ર વગેરે ભુવનપતિના ઈન્દ્રો
જિનેશ્વરની ભક્તિથી જ જયવંતા વર્તે છે. ૨૨.
જિનેશ્વરની આજ્ઞાને મુકુટની જેમ મસ્તકે ધારણ કરીને
અહો ! અગિયારે રુદ્રોમાંથી કેટલાક એ જ ભવમાં
મોક્ષે ગયા છે અને બાકીના આગામી ભવોમાં મોક્ષે
જવાના છે. ૨૩. જેમ પાણીમાં અગ્નિની જવાલા
નાશ પામી જાય છે અને જેમ અમૃતને વિષે વિષનો
પ્રભાવ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ જિનેશ્વરની કથા
આગળ શંકર વગેરે દેવોની કથાનો વિસ્તાર નષ્ટ થઈ
જાય છે. ૨૪. જિનેશ્વરોના ચરિત્રોને સમ્યક્પ્રકારે
વિચાર કરનારા સત્પુરુષો આ સંસારમાં પણ
આનંદમય રહે છે અને તેથી ખરેખર ! તેઓને મોક્ષમાં
પણ સ્પૃહા રહેતી નથી. ૨૫. જેમ જલ વડે તૃષ્ણા
શાન્ત થાય છે, તથા અન્ન વડે ક્ષુધા શાન્ત થાય છે,
તેમ જિનેશ્વરના એક દર્શન માત્રથી જ સંસારની સર્વ
પીડાઓ શાન્ત થઈ જાય છે-નાશ પામે છે. ૨૬.
સમ્યક્પ્રકારે મનની એકાગ્રતાપૂર્વક કોડો વર્ષ સુધી
ઈન્દ્રિયોને વશમાં રાખનારા મહાત્માઓ પણ

અરિહંતની આજ્ઞા પાળ્યા વિના મોક્ષે જઈ શકતા નથી. ૨૭. રાગાદિ શત્રુને જિતનારા જિન અરિહંત પરમાત્મા જેઓના દેવ નથી, તેઓ ભલે નિયાણારહિત દાન કરે, નિર્મળ શીલ પાળે, તથા પ્રશંસા કરવા યોગ તપ કરે, તો પણ તેમને પરમપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૨૮. જેમ સૂર્ય વડે દિવસ થાય છે, ચન્દ્ર વડે પૂર્ણિમા થાય છે અને વૃષ્ટિ વડે સુક્ષિભ (સુકાળ) થાય છે, તેમ જિનેશ્વર વડે જ અવિનાશી તેજની-કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૯. જેમ જુગાર પાસાને આધીન છે અને ખેતી વૃષ્ટિને આધીન છે, તેમ શિવપુરમાં વસવું તે જિનેશ્વરના ધ્યાનને આધીન છે. ૩૦. ત્રણ જગતની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવી સુલભ છે, તથા અણિમાદિક આઠ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થવી સુલભ છે, પરંતુ જિનેશ્વરના ચરણકમળના રજકણો પ્રાપ્ત થવા અત્યંત દુર્લભ છે. ૩૧. અહો ! ખેદની વાત છે કે જિનેશ્વરને પામીને પણ કેટલાક જીવો, સૂર્યને પામીને ધૂવડની જેમ, ગાઠ મિથ્યાદષ્ટિ રહે છે. ૩૨. જિનેશ્વર જ મહાદેવ છે, બ્રહ્મા છે, વિષ્ણુ છે, પરમાત્મા છે, સુગત (બુદ્ધ) છે, અલક્ષ્ય છે તથા સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલના સ્વામી છે. ૩૩. બુદ્ધ અને મહાદેવ વગેરે લૌકિક દેવોને સત્ત્વ, રજસૂ અને તમસૂ એ ત્રણ ગુણના વિષયવાળું જ જ્ઞાન છે, પરંતુ લોકોત્તર સત્ત્વથી ઉત્પન્ન થવાવાળું સર્વ જ્ઞાન તો માત્ર જિનેશ્વરોને વિશે જ રહેલું છે. ૩૪. રોહણાયલ પર્વતના જેવા જિનેશ્વર પરમાત્મા પાસેથી વિવિધ નામરૂપી રત્નો લઈને પંડિતોરૂપી વેપારીઓએ શીઘ્ર સારા વર્ણવાળા નામરૂપી આભૂષણો બનાવી પોતપોતાના માનેલા હરિહરાદિક દેવોને વિશે સ્થાપન કર્યાં, તેથી તે સારા વર્ણવાળા નામો કલાન્તરે તે તે દેવોના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે. ૩૫-૩૬. જેમ મેઘનું જળ જ તળાવ વગેરેમાં ઉત્પન્ન થયું છે તે જ પ્રમાણે લોકાગ્ર ઉપર આરૂઢ થયેલા અરિહંતના જ

પર્યાયવાચી નામો હરિહરાદિકને વિષે છે, છતાં તે નામો હરિહરાદિકનાં છે, એમ અજ્ઞાની લોકો બોલે છે. ૩૭-૩૮. વળી જે જે નામો પ્રમાણ પૂર્વક લોકોત્તર સત્ત્વને કહેનારાં છે, તે તે નામો અરિહંતને જણાવે છે. એમ તું જાણ. ૩૯. રજોગુણ, તમોગુણ અને સત્ત્વગુણના આભાસથી ઉત્પન્ન થયેલાં બ્રહ્માદિક નામો કોડોવાર અનંત સાગરમાં ભમતાં મારા જેવાને પણ પ્રાપ્ત થયા છે. ૪૦. પોતાના દેવના (વિષ્ણુના) હજાર નામ સાંભળીને મૂઢ માણસ હર્ષિત થાય છે, કેમકે શિયાળને તો બોરની પ્રાપ્તિ થવાથી પણ મોટો ઉત્સવ થાય છે. ૪૧. સિદ્ધના અનંત ગુણો હોવાથી જિનેશ્વરના અનંત નામો છે અથવા તો નિર્ગુણ (સત્ત્વાદિ ગુણ રહિત) હોવાથી એકે નામ નથી, એવા તે જિનેશ્વરના નામની સંખ્યા કોઈ કહી શકે? ૪૨. રજોગુણ, તમોગુણ અને બાહ્ય સત્ત્વ ગુણથી રહિત એવા પરમેષ્ટિના પ્રભાવથી જ આ જગત અજ્ઞાનરૂપી કાદવમાં ડૂબી જતું નથી. ૪૩. હું માનું છું કે આ જગતને પાપથી બચાવવા માટે ત્રણ લોકના નાથ અરિહંત પરમાત્માએ મોક્ષમાં જતી વખતે વહાલા એવા પણ પુણ્યને અહીં જ મૂક્યું છે. ૪૪. સમિતિમાં રક્ત એવા પ્રભુ પાસેથી નાસીને પાપ ભવરૂપી અરણ્યમાં ભાગી ગયું, તેથી તેનો નાશ કરવા માટે સઘળું ય પુણ્ય પણ સૈન્યની જેમ તેની પાછળ પડ્યું. આ કારણથી જ પુણ્ય પાપ રહિત થયેલા જિનેશ્વર દેવ લોકાગ્રરૂપી મહેલમાં આરૂઢ થઈ મુક્તિરૂપી સ્ત્રી સાથે કીડા કરે છે. ૪૫-૪૬. જિનેશ્વર દાતાર છે, જિનેશ્વર ભોક્તા છે, આ સર્વ જગત જિનરૂપ છે, જિનેશ્વર સર્વત્ર જયવંતા છે અને જે જિન છે, તે જ હું છું. ૪૭. આ પ્રમાણે ધ્યાનરસના આવેશથી પંચપરમેષ્ટિમાં તન્મય (તલ્લીન) પણાને પામેલા ભવ્ય પ્રાણીઓ આલોક અને પરલોકમાં નિર્વિઘ્નપણે સમગ્ર લક્ષ્મીને પામે છે. ૪૮.

ઈતિ સપ્તમ પ્રકાશ સમાપ્ત.

આઠમો-પ્રકાશ

અરિહંતોને પણ માનનીય તથા જેનાં આઠે કર્મો ક્ષીણ થઈ ગયાં છે, એવા પંદર પ્રકારના સિદ્ધોનું કયા સત્પુરુષો સ્મરણ નથી કરતાં? ૧. કર્મના લેપ વિનાના, ચિદાનંદ સ્વરૂપ, રૂપાદિથી રહિત, સ્વભાવથી જ લોકના અગ્રભાગને પામેલા, સિદ્ધ થયેલ છે અનંત ચતુષ્ટય જેમને એવા, સાદિ-અનંત સ્થિતિવાળા, એકત્રીશ ગુણોવાળા, પરમેશ્વરરૂપ અને પરમાત્મસ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવંતોનું નિરંતર મને શરણ હો. ૨-૩. છત્રીશ ગુણો વડે શોભતા ગણધરોનું (આચાર્યો) મને શરણ હો. સર્વ સૂત્રોનો ઉપદેશ કરનારા (ભણાવનારા) ઉપાધ્યાયોનું મને શરણ હો. ૪. ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મમાં લીન થયેલા, હંમેશાં સામાયિકમાં સ્થિર, જ્ઞાનાદિક ત્રણ રત્નને ધારણ કરનાર તથા ધીર એવા સાધુઓનું મને શરણ હો. ૫. જેમ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય (નાશ) ને કરનાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરને વિશેષ પરમાર્થથી પરસ્પર ભેદ નથી, તેમ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુમાં પણ પરમાર્થથી ભેદ નથી, એમ આગમમાં કહ્યું છે. ૬. જે ચરાચર જગતના આધારભૂત કહેલો છે એવો કેવલિભાષિત ધર્મ મને શરણ હો. ૭. ધર્મરૂપી હિમાલય પર્વત, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ રત્નત્રયીરૂપ ગંગા નદીના તરંગો વડે ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરનારો છે. ૮. વિવિધ પ્રકારના દૃષ્ટાંતો, હેતુઓ, યુક્તિયુક્ત વચનો (તર્ક) અને અબાધિક નિર્ણયો

(સિદ્ધાન્તો)ના સમૂહ વડે મનોહર અને એકાંતદર્શન તરફના પૂર્વ પક્ષોનું ખંડન કરનારા એવા પારમાર્થિક અનેકાંતવાદમાં હું લીન થયો છું. ૯. નવતત્ત્વરૂપી અમૃતનો કુંડ જેમાં રહેલો છે અને જે ગંભીરતાનું સ્થાન છે, તે શ્રી જિનાગમ મને પાતાળ જેવો ઊંડો ભાસે છે. ૧૦. શ્રીમાન્ જૈનાગમ સર્વ બુદ્ધિમાનોને માન્ય છે, કારણ કે મધ્યસ્થપણાનો આશ્રય કરનાર છે, ગુણરૂપી રત્નના સમૂહ વડે વીંટાયેલ છે અને અનંત જ્ઞાનનો ખજાનો છે. ૧૧. પંડિતો માટે અજોડ સ્થાનરૂપ, બન્ને ય લોકમાં રહેનારી તથા વિક્સવર શાશ્વત જયોતિરૂપ, પરમેષ્ટિની વાણી શોભે છે. ૧૨. શ્રીધર્મરૂપી રાજાની રાજધાનીરૂપ, દુષ્કર્મોરૂપી કમળના વનને બાળી નાખવામાં હિમના સમૂહરૂપ અને સંદેહના સમૂહરૂપ લતાને છેદવામાં કુહાડી સમાન જિનેશ્વરની વાણી અમારા કલ્યાણનું પોષણ કરો. ૧૩. આ પ્રમાણે નમસ્કારના ધ્યાનરૂપ સમુદ્રમાં જેનો અંતરાત્મા મગ્ન થયો હોય છે, તેની સર્વ કર્મગ્રન્થિ કાયા માટીના ઘડાની જેમ વિલય પામે છે. ૧૪. શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મીની લીલાને પ્રકાશ કરનાર તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર પંચનમસ્કાર મંત્ર નિરંતર જયવંત રહો. ૧૫. શ્રી સરસ્વતી નદીને કાંઠે આવેલ શ્રી સિદ્ધપુરનગરમાં શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિની વાણીએ આ શ્રી સિદ્ધચક્રનું માહાત્મ્ય ગાયું છે. ૧૬.

ઈતિ અષ્ટમ પ્રકાશ સમાપ્ત.

(‘નમસ્કાર મંત્રસિદ્ધિ’ માંથી સાભાર)

● જે ભાવપૂર્વક એક લાખ નવકારને ગણે છે તથા વિધિપૂર્વક શ્રી અરિહંતદેવને પૂજે છે તે આત્મા અવશ્ય તીર્થકરનામ ગોત્રને ઉપાર્જે છે.

● ચિત્તથી ચિંતવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું અને કાયાથી પ્રારંભેલું કાર્ય ત્યાં સુધી જ સફળ નથી થતું કે જ્યાં સુધી શ્રી પરમેષ્ટિ નવકારમહામંત્રનું સ્મરણ કરવામાં આવતું નથી.

ધર્મવૃક્ષનું મૂળ નવકાર

મૈત્રીભાવના આઘ ઉપદેષ્ટા, ધર્મમાત્રના ઉત્પાદક અરિહંત એ મૂળ છે અને શ્વેતવર્ણો ધ્યાતવ્ય છે. તેને આચરણ, જ્ઞાન અને સાધના વડે સિદ્ધ કરનારા મૂળમાંથી ફળપર્યંત પહોંચેલા સિદ્ધ ભગવંતો છે, તેથી રક્તવર્ણો ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. જ્ઞાન એ પુષ્પ છે, તેથી આચાર્યો પીતવર્ણો ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. જ્ઞાન એ પત્ર છે, તેથી જ્ઞાનાભ્યાસમાં રત એવા ઉપાધ્યાયો નીલવર્ણો ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. સાધના એ સ્કંધ અને તેની શાખા-પ્રશાખા રૂપ છે. તેથી કૃષ્ણ વર્ણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય સાધુ પદ છે. એ રીતે થતું મૂળ-ફળ-પુષ્પ-પત્ર-શાખા-પ્રશાખા અને સ્કંધનું ધ્યાન ધર્મવૃક્ષના મૂળનું સિંચન કરે છે. તેના પરિણામે અમૈત્રીરૂપ મહામોહાંધકારનો વિલય થાય છે અને મૈત્રીરૂપ ઝળહળતો ધર્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ વસ્તુ મૂળમંત્ર રૂપ નવકારનાં મંત્રવર્ણોમાં પ્રગટ થાય છે. મૈત્રીભાવના મૂર્ત સ્વરૂપ બનીને મહામંત્રના અડસઠ અક્ષરો ભવ્ય જીવોને ભવસાગર તરવાના તીર્થરૂપ બની રહે છે.

એ રીતે મહામંત્ર સમસ્ત સત્ત્વ વિષયક સ્નેહ પરિણામનો વિકાસ કરીને અનંતકાળથી અનંત જીવો ઉપર અનંત ઉપકાર કરતો રહ્યો છે.

શાંતિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિકારક નવકાર

નમસ્કાર મંત્રમાં ભક્તિ, વિરક્તિ અને અનુભૂતિ - એકી સાથે રહેલી છે.

જેમ ભોજન વડે ક્ષુધાની નિવૃત્તિ, તે શાંતિ અને શરીરના બળવીર્યની વૃદ્ધિ, તે પુષ્ટિ તથા તે વડે મનને સંતોષ, તે તૃષ્ટિ. એ ત્રણે ભોજન સમયે એક સાથે થાય છે, તેમ પરમેષ્ટિ નમસ્કાર રૂપ

ભોજન વડે પણ આત્માને આધ્યાત્મિક ક્ષુધાની શાંતિ, આધ્યાત્મિક બળની વૃદ્ધિ અને આધ્યાત્મિક ગુણોની તૃષ્ટિ અને શુદ્ધિ એક સાથે અનુભવાય છે. કહ્યું છે કે....

ભક્તિ: પરેશાનુભવો વિરક્તિ:

અન્યત્ર એવ ત્રિક એકકાલે

પ્રપદમાનસ્ય યથાડશનત: સ્યુ:

તુષ્ટિ: પુષ્ટિ: ક્ષુદપાયોડનુગાસમ્ ॥૧॥

જેમ ભોજનના પ્રત્યેક કોળીયે ભોજન કરનારને ક્ષુધાની નિવૃત્તિ, મનને તુષ્ટિ-સંતોષ અને શરીરને પુષ્ટિ, એક કાળે થાય છે, તેમ પરમાત્માને શરણે જનારને શરણાગતિ કાળે જ પરમાત્માની ભક્તિ, વિષયોથી વિરક્તિ અને આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ - એ ત્રણે એક જ સાથે થાય છે.

નમસ્કારથી ગુણપ્રાપ્તિ-દોષમુક્તિ

એક મનુષ્ય જ્યારે બીજા મનુષ્યને આદરપૂર્વક નમે છે, ત્યારે પોતામાં રહેલા અપ્રગટ ગુણોને પ્રકટાવવા, પ્રકટ ગુણવાળા બીજાને નમન કરતો હોય છે. બહારથી મસ્તક નમે છે પણ અંતરથી તો જેને નમે છે, તેનામાં પ્રકટપણે રહેલા ગુણોને મેળવવા માટે ઉત્સાહ બતાવે છે, આંતરિક લાગણીને અભિવ્યક્ત કરે છે. પરમેષ્ટિ નમસ્કાર પણ તે જ ભાવનો સૂચક છે.

પરમેષ્ટિઓમાં જે ગુણો પ્રગટ છે, તે જ ગુણો મારામાં અપ્રગટપણે રહેલા છે, તેનું સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન નમસ્કારની ક્રિયાથી સતત થતું રહે છે, તેથી તે ગુણો ક્રમશઃ નમસ્કાર કરનારમાં આવિર્ભાવ પામે છે.

નમસ્કાર્યને નમસ્કાર એ મોક્ષનું બીજ છે, તેમ નમસ્કાર્યને અનમસ્કાર - એ સંસાર વૃક્ષનું બીજ છે. નમસ્કાર્યને અનમસ્કાર - તે એક પ્રકારનો સંકલિષ્ટ

અહંકાર છે અને કોઈ પણ અહંકાર - એ પાપનું મૂળ છે. પરમતત્ત્વો પ્રત્યે અહંકારનો ભાવ - એ પ્રકૃષ્ઠ પાપ છે, તે પાપથી મુક્ત થવા માટે નમસ્કાર અપરિહાર્ય છે.

નમોપદમાં નવપદનું ધ્યાન

‘નમો’ એ જીવાત્માને પરમાત્મા તરફ લઈ જવા માટે સેતુનું કાર્ય કરે છે. સેતુને અર્ધમાત્ર પણ કહે છે. ત્રિમાત્ર તરફથી અર્ધમાત્રમાં જવા માટે તે પુલનું કામ કરે છે. તેને બિંદુનવક પણ કહે છે. ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક સુધીની અંતરાત્મભાવની અવસ્થાઓ બિંદુ નવકથી અભિવ્યક્ત થાય છે. ‘નમો’ ને અરિહંતાદિ નવપદો સાથે જોડવાથી અવ્યક્ત એવા બિંદુનવકને વ્યક્ત સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. સંપૂર્ણ અવ્યક્ત દશા અમાત્રપદમાં છે. અર્ધમાત્રમાં અંશે વ્યક્ત અને અંશે અવ્યક્ત દશા છે. ત્રિમાત્ર વ્યક્ત અવસ્થા છે. વ્યક્તમાંથી અવ્યક્તમાં જવા માટે જે અર્ધવ્યક્ત દશા છે, તે જ સેતુ છે. અને તે જ ‘નમો’ પદથી વાચ્ય છે.

અરિહંત પદ સાથે નમો પદ જોડાય છે ત્યારે મનનું ધ્યાન (**Attention**) સંસાર તરફથી વળી મોક્ષ તરફ જોડાય છે. સિદ્ધપદ સાથે જોડાય ત્યારે (**Interest**) રસ-આનંદ જાગે છે. આચાર્ય પદ સાથે જોડાય ત્યારે (**Desire**) મોક્ષની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપાધ્યાય પદ સાથે જોડાય ત્યારે (**Intense desire-will**) પ્રબળ ઈચ્છા પ્રગટે છે. સાધુપદ સાથે જોડાય ત્યારે (**Power of imagination**) કલ્પના કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. તે જ ન્યાયે આગળ વધતાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ સાથે જોડાય ત્યારે અનુક્રમે (**Visualisation**) આબેહૂબ કલ્પના, (**Identification**) એકતા અને (**Complete absorption**) સંપૂર્ણ લય ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ઉન્મની-મનોનાશની સ્થિતિ અનુભવાય

છે. તે અમાત્ર અવસ્થામાં લઈ જવાનું અનંતર સાધન બને છે. એ રીતે નમો પદ સાથે થતું નવ પદોનું ધ્યાન, જીવને બહિરાત્મભાવમાંથી છોડાવી, અંતરાત્મભાવમાં લાવી, પરમાત્મભાવમાં સ્થાપનારૂં થાય છે. બીજા શબ્દોમાં ત્રિમાત્રમાંથી છોડાવી બિંદુ નવકરૂપી અર્ધમાત્રમાં જોડી અમાત્ર પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

ત્રિમાત્ર એટલે બહિરાત્મદશા, અર્ધમાત્ર એટલે અંતરાત્મદશા અને અમાત્ર એટલે પરમાત્મદશા.

તંત્રશાસ્ત્રમાં તેને ત્રિમાત્ર, અર્ધમાત્ર અને અમાત્ર શબ્દોથી ઓળખવામાં આવે છે.

નમસ્કારથી ચિત્ત પ્રસન્નતા

ધર્મ અને અધર્મ નિજ શુભ અશુભ પરિણામને અનુસરે છે.

શુભાશુભ પરિણામમાં આલંબન અરિહંતાદિ છે. નમસ્કાર કરતાં તે શુભ પરિણામના આલંબન બને છે, તેથી ધર્મ થાય છે.

તેનાથી પ્રશસ્ત અર્થ-કામ-સ્વર્ગ-અપવર્ગાદિ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મનાં સાધન દયા, દાન, પ્રશમ, જિનપૂજાદિ વિવિધ છે. તેથી શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે ધર્મના અર્થીએ સ્વચિત્ત-પ્રસાદ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જિન-સિદ્ધાદિનો નમસ્કાર, પૂજા ઈત્યાદિ નિજ ચિત્ત-પ્રસાદને કરે છે અને તેનું અનંત, અપ્રમેય ફળ મળે છે, માટે તેને વિષે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

શ્રી જિન સિદ્ધાદિ, કોપ, પ્રસાદ રહિત છે પણ જ્ઞાનમય છે પરંતુ કાજ, પાષાણાદિવત્ નથી. આચાર્યાદિ પણ વીતરાગ કલ્પ છે. કષાયો વિદ્યમાન છતાં તેને નિગ્રહ કરનારા છે. તેના ઉદયને નિષ્ફળ બનાવે છે. અથવા ઉત્પન્ન થવા દેતા જ નથી.

કિંચિત્ અકૃતાર્થ છતાં સ્વશુભ પરિણામમાં હેતુભૂત હોવાથી આચાર્યાદિ પણ નમસ્કારને યોગ્ય

છે, તથા પૂજકના પરિણામની શુદ્ધિમાં હેતુભૂત છે. શ્રદ્ધા સંવેગાદિ ગુણોને વધારનાર છે.

નમસ્કારનો સ્વીકાર

‘નમો’ પદ એ અવ્યય છે. તે નમસ્કાર કે પૂજા અર્થમાં વપરાય છે.

‘યજ’ ધાતુ પણ પૂજાર્થે છે. ‘યજ’ ધાતુના દાન, પૂજા અને આત્મભોગ - એમ ત્રણ અર્થો થાય છે. તે ઉપરાંત સંગતિકરણ અર્થ પણ છે.

તેમ નમો પદનો પણ એક સંગતિકરણ અર્થ છે. તે અર્થ વડે નમસ્કાર કરનાર, નમસ્કાર વડે નમસ્કાર લેનાર એવા અરિહંતાદિ પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતોની સાથે સંગતિ સાધે છે. તે દ્વારા સર્વ જીવરાશિ સાથે સંબંધ-સંગતિ સધાય છે. તે સંબંધ-સંગતિ સાધવા રૂપ કાર્યની સિદ્ધિ ‘તાળ’ પદ દ્વારા થાય છે.

क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका । पंचपरमेष्ठि भगवंत रूपा महासज्जन पुरुषोनी नमस्कार वडे साधेल क्षણ માત્ર પણ - એ અદ્વિતીય સંગતિ સંસાર સમુદ્રમાં તારવા અદ્ભુત નૌકારૂપ બને છે. તેથી જ નમસ્કાર મંત્ર, તે નવકાર કે નૌકાર મંત્ર કહેવાય છે.

અરિહંતો પણ નમસ્કારને ગ્રહણ કરે છે. તે ગ્રહણ ત્રણ પ્રકારનું છે. એક સ્વીકારવાચક પદથી ગ્રહણ થયેલું, બીજું ઈચ્છાપૂર્વક સ્વીકારેલું અને ત્રીજું ન નિષેધેલું.

પરમેષ્ઠિ ભગવંતોને કરેલો નમસ્કાર, તે તેઓએ ત્રીજા અર્થમાં ગ્રહણ કરેલો મનાય છે.

નવકારથી પૂર્ણતા

નવકારમાં મસ્તક સુકાવીને કર્મના સર્જન માત્રને ધર્મના શરણમાં સુકાવવાનું છે. હાથ જોડીને ધર્મના સ્વામીની સાથે એકમેક થવાનું છે.

કર્મથી પોતાની જાતને અલગ કરવાની અને

ધર્મની સાથે જોડાઈ જવાની ક્રિયાનું નામ નમસ્કાર છે.

વંદનનો એક અર્થ કરજોડ-માનમોડ છે. વંદન એટલે મનથી માન છોડવાનું છે, કરથી હાથ જોડવાના છે અને ધર્મ, ધર્મસાધક, ધર્મસિદ્ધની સાથે અભેદ થવાનું છે. તેનું સાધન મંત્ર, મંત્રોચ્ચાર, મંત્ર મનન છે. તે દ્વારા કર્મક્ષય અને આત્મલાભ મેળવવાનો છે.

મંત્રના ઉચ્ચારણ વડે પ્રાણ.

પ્રાણની ગતિ વડે મન.

મનના મનન વડે બુદ્ધિ, ચિત્ત અને તે બધા પરનો ‘અહં’ ઓગાળીને શુદ્ધ થવાનું છે. શુદ્ધ અંતઃકરણમાં આત્મતત્વનું પ્રતિબિંબ પડે છે. દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી, અરિહંત તુલ્ય આત્મદર્શન થાય છે. કહ્યું છે કે-

मननमयी निजविभवे, निजसंकोचमये त्राणमयी ।

कवलित-विश्वविकल्पा, अनुभूतिः कापि मंत्रशब्दार्थः ॥१॥

મંત્ર-મૂર્તિ સમાદાય દેવદેવઃ સ્વયં જિનઃ ।

सर्वज्ञ : सर्वगः शान्तः सोऽयं साक्षाद्वयवस्थितः ।

અર્થ : નિજ આત્મ વૈભવનું મનન, નિજ આત્મ સંકોચ વડે ઉત્પન્ન થતા ભયથી રક્ષણ અને જેમાં સમસ્ત વિકલ્પો નાશ પામ્યા છે એવો નિજ આત્માનો અનુભવ - એ મંત્ર શબ્દનો અર્થ છે.

पूर्णाहन्ताऽनुसंध्यात्मा, स्फुर्जन्मननधर्मतः ।

સંસારક્ષયકૃત ત્રાણ-ધર્મતો મંત્ર ઉચ્ચતે ॥૨॥

અર્થ : સ્ફુરાયમાન મનન ધર્મ વડે પોતાની પૂર્ણતાનું અનુસંધાન કરાવનાર તથા પ્રાણ ધર્મ વડે સંસારનો ક્ષય કરનાર મંત્ર કહેવાય છે.

ભાવ નમસ્કાર

સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપયોગવાનને ભાવ સંકોચ - મનઃ પ્રણિધાન હોય. જિનાજ્ઞાનું પાલન, ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન, ઉગ્ર, વીર, ધોર પરાક્રમ પૂર્વકનો તપ - તે બધાં ભાવ નમસ્કારનાં અંગો છે.

જગતમાં જે કાંઈ બનાવો બને છે. તે સર્વમાં ગુણદષ્ટિ કેળવવી તે ભાવ નમસ્કાર છે. કેમકે બધા બનાવો પાંચ કારણો મળીને બને છે. પાંચ કારણો ઉપર પ્રભુત્વ પ્રભુની આજ્ઞાનું છે. આજ્ઞાની આરાધનાથી સુંદર અને વિરાધનાથી અસુંદર કાર્યો બને છે. તેથી પ્રત્યેક બનાવોની પાછળ આજ્ઞા દ્વારા કર્તૃત્વ પ્રભુનું આવે છે. તેથી તેને ગુણ દષ્ટિએ જોવામાં પ્રભુનું બહુમાન છે અને દોષદષ્ટિએ જોવામાં અબહુમાન છે. નમસ્કાર ગુણ બહુમાન સ્વરૂપ છે, તેથી દરેક બનાવોને બહુમાન સ્વરૂપે જોવામાં પ્રભુનું બહુમાન છે અને તે જ ભાવ નમસ્કાર છે અને તેનું જ નામ નમસ્કારનો ક્ષયોપશમ યા લબ્ધિ છે.

અરિહંતોની આજ્ઞા ષડ્જીવનિકાય હિત સ્વરૂપ છે. તેને નમસ્કાર એ ષડ્જીવ નિકાયના હિતને નમસ્કાર છે. ષડ્જીવ નિકાય હિત, પ્રભુ આજ્ઞા, અને નમસ્કાર - એ ત્રણે વસ્તુ એક જ અર્થને કહે છે.

નમસ્કારની પ્રધાનતા બતાવવા માટે 'નમો' પદ પહેલું છે. નમસ્કાર વડે ઉત્પન્ન થતો ભાવોલ્લાસ આત્મક્ષેત્રમાં ધર્મરૂપી બીજને વાવે છે. જેની બોધરૂપે ઉપલબ્ધિ છે. તે વસ્તુ દેહની સંનિધિમાં સાક્ષાત્ વિદ્યમાન છે. તેમ સમજી નમસ્કાર કરવા.

નમો મંત્ર એ ચાવી

નમો મંત્ર એ ચાવી છે.

A golden key to the greatest of all treasures existing in every soul અર્થાત્ આત્મદ્રવ્યમાં ભરેલ ગુણરૂપી અખૂટ ખજાનો સદા વિદ્યામાન છે. તેનું તાળું ખોલવા માટે ચાવીનું કામ નમો મંત્ર કરે છે.

એ ચાવી પર કાટ લાગેલો છે. તેને દૂર કરવા માટે અપરાધની ક્ષમાપના, ઉપકારીની ભક્તિ,

અને અપકારી પ્રત્યે માધ્યસ્થાદિ તેલની જરૂર છે.

મૈત્રી, માધ્યસ્થ, પ્રમોદ, કરૂણા વગેરે વૃત્તિઓ જ્યારે મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે મન, નમસ્કાર રૂપ બનીને ગુણરત્નરૂપી ખજાનાથી ભરપૂર આત્મદ્રવ્યરૂપી તિજોરીનું તાળું ખોલી નાખે છે. અને 'ૐ નમઃ સિદ્ધં ।' મંત્રનું ચૈતન્ય પ્રગટાવી આપે છે. સિદ્ધ વસ્તુને દેખાડે છે. તેના પ્રત્યે અહોભાવ જગાડે છે. અને હંમેશ માટે એક સરખા આમંદ અને સુખનો અનુભવ કરાવે છે.

'ૐ નમઃ સિદ્ધં ।' મંત્રનું એ ચૈતન્ય છે.

'ૐ નમઃ સિદ્ધં ।' એ સિદ્ધ મંત્ર છે, શાશ્વત મંત્ર છે. સત્યનો પ્રકાશ પાડનાર મંત્ર છે, તેનું નિરંતર બ્રહ્મરંધ્રમાં ધ્યાન કરવું જોઈએ.

નમો અરિહંતાણંથી તથા ભવ્યત્વનો પરિપાક

અરિહંતના ત્રણ પર્યાય દ્વારા તથા ભવ્યત્વનો પરિપાક કરનાર ત્રણ ઉપાયો :

'ૐ અર્હં નમઃ ।

અર્હં ૧ અરિહં - ૨ અરહં - ૩ અરુહં ।

ન મો અ રિ હં તા ણં

(૧) અરિહં - ભાવ શત્રુઓનો નાશ કરનારા, શત્રુભાવનો નાશ કરનારા, મિત્રભાવ વડે સકલ ભાવ શત્રુઓનો ક્ષય કરનારા, સમત્વ ભાવ વડે મમત્વભાવનો નાશ કરનારા, રાગદ્વેષ-મોહાદિ દુષ્ટ દોષોના ક્ષય કરનારા અરિહંતોને નમસ્કાર હો. દુષ્કૃત ગર્હાથી દુષ્કૃતોને જીતનારાઓને નમન હો.

(૨) અરહં - ત્રણભુવનને પૂજ્ય એવું તીર્થંકરપદ પામનારાઓને, ગુણ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલા અચિંત્ય શક્તિયુક્ત, સર્વથા પરાર્થરસિક એવા વિશિષ્ટ તથા ભવ્યત્વના પરિપાક પડે ત્રિભુવન પૂજ્ય પદવીને વરેલા, સુકૃતાનુમોદનાથી શ્રેષ્ઠતમ સુકૃતરૂપ ભવોદધિ નિસ્તારક તીર્થને

સ્થાપનારાઓને નમન હો.

- (૩) અરુહં - કર્મબીજને નષ્ટ કરવા વડે ફરી જેઓને જન્મ લેવાપણું છે નહિ, તેવા જન્મ મરણાદિ દુઃખોનો અંત કરનાર, નિર્ભળ, નિષ્કલંક એવું શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને પામેલા, સ્વરૂપ રમણતા રૂપ શરણગમનથી અવ્યાબાધ સુખને અનુભવનારા અને આત્મશરણદાતાઓને નમન હો.

(૧) નમો-અરિહંતાણં ત્રણ પદનું માહાત્મ્ય

- ‘નમો’ પદ પ્રાયશ્ચિતનું સાધન છે.
‘અરિહં’ પદ ધ્યાનનું આલંબન છે.
‘તાણં’ પદ સમતા-સમાધિનું વાચક છે.

અથવા

- ‘નમો’ પદથી પ્રત્યાહાર પર્યંતના યોગાંગો સધાય છે.
‘અરિહં’ પદથી ધારણા-ધ્યાન થાય છે.
‘તાણં’ પદથી સમાધિ સુખ મળે છે.

અથવા

- ‘નમો’ પદ વડે સંકુચિત ‘અહં’નો નિષેધ થાય છે.
‘અરિહં’ પદ વડે નિઃસીમ-અમર્યાદ-અનંત એવા આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થવાય છે.
‘તાણં’ પદ વડે પરમાત્મા સાથે એકતા સધાય છે.

(૨) દાસત્વ-જીવત્વ-આત્મત્વ

નમસ્કારનો વ્યાવહારિક અર્થ આજ્ઞારુચિ અને નમસ્કારનો પારમાર્થિક અર્થ આત્માનુભૂતિ છે.

અથવા

વેહ-બુદ્ધયા તુ દાસોઽહં, જીવવુદ્ધયાત્વદંશકઃ ।
આત્મ-બુદ્ધયા ત્વમેવાઽહં, ઇતિ મેં નિશ્ચિતા મતિઃ ॥૧॥

પ્રથમ પદમાં રહેલ

- નમો શબ્દ દાસત્વ સૂચક છે (કર્મયોગ)
અરિહં શબ્દ જીવત્વ સૂચક છે. (ભક્તિયોગ)
તાણં શબ્દ આત્મત્વ સૂચક છે. (જ્ઞાનયોગ)
એ ત્રણે મળીને પૂર્ણમંત્ર (પ્રથમ પદ) બને છે.

વ્યવહારનયથી દાસત્વ, નિશ્ચયનયથી જીવત્વ અને યુગપત્ ઉભય નયથી આત્મત્વને જણાવનાર પ્રથમપદના ત્રણ આલાપકો છે. દાસભાવથી અહંત્વ (અહંકાર) જાય છે. જીવભાવથી અહંત્વ પ્રકટે છે અને આત્મભાવથી સ્વરૂપમાં લીનતા આવે છે.

એકથી દુષ્ટતગર્હા, બીજાથી સુકૃતાનુમોદના અને ત્રીજાથી શરણગમન સંધાય છે.

(૩) આજ્ઞાનું સ્વરૂપ

નમસ્કાર દ્વારા થતી પંચપરમેષ્ટિની ભક્તિથી વિમુખ રહેનારા, આજ્ઞાના સ્વરૂપથી અને તેના જ્ઞાનથી વિમુખ રહે છે. આરાધનાથી દૂર રહે છે અને વિરાધના કરનારા થાય છે. તે વિરાધના અનંતભવભ્રમણ કરાવે છે. વિરાધનાથી બચવા અને આરાધના પ્રગટાવવા ‘આણં’ પદ છે.

‘આણં’ પદ આજ્ઞાના અસ્તિત્વને અને ‘અરિહંત’ પદ આજ્ઞાના સ્વરૂપને ઓળખાવે છે. ‘નમો’ પદ તે સ્વરૂપવાળી આજ્ઞા પ્રત્યે ભક્તિભાવ પેદા કરે છે.

પાંચે પદોથી આજ્ઞાનું જુદું જુદું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે અને તેવા તેવા સ્વરૂપવાળી આજ્ઞા પ્રત્યે પાંચે પદોમાં રહેલ ‘નમો’ પદ ભક્તિ પ્રગટાવે છે.

તેથી પાંચે પદ યુક્ત નવકારનું સ્મરણ-મનન-ચિંતન-ધ્યાન આજ્ઞાના અર્થી જીવોનું પુનઃ પુનઃ કર્તવ્ય છે.

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની ભાવના

“નમો અરિહંતાણં” પદના ભાવનાથી દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના પરિજ્ઞાન દ્વારા મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ વડે શુદ્ધ થયેલ મન, વચન, કાયાના યોગોમાં તન્મયતા

થવાથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, રૂપ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“નમો” ઉત્પાદ, “અરિહં” વ્યય અને “તાણ” ધ્રૌવ્ય.

“નમો” પદથી પોતામાં આરાધક ભાવની ઉત્પત્તિ.

“અરિહં” પદ વડે વિરાધક ભાવનો વ્યય-નાશ અને, “તાણ” પદ પડે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું ધ્રૌવ્ય સમજાય છે.

અથવા ‘નમો’ પદથી જ પોતામાં આરાધક ભાવની ઉત્પત્તિ, વિરાધક ભાવનો વ્યય અને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું “ધ્રૌવ્ય” સમજાય છે.

“નમો” રૂપ સાધક અવસ્થામાંથી ‘અરિહં’ રૂપ સાધ્ય અવસ્થામાં જવાનું છે અને બંને અવસ્થામાં આત્મતત્ત્વ કાયમ રહેનારું છે - એવો બોધ પ્રથમપદની અર્થ ભાવનામાંથી સર્જાય છે.

અભેદ નમસ્કાર

“નમો અરિહંતાણ” એ પદ વડે દાનમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દાન - એવું સન્માનનું દાન અરિહંત ભગવંતોને કરવામાં આવે છે.

દાન દેનાર કરતાં દાન લેનારનો મહિમા અચિંત્ય છે, કેમકે લેનારને લેવાની વૃત્તિ અંશે પણ નથી, તેવી રીતે નમસ્કારનું દાન કરનાર પણ સન્માન લેવાની વૃત્તિ રાખ્યા વગર બલિદાનની ભાવનાથી સન્માનનું દાન કરે, તો તે અપેક્ષાએ લેનાર-દેનાર બંનેની ભાવથી એકતા થાય છે. એ એકતા થવાથી નમસ્કાર કરનારનું ત્રાણ-રક્ષણ થાય છે.

ભેદને ગૌણ બનાવી નમસ્કાર્ય અને નમસ્કર્તા વચ્ચે રહેલ અભેદને મુખ્ય બનાવવાથી અભેદ નમસ્કાર બને છે. અભેદ નમસ્કાર મહા નિર્જરાનું કારણ બની શાશ્વત સુખને અપાવનાર થાય છે.

નમસ્કારનો તાત્પર્યાર્થ

નમો પદ વડે મન-પ્રાણ અને મંત્રની એકતા સધાય છે.

અરિહં પદ વડે દેવ-ગુરુ અને

તાણ પદ વડે આત્મા-એમ નવકારના પ્રથમ પદ વડે છએ વસ્તુની એકતા થાય છે. તે વડે મંત્ર ચૈતન્યની જાગૃતિ થાય છે. તેને ઈતરો કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ પણ કહે છે. કહ્યું છે કે ગુરુમંત્રદેવતાત્મામનઃ પવનાનામૈક્યસંકલનાત્ અંતરાત્મસંવિત્તિ।

અંતરાત્મ સંવિત્તિ એટલે અંતરાત્માનું સંવેદન. અર્થાત્ મંત્ર ચૈતન્યની જાગૃતિ, ગુરુદત્ત મંત્રના વાચ્ય દેવતાનું મન-વાણી-કર્મ વડે સતત સ્મરણ કરવાથી થાય છે.

જીવમાત્ર ચૈતન્ય યુક્ત છે. તે જ્ઞાતચેતના રાગાદિ અને સુખાદિ રહિત હોવાથી વીતરાગ સ્વરૂપ છે. અને જ્ઞાનાદિ યુક્ત હોવાથી સર્વજ્ઞ સ્વરૂપ છે.

પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર પરમેષ્ઠિઓની ભક્તિ થવા સાથે સ્વશુદ્ધજ્ઞાન ચેતનાની પણ ભક્તિ થાય છે, તે નમસ્કારનો તાત્પર્યાર્થ છે. નમસ્કાર પદનો વ્યાવહારિક અર્થ આજ્ઞા-રુચિ અને તાત્પર્યાર્થ શુદ્ધ જ્ઞાન ચેતના સ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે.

નવપદમાં આત્મા અને આત્મામાં નવપદ એ આ તાત્પર્યાર્થની દૃષ્ટિથી સમજવાનો છે.

જે ચેવ સંકળ-વિયપ્-વજ્જિય હુંતિ નિમ્મલપ્પાણો ।

તે ચેવ નવપયાહં નવપયેસુ તે ચેવ ॥૧૧॥

સિરિ સિરિવાલ કહા

‘નમો’ થી અનુપ્રેક્ષા

અનુપ્રેક્ષા-અનુ પછી પ્રેક્ષા જોવું.

ઉપકારીઓના ઉપકારને જોયા પછી, મનમાં ભાવિત કર્યા પછી જે મનની વિચારણામાં આવે તે અનુપ્રેક્ષા છે. ઉપકારીઓના ઉપકારો અને ગુણીઓના ગુણો હૃદયમાં વસ્યા પછી જે વિચારણા થાય તે સાચી

અનુપ્રેક્ષા છે.

ઔદયિક ભાવ તે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોની દશા છે.

ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે અનુકૂળ ઉપસર્ગોવાળી અવસ્થા છે. અને,

ક્ષાયિક ભાવ તે ઉપસર્ગ રહિત અવસ્થા છે.

કર્મની ઉદયાવસ્થા જીવને પ્રતિકૂળ છે,

ક્ષયોપશમ અવસ્થા અનુકૂળ છે.

પ્રતિકૂળ અવસ્થામાં ખેદ, ઉદ્વેગ અને અનુકૂળ અવસ્થામાં હર્ષ-ઉલ્લાસ અનુભવાય છે.

તેથી અનુક્રમે તે પ્રતિકૂળ અને અનુકૂળ ઉપસર્ગોની અવસ્થા કહેવાય છે.

ક્ષાયિક ભાવ પૂર્ણ અવસ્થા હોવાથી તેમાં હર્ષોદ્વેગ અનુભવાતાં નથી. તે અવસ્થા કાયમ રહેતી હોવાથી તેનું અભિમાન થતું નથી.

અલિપ્તપણે તે દશા પ્રાપ્ત ગુણોનો બીજા યોગ્ય આત્માઓમાં સંક્રમ કરાવીને અનેકનું કલ્યાણ કરનાર થાય છે.

નિર્વિઘ્નપણે સહજ રીતે અનેકાનેક આત્માઓનું કલ્યાણ કરનારી આ દશા હોવાથી તે જ એક ઉપાદેય છે.

‘નમો’ પદ વડે ઔદયિક ભાવોનો ત્યાગ.

‘અરિહં’ પદ વડે ક્ષાયોપશમિક, અને ક્ષાયિક ભાવોનો આદર અને,

‘તાણં’ પદ વડે પ્રાપ્ત થયેલ ક્ષાયિક ભાવ દ્વારા અનેકનું કલ્યાણ અને ત્રાણ થતું હોવાથી

ઉપસર્ગ રહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો તે પરમ ઉપાય છે.

નમો અરિહંતાણાં ચાર ભાવના

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ

મૈત્રીની અભિવ્યક્તિ મુખ્યત્વે મન દ્વારા થાય છે.

પ્રમોદની અભિવ્યક્તિ મુખ્યત્વે વચન દ્વારા

થાય છે.

માધ્યસ્થ અને કારુણ્યની અભિવ્યક્તિ મુખ્યત્વે કાયા દ્વારા થાય છે.

ચારે ભાવનાઓ મનમાં ભાવિત થતી હોવા છતાં તેની અભિવ્યક્તિ વિવિધ રીતિએ થાય છે.

મૈત્રી ભાવથી શુદ્ધ થયેલ મન દ્વારા દ્રવ્યની ઓળખાણ થાય છે.

પ્રમોદ ભાવથી શુદ્ધ થયેલ વચન દ્વારા ગુણોની ઓળખાણ થાય છે.

કરુણા અને માધ્યસ્થ વડે શુદ્ધ થયેલ કાયા દ્વારા પર્યાયની ઓળખાણ થાય છે.

દ્રવ્યની ઓળખાણ થવાથી દર્શન ગુણ પ્રગટે છે, ગુણની ઓળખાણ સકલ ગુણોના નાયક જ્ઞાનગુણને ઉત્તેજિત કરે છે અને પર્યાયની સમજ એ

ચારિત્ર ગુણને વિશુદ્ધ કરે છે.

દ્રવ્યની ઓળખાણ મિત્રતાને વિકસાવે છે.

ગુણની ઓળખાણ પ્રમોદ ભાવને વિકસાવે છે.

પર્યાયની ઓળખાણ કારુણ્ય અને માધ્યસ્થને વિકસાવે છે.

નમો પદનું ભાવન નમ્રતાને વિકસાવે છે. પોતે કરેલા અપકાર અને બીજાએ કરેલા ઉપકારના જ્ઞાન અને સ્મરણથી નમ્રતા અને કૃતજ્ઞતા સ્થિર થાય છે.

તેમાંથી મૈત્રી અને કરુણા વિકસે છે.

નમો પદમાં જેમ નમ્રતા છે, તેમ કૃતજ્ઞતા પણ છે. પોતાના અપરાધના સ્મરણથી નમ્રતા ગુણ અને બીજા દ્વારા થયેલા ઉપકારના ગુણના સ્મરણથી કૃતજ્ઞતા ગુણ વિકસે છે.

‘નમો’ પદના ભાવનથી નમ્રતા કૃતજ્ઞતા અને મિત્રતા પ્રગટે છે.

‘અરિહં’ પદના ભાવનથી પ્રમોદ ભાવ પ્રગટે છે.

‘તાણં’ પદના ભાવનથી કરુણા અને માધ્યસ્થ

ભાવ પ્રગટે છે.

‘નમો’ પદ દ્રવ્યની સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેથી મિત્રતા અને નમ્રતા પ્રગટે છે.

‘અરિહં’ પદ ગુણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેથી પ્રમોદ અને પ્રશંસા તથા ‘તાણ’ પદ પર્યાયની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેથી કારુણ્ય, માધ્યસ્થ્ય અને તટસ્થતા પ્રગટે છે.

મૈત્રી કષાયને હણે છે.

પ્રમોદ, પ્રમાદને હણે છે, અથવા મિથ્યાત્વને હણે છે.

કારુણ્ય અવિરતિને હણે છે.

માધ્યસ્થ્ય દુષ્ટ યોગોને હણે છે.

ચારે ભાવનાઓ મળીને કર્મબંધના ચારે હેતુઓને હણી, હિંસાદિ અઢારે પાપસ્થાનકમાંથી પ્રગટ થતા સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે.

નવકારના પ્રથમ પદનું ધ્યાન

૧. સ્વરૂપ : ત્રણ પદ એક આલાપક, સાત અક્ષર, સ્વતઃ શાશ્વત પ્રથમ અધ્યયન.

૨. અર્થ : અભિધેય-નૈપાતિક પદ, દ્રવ્ય ભાવ સંકોચ અરિહંત, અર્હન્ત, અરૂહંતોને દ્રવ્ય નમસ્કાર.

(A) મસ્તક નમાવવું હાથ જોડવા વગેરે.

(B) વંદન, પૂજન, સત્કાર, સન્માન વગેરે.

(C) સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના.

(D) ચાર નિક્ષેપ વડે સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ કાળના અરિહંતોનું બુદ્ધિમાં જે વિચારાત્મકરૂપ પકડાય તેની ઉપાસના.

૧. પણિવ્યામિ- કાયિક નમસ્કાર

૨. થોસામિ- વાયિક નમસ્કાર

૩. નમો- માનસિક નમસ્કાર

૪. કિત્તણં- સ્મરણ નમસ્કાર

૫. નમંસણયં- દ્રવ્ય સમર્પણ નમસ્કાર

૬. સરણં- આત્મ સમર્પણ નમસ્કાર

૭. ઉવળમે- વિનય નમસ્કાર

૮. પળમામિ- આધ્યાત્મિક નમસ્કાર

૩. ભાવ નમસ્કાર

૧. મનની વિશુદ્ધિ

૨. ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન

૩. ધોર અને ઉગ્ર તપનું આચરણ

૪. જિનાજ્ઞા પાલન

૫. નિર્ગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના

૬. અર્હંતોનું અધિષ્ઠાન

૭. મોક્ષ લક્ષ્મીનું અધિષ્ઠાન

૮. ત્રણ લોકમાં અદ્વિતીય સામર્થ્યવાન આર્હંત્યનું પ્રણિધાન.

૯. ગુણના સંસર્ગારોપથી સંભેદ અને ગુણના અભેદારોપથી અભેદ પ્રણિધાન.

પંચપરમેષ્ઠિના ધ્યાનથી આત્માનુસંધાન

પ્રથમ અક્ષરમય, પછી પદમય પછી રૂપસ્થ-રૂપાતીત - એ ધ્યાનનો ક્રમ છે. અક્ષર ધ્યાન (form and colour) આકૃતિ અને વર્ણ ઉભય પ્રકારે કરાય છે. મંત્રનો દરેક અક્ષર પવિત્ર છે. કેમ કે તે વડે મંત્ર દેવતાના દેહનું નિર્માણ થાય છે.

મંત્રનું આત્મા સાથે આત્માની ચિત્શક્તિ સાથે અનુસંધાન થવું તે શબ્દાનુસંધાન છે.

નમવું એટલે નમ્રતા દેખાડવી, કૃતજ્ઞતા બતાવવી, આદર ભક્તિ સન્માનની લાગણી પ્રકટ કરવી. ભક્તિ ભરપૂર હૃદયનું સૂચન ‘નમો’ પદથી થાય છે. નમો પદ વિનયની વૃદ્ધિ કરે છે. મન-વચન-કાયાની શુદ્ધિ કરે છે. વિષયકષાયને શાંત કરે છે. ધર્મ ધ્યાનને પુષ્ટ કરે છે. કામ-ક્રોધાદિ આંતરશત્રુઓ નમો પદના ધ્યાનથી પલાયન થઈ જાય છે.

અક્ષરમય ધ્યાનથી શબ્દાનુસંધાન.

પદમય ધ્યાનથી અર્થાનુસંધાન અને

રૂપસ્થ ધ્યાનથી તત્વાનુસંધાન થાય છે.

અરિહંતોના ધ્યાનથી પૃથ્વીતત્ત્વ.

સિદ્ધોના ધ્યાનથી આકાશતત્ત્વ.

આચાર્યોના ધ્યાનથી જલતત્ત્વ અને

સાધુના ધ્યાનથી વાયુતત્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે.

તત્ત્વ એટલે રહસ્યભૂત વસ્તુ તે આત્મા છે.

પાંચ પરમેષ્ઠિના ધ્યાનથી આત્માનુસંધાન થાય છે.

આત્માનો નવકાર સાથે વાર્તાલાપ

નવકારના પ્રથમ પાંચ પદોના સ્મરણ વખતે ઉત્કૃષ્ટ દાતાર એવાં પાંચ પરમેષ્ઠિઓની સાથે આપણે વાત કરીએ છીએ. અર્થાત્ **We talk to god.**

ચૂલિકાના ચાર પદોના સ્મરણ વખતે પરમેષ્ઠિઓ આપણી સાથે વાત કરે છે. **God talks to us.**

આ બે કાર્યો જો બરાબર થાય છે તો પછી આપણા દ્વારા પરમેષ્ઠિઓ કાર્ય કરે છે. એટલે **We talk for god.**

પ્રથમ પાંચ પદો યાદ કરાવે છે કે,

There is a source of life. છેલ્લા ચાર પદો તેમની સન્મુખ Turn કરાવે છે. તેને જ્યારે આપણે શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ ત્યારે તેનું પરિણામ **Peace and Bliss** શાન્તિ અને આનંદ રૂપે આપણને તથા બીજાઓને પણ અનુભવાય છે.

This is the method and process for the realisation of the most high process of highest Sublimation of the soul.

નવકારથી યોગ્યતાવિકાસ

સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખરૂપી ફલવાળો છે અને દુઃખની પરંપરા સર્જનારો છે.

દુઃખરૂપ સંસાર ધર્મ મંગળથી જાય છે. ધર્મ મંગળની પ્રાપ્તિનું સાધન સુકૃતાનુમોદન છે.

દુઃખફળરૂપ સંસાર પાપજુગુપ્સાથી જાય છે.

દુઃખ એ પાપનું ફળ છે. તેથી પાપની જુગુપ્સા અને દુઃખફલક સંસારના બીજને બાળી નાખે છે.

દુઃખપરંપરક સંસાર અરિહંતાદિ ચારની શરણાગતિથી જાય છે. તેનું સાધન તથા ભવ્યત્વનો પરિપાક તથા સહજમલનો દ્વાસ છે. સહજમલનો સ્વભાવ પરના - કર્મના સંબંધમાં આવવાની યોગ્યતા રૂપ છે. તે યોગ્યતાનો દ્વાસ ધર્મના સંબંધમાં આવવાની યોગ્યતા વિકસાવવાથી થાય છે.

નવકારના પ્રથમ પાંચ પદરૂપી મૂળ મંત્ર તે યોગ્યતાને વિકસાવે છે. તેથી પરમેષ્ઠિ પદને પામેલા સત્પુરુષોની સાથે અનુકૂળ સંબંધમાં આવવાનું થાય છે. અનુકૂળ સંબંધ એટલે કૃતજ્ઞતા. પ્રતિકૂળ સંબંધ એટલે કૃતઘ્નતા છે. પ્રથમ પાંચ પદો વડે કૃતજ્ઞતા ગુણના પાલનપૂર્વક થતો અનુકૂળ સંબંધ થાય છે તથા અશુભ કર્મ અને તેના આલંબનભૂત અયોગ્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળભાવના સંબંધમાં આવવાની જીવની અનાદિકાલીન યોગ્યતા ટળે છે. તથા તે વડે થતી શરણાગમનની ક્રિયા ભવની પરંપરાનો હેતુ - એવા સહજ મલનો નાશ કરે છે. દુષ્કૃત ગર્હાની ક્રિયા, ભવની પાપરૂપતાનો જુગુપ્સા ભાવ વડે છેદ ઉડાડે છે. અને સુકૃતાનુમોદનની ક્રિયા, ભવની દુઃખરૂપતાને ધર્મ મંગળના સેવન વડે ટાળી આપે છે.

ધર્મ મંગળનું સેવન એટલે અહિંસા-સંયમ અને તપનું સેવન.

અહિંસાથી પાપ જાય છે, સંયમથી દુઃખ જાય છે. અને તપથી કર્મ જાય છે. અહિંસાનું સાધન જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ છે. સંયમનું સાધન પુદ્ગલ રાશિ પ્રત્યે વૈરાગ્યનો ભાવ છે. તપનું સાધન આત્મ દ્રવ્ય પ્રત્યે ભક્તિભાવ છે.

તીર્થભક્તિ અને તત્ત્વ પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ નવકાર

નવકાર મંત્રના પ્રથમ પાંચ પદો તીર્થને જણાવે છે. અને છેલ્લાં ચાર પદો તીર્થભક્તિના ફળરૂપે

(પ્રાપ્ત થતાં) તત્ત્વને જણાવે છે.

પ્રથમ પાંચ પદો તીર્થ એટલા માટે છે કે તેમને કરવામાં આવતો નમસ્કાર તત્ત્વ પ્રાપ્તિમાં કારણ બને છે. તત્ત્વ આમ તત્ત્વ છે. તે શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ પર્યાયથી યુક્ત છે. સહજ મલના કારણે તે કર્મના સંબંધમાં આવેલું છે. તે સંબંધમાંથી છૂટવાની તેની યોગ્યતા પણ રહેલી છે. તે યોગ્યતાનો વિકાસ તીર્થના સંબંધથી છે.

અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ - એ તીર્થ છે, કેમ કે તેમણે પૂર્વ તીર્થના સેવનથી શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરેલી છે. અથવા કરવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ છે. અને એ માર્ગ ચાલીને તત્ત્વ પ્રાપ્તિ કરવાનો માર્ગ અતિશયવાળી વાણી અને અતિશયવાળા જીવનથી દર્શાવી ગયા છે. “બધા જીવોને તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાઓ,” એવો તેમનો સંકલ્પ અને ભાવના હોવાથી તેમનું સ્મરણ-ધ્યાન-પૂજન-સ્તવન અને આજ્ઞાપાલન આદિ તત્કાલ ફળે છે. તેથી જ ચૂલિકામાં કહ્યું છે કે - “એ પાંચને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે, અને સર્વ મંગળોમાં પહેલું મંગળ બને છે.” આત્મ તત્ત્વનું અજ્ઞાન અને મોહ એ પાપ હતું, તે આત્મતત્ત્વના સ્વરૂપના ધ્યાનથી જાગ્રત થાય છે. અજ્ઞાન અને મોહ નાશ પામ્યા પછી અવશેષ રહેલ રાગ-દ્વેષાદિ ચાલ્યા જાય છે ત્યાર બાદ પ્રધાન મંગળરૂપ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો દ્રવ્ય-ગુણ પર્યાયથી લાભ થાય છે. તે સર્વ મંગળોમાં પ્રથમ મંગળ છે.

તીર્થની સેવાથી ઉત્પન્ન થતું પુણ્ય - એ પાપનો નાશ કરે છે. અને એથી જાગેલો વિવેક ધર્મ મંગળ દ્વારા શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વનો લાભ કરાવે છે.

ભાવનમસ્કાર સાર

“વૈખરી” વાણીરૂપ નમસ્કાર

મહાશ્વતસ્કંધ છે. તેનો સાર ‘મધ્યમા’ તેનો સાર ‘પશ્યંતી’ તેનો સાર ‘પરા’ છે. શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે - જેની જીભા અગ્રભાગ પર નવકાર અસ્ખલિતપણે રમે છે, તે શ્વત સાગરના પારને પામી જાય છે, બીજા નહિ. એનો અર્થ એ છે કે, નવકારનું સતત પણે રટણ તે જ શબ્દબ્રહ્મમાં નિષ્ણાતતા છે. શ્વતનો પાર એટલે પરબ્રહ્મ પમાય છે. રટણ કરનાર તેના અર્થનો જાણકાર જોઈએ એમ ત્યાં જણાવ્યું નથી કેમ કે શબ્દ બ્રહ્મને અર્થ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. શબ્દ નિર્વિકલ્પ છે અને અર્થ તે સવિકલ્પ છે. અર્થજ્ઞાન, અનંતગમ પર્યાય સ્વરૂપ છે. નવકારના અર્થનું અલ્પતમ જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન એની વચ્ચે અંતર ષટ્ સ્થાન પતિત છે, તેથી અર્થ જ્ઞાનનું મહત્વ રહેતું નથી. જ્યારે નિર્વિકલ્પ ઉચ્ચાર સૌનો સમાન હોય છે. એવું પણ બને કે અરિહંતાદિનું જે સ્વરૂપ અત્યારે આપણે જાણીએ છીએ તે અયથાર્થ પણ હોય, તે કારણે અર્થજ્ઞાન ગૌણ **Secondary** અને સૂત્ર એ મુખ્ય **Primary** છે. સૂત્ર નિર્વિકલ્પ છે, અર્થ સવિકલ્પ. તેથી ‘નમસ્કાર’ એ ચૌદ પૂર્વનો સાર છે. પણ તેનો અર્થ નહિ વધુ અર્થજ્ઞાન હોય તો જ વધુ ભાવ હોય એવો પણ નિયમ નથી. દોષરહિત અને ગુણોપેત સૂત્રોચ્ચારણનું મહત્ત્વ આ દૃષ્ટિએ ઘણું છે.

એષ પંચ નમસ્કાર

પાપપ્રણાશ અને મંગળપ્રાપ્તિ

“શ્રી નવકારના ૬૮ અક્ષર-એ ચૌદપૂર્વનો સાર અને સમદ્વાર છે.” હવે બીજું કશું કહેવામાં ન આવે તો પણ ચાલે. કારણ કે બીજું જે કાંઈ કહેવાશે તે શ્વત અંતર્ગત થઈ જશે અને તેનો સાર પણ નવકાર જ હશે. સીધો-સાદો-સરળ-વાંચતાંની સાથે જ જે અર્થ પ્રગટ થાય, તે જ સાર છે. વિશેષ અર્થ કરવા જતાં તેનો પણ સાર નવકાર બનશે.

સર્વ (પાંચે) પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર તે સાર. એ નમસ્કાર થતાં જ સર્વ પાપનો પ્રણાશ અને સર્વ

મંગળોમાં પ્રથમ મંગળનો લાભ, તે જ સાર. જે ક્ષણમાં નમસ્કાર તે જ ક્ષણમાં સર્વ (અલ્પ નહિ) પાપનો નાશ અને સર્વ (એક બે નહિ) મંગલમાં પ્રધાન મંગલ છે તે જ ચૌદપૂર્વનું રહસ્ય, બધા મંત્રોની જન્મભૂમિ. એનો અર્થ બધા મંત્ર દેવતાઓ એ વિના પોતાનું રૂપ ધારણ ન કરી શકે. અન્ય કોઈ પણ દેવતાનું ધ્યાન અભિન્નપણે નિર્માણ કરવું હોય ત્યારે તે પૂર્વે પંચ નમસ્કાર અવશ્ય ધ્યેય છે. તેથી આત્મા મલરહિત થઈ, પરમેષ્ઠિમય બની, શીઘ્રપણે તે તે દેવતાનું રૂપ ધારણ કરી શકે છે અને તે તે કર્મો (ષટ્કર્મો) ધ્રુવપણે કરી શકે છે, તે કારણે શ્રી સિદ્ધચક્રના ગર્ભમાં પણ નવપદો રહેલાં છે.

શબ્દબ્રહ્મથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિરૂપ સાર

નવકારરૂપ શબ્દબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત તત્કાલ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે. નિષ્ણાત તે કહેવાય કે જેને નવકાર તત્ત્વથી સમજાયો. “નિતરાં સ્નાતં વેન સ નિષ્ણાતઃ ।” શ્રુત સમુદ્રનું અતિ ગૂઢ અવગાહન કહીને સારરૂપે શ્રી નમસ્કાર મહારત્ન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું, તે નિષ્ણાત કહેવાય.

શબ્દબ્રહ્મરૂપ શ્રુત સમુદ્રના અતિ ઊંડાણમાં પરબ્રહ્મરૂપ મહારત્ન છે. નમસ્કારના ૬૮ અક્ષરો વિના પરબ્રહ્મનો અધિગમ ન થાય, એનો અર્થ નમસ્કાર ચાર વાણીરૂપ છે. ચતુર્થ વાણી તે શબ્દ બ્રહ્મનું બીજ છે. તે પરાવાણી છે અને તે જ પરબ્રહ્મ છે. નમસ્કાર દ્વારા પરા સુધી પહોંચવાનું છે. ચૂલિકાનો અર્થ સાક્ષાત્ અનુભવવો તે પરા છે. વિકલ્પ વિના અનુભવવું તે સાક્ષાત્ અનુભવ છે અને તે જ પરબ્રહ્મનો અભિગમ છે. અધિ એટલે ભાવ સાંનિધ્ય અભિન્નાનુભવથી ગમ એટલે જ્ઞાન-કૈવલ્ય અને એ જ ચૌદપૂર્વનું રહસ્ય. શબ્દ બ્રહ્મમાં નિષ્ણાતતા-નિપુણતા-સિદ્ધતા વગેરે તેના જ એકાર્થક શબ્દો છે.

નમસ્કારાત્મક આત્મા - એ જ સાર

પંચ નમસ્કાર સર્વ શાસ્ત્રોની કુંચી છે, અને તે જ આપણો યવર્થ આત્મા છે. આત્મા એ જ નમસ્કાર અને નમસ્કાર એ જ આત્મા. જેને વર્તમાનમાં આપણે આપણો આત્મા માનીએ છીએ, તે આપણો આત્મા તત્ત્વતઃ નથી. પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર દ્વારા અભિન્નપણે અનુભવાતો આપણો આત્મા, તે જ યવર્થ આત્મા છે - એમ કોઈક જ વિરલાત્મા પંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતની કૃપાથી જાણી શકે છે.

પંચનમસ્કાર એ સાર

ચૌદપૂર્વનો સાર આત્મજ્ઞાન, પરબ્રહ્મનો અધિગમ, વિવેકખ્યાતિ, તત્ત્વપ્રતીતિ વગેરે તો છે જ પણ વાસ્તવિક સાર તો પંચ નમસ્કાર જ છે. કેમકે તે દ્વારા જ બધી વસ્તુઓનો અધિગમ થઈ શકે છે.

ચૌદપૂર્વનો સાર બધા અરિહંતો-બધા સિદ્ધો નહિ, પાંચેનો શાશ્વત સમૂહ પણ નહિ કિન્તુ સાર તો માત્ર પંચ નમસ્કાર. ક્રમશઃ પંચ નમસ્કાર થયા પછી આત્માની જે સ્થિતિ તે પંચ નમસ્કારમય છે. અર્થાત્ જ્યારે અનુક્રમે છેલ્લો નમસ્કાર લોકમાંના સર્વ સાધુઓને કરવામાં આવે ત્યારે આત્મા પંચ નમસ્કારમય થઈ જાય છે. તે ચૌદપૂર્વનો સાર છે. પંચ નમસ્કાર એ માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાય - એ પાંચેનું એકીકરણ - અભિન્નીકરણ છે.

શ્રેષ્ઠ મંગલ

પંચ નમસ્કાર તે જ માર્ગ, તે જ અવિપ્રણાશ, તે જ આચાર, તે જ વિનય, અને તે જ સહાય છે. જેમ પંચ નમસ્કાર-અરિહંત નમસ્કાર આદિથી ભિન્ન છે, તેમ ઉપર્યુક્ત એકીકરણ પણ પ્રત્યેકથી ભિન્ન છે. નમસ્કારમાં સૌથી મહત્વનું પદ ‘પંચ નમસ્કાર’ છે, જે ચૌદપૂર્વનો સાર છે. ‘ણ’ શબ્દ બતાવે છે કે આજ નમસ્કાર કે જે પંચમ પદના ઉચ્ચાર પછી થયેલ છે, તે અર્થાત્ ‘ણઃ’ શબ્દ વર્તમાન કાલીન પંચ નમસ્કારને સૂચવે છે અને ‘હવઙ્’ શબ્દ વર્તમાન કાલીન

‘સર્વપાપપ્રણાશ’ અને ‘સર્વ મંગળમાં પ્રથમ મંગળ’ને સૂચવે છે. અરિહંતાદિ પાંચ મંગલ છે. અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ અને ધર્મ એ ચાર મંગલ છે. પણ તે બધા કરતાં પણ પ્રધાન મંગલ - (પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ મંગલ) પંચ નમસ્કાર છે.

નવકારમાં દેવ-ગુરુ અને ધર્મતત્ત્વ

નવકારના પ્રથમ બે પદોમાં દેવતત્ત્વ છે.

બીજા ત્રણ પદોમાં ગુરુતત્ત્વ છે. અને છેલ્લા ચાર પદોમાં ધર્મતત્ત્વ છે.

દેવતત્ત્વ દેનાર છે.

ગુરુતત્ત્વ દેખાડનાર છે. અને ધર્મતત્ત્વ ચખાડનાર છે.

આપણી અંદર રહેલ આત્મતત્ત્વને સાક્ષાત્ આપનાર અર્થાત્ સ્વાનુભૂતિથી ઓળખાવનાર દેવ તત્ત્વ સિવાય બીજું કોણ છે? જેને જેની અનુભૂતિ થઈ હોય તે જ બીજાને તેની અનુભૂતિ કરાવી શકે. એ દૃષ્ટિએ શુદ્ધ આત્માને આપનાર એક દેવતત્ત્વ જ છે. તેથી તેમની ભક્તિમાં ‘તુંહી તુંહી’ એવો અનન્ય ભાવ આવવો જાઈએ.

ગુરુતત્ત્વ એ દેવતત્ત્વ અને તેમાં રહેલી અનન્ય શક્તિને દેખાડનાર હોવાથી પૂજ્ય છે. ગુરુતત્ત્વ દ્વારા દેખેલ-જાણેલ આત્મતત્ત્વને ચખાડવાની શક્તિ તેમને નમસ્કાર કરવામાં આવતા ધર્મમાં છે. નમસ્કાર એટલે ‘તદ્ભાવ પરિણમન.’

જે તત્ત્વ દેવતત્ત્વ આપે છે, ગુરુતત્ત્વ દેખાડે છે, તે તત્ત્વને અનુભવવાની શક્તિ આપવાનું કાર્ય ધર્મ કરે છે. આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિનો આસ્વાદ લેવાનું કાર્ય ધર્મ દ્વારા થાય છે. એટલે અંતિમ દાતાર ધર્મ-આત્મ સ્વભાવ બને છે. દેવતત્ત્વમાં બીજરૂપે પરમાર્થભાવ છે. ગુરુતત્ત્વમાં બીજરૂપે સર્વાર્થભાવ છે. ધર્મતત્ત્વમાં બીજરૂપે આત્માર્થભાવ છે.

પરમાર્થભાવ બીજ છે. સર્વાર્થભાવ જલ છે. આત્માર્થભાવ-તપ-સંયમરૂપ હોવાથી પવન પ્રકાશના સ્થાને છે. બધાનું અધિષ્ઠાન આત્મવીર્ય છે. તે વ્યાપક આકાશના સ્થાને છે.

નવકારમંત્રમાં પહેલાં બે પદ દેવતત્ત્વને ઓળખાવીને દેવના દેવત્વ પ્રત્યે ભક્તિભાવ જાગ્રત કરે છે. બીજા ત્રણ પદ ગુરુતત્ત્વને ઓળખાવીને ગુરુઓમાં રહેલ મૈત્રીભાવરૂપી ગુરુતા પ્રત્યે આકર્ષણ કરે છે. છેલ્લા ચાર પદ અનુક્રમે મૈત્રીભાવ વડે પાપનાશ કરી પૂર્ણત્વની ભાવના વડે પ્રધાન મંગળ બને છે.

દેવતત્ત્વની આરાધનામાં દ્રવ્યગત પૂર્ણતાનું લક્ષ્ય છે.

ગુરુતત્ત્વની આરાધનામાં જાતિગત-ગુણગત એકતાનું લક્ષ્ય છે.

ધર્મતત્ત્વની આરાધનામાં પર્યાયગત શુદ્ધતાનું લક્ષ્ય છે.

પૂર્ણતાની ભાવનાથી સકલ ઈચ્છા નિરોધરૂપ વીતરાગતા, ગુણગત એકતાની ભાવનાથી સદિચ્છામય મૂર્ચ્છા નિરોધરૂપ નિર્ગ્ન્યતા અને પર્યાયગત શુદ્ધતાની ભાવનાથી સહજ મલ હ્રાસ તથા ભવ્યત્વનો વિકાસ સધાય છે.

વસ્તુમાત્રના ત્રણ પ્રકારના અસ્તિત્વ હોય છે.

સ્વરૂપાસ્તિત્વની શુદ્ધિ તે દેવતત્ત્વ છે.

સાદૃશ્યાસ્તિત્વની શુદ્ધિ તે ગુરુતત્ત્વ છે.

પર્યાયાસ્તિત્વની શુદ્ધિ તે ધર્મતત્ત્વ છે.

સ્વરૂપાસ્તિત્વ અને સાદૃશ્યાસ્તિત્વ પરસ્પર અવિનિર્ભાગ છે-અવિનાભાવી છે. એકના અભાવમાં બીજાનો અભાવ છે. તેથી વસ્તુની સત્તા (Being) પર્યાયાસ્તિત્વ થવા પશું Becoming છે. Becoming પર્યાયમાંથી Being દ્રવ્યમાં જવાનું છે. Self or personality પૃથક્ શરીર એ એક પ્રકારનું ઢાંકણ Mask છે. તેની પાછળ soul-spirit આત્મા છે.

From body to self, From self to soul and from soul to spirit એ ક્રમ છે. (અર્થાત્ શરીરથી બહિરાત્મા, બહિરાત્માથી અંતરાત્મા, અને અંતરાત્માથી પરમાત્માદેશાનો ક્રમ છે.) નવકારના પ્રથમ પાંચ પદ તીર્થસ્વરૂપ-તીર્થને જણાવનારા છે. અને છેલ્લા ચાર પદો તત્ત્વસ્વરૂપ તત્ત્વને જણાવનારા છે.

નવકારના પ્રથમ બે પદમાં દેવતત્ત્વ જેમાં દ્રવ્યાર્થિક નયની પ્રધાનતાનો વિચાર છે. બીજા ત્રણ પદમાં ગુરુતત્ત્વ જેમાં ગુણાર્થિકનયની પ્રધાનતાનો વિચાર છે અને છેલ્લા ચાર પદમાં ધર્મતત્ત્વ જેમાં પર્યાયાર્થિકનયની પ્રધાનતાનો વિચાર છે. એ રીતે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ આત્મવસ્તુના સમગ્ર વિચારને આવરી લેતો હોવાથી સંપૂર્ણ નવકાર સમગ્ર દ્વાદશાંગીનો સાર ગણાય છે, સંપૂર્ણ દ્વાદશાંગીના સ્વાધ્યાયથી મળતું ફળ મેળવવાનો અધિકારી નવકારનો જાપ કરનાર પણ બની શકે છે. દ્વાદશાંગી-એ નવતત્ત્વમય, ષડ્દ્રવ્યમય, પંચાસ્તિકાયમય ષટ્સ્થાનમય છે, તેમ નવકાર પણ નવતત્ત્વમય, ષડ્દ્રવ્યમય, પંચાસ્તિકાયમય, ષટ્સ્થાનમય, ઈત્યાદિ સર્વ રૂપે રહેલો છે.

નવકાર શબ્દ રૂપે, ભાષા, શ્વાસોચ્છવાસ, મન અને કર્મની સાથે સંબંધ રાખે છે. અર્થરૂપે શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની સાથે સંબંધ રાખે છે. અને જ્ઞાનરૂપે બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહં આદિ વૃત્તિઓ સાથે સંબંધ રાખે છે. એ ત્રણે એક સાથે મળીને સમગ્ર આત્મદ્રવ્યનું સંવેદન કરાવે છે. એ સંવેદન સકલ કર્મમલાપગમનું મુખ્ય કારણ છે. કહ્યું છે કે -

આત્માઽજ્ઞાનભવં દુઃખમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે ।
તપસાઽપ્યાત્મવિજ્ઞાનહીનેશ્ચેતું ન શક્યતે છ ॥૧૧॥

યોગશાસ્ત્ર પ્ર. ૪

આત્માનું અજ્ઞાન આત્મજ્ઞાનથી જ હણાય

છે. તે આત્મજ્ઞાન સ્વ-સંવેદનરૂપ છે. તે શ્રવણ-મનન નિદિધ્યાસન વડે પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રુતિ વડે આત્મતત્ત્વનું શ્રવણ (સંવેદન) પ્રમાણ વિષયક વિપર્યાયને દૂર કરે છે. યુક્તિ વડે થતું મનન પ્રમેય વિષયક સંશયને મટાડે છે. અને ધ્યાન વડે એકાગ્ર ચિન્તાનિરોધ વડે થતું નિદિધ્યાસન, પ્રમીતિવિષયક અનધ્યવસાયો દૂર કરી આપે છે.

બીજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન

નમો એ મોક્ષનું બીજ છે, તેથી ભક્તિવર્ધક છે. નમ્રતા, કૃતજ્ઞતા અને અહુમાનજનક છે.

મુક્તની ભક્તિ અહંકારાદિ દોષોથી મુક્ત કરાવે છે અને નમ્રતાદિ ગુણોને વિકસાવે છે. એ મોક્ષનું બીજ હોવાથી ભક્તિભર હૃદયનું પ્રતીક છે.

નમો એ વિનયનું બીજ છે. વિનયી થવાનું સૂચન કરે છે. વિનયવાન થઈશ તો સદ્ગુરુ પાસેથી સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો અધિકારી બનીશ. વિનય ગુણ, જ્ઞાનીપુરુષોનો સમાગમ મેળવી આપે છે અને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા આત્મવિકાસમાં પ્રગતિ કરાવે છે.

નમો શાંતિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનું પણ બીજ છે.

શાંતિક બીજ હોવાથી વિષય કષાયને શાંત કરે છે.

પૌષ્ટિક બીજ હોવાથી ધર્મ ધ્યાનની પુષ્ટિ કરે છે.

તુષ્ટિક બીજ હોવાથી સંતોષ અને કૃતકૃત્યતા ગુણની વૃદ્ધિ કરે છે.

કષાયનું શમન, અને મન તથા આત્માનું કર્મમલથી શોધન કરવાનું સામર્થ્ય, એક નમો બીજમાં રહેલું છે.

નમો પદથી અધિક સુંદર પદ સમગ્ર સાહિત્યમાંથી પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે. મુમુક્ષુ માત્રને

પ્રિયતમ છે.

અરિહંત અને સિદ્ધનો નમસ્કાર - એ મોક્ષનું બીજ છે.

મુક્તિ અને મુક્તિમાર્ગના દેશકને નમસ્કાર અવશ્ય મોક્ષને આપે છે.

આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો નમસ્કાર એ વિનયનું બીજ છે.

વિનય વડે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને વિદ્યા વડે મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે.

સાધુનો નમસ્કાર એ શોધન બીજ છે. કેમ કે તે પાપનું શોધન કરે છે.

પાંચે પરમેષ્ઠિઓના નમસ્કારમાં મોક્ષ-બીજત્વ, વિનય બીજત્વ, અને કર્મ શોધકત્વ રહેલું છે.

મુક્તિ, મુક્તિમાર્ગ અને મુક્તિમાર્ગ સાધકત્વની અપેક્ષાએ મોક્ષ બીજત્વ છે.

કેવળ, મન: પર્યવ, અવધિ, શ્રુત અને મતિ જ્ઞાનાપેક્ષાએ વિનયબીજત્વ છે. અને

સમિતિ ગુપ્તિ યુક્ત મહાવ્રતોરૂપી સંયમ અને બાહ્યઅભ્યંતર તપની અપેક્ષાએ કર્મશોધકત્વ છે.

એ રીતે પંચ પરમેષ્ઠિઓને કરાતો નમસ્કાર રાગાદિની શાંતિ, જ્ઞાનાદિની પુષ્ટિ અને શમાદિની તુષ્ટિ કરે છે. મુક્તિના બહુમાનના કારણે રાગાદિ શમે છે. વિનયાદિ ગુણના કારણે જ્ઞાનાદિ વધે છે. અને મોહનીયાદિ કર્મના ઢાસને કારણે ક્ષમાદિ પ્રાપ્ત થાય છે.

તાત્વિક નમસ્કાર એટલે પરમાત્મા સાથે અંતરાત્મા ઐક્યનું સાધન. દષ્ટિ પ્રધાનપણે ગુણો તરફ રહે ત્યારે જ નવકારનો પ્રારંભ થાય છે. ગુણદષ્ટિ અને નમસ્કારભાવ બંને એક જ પદાર્થ છે.

નમસ્કાર નિર્ધુક્તિમાં કહ્યું છે કે :

મનસા ગુણ પરિણામૌ, વાચા ગુણભાસણં ચ પંચઙ્હં ।
કાયેણ સંપણામૌ એસ પયત્થૌ નમુક્કારો ॥૧॥

ગુણદષ્ટિથી સ્નેહભાવ કેળવાય છે. અને સ્નેહભાવ વધવાથી ગુણદષ્ટિ કેળવાય છે. ગુણદષ્ટિ અને સ્નેહભાવને અવિનાભાવનો સંબંધ છે. નમસ્કારની ઉપલબ્ધિ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શન મોહનીયના કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે. વંદના એ ધર્મપ્રત્યે લઈ જવા માટે મૂલભૂત વસ્તુ છે. તેથી સ્નેહ પરિણામ વિકસે છે. ગુણદષ્ટિ કેળવાય છે. સમત્વભાવ પુષ્ટ થાય છે.

શરીરના પાંચ અંગો કે મન-વચન-કાયા વડે જે સત્કાર કરાય, તે દ્રવ્ય નમસ્કાર છે. સત્કાર, સમુપાસના, અભ્યર્ચના આદિ સમાનાર્થક છે. નમસ્કારનો પ્રથમ આધાર દેહ અને તેની ક્રિયા છે. નમસ્કારની ઉત્પત્તિ, સમુત્થાન-વાચના અને લબ્ધિ-એ ત્રણ હેતુથી માનેલી છે.

સમુત્થાન એટલે દેહ.

વાચના એટલે ગુરૂસંયોગ અને

લબ્ધિ એટલે સ્વક્ષયોપશમ સમજવા.

નમસ્કારનો સ્વામી કોણ ?

નૈગમ-વ્યવહાર નયના મતે નમસ્કારનો સ્વામી નમસ્કાર્ય છે.

(૧) દાન કરાયા પછી વસ્તુ દાતારની નહિ, પણ ગ્રહણ કરનારની ગણાય છે. નમસ્કાર એ પૂજ્યોને સન્માનનું દાન છે. તેથી તેના સ્વામી પૂજ્યપંચક છે.

(૨) પૂજ્યની પ્રતીતિ કરાવનાર પૂજ્યનો ધર્મ છે. જે જેની પ્રતીતિ કરાવે તે તેનો ધર્મ છે. નમસ્કાર પણ નમસ્કાર્યની પ્રતીતિ કરાવે છે, માટે નમસ્કાર્યનો ધર્મ છે.

(૩) નમસ્કારનો પરિણામ નમસ્કાર્યનું નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થાય છે. ઘટના નિમિત્તે ઉત્પન્ન

થતું ઘટજ્ઞાન અને ઘટ-અભિધાન જેમ ઘટનું કહેવાય છે, તેમ નમસ્કાર્યના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો નમસ્કારનો પરિણામ પણ નમસ્કાર્યનો જ પર્યાય ગણાય.

(૪) નમસ્કાર કરનાર નમસ્કાર્યનું દાસત્વ પામે છે. તેથી તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી.

ઋજુસૂત્રના મતે નમસ્કાર નમસ્કાર્યનો નહિ પણ નમસ્કાર કરનારનો છે. કેમકે નમસ્કાર ત્રણ પ્રકારનો છે. જ્ઞાનરૂપ, શબ્દરૂપ અને ક્રિયારૂપ. નમસ્કાર જીવથી અભિન્ન છે, તેથી જીવ સિવાય જડ પ્રતિમાદિનો ન જ હોઈ શકે. શબ્દરૂપ અને ક્રિયારૂપ નમસ્કાર પણ શબ્દ અને ક્રિયા કરનારનો ધર્મ છે, તે ધર્મ અન્ય દ્રવ્યમાં કેવી રીતે જઈ શકે ?

નમસ્કાર નમસ્કાર કરનારનો છે કેમ કે-

(૧) કરનારને આધીન છે. સ્વતંત્ર : કર્તા - એ નિયમ મુજબ જે જેને આધીન હોય તે તેનું જ ગણાય. દેવદત્તાના ધનની જેમ.

(૨) કરનારના ગુણરૂપ છે. ક્રિયા કે શબ્દ કરનારના ગુણ છે.

(૩) નમસ્કારના કારણરૂપ કર્મના ક્ષયોપશમ કરનારમાં છે. કાર્ય કારણ સિવાય અન્યત્ર હોય નહિ.

(૪) નમસ્કારનો પરિણામ નમસ્કાર કરનારમાં છે. અને તેના ફળનો ભોક્તા નમસ્કાર કરનાર છે.

શબ્દાદિ નયોના મતે ઉપયોગરૂપ જ્ઞાન એ જ નમસ્કાર છે. કિન્તુ શબ્દ અને ક્રિયા એ નમસ્કાર નથી. આ નયો માત્ર જ્ઞાનવાદી હોવાથી શ્રી જિનેશ્વરાદિ યા તેમની પ્રતિમાદિનો નમસ્કાર છે - એમ વિશેષ કરીને માનતા નથી. માત્ર તદુપયોગવાન પૂજકનો જ નમસ્કાર છે, એમ સ્વીકારે છે.

પ્રથમપદનાં ધ્યાનમાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય

દ્રવ્ય સમાન similar ગુણ same તે જ છે. પર્યાય is one એક જ છે.

પર્યાયની ધારણા વડે ગુણનું ધ્યાન થાય છે. અને ગુણના ધ્યાન વડે દ્રવ્યમાં સમાધિ થાય છે. દ્રવ્ય એ ગુણનો સમુદાય છે. અને ગુણ એ પર્યાયની શક્તિ છે.

‘નમો અરિહંતાણં’ પદના જાપ વડે ઈંદ્રિય, મન અને પ્રાણ ત્રણે કાબૂમાં આવે છે. ત્રણની શુદ્ધિ અને સદુપયોગ થાય છે. ત્રણે આત્માની શક્તિઓ છે, તેથી બ્રહ્મ સ્વરૂપ દિવ્ય છે. ઈંદ્રિય એ ઈંદ્ર એટલે પરમૈશ્વર્યવાન જે આત્મા, તેનું ચિહ્ન લિંગ છે. મન એ મનન, ચિંતન, જ્ઞાનનું સાધન છે. અને જ્ઞાન એ ચિત્તિશક્તિનું ચૈતન્યરૂપે પ્રકટીકરણ છે. પ્રાણ એ પણ બ્રહ્મની આત્મતત્વની શક્તિ છે તેથી જપ વખતે થતો ઈંદ્રિય, મન અને પ્રાણનો વિનિયોગ એ આત્માના જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું પ્રકટીકરણ છે. એ રીતે આત્માની સાથે મન-પ્રાણ-ઈંદ્રિયની એકતાનું ભાવન કરીને થતો જાપ, સમાધિનું કારણ બને છે.

પ્રથમ પદના જાપથી મોહવિષનો વિલય થાય છે. કર્મરોગની ચિકિત્સા થાય છે. અને ભવભયથી રક્ષણ મળે છે.

દ્રવ્યગુણ પર્યાયથી થતું અરિહંતનું ધ્યાન પોતાના મોહ-અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે. પ્રાપ્ત થતો વિનય એ તપ સ્વરૂપ હોઈ કર્મરોગની ચિકિત્સારૂપ બને છે. અને પ્રાપ્ત થતી સમાધિ જન્મ જરા મરણના ભયથી મુક્ત બનાવે છે.

તીર્થંકરોનું શાસન દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય વડે વિશ્વનો બોધ કરાવવા સ્થાપન થયેલું છે. ગણધરોને ત્રિપદીનું દાન કર્યા પછી તીર્થંકરો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી તીર્થ તેમને સોંપે છે અર્થાત્ તેનું જ્ઞાન વિશ્વને કરાવવા માટે અનુજ્ઞા આપે છે - એ જ તીર્થંકર ભગવંતોનો વિશ્વ પર પરમોપકાર છે. મંદિર-મૂર્તિ-આગમ-મંત્ર-

મુદ્રા-સંઘ-સાધર્મિક-અને શાસ્ત્ર સર્વ કાંઈ શ્રી જિનશાસનમાં આત્મબોધ કરાવવા માટે છે. અને આત્મા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી અરિહંત તુલ્ય છે, તેથી તેનું જ ધ્યાન - તેની જ ધારણા - અને તેમાં જ લીનતા, જે કોઈ ઉપાયથી થાય, તે બધા ઉપાયો અધિકારી વિશેષે જુદી જુદી રીતે લાભદાયી માની તેનો જ તીર્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. એ તીર્થના આલંબને આત્મતત્વનો લાભ થતો હોવાથી તીર્થતારક ગણાય છે.

દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી અરિહંતનું ધ્યાન કરનારનો મોહ નાશ પામે છે.

‘અરિહં’ પદ દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયને જણાવે છે.

‘નમો’ પદથી થતો તેમનો નમસ્કાર મિથ્યામોહ-આત્મ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે. તેનાથી અસત્ પ્રવૃત્તિ છૂટી જાય છે અને સત્ પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય છે. અનુક્રમે રાગ દ્વેષનો ક્ષય કરી શુદ્ધ આત્મતત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

‘તાણં’ પદ શુદ્ધ આત્મતત્વની પ્રાપ્તિથી થનારું રક્ષણ ત્રણ બતાવે છે.

શુદ્ધ આત્મતત્વનો લાભ થવાથી હંમેશ માટે અભય-અદ્વેષ-અખેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વરૂપાસ્તિત્વના ધ્યાનથી ‘અભય’

સાદૃશ્યાસ્તિત્વના ધ્યાનથી અદ્વેષ અને

દુષ્કૃતગર્હા-સુકૃતાનુમોદનાથી અસત્નો ત્યાગ અને સત્ના સેવનથી રાગદ્વેષનો ક્ષય થવાથી ‘અખેદ’નો લાભ થાય છે.

પ્રથમ પદનું ધ્યાન આ રીતે મોહ અજ્ઞાન તથા રાગ અને દ્વેષના ક્ષયનું કારણ બની જીવની સિદ્ધિનો હેતુ બને છે.

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી આત્માનું ધ્યાન

અરિહંતોની ઉપાસના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી પોતાના આત્માને ઓળખવા માટે છે. જે અરિહંતોને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી જાણે છે, તે

પોતાના આત્માને જાણે છે. તેના રાગ-દ્વેષ ક્ષય પામે છે. રાગ-દ્વેષ ક્ષય થવાથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. નિર્વાણ પ્રાપ્તિનો આ સીધો માર્ગ છે.

અરિહંતોને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી જે જાણે છે, અને ધ્યાવે છે, તે પોતાના આત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને ઓળખે છે. ઓળખીને તેમાં લીન થાય છે. ત્યારે આશયમાં આકાશથી પણ વિશેષ વિશાળતા, સાગરથી પણ વધુ ગંભીરતા અને મેરૂથી પણ અતિ ઉચ્ચતાનો અનુભવ થાય છે. આત્મા, આત્મત્વ જાતિથી વિશાળ છે. પર્યાયાનુસ્યૂત દ્રવ્યથી સાગરવર ગંભીર છે. અને ગુણ સમૂહના એકત્ર અવસ્થાનથી મેરૂથી પણ અતિ ઉચ્ચ છે. મેરૂ નિષ્પ્રકંપ છે. (મધ્ય) સાગર નિસ્તરંગ છે, આકાશ નિરંજન-નિર્વિકાર છે. તેમ શુદ્ધ આત્મા-શુદ્ધ ગુણથી મેરૂ, દ્રવ્યથી સાગર અને પર્યાયથી આકાશ સમાન છે. એવા શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવા માટે અનન્ય આલંબન અરિહંત પરમાત્માનું છે. તેથી તેમના નામાદિ ત્રણે કાળ ત્રણે લોકને પૂજનીય છે.

અરિહંતોની વિશેષતા તેમના ગુણ પ્રકર્ષમાં છે. ગુણ પ્રકર્ષ અચિંત્ય શક્તિયુક્ત હોય છે. અચિંત્ય શક્તિ તદ્દભાવાવસ્થિતિમાં પરમ હેતુ છે. તથા અરિહંતોનું આત્મદ્રવ્ય અનાદિ કાલીન તેવી યોગ્યતાના કારણે સર્વથા પરાર્થરસિક હોવાથી તેમની ઉપાસના જીવને શીઘ્ર બોધિ-સમાધિ અને આરોગ્ય આપવા સમર્થ થાય છે.

અનુપ્રેક્ષા એ ભાવસ્વાધ્યાય

નમવું એટલે માત્ર મસ્તક ઝુકાવવું એટલું જ નહિ. પણ મનને, મનના વિચારોને, મનના નિર્ણયોને, મનના ગમા અણગમાને નમાવવા અર્થાત્ તુચ્છ લેખવા, મન-બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકારને સર્વસ્વ ન લેખવા, માત્ર આત્માને ક્રિયા કરવાના કારણ તરીકે જોવા.

‘સ્વાપકર્ષબોધાનુકૂલવ્યાપારો નમસ્કાર: ।’

અહીં 'સ્વ' થી મનની કલ્પનાઓ, બુદ્ધિના નિર્ણયો, ચિત્તના રાગ-દ્વેષો-અભિનિવેશો-આગ્રહો તેને જતા કરવા. તેમાં 'અહંમમ' રૂપ બુદ્ધિની મર્યાદિત વિચારધારાઓને જતી કરવી, છોડી દેવી, કોરી સ્લેટની જેમ વૃત્તિઓ ઉપર પરિગ્રહ અને મૂર્છાની ભાવનાઓને નિવૃત્ત કરવી, તે નમસ્કારનો તાત્વિક અર્થ છે, એમ સમજવું. તેને ભાવસંકોચ પણ કહે છે. ભાવોનો સંકોચ એટલે પરમાત્મ સ્વરૂપ આત્મભાવ સિવાય બીજા બધા ભાવોને ગૌણત્વ આપવું, 'હાથ જોડવા' એટલું જ નહિ, પણ સાથે એકતાની ભાવના પણ કરવી. અર્થાત્ માથું નમાવવાની ક્રિયા, અંતઃકરણના સંકુચિત ભાવોને તુચ્છ માનીને છોડી દેવાની ક્રિયાનું પ્રતીક છે. અને હાથ જોડવાની ક્રિયામાં અંતઃકરણમાં નમસ્કાર્યની સાથે અભેદભાવ સ્થાપવાની ક્રિયાનું પ્રતીક છે. હાથ જોડવા અને માથું નમાવવા રૂપદ્રવ્ય સંકોચ તે અંતઃકરણમાં થતા ભાવ સંકોચનું પ્રતીક છે. દ્રવ્ય-ભાવ-સંકોચ-'આત્મ-ભાવના-વિસ્તાર'માં પરિણમે છે.

નમસ્કારમાં નમ્રતા છે. એટલે મનની વૃત્તિઓની તુચ્છતાનું ભાન છે.

નમસ્કારમાં વિનય છે. એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારની પેલે પાર એ બધામાં ચૈતન્ય પૂરું પાડનાર અને એ બધાથી પર રહેનાર આત્મ તત્ત્વનો વિનય છે. નમસ્કારમાં મન અને આત્માના ભેદજ્ઞાનનો વિવેક છે. નમસ્કારમાં મનનું અને કર્મનું સર્જન તુચ્છ છે, અનભિલાષાણીય છે. એવો વિતૃષ્ણારૂપી વૈરાગ્ય છે. નમસ્કારમાં કાયા અને ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર શાસ્ત્રાભિમુખ, આત્માભિમુખ, ઈશ્વારાભિમુખ છે.

નમસ્કાર ભાવમાં અપરતત્ત્વની લઘુતા

અને તુચ્છતાનું દર્શન છે. તથા પરતત્ત્વની ઉચ્ચતા અને મહત્તા, દિવ્યતા અને ભવ્યતાનું ભાન છે. નમસ્કારભાવના પ્રભાવે અહંકારનો ફોડકો ફૂટી જાય છે. અને મમકારનું પડ નીકળી જાય છે અને બીજા બાજુ આત્માને પરમ શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે.

મોહ એ જ જીવનો ખરેખરો શત્રુ છે

અનાદિકાલથી આ જીવના સાચા પ્રતિપક્ષી કોઈ હોય તો આઠ પ્રકારનાં કર્મો છે. એ કર્મોમાં પણ મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે. આઠે કર્મોમાં તે નાયકના સ્થાને છે. એ મોહનીય કર્મને જીતવું દુષ્કર છે. તે મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે. એક દર્શનમોહનીય અને બીજું ચારિત્રમોહનીય. આ મોહનીય કર્મને જીતવાથી બીજા સર્વ કર્મનું બળ જર્જરિત થઈ જાય છે. પરમેષી નમસ્કારથી મોહનીય કર્મનો સમૂલ નાશ થાય છે અને મોહના નાશથી બીજાં આઠે કર્મો અવશ્ય નાશ પામે છે, માટે જ નવકારમાં "સવ્વપાવવ્વપ્પણાસણો" એ પદ કહ્યું છે.

મોહ નાશનો ઉપાય

હવે નમસ્કારથી મોહનીય કર્મ કેવી રીતે નાશ પામે છે, તે વિચારીએ. મોહનીયકર્મમાં પણ દર્શન મોહનીય બળવાન છે, નવકારના પ્રથમ પદ 'નમો અરિહંતાણં' થી દર્શન મોહનીય કર્મ જિતાય છે. દર્શનમોહ એટલે ઊલટી માન્યતા. અરિહંતને ભાવથી નમસ્કાર કરવાથી જીવ સમ્યગ્ માન્યતામાં આવે છે. જીવની ઊંધી માન્યતા એ જ દર્શનમોહનું મોટું બળ છે. જે આત્મા ભાવથી અરિહંતને નમે છે, તેની ઊંધી માન્યતા ટળે છે. ખરી રીતે તો તે અરિહંતના માર્ગને નમ્યો, સન્માર્ગને નમ્યો, તેની ઉન્માર્ગની રૂચિ ટળી અને તે સન્માર્ગી ને રુચિવાળો બન્યો એથી દર્શનમોહનું મર્મસ્થાન ભેદાઈ જાય છે અને પછી કમે કમે તે સર્વથા પણ જીતાઈ જાય છે. (નાશ પામે છે.)

નમસ્કારનો અર્થિત્ય પ્રભાવ

સામાન્યથી પણ નમવાનો પરિણામ વખણાય છે, પણ જ્યારે નમસ્કારના વિષય તરીકે અરિહંત પરમાત્માઓ આવે છે, ત્યારે તો તે નમસ્કારની શક્તિ અર્થિત્ય સામર્થ્યવાળી બની જાય છે. નમસ્કાર હોય તો પણ નમસ્કાર વિષય તરીકે કાર્યસિદ્ધિ કરવામાં અર્થિત્ય શક્તિ ધરાવનારા જો અરિહંત પરમાત્માઓ ન હોય તો આટલું સામર્થ્ય ન પ્રગટે. એ રીતે નમસ્કારના વિષય તરીકે અરિહંત પરમાત્મા હોય, પણ ભાવનમસ્કાર ન હોય તો પણ આટલું સામર્થ્ય ન પ્રગટે. જ્યારે ભાવનમસ્કાર અને નમસ્કારના વિષય તરીકે અરિહંત પરમાત્માઓ આવે છે, ત્યારે અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વના ભેદનનું કાર્ય જે બીજી રીતે સિદ્ધ બની શક્યું ન હતું, તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. આવા બળવત્તર પ્રતિપક્ષીને સહજમાં જિતનાર હોવાથી 'નમસ્કાર એક મહાન શક્તિ અથવા શક્તિનો પૂંજ છે' એમ કહેવું સર્વથા ઉચિત છે.

મોહનો પહેલો પ્રકાર દર્શનમોહ છે, તેમ બીજો પ્રકાર ચારિત્રમોહ છે. આ ચારિત્રમોહના પચીસ ભેદો છે. તેમાં પણ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચાર મુખ્ય છે. હવે નમસ્કાર મહામંત્રના પવિત્ર પદોનું આત્મામાં પરિણામન થાય છે, ત્યારે આ ચારે કષાયોનો કેવી રીતે નાશ થાય છે, તેને પણ પશ્ચાન્નુપૂર્વીથી વિચારીએ.

ક્રોધને જીતવાનો ઉપાય (સાધુ પદ)

'નમો લોભ સવ્વસાહૂણં' આ પદથી ક્રોધને જીતવાનું બળ પ્રગટે છે. કારણ કે ભાવસાધુતાને વરેલા મુનિવરો સતત રીતે ક્ષમાને આશરે રહીને ક્રોધને જીતવાને કટિબદ્ધ થયા હોય છે, એ કારણે સાધુઓને 'ક્ષમાશ્રમણ' ક્ષમા પ્રધાન સાધુ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. તેમની છાયામાં આવનાર બીજાઓ પણ ક્રોધને જીતવા માટે સામર્થ્યવાળા

બની શકે છે. આ વિષયમાં અહીં થોડું વધુ વિચારીએ.

ક્રોધ એ અગ્નિ છે, અગ્નિ જેમ ઈંધણને બાળી નાખે છે, તેમ ક્રોધ સુકૃતોનો નાશ કરે છે. ત્યારે ક્ષમા એ જળ છે. અગ્નિનો સ્વભાવ બાળવાનો છે. જળનો સ્વભાવ ઠારવાનો છે. જળ અને અગ્નિનું પરસ્પર ધર્ષણ થાય તો તેમાં અગ્નિને ઠંડા થવું પડે છે. અર્થાત્ ત્યાં જળનો વિજય થાય છે. જળનું સામર્થ્ય જેમ અગ્નિ કરતાં વિશેષ છે, તેમ ક્રોધ કરતાં ક્ષમાનું બળ વિશેષ છે. મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે ને વધારે ક્ષમાશીલ-શાંત બનતો જાય છે, તેમ તેમ તે તેનું અંતરંગ સામર્થ્ય વિશેષ પ્રભાવશાળી બનતું જાય છે. આવા ક્ષમા-સમતાશીલ મુનિઓના સાંનિધ્યમાં હિંસક પશુઓ અને જાતિવૈરવાળા પ્રાણીઓ પણ વૈર-ભાવનો ત્યાગ કરે છે. મિત્ર જેવા બનીને શાંત ભાવને ધારણ કરનારા બની જાય છે, ક્ષમાશીલ મહાત્માના અંતરંગ સામર્થ્યનું પ્રતીક છે.

આવી ક્ષમા કેળવવાની પ્રેરણા જગતને પંચપરમેષ્ઠિ પદમાં રહેલા ક્ષમા પ્રધાન સાધુઓના જીવન દ્વારા મળે છે. તેમનામાં રહેલ ક્ષમાગુણને લક્ષ્યમાં રાખીને તેમને ભાવથી નમસ્કાર કરનારમાં પણ અવશ્ય ક્ષમાગુણનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. ક્ષમાવાનની ઉપાસના કર્યા સિવાય કોઈપણ આત્મા ક્ષમાશીલ બની શકતો નથી. આ રીતે સાધુપદના આલંબન દ્વારા અને તેમનામાં રહેલ ક્ષમાગુણની ઉપાસનાના પ્રભાવે આત્મા ક્ષમાશીલ બની ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી અંતે તે ભવભ્રમણનો પણ અંત કરનારો બને છે. શાંત ચિત્તે વિચારીએ તો નવકારના એક એક પદનો પણ આ વિશ્વ ઉપર કેટલો મહાન ઉપકાર છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આપણને આવી શકે તેમ છે.

માનને જીતવાનો ઉપાય (ઉપાધ્યાય પદ)

'નમો ઉવ્વજ્ઞાયાણં' ઉપાધ્યાય પદને નમસ્કાર કરવાથી માન નામનો બીજો કષાય દોષ ટળે છે અને

નમ્રતા ગુણ પ્રગટે છે. ઉપાધ્યાય પોતે વિનય ગુણને વરેલા હોય છે. જે ગુણને જેણે આત્મસાત્ કર્યો હોય, તે ગુણવાળાની સાથે વસવાથી, તેમના પ્રત્યે આદર અને બહુમાન કેળવવાથી, તેમના ગુણની અનુમોદના અને પ્રશંસા કરવાથી, તેમને વારંવાર પ્રણામ કરવાથી, તેમની સેવા કરવાથી આપણામાં પણ તે ગુણ પ્રગટે છે.

વિનયશીલ એવા ઉપાધ્યાય ભગવંતોને નમસ્કાર કરનારમાં પછી માન કે અભિમાન ટકી શકતા નથી અને નમ્રતા તેમનામાં વધતી જાય છે. પ્રકૃતિનો એવો નિયમ છે કે મદ માનને છોડીને મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે નમ્ર બનતો જાય છે. તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે ઉત્તર બનતો જાય છે કહ્યું પણ છે કે 'અંતર મદભાવ વહાવે, તે ત્રિભુવન નાથ કહાવે' અર્થાત્ નમ્રતાથી જ સાચી પ્રભુતા પ્રગટે છે. આ રીતે ઉપાધ્યાય પદને નમસ્કાર કરવાથી આત્મા ઘણી પ્રગતિ સાધી શકે છે.

માયાને જીતવાનો ઉપાય (આચાર્યપદ)

'નમો આચરિયાણં' આ પદથી માયાચાર દૂર થાય છે. પ્રાપ્ત શક્તિને ગોપવવી, અર્થાત્ તેનો સદુપયોગ ન કરવો તે માયાચાર કહેવાય છે. સદાચારની ક્રિયાઓમાં સંલગ્ન રહેતા ભાવાચાર્યો પોતાનું બળ જરા પણ ગોપવતા નથી. આચાર્યપદને નમવાથી શક્ય ક્રિયામાં પરાક્રમ ફોરવવાનું બળ આવે છે. અને તેથી માયાચાર (માયા નામનો દોષ) ટળે છે. માયા ટળે એટલે સરળતા નામનો ગુણ પ્રગટે છે. મનુષ્ય જેમ જેમ વધુ ને વધુ સરળ બનતો જાય છે, તેમ તેમ તે મુક્તિની વધુ ને વધુ નિકટ પહોંચતો જાય છે. આત્માની સરળતા એ મુક્તિનો સૌથી ટૂંકામાં ટૂંકો માર્ગ છે. આવી સરળતા આપણને આચાર્યપદની ઉપાસના દ્વારા સુલભ બને છે, તેથી તે પદ આપણા અનંત કલ્યાણને કરનારું બને છે.

લોભને જીતવાનો ઉપાય (સિદ્ધ પદ)

'નમો સિદ્ધાણં' આ પદ દુન્યવી લોભને દૂર કરનાર છે. સિદ્ધ પરમાત્માની અનંત ઋદ્ધિનું દર્શન થયા પછી દુન્યવી ઋદ્ધિનો લોભ રહેતો નથી, ભમરો ત્યાં સુધી જ ગુંજારવ કરે છે, કે જ્યાં સુધી તેણે પુષ્પનો પરાગ મેળવ્યો નથી, જીવને દુન્યવી પદાર્થોનો લોભ ત્યાં સુધી જ રહે છે, કે જ્યાં સુધી આત્માના અનંત ઋદ્ધિનું દર્શન તેને થયું નથી. સિદ્ધપદને નમવાથી વાસ્તવિક રીતે તો પોતાના આત્મામાં જ રહેલી અનંતઋદ્ધિનું દર્શન થાય છે, તેથી તેનો બીજો દુન્યવી લોભ ટળી જાય છે અને સંતોષવૃત્તિ પ્રગટે છે. મનુષ્ય જેમ જેમ વધુ ને વધુ સંતોષવૃત્તિ કેળવતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં સુખની માત્રા વધતી જાય છે. સુખનો સંબંધ સંતોષની સાથે છે. કારણ કે સુખનું મૂળ સંતોષ છે. એ સંતોષ ગુણની પ્રેરણા આપણને સિદ્ધ પદ દ્વારા મળે છે, માટે સિદ્ધ પદ આપણા માટે મહાન ઉપકારી બની જાય છે. ખરેખર આ મહામંત્રનો પ્રભાવ વચનાતીત છે, અચિંત્ય છે. ગુણ પ્રાપ્તિના લક્ષ્યપૂર્વક તેની ઉપાસના કરવાથી આ મહામંત્ર ભવ્યાત્માઓને આ ભવમાં જ કષાયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરાવી જીવનમુક્ત દશાને પ્રાપ્ત કરાવી અહીં જ મુક્તિસુખનો અનુભવ કરાવનારો બને છે. કહ્યું પણ છે કે કષાયમુક્તિઃ કિલમુક્તિરેવ ।

પંચપરમેષ્ઠિમાં નવ તત્ત્વો

ચૌદપૂર્વના સારભૂત શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું જે સ્વરૂપ છે, તે જ વિશ્વનું સ્વરૂપ છે. કારણ કે વિશ્વનું સ્વરૂપ નવ તત્ત્વોથી અતિરિક્ત નથી અને નવપદ સ્વરૂપ આ નમસ્કાર પણ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ હોવાથી વિશ્વસ્વરૂપથી ભિન્ન નથી.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ. આ નવે તત્ત્વોનું જ્ઞાન પંચપરમેષ્ઠિના જ્ઞાનથી નીચે મુજબ થાય છે, માટે પંચપરમેષ્ઠિથી વિશ્વ સ્વરૂપ નવતત્ત્વો જુદા નથી.

પાપ પ્રકૃતિથી સર્વથા રહિત અને પુણ્ય પ્રકૃતિના પ્રકર્ષને પામેલા અરિહંતના જ્ઞાનથી-ધ્યાનથી પાપ અને પુણ્ય એ બે તત્ત્વોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

અજીવના સંગથી સર્વથા રહિત અને જીવતત્ત્વથી પૂર્ણ શ્રી સિદ્ધ ભગવંતના જ્ઞાનથી અજીવ અને જીવતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

શુદ્ધ આચારનું પાલન કરનાર અને કરાવનાર આચાર્ય ભગવંતો આશ્રવના દ્વારોને રોકનાર અને સંવરભાવને પામેલા હોય છે, એથી તેમના ધ્યાનથી સંવર અને આશ્રવતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

ઉપાધ્યાય ભગવંત જ્ઞાન-ધ્યાનમાં લીન હોવાથી તેઓને બંધ અકલ્પ હોય છે અને ધ્યાનના બળે નિર્જરા અધિક હોય છે, માટે એમના ધ્યાનથી બંધ અને નિર્જરાતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

સાધુ ભગવંતો મોક્ષમાર્ગના સાધક હોવાથી તેમના ધ્યાનથી મોક્ષતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

શ્રી નમસ્કારમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ

શ્રી અરિહંત અને સિદ્ધ એ અણાહારી પદના ભોક્તા હોવાથી તપ પદની પરાકાષ્ઠા એમણે પ્રાપ્ત કરી છે.

શ્રી આચાર્ય ભગવંતો આચારનું પાલન કરતા હોવાથી ચારિત્ર ગુણનાં માલિક છે.

શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવંતો જ્ઞાનના પઠન-પાઠનમાં લીન રહેતા હોવાથી તેઓ જ્ઞાન પ્રધાન હોય છે.

શ્રી સાધુ ભગવંતોને દેવ-ગુરુની આજ્ઞામાં અચળ વિશ્વાસ હોવાથી તેઓ શ્રદ્ધા-દર્શન-પ્રધાન હોય છે.

ચાર ભાવનાના પ્રકર્ષથી ઉચ્ચ પદની પ્રાપ્તિ

મૈત્રીભાવનાના પ્રકર્ષથી એટલે કે

સર્વજીવરાશિ પ્રત્યે મિત્રભાવ, અદ્વેષભાવ, અહિંસકભાવ, સમાનભાવ ભાવવાથી મોક્ષ સાધક સમતામયી મુનિપદવી પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રમોદ ભાવનાના પ્રકર્ષથી, એટલે કે બીજા જીવોમાં રહેલા પ્રગટ-અપ્રગટ ગુણોના બહુમાનથી-પ્રમોદભાવથી ગુણોના ભંડાર (લબ્ધિના નિધાન) ગણધર પદના ભોક્તા થવાય છે.

કરૂણાભાવનાના પ્રકર્ષથી એટલે કે 'સર્વ જીવોને હું દુઃખમુક્ત કરું, હું સર્વ જીવોને સુખી કરું' આવા ભાવથી સર્વશ્રેષ્ઠ ગુણોના સ્થાનભૂત તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

મોક્ષપ્રાપક માધ્યસ્થ ભાવનાના પ્રકર્ષથી સિદ્ધ અવસ્થા કૃતકૃત્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

પરમેષ્ઠિ પદ-પ્રાપ્તિનું કારણ

મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થ ભાવના એ પરમેષ્ઠિપદની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. એ ભાવના વિના કોઈને પણ પરમેષ્ઠિપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

માટે પરમેષ્ઠિપદના આરાધકોએ હંમેશાં યાદ રાખવું જોઈએ કે મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાપૂર્વક પરમેષ્ઠિ ભગવંતોની આરાધના, સાધના, સેવા કે ઉપાસના થઈ શકે છે. આ ભાવનાથી ઓતપ્રોત થઈને પરમેષ્ઠિ બની શકાય છે. આ ભાવનાપૂર્વકની સેવા એ સાચી સેવા બને છે. જાપ, ધ્યાન પણ એનાથી જ ફલીભૂત થાય છે.

મહામંત્રનું હાર્દ શું છે ?

સમગ્ર વિશ્વનો હું મિત્ર છું, મારે કોઈ સાથે શત્રુતા નથી, સર્વ જીવો દુઃખથી મુક્ત થાઓ, સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વ જીવો પાપ મુક્ત બનો, દોષરહિત બનો, આવી ભાવના પ્રત્યેક નમસ્કાર મંત્રના ધારકે ભાવવી જોઈએ, એ મહામંત્રનો પ્રધાનાર્થ છે, પ્રાણ છે, રહસ્ય છે, તત્ત્વ છે, સત્ય છે, પરમાર્થ છે, તાત્પર્યાર્થ છે, ઐદંપર્યાર્થ છે અને હાર્દ છે.

ભક્તિ અને મૈત્રીનો મહામંત્ર

સંકલન : અમીબહેન શાહ, બેંગલોર

નમો અરિહંતાણં - એ મૈત્રીનો અને ભક્તિનો મહામંત્ર છે. મૈત્રીભાવ વડે અરિભાવ - શત્રુભાવને હણનારા શ્રી અરિહંતો છે. તેઓને નમસ્કાર થાય છે તેથી મૈત્રીનો મહામંત્ર બની જાય છે. અને “અરિહંત” એટલે શુદ્ધ આત્મા તેને નમસ્કાર હોવાથી ભક્તિનો મહામંત્ર બને છે.

મૈત્રી અને ભક્તિ પરસ્પર અવિનાભાવી છે. એક વિના બીજાનું અસ્તિત્વ અશક્ય છે.

જીવતત્ત્વની જો સાચી સદ્દેહણા થઈ હોય તો તેની નિશાની જીવના દુઃખ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને કૃષ્ણા, તેમજ સુખ પ્રત્યે હર્ષ અને પ્રમોદ હોવો જોઈએ. એ રીતે મૈત્રી અને ભક્તિ ઉભયને એકી સાથે પ્રગટાવનાર મંત્ર તે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર છે.

મૈત્રી અને ભક્તિ સમ્યક્દર્શનનાં લક્ષણ છે. તેની પાછળ સમ્યક્જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે. તે જ્ઞાન એકત્વનું છે. જીવ, જગત અને જગદીશ્વરની એકતાનું જ્ઞાન જ સાચી ભક્તિ અને મૈત્રી પ્રગટાવે છે.

એ એકતાગુણથી જાતિથી, સ્વભાવથી છે. સજાતીય એકતાના સંબંધમાં જ્ઞાન ભક્તિકારક અને મૈત્રીકારક છે તેથી તે સમ્યક્જ્ઞાન છે.

મૈત્રી વડે હિંસાદિ આશ્રવોનો નિરોધ થાય છે. ભક્તિ વડે સ્વરૂપરમણતા વિકસિત થાય છે. કષાયના અભાવને લાવનાર મુખ્યતઃ મૈત્રી છે અને વિષયોની આસક્તિને હટાવનાર મુખ્યતઃ ભક્તિ છે.

પરમાત્મતત્ત્વ ભક્તિનો સર્વશ્રેષ્ઠ વિષય

હોવાથી તે ભક્તિના પ્રભાવે તુચ્છ વિષયો તરફનું આકર્ષણ આપોઆપ ચાલ્યું જાય છે. વિષય-કષાયને જીતનારો આત્મા પોતે જ મોક્ષ છે. ભક્તિ અને મૈત્રી તેનાં સાધનો છે. જેની ભક્તિ કરવામાં આવે છે તેનું સ્વરૂપ ભક્તિ કરનારમાં પ્રગટે છે. આત્મામાં અપ્રગટપણે રહેલું અરહિત સ્વરૂપ શ્રી અરિહંતની ભક્તિ વડે પ્રથમ મન અને પછી બુદ્ધિ વડે પ્રગટ થાય છે.

મન અને બુદ્ધિને શ્રી અરિહંતના ધ્યાનમાં પરોવવાથી તે બંને સમક્ષ ભક્તિ કરનારમાં છુપાયેલું અરિહંત સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થાય છે. શ્રી અરિહંતભક્તિનો આ પ્રભાવ છે. આથી શ્રી અરિહંતની ભક્તિ મન-વચન-કાયાથી કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવા વડે સાતેય ધાતુ ભેદાય તે રીતે અને દશેય પ્રાણો તેમાં પરોવાય તે રીતે કરવા યોગ્ય છે.

જ્યારે શરીર રોમાંચિત થાય, અને ચક્ષુઓમાં હર્ષનાં આંસુઓની ધારા વહેલા લાગે ત્યારે સમજવું કે શ્રી અરિહંતની ભક્તિમાં સાતેય ધાતુ અને દશેય પ્રાણ ઓતપ્રોત થયા છે.

જિનભક્તિ વડે વિષયનો વિરાગ અને જીવ મૈત્રી વડે કષાયનો ત્યાગ થાય છે. સમ્યક્દર્શનનો ટૂંકો અર્થ છે : જિનભક્તિ અને જીવ મૈત્રી.

આત્મસ્વરૂપની ભક્તિ ત્યારે જ પૂર્ણ થઈ ગણાય જ્યારે સાવરણ અને નિરાવરણ એવા બંને પ્રકારના આત્માઓ ઉપર સ્નેહભાવ ઉત્પન્ન થાય.

સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ આત્માના ત્રણ મુખ્ય ગુણો છે. શ્રી અરિહંતોને નમસ્કાર એ

ત્રણેય ગુણોને વિકસાવે છે. કેમકે મંત્ર વડે ભક્તિ અને મૈત્રી સાક્ષાત્ પૃષ્ઠ થાય છે. ચૈતન્ય સાથે એકતાનું જ્ઞાન કરાવે છે. આથી શ્રી અરિહંતની ભક્તિ ત્રિકરણ યોગે કરવાનું વિધાન છે. જ્યારે ત્રણેય કરણ શ્રી અરિહંતના ધ્યાનમાં પરોવાય ત્યારે અંતઃકરણ નિર્મળ થાય છે. અને નિર્મળ અંતઃકરણમાં અરિહંતતુલ્ય આત્માનું શુદ્ધ પ્રતિબિંબ થાય છે.

વિશ્વમાં સૌ કોઈ પોતાનું મંગળ અને કલ્યાણ ઈચ્છે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર પરમ મંત્ર પરમ મંગળરૂપ છે. તેના સ્મરણાદિથી ભક્તિથી આદિથી અંત સુધીમાં આવનાર વિઘ્નો ટળી જાય છે.

નમસ્કાર વડે જીવમૈત્રી સિદ્ધ થાય છે. જીવો પ્રત્યે અમૈત્રી એ મોટું પાપ છે. મહા મિથ્યાત્વ છે. અનંતાનંત આત્માઓની ઉપેક્ષા છે. અનાદર છે. અવગણના છે. પરમ સંકુચિતતા છે. તેનો નાશ એક મૈત્રી વડે જ શક્ય છે.

મૈત્રી મોટું પુણ્ય છે. પરમ આસ્તિકતા છે. પ્રેમ છે, પ્રીતી છે. નમસ્કાર છે. વહાલ છે. એકત્વનો અનુભવ વિવેક છે.

આ મૈત્રી ભાવને મૂળથી અને ફળથી; પત્રથી અને પુષ્પોથી સ્કંધ શાખા-પ્રશાખાથી જેમણે સિદ્ધ કર્યા છે તેમના નમસ્કાર, તેમની શરણાગતિ તેમની ક્ષમાપના અને ભક્તિ તેઓને સમર્પણ અમૈત્રી ભાવરૂપી અપાત્રતાનો નાશ કરી મૈત્રીભાવ રૂપી પાત્રતાને વિકસાવે છે.

શ્રી નવકારમંત્રમાં સાધ્ય સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાથી તે સર્વોત્તમ ભક્તિનું ઉત્પાદક છે. સર્વોત્તમ શ્રદ્ધા અને સર્વોત્તમ ભક્તિથી થયેલી ક્રિયા સર્વોત્તમ ફળને આપે તે નિઃશંક છે. ભક્તિથી અને મૈત્રીથી જીવતત્ત્વની સાથે સંબંધ સધાય છે. મોક્ષના સાધનોની સામગ્રીમાં ભક્તિ જ મોટી છે. પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું તેનું નામ ભક્તિ. મંત્રાધિરાજ શ્રી નવકાર વડે સ્વ-સ્વરૂપાનુસંધાન ભક્તિથી જ થાય છે.

શ્રી નવકારમંત્રના નવપદોનો અર્થ :

૧. સંસારમાં ભટકાવનાર રાગ, દ્વેષ આદિ અઢાર દોષોને ટાળીને કેવળજ્ઞાન પામી લોકાલોકને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ સ્પષ્ટરૂપે જોનાર અને તીર્થની સ્થાપના કરનાર અરિહંત પરમાત્માઓને નમસ્કાર થાઓ !
૨. ધોર તપ-સંયમની અપ્રમત્તાપણે સાધના દ્વારા ચાર ઘાતીકર્મોને ખપાવી, કેવળજ્ઞાન પામી અંતે ચાર અઘ્નતી કર્મોનો પણ ક્ષય કરી શાશ્વતપદને વરેલા સિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ !
૩. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલા પવિત્ર પાંચ આચારોનું અપ્રમત્તાપણે પાલન કરનારા આચાર્યોને નમસ્કાર થાઓ !
૪. શ્રી જિનેશ્વર-કથિત આગમોને ભણવા અને ભણાવવામાં ઉદ્યુક્ત (પ્રમાદરહિત) ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાઓ !
૫. રાત-દિવસ જિનેશ્વર-કથિત મોક્ષમાર્ગનું મનન અને આચારના પાલનમાં તત્પર લોકમાં રહેલા સર્વ મુનિ ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ !
૬. પાંચે પરમેષ્ઠિઓને કરેલો આ નમસ્કાર.
૭. સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે (અને તેથી એ)
૮. સર્વ મંગલોમાં (પાંચ પરમેષ્ઠિઓને વંદન એ)
૯. પ્રથમ મંગળ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, ભાવ મંગળ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્વરૂપ

સંકલન : અમીબહેન શાહ, બેંગ્લોર

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની પ્રગટતા :

નવકાર મહામંત્રને ક્યારેય પણ કોઈ કાળમાં ગોપનીય ન રાખતાં મહાપુરુષોએ એને વધુ પ્રગટ રાખ્યો છે. જાહેરમાં ખુલ્લો મૂકી દીધો છે. અલબત્ત વ્યક્તિગત સાધકે પોતે જરૂર આ મહામંત્રને પોતાની સ્વસાધનાની સિદ્ધિની દૃષ્ટિથી ગુપ્ત રાખ્યા હશે-ગોપનીય રાખ્યા હશે. એ અર્થમાં કે કદાચ જાહેર કરીશ તો આની મહત્તા નહીં રહે. ઘણા ખરા જાણતા હોય છે માટે બીજાને આની કંઈ જ મહત્તા નહીં લાગે. માટે એ દૃષ્ટિકોણથી ગોપનીયતા રાખી હોય તે બનવા જોગ છે. અન્યથા તો જેટલી જ નવકારની મહાનતા છે તેટલી જ એની વ્યાપકતા છે. સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ, પ્રચલિત જગજાહેર આ મંત્ર છે. આ મંત્રમાં પણ ગોપનીયતા નથી અને આ મંત્ર પણ ગોપનીય નથી. આ પ્રગટ મંત્ર છે.

વ્યવહાર માર્ગે જાહેરરૂપે આં મંત્ર ઉચ્ચારાય છે. જગતમાં વ્યવહારનયથી જ સર્વસામાન્યરૂપ આબાલ-વૃદ્ધ સર્વજનોને આ મહામંત્ર આપવામાં આવતો હોય છે. પરંતુ વિશેષાધિકાર સાથેની વિધિ તો શ્રી મહાનિશીથ આગમમાં બતાવવામાં આવી છે. 'ઉપધાન વિધિ' બતાવી છે. તેમાં તપશ્ચર્યા આદિ કરવાપૂર્વક ગુરુનિશ્રામાં સાધના કરીને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. આ વિધાન મહાનિશીથ નામક છેદસૂત્રમાં કરવામાં આવી છે. બીજી તરફ એ જ મહાનિશીથ આગમમાં વિના ઉપધાને નવકાર મહામંત્ર આપી દેવામાં 'અનંત સંસારીપણું' પણ માન્યું છે. પરંતુ સંસારમાં સર્વ સાધારણ વ્યક્તિ વ્યવહારનયના માર્ગે નવકાર મહામંત્ર એક

બીજાને આપતા હોય છે. માતા પુત્રને નવકાર મહામંત્ર શીખવાડે છે, બોલાવે છે. એ માત્ર સામાન્ય વ્યવહારનય છે. મૃત્યુ અવસ્થા વખતે મહામંત્ર નવકાર સંભળાવવામાં આવે છે ત્યાં બીજી પાત્રતા કે વિધિ આદિ ક્યાં જોવાનો અવકાશ છે? એ પ્રમાણે આ સંસારનો વ્યવહાર ચાલે છે. માટે નવકાર મહામંત્રની વ્યવહારનયે જાહેર પ્રગટતા છે, આ મહામંત્રને વિશેષ ગુપ્ત રાખવામાં નથી આવ્યો, જાહેર ખુલ્લો રાખ્યો છે, જે કોઈ પણ વાંચે, જાણે, ભણે અને જાપાદિ કરે, તે માટે સર્વોપયોગી બનાવ્યો છે.

મહામંત્રના રચયિતા કોણ ?

જગતમાં નિયમ છે કે... રચનાના રચયિતા અવશ્ય હોય છે. કૃતિ હોય તો કર્તા હોવા જરૂરી છે, આ સંસારમાં સેંકડો રચનાઓ જગપ્રસિદ્ધ છે તો તેમના રચયિતાઓ-કર્તાઓ પણ જગપ્રસિદ્ધ છે. શું નવકારને પણ આપણે કોઈ રચના કે કૃતિ તરીકે માનવી ખરી કે નહીં? અને જો કૃતિ કે રચના માનીએ તો પછી તેના રચયિતા કે કર્તા પણ માનવા જોઈએ. આ વિચાર કરતાં એટલું તો જરૂર સ્પષ્ટ થાય છે કે નવકાર મહામંત્ર એક સુંદર સ્તોત્ર, સ્મરણ, અથવા મંત્ર સ્વરૂપ રચના છે, એમાં શંકા નથી. કારણ કે નવકાર મહામંત્રમાં પદ, ગાથા, શ્લોકની સુવ્યવસ્થિત રચના છે, તો પછી આના રચયિતા કે કર્તા શું નથી? શું નવકાર મહામંત્રના રચયિતા છે જ નહીં? કે પછી જ્ઞાત નથી? શું આપણો જૈનધર્મ પણ વૈદિક ધર્મની જેમ માને છે 'વેદ તો છે પણ વેદનો કર્તા-રચયિતા કોઈ નથી. માટે વેદ અપૌરુષેય છે.' એવી રીતે જો નવકાર મહામંત્ર તો છે પરંતુ તેના કોઈ રચયિતા કે કર્તા નથી. 'વેદોડપૌરુષેય અકર્તૃત્વાત' ।

વેદ અપૌરુષેય છે. અકર્તૃત્વના કારણે હિન્દુ ધર્મમાં વૈદિક મત અલગ છે, ઘણા મતોમાંનો એક મત છે, તેમના મુજબ ૪ વેદ છે. (૧) ઋગ્વેદ (૨) યજુર્વેદ (૩) અથર્વવેદ અને (૪) સામવેદ. આ ચાર વેદો ગ્રંથ-પુસ્તકાકારે છે. એમાં લિપિથી બધું લખવામાં આવ્યું છે. એમાં સેંકડો વિષયો ઉપર સેંકડો વાતો લખવામાં આવી છે, ઘણાં પ્રાચીન છે, હજારો વર્ષોથી છે. આટલું બધું હોવા છતાં વેદ કોઈ બુદ્ધિમાન પુરુષ દ્વારા રચિત રચના કે કૃતિ નથી. માટે વેદને અનાદિ-અપૌરુષેય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અનાદિ-એટલે કાળની દૃષ્ટિએ જેની આદિ નથી તે અનાદિ છે. પૌરુષેય-એટલે પુરુષ દ્વારા રચિત. પુરુષ કૃતિમત્વ અને તેથી વિરોધી વિપરીત શબ્દ છે-અપૌરુષેય. અર્થાત્ પુરુષ કૃતિમત્વ એ માત્ર વેદમાં સિદ્ધ નથી થતું. પરંતુ સૃષ્ટિ આદિમાં સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ બનાવનાર જગત કર્તા ઈશ્વરે સૃષ્ટિ બનાવી છે એમ કહેવાય પરંતુ વેદ બનાવ્યા છે એમ ન કહેવાય. વેદની રચના ઈશ્વર નથી કરતા પરંતુ વેદમાં લખેલું જોઈને તે પ્રમાણે ઈશ્વર સૃષ્ટિની રચના કરે છે એવું વૈદિક મતનું કહેવું છે.

તર્ક-યુક્તિ અને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં એક વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે વેદાદિ વર્ણમાલા પ્રધાન છે. જેમાં અ... બ... ક... ડ... આદિ અક્ષરોની રચના છે. અને અક્ષરોનો સમૂહ શબ્દ છે. અને શબ્દસમૂહ વાક્યાત્મક કહેવાય છે. વાક્યસમૂહ ફકરા સ્વરૂપે છે, ફકરા સમૂહ અધ્યાય સ્વરૂપે છે અને અધ્યાય સ્વરૂપ ગ્રંથરૂપે છે. અને વેદ એ પણ ગ્રંથરૂપે જ છે. શું આ વર્ણમાલા અક્ષર-શબ્દ-વાક્યાદિ સ્વરૂપ રચના પુરુષ સિવાય અન્ય કોઈ દ્વારા રચિત સંભવ છે? અને પુરુષ સિવાય અન્ય કોઈ એટલે ઈશ્વર દ્વારા રચિત હોય તો પણ રચયિતા કે કર્તા દ્વારા રચિત કૃતિ માનવામાં આવે

તો પણ એ પણ બરોબર છે, પરંતુ કોઈ બુદ્ધિમાન પુરુષ કે ઈશ્વર કે કોઈ પણ કર્તા ન માનવો એ કેવી રીતે ઉચિત લાગે? વર્ણમાલાના અક્ષરો-શબ્દો-વાક્યો આદિ પુરુષ દ્વારા જ ઉત્પન્ન છે. પુરુષના કંઠ-સ્વરકોષથી જ વર્ણમાલાની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવી છે એટલું જ નહીં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સિદ્ધ છે. પુરુષેતર પશુ-પક્ષીથી આવી વ્યવસ્થિત વાક્યરચના સ્પષ્ટ ઉચ્ચારિત થતી નથી. માટે વેદ વેદાન્તની આવી સુંદર વાક્યરચના પુરુષ રચિત જ માનવી ઘટે. જે વર્ણમાલા સ્વરૂપે હોય અને વર્ણમાલા પુરુષ પ્રસૂત જ હોય છે, માટે વેદાદિ જે વર્ણમાલા-અક્ષર-શબ્દ-વાક્યસમૂહાત્મક છે તે પણ પુરુષ રચિત જ છે એમ જ માનવું યુક્તિસિદ્ધ થાય છે. નહીંતર વર્ણમાલા પુરુષોત્તર કે ઈશ્વરેતર વ્યક્તિ દ્વારા ઉત્પન્ન માનવામાં આવે તો અનેક દોષ આવે છે. અને અન્ય એવી વ્યક્તિ દ્વારા વેદ રચિત માનવા કરતાં તો પ્રત્યક્ષ સ્પષ્ટ ઈશ્વર દ્વારા જ માનવામાં આવે તો તે જ હિતાવહ છે. અન્યથા અન્ય ઈશ્વર આદિ કે વ્યક્તિની કલ્પના કરવામાં ફરી અનવસ્થા આદિ દોષો લાગશે. જ્યારે જે ઈશ્વરને કૃતિમત્ પદાર્થોના કર્તા માનવામાં આવે છે તો આ વેદ પણ કૃતિ તો છે જ અને તેના કર્તા ઈશ્વરને માનવામાં આવે તો શું વાધો છે? ઘડો હોય અને ઘડાનો કર્તા કોઈ છે જ નહીં! એમ માનવામાં લોક વ્યવહારગત મૂર્ખતાનું બિરૂદ માથે લેવું પડે. એના કરતાં તો પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ જવાની જરૂર જ શું છે? અને અનેક તર્કયુક્તિપૂર્વક જો ઈશ્વરની જ કર્તા સ્વરૂપે સિદ્ધિ થવાનો સંભવ નથી, તો પછી ઈશ્વરને જ જો કાલ્પનિક પદાર્થ માનવામાં આવે છે અને તે કાલ્પનિક ઈશ્વરની રચના વેદને વાસ્તવિક માનવી એટલે ફરી અસત્માંથી સત્ની ઉત્પત્તિ માનવાનો દોષ માથે આવશે. હા, ઈશ્વરની જ સત્તા કર્તારૂપે સિદ્ધ નહીં થાય તો પછી વેદની રચના પણ કાલ્પનિક સિદ્ધ થઈ જશે. એના કરતાં વનવાસી

ઋષિમુનિઓને જ વેદના રચયિતા-કર્તા સ્વીકારવામાં આવે તો દ્રાવિડપ્રાણાયામથી બચીને લાઘવતામાં આવવાનો પણ ફાયદો છે. યેન-કેન-ઉપાયેન પણ કાર્યની પાછળ કારણનું અસ્તિત્વ માનવું જ પડે છે. અને તે પણ નિયતપૂર્વવૃત્તિ માનવું પડે છે. કારણના અભાવે કાર્યસિદ્ધિ કેવી રીતે માનવી? વેદ રચના એ પણ કાર્ય છે તો તેની પાછળ ઋષિ-મુનિ-પુરુષનું કારણ પ્રત્યક્ષ પણે માનવામાં પણ દોષ નથી. સ્વાભાવિક છે કે ઘડાની પાછળ બનાવવામાં કુંભાર એ પ્રત્યક્ષરૂપે કારણ સિદ્ધ જ છે. કારણ વિના કાર્ય થતું નથી. એ નિયમ પ્રમાણે કાર્યની સત્તા જો અંગીકાર કરવામાં આવે છે તો પછી તેની પાછળ કારણનું અસ્તિત્વ પણ સ્વીકારવું જોઈએ. એ રીતે પણ વેદના કાર્યની પાછળ ઋષિ-મુનિ-આદિ-પુરુષ વિશેષની કારણતા સ્વીકારવામાં જ બદ્ધિમત્તા છે.

તે જ પ્રમાણે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો પણ રચના કે કૃતિરૂપે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તો તેના રચયિતા-કે કર્તા કોને માનવામાં આવે છે? આ પ્રશ્ન આપણને સતાવે છે. પરંતુ જૈનધર્મની માન્યતા વેદાન્તિઓ જેવી નથી. તે સર્વથા કારણાભાવત્વેન કાર્ય સિદ્ધ નથી માનતું અથવા નવકારને સર્વથા અપૌરુષેય નથી કહ્યો. જ્યારે ચૌદપૂર્વનો સાર કહ્યો છે. ત્યારે કૃતિમત્વ આવી જ ગયું. કારણે કે ચૌદ પૂર્વો દ્વાદશાંગી આદિ રૂપે રચાયેલા છે. અને તેમના રચયિતા ગણધરાદિ સ્પષ્ટ છે. આપણે સ્તુતિમાં બોલીએ પણ છીએ કે- 'અર્હદ્વક્ત્રપ્રસૂતં ગણધરરચિતં દ્વાદશાંગવિશાલમ્' કહ્યું છે કે... અરિહંત ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલ અને તેને ગણધર ભગવંતોએ ગૂંથીને રચનાબદ્ધ કર્યું તે દ્વાદશાંગી ઘણી વિશાળ છે. અર્થાત્ સૂત્ર-શાસ્ત્ર કે આગમાદિની રચનાનું

આધારભૂત પ્રમાણ એમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે... અને પદ્ધતિ એવી છે કે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવંતો રજૂ કરે છે અને ગણધર ભગવંતો તેને સૂત્રબદ્ધ ગૂંથવાનું કામ કરે છે. વધુ સ્પષ્ટ કરતાં જણાવે છે કે-

‘અત્યં ભાસઈ અરિહા સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા-નિરુણા’ સર્વજ્ઞ કેવળી અરિહંત ભગવંતો અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે, સમવસરણમાં દેશના રૂપે વસ્તુ સ્વરૂપને અર્થથી દેશના આપી સ્પષ્ટ કરે છે, અને તેનું શ્રવણ કરીને ગણધર ભગવંતો તેને સૂત્રબદ્ધ ગોઠવે છે. ગૂંથવાનું કામ કરે છે. માટે સૂત્ર રચના ગણધરોની સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ આઘ કર્તા મૂળભૂત કોઈ હોય તો તે તીર્થંકર છે. આ જૈન પદ્ધતિ છે. જૈન શાસનમાં જ્ઞાનનું મૂળ કેન્દ્ર સ્થાન કે ઉદ્ભવસ્થાન અરિહંત સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. તેને શબ્દદેહ આપીને ગોઠવનારા-મઠારનારા ગણધર ભગવંતો છે. શ્રુતજ્ઞાનનું મૂળ પણ સરવાળે તો કેવળજ્ઞાન જ ગણાય છે.

આ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ નવકાર મહામંત્ર પણ શ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપે છે, માટે ચૌદ પૂર્વનો સાર કહ્યો છે, અને ચૌદ પૂર્વાદિ-દ્વાદશાંગીની રચના ગણધરોએ કરી છે. અને અર્થથી પ્રરૂપણા સર્વજ્ઞે કરી છે. માટે મૂળસ્તોત્ર તો તીર્થંકર કેવળી જ છે. શ્રુતજ્ઞાનની પણ મહત્તા ત્યારે વધે છે કે જ્યારે તેને સર્વજ્ઞની છાપ લાગી હોય. એટલે શ્રુતજ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનની છાપવાળું છે અને એ રીતે આપણે નવકાર મહામંત્રને ચૌદપૂર્વના સાર રૂપે શ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપે ગણીએ છીએ, તો તેના ઉપર સર્વજ્ઞની છાપ સ્વીકારવાની છે. શબ્દ રચના, સૂત્રબદ્ધતા ગણધરોની રહે છતાં પણ પ્રતિપાદના કે પ્રરૂપણા સર્વજ્ઞ અરિહંત પરમાત્માની રહે છે. આ રીતે માનવામાં જૈનધર્મને વેદાન્તની માન્યતા માનવા જેવો દોષ નથી લાગતો.

કાલિક દૃષ્ટિએ અનાદિતા :

ઉપરોક્ત વિચારણાના આધારે એક નિર્ણય

ઉપર આપણે જરૂર આવ્યા કે રચનાના આધારભૂત કેન્દ્ર સ્થાને સર્વજ્ઞ અરિહંતો અને ગણધરો સિવાય ત્રીજા કોઈ વચ્ચે આવે તેમ નથી. આ બેનું જ સ્થાન અહીં કેન્દ્રમાં મુકરર છે. તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે... કયા વ્યક્તિગત નામધારી સર્વજ્ઞ અરિહંત કે ગણધરને રચયિતા ગણવા? કોઈ ચોક્કસ નામ સામે આવે છે? ના, એનું કારણ એટલું જ છે કે નવકાર મહામંત્ર કાલિક દૃષ્ટિએ ઘણા લાંબા કાળથી વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે. ઘણા લાંબા કાળનો અર્થ એ છે કે... જ્યારથી અરિહંત ભગવંતો થયા છે, ત્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે. એટલે જો નવકાર મહામંત્રની આદિ સિદ્ધ થઈ જાય તો પછી જૈનધર્મની આદિ, તીર્થંકરોની આદિ-વગેરે બધું જ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે જ્યારથી જૈન ધર્મ છે ત્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે. અને જ્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે ત્યારથી જૈનધર્મનું અસ્તિત્વ છે. કારણ કે જૈનધર્મ ને નવકાર મહામંત્ર બંને અન્યોન્ય પૂરક છે. અને તેના કેન્દ્રસ્થાને સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવંતો છે.

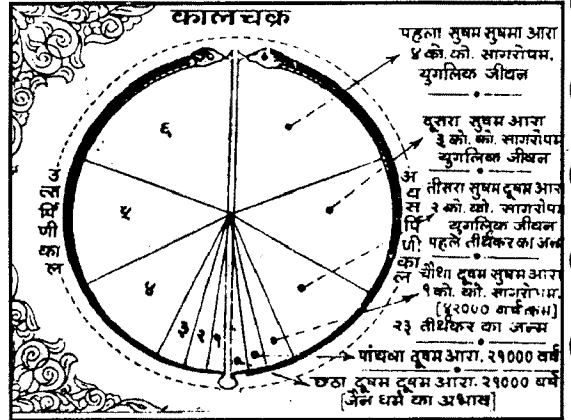
અરિહંતો કેટલા થયા? સંખ્યામાં અરિહંતો કેટલા થયા? અને કયા કાળમાં કેટલી સંખ્યા થઈ? આના ઉત્તરમાં સુંદર કહ્યું છે કે-

આગે ચોવીશી હુઈ અનંતી, વળી રે હોશે વાર અનંત ।

નવકાર તણી કોઈ આદિ ન જાણે, એમ ભાષે અરિહંત ॥

-અર્થાત્ ભૂતકાળમાં અનંત ચોવીશીઓ થઈ છે. અને ભવિષ્યમાં હજી અનંત થવાની છે. એટલે નવકાર મહામંત્રની આદિ કોણ જાણી શકે? કોઈ ન જાણી શકે. એમ સ્વયં અરિહંતો કહે છે, ભાષે છે-એક-એક તીર્થંકર થતાં-થતાં ૨૪ થાય છે-તે ચોવીશનું સમૂહાત્મક નામ

ચોવીશી છે. કાળચક્રમાં (૧) ઉત્સર્પિણી અને (૧) અવસર્પિણી એમ ચઢતા-ઉતરતા ક્રમે બે કાળ હોય છે. તેમાંથી એક ઉત્સર્પિણીમાં ૨૪ તીર્થંકરોની એક ચોવીશી થાય છે. અને તે જ પ્રમાણે ૧ અવસર્પિણી કાળમાં પણ ૨૪ તીર્થંકરોની એક ચોવીશી થાય છે. આ નિયમ અઢીઢીપના ભરત તથા ઐરાવત એ બે ક્ષેત્રમાં લાગુ પડે છે. જ્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વીશ-વીશ તીર્થંકરોની વીશી થાય છે. ત્યાં સદાકાળ તીર્થંકરો થાય છે. જ્યારે ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રમાં એકબીજાને સમાન બધું જ ચાલે છે. નીચેના ચિત્રમાં જોતાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવશે કે....

ઉત્સર્પિણી કાળમાં ૬ આરા છે. અને તે જ પ્રમાણે અવસર્પિણી કાળમાં પણ ૬ આરા છે. આ ૬ આરાઓમાંથી માત્ર ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ તીર્થંકર ભગવંતો થાય છે. ત્રીજા આરાના પાંચલા ભાગે એક તીર્થંકર ભગવાન થાય છે. એટલે વર્તમાન ચોવીશીના પહેલા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન એ ત્રીજા આરાના છેડે થયા. અને શેષ ત્રેવીશ તીર્થંકર ભગવંતો... એટલે અજિતનાથથી મહાવીરસ્વામી સુધીના બધા ચોથા આરામાં થયા. આ પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકરો ૧ અવસર્પિણીના ત્રીજા-ચોથા એમ બે આરામાં થાય છે. આને એક ચોવીશી કહેવાય. ત્યાર પછી પાંચમો આરો બેસે છે. અને આજે પાંચમા

આરાના ભગવાન મહાવીર પછી અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં છે. પાંચમો આરો કુલ ૨૧ હજાર વર્ષનો હોય છે. એટલે હજી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ વીતવાના બાકી છે. પછી છઠ્ઠો આરો આવશે તે પણ ૨૧ હજાર વર્ષનો હશે. આ પ્રમાણે પાંચમા અને છઠ્ઠા બે મળી ૪૨૦૦૦ વર્ષ વીતી ગયા પછી અવસર્પિણીનો કાળ પૂરો થશે. અને ઉત્સર્પિણીનો કાળ શરૂ થશે. એટલે તેના પણ પ્રથમ ૨૧-૨૧ હજાર વર્ષનો છઠ્ઠો અને પાંચમો આરો (ઉત્ક્રમે ૧, ૨) એમ કુલ ૪૨ હજાર વર્ષનો કાળ વીતશે ત્યાર પછી ચોથો આરો શરૂ થશે એટલે ૪૨ હજાર વર્ષ અવસર્પિણી કાળના પાંચમા-છઠ્ઠા બે આરાના અને પછી ઉત્સર્પિણી કાળના પાંચમા-છઠ્ઠાના (ઉત્ક્રમે ૧, ૨) પણ ૪૨ હજાર વર્ષ એમ કુલ ૮૪ હજાર વર્ષના અંતર પછી ફરી તીર્થંકર થાય છે. અર્થાત્ છેલ્લા ચોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરસ્વામી થઈ ગયા પછી ૮૪ હજાર વર્ષ વીતી ગયા પછી આગામી ચોવીશીના પહેલા તીર્થંકર પદ્મનાભસ્વામી થશે. ત્યાર પછી ક્રમે ક્રમે બીજા-ત્રીજા... એમ કરતાં ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતો થશે. ૨૩ તીર્થંકર ચોથા આરાના કાળમાં અને અંતિમ એક તીર્થંકર ભગવાન ત્રીજા આરાના કાળમાં થશે. એ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી કાળમાં પણ આખી ચોવીશી થશે. આ પ્રમાણે એક કાળ ચક્રમાં બે ચોવીશી થાય છે.

ફરી આગળ આવતાં બીજું કાળચક્ર શરૂ થશે. એટલે તેના પણ અવસર્પિણી કાળના બે આરા વીતી જશે. પહેલો અને બીજો આરો સમાપ્ત થશે. એમાં તીર્થંકર ભગવંતો નથી થતા. ફરીથી ત્રીજા આરાના છેડે પ્રથમ તીર્થંકર થશે અને શેષ ૨૩ તીર્થંકરો ચોથા આરામાં થશે. આ રીતે ત્રીજા-ચોથા આરામાં મળી ચોવીસ તીર્થંકરોની ચોવીશી થશે. અને ફરીથી એ જ ક્રમ આગળ ચાલશે. ફરી

૮૪ હજાર વર્ષ, પછી ઉત્સર્પિણી કાળ ચોથા અને ત્રીજા આરામા ફરી બીજી ચોવીશી થશે. અને ફરી આગળ ચાલતા બીજો અને પહેલો આરો ઉત્સર્પિણી કાળનો વીતી જશે. એ રીતે બીજું કાળચક્ર પૂરું થયું. આ પ્રમાણે એક કાળચક્રમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બે કાળ હોય છે. બન્ને ૬-૬ આરાવાળા હોય છે. ઉત્સર્પિણી કાળ પણ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. એ જ રીતે અવસર્પિણી કાળ પણ ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. એમ બન્ને મળી ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કહેવાય છે. આ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય છે. આ એક કાળચક્રમાં બે ચોવીશીઓ થાય છે. એ રીતે વિચાર કરતાં ખ્યાલ આવશે કે અનંત ભૂતકાળમાં કેટલા કાળચક્રો વીતી ગયા હશે? કારણ કે કાળ તો સતત-નિરંતર નદીના પ્રવાહની જેમ ચાલતો જ હોય છે. કાળ એક સેકંડ માટે પણ કોઈના માટે રોકાતો નથી. એ રીતે અનંતા કાળચક્રો ભૂતકાળમાં વીતી ગયા છે. તો આ અનંતા કાળચક્રોમાં ચોવીશ-ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોની ચોવીશીઓ કેટલી થઈ? એક કાળચક્રમાં બે ચોવીશીઓ થાય છે. માટે અનંતકાળચક્રોમાં અનંત ૨ = અનંત જ થાય છે. આ પ્રમાણે વીતેલા ભૂતકાળમાં અનંતી ચોવીશીઓ થઈ ગઈ છે. એક એક ચોવીશીમાં ૨૪-૨૪ તીર્થંકર ભગવંતો થયા છે. તો અનંત ચોવીશીઓમાં મળીને કેટલા તીર્થંકર ભગવંતો થયા? અનંત ૨૪ = અનંતાઅનંત અરિહંત ભગવંતો થઈ ગયા.

વર્તમાન અવસર્પિણી કાળની ચોવીશીમાં આદિશ્વર ભગવાનથી લઈ ચોવીશમા શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન સુધીના ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોના સમયમાં દરેક સમયે આજ નવકાર અને આવો જ નવકાર મહામંત્ર એવો ને એવો જ બોલાતો હતો. નવકાર મહામંત્રમાં ક્યારેય પણ ફરક પડ્યો

નથી. એ જ પ્રમાણે ભૂતકાળની ગઈ ચોવીશી વખતે પણ આજ નવકાર મહામંત્ર એવો જ હતો કારણ કે એ જ અને એવા જ અરિહંત ભગવંતો ગઈ ચોવીશીમાં પણ થયા છે. અરિહંત-અરિહંતમાં કોઈ ફરક નથી હોતો. માટે તે તે સમયે 'નમો અરિહંતાણં' એ જ રીતે બોલાતું હતું. માટે નવકાર મહામંત્ર કેટલો જૂનો અને પ્રાચીન છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું પડે કે... જ્યારથી ચોવીશીઓ છે ત્યારથી નવકાર મહામંત્ર પણ છે અને જ્યારથી કાળચક્ર છે, ત્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે, માટે નવકાર મહામંત્રનું અસ્તિત્વ અનંતકાળનું થઈ ગયું.

ધર્મ અને નવકારની અનાદિ-અનંતતા :

'આદિ' એટલે શરૂઆત પ્રારંભ, ન + આદિ = અનાદિ, જેની આદિ જ નથી દેખાતી તે અનાદિ. ક્યારથી શરૂઆત થઈ છે? એનો પહેલો છેડો ક્યાં છે? ક્યારથી છે એનો જ ખ્યાલ નથી આવતો માટે 'અનાદિ' કહેવાય. આ રીતે ભૂતકાળમાં દષ્ટિપાત કરતાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે... અનંત ચોવીશીઓ ભૂતકાળમાં વીતી ગઈ છે અને એના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે અનંત કાળચક્રો વીતી ગયા છે અને કાળચક્રો જેટલો જ સંસાર સીમિત નથી. અનંત કાળચક્રોને એક 'પુદ્ગલ પરાવર્તન' નામની સંજ્ઞા જૈન શાસ્ત્રોમાં આપવામાં આવી છે. એવા અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તો વીતી ગયા છે. એટલે સંસાર અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ જેટલો જૂનો અને પ્રાચીન છે. એક સાગરોપમ બરોબર જ અસંખ્ય વર્ષો થતાં હોય ત્યાં એક કાળચક્રના ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કાળમાં કેટલાં વર્ષો થાય છે? એના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે... ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ અસંખ્ય = અસંખ્ય વર્ષો થયા અને એવા અનંત કાળચક્રો વીતી ગયાં તો પછી વર્ષો કેટલાં થયાં?

અનંત કાળચક્રોમાં અનંતાનંત વર્ષો વીતી ગયા. હવે આટલા અનંતાનંત વર્ષોનો કાળ ભૂતકાળમાં વીતી ગયો હોય... એવા કાળમાં ડોકિયું કરીને એની આદિ-શરૂઆત કેવી રીતે કાઢવી? સંભવ પણ નથી. એટલે અનંતના આધારે અનાદિપણું સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે બન્ને શબ્દો સાથે જોડતાં અનાદિ-અનંતપણું સિદ્ધ થાય છે.

જ્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે ત્યારથી અરિહંત ભગવંતો છે અને જ્યારથી અરિહંત ભગવંતો છે ત્યારથી નવકાર મહામંત્ર છે. એ રીતે ઉભયની સિદ્ધિ અન્યોન્ય થાય છે. એટલા માટે આગળના શ્લોક 'આગે ચોવીશી હુઈ અનંતી'માં નવકાર મહામંત્રની અનંતતા અને ચોવીશીઓની અનંતતા દર્શાવી છે અને એ અનંતતાના આધારે અનાદિતાં સિદ્ધ થાય છે માટે નવકાર મહામંત્રની આદિ-શરૂઆત કે પ્રારંભ કેવી રીતે ગણાય? ગણવું સંભવ કે શક્ય પણ નથી. કારણ કે અરિહંતોના સમયમાં નવકાર હતો. માટે ક્યા અરિહંત ભગવાને નવકાર મહામંત્ર બનાવ્યો? ક્યા નામધારિ અરિહંત ભગવાન હતા? કોણે નવકારની રચના કરી? આ કેવી રીતે કહેવું? અનંતા અરિહંતોમાંથી કોઈ એકનું નામ કેવી રીતે નક્કી કરવું?

દા.ત., આ વર્તમાન ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ ઋષભદેવ ભગવાનનું નામ નવકાર બનાવનાર તરીકે આપણે નક્કી કરીએ. કદાચ તેમણે બનાવ્યો હોય. પરંતુ તે ઋષભદેવ ભગવાનના ૧૩ ભવો થયા છે. ૧૩ ભવોમાંના પહેલા ધનસાર્થવાહના ભવમાં પૂ. આચાર્ય ધર્મધોષસૂરિ મહારાજને સાર્થમાં સાથે રાખીને તે ચાલતો ચાલતો એક ગામથી બીજા ગામે જતો હતો; ત્યારે માર્ગમાં ઘણા દિવસોના ઉપવાસના પારણારૂપે આચાર્યદેવને ધીનું અખંડ ધારા-અને અખંડ ભાવે દાન કર્યું હતું. તે પ્રસંગ મહાત્માએ ધર્મ પમાડવા

હિતો પદેશ આપ્યો હતો. અને ધનસાર્થવાહ સમ્યગ્ દર્શન-સમ્યક્ત્વ પામ્યો હતો. એ રીતે ૧૩ ભવે ઉપાર્જન કરીને ૧૩મા ભવે ભગવાન ઋષભદેવ થયા હતા. તો એમણે ૧૩ ભવની ઉત્તમ આરાધના શું નવકાર મહામંત્ર વિના કરી ? એમને પ્રથમ ભવે સમ્યક્ત્વ પમાડનારા આચાર્ય ભગવંતાદિ મુનિઓ હતા. શું તે બધા નવકાર મહામંત્ર નહોતા જાણતા કે ગણતા ? તેઓ પણ કોઈ ને કોઈ તીર્થકરના શાસનમાં તો હતા જ ! તો શું સમજવું ? આદિનાથ ભગવાને નવકાર બનાવ્યો એ કેવી રીતે કહેવું ?

બીજી રીતે મહાવીરસ્વામી ભગવાને નવકાર બનાવ્યો એ પણ કેવી રીતે કહેવું ? પૂર્વની રીતે ફરી એ જ પ્રમાણે વિચાર કરતાં ખ્યાલ આવશે કે-ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પણ ૨૭ ભવો થયા છે. અને પ્રથમ નયસારનો ભવ ભગવાન ઋષભદેવથી પણ પહેલાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં થયો હતો. ત્યાં જંગલમાં મુનિઓની પાસેથી સમ્યક્ત્વ પામ્યા હતા અને નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરતા હતા. પછી ત્રીજા ભવે મરીચિ તરીકે ભગવાન ઋષભદેવના કુળમાં તેમના પૌત્ર તરીકે અને ભંરત ચક્રવર્તીના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયા હતા. આના આધારે એમ સિદ્ધ થાય છે કે મહાવીરસ્વામી ભગવાને પણ નહીં અને આદીશ્વર ભગવાને પણ નવકાર મહામંત્રની રચના નથી કરી. કારણ કે એમને સ્વયં પૂર્વના ભવોમાં અને પ્રથમ ભવમાં જ્યારે નવકાર મહામંત્રની ઉપાસના કરી છે તો પછી ક્યા આધારે એમ કહેવાય કે તેમણે નવકારની રચના કરી છે ? અજુગતુ લાગે.

માટે એમ કહીએ કે... ગઈ ચોવીશીના કોઈને કોઈ પ્રથમ તીર્થકર ભગવંતે નવકારની રચના કરી હશે ? પરંતુ તેમના વિશે વિચાર કરતાં

ફરી તેમના પણ પૂર્વ ભવોની વાત સામે આવશે અને તેમને પૂર્વભવાનો સાધના ક્યારે કરી હશે ? કેટલા ભવો કર્યા હશે ? કારણ કે એકદમ તો તીર્થકર બની નહીં ગયા હોય ? તેમના જો પૂર્વ ભવો થયા હશે ? તો પછી તેમણે પૂર્વ ભવોની સાધનામાં શું નવકાર મહામંત્રની સાધના નહીં કરી હોય ? કોઈને કોઈની પાસે તો દીક્ષા લીધી જ હશે ને ? કોઈને કોઈની પાસેથી સમ્યક્ત્વ પણ પામ્યા જ હશે ને ? એ રીતે વિચાર કરતાં અનાદિતા નજર સામે આવીને ઊભી રહે છે. એટલે અનાદિ-અનંતતા સ્વીકાર્યા વિના બીજો વિકલ્પ જ નથી અને એ જ સત્ય માર્ગ લાગે છે. એ પ્રમાણે નવકાર મહામંત્રની ચોવીશીઓની-અરિહંતોની અને ધર્મની શાશ્વતાને... અનાદિ-અનંતતા સિદ્ધ થાય છે.

નવકારનું અવિનાશીપણું :

જગતમાં એવો નિયમ છે કે- 'જાતસ્યહિ ધ્રુવં મૃત્યુઃ' 'ઉત્પન્નસ્ય નાશોઽવશ્યંભાવિ'. 'અનુત્પન્નોઽયમવિનાશી' જે ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મૃત્યુ અવશ્ય થાય છે અને ઉત્પન્ન જે હોય છે તેનો નાશ અવશ્ય થાય છે. પરંતુ જે અનુત્પન્ન અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયેલ જ નથી તે અવિનાશી છે, ક્યારેય નષ્ટ થતો નથી. આ નિયમો પ્રમાણે આ સંસારમાં ઉત્પન્ન પદાર્થો ઘણા છે તેમનો નાશ થાય છે. શરીર ઉત્પન્ન થયેલ છે માટે તેનો નાશ થાય છે. તેને જ આપણે મૃત્યુ કહીએ છીએ. અર્થાત્ જીવનું શરીર છોડીને જવું તેનું નામ મૃત્યુ. પુદ્ગલ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થતી હોય છે માટે તે નાશવંત-વિનાશી છે. જ્યારે આત્મા અનુત્પન્ન છે. આત્મા ક્યારેય ઉત્પન્ન થતો નથી-બનતો નથી માટે આત્મા ક્યારેય નષ્ટ થતો નથી. સદા અવિનાશી છે. માટે આ નિયમના આધારે જ પૂર્વ જન્મો અને ભાવિ જન્મોની સિદ્ધિ થાય છે. પુનર્જન્મ અને પૂર્વ જન્મોની સિદ્ધિમાં આ સિદ્ધાંત જ

કામ કરે છે. પુનર્જન્મ અર્થાત્ ફરીથી જન્મ. ફરીથી શબ્દનો અર્થ શું સૂચવે છે ? અર્થાત્ આ જન્મ પહેલાં આત્મા બીજા ઘણા જન્મો કરી ચૂક્યો છે, અને હવે આ જન્મને ફરીથી ધારણ કર્યો છે. માટે પુનઃ શબ્દ વાપર્યો છે. **Rebirth** શબ્દમાં **Re** પણ પુનઃ (ફરીથી) ના અર્થમાં જ વપરાયેલ છે. આ જન્મ ધારણ કરનાર કોણ ? આત્મા. આત્મા ન હોત તો આ જન્મ ફરીથી કોણ ધારણ કરત ? માટે ક્યારેય પણ ન મરનાર, ને ક્યારેય પણ નષ્ટ ન થનાર એવો આત્મા ફરી ફરીને એક શરીર છોડીને (મૃત્યુથી) આવે છે અને ફરી નવું શરીર ધારણ કરે છે, એને આપણે જન્મ કહીએ છીએ. જન્મ એટલે આત્માનું ફરીથી નવું શરીર ધારણ કરવું, શરીર સાથે નવો સંયોગ એ જન્મ અને શરીર સાથેનો વિયોગ એનું નામ મૃત્યુ. પૂર્વજન્મ-એટલે ભૂતકાળમાં થયેલા જન્મો, પુનર્જન્મ-અર્થાત્ ફરીથી ધારણ કરાતા જન્મો એને આપણે પુનર્જન્મ કહીએ છીએ. એ વાત આત્માના અનુત્પન્ન-અવિનાશીપણાના સિદ્ધાંત ઉપર આધારિત છે. જો આત્મા જ નષ્ટ થઈ ગયો હોત, કે આત્મા હોત જ નહીં તો ફરીથી આ જન્મ-આ શરીર કોણ ધારણ કરત ? માટે આત્માને અનાદિ-અનંત નિત્ય શાશ્વત પદાર્થ માનવો પડે છે.

એ જ રીતે સમસ્ત બ્રહ્માંડ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, આત્મા, લોક (ચૌદ રાજલોક) આદિ ઘણા પદાર્થો અનાદિ-અનંત-નિત્ય-શાશ્વતા છે, અવિનાશી છે. અનંત કાળ સુધી પણ નિત્ય રહેનારા છે. ક્યારેય નષ્ટ થનારા નથી.

એ જ પ્રમાણે નવકાર મહામંત્ર પણ નિત્ય-શાશ્વત અવિનાશી છે. ક્યારેય પણ નષ્ટ થનાર નથી. ચૌદ રાજલોક રૂપ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં નવકાર મહામંત્ર સદાય સર્વત્ર સ્મરાતો-આરાધાતો રહ્યો

છે. અને રહેશે જ્યારે ભૂતકાળમાં અનંતા અરિહંતો થઈ ગયા. અનંતા આત્માઓ મોક્ષે ગયા છે. મોક્ષે જવાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ ? અરિહંત થવાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ ? સહુથી પહેલા અરિહંત કોણ થયા હતા ? એ ક્યા અરિહંત હતા ? એમનું શું નામ હતું ? એ જ પ્રમાણે સહુથી પહેલાં કોણ મોક્ષે ગયું હતું ? ક્યો જીવ પહેલા મોક્ષે ગયો હતો ? એનું શું નામ હતું ? આ બધા પ્રશ્નોના જવાબો જો મળી શકે તો નવકારનો પણ જવાબ મળી શકે. પરંતુ મોક્ષની સિદ્ધશિલાનું ઉદ્ઘાટન **Opening Ceremony** ક્યારેય કોઈનાય હાથે થયું નથી અને ક્યો જીવ પહેલો મોક્ષે ગયો એનો જવાબ ક્યારેય મળે તેમ નથી ! માટે જ નવકારની આદિનો જવાબ પણ મળવાનો નથી. જ્યારથી અરિહંતો થયા છે ત્યારથી તે અરિહંતોનું સ્થાન આ નવકાર મહામંત્રમાં રહેલું છે. ત્યારથી તે અરિહંતોને જ નવકાર મંત્ર વડે નમસ્કાર થતો રહ્યો છે. તે આજ દિવસ સુધી એ જ છે. અને એ જ પ્રમાણે જ્યારથી જીવો મોક્ષે જતા હતા. જે કાળથી જીવો સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થતા હતા, ત્યારથી તે સિદ્ધાત્માઓને આ નવકાર મંત્ર વડે નમસ્કાર થાય છે. તે આજ દિવસ સુધી થઈ રહ્યા છે. એટલે આ સિદ્ધાંતના આધારે નવકાર મહામંત્ર પણ અરિહંતો અને સિદ્ધો જેટલો જ શાશ્વત છે. જો એમની આદિ મળે તો નવકારની પણ આદિ મળે.

અરિહંત અને સિદ્ધોની આદિ નહીં પણ અનાદિ માનવાની વાત ગળે ઉતરે છે, પણ નવકાર મહામંત્રની અનાદિતા માનવાની વાત ગળે ઉતરતી નથી. એ કેમ બેસે ? તો પછી શું આપણે એમ માનવું કે જે કાળે અરિહંતો-સિદ્ધો હતા, કે થયા હતા ત્યારે એમને નમસ્કાર કરવાની ક્રિયા જ ન હતી ? એમને નમસ્કાર જ નહોતા કરાતા ? શું કોઈ નમસ્કાર કરનાર જ ન હતા ? એનો મતલબ તે વખતે બીજા જીવો કોઈ હતા જ નહીં ? અને જો બીજા જીવો કોઈ જ ન હતા

તો પછી અરિહંત-કે સિદ્ધ થયા તેના જીવ ક્યાંથી આવ્યા ? શું આકાશમાંથી ટપકી પડ્યા ? તો આકાશમાં ક્યાંથી જીવ આવ્યા ? અને આકાશ જ ક્યાંથી આવ્યું ? આવા સેંકડો પ્રશ્નો ઊભા થઈ જશે. માટે અરિહંત-સિદ્ધ એ કોણ થયા ? કોઈ જીવ જ થયો છે. એ તો પદ-કે અવસ્થા છે, કોઈ પણ ભવ્ય જીવ આ પદ કે અવસ્થા પામી શકે છે. એટલે એ વખતે પણ અનંતા જીવો હતા અને એ અનંતામાંથી કોઈ જીવ અરિહંત બન્યો કે - કોઈ જીવ મોક્ષે જઈ સિદ્ધ બન્યો. એ પ્રમાણે જેમ અરિહંત અને સિદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે, તે જ રીતે તે કાળમાં તે તે થયેલા અરિહંતના સમયે પણ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ પણ હતા. એ ઘઉંની સાથે જેમ ઘાસની સિદ્ધિ થાય છે તેમ અરિહંતાદિની સાથે આચાર્યાદિ બધાની સિદ્ધિ થાય છે. માટે એ પાંચે પરમેષ્ટિની સિદ્ધિ અનાદિ-અનંત કાળથી છે એમ માનવું જ વધારે સુસંગત છે. એમનું અસ્તિત્વ સદાય છે.

અનાદિ-અનંત-નિત્ય-શાશ્વતપણું જો પંચ પરમેષ્ટિનું તર્ક-યુક્તગમ્ય રીતે સિદ્ધ થાય છે તો પછી નવકારનું કેમ નહીં ? તો પછી ફરી પાછું આપણે એમ માનવું પડશે કે-તે કાળે પંચપરમેષ્ટિ ભગવંતો તો હતા પરંતુ તેમને નમસ્કાર નહોતો થતો ? કે કોઈ કરનાર જ નહોતું ? આ વાત જો સ્વીકારીએ તો ફરી એમ થશે કે તે વખતે એ પાંચ સિવાય બીજો કોઈ જીવ જ ન હતો ? બીજા કોઈનું અસ્તિત્વ જ ન હતું ? તો આ વાત પણ યુક્તિસંગત બેસવાની નથી. (જો બીજા કોઈ જીવો એ કાળે ન હતા તો પછી એ પાંચ પરમેષ્ટિ ક્યાંથી આવ્યા ? શું પાંચે આકાશમાંથી ટપક્યાં ? શું એમને એમ પાંચેય પરમેષ્ટિ થયેલા, તૈયાર જ નીચે ઉતરી આવ્યા ? કે પછી ક્રમશઃ સાધના કરીને આગળ વધ્યા ?) માટે તે વખતે અનંતા જીવોનું અસ્તિત્વ

આપણે સ્વીકારવું જ પડે. અને અનંતા જીવોનું અસ્તિત્વ જો સ્વીકારીએ તો પછી એમ કેમ માની શકાય કે તે કાળે તેમને નમસ્કાર કરનાર કોઈ જ ન હતા ? કોઈ તેમને નમસ્કાર જ નહોતા કરતા ? એ કેવી રીતે માની લેવાય ? ચાલો, નમસ્કાર જ નહોતા કરતા તો શા માટે નહોતા કરતા ? શું કારણ હતું ? શું જવાબ આપવો ? માટે એવું કહેવા પાછળ આપણી પાસે કોઈ આધાર જ નથી. માટે પંચ પરમેષ્ટિઓ હતા ત્યારે આજના જેવું આખું જગત એવું ને એવું જ હતું, બધા જ જીવો હતા. અને બધું જ હતું. માટે બીજા વિચારોને અવકાશ જ નથી રહેતો. એટલે પંચ પરમેષ્ટિઓને તે કાળે જે નમસ્કારો થતા હતા, જે નમસ્કાર કરાતા હતા તે જ નમસ્કારની રીતે જ નમસ્કારના શબ્દો આ નવકાર મહામંત્રમાં રખાયેલા છે. એટલે 'એસો પંચ નમુક્કારો' આ પાંચમું પદ આવ્યું છે. એ પદ પાંચે પરમેષ્ટિ ભગવંતો તથા નમસ્કાર એ બંનેને સાબિત કરે છે. બધાને નમસ્કાર થતા હતા-થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થતા જ રહેશે. હવે ચૌદ રાજલોકરૂપ સમસ્ત બ્રહ્માંડ-સંસારમાં નવકાર મહામંત્રનું અનાદિ-સ્મરણ કેવી રીતે થઈ રહ્યું છે તે જોઈએ-

Jain Cosmology પ્રમાણે સમસ્ત Cosmos

એટલે સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડનું આ ચિત્ર છે. જૈન દર્શનમાં એના માટે 'ચૌદ રાજલોક' શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે. બસ આ ચૌદ રાજની બહાર કંઈ જ નથી. એની બહાર નથી કોઈ જીવસૃષ્ટિ કે નથી કોઈ અજીવ સૃષ્ટિ. નથી કોઈ પુદ્ગલ પરમાણું કે નથી કોઈ નાનો મોટો જીવ. પંચાસ્તિકાયાદિ જે કંઈ છે જેનું અસ્તિત્વ છે તેની સત્તા માત્ર આ ચૌદ રાજલોક પરિમિત છે બ્રહ્માંડ ક્ષેત્ર છે. તેની અંતર્ગત છે, અંદર છે પણ બહાર કંઈ જ નથી, બહાર માત્ર આકાશ છે. તે આકાશ લોકક્ષેત્રની બહાર છે માટે તેને 'અલોકાકાશ' કહેવાય

છે. ચૌદ રાજની અંદરના આકાશને 'લોકાકાશ' કહેવાય છે. આ જગતમાં જે કંઈ પણ છે તે આ ચૌદ રાજલોક પરિમિત ક્ષેત્રમાં જ છે. પંચાસ્તિકાય- (૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) પુદ્ગલાસ્તિકાય અને (૫) જીવાસ્તિકાય. આ બધા આ લોકક્ષેત્રમાં જ છે. લોકની બહાર કંઈ જ નથી.

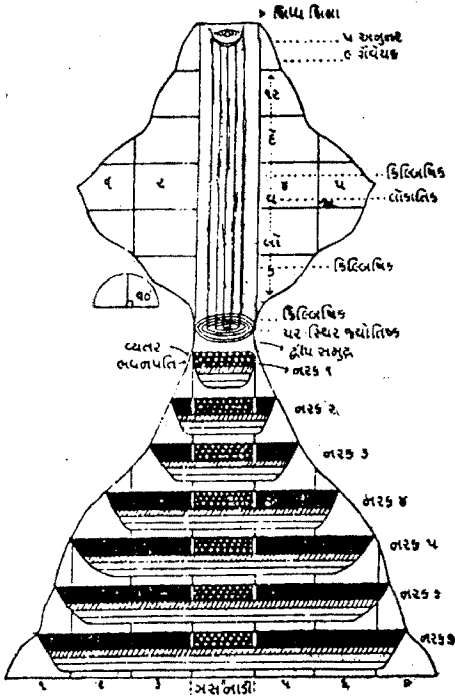
આ લોકક્ષેત્રને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચ્યો છે. માટે ત્રણ લોક કહેવાય છે. (૧) ઉર્ધ્વલોક-જેને દેવલોક કહેવાય છે. (૨) અધોલોક-જેને નરકલોક કે પાતાલ કહેવાય છે. (૩) મનુષ્યલોક અથવા તિર્થલોક, કે તિર્થ્ય-લોક કહેવાય છે. અનુક્રમે દેવલોકમાં દેવતાઓ રહેતા હોય છે. એટલે 'સ્વર્ગ' પણ એનું જ નામ છે. અધોલોકમાં નારકી જીવો રહે છે માટે તેને નરક કહેવાય છે. તિર્થ્યલોકમાં-મનુષ્યો અને તિર્થ્ય પશુ-પક્ષીઓ રહેતા હોય છે. આ તેમનું નિવાસ ક્ષેત્ર છે.

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં નવકારનું સતત સ્મરણ :

મનુષ્યના માટે તિર્થ્યલોકના અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રોમાંથી માત્ર અઢી દ્વીપનું જ પરિમિત ક્ષેત્ર છે. આના બહાર માત્ર તિર્થ્ય પશુ-પક્ષીઓનો જ નિવાસ છે. આ અઢીદ્વીપમાં પંદર કર્મભૂમિઓ ધર્મનાં મુખ્ય ક્ષેત્ર છે. ૫ ભરત ક્ષેત્ર + ૫ ઐરાવત ક્ષેત્ર + ૫ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર = એ રીતે ૧૫ કર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રો છે. આ અઢીદ્વીપ અને ૧૫ કર્મભૂમિ વગેરે બધા શાશ્વતા છે. આ ૧૫ કર્મભૂમિના ક્ષેત્રોમાં ધર્મ રહે છે.

૫ ભરત ક્ષેત્ર અને ૫ ઐરાવત ક્ષેત્ર એ સમાનરૂપે ચાલે છે. અર્થાત્ એ બન્નેમાં કાળાદિ બધી વાતે સાદૃશ્યતા-સમાનતા રહે છે. જે પ્રમાણે જે કાંઈ ભરતક્ષેત્રમાં થતું હોય તે જ પ્રમાણે બધું ઐરાવત ક્ષેત્રમાં પણ થાય છે. અર્થાત્ ભરતક્ષેત્રમાં જેમ કાળ પરિવર્તન થાય છે, તે આરાઓ બદલાતા જતા હોય છે, તે જ પ્રમાણે ઐરાવતક્ષેત્રમાં પણ તેમજ થાય છે. અને ભરતક્ષેત્રમાં જેમ ૨૪ તીર્થકર ભગવંતો થાય છે. તેમ ઐરાવતક્ષેત્રમાં પણ ૨૪ તીર્થકરો થાય છે. એ રીતે બન્ને ક્ષેત્રોમાં સમાનતા અને સાદૃશ્યતા એક સરખી રહે છે. બધા જ ભાવો સમાનરૂપે રહે છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આ બન્ને કરતાં સાવ જુદું જ છે. ત્યાં કાળ પરિવર્તન નથી થતો. ત્યાં સદાકાળ ચોથો આરો જ રહે છે. અર્થાત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ચોથો આરો સદા-નિત્ય રહે છે. માટે ત્યાં કાળ શાશ્વત હોય છે, અને અહીંયાં પરિવર્તનશીલ હોય છે, ત્યાં સદા તીર્થકર ભગવંતો હોય છે, અહીંયાં ભરતક્ષેત્રમાં સદાકાળ તીર્થકરો નથી હોતા. ત્યાં સદા ધર્મ હોય છે-રહે છે અને થતો જ હોય છે. જ્યારે અહીંયાં ભરતક્ષેત્રમાં સદા ધર્મ નથી હોતો. માત્ર ૩,૪,૫મા આરામાં જ ધર્મ હોય છે, પછી છઠ્ઠા આરામાં વિચ્છેદ થતો હોય છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક પણ દિવસ ધર્મ વિનાનો નથી હોતો. સદા વીશ વીશ વિહરમાન તીર્થકર ભગવંતો વિચરતા હોય છે.

ઉપરોક્ત આટલી ભૌગોલિક સ્થિતિ સમજાઈ ગઈ હશે. હવે વિચાર કરો કે આટલા મોટા વિશાળ ચૌદે રાજલોકમાં, ત્રણે લોકક્ષેત્રમાં, તથા અઢીદ્વીપ આદિ ક્ષેત્રમાં નવકાર મહામંત્રનું સદા કાળ રટણ, સ્મરણ, જાપ, ધ્યાન આદિ ચાલતું જ હોય છે. ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ નવકાર મહામંત્રની આરાધના ઉપાસના સમસ્ત લોકમાં સર્વત્ર સતત ચાલતી હોય છે. આપણે કમશઃ એકેકનો વિચાર કરીએ.

નરકગતિમાં નવકાર :

ચૌદ રાજલોકમાં નીચેના ૭ રાજલોકના અધોલોકને નરક કહેવાય છે, એવી સાત નરક પૃથ્વીઓ છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. (૧) રત્નપ્રભા (૨) શર્કરાપ્રભા (૩) વાલુકાપ્રભા (૪) પંકપ્રભા (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમઃપ્રભા (૭) તમસ્તમપ્રભા (મહાતમપ્રભા), આ સાતે નરક પૃથ્વીઓમાં નારકીના જીવો રહે છે. તે પણ અસંખ્યની સંખ્યા હોય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા બધી જાતના જીવો હોય છે. અહીં મનુષ્ય ગતિમાંથી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વના ધણી અને કદાચ પૂર્વે ભારે કર્મો ઉપાર્જન કરીને નિકાચિત કર્મ યોગે નરકગતિમાં જવું પડ્યું હોય અને ગયા હોય, જતાં અંતમુહૂર્ત કાળ મિથ્યાત્વને સ્પર્શીને ગયા હોય પરંતુ પુનઃ ત્યાં જઈને સમ્યક્ત્વને પામે છે. ત્યાં સદાકાળ સમ્યક્ત્વી જ રહે છે. દા.ત. શ્રેણિક રાજાનો જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો માલિક હતો અને પૂર્વે ભારે પાપ કર્મ બાંધવાના પરિણામે પ્રથમ નરકમાં ગયા, ૮૪ હજાર વર્ષ સુધી ત્યાં રહેવાના છે, પછી ત્યાંથી નીકળીને આ ભરતક્ષેત્રમાં આવતાં ઉત્સર્પિણી કાળના ચોથા આરાની શરૂઆતમાં અહીં જ જન્મ

લેશે. અને પ્રથમ તીર્થંકર પદ્મનાભસ્વામી તરીકે થશે. તેમનો જીવ દ્રવ્યજિન અત્યારે કહેવાય છે. 'દબ્બજિના જિનજીવા' શાસ્ત્રની આ પંક્તિમાં કહ્યું છે કે દ્રવ્યથી જિનેશ્વરનો જીવ પણ દ્રવ્યજિન કહેવાય છે માટે તીર્થંકર ન પણ થયા હોવા છતાં તીર્થંકર નામકર્મ બાંધેલ હોવાથી અત્યારે તે 'દ્રવ્યજિન' કહેવાય છે અને આ સિદ્ધાંતાનુસારે જ અત્યારે આપણે તેમની પ્રતિમા ભરાવીને દેરાસરમાં પ્રતિષ્ઠા કરીને પૂજતા હોઈએ છીએ. ઉદયપુર શહેરમાં આ પદ્મનાભસ્વામીનું મોટું તીર્થ આવેલું છે. ઘણું પ્રાચીન છે, પદ્મનાભસ્વામી આગામી ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાનની વિશાળ મોટી મૂર્તિ મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. હજારો ભાવિકો ચારેબાજુથી દર્શન વંદનાર્થે આવતા હોય છે.

ભાવિમાં થનાર પદ્મનાભસ્વામી ભગવાનનો શ્રેણિક તરીકેનો જીવ વર્તમાનકાળે અત્યારે નરકમાં શું કરતો હશે? યદ્યપિ નરકમાં અશુભ પાપકર્મની સજા જ ભોગવવાની હોય છે, પરંતુ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના ધણી એવા મહાન આત્માઓ પોતાના સમ્યક્ત્વનો આધાર જે નવકાર મહામંત્ર ઉપર રહેલો હોય છે તેનું સ્મરણ રટણ કરતા હોય છે. કારણ કે સામાયિક-પૂજા-પ્રતિક્રમણ-પૌંબધ-ઉપવાસ-આયંબિલ આદિ વ્રત વિરતિ-તપ-ત્યાગના પચ્ચક્ષ્માણવાળો ધર્મ તો નરક ગતિમા હોતો જ નથી માટે નરકગતિમાં નવકાર મહામંત્રની આરાધના એક માત્ર એવી આરાધના છે કે જે સુલભ હોય છે, સરલ હોય છે સતત થઈ શકે છે. એટલે નરકમાં નવકારની આરાધના અનેક જીવો કરતા હોય છે.

અસંખ્ય નારકી જીવોમાં એવા તો અનેક નારકી જીવો હોય છે જેઓ ભલે કદાચ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી ન હોય, પરંતુ ક્ષાયોપશમિકાદિ

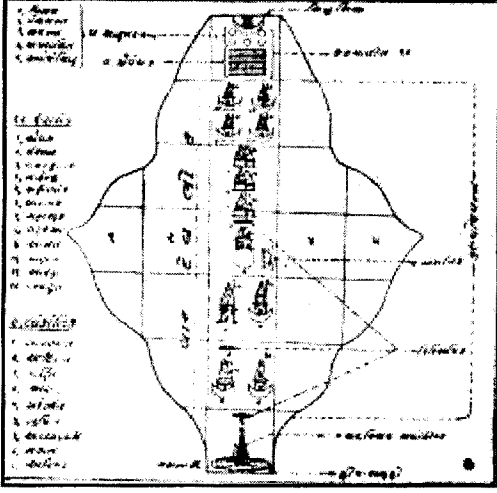

સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે. ધર્મશ્રદ્ધાવંત હોય છે. પરંતુ શું થાય? ભારે પાપ કર્મો કરીને નરકગતિમાં ગયા હોય છે. દા.ત., ભગવાન મહાવીરસ્વામીનો જીવ ૧૮મા ત્રિપુષ્ણ વાસુદેવના ભવમાં હતો ત્યારે શય્યાપાલકના કાનમાં ગરમ-ગરમ તપાવેલું સીસું રેડાવીને ભારે પાપકર્મ કરીને ૧૮મા ભવે સાતમી નરકે ગયા. ત્યાં ૩૩ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવ્યું અને ત્યાંથી નીકળી ૨૦મો ભવ તિર્યચગતિમાં સિંહનો ભવ કરીને ફરીથી ૨૧મા ભવે ચોથી નરકમાં ગયા. આ રીતે ભગવાન મહાવીરસ્વામીનો જીવ પોતાની ૨૭ભવની પરંપરામાં બે વાર નરકગતિમાં ગયો. બે ભવો નરકમાં નારકી તરીકે કર્યા અને આટલા લાંબા દીર્ઘ કાળના આયુષ્યો ભોગવ્યા. તેમને નરક ગતિમાં નારકી તરીકેના ભવમાં નવકાર મહામંત્રની આરાધના શું નહીં કરી હોય? અનેકવાર નવકાર મહામંત્ર ગણ્યા હશે. જાપ કર્યા હશે. કારણ કે નયસારના ભવથી જ સમ્યક્ત્વ પામેલા હતા. એવી જ રીતે નરકમાં તો અસંખ્ય જીવો છે, ઘણા સમ્યક્ત્વી જીવો પણ હશે. નરકગતિમાં બધા જ જીવો વિભંગ જ્ઞાનવાળા હોય છે. ત્રીજું અવધિજ્ઞાન ત્યાં આગળ જન્મજાત હોય છે, એટલે પોતાના પૂર્વભવની હકીકત આદિ બધું જાણી શકે છે. એ રીતે પણ પૂર્વભવનું બધું સ્મરણ થઈ જાય છે. નવકાર મહામંત્રના જ્ઞાનનો ઉઘાડ થાય છે, પછી શ્રદ્ધા રાખી નવકાર મહામંત્રાદિનો જાપ આદિ આરાધના કરતા હોય છે.

દેવગતિમાં નવકારની આરાધના :

જે રીતે આપણે નરક ગતિમાં નવકાર મહામંત્ર વિશે વિચારણા કરી તે જ રીતે દેવગતિમાં વિચારણા કરવાની છે, નરક કરતાં સ્વર્ગમાં નવકારની આરાધનાની સંભાવના ઘણી વધી જવાની. સ્વર્ગ ઘણો વિશાળ છે. ૭ રાજલોક પ્રણામ ઉર્ધ્વલોકનું ક્ષેત્ર છે. તિચ્છાલોકના

મેરુપર્વતની ટોચ પછીથી અસંખ્ય યોજન પછીથી દેવલોકનો પહેલો દેવલોક શરૂ થાય છે. દેવલોકમાં બે વિભાગ છે. એક કલ્પોપપન્ન અને બીજો કલ્પાતીત. કલ્પોપપન્ન દેવલોકમાં ૧૨ દેવલોક આવે છે. પછીના કલ્પાતીતમાં નવ ત્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તરના મળીને કુલ ૧૪ દેવલોક આવે છે. આ પ્રમાણે વૈજ્ઞાનિક દેવજાતિના આટલા ૧૨ + ૮ + ૫ = ૨૬ દેવલોક છે. દેવગતિમાં કુલ ૪ જાતિઓ મુખ્ય છે. (૧) ભવનપતિ (૨) વ્યંતર (૩) જ્યોતિષ્કમંડળ અને (૪) વૈમાનિક. આ પ્રમાણે ચાર જાતિના દેવતાઓ સમસ્ત દેવગતિમાં રહે છે. ભવનપતિના આવાસો વગેરે સર્વત્ર દેવલોક ક્ષેત્રમાં શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ અને શાશ્વતા મંદિરો છે. 'સકલતીર્થ'નું તીર્થવંદના સૂત્ર જે આપણે રોજ સવારે રાઈ પ્રતિક્રમણના સૂત્રમાં બોલીએ છીએ તેમાં જીવવિજયજી મહારાજે ચૌદે રાજલોકમાં ક્યાં શાશ્વતા કેટલાં દેરાસરો છે, તેમાં કેટલી શાશ્વતી જિનપ્રતિમાઓ છે, તેની સંખ્યા દર્શાવી છે, કરોડો ઉપરની આ મોટી સંખ્યામાં મંદિરો અને મૂર્તિઓ ઘણા વિશાળ પ્રમાણમાં છે, આ ઉપરાંત પણ દેવતાઓ તીર્થકર ભગવાનના નિર્વાણ કલ્યાણક આદિ પ્રસંગે જાય છે ત્યારે અગ્નિદાહ પછી ભગવાનની દાઢા-અસ્થિ આદિ લાવીને તેને પોતાના આવાસરૂપ વિમાનમાં રત્નના દાબડામાં રાખી મૂકે છે, પછી તેની પણ પૂજા કરે છે. આ પ્રમાણે સ્વર્ગના દેવતાઓને સામાયિક, ઉપવાસ, પ્રતિક્રમણ અને પૌષ્ઠ આદિ વ્રત-પચ્ચક્ષ્ણાણ કે વિરતિનો ધર્મ સંભવ નથી. એટલે એક માત્ર ભગવાનના દર્શન, પૂજા કે તીર્થયાત્રા આદિ જ કરી શકે. તે માટે નંદીશ્વર દ્વીપમાં જાય છે ત્યાં બાવન જિનાલયો વગેરે જે શાશ્વતા મંદિરો તીર્થો હોય છે ત્યાં અઢાઈ મહોત્સવ વગેરે કરે છે આઠ-આઠ દિવસ સુધી મોટા પ્રમાણમાં પૂજા-ભક્તિ વગેરે કરીને સમ્યક્ત્વી દેવતાઓ આનંદ અનુભવે છે.

જ કાજમાં બળતા સાપને નવકારમંત્ર સંભળાવ્યો અને તે જીવ મરણ સમયે નવકાર મહામંત્રમાં સમાધિ રાખીને પોતાની મતિ અને ગતિ બંને સુધારે છે. તે સીધો નાગદેવલોકમાં પહોંચીને નાગરાજ ધરણેન્દ્ર બન્યો... તે સમ્યક્દષ્ટિ દેવતા મહામંત્રનું સ્મરણ ન કરે એ બને જ નહીં, સતત સ્મરણ કરે.

નયસાર ભગવાન મહાવીરનો જીવ પ્રથમ ભવે નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરીને નવકાર મહામંત્રમાં તલ્લીન થઈને મૃત્યુ પામી બીજા ભવે સ્વર્ગે સીધાવ્યો. શું તે જીવે દેવલોકમાં નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ નહીં કર્યું હોય ? એ સંભવે જ નહીં. ઉપરથી હજારગણું વધારે કર્યું હશે. ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નયસારથી લઈને મહાવીર સુધીના સત્તાવીશ ભવોમાં કુલ દશ ભવ તો દેવગતિમાં થયા છે. સાગરોપમોના લાંબા-લાંબા અસંખ્ય વર્ષોના આયુષ્યવાળા ભવોમાં કેટલી જબરદસ્ત નવકાર મહામંત્રની સાધના કરી હશે ? ૨૬મા ભવ દશમો પ્રાણત નામના દેવલોકમાં ૨૦ સાગરોપમના આયુષ્યની સ્થિતિવાળો ભવ હતો. એક સાગરોપમનું પ્રમાણ પણ અસંખ્ય વર્ષ બરોબર થાય છે. તો આ તો ૨૦ સાગરોપમનું આયુષ્ય હતું તો કેટલા વર્ષ થયા ? અસંખ્ય \times ૨૦ = અસંખ્ય વર્ષોનું આયુષ્ય એકલા છઠ્ઠીસમા ભવનું હતું. એ જ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું અહીંયાં નવમા ભવે આજ દેવલોકમાં આટલું આયુષ્ય હતું. તેમણે ૫૦૦ કલ્યાણકોની ઉત્તમ આરાધના કરી હતી. આ પ્રમાણે સમ્યક્દષ્ટિ દેવતાઓ સ્વર્ગમાં સતત નવકાર મહામંત્રનું રટણ કરતા હોય છે, ત્યાં નવકારની ઉપાસના આરાધના ચાલતી હોય છે, બીજું દેવલોકમાં દેવભવમાં જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે તેને સુલભ હોય છે. પછી તો સવાલ જ ક્યાં રહ્યો ? એ અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વભવાદિનું સ્મરણ કરે. ઉપયોગ

એવી જ રીતે તીર્થંકર ભગવાનના જન્માભિષેક મહોત્સવ આદિની ઉજવણી કરે છે. પ્રભુને મેરૂપર્વત ઉપર લઈ જઈને અભિષેક આદિ કરે છે, અષ્ટ પ્રકારી પૂજા રચે છે. એવી જ રીતે તીર્થંકર ભગવાનના જન્માદિ કલ્યાણકો ઉજવે છે. કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક પ્રસંગે સમવસરણની રચના કરે છે, સમવસરણમાં બેસી પ્રભુની દેશના શ્રવણ કરે છે અને પ્રભુની સેવામાં પણ ઉપસ્થિત રહે છે. પરંતુ આટલું બધું કરવા છતાં વ્રત-વિરતિ-કે પરચક્રપ્રાણવાળો ધર્મ નથી કરી શકતા, માત્ર ભક્તિ-દર્શન-પૂજા પ્રધાન ધર્મ જ કરી શકે છે. નવકાર મહામંત્રનો જાપ ધ્યાન સારી રીતે કરી શકે છે. જેમ જેમ ઉપરના ઊંચા સ્વર્ગે જઈએ તેમ તેમ દેવતાઓ ઓછામાં ઓછા ભોગો ભોગવે છે. અને અનુત્તર વિમાનમાં તો ૩૩ સાગરોપમ સુધીના દીર્ઘતમ આયુષ્યકાળ દરમિયાન ધ્યાન, તત્વચિંતન આદિમાં કાળ વ્યતીત કરતા હોય છે. બીજા વ્રત-વિરતિ કે પરચક્રપ્રાણાદિ વાળો ધર્મ ન થઈ શકતો હોવાથી દેવતાઓ સવિશેષરૂપે ભક્તિ-દર્શન-પૂજા અને વધારે પડતું નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ સારી રીતે કરે છે. પાર્શ્વકુમારે સેવક પાસે

મૂકીને જુએ અને તરત જ ખ્યાલ આવે. એટલે દેવતાઓ આરાધના-ઉપાસના પણ સારી રીતે કરી શકે છે.

એ જ હેતુથી જે ધર્મ આપણે આરાધીએ છીએ, એ જ આપણો ધર્મ સ્વર્ગના દેવતાઓ પણ આરાધે છે માટે દેવતાઓ આપણા સહધર્મી-સાધર્મિકબંધુ (સ્વામીભાઈ) થયા. શક્તિ અને ઋદ્ધિ-સિદ્ધિમાં આપણાથી મોટા પ્રમાણમાં તેમની પાસે બધું છે એટલે તે આપણા મોટાભાઈ કહેવાય. પરંતુ મનુષ્યગતિ અને મનુષ્ય જીવનમાં આપણે પ્રત-વિરતિ કે પરચક્ષાણનો વિશેષ ધર્મ કરી શકતા હોઈએ છીએ, એટલે દેવતાઓ કરતાં પણ આપણું મનુષ્યનું એક ગુણસ્થાન ઊંચુ ગણાય છે. મનુષ્યો પાંચમા ગુણસ્થાને પહોંચીને દેશવિરતિધર શ્રાવક બનતા હોય છે. જ્યારે દેવતાઓ ચોથા ગુણસ્થાને રહીને અવિરતિધર સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રદ્ધાળુ બની શકે છે. માટે ધર્મની દષ્ટિએ મનુષ્યો ઊંચા હોવા છતાં બંને સ્વધર્મી સાધર્મિક બંધુ કહેવાઈએ છીએ. આ પ્રમાણે ચોથા ગુણસ્થાને ચઢતાં સમ્યક્શ્રદ્ધાધારી અનેક સમ્યક્ત્વી દેવતાઓ નવકાર મહામંત્રની આરાધના ઉપાસના સતત કરતા હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વ-દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા ઉપર આધારિત રહેલ છે. અને એ જ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ નવકાર મહામંત્રમાં છે. એમ કહો કે દેવ-ગુરુ-ધર્મને નમસ્કાર સ્વરૂપે આખો નવકાર મહામંત્ર છે. માટે જે જે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હશે તે તે નવકાર મહામંત્રની શ્રદ્ધાવાળો ચોક્કસ હશે. પણ જે જે નવકાર મહામંત્રવાળો જીવ હશે તે સમ્યગ્ શ્રદ્ધાવંત હોઈ પણ શકે અને ન પણ હોઈ શકે. જેમકે... કોઈ મુસલમાન અથવા હિન્દુએ પુસ્તકમાંથી નવકાર મહામંત્ર વાંચ્યો, જાપ કર્યો, શીખ્યો. એથી એને નવકાર

આવડતો હશે એમ કહેવાશે. પણ તેનામાં સાચી શ્રદ્ધા નહીં પણ જાગી હોય, માત્ર દુઃખ-રોગ નિવૃત્તિ માટે કદાચ ઉપયોગ કરતો હશે, પરંતુ સમ્યગ્ શ્રદ્ધાળુ જીવ નવકાર મહામંત્ર ઉપર પૂરી અતૂટ શ્રદ્ધા રાખીને બેઠેલો હશે.

આ પ્રમાણે દેવગતિમાં અને નરકગતિમાં સમ્યગ્ દષ્ટિવાળા અનેક શ્રદ્ધાળુઓ નવકાર મહામંત્રની આરાધના-ઉપાસના સતત કરતા હોય છે. ચૌદરાજલોકના વિશાળ ક્ષેત્રમાંથી ૭ રાજલોકનું મોટું, ઉર્ધ્વલોકનું અર્ધુ રાજ્ય દેવતાઓના હાથમાં છે. અને એ જ પ્રમાણે નીચેનું અર્ધુ રાજ્ય ૭ રાજલોકનું અધોલોકનું નરકના નારકી જીવોના હાથમાં છે. એટલે બંનેના હાથમાં ચૌદ રાજલોકનું અર્ધુ-અર્ધુ વહેંચાઈ ગયું. પછી વચ્ચેનું જે માત્ર ૧૮૦૦ યોજનનો ઉર્ધ્વ-અધોની વચ્ચેનો ભાગ બચ્યો તે જ માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચ જીવો માટે છે. એટલે દેવ અને નરકનું ક્ષેત્ર પક્ષ મોટું વિશાળ અને એ જ પ્રમાણે ત્યાં બંનેની સંખ્યા પણ અસંખ્યની છે. એમાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની સંખ્યા પણ વધારે હશે. એટલે ત્યાં નવકાર મહામંત્રની આરાધના પણ વધારે પ્રમાણમાં થતી હશે. હવે આપણે મનુષ્ય અને તિર્યંચની ગતિમાં નવકારનો વિચાર કરીએ.

તિર્ચ્છાલોકમાં નવકારની આરાધના :

તિર્ચ્છાલોકનું ક્ષેત્ર ઉર્ધ્વ અને અધોલોક અર્થાત્ દેવલોક અને નરકની વચ્ચેનું સીમિત ક્ષેત્ર છે. ચૌદ રાજલોકની વચ્ચેવચ મધ્યમાં મેરૂપર્વત આવેલ છે. મેરૂપર્વતની સમતલા ભૂમિ એ ચૌદરાજલોકનું મધ્ય કેન્દ્ર છે. આ સમતલા ભૂમિથી ૮૦૦ યોજન ઉપર અને એનાથી જ ૮૦૦ યોજન નીચે એ પ્રમાણે ૧૮૦૦ યોજનનો કુલ વિસ્તાર તિર્ચ્છાલોકનું ક્ષેત્ર છે. એ સમતલા ભૂમિના લેવલમાં વિસ્તાર પામેલા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે. એમાં માત્ર વચ્ચેના અઢી-

દ્વીપ જ મનુષ્ય વસતિના ક્ષેત્ર છે. બસ અઢીદ્વીપની બહારના ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય વસતિ નથી. અઢીદ્વીપમાં વચ્ચે બે સમુદ્રો છે. પ્રથમ જંબૂદ્વીપ, પછી ક્રમશઃ એક સમુદ્ર એક દ્વીપ એમ ઉત્તરોત્તર ડબલ ડબલ માપના છે.

મનુષ્યોત્તરપર્વત.

(.....(.....(.....

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ કાલોદધિસ ઘાતકીખંડ
૩ ૨

(.....(.....

લવણસ જંબુદ્વીપ
૧

).....).....)

લવણ ઘાતકીખંડ કાલોદધિસ
૨

).....)

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ

૩

૮+૮+૪+૨+૧ લાખ યો. +૨+૪+૮+૮=૪૫
લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ગોળાકાર ફરતી સ્થિતિમાં એક દ્વીપ, એક સમુદ્ર એમ અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રો છે. તેમાં એકથી બીજા ડબલ ડબલ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારવાળા છે. તેમાં વચ્ચેના અઢીદ્વીપ (અને બે સમુદ્રો)નું માપ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ છે. આ અઢીદ્વીપ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યગતિના મનુષ્યો તથા તિર્યચ ગતિના પશુ-પક્ષીઓ બંને ગતિના જીવો સાથે રહે છે. અઢીદ્વીપની બહાર માત્ર તિર્યચ ગતિના પશુ-પક્ષીઓ જ વસે છે. ત્યાં મનુષ્ય નથી. અઢીદ્વીપમાં પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ ૧૬ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા છે, પરંતુ તેની વચ્ચોવચ્ચ માનુષ્યોત્તર પર્વત આવેલ છે. તેની આ બાજુ એટલે માનુષ્યોત્તર

પર્વત સુધી જ મનુષ્યોની વસતિ છે. પરંતુ તેની બહાર આગળના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં મનુષ્યોની વસતિ નથી.

આ અઢીદ્વીપમાં જંબુદ્વીપ-ઘાતકીખંડ અને પુષ્કરાર્ધદ્વીપના ક્ષેત્રમાં પંદર કર્મભૂમિઓ, ત્રીશ અકર્મભૂમિઓ, અને છપ્પન અંતદ્વીપ ક્ષેત્ર એમ કુલ ૧૦૧ ક્ષેત્રો છે. આ મનુષ્ય વસતિના, મનુષ્યોને ઉપજવાના ક્ષેત્રો છે. એ ૧૦૧માંથી ૧૫ માત્ર કર્મભૂમિના ક્ષેત્રોમાં જ ધર્મ છે. શેષ બીજે ક્યાંય ધર્મ નથી. જેની વિચારણા થોડીક આપણે પહેલાં કરી છે. તે પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર એમ કુલ બધા મળીને પંદર કર્મભૂમિ ક્ષેત્રમાં ધર્મ છે. તીર્થંકર ભગવંતો, સાધુ-સાધ્વી થાય છે. નવકાર મહામંત્ર છે તે ગણાય છે. કાલિક અને ક્ષેત્રીય ઉભય દૃષ્ટિએ નવકાર મહામંત્રની આરાધના ઉપાસના સદાકાળ ચાલતી હોય છે. ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં કાળ પરિવર્તનશીલ છે. આરાઓ બદલાતા રહે છે. પરંતુ પાંચે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કાળ ક્યારેય બદલાતો નથી. ત્યાં સદાકાળ ચોથો આરો જ વર્તતો હોય છે. એટલે સદાકાળ તીર્થંકર ભગવંતો થતા હોય છે. અને સદાકાળ ધર્મ ત્યાં શાશ્વત સ્વરૂપે ચાલતો હોય છે, માટે નવકાર મહામંત્રની આરાધના પણ સદાકાળ શાશ્વત જ ચાલતી હોય છે.

નયસારની નવકાર સાધના :

આ જંબુદ્વીપની મધ્યમાં આવેલ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં નયસાર નામનો એક ગ્રામમુખી રહેતો હતો. તે કઠિયારા તરીકે જંગલમાં જઈ લાકડાં કાપીને, લાવીને કામ કરતો હતો. એક વખત પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી જંગલમાં કાજ લેવાના અર્થે ગયો હતો. મધ્યાહ્ને રોટલા ખાવાના સમયે તે જ્યારે રોટલા હાથમાં લઈને બેઠો છે ત્યાં તેને ભાવના જાગી કે.... અહો ! આ સમયે કોઈ અતિથિ મહાત્મા પધારે તો કેટલું સારું

થાય ? હું તેમને ખવરાવીને પછી ખાઉં ! મારો આહાર તેમને આપીને રાજી થાઉં ! હું તો રોજ ખાતો જ આવ્યો છું, પણ ખવરાવીને નથી ખાધું. માટે આજે કોઈ અતિથિ મહાત્મા પધારે તો ઘણું સારું.

વિચાર કરીએ, નયસાર જન્મે જૈન નથી આપણી જેમ નયસારને જન્મથી જ દેવ-ગુરૂની ઓળખ વગેરેના સંસ્કાર મળ્યા નથી ! વાત પણ સાચી છે, ક્યાંથી મળે ? માટે કોઈ જૈન સાધુ મુનિરાજ પધારે એમ ન બોલતાં નયસાર કોઈ અતિથિ મહાત્મા પધારે તો ઘણું સારું એમ બોલે છે, પરંતુ દેશ-ક્ષેત્ર-કાળ બધા વિપરીત છે. ધૂમ ગરમીના તાપમાં ભર બપોરે અને તે પણ જંગલના ક્ષેત્રમાં કોઈ પણ અતિથિ મહાત્મા ક્યાંથી પધારે ? અને જંગલમાં કોઈ હાઈ-વે વગેરેના રસ્તા નથી - આજના જેવા ડામરરોડ બાંધેલા નથી અને આવા ધૂમ તાપમાં ભર બપોરે કોઈ મહાત્મા ક્યાંથી મળે ? જૈન સાધુ ઉઘાડે પગે ચાલે. ભર બપોરે ધરતી તો ગરમ તવાની જેમ તપતી હોય, પગ મૂકે તો પાપડની જેમ પગ પણ શેકાઈ જાય એવી ગરમી એવો વિપરીત કાળ અને સમય અને તેમાં પણ જંગલનું ક્ષેત્ર મહાત્માને પધારવા માટે દેશ-ક્ષેત્ર-કાળ ત્રણે પ્રતિકૂળ છે. છતાં પણ નયસારના મનમાં ભાવના પ્રબલ જાગી છે. દેશ, ક્ષેત્ર અને કાળ ભલે પ્રતિકૂળ હોય પરંતુ ભાવના તો અનુકૂળ છે. માટે નયસાર દૂર-સદૂર જંગલની પગકેડીની વાટ તરફ નજર નાંખીને અતિથિ મહાત્માના પધારવાની રાહ જોતો મીટ માંડીને બેઠો છે. ભાવના પ્રબલ વેગ પકડતી જાય છે. પોતે આજ વિચારમાં બેઠો છે. સ્વયં રોટલા નથી ખાતો, અને ભાવનાયોગમાં સ્થિર થઈને બેઠો છે.

શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ લખે છે કે- ‘ચાદૃશી ભાવના યસ્ય સિદ્ધર્ભવતિ તાદૃશી તસ્ય’ જેની જેવી ભાવના

હોય છે, તેને તેવી સિદ્ધિ મળે છે. ભાવના ફળે છે, સારી ભાવના પ્રબળ હોય તો સિદ્ધિ જરૂર મળે છે. આશ્ચર્યની વાત હતી. અસંભવ જણાતું હતું છતાં પણ એ ભરબપોરે કોઈ મુનિ મહાત્મા વિહાર કરતાં માર્ગ ભૂલી ગયા અને આ બાજુની પગકેડીથી આવી રહ્યા હતા. દૂર મીટ માંડીને રાહ જોતો ઊભેલો નયસાર અતિથિ મહાત્માને આવતા જોઈને રાજી-રાજી થઈ ગયો. રોમાંચિત થઈ ગયો, હર્ષવેલો બનીને સામે લેવા દોડ્યો. વ્યક્તિમાં પડેલી યોગ્યતા નમસ્કારના પ્રથમદર્શી વ્યવહારથી પ્રગટ થાય છે. આ નિયમાનુસારે નયસાર સામે દોડીને ગયો, અને હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા. વંદન, પંચાંગપ્રણિપાત આદિ ગુરૂવંદનની વિધિ નથી આવડતી, જન્મે જૈન નથી એટલે શીખેલો નથી - જાણતો પણ નથી; પરંતુ નમસ્કાર કરવાનું તો સારી રીતે જાણે છે. શિષ્ટાચાર છે. તુરંત નમસ્કાર કર્યા, વિનંતી કરી, હે ભગવન્ ! પધારો... આ બાજુ શીતલ છાયામાં પધારો, જંગલ હતું-ધર નથી. માટે આત્રવૃક્ષની શીતલછાયામાં નીચે લઈ ગયો, મહાત્માએ વિસામો લીધો. આરામ કરી વ્યાકુલતા દૂર કરી. નયસારે ધીમે રહીને વિનંતી કરી... ભગવન્ ! કૃપા કરી મને થોડો લાભ આપો. લાભ લો એમ નહીં પણ લાભ આપોની વિવેકી ભાવના છે. વિનમ્રભાવે વિનંતી કરી. નયસારનો અત્યંત વિનીત-વિનમ્રભાવ જોઈને મહાત્માને પણ લાગણી જાગી. મહાત્માએ અલ્પમાંથી પણ અલ્પ ગ્રહણ કરવા રૂપે થોડો લાભ આપ્યો. થાક દૂર કરી આહાર કરી મહાત્મા વિહાર કરવા તૈયાર થયા. એવામાં નયસારે ફરીથી વિનીતભાવે વિનંતી કરી, હે કૃપાળુ ! અત્યારે તો હજી ધૂમ તાપ છે, ગરમી સખત છે. પહેલાંથી જ આપના પગમાં ફોલ્લા પડી ગયા છે. ભગવન્ ! આપ કેવી રીતે વિહાર કરી શકશો ? આપ થોડો સમય વધારે વિશ્રામ કરશો ત્યાં સુધી સંધ્યાકાળ થઈ જશે. સૂર્ય પશ્ચિમમાં નીચે ઢળશે.

થોડીક છાયા વધશે. તાપ ઘટશે પછી હું આપની સાથે મૂકવા આવીશ. હવે આપ ચિંતા ન કરતા. હવે માર્ગ નહીં ભૂલો. જંગલની વાટ મારી જાણીતી છે. હું આપને વાંટ દેખાડીશ. આટલી બધી વિનમ્ર ભાવના નયસારની જોઈને મહાત્મા પીગળી ગયા, હા પાડી, વિશ્રામ કરી સંધ્યા સમયે નયસારની સાથે વિહાર કર્યો, માર્ગ દેખાડતો નયસાર સાથે ચાલી રહ્યો છે, દૂરથી ગામની ભાગોળ દેખાવા માંડી, એટલે મહાત્માએ નયસારને કહ્યું ભાગ્યશાળી ! હવે તમે જાઓ, ગામ સામે દેખાય છે. એટલે હું જઈ શકીશ. તમારે પણ બીજા કામ હશે. મહાત્માના આ શબ્દો સાંભળીને નયસાર કહે છે-ભગવન ! આપથી વિખૂટા પડીને જવાનું મન નથી થતું; પરંતુ હે કૃપાળુ ! મેં તો આપને આ જંગલનો માર્ગ દેખાડ્યો, હવે આપ પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને મને પણ કોઈ માર્ગ નિર્દેશ કરો, મારા લાભ માટે કોઈ યોગ્ય માર્ગ દેખાડો, આ શબ્દોમાં નયસારની યોગ્યતા અને પાત્રતા વધુ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ, એનું હૈયુ ખોલીને એમણે દેખાડી દીધું, માત્ર વ્યવહારમાં બાહ્ય વિનય જ કામ નથી આવતો પણ અભ્યંતર ભાવ વિનય પણ ઊંડી છાપ પાડી જાય છે.

મુનિ મહાત્મા નયસારની ઊંચી કક્ષાની યોગ્યતા-પાત્રતા સારી રીતે સમજી ગયા. ઓહો ! આ કેટલો ઊંચો જીવ છે ? સામેથી માર્ગ પૂછી રહ્યો છે. ભાવિમાં તીર્થંકર થનાર જીવોની આટલી ઊંચી કક્ષાની યોગ્યતા કે પાત્રતા અવશ્ય હોય છે. ભાવિની ભવિતવ્યતાનાં લક્ષણ અલ્પાંશે પણ વર્તમાનમાં દેખા દેતાં હોય છે. મહાત્માએ નયસારને ખૂબ સારી રીતે ધર્મમાર્ગ સમજાવ્યો, એ આત્મકલ્યાણનો માર્ગ હતો. મુનિએ મહામંત્ર નવકાર આપતાં કહ્યું ભાગ્યશાળી ! આ મહામંત્ર છે. એમાં અરિહંત અને સિદ્ધ એ બે દેવ-દેવાધિદેવ

ભગવાન છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ગુરુ તરીકે છે. અને એ પાંચે પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર જે કરાયા છે તે ધર્મસ્વરૂપે છે, માટે દેવ-ગુરુ અને ધર્મની આરાધના જ આત્માને તારનારી નીવડે છે. તમે નિશ્ચિંતપણે આ મહામંત્રની આરાધના ઉત્તમ રીતે કરતા રહેજો. ધર્મલાભ.....

મુનિ મહાત્માની અમૃતધારા વરસતી મીઠી મધુરવાણી અને ઝરતો કરુણારસ અને તેમાં પણ નવકારની ઉત્કૃષ્ટ સાધના પામી નયસાર અર્થાદિના ચિંતનમાં ગરકાવ થઈ ગયો. અંતરાત્મામાં એને ભાવપૂર્વક સ્વીકાર કરી રહ્યો હતો. ઊંચા અધ્યવસાયે ચઢી ગયો અને યથાપ્રવૃત્તિકરણ-અપૂર્વકરણ આદિની પ્રક્રિયા પ્રારંભ થઈ. અને અંતમુહૂર્તકાળમાં તો રાગ-દ્વેષની નિબીડ ગ્રંથિ ભેદીને નયસારનો આત્મા મહામિથ્યાત્વના પડળોને દૂર કરીને ઊંચી શ્રદ્ધા સ્વરૂપ સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. નયસાર આજ ચિંતનની ધારામાં ઘરે આવે છે. આજે જાણે ચિંતામણિ રત્ન ન મળ્યું હોય ! એટલો આનંદ છે રોમાંચ છે. સમસ્ત રોમરાજી વિક્સવર થઈ ગઈ. આ જ આનંદની ઉત્સાહભરી ક્ષણો હોય છે જેમાં આત્મા જબરજસ્ત કર્મ નિર્જરા કરતો જ જાય છે. પત્નીએ જમવા કરવાનું કહ્યું. પરંતુ નયસારનું પેટ તો રોજ ભરાતું હતું. આજે તો મન ભરાઈ ગયું છે. ભરાઈ શું ગયું ધરાઈ ગયું છે. મન સંસારને અને ધર્મને, આત્માને અને જગતને તથા બાહ્ય વિભાવદશાને અને આભ્યંતર સ્વભાવદશાને ભિન્ન ભિન્ન સમજીને ચાલતા... ચાલતા.. હેયનો ત્યાગ કરી ઉપાદેયમાં મસ્ત (સ્થિર) રહેવા લાગ્યું. જીવનનો શેષકાળ આજ ઉત્તમ સાધનામાં વિતાવ્યો અને પંચપરમેષ્ઠિ મહામંત્રનું સતત સ્મરણ અને રટણ ચાલુ રાખ્યું. સચેત સાવધાન આત્મા પાપભીરૂ અને ભવભીરૂ બન્યો. મહામંત્રની મહાન સાધનામાં સ્થિર રહીને સમાધિ દશા પ્રાપ્ત કરીને નયસારે પ્રાણોનો ત્યાગ કર્યો. મૃત્યુને શું સુધાર્યું

જાણે આખું જીવન જ સુધારી દીધું. જીવન ધન્ય ધન્ય બની ગયું. ક્ષણ ક્ષણ પાવન થઈ ગઈ. નયસારનો આત્મા આ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને બીજા ભવે સ્વર્ગે સીધાવ્યો. ત્યાં પણ પ્રબળ સાધના કરી હશે. નવકારના પ્રભાવે નયસાર ત્રીજા ભવે ભગવાન ઋષભદેવના કુળમાં પૌત્ર તરીકે અને ભરત ચક્રવર્તીના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પોતાના દાદા તીર્થંકર અને પિતા ચક્રવર્તી અને પોતે એ જ અવસર્પિણી કાળના ચરમ તીર્થંકર અંતિમ ભગવાન થવાના અને ભાવિમાં વાસુદેવ તથા ચક્રવર્તી પણ થવાના. આ પ્રમાણે કેટલી ગજબની પુણ્યાઈ ઉપાર્જન કરી ! એ નયસાર ભગવાન મહાવીરનો જીવ હતો. ભાવિમાં છેલ્લે જઈને મહાવીર ભગવાન બન્યા. પરંતુ પહેલા ભવમાં નવકારથી જ બીજ વવાયાં. બીજ વવાયાં તો એક દિવસ ફળ ઉગ્યાંને ? જીવન તો ધન્ય બન્યું. પણ સાથે સાથે સમસ્ત જગતના જીવોને પણ ધન્ય બનાવી ગયા. સ્વયં તો તર્યા પણ અનેક ભવ્યાત્માઓને પણ તારતા ગયા. નવકારનો આ ચમત્કાર ગણાય કે આત્મા નવકારના બીજથી સમ્યક્ત્વાદિ પામી અંતે તીર્થંકર બનીને મોક્ષે ગયા. આનાથી વધુ ઊંચો બીજો ચમત્કાર નમસ્કાર મહામંત્રનો શું હોઈ શકે ? આ અર્થમાં આપણા જેવા જીવો પણ નમસ્કારની સાધના કરી શકે તે માટે એક ઊંચી કક્ષાનો આદર્શ આપણી સામે રજૂ કર્યો છે.

નવકારની ત્રૈકાલિક સાધના :

સાધના અજર-અમર હોય છે. સાધના નથી મરતી, સાધનાનો અંત નથી આવતો. પરંતુ સાધક સાધ્યને પામી જાય છે; સાધના સાધકને પૂર્ણ બનાવી દે છે. ગાડી માણસોને મુંબઈ પહોંચાડી દે છે; પછી ગાડી તો પાછી પણ ફરે છે. ગાડી તો રોજ દોડે છે. પરંતુ વ્યક્તિ સાધક પોતાના

ગંતવ્ય સ્થાન-સાધ્યને પામી જાય છે. એટલે ગાડી છોડી દેવાની હોય છે. સાધના નિત્ય-શાશ્વત છે, માટે બધા જીવો માટે છે. નયસાર મહાવીર બનીને મોક્ષે ચાલ્યા ગયા. સાધ્યને પામી ગયા. પરંતુ તેમની સાધનાનો માર્ગ તો આજે પણ છે. માટે સાધનાનો માર્ગ અજર-અમર સદાકાળ શાશ્વતો છે. આપણને સાધનાથી મતલબ છે. સાધ્યના આદર્શનું તો આલંબન લેવાનું છે. પછી આપણી સાધના પણ આપણને સાધ્ય અપાવી દે છે. સાધ્યને પ્રાપ્ત કરવું એટલે સાધકનું અપૂર્ણામાંથી પૂર્ણ બનવું. અલ્પજ્ઞમાંથી સર્વજ્ઞ બનવું. માટે સાધનાનો માર્ગ જગતમાં ત્રણે કાળમાં શાશ્વત રહે છે. મહાવીર તો એક સાધક હતા. તેમણે પણ શાશ્વત સાધના જે અનેકોના માધ્યમથી ચાલી આવી રહી હતી તે સાધના કરી અને એક દિવસ સાધનાની પૂર્ણાહૂતિ સ્વરૂપ ચરમ સાધ્યને પામી ગયા, પરંતુ સાધ્યને પામી ગયા તે મહાવીર સાધનાને સાથે લઈને નથી ગયા. સાધનાનો માર્ગ તો જગતને આપતા ગયા છે, જગતમાંથી કોઈપણ સાધક આ સાધનાને કરશે તે સાધ્યને પામશે, એ સત્ય પણ સ્પષ્ટ કરતા ગયા.

નવકાર એક સાધના છે. ભૂત-વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળની દૃષ્ટિએ આ સાધના પણ શાશ્વત અજર-અમર છે. માટે નવકાર પણ અજર-અમર છે. અજર એટલે ન જન્મનાર અને અમર એટલે કદી પણ ન મરનાર. એ જ શાશ્વત સ્વરૂપ નવકારનું છે. માટે નવકાર સાધના સ્વરૂપે અજર-અમર શાશ્વત છે. સાધના શું છે ? સાધના એ સાધ્યને પામવાનો માર્ગ છે. સાધકને સાધ્યના ગંતવ્ય સ્થાને પહોંચાડનાર છે. સાધકને સાધ્યનો મેળાપ આપનાર માધ્યમ છે. આવી સાધના તો સદાકાળ રહેશે. પરંતુ સાધનાને કરનાર સાધક બનશે. માટે સાધકે વિચાર કરવાનો છે કે મારે સાધના કરવી કે નહીં ? જો સાધ્યને મેળવવા ઈચ્છતો હોય તો સાધના કરવાની; નહીં તો પછી જેવી ઈચ્છા... સાધ્યના નિર્ણય વિના સાધના સંભવ નથી. એમ સાધના વિના સાધક પણ બનાતું નથી.

નવકાર મહામંત્રમાં પ્રયુક્ત 'લોએ' અને 'સવ્વ' શબ્દો નવકારની વ્યાપકતાને સૂચવે છે. 'લોએ' શબ્દ ભૌગોલિક સ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે. અને 'સવ્વ' શબ્દ સર્વ વ્યાપકતાનો નિર્દેશ કરે છે. યૌદ્ધ રાજલોકમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત નવકાર ખરેખર સર્વવ્યાપક છે. નવકારનું સામ્રાજ્ય યૌદ્ધ રાજલોકના ત્રણે લોકમાં વ્યાપ્ત છે. નવકારનું અસ્તિત્વ ત્રણે લોકમાં છે. એનું રટણ-સ્મરણ સદા સર્વત્ર થતું રહ્યું છે - ચાલી રહ્યું છે. ક્યાં નથી ચાલતું ? નરકમાં નવકાર ગણાઈ રહ્યો છે. તિર્થલોકમાં મનુષ્યો-તિર્યયો ગણી રહ્યા છે; અને ઊર્ધ્વલોકના સ્વર્ગમાં ગણાઈ રહ્યો છે. નરકના અસંખ્ય નારકી જીવોમાંથી સંખ્યાત તો નવકાર ગણતા હશે એ જ પ્રમાણે સ્વર્ગ-દેવલોકના પણ અસંખ્ય દેવતાઓમાંથી સંખ્યાત સમ્યક્ત્વી જીવો તો નવકાર ગણતા હશે ! અને એ જ પ્રમાણે તિર્થલોકના વ્યાપક ક્ષેત્રમાં તિર્યય પંચેન્દ્રિયો અલ્પ સંખ્યામાં પણ નવકારની સાધના કરતા હશે, અને એ જ પ્રમાણે સંખ્યાત સંખ્યાવાલા મનુષ્યોની સંખ્યામાંથી પણ અલ્પ સંખ્યાત મનુષ્યો પણ નવકાર ગણતા હશે ! આ પ્રમાણે ત્રણે લોકમાં નવકારની સાધના અવિરત છે. ભૂતકાળના અનંતા વર્ષોમાં અનંત દિવસોમાં નવકારની સાધના થશે. કાળ જો અનંત શાશ્વત છે. તો તે કાળમાં રહેનાર નવકાર મહામંત્ર પણ અનાદિ, અનંત, શાશ્વત છે. ત્રણે કાળમાં નવકારની સાધના ચાલે છે-ચાલતી હતી અને ચાલતી જ રહેશે. આને અટકાવવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો નથી થતો.

માત્ર ચાલે જ છે એમ નથી પરંતુ અવિરત-અખંડ અને સતત ચાલે છે. ત્રણે લોક અને સર્વ ક્ષેત્રના જીવોની દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો સ્પષ્ટ ચિત્ર ઊભું થશે કે નરકમાં નવકાર ચાલી રહ્યો છે. શ્રેણિક કૃષ્ણાદિ જીવો જેઓ વર્તમાનકાળે

નરકગતિમાં છે. અને ગણી રહ્યા છે, તેમની સાધના ત્યાં ચાલુ છે. સ્વર્ગમાં દેવતાઓ નવકારની સાધના કરી રહ્યા છે. તે જ પ્રમાણે તિર્થલોકમાં અઢીદ્વીપના ૧૫ કર્મભૂમિ ક્ષેત્રમાં સેકંડો નર-નારીઓ નવકારની આરાધના સતત કરી રહ્યા છે. આ રીતે કાલિક દૃષ્ટિની સાથે ક્ષેત્રીય દૃષ્ટિને મેળવીને વિચાર કરવાનો કાલિક ક્ષેત્રીય ઉભય દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ સ્વરૂપે વ્યાપક રીતે જોતાં ખ્યાલ આવશે કે નવકારની સાધના કેટલી વ્યાપક છે. સમસ્ત યૌદ્ધરાજલોકના સર્વક્ષેત્ર અને સર્વકાળનો વ્યાપક દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે એક દિવસ તો શું પણ એક કલાકનો પણ ખંડ નવકારની સાધનામાં સંભવ નથી. આપણે ત્યાં છઠ્ઠા આરામાં ધર્મ લોપ થઈ જાય છે. ધર્મ જ નથી રહેતો તો પછી નવકાર ક્યાંથી ગણાય ? વાત બરોબર છે. આ પ્રશ્ન પણ તમારો સાચો છે પરંતુ આપણે માત્ર આપણા ભરતક્ષેત્રની દૃષ્ટિએ જ થોડી વાતો કરી રહ્યા છીએ, દૃષ્ટિને વ્યાપક બનાવો, યૌદ્ધરાજલોકના ત્રણે લોક અને અઢીદ્વીપ તથા મહાવિદેહક્ષેત્રાદિ સર્વક્ષેત્રની વ્યાપક દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો ત્યારે ખ્યાલ આવશે અને તો જ નવકાર મહામંત્રની સર્વવ્યાપકતા સમજાશે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શાશ્વત કાળ છે. ત્યાં સદાકાળ યોથો આરો જ વર્તાતો હોય છે. આપણે ત્યાં ભરતક્ષેત્રમાં કાળ પણ પરિવર્તનશીલ છે, આરાઓ બદલાતા હોય છે, જ્યારે પાંચે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કાળ અપરિવર્તનશીલ છે, આરા-કાળ ક્યારેય બદલાતો નથી, સદાકાળ નિત્ય-શાશ્વત સ્વરૂપે યોથો આરો જ હોય છે. એટલે આપણે ત્યાં ભરતક્ષેત્રમાં જેવો યોથો આરો હોય છે, એવા યોથા આરા જેવો જ કાળ ત્યાં સદા હોય છે, માટે ત્યાં ધર્મ પણ સદા નિત્ય શાશ્વત હોય છે, માટે ધર્મપ્રવર્તક, ધર્મસંસ્થાપક તીર્થકર ભગવંતો વગેરે સદા શાશ્વત હોય છે. આટલું બધું સદા શાશ્વત હોય છે અને જો

કાળ-ધર્મ-ભગવાન મોક્ષાદિ બધા ભાવો શાશ્વતા હોય તો પછી શું નવકાર અશાશ્વતો હોય? સંભવે ખરું? કારણ કે નવકાર વિના મોક્ષ કેવી રીતે જશે? નવકારથી અને એના થકી જ મોક્ષ સંભવ છે. શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ સાફ કહે છે કે-

પન્તા પાવિસ્સંતિ પાવંતિ ય પરમપયપુરં જે ।
પંચનમુક્કારમહારહસસ સામત્યજોગણં ॥

પરમ એટલે અંતિમ શ્રેષ્ઠ, પદ એટલે સ્થાન ક્ષેત્ર પરમપદ એટલે અંતિમ શ્રેષ્ઠપદ એવો મોક્ષરૂપ પુર એટલે નગર જે ભૂતકાળમાં પામ્યા છે, ભવિષ્યકાળમાં પામશે, અને વર્તમાનકાળે પામી રહ્યા છે, તે સર્વે પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહારથના સામર્થ્ય યોગે જ પામ્યા છે, અર્થાત્ નવકાર વિના મોક્ષ પામવો સંભવ નથી. આ શ્લોકમાં ત્રણ કાળની ત્રૈકાલિક સત્તા નવકારની બતાવી દીધી છે. માત્ર નવકારની અસ્તિત્વવાચી સત્તા નહીં પણ નવકારની ફળપ્રાપ્તિકારક સક્રિય સત્તા બતાવી છે. નવકારથી મોક્ષ ભૂતકાળમાં પામ્યા છે - ભવિષ્યમાં પામશે અને વર્તમાનમાં પણ પામી રહ્યા છે, એટલે નવકારને સામર્થ્ય યોગનો રથ કહીને ઉત્તમ ઉપમા આપી છે. જેમ રથ ગંતવ્ય સ્થાન સુધી જવાને માટે સાધન છે, માધ્યમ છે, તેમ નવકાર પણ ગંતવ્ય સાધ્ય સ્થાન મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધન છે, માધ્યમ છે.

આ પ્રમાણે ત્રણે કાળમાં નવકારની સત્તા સિદ્ધ થાય છે. ત્રણે લોકક્ષેત્રમાં નવકારની સત્તા સિદ્ધ થાય છે અને માત્ર અસ્તિત્વપ્રધાન સત્તા નહિ, સાધનારૂપ કૃતિત્વવાચી સક્રિયતા સિદ્ધ થાય છે. ચૌદ રાજલોક ત્રણે લોક, સર્વક્ષેત્ર તથા સર્વકાળની કાલિક તથા ક્ષેત્રીય ઉભય દષ્ટિકોણથી વિચાર કરતાં નવકારની સતત-અખંડતા સિદ્ધ થાય છે.

ચારેય ગતિમાં નવકારની સાધના :

જીવોની દષ્ટિએ વિચાર કરતા સંસારમાં ચાર ગતિઓ છે. રોજ દેરાસરમાં આપણે જે સ્વસ્તિક એટલે સાથીઓ કરીએ છીએ તે સાથીઓ ચાર ગતિ સૂચક પ્રતીક (Symbol) છે. ઉપરની જમણી પાંખ દેવગતિની સૂચક છે અને ડાબી બાજુની પાંખ મનુષ્ય ગતિની સૂચક છે, નીચેની જમણી બાજુની પાંખ નરકગતિની અને ડાબી બાજુની પાંખ તિર્યચ ગતિની સૂચક છે. આ રીતે ચૌદે રાજલોકના સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જીવો ચારે ગતિમાં રહેલા છે, ચાર ગતિ સમસ્ત સંસારમાં વ્યાપ્ત છે. જગતમાં જે અનંત જીવો છે તે બધા આ ચાર ગતિમાં જ રહે છે, દેવગતિમાં ચાર નિકાયના દેવતાઓ રહે છે. તે દેવગતિ કહેવાય છે અને દેવલોક એ ઉર્ધ્વલોક સ્વર્ગ તરીકે કહેવાય છે. દેવલોકમાં નવકારની આરાધના વિશે જે વિચાર આપણે આગળ કરી ગયા છીએ તે જ વિચાર અહીં દેવગતિમાં સમજવો કારણ કે દેવગતિમાં કે દેવલોકમાં જીવો તો એકના એક જ છે. દેવતાઓ તો તે જ છે. દેવગતિમાં ગતિ સૂચક છે, દેવલોક ક્ષેત્રસૂચક શબ્દ છે. બસ આટલો જ ફરક છે.

દેવગતિમાં ઊંચામાં ઊંચા દેવલોક તરીકે પાંચ અનુત્તર દેવલોક ગણાય છે. જેની ગણતરી કલ્પાતીત દેવલોકમાં ગણાય છે. એમાં ઊંચામાં ઊંચી કક્ષાના સર્વોચ્ચ દેવતાઓ વસે છે. જેમનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય છે. (૧) વિજય (૨) વૈજયન્ત (૩) જયન્ત (૪) અપરાજિત અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ એવાં પાંચ નામો અનુત્તર સ્વર્ગના વિમાનોનાં છે. અહીં ઉત્પન્ન થનારા જીવો એકાવતારી હોય છે. અર્થાત્ બસ અહીંથી ઉતરીને મનુષ્ય ગતિનો એક ભવ કરીને ત્યાંથી સીધા મોક્ષે જતા રહેશે. આવી ઊંચી કક્ષાના દેવતાઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. તે દેવતાઓ ભોગ-વિલાસમાં આસક્ત નથી હોતા પરંતુ તત્ત્વચિંતનમાં કાળનિર્ગમન કરતા હોય છે, એટલે એમની ચિંતન સાધનામાં સમ્યગ્ શ્રદ્ધામાં નવકાર એ વિષય બને છે. એ કક્ષાના દેવતાઓને પ્રમાદાદિ સેવન કરવું પસંદ નથી. નિદ્રા તો દેવગતિમાં હોતી જ નથી. એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવતાઓ નવકારની સાધના કેટલી સુંદર કરતા હશે ? ‘અનુત્તરોવવાઈય’ (અનુત્તરોપપાતિક) નામના અંગસૂત્રમાં એવા દેવતાઓનું અદ્ભુત વર્ણન છે.

નરકગતિ પણ નરકક્ષેત્રમાં અધોલોક સૂચવે છે. નરક ગતિના નારકી જીવો એ અધોલોકમાં જ વસે છે. ત્યાં પણ નવકારની સાધના ચાલી રહી છે તેનો વિચાર આપણે કરી ગયા છીએ. મનુષ્યગતિનું ક્ષેત્ર માત્ર અઢીઢીપ પૂરતું જ સીમિત છે. આ અઢીઢીપના મનુષ્યોની સર્વ સંખ્યા મનુષ્ય ગતિમાં સમાઈ જાય છે. ક્ષેત્ર ભૌગોલિક શબ્દ છે. ક્ષેત્રના સર્વજીવોનો વાચી ગતિ શબ્દ છે. મનુષ્યગતિમાં પણ સદા કાળ નવકાર મહામંત્રની સાધના ચાલતી હોય છે.

તિર્યચગતિમાં એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા જીવોનો પ્રમાવેશ થાય છે. દેવ-નારક અને મનુષ્ય સિવાયની જગતની સમસ્ત જીવ સૃષ્ટિ આ તિર્યચ ગતિમાં ગણાય છે. કીડા-મકોડા-માખી-મચ્છર-અમીબા-અળસીયા-વગેરે તથા સમસ્ત પશુ પક્ષી આદિ બધા જીવોની ગતિની દૃષ્ટિએ તિર્યચ ગતિમાં ગણતરી થાય છે. માટે એકેન્દ્રિય જાતિના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ બધા સ્થાવર જીવોની ગણતરી પણ એકેન્દ્રિય જાતિમાં ગણાય છે. વિકલેન્દ્રિયના બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય જીવો પણ તિર્યચગતિમાં ગણાય છે. બેઈન્દ્રિયમાં અળસીયા, અમીબા, કરમીયા, શંખ, શંખલા-છીપ વગેરેની ગણતરી થાય છે. ‘તેઈન્દ્રિયમાં-કીડી, મકોડા, ઈયળ, ધનેડા, જૂ, લીખ, માંકડ વગેરેની ગણતરી થાય છે. ચઉરિન્દ્રિયમાં માખી, મચ્છર, ભમરા, તીડ વગેરે જીવોની ગણતરી થાય છે. અહીં સુધી અર્થાત્ એકેન્દ્રિયથી ચઉરિન્દ્રિય સુધીના જીવો સુધી તો નવકાર સંભવ જ નથી. અને અસંજિ પંચેન્દ્રિય જીવોના માટે પણ નવકાર સંભવ નથી. માત્ર સંજિ સમનસ્ક પર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય જીવો જેમાં ગાય-ભેંસ, ઘોડા, હાથી, ઊંટ, બળદ વગેરે જે પશુઓ છે તેમજ જલચર, ખેચર, સ્થળચર છે, અથવા તો પક્ષીઓ કાગડા, કબુતર, પોપટ, સમડી વગેરે જીવો છે. અહીં સુધી નવકારની સાધના સંભવ છે.

સામાન્ય વિચાર કરતાં આ વાત ગળે ન પણ ઉતરે પરંતુ તિર્યચગતિના ઘણા જીવો નવકારની સાધનાથી તરી ગયાના દાખલાઓ શાસ્ત્રોમાં આવે છે. નિમિત્ત મળવું જોઈએ તો પામી જાય છે.

(‘શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું અનુપ્રેક્ષાત્મક વિજ્ઞાન’ માંથી સાભાર)

નવકારમંત્ર - Master Key

- રાકેશ આર. શાહ

જૈનશાસનમાં જન્મ મળ્યો છે, માટે જગતના પરમોત્કૃષ્ટ પરમેષ્ઠિના તાત્વિક સ્વરૂપને દર્શાવનારા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રથી તો આપણે સૌ પરિચિત છીએ જ.

જૈનકુળમાં જન્મ થયો, એટલે નવકાર સહજમાં મળ્યો ખરો... પરંતુ આજ સુધીમાં ક્યારેય ફળ્યો ખરો? આટલાં વર્ષો પર્યતની જિંદગીમાં કોણ જાણે કેટલાય જાપ નવકારવાળીથી કરી લીધા... એટલું જ નહિ

“નવ લાખ જપંતા નરક નિવારે” એવું વાંચીને! સાંભળીને તો નવલાખના જાપ પણ પૂરા કર્યા - પણ પછી શું? પરિણામ શું આવ્યું? ફાયદો થયો ખરો? - ફાયદાની તો વાત ક્યાં કરીએ ભાઈ... પણ અમને પૂછો છો... તો સાંભળો - દરરોજ પૂજા-સેવા, નવકારવાળી, તપશ્ચર્યા બધું જ છે પણ,

ધરમીને ઘેર ધાડ.....ને

પાપી પેંડા ખાય.... !!

આવી પરિસ્થિતિનો સામનો કરીએ છીએ અમે તો! - આમ કેમ થયું? શું નવકાર મંત્ર ખોટો? શું મંત્ર સત્વહીન કે મૂતપ્રાય છે? શું આપણે જાપ નથી કર્યા? કે પછી નવકારમંત્રની આરાધના... વિધિસર - યોગ્ય પદ્ધતિ મુજબ નથી કરી? સાચી અને છતાંય કડવી વાસ્તવિકતા તો એ છે કે,

ગુરુગમ દ્વારા જાણકારી પ્રાપ્ત કરીને આરાધનાની પદ્ધતિને અમલમાં નહીં મૂકવાની વિષમતાને કારણે શ્રી નવકાર મહામંત્રની અનંત-મૌલિક શક્તિઓના અનુભવથી આપણે વંચિત રહી જઈએ છીએ. અને પછી પેલા કવિએ કહ્યું છે

તેવું થાય છે.

‘અમૃત પીધું પણ અમર ન થયો,

કારણ - ? પીવાની રીત ન જાણી...

કાં તો પીતાં ઢળી ગયું.... ને

કાં તો પીધું પાણી... !!”

નવકાર, આજે પણ ફળે જ છે. જરૂર છે માત્ર કેવળાયેલ સમજણશક્તિની અને તેના પ્રત્યેના સમર્પણની... ! નાનકડા બહુ જ સામાન્ય ઉદાહરણ દ્વારા સમજી શકાશે કે આપણે મંત્ર-જાપમાં કાયા ક્યાં પડયા? શું ચૂકી ગયા? આપણા ઘરે પધારેલા મહેમાનના સ્વાગત માટે ચ્હા બનાવવી હોય તો દૂધ, ખાંડ, ચ્હા, તપેલી, સાણસી, ગેસ સ્ટવ, લાઈટર.... આ બધું જ જોઈએ. માની લો કે બધું જ હોય પરંતુ તપેલી જ ન હોય તો? (કોઈપણ એક વસ્તુ) તો ન ચાલે... અને વળી બધાયનો કમસર જ ઉપયોગ કરવો પડે એટલે કે, ગેસ સ્ટવ પર પહેલાં ખાંડ નાખીએ - પછી દૂધ અને ત્યાર પછી તપેલી મૂકીએ તો?... તે પણ ન જ ચાલે. અર્થાત્ કે ચ્હા બનાવવા માટે જરૂરી તમામ વસ્તુઓ (ઉપકરણો) જોઈએ અને તે પણ પદ્ધતિસર-કમસર જોઈએ તે વગર ચ્હા બની શકે નહિ.

જેની અસર માત્ર જીભ સુધી પહોંચાડવા જો આટલી તકેદારી આપણે રાખીએ છીએ તો... જે મહામંત્રની અસર પ્રત્યેક જીવ સુધી પહોંચાડવા માટે આપણી તકેદારી/સજાગતા કેટલી? બસ! આટલું જ વિચારી લઈએ કે આ નવકારમંત્ર આરાધનાની વિધિ શું? ફળ પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય? તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી દિવ્ય ઊર્જાનો અનુભવ ક્યારે થાય? પંચ પરમેષ્ઠિની કૃપાનો સ્પર્શ માણવા શું શું કરવું પડે?... માત્ર એક જ વખત આ સમજ આપણા મન-મંદિરમાં

ગોઠવાઈ જાય તો જુઓ પછી... બેડો પાર.

મનની મલિનતા અને તનની અકડાઈઓને દૂર કરીને વિધિપૂર્વક કરાતા નવકારમંત્રના જાપ ફળે, ફળે અને ફળે જ ! અત્યારે તો માત્ર એક જ સૂત્ર અપનાવી લ્યો અને પછી જુઓ આ મહામંત્રનો ચમત્કાર !

“એક જ આસન, એક જ દિશા - એક જ સંખ્યા ધ્યાન કરો,

એક જ સમય, નિયત કરીને રોજે રોજ જો જાપ કરો...

પરમેષ્ટિના પાંચેય તત્ત્વો, નિશ્ચિત તુજને મ્હેર કરે,

શ્રી નવકારના જાપ પ્રતાપે - સંકટ સર્વે દૂર ટળે...”

વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓના આ યુગમાં, હવાના-વાયુના તરંગો (Mobile/Cellular) કે પાણીના દબાણની, વાવઝોડા-ભૂકંપ કે પછી હિમપર્વતની અસરો કાશ્મિર કે અરબીસમુદ્રથી ગુજરાતના છેવાડાના ગામમાં થઈ શકે તે બાબતે કોઈ જ સંદેહ નથી/શંકા નથી... પરંતુ નવકારના જાપની - આપણા વિચારોની કે મંત્રશક્તિની અસરો વિશે આપણને શ્રદ્ધા નથી અથવા તો આપણને ખબર જ નથી - આ, તે કેવી વિચિત્રતા ? જો કે, હવે કેટલાય લોકો ‘રેકી’ દ્વારા કરાતા પરીક્ષણો દ્વારા વિશ્વાસ મૂકે છે. પરંતુ આપણા વીતરાગ પરમાત્માએ તો આપણા મનમાં ઉઠતા વિચારો, અને મુખ દ્વારા ઉચ્ચારાતા શબ્દ-આંદોલનોની શક્તિઓની વાત હજારો વર્ષ પૂર્વે બતાવી છે.

આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ જો તથ્યોને મ્હોર લગાવે છે તેવા આ રહ્યા કેટલાક પુરાવા અને પ્રયોગો... તમે પણ અજમાવી લેજો... નવકારનો પ્રભાવ કેવો ?

- કોઈપણ નગર કે રાજ્યની કુલ વસ્તીના વર્ગમૂળ જેટલી સંખ્યાના વ્યક્તિઓ માત્ર ૧ કલાક જો નવકાર જાપ સળંગ ૮ દિવસ સુધી કરે અથવા ૮ કલાકનો જાપ ૧ દિવસ માટે કરે તો...

તે નગર, શહેર કે રાજ્ય પર આવતા કુદરતી વિધ્નોનાં વાદળો (આપત્તિઓ) બેશકપણે પોતાની દિશા બદલી નાખે છે.

- યોગશાસ્ત્રના ૮મા પ્રકાશમાં બતાવે છે કે:

કોઈપણ વ્યક્તિ હૃદયને કમળ સ્વરૂપે સ્થાપના કરીને જો કમળબદ્ધ રીતે નવકાર ગણે તો તેના ફળ સ્વરૂપે - તે દિવસે, તે વ્યક્તિ પર આવનાર તમામ વિધ્નો નાશ પામે છે. (અહીંયાં વિધ્નો પાછા ઠેલવાની વાત નથી - તે ખાસ નોંધવું.)

- નવકારમંત્રની માત્ર ૧ જ માળા સ્થિર ચિત્તથી જો ગણવામાં આવે તો, તેના ફળ સ્વરૂપે ૧૮ લાખ, ૬૩ હજાર, ૨૬૭ પલ્ક જેટલું દેવતાનું (દેવલોકનું) આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

- નવકારમંત્રના માત્ર ૧ અક્ષરના ધ્યાનથી ૭ સાગરોપમના પાપોનો નાશ થાય છે.

- નવકારમંત્રના માત્ર ૧ પદના ધ્યાનથી ૫૦ સાગરોપમના પાપોનો નાશ થાય છે.

- નવકારમંત્રના માત્ર ૧ નવકારમંત્રના ધ્યાનથી ૫૦૦ સાગરોપમના પાપોનો નાશ થાય છે.

- નવકારમંત્રના માત્ર ૧ નવકારવાણીના ધ્યાનથી ૫૪૦૦૦ સાગરોપમના પાપોનો નાશ થાય છે.

ઉપરની બધી બાબતો પરથી ચોક્કસ કહેવું પડે કે,

ચિત્તથી ચિત્તવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું અને કાયાથી પ્રારંભેલું કોઈપણ કાર્ય ફક્ત ત્યાં સુધી જ સિદ્ધ થતું નથી કે જ્યાં સુધી શ્રી પંચ પરમેષ્ટિ નમસ્કારને (નવકારને) સમજવામાં નથી આવ્યો.

અને આમ આપણા સૌના માટે તો, ભવોભવના
પાપોને નાશ કરવાનું અમોઘ શસ્ત્ર કહો કે પછી...
લખલૂટ કર્મ નિર્જરાની સાથે સાથે ઐશ્વર્ય સભર
દેવતાઈ સુખ/સમૃદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરાવતા અમૂલ્ય
ખજાનાની ચાવી... સહજમાં જ મળી ગઈ છે...
ખરૂં ને? આ તો,

આપણને વારસામાં **Master Key** મળેલી છે
- જો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો ?
અવળા સહુ સવળા થાય
સવળા સફળ થાય
શ્રી નવકારના જાપ પ્રભાવે
દુઃખ સમુળા જાય.

શ્રી નવકાર એ રત્નની પેટી છે....

સ્થુલ રત્નો માણસને ગમે છે. માટે તેને મેળવવા માટે તે મહેનત કરે છે. અને જો મળી જાય છે તો જીવની જેમ સાચવે છે. તેમ છતાં આવાં રત્નોથી કોઈનું કાયમી દળદર નથી ફીટતું તે હકીકત છે.

એટલે આ રત્નો કરતાં ચઢિયાતી શક્તિવાળાં રત્નો મેળવવા માટે વિવેકી આત્માઓ પુરૂષાર્થ ખેડે છે. અને તેને મેળવીને હર્ષવિભોર બની જાય છે.

જગતના ચોકમાં ઊભા રહીને ઉદ્દઘોષણા કરે છે કે “બંધુઓ ! આવો-આવો ! પ્રમાદ છોડીને આ રત્નોના પ્રકાશમાં આત્માને સ્નાન કરાવો !”

આવા અણમોલ ૬૮ રત્નોની પેટી તે જ શ્રી નવકાર છે.

એક હથેળીમાં કીમતી રત્નને રાખો બીજી હથેળીમાં શ્રી નવકારના “ન” ને રાખો. અને પછી બંને હથેળીઓ ઉપર ફેરવો. જો નજર શ્રી નવકારના “ન” ઉપર ઠરે તો માનવું કે આપણે સાચા રત્ન પારખું ઝવેરી છીએ. અને જો પત્થરના રત્ન ઉપર ઠરે તો માનવું કે આપણે જડ જેવા છીએ.

પત્થરના રત્ન પાસેથી જે કાંઈ મળે છે આ જીવ આ સંસારમાં અનંતીવાર મેળવી ચૂક્યો છે અને છતાં અતૃપ્ત જ રહ્યો છે.

જ્યારે શ્રી નવકારની રત્નપેટીમાંના કોઈ એક પણ રત્નને પોતાના મનનો મુગટ બનાવનારા અક્ષય સુખના સ્વામી બન્યા છે.

મુક્તિના વિરહમાં તડપતા મુમુક્ષુને તો શ્રી નવકાર પ્રિયતમ લાગે છે. તેના અંગભૂત એક-એક અક્ષર માથે મૂકીને નાચવા જેવો લાગે છે.

આ લોકમાં એવું કોઈ રત્ન નથી કે જે સર્વ કાળમાં એક સરખો પ્રકાશ પાથરતું હોય જ્યારે શ્રી નવકારનો પ્રત્યેક અક્ષર સર્વકાળમાં પાપ પ્રણાશક પ્રકાશ પાથરી રહ્યો છે.

એટલે કે શ્રી નવકાર રૂપી રત્નની પેટી દરિદ્રતાને તો દૂર કરે છે. પણ તેના કારણરૂપ પાપ અને પાપવૃત્તિનો પણ નાશ કરે છે.

આ પેટીને તિજોરીમાં મૂકી દેવા માત્રથી કામ નહિ સરે... પણ હૃદયની પેટીમાં અહોભાવપૂર્વક ગોઠવવાની છે. પછી સમજાશે કે તેને અણમોલ રત્નોની પેટી કહેનારા ભગવંતો કેટલા સાચા છે.

આવી સાધના આજે કરીને તેનો અનુભવ કરી શકાય તેમ છે. એટલો અદ્ભુત શ્રી નવકારનો પ્રભાવ છે.

પાંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર

- સમણ શ્રુતપ્રજ્ઞ

ભાવજગત

ભાવજગત ખૂબ વિશાળ છે. એ વિશાળ વિશ્વને બે મુખ્ય ભાગોમાં વહેંચી શકાય- સકારાત્મક અને નકારાત્મક ભાવ, પોઝેટીવ ભાવ અને નેગેટીવ ભાવ. આ બે ભાવોમાં સમગ્ર ભાવજગત સમાવિષ્ટ છે. માનવીની એ કમજોરી છે કે એ વધુ પડતા નકારાત્મક ભાવમાં જીવે છે અને એનો એ નકારાત્મક દૃષ્ટિકોણ એને અધોગતિ તરફ લઈ જાય છે. મનુષ્યની ઊર્જા ઊર્ધ્વ ગતિનાં શિખરો ચડવાને બદલે નીચે જવા લાગે છે. વ્યક્તિ જેટલો નકારાત્મક અભિગમ અપનાવે છે, એટલું એનું જીવન તળેટીએ પહોંચવા લાગે છે, ઘણી વાર તો તળેટીથી પણ નીચે ચાલ્યું જાય છે ! અને જ્યારે વ્યક્તિ સકારાત્મક અભિગમ અપનાવે છે ત્યારે એનું જીવન ઊંચાઈનું આરોહણ કરવા લાગે છે. નીચેની યાત્રા નરકની યાત્રા છે, ઊંચાઈની યાત્રા સ્વર્ગની યાત્રા છે. નીચેની યાત્રા અશાંતિની યાત્રા છે, ઉપરની યાત્રા પરમ શાંતિની યાત્રા છે. માણસ ઉપરની યાત્રા કેમ કરી શકે ? એના માટે સકારાત્મક ભાવમાં જીવવું જરૂરી છે. સકારાત્મક ભાવોનો ભાવાર્થ છે : જે છે એને જોવું, નકારાત્મક ભાવનો અર્થ છે : જે છે એને ન જોવું, જે નથી એને જોવું. આશાવાદી વિચારધારા સકારાત્મક ભાવનું પ્રતીક છે, સૌ પ્રત્યે મંગલની ભાવના કરવી એ સકારાત્મક ભાવની સૌથી મોટી સાધના છે, મનુષ્યની દૃષ્ટિ, મનુષ્યનું મન, મનુષ્યની ભાવધારામાં ઈર્ષ્યાનું એટલું ઝેર ભરેલું છે કે એ બીજાનું મંગલ ઈચ્છવાની વૃત્તિને બદલે બીજાનું ખરાબ જ કરવાની વૃત્તિથી પિડાય છે. એક સ્ત્રીની તપશ્ચર્યાથી દેવગણ પ્રગટ થયા. એક દેવે પ્રસન્ન થઈ કહ્યું, ‘હું તારી સાધનાથી પ્રસન્ન થયો છું.

બોલ, તું જે માગે તે આપવા તૈયાર છું.’ સ્ત્રી ખુશ થઈ માંગવા જાય છે ત્યાં દેવે કહ્યું, ‘મારી એક શરત સાંભળી લે. તું જે માગીશ એનાથી બમણું તારા પાડોશીને મળશે. બોલ હવે ! શું માગે છે ? ઈર્ષાળુ સ્ત્રીને થયું આવું વરદાન શા કામનું, જેમાં પાડોશીને બમણું મળે ? તેમ છતાં ઈર્ષાળુ દિલ હતું એટલે વિચારીને કહ્યું કે ‘એક કામ કરો, મારા ઘરના આંગણામાં બે કૂવા ખોદી દો...’ દેવે કહ્યું, ‘તથાસ્તુ !’

પાડોશીના આંગણામાં ચાર કૂવા ખોદાઈ ગયા, પછી કહ્યું, ‘હવે એમ કરો, મારી એક આંખ ફોડી નાખો...’ પાડોશીની બંને આંખો ફૂટી ગઈ... ! ચાર ચાર કૂવા, એ સ્ત્રી પડી કૂવામાં ને પહોંચી ગઈ અક્ષરધામ. મનુષ્યનો સ્વભાવ કેવો છે ? પોતે પોતાને નુકસાન પહોંચાડીને પણ બીજાને નુકસાન થાય એવું જ વિચારતો હોય છે. હું આગળ વધીને કહું તો એ પણ કહી શકું કે બીજાને પ્રત્યે સારું વિચારવું તો દૂર, મનુષ્ય પોતાના પ્રત્યે પણ સારું નથી વિચારતો ! સકારાત્મક નથી વિચારતો ! પોતાના પ્રત્યે પણ નકારાત્મક અભિગમ અપનાવે છે. નાની-નાની બીમારીઓમાં નિરાશ થઈ નેગેટીવ તરફ જોવા કરીએ છીએ. ઢીંચણ દુઃખતા હોય તો દુઃખવાનો વિચાર નહીં, મટવાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

એક વખત એક હૃદયરોગી દુનિયાભરની દવાઓથી કંટાળી જઈ યોગ આશ્રમમાં ગયો, ગુરુને કહ્યું, દુનિયાભરની દવાઓ ખાઈ લીધી, હૃદયરોગ મટતો નથી, ઘણી આશા લઈ અહીં આવ્યો છું. તમે કંઈક કરો. યોગના ગુરુ અનુભવી હતા. તેમણે કહ્યું, ‘આ પાટ ઉપર સૂઈ જાવ, શવાસન કાયોત્સર્ગની મુદ્રામાં અને આંખ બંધ કરી, શરીરને ઠીલું છોડી ભાવના કરો, “હું સ્વસ્થ થઈ રહ્યો છું...” પાંચ

મિનિટ સુધી આ પ્રમાણે શાંત ભાવે કરો, તમે ઠીક થઈ જશો...'

પ્રયોગ આરંભ કર્યો. માંડ એક મિનિટ થઈ હશે અને વિચાર આવ્યો કે ક્યાં ફસાયો, આમ બોલવાથી કંઈ ઠીક થતું હશે... ? પ્રયોગ પરથી વિશ્વાસ ઊઠ્યો, ઊભો થઈ જવા લાગ્યો, ગુરુએ જોયું કે ફી દીધા વિના જાય છે, કહ્યું કે, 'અરે ભૈયા ! ફી તો આપતા જાવ ! આટલો સુંદર પ્રયોગ બતાવ્યો. એ ભાઈ ખૂબ હોશિયાર હતા. ભાઈએ ગુરુને કહ્યું, 'તમે પણ વિચારો, ફી મળી રહી છે, ફી મળી રહી છે...' ઉપર ઉપરથી બોલવાથી ન બીમારી દૂર થાય અને ન ફી મળે. કેમકે ભાઈ ઉપરથી તો બોલી રહ્યા હતા કે હું સ્વસ્થ થઈ રહ્યો છું... પણ અંદરથી વિચારી રહ્યા હતા કે હું ક્યાં ફસાઈ ગયો... યોગ અને ધર્મના ક્ષેત્રમાં તમે ઉપર ઉપરથી શું બોલો છો એનું કોઈ મહત્વ નથી. અંદરથી શું વિચારો છો એનું મહત્વ છે... અંદરની વિચારધારા જ વ્યક્તિને બદલી શકે છે. ઉપરના ઠાલા શબ્દો નહીં. અંદરની શુદ્ધ વિચારધારા, શુદ્ધ ભાવ દ્વારા પેદા થાય છે અને એ શુદ્ધ ભાવ મંગળની ભાવના દ્વારા પેદા થાય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મંગળની પરંપરા રહી છે. વ્યક્તિ પોતાના પ્રત્યે મંગળની ભાવના કરે, બીજા પ્રત્યે મંગળની ભાવના કરે, સૌ પ્રત્યે મંગળની ભાવના કરે, બીજા પ્રત્યે મંગળની ભાવના કરવાથી બીજાનું મંગળ તો થાય જ છે, પોતાનું પણ મંગળ થાય છે. એ પણ સત્ય છે કે બીજાનું ખરાબ ઈચ્છવાથી એનું ખરાબ થાય જ એ જરૂરી નથી, પણ બીજાનું ખરાબ ઈચ્છનારનું નિઃસંદેહ ખરાબ થાય જ છે. માટે સૌ પ્રત્યે મંગળની ભાવના કેળવવી જોઈએ. લગભગ તમામ ધર્મોમાં મંગળ ભાવનાનું મહત્વ વ્યક્ત થયેલું મળે છે.

હિન્દુ પરંપરાનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક છે :

“સર્વે ભવન્તુ સુખીન, સર્વે સન્તુ નિરામયા ।
સર્વે ભદ્રાણી પશ્યન્તિ, મા કશ્ચિત્ દુઃખ ભાગભવેત.”

“સર્વે સુખી થાવ, નીરોગી થાવ, સર્વેનું કલ્યાણ થાવ. કોઈને ક્યારેય દુઃખ ન ઉપજે.” આ મંગળભાવનાનું સૂત્ર છે, જે સૌના કલ્યાણ અને મંગળની કામના કરે છે. આવી કામના કરનારનું પોતાનું કલ્યાણ અને મંગળ પહેલાં થાય છે.

મંગળ : દ્રવ્યમંગળ-ભાવમંગળ

જૈન ધર્મમાં મંગળ બે પ્રકારનાં છે. એક લૌકિક અને બીજું લોકોત્તર. દૂધ, દહીં, ફળ, ફૂલ, નારિયેળ વગેરે અનેક વસ્તુઓ લૌકિક મંગળ છે. લૌકિક દેવોનું સ્મરણ અને પૂજા એ પણ લૌકિક મંગળ છે. માતા-પિતા-વડીલોના આશીર્વાદને પણ લૌકિક મંગળ માનવામાં આવે છે. આમાં કોઈ વિવાદની વાત નથી. કેમકે વ્યક્તિની એ પ્રત્યે પોતાની ભાવના, આસ્થા અને વિશ્વાસ છે. એના આધારે એ કોઈપણ લૌકિક મંગળનો પ્રયોગ કરે છે. વૈદિક ધર્મમાં વધુ પડતાં મંગળ પશુના પ્રતીક રૂપે પ્રચલિત છે. સરસ્વતીનું પ્રતીક છે હંસ અને લક્ષ્મીનું પ્રતીક છે ધ્રુવડ. ઊલટું લાગશે કે લક્ષ્મીનું પ્રતીક ધ્રુવડ ? પણ તે ઊલટું નથી, બરાબર છે, કેમકે લક્ષ્મી વૈભવનું પ્રતીક છે. એનું ચિહ્ન છે ધ્રુવડ. ખૂબ સૂક્ષ્મ કારણ છે. ધ્રુવડ એટલા માટે કે ધ્રુવડ આંધળું છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં જાય એટલે માણસ આંધળો બની જાય છે. સંપત્તિ વધે છે, એટલો સંતોષ નથી વધતો એટલે લોભ વધે છે. લોભમાં વ્યક્તિ ભાઈને ભાઈ નહીં દુશ્મન તરીકે જોવા લાગે છે. સંપત્તિ માનવીને વિપત્તિમાં લઈ જાય છે. સંપત્તિ સંતાપને જન્મ આપે છે. એટલા માટે લક્ષ્મીનું પ્રતીક ધ્રુવડ રાખ્યું છે. લક્ષ્મી મળે તેનો વાંધો નહીં પણ ધ્રુવડથી સાવધાન રહેજો. લક્ષ્મી તમને અંધ ન બનાવે એનું ધ્યાન રાખજો. સરસ્વતીનું પ્રતીક હંસ છે. હંસ વિવેકનું પ્રતીક છે. સરસ્વતી જ્ઞાનનું પ્રતીક છે.

સરસ્વતી અને હંસમાં કાર્યકારણ ભાવ છે. જ્ઞાન અને વિવેકમાં કાર્ય-કારણ ભાવ છે. જ્ઞાન કારણ છે, વિવેક કાર્ય છે. જ્ઞાન સાધન છે, વિવેક તેનું પરિણામ છે. સાચું જ્ઞાન એ છે જેથી વિવેક પેદા થાય છે. જે જ્ઞાન વિવેક ન જગાડે અને અભિમાન જગાડે એ જ્ઞાન જ્ઞાન નથી, ભાર છે. એ 'નોલેજ' નથી 'લગેજ' છે. માટે જ્ઞાનની કસોટી એ છે કે જે મનુષ્યને વિવેકશીલ બનાવે એ સાચું જ્ઞાન. હંસ દૂધ અને પાણીને, સાર અને અસારને જુદાં કરે છે એમ વિવેકશીલ મનુષ્ય પણ સારું અને ખરાબને અલગ કરવામાં સક્ષમ બને છે. આમ, લૌકિક મંગળની પરંપરા અતિ પ્રાચીન છે.

નવકારમંત્ર-મંગલમય મંત્ર

લોકોત્તર મંગળનું સ્વરૂપ લૌકિક મંગળથી જુદું છે. એનો ઉદ્દેશ પણ અલગ છે. સામાન્ય રીતે લૌકિક અને લોકોત્તર બંને ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ માટે લોકોત્તર મંગળનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય છે. નવકારમંત્ર લોકોત્તર મંગળ છે. કહ્યું છે :

એસો પંચ ઇમોક્કારો સવ્વ પાવ પણાસણો ।
મંગલાણં ચ સવ્વે સિં પદમં હવઈ મંગલં ॥

આ પાંચ નમસ્કાર, સર્વે પ્રકારનાં પાપોનો નાશ કરે છે. જગતમાં જેટલા પણ મંગળ છે, તેમાં પહેલું (સર્વ શ્રેષ્ઠ) મંગળ નવકાર છે. આ પદમાં નવકારમંત્રનું મહત્વ બતાવ્યું છે. નવકારમંત્રની બે વિશેષતાઓ છે. પહેલી એ કે આ મંત્ર સર્વે પાપનાશક મંત્ર છે. 'સવ્વપાવ પ્પણાસણો' - નવકાર મંત્રની આરાધના કરનારનું કોઈ પાપકર્મ બચતું નથી, અને બીજી વિશેષતા એ કે આ મંગલમંત્ર છે. નવકારમંત્રમાં શ્રેષ્ઠ માંગલ્ય છુપાયેલું છે. નવકારમંત્રની સાધના કરનારનું અમંગળ ક્યારેય થતું નથી. તેના જીવનમાં ક્યારેય વિધ્નો આવતાં નથી. કર્મવાદની દૃષ્ટિએ કહું તો અંતરાય કર્મોનો ઉદય થતો નથી. અંતરાય કર્મના

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ માટે નવકારમંત્રની આરાધના સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

નવકારમંત્રનું વિશિષ્ટ માંગલ્ય મંગલપાઠમાં દર્શાવેલ છે. એને જૈનો માંગલિક તરીકે ઓળખે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

અરહંતા મંગલં, સિદ્ધા મંગલં, સાધુ મંગલં,
અરહંતા લોગુત્તમા, સિદ્ધા લોગુત્તમા, સાધુ લોગુત્તમા,
કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો લોગુત્તમા,
અરહંતે શરણં પવજજ્ઞામિ, સિદ્ધે શરણં પવજજ્ઞામિ
સાધુ સરણં પવજજ્ઞામિ, કેવલિ પણ્ણતં ધમ્મં શરણં
પવજજ્ઞામિ

અરહંત મંગલ છે, સિદ્ધ મંગલ છે, સાધુ મંગલ છે, કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મ મંગલ છે. (અને એ મંગલ છે માટે જ)

અરહંત લોકમાં ઉત્તમ છે. સિદ્ધ લોકમાં ઉત્તમ છે. સાધુ લોકમાં ઉત્તમ છે અને કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મ ઉત્તમ છે.

(અને એ લોકમાં ઉત્તમ છે માટે જ)

હું અરહંતની શરણમાં જાઉં છું.

હું સિદ્ધની શરણમાં જાઉં છું.

હું સાધુની શરણમાં જાઉં છું.

હું કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મની શરણમાં જાઉં છું.

માંગલિક શા માટે સાંભળવું ?

લગભગ સૌ જૈન ભાવિકો નવા કાર્યની શરૂઆતમાં સાધુ સંતો, આચાર્યો અથવા ગુરુ પાસેથી માંગલિક સાંભળે છે. માંગલિક પ્રત્યે હજુ પણ શ્રાવક સમાજમાં ઘણી ઊંડી આસ્થા છે, જે સાચા શ્રદ્ધાભાવથી આવા ઉત્તમ મંગલ મંત્રની આરાધના કરે છે, એનું શરણ સ્વીકાર કરે છે તેનું જીવન અવશ્ય મંગલમય બને છે. માંગલિકના પાઠને ઊંડાણમાંથી જોતાં એ જિજ્ઞાસા થઈ શકે કે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો ઉલ્લેખ આમાં કેમ નથી ? જવાબ સ્પષ્ટ

છે કે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને સાધુ પદમાં જ સમાવી લીધા છે.

આવા ઉત્તમ મંત્રની આરાધના માટે ઉત્તમ વિધિ અપનાવવાની જરૂર છે. માત્ર અધૂરા મનથી, અશુદ્ધ ઉચ્ચારણથી કરવાથી શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. નવકારમંત્રની સમ્યક્ આરાધના માટે જરૂરી છે. (૧) શુદ્ધ ઉચ્ચારણ (૨) અતૂટ શ્રદ્ધા (૩) ઊંડી એકાગ્રતા (૪) પૂર્ણ સમર્પણ ભાવ (૫) પવિત્ર હૃદય. જો આ પંચસૂત્રને ધ્યાનમાં રાખી પંચ પરમેષ્ઠિની આરાધના કરીએ તો અચિંત્ય એવા આધ્યાત્મિક લાભને પામી શકીએ છીએ.

નવકારમંત્રને આપણે અંધશ્રદ્ધાના ભાવથી નહીં, પ્રયોગના ભાવથી જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ. નવકારમંત્રને માત્ર કરવાના ભાવથી નહીં, કંઈક પામવાના ભાવથી ગણીએ. નવકારમંત્રને આપણે જૈન છીએ એટલે ગણવા જોઈએ, એ ભાવથી નહીં, પણ સાચા જૈન બનવાના ભાવથી એની

ઉપાસના કરીએ.

નવકારમંત્ર ક્યારે ગણવા ?

નવકારમંત્રની આરાધના ગમે ત્યારે કરી શકાય છે. પણ ચાર સમયે ખાસ કરવી જોઈએ. (૧) સૂતા પહેલાં (૨) જાગ્યા પછી (૩) જમતાં પહેલાં (૪) ક્યાંય બહાર જતી વખતે. આ પ્રમાણે કરવાથી મનુષ્યના જીવનમાં સંસ્કારોનું સહજ સિંચન થાય છે. મન સદાય શાંત રહે છે. જીવનમાં સરળતા કેળવાય છે. કાર્યોમાં વિઘ્ન નડતું નથી. માનસિક શક્તિઓનું જાગરણ થાય છે. જીવનમાં ધન્યતાનો અનુભવ થાય છે. આવરણના માનવીમાંથી આચરણના માનવી બનાય છે. અશુભથી શુભ તરફ અને રાગથી વીતરાગતા તરફ આપણી ગતિ થાય છે. સાચા મનુષ્યની શોધમાં કરેલી આ નાનકડી યાત્રા આપણને સાચા મનુષ્ય બનાવે અને એ માટે નવકારમંત્ર જેવો શ્રેષ્ઠ અને મંગલમય મંત્ર આપણા માટે વરદાન રૂપ બને એમાં જ જીવન જીવવાની સાચી સાર્થકતા અનુભવાશે.

નમસ્કાર ભાવનો પ્રભાવ

બુદ્ધિબળને ખીલવવા માટે જેમ અક્ષરજ્ઞાન અને તેનાં સાધનોની આવશ્યકતા છે, તેમ ભાવનાબળને વિકસાવવા માટે નમસ્કારધર્મ અને તેનાં સર્વ સાધનોની આવશ્યકતા છે. ન્યાય, નીતિ, ક્ષમા, સદાચાર અને પરમેશ્વરભક્તિ તેનાં સાધનો છે. તે બધાં સાધનો નમસ્કારભાવને વિકસાવે છે અને નમસ્કારભાવ અહંકારભાવનો નાશ કરી પરમાત્મતત્ત્વ પ્રત્યે પ્રેમ પેદા કરે છે.

વાસક્ષેપ

જમણા હાથની પાંચે આગંળી ભેગી કરી વાસક્ષેપ કરાય છે.

વાસ એટલે સુગંધ

‘સર્વ જીવો સુખી થાઓ’ એવી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિની ભાવનાનો ક્ષેપ કરવો, તેનું નામ વાસક્ષેપ અથવા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો દ્વારા ‘ભવનિસ્તાર’ની આશિષ આપવી તેનું નામ વાસક્ષેપ છે.

નિત્ય તમસ્કાર હો તમસ્કારને -

ગચ્છાધિપતિ પૂ.આ. શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના પ્રશિષ્ય મુનિ જયદર્શનવિજય

જિજ્ઞાસાઓનો જુવાળ લઈને જુવાન જિજ્ઞાસુ ઉપાસકના ઉપાશ્રયે ઉપસ્થિત થયો. જીવનની પ્રથમ મુલાકાત જ હતી, પણ તે મીઠી મુલાકાત થઈ.

જિજ્ઞાસુ પરમાત્માના પરમશાસનનો પુણ્યવંતો જીવ શ્રાવક હતો, અને તેની પ્રગટ-અપ્રગટ સમસ્યાઓનું સમાધાન કરનાર તે જ શાસનનો સાધક કોઈક સામાન્ય સાધુ હતો. શ્રમણોપાસકની બે આંખો શ્રમણની બે આંખો સાથે મળતાં જ જાણે બેઉ જીવાત્માઓની જીવંત વિચારધારાને પાંખો મળી ગઈ. બસ, ઓછા સમયમાં ઝાઝું ઝૂંટવા-લૂંટવા ને લુંટાવવા ચર્ચા-વિચારણા ચાલી, તે વાર્તાલાપને અક્ષરદેહ દેવા સંકલ્પ કર્યો, જેની ફલશ્રુતિ રૂપે ધર્મની વહેતી ધારાને ધર્મધારાના નામે પકડી લઈ, ફરી પકડેલી તે ધારાને વધુ જોશથી વહેવા દેવા જે પ્રયત્ન થયો તે જ આ લેખના સર્જનનું કામણ કારણ છે, જે તરણતારણ નવકારના પરમ પ્રભાવનું પાથેય પીરસશે તેવી પ્રત્યાશા છે. વાચકો પણ વાંચે - વિચારે ને વાગોળે તે પરમ તત્ત્વોને પામે તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

૧. જિજ્ઞાસા નં. ૧ = હું જાણું છું કે નવકાર મહામંત્ર છે, પરમેષ્ઠિ પ્રમાણ મંત્ર છે, પરમ પરમાર્થનું પ્રથમ કારણ છે, છતાંય તેમાં રહેલ તત્ત્વનો, રહસ્યોનો, ગૂઢાર્થનો સંયય સંક્ષેપમાં પ્રસ્તુત કરવો છે તો તે વિશે આપનો અભિપ્રાય શો છે ?

જવાબ - હે જિજ્ઞાસુ ! તમારી ભાવના સુંદર, પણ નવકારની વાતો નવ-દસ મિનિટની

મુલાકાતમાં કરવી તે તો સાગરને ગાગરમાં ભરી લેવા જેવી સ્થિતિ ગણાય. તમને કદાચ ખ્યાલ નહિ હોય પણ ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળના સમયે સંઘમાં એક મુનિના કારણે સંઘર્ષ થયો, ત્યારે તે મુનિ સાવ સાચા હોવા છતાંય જો વિહાર કરી જાય તો જ મતાંતરો અટકી શકે તેમ લાગતાં તેમને રાજી રાખી રાજવીએ મુનિએ અન્ય ક્ષેત્રમાં પધારવા યુક્તિભરી વિનંતી કરી. મુનિવરે પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો કે નવકારના નવપદ પર વ્યાખ્યાનમાળા ચાલે છે. તેમાંથી ફક્ત પાંચ પદ ઉપર વિવેચન પૂર્ણ થતાં જ પોતે વિહાર કરી અન્ય ક્ષેત્રે ચાલ્યા જશે. રાજવી પણ પ્રયુક્તિ ન પામી શક્યા ને મુનિરાજની શરત સ્વીકારી લીધી, અને પછી સત્ય પક્ષના પથિક તે સાધુવરે પરમેષ્ઠિનાં પાંચ પદની વ્યાખ્યાનમાળાને સિફતપૂર્વક એવી લંબાવી કે એક-બે-ત્રણ-ચાર નહિ પણ સોળ-સોળ વર્ષોનાં વહાણાં વીતી ગયાં, પણ નવકારનાં પ્રવચન પૂરાં ન થયાં. શરત પ્રમાણે કુમારપાળ મહારાજાને પણ ધીરતા ધરવી પડી ને જ્યારે લાગટ ૧૬ ચાતુર્માસ પછી મુનિરાજે મચક આપી ત્યારે તેઓ ક્ષેત્રાંતર કરતાં એટલું જ બોલ્યા કે, 'રાજન્ ! હજુ પણ નવકારનાં નવ પદ પૈકી પાંચ પદો પર વિવેચન બાકી રાખી જાઉં છું તેનો ખેદ છે, પણ મહામંત્રની ખૂબીઓ અખૂટ છે તે ખૂબીઓની સામે મારી કથનશક્તિની ખામી અને દેહશ્રમનો ખેદ હું સ્વયં સ્વીકારું છું અને જાઉં છું.'

તો હે જિજ્ઞાસુ ! તે નવકાર વિશે નવનવી ચર્ચા - વિચારણાને સંક્ષેપની સાંકળથી બાંધવામાં ભલાઈ કેટલી તે વિચારી લેજો, છતાંય તમે ખુશીથી તમારા ભાવોને વહેવા દો, યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું એ

સાધુનું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રમણ પાસેથી સમાધાનની બાંહેધરી મળતાં જ શ્રમણોપાસકે પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા ને શ્રમણે તે તે પ્રશ્નોનું શ્રવણ કરી પ્રત્યુત્તર પાઠવવા પ્રયાસ કર્યો.

જિજ્ઞાસા નં. ૨- પરમ પંચ પરમેષ્ઠિ છે તે ખરું, પણ તે પરમેષ્ઠિઓ પાંચ જ કેમ? સાધુ સુધી જ સ્થાન કેમ? શ્રાવકો પણ શાસનના અંગરૂપ છે, તો તેમનું સ્થાન પરમેષ્ઠિમાં કેમ નહિ?

જવાબ - અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ તે પાંચ પદધારીઓ જ પરમ ઈષ્ટ મોક્ષમાર્ગને સાધી અપાવનાર પરમેષ્ઠિ છે, કારણ કે ત્યાં સુધી જ પૂજન પદની પરાકાષ્ઠા છે. સાધુ પદથી ઓછા ગુણવાળા શ્રાવકો ગમે તેટલા ઊંચા ગુણવાળા હોય પણ સાધુઓની વીસ વસા દયાની સામે તેમની દયા વધુમાં વધુ સવા વસાની રહે છે. કારણ કે ગમે તેવી ઉગ્ર સાધના-આરાધના કરે તો પણ શ્રાવક જે તે આરંભોની ગ્રંથિઓમાં બેઠો છે તે નિર્ગ્રંથ ન જ બની શકે. કદાચ આનંદ અને કામદેવ શ્રાવકની જેમ ભાવથી સાધુ જેવો પણ હોય, અલ્પાવતારી પણ હોય છતાં વ્યવહાર ધર્મ પ્રધાન છે જેથી ભાવસાધુ જેવો શ્રાવક પણ પૂજક છે. સામે દ્રવ્યલિંગી સાધુ પૂજ્ય છે. કારણ કે સાધુ હંમેશ સાધનાની સુરક્ષા વચ્ચે વસેલો છે, જ્યારે શ્રાવકની સાધના સુરક્ષિત નથી તેથી નિમિત્ત માત્રમાં જ દ્રવ્ય સાધુ ભાવસાધુ બની જાય અને ક્ષણમાત્રમાં ભાવશ્રાવક ભાવસાધુતાથી પતન પામી દ્રવ્ય શ્રાવકથી વધુ દયામણી સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

જિજ્ઞાસા નં. ૩- પાંચ પરમેષ્ઠિમાં જેમણે સઘળુંય સાધી લીધું છે તે સિદ્ધ કહેવાય, તે પ્રથમ પરમેષ્ઠિ પદે ન ગણાતાં પરમ પંચ પરમેષ્ઠિમાં પરમેશ્વર ભગવાનને ગણ્યા તેમ કેમ?

જવાબ - હકીકતમાં સિદ્ધિનો માર્ગ સાધી નાખનાર સિદ્ધો જ છે, પણ તેઓ સિદ્ધ થાય ત્યારે ફક્ત અવ્યવહાર રાશિમાંથી એક જીવને વ્યવહાર રાશિમાં લાવી આપી છેલ્લો પ્રત્યક્ષ ઉપકાર કરે છે. પછી પરોક્ષ ઉપકાર સિવાય તેઓ પ્રત્યક્ષ કોઈ ઉપકાર ન કરનાર અલખ-નિરંજન-નિરાકાર દશામાં લીન રહે છે, તેથી પ્રત્યક્ષ ઉપકારી એવા અરિહંતોને જ પાંચેય પરમેષ્ઠિમાં પરમોપકારીપણાના કારણે પ્રથમ સ્થાને પદારૂઢ કર્યા છે. તે અરિહંતોનો આશરો જ સિદ્ધ પદની સફર ખેડવા કામ લાગે છે. ઉપરાંત વ્યવહાર ઉપર ટકેલો ધર્મનો મહદ્અંશે જો નિશ્ચય ધર્મને પ્રધાન બનાવી દે તો સિદ્ધો પ્રથમ પદે આવી જાય અને અરિહંતો દ્વિતીય પદે, પણ તેમ કરતાં વ્યવહારધર્મલોપાય, અને વ્યવહાર લોપાતાં ધર્મતત્ત્વ જ લોપાઈ જાય.

જિજ્ઞાસા નં. ૪- નવકારને મંગલમાં પહેલું મંગલ કેમ કહ્યું છે?

જવાબ - આ મંત્રના માધ્યમે કોઈ વ્યક્તિ વિશેષને વંદન નથી કરાતાં પણ ગુણવિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વધારીઓને વંદના થાય છે. વંદન તે જ મંગલનું મૂળ કારણ મનાય છે. તેથી જ પરમવંદનીય પરમેષ્ઠિને કરાતું વંદન પરમ મંગલનું કારણ બને છે. ઉપરાંત રહસ્ય એ છે કે વંદનથી વિનયધર્મ સધાય છે, વિનયથી વિદ્યાઓ સધાય અને સુવિદ્યાથી સમક્તિ સધાય, જેથી પરંપરાએ પ્રવજ્યા પ્રાપ્ત થાય અને ચારિત્ર તે તો મુક્તિનું મહાન મૂળકારણ છે. આમ સાધના કક્ષાથી સિદ્ધ દશા સુધી જવાનો માર્ગ વિનયધર્મ ઉપર આધારિત છે. અને તે જ વિનયધર્મની સાધના વંદનાથી છે. માટે વંદનારૂપી સાધનાનું સાધન સ્વયં નમસ્કાર મહામંત્ર છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૫- 'નવકાર સમોમંત્ર ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ' - તેવું કહેનાર જૈનો હોય, પણ જૈનેતરો જેઓ પોતાના ધાર્મિક મંત્રોને માને છે તેઓ નવકારને

મહામંત્ર તરીકે કેમ સ્વીકારે છે ? તે બધાયના મંત્રોની ઉપરવટ થઈ રહેનાર મંત્ર તે નવકારમંત્ર કેમ માનવો ?

જવાબ - હે જિજ્ઞાસુ ! પ્રશ્ન સુંદર છે, પણ ઉત્તર તેથીય સુંદર એટલે છે કે અન્ય મંત્રો વડે કોઈ એકલ-દોકલ દેવ-દેવી, ભૂત-પિશાચ, ડાકિણી-પિશાચિણી, બાવા કે બહુરૂપનીની એક કે બે છૂટીછવાઈ ભૌતિક, દૈહિક કે જડ શક્તિઓની લબ્ધિઓ લાધી શકાય છે જ્યારે નમસ્કાર મહામંત્ર વડે તામસી, રાજસી શક્તિઓથી ઘણે ઊંચે સ્થાને રહેલી આધ્યાત્મિક સાત્વિક શક્તિઓની લબ્ધિ - ઉપલબ્ધિઓ લાધી જાય છે, જે કોઈ કપોળકલ્પિત કિવદંતી કથા જેવી નહિ પણ નક્કર સત્ય કથાઓની સાક્ષી સાથે સંકળાયેલ ઐતિહાસિક સત્ય અને સત્ત્વની સાચી કહાણી જેવી હકીકત વાર્તાઓ છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૬- નવકારનો આધાર લઈ અનેક તર્કા છે, તેમાંનાં કોઈ વિશેષ ઉદાહરણો ખરાં ?

જવાબ - એક નહિ પણ અનેક ઉદાહરણો છે. ભૂતકાળમાં જ નહિ પણ વર્તમાનમાં પણ સાક્ષી પૂરનાર કેટલીય સત્ય કથાઓ છે.

પ્રભુ પાર્શ્વ કુમારના શ્રીમુખે મરણ વખતે નવકાર સાંભળી નાગ-નાગણીની જોડ, સીધી દેવલોકમાં ગઈ જે હાલ પણ પ્રગટ પ્રભાવી ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીના નામે પરચો આપી જાણે છે. ગંગા નદી ઓળંગતાં થયેલ વ્યંતરીના ઉપદ્રવથી પ્રભુ વીરની રક્ષા કરનાર કંબલ-શંબલ નામના બે દેવોને દેવગણિ મળવા પાછળનું મૂળ કારણ આગલા ભવમાં બળદ રૂપે હતા ત્યારે છેલ્લી ઘડીમાં નવકાર પ્રાપ્ત થયેલ. અર્જુનમાળીની આસુરી શક્તિ ઉપર સુદર્શન શેઠની આધ્યાત્મિક શક્તિએ વિજય મેળવ્યો તેનું મૂળ ઉપસર્ગ વખતે

નમસ્કાર મહામંત્રનું એકચિત્ત ધ્યાન હતું. સુરસુંદરી અને અમરકુમારની યુગલ જોડી નવા જીવનમાં નવકારના ઉપકારે કેવા ચમત્કારો સર્જેલ તે તો તેમના કથાનકથી જાણી-માણી શકાય તેમ છે. મૃત્યુ વેળાએ પ્રાપ્ત થયેલ નવકારના પ્રતાપે જ તો તે બળદ તરત પછીના ભવમાં રાજપુત્ર થયો, સમડી મરીને ભરૂચમાં રાજકુંવરી સુદર્શના બની, જટાયુને શ્રીરામ થકી નવકાર પ્રાપ્ત થયો જેના પ્રતાપે મરણ પ્રશ્નાત્ મહેન્દ્ર દેવલોકે દેવરૂપે હાલમાં સુખો માણે છે. દેવતાના ભવ પછી મરીને વાંદરો બનેલો એક જીવાત્મા ફરી વાંદરાના જ ભવમાં નવકાર પામી દેવલોક ગયો. ઈતિહાસમાં આવાં અનેક દૃષ્ટાંતોના ઉલ્લેખો મળે છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૭- અડસઠ અક્ષરો અને અડસઠ તીર્થોનો શો સંબંધ ?

જવાબ - જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે તન-ધનની શક્તિના વ્યય પછી મુખ્ય ૬૮ તીર્થોની જાત્રાનું જેટલું ફળ મળી શકે તેથીય વધુ ફળ ફક્ત મનશક્તિના વ્યયથી ધ્યાનમાં ને જાપમાં ગણાતા ફક્ત એક સંપૂર્ણ નવકારથી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે; કારણકે ૬૮ અક્ષરો પૈકી દરેક અક્ષરમાં એક હજાર આઠ વિદ્યાઓ વિલાસ કરે છે, ઉપરાંત **Short and Sweet** મંત્ર નવકાર પુણ્ય સંયમ તો કરાવે જ છે, સાથે કુર્મોનો ક્ષય પણ.

આબુ, અષ્ટાપદ, ગિરનાર, સમ્મેતશિખર, શત્રુંજય સાર... એ પાંચેય તીર્થો આ ભરતક્ષેત્રનાં મુખ્ય સિદ્ધતીર્થો છે. પાંચ પરમેષ્ટિના નામના પ્રથમ અક્ષર પણ આ પાંચેય તીર્થો સાથે અગમ્ય સંબંધ ધરાવે છે. અરિહંત પરમેષ્ટિનો અ = અષ્ટાપદ, સિદ્ધનો = સિદ્ધાયલ (શત્રુંજય), આચાર્યનો આ = આબુ, ઉપાધ્યાયનો ઉ = ઉજ્જયંત તીર્થ (ગિરનાર) તથા સાધુ પરમેષ્ટિનો સ = સમ્મેતશિખરજી તીર્થની ભાવયાત્રા કરાવવા સંપૂર્ણ સમર્થ છે જ,

બસ, આ પ્રમાણે શ્રમણોપાસક તથા શ્રમણની

વચ્ચે વાર્તાલાપ વધી રહ્યો હતો ત્યારે નવ-દસ મિનિટ તો ક્યાંય વીતી ગઈ, પણ નવકાર વિષયક વાર્તા ન ખૂટી, સમયના અભાવે વાર્તાલાપને સંક્ષેપવો જરૂરી હતો, તેથી શ્રમણે તે શ્રાવકના અન્ય પ્રશ્નો પણ પૃચ્છામાં લઈ લીધા અને અન્ય મુલાકાત વખતે તેનો ખુલાસો કરવા નિર્ધાર્યું, પણ તેથી તો ફક્ત બે-ત્રણ વ્યક્તિને વ્યક્તિગત લાભ થાય. બાકી અનેક તો આવી જ્ઞાનચર્યાથી વંચિત રહી જાય. તેથી તે શ્રાવકની મહેચ્છાને વધાવી પછીના પ્રશ્નોના પ્રશસ્ત પ્રત્યુત્તર પણ આ લેખના માધ્યમે પાઠવવા પ્રયાસ થયેલ છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૮- નવકારનાં નવ પદનું કોઈ વિશેષ રહસ્ય ખરું ?

જવાબ - નવકારનાં નવ પદ છે, જેમાં પાંચ પદો પાંચ પરમેષ્ઠિની પ્રશસ્તિ કરી વંદના કરાવે છે, અને છેલ્લાં ચાર પદો વંદનાના લાભથી પ્રશસ્તિ કરી પરમેષ્ઠિનું ગૌરવ વધારે છે. આ નવ પદો શાશ્વત છે, જે ઉપર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીએ યોગશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં સુંદર વિવેચન કરેલ છે. અંતિમ પદ “પદમં હવઈ મંગલમ્”ને બદલે “પદમં હોઈ મંગલમ્”નો પ્રયોગ થતાં આચાર્ય કક્કસૂરિજીએ પ્રચંડ વિરોધ કર્યો ને ગુજરાત છોડી ચાલ્યા, ત્યારે પૂ. હેમચંદ્રાચાર્યજીએ પોતાના ભક્ત કુમારપાળ રાજાને માધ્યમ બનાવી આ કક્કસૂરીશ્વરજીએ રોક્યા ને સામે ચડી પાઠાંતર બદલ માફી માંગી. આ ઉપરાંત પણ નવ પદમાં નવ નિધિ બક્ષવાની કેવી ગુપ્ત તાકાત છે તથા નવકારની આઠ સંપદાઓ કઈ રીતે આઠ સિદ્ધિઓ સાધી શકાવે છે તેવી ઘણી રહસ્યમય ચર્યાઓ શાસ્ત્રોમાં જાણવા મળે છે.

ઉપરાંત નવનો આંકડો પણ એવી વિશિષ્ટતા ધરાવે છે કે કોઈ પણ રકમની સંખ્યાના અંકોનો સરવાળો કરી તે પ્રાપ્ત સરવાળાની રકમને

મૂળ રકમમાંથી બાદ કરીએ ત્યારે આવેલ રકમનો સરવાળો નવ થશે. જેમ કે બે આંકની રકમ ૩૨, તેના ૩ + ૨ નો સરવાળો ૫, તેને ૩૨ માંથી બાદ કરતાં ૩૨-૫ = ૨૭ થાય, તે ૨૭ના ૨ + ૭ = ૯ થાય. તેમ ત્રણ આંક ૩૩૩ નો સરવાળો ૯, તેને ૩૩૩માંથી બાદ કરતાં આવે ૩૩૩-૯ = ૩૨૪, અને ૩ + ૨ + ૪ = ૯ જ થાય. આવી રીતે ચાર આંકની રકમ ૪૧૫૨ - ૧૨ = ૪૧૪૦નો સરવાળો = ૯ થાય.

નવકારના પાંચ પરમેષ્ઠિના ગુણો ૧૦૮ (૧૨ + ૮ + ૩૬ + ૨૫ + ૨૭) જેના કારણે નવકારવાળીના પારા પણ ૧૦૮ છે. તેનો સરવાળો પણ ૧ + ૦ + ૮ = ૯ થાય છે. ગ્રહો ૯, સમસ્ત સંસારને સમજવા તત્ત્વો પણ ૯ છે. બ્રહ્મચર્યની વાડો પણ ૯ છે તેવી રીતે ઠાણાંગ નામના આગમમાં આવતા નવના પ્રત્યેક આંક સ્થાન સાથે નવકાર ગૂઢ અને ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે, જેનાં રહસ્યો સમજવા કલાક, દિવસો કે માસ પણ ઓછા પડે તેમ છે. છતાંય મેઘાવી માનવ નવકારના નવ પદ સાથે સંકળાયેલ શુભ તત્ત્વને સુપેરે પિછાણી શકે છે, રહસ્યોના ઊંડાણ સુધી પ્રવેશી શકે છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૯- શાસ્ત્રો કહે છે કે નવકારમંત્રનો ફક્ત એક અક્ષર ‘ન’ બોલતાં સાત સાગરોપમ, સાત અક્ષરનું પહેલું પદ ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલતાં પચાસ સાગરોપમના અને સંપૂર્ણ નવકાર બોલતાં ૫૦૦ સાગરોપમ સુધી રહી શકનાર કર્મો ખપી જાય છે. આવી જંગી તાકાત પાછળ રહસ્ય શું છે ?

જવાબ - આશ્ચર્ય થાય તેવા આંકડા છે. પણ મૂંઝાવા જેવું કશુંય નથી, કારણ કે જીવાત્મા જ્યારે મિથ્યાત્વ દશામાં હોય ત્યારે માનકષાયને કારણે મોહનીય કર્મોની (કષાયોની) ઉત્કૃષ્ટ ૪૦ કોટાકોટી સાગરોપમ સુધી ચાલી શકે તેટલી લાંબી અને સમક્તિ મળ્યા પછી પણ માન-અભિમાનને વશ બની એક

કોટાકોટીથી અંદરની લાંબીલયક કર્મસ્થિતિઓ બાંધી નાખે છે. તે માન કષાયનું અભિમાન માર્દવ (મૂઠ્ઠા) ગુણ પ્રતિપક્ષે રહી તોડી નાખે છે. અને તે માર્દવનું મૂળ વિનય, વિનયના મૂળમાં પરમેષ્ટિ-વંદના છે, માટે તે વંદનાનું સૂત્ર સચોટ જપવામાં આવે તો ૪૦ કોટાકોટી કે એક કોટાકોટીની અંદર જ રહેલા ૫૦૦ સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ કાપી નાખે કે તેટલાં દુઃખો દૂર કરી નાખે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

નમસ્કાર મહામંત્ર એટલે માન-કષાય ઉપર મહાવિજય મેળવવા મહાન વંદના સૂત્ર.

જિજ્ઞાસા નં. ૧૦- 'એ છે ચૌદ પૂરવનો સાર' એમ શાથી કહી શકાય છે ?

જવાબ - પ્રવજયા પ્રાપ્ત કરી પ્રાપ્ત પુરુષાર્થના પંથે સાધકાત્મા ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરે છે. વારંવાર પારાયણ કરી ૧૪ પૂર્વોને ધારી - અવધારી રાખે છે, પણ જ્યારે આયુબળ ખૂટે ત્યારે સ્મરણશક્તિ પણ તૂટી શકે, આવી મરણ વેળાએ ૧૪ પૂર્વોનું સ્મરણ - પારાયણ થવું સાવ દુર્લભ - દુષ્કર કહેવાય, તેથી પોતાના મૃત્યુને મહોત્સવ બનાવી દેવા ચૌદ પૂર્વીઓ પણ અંતિમ અવસ્થા વખતે શાસ્ત્રપાઠ ગૌણ કરી નવકારનું સ્મરણ કરવા લાગે છે, જેના બળે સમાધિમરણ મેળવી શકે છે. કારણ કે જે ૧૪ પૂર્વોની પ્રરૂપણા છે તેમાં અરિહંત તથા સિદ્ધો, દેવ તથા આચાર્ય - ઉપાધ્યાય અને સાધુ ગુરુપદે બિરાજી, પ્રવચનના માધ્યમે ધર્મની પ્રરૂપણા કરે છે. આમ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો સરવાળો = નવકાર મહામંત્ર છે. સંપૂર્ણ ધર્મતત્ત્વનો સાર છે તેથી ૧૪ પૂર્વોનો પણ સાર બને છે. અને તેની પારમાર્થિક પુણ્ય શક્તિઓ કુમરણનું મારણ બની શરણાગતને શરણ આપવા સમર્થ બને છે.

જિજ્ઞાસા નં. ૧૧- નવકારનાં પાંચ પદોના

પૂર્વે 'ઓમ' બોલવો જરૂરી છે ?

જવાબ - 'ઓમ' સ્વયં મંત્રાક્ષર છે. પાંચેય પરમેષ્ટિઓને ફક્ત એક જ અક્ષર વડે સ્પર્શી લેવા કુદરતી રચના છે. 'ઓમ' અક્ષરની નિષ્પત્તિમાં પાંચ પરમેષ્ટિ નિમ્ન પ્રકારે સંકળાયેલ છે.

અરિહંતનો 'અ', અશરીરી (સિદ્ધનો)- નો પણ 'અ', આચાર્યનો 'આ', ઉપાધ્યાયના 'ઉ' તથા મુનિ પદનો 'મ', આમ અ + અ + આ + ઉ = ઓ ને માથે મુનિપદનો મ મળતાં જે રચના થાય છે તે જ 'ઓમ' મંત્રાક્ષર કહેવાય છે. માટે પાંચ પદ સાથે 'ઓમ'નું ઉચ્ચારણ થાય તો સુવર્ણ સુગંધ, શિખર માથે કળશ જેવું શોભાસ્પદ કહેવાય.

જિજ્ઞાસા નં. ૧૨- આ ઉપરાંત નવકારની અનેક ખૂબીઓ સાંભળી છે, વિશેષ કોઈ ખૂબીઓ ખરી ?

જવાબ - ખૂબીઓ એટલી બધી કે તેનો મહિમા અગમ અપાર, કહેતાં ન આવે પાર. મહાનિશીથમાં નવકારને પંચમંગલ કહ્યો છે, ઉપરાંત મહાશ્વતસ્કંધ કહેવાય છે, શાશ્વત તથા પ્રાકૃતિક મંત્ર પણ કહેવાય છે.

પ્રાયશ્ચિત પેટે પણ જે ઉપવાસ, આયંબિલ કે બિયાસણું પણ ન કરી શકે તેને માટે પ્રાયશ્ચિતથી પાર ઊતરવા વીસ બાંધી પારાની નવકારવાળી ગણવાનું વિધાન જ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે, તે પણ નવકારનો પ્રભાવ પ્રકાશિત કરે છે.

આ નવકાર ઉપર વધુ વિસ્તારપૂર્વક વિવેચના પણ તે જ સમજી કે કરી શકે છે. જેના જીવનમાં સરળતા - શુદ્ધિ વગેરે કારણે આ મંત્ર આત્મસાત્ થાય, યુગપ્રધાન જેવા પ્રખર પુરુષોએ પણ નવકારને સાધવા જબ્બર પુરુષાર્થ કરેલ છે. પૂ. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ તો પોતાનાં ભવ ઉપકારી સંસારી માતૃશ્રી પ્રવર્તિની સાધ્વી પાહિણીના કાળધર્મ પ્રતિ શ્રદ્ધાંજલિ દેવા એક કોડ નવકાર જાપનો

અભિગ્રહ કર્યો હતો. બ્રહ્મચારી પેથડ મંત્રીએ નવકાર તપની આરાધના નિમિત્તે ઊજમણું કરી ઉત્તમ વસ્તુઓના ૬૮-૬૮ નંગ ચડાવ્યાં હતાં.

જન્મ લેતાં જ સર્વ પ્રથમ નવકાર કાનમાં પડે તે જીવાત્માનું જીવન જીવંત બની જાય છે, તેમ મરણ વખતે નવકાર કાને જતાં મરણ સુધરી જાય છે. નવકાર પ્રત્યેક સમસ્યાનું એકમાત્ર સમાધાન છે. તે પણ નવકારની મહત્તા સૂચવે છે.

નમસ્કાર મહામંત્ર ઉપર અનેક વિદ્વાનોએ સુંદર ચિંતન-મનન-નિદિધ્યાસન કરી સમસ્ત સમાજને સારું એવું તત્ત્વ પીરસ્યું છે. પ્રભાવક સત્ય

ઘટનાઓ ઉપર પણ અનેક પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે. જેમણે જેમણે આ મંત્રની મૌલિક શક્તિઓ જણાવવા પોતાની બૌદ્ધિક શક્તિ લગાવી છે તેમણે હકીકતમાં શાસન સેવા કરી છે. નિર્જરા કે પુણ્ય પેદા કર્યું છે.

કોડ નમન છે તે નમસ્કાર મહામંત્રને કે જેના પસાયે સુખ-સંપત્તિ-સૌભાગ્ય સમૃદ્ધિ, શાંતિ-કાંતિ, સમતા-સમાધિ આદિ સુતત્ત્વો સંપ્રસારણ સંપ્રાપ્ત કરી રહ્યાં છે.

નમસ્કાર, નમસ્કાર, નમસ્કાર: નિત્ય નમસ્કાર હો નમસ્કારને.

શ્રી નવકારનું ફળ

શ્રી નવકાર એટલે 'સવ્વપાવપ્પણાસણો' જ્ઞાનીઓનો આપેલ કોલ છે. સવ્વ - બધી જાતના.

પાવ = વિકાસને અવરોધક બધાં તત્ત્વો (ગરીબી, રોગ, માનસિક ઉપાધિ વગેરે)

પ્પણાસણો = એટલે મૂળમાંથી નાશ કરનાર અર્થાત્ શ્રી નવકારથી બધી જાતના પાપો મૂળમાંથી હટી જાય છે.

એટલે શ્રી નવકારના આરાધકને ગમે તેવી મુસીબતોમાં પણ દરેક મુસીબત કર્મના ઉદયથી જ થતી હોવાનું ચોક્કસ હોઈ કર્મના ઉદયને ટાળવા-હટાવવા સમર્થ, સર્વશ્રેષ્ઠ શ્રી નવકાર સિવાય બીજા કોઈનું સ્મરણ આવે જ નહિ.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો આરાધક કદી પણ કર્મસત્તાથી હેરાન થાય નહિ, કેમકે શ્રી નવકારની આરાધના એટલે ધર્મ મહાસત્તાની

શરણાગતિનો સ્વીકાર, એટલે કર્મસત્તા આપણી અંતરાત્મ શક્તિના વિકાસમાં અનુકૂળ થઈને રહે.

શ્રી નવકારના આરાધકને શારીરિક, માનસિક કે કંઈપણ આફત ઉપાધિ આવે ત્યારે શ્રી નવકારમાં વૃત્તિઓને લઈ જઈ આંતરિક સંવેદનાભર્યો જાપ કરવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય કરવો ગમે જ નહિ. કેમકે એક વાત ચોક્કસ છે કે આવેલ આફત-દુઃખો, દર્દ અથવા વિષમ પરિસ્થિતિ કર્મના ઉદય વિના આવતી નથી તે કર્મના ઉદયને મૂળમાંથી હટાવવાની પ્રબળ શક્તિ શ્રી નવકારના એકેક અક્ષરમાં અખૂટ ભરી છે. એટલે શ્રી નવકારનો આરાધક જરા પણ મૂંઝાયા વિના નાનું બાળક ગભરાય કે આફત આવે કે તરત માની સોડમાં સમાય તેમ આપણે આપણી વૃત્તિઓને ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં કે જે તે બાહ્ય ઉપાધિઓના પ્રબંધમાં ફસાવવા કરતાં અંતરના પુકાર સાથે શ્રી નવકારના શરણે જવાની તત્પરતા કેળવવાની જરૂર છે.

શ્રી નવકાર મહામંત્રની વિડંબનાની પરંપરાઓ

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ

શ્રી નવકાર મહામંત્ર જૈનશાસનમાં સર્વોપરી સ્થાન ધરાવનાર અતિ મહત્વનો પવિત્રતમ અને શક્તિશાળી શ્રેષ્ઠ નમસ્કાર છે. તેમાં ય 'નમો' પદ આરાધનારૂપ છે. આત્માની ભૂમિકા તેવા પ્રકારની હોય તો આરાધના રૂપ નમસ્કાર માત્રથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી આપવાની તેમાં શક્તિ છે.

તેવા પ્રકારની આત્માની ભૂમિકાનું સર્જન ધડાવશ્યકમય શ્રી સામાયિકસૂત્ર નિર્દિષ્ટ અનુષ્ઠાનો દ્વારા થઈ શકે છે, અથવા એ અનુષ્ઠાનો નમસ્કારનાં સ્વરૂપ બની રહે છે.

બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવવા માત્રથી સક્રિય નમસ્કાર થઈ શકતો નથી. શ્રી સામાયિક સૂત્રમાં નિર્દિષ્ટ છ આવશ્યકથી તેની સફળ સક્રિયતા થાય છે. મન, વચન, કાયાના સંબંધો વગેરે તેના સ્મરણ-ઉચ્ચાર વગેરે સાથે જોડાય છે. તેથી પવિત્રતા તેમાં સંવાદિત થાય છે. દિવસ, રાત્રિ, પક્ષ, ચાતુર્માસ, વાર્ષિક અનુષ્ઠાનો દ્વારા વ્યાપક સંબંધ સતત જોડાતો રહે છે. જે અનાયાસે અનેક આધ્યાત્મિક ફળ આપે છે.

તેને બદલે રેકર્ડમાં નવકારને ઉતારવો એ તેની ભયંકર વિડંબના સિવાય કશું ય નથી, જે પંચપરમેષ્ઠિ ભગવાન નવપદમાં પૂજાય છે, સિદ્ધયકમાં પૂજ્ય છે, જેને માટે વિધિવિધાન, અનુષ્ઠાન, પૂજા દ્રવ્ય સામગ્રીનો ઉપયોગ થાય છે. તે ફોનોગ્રાફની રેકર્ડમાં ઉતારાય, આત્માથી દૂર રખાય શું આ જેવી તેવી વિડંબના છે? જેવું તેવું અપમાન છે? પ્રાણભૂત પ્રિય વ્યક્તિને કોઈ પરાયાને હવાલે કરાય તેવી રીતની આ સ્થિતિ થાય છે.

આજે ધર્મક્ષેત્રમાં સ્વચ્છંદતાનું જે ધમસાણ ચાલી રહ્યું છે, તેમાં એક બાબતનો ઉમેરો થાય છે. પૂજ્ય મા બાપને સગવડોથી ભરપૂર વૃદ્ધાશ્રમમાં મોકલવાં એ જેમ વાસ્તવિક રીતે તેઓનું અપમાન છે. તેવી સ્થિતિ પૂજ્યતમ નવકારમંત્રની કરાય છે. આ રહસ્ય વખત જતાં બરાબર સમજાશે, ત્યારે તેની વિડંબનાનો કોઈ જુદો જ પ્રકાર શરૂ થઈ ગયો હશે. રત્નજડિત સિંહાસન ઉપર બેસાડવા લાયક રાજાને તેથી ઊંચા ઘાસના ઢગલા ઉપર બેસાડવા જેવું થાય છે.

શ્રી નવકારમંત્ર એ ઉત્સર્ગ સ્થાન ઉપર છે, ત્યારે શ્રી 'કરેમિ ભંતે'ની આરાધના અપવાદ સ્થાન ઉપર છે. તે બંનેયનાં જે સાચાં સ્થાનો છે, તેને બદલે તેમાં આગળ પાછળ પૂરતો જ ફેરફાર તે પણ મહા આશાતનારૂપી બની રહે છે.

શ્રી નવકારમંત્ર એ છૂટાં છૂટાં પાંચ અધ્યયન અને યુલિકારૂપ મહાશ્રુતસ્કંધ છે. તેનું એક કવિતાની કડી રૂપે ગાન કરવું એ પણ તેની આશાતના છે. વરઘોડામાં, સામૈયામાં, સ્નાત્રની શરૂઆતમાં ક્યાંક ક્યાંક આ મહાશ્રુતસ્કંધને સમૂહગાનમાં ગાવાના પ્રસંગો બનતા હોય છે. આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે?

જમાનાને નામે કૂદનારા લોકો ગુરુ મહારાજનું પણ માને તેમ નથી હોતા. શ્રીમંતો અને અર્ધદગ્ધ સમજનારા ગૃહસ્થોને સમજાવવું મુશ્કેલ છે. વળી જ્યારે પૂજ્ય પુરુષો પણ કલાને નામે કે બીજી રીતે આવા સ્વચ્છેદ પ્રવર્તનમાં સીધો કે આડકતરો ભાગ ભજવતા હોય, તે સ્થિતિમાં ગૃહસ્થોને શું કહી શકાય?

જે વસ્તુ જે યોગ્યતા ધરાવતી હોય, તે રીતે,

તે સ્થાને તેનો ઉપયોગ ઉચિત ગણાય. જેઓની ઈચ્છા શ્રી મહામંત્રનો લાભ ઉઠાવવાની હોય, તેઓએ શાસ્ત્રોક્ત વિધિવિધાન તથા સ્મરણ પ્રકારાદિક પ્રણિધાન વગેરે પૂર્વક સ્મરણાદિ કરવાં જોઈએ.

પૂજ્ય મુનિ મહારાજશ્રી તેમના સાધુવેશમાં ઉચિત સ્થાને ઉચિત રીતે વિધિપૂર્વક દર્શન-વંદના પાત્ર છે અને તે રીતે દર્શન વંદન, ઔચિત્યયુક્ત ગણાય. સિનેમાનાં નટ-નટીઓને જોવા માટે તેના ચાહનારા લોકોનાં ટોળાં ને ટોળાં તલપાપડ થતાં હોય છે. તે રીતે ગુરુનાં દર્શન તે અનુચિત પ્રકાર છે.

જૈનધર્મની ઘણી બાબતોમાં યોગ્ય વિવેક અને તેની રીત વગેરે સમજવાનાં હોય છે.

શ્રી નવકાર મંત્રની રેકર્ડ

શ્રી નવકારમંત્રનું સ્મરણ એ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાનો ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. તેવા પ્રકારના પ્રબળ સાધક આત્માઓ શ્રી નમોક્કાર મંત્રની આરાધના મારફત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે મોક્ષની સન્મુખ જઈ શકે છે.

પરંતુ દરેક જીવ ઉત્સર્ગ માર્ગે ચાલી શકતો નથી. બધા જીવો ઉત્સર્ગ માર્ગની આરાધના નથી કરી શકતા. તેથી શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ છ આવશ્યકમય વિસ્તૃત સામાયિક ધર્મનો અપવાદમાર્ગ બતાવ્યો છે.

સામાયિકની આરાધનાનો આ અપવાદમાર્ગ પણ જેઓ ન લઈ શકે, તેઓને માટે અતિ અપવાદ રૂપ નમોક્કાર સ્મરણ પણ અવલંબન રૂપ બની શકે તેમ છે. અર્થાત્ શ્રી નમોક્કાર અધ્યયનનું સ્મરણ પરમ ઉત્સર્ગ રૂપ પણ છે. અને પરમ અપવાદ રૂપ પણ છે. કેમકે જીવોની કક્ષાની અપેક્ષાએ ધર્માચરણની વ્યવસ્થા હોય છે.

પરમ અપવાદરૂપે નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરવામાં પણ વિધિ, મર્યાદાઓ સાચવવાનાં હોય છે, અને વ્યક્તિએ જાતે સ્વેચ્છાથી તેનું સ્મરણ કરવાનું હોય છે. તેમાં ભાવભક્તિની જેટલી મીઠાશ તેટલી સફળતા.

શ્રી નવકારમંત્રની રેકર્ડ ઉતારવાથી અને ઘેર ઘેર તેનો ધ્વનિ પહોંચાડવાથી થોડે જ લાંબે ગાળે તે ઉપેક્ષાપાત્ર બની જઈ અપમાનની કક્ષામાં મુકાયા વિના રહેશે નહીં. વિશ્વવંદ્ય મહામંત્રને રેકર્ડમાં ઉતારી તેને પદ્ધતિસરના લીલામ જેવી સ્થિતિમાં મૂકી દેવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં બાળજીવો તરફથી મહત્તા મળવી વગેરે તાત્કાલિક લાભો તેનાથી દેખાશે, પરંતુ પરમાર્થે એ મહામંત્રનું અપમાન છે, આશાતના છે, જે પરિણામે શાસન, સંઘ, ધર્મ તથા આત્મવિકાસના માર્ગને હાનિકર છે.

વળી સાંસ્કૃતિક તત્ત્વોનું ભૌતિક પ્રાગતિક સ્વરૂપમાં રૂપાંતર એ જ મોટામાં મોટી આશાતના છે. સંતને ડાકુના રૂપમાં ફેરવી નાખવા જેવું બને છે. છકાયના રક્ષક જૈન મુનિને સિનેમાના એક્ટરના રૂપમાં ફેરવી નાખવા જેવું બને છે.

ત્રીજું શ્રી નમોક્કાર મહામંત્ર એ મહાશ્રુત છે, તે બે ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. અધ્યયન રૂપ, શ્રુતસ્કંધ, અને ચૂલિકા (પરિશિષ્ટ) રૂપ.

અધ્યયન વિભાગમાં છૂટા છૂટા પાંચ નમસ્કારો છે. તેને સંગીતની એક એક કડી રૂપ બનાવી દેવામાં તેની અધ્યયનાત્મકતાની ઉપેક્ષા કરી તેને છિન્નાભિન્ન કરી દેવાય છે. રૂપાંતર થઈ જવાથી તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ટકી રહેવા પામતું નથી.

નવકાર મંત્રનો વિકૃત અર્થ

ઈતર ધર્મોમાં પણ જૈન આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સાધુને યોગ્ય જીવન ધરાવનારા કોઈ જીવો સંભવી શકે. છતાં તેઓને શ્રી નવકાર મંત્રમાં નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો નથી. કેમકે ગમે તેવા

વિદ્વાનને પણ જ્યાં સુધી અમુક પ્રકારની ડિગ્રી અપાયેલી નથી હોતી ત્યાં સુધી વ્યવહારમાં તેની તે રીતે ઓળખાણ કરાવી શકાતી નથી. સરકારી અમલદારીનો જે હોદ્દો હોય તે પ્રાપ્ત થયા વિના તેનો તે રીતે વ્યવહાર કરી શકાતો નથી.

જૈન મુનિને પણ વિધિપૂર્વક આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય પદવી ન આપવામાં આવી હોય, ત્યાં સુધી તેમને પણ તે રીતે વ્યવહારમાં ઓળખાવી શકાતા નથી. તો પછી દુનિયાભરના દરેક પ્રકારના વિદ્વાનો કે આચાર પ્રવૃત્તિ કરાવનારાઓને નમસ્કાર મંત્રમાં સ્થાન શી રીતે હોઈ શકે ?

પ્રથમ પદમાં જૈનશાસન રૂપ તીર્થના સ્થાપનારાઓને જ નમસ્કાર છે. તેમાં પણ મુખ્યતયા ભાવનિક્ષેપાના તીર્થકરોને નમસ્કાર છે. નામ, સ્થાપના કે દ્રવ્ય નિક્ષેપાના અર્હતનો ત્યાગ નથી. પરંતુ મુખ્યતા ભાવનિક્ષેપનાના અર્હતની છે. નમો પદમાં જે ફોર્સ છે, જે ભાર મુકાયો છે. તે મુખ્યપણે પ્રધાનપણાનો નિર્દેશક છે. ગૌણ અર્હતને નમસ્કાર ઉપર ભાર નથી.

એ પ્રમાણે સિદ્ધોને નમસ્કારની બાબતમાં પણ સમજવું. કર્મનો સંબંધ સર્વથા છૂટતાં જ જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, તે સિદ્ધપણાની મુખ્યતાએ નમસ્કાર છે. મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થયા પહેલાંની અવસ્થાને દ્રવ્ય નિક્ષેપે સિદ્ધ કહી શકાય છે, પરંતુ તેને નમસ્કાર નથી. એ પ્રમાણે સ્થાપના સિદ્ધ વિશે પણ સમજવું - તો પછી બીજી રીતના સિદ્ધ ગણાતાઓને નમસ્કાર થવાની વાત ન હોવા વિશે તો પૂછવું જ શું ?

વળી શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શ્રુતસ્કંધનાં પાંચેય અધ્યયનોનો પ્રથમ દર્શને જ સર્વગ્રાહ્ય અર્થપ્રધાન અર્થ જ રહેવો જોઈએ. બાળજીવો બીજા ગૌણ અર્થોનું પ્રણિધાન ન કરી શકે. માટે તેના પ્રણિધાનમાં મુખ્ય પ્રધાન અર્થોને જ નમસ્કાર

કરાવવાનું સમજાવી શકાય. તે સ્થિતિમાં સર્વધર્મને માન્ય અર્હત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર કરવાની વાત કરવી શી રીતે સંગત હોઈ શકે ?

કેવળજ્ઞાની ભગવંતો સર્વજ્ઞ અને વીતરાગી હોવા છતાં જો તેઓ જૈનશાસનની સ્થાપના કરનાર તીર્થકર રૂપ ન હોય તો તેમને પણ પ્રથમ પદમાં નમસ્કાર નથી. તેવા કેવળજ્ઞાની આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય તરીકેની કામગીરી બજાવતા ન હોય, અને તે જાતની પદવી પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેમને ત્રીજા કે ચોથા પદમાં પણ નમસ્કાર નથી. તેમને સાધુપદમાં નમસ્કાર થતો હોય છે. પછી બીજાની વાત શી કરવી ?

સાધુપદથી પણ છ જીવ નિકાયના રક્ષક અને મુખ્યપણે સાનુબંધ પંચ મહાવ્રતના ધારકને નમસ્કાર થાય છે. બીજું સાધુ અવસ્થા અનેક પ્રકારની હોય છે. એક દિવસના દીક્ષિતથી માંડીને કેવળજ્ઞાની સુધીના સાધુ સંભવે છે. અનેક પ્રકારના સાધુઓ હોય છે, તેમની અનેક કક્ષાઓ હોય છે. માટે “લોએ” અને “સર્વ” શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે.

આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય માટે પદવીધરપણું મુખ્ય અપેક્ષિત છે. શ્રી અરિહંત પ્રભુ માટે ૧૭૦ નિયત સ્થાનો ઉપરાંત તીર્થસ્થાપકપણું અપેક્ષિત છે. ત્યારે સાધુઓ લોક તથા અધોલોકમાં પણ સંભવતા હોય છે. અઢીઢીપ બહાર પણ સંભવતા હોય છે. એ કારણે ‘લોએ’ અને ‘સર્વ’ શબ્દ ખાસ જરૂરી રહે છે. પરંતુ એટલા ઉપરથી બીજા ધર્મના સાધુઓને તેમાં નમસ્કાર અપેક્ષિત નથી.

આ રીતે વિશિષ્ટ આત્માઓને જ પંચપરમેષ્ઠિમાં નમસ્કાર થાય છે. પરમ સ્થાનમાં રહેલાઓને જ નમસ્કાર થાય છે. એ ભાવ ‘પરમેષ્ઠિ’ શબ્દ જ સૂચવે છે અને પ્રધાનપણાની મુખ્યતાથી ભાવનિક્ષેપો પ્રધાન છે.

બાળમાનસના આત્માઓનો વિના કારણ બુદ્ધિભેદ થાય તેમ સજજનોએ ન કરવું જોઈએ.

જૈન ધર્મનું હાર્દ : શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

જિજ્ઞાસા એ જ્ઞાનની જનની છે. સત્યના શોધક અને અધ્યાત્મજિજ્ઞાસુ સતત જિજ્ઞાસા અને ખોજવૃત્તિથી સત્યપ્રાપ્તિ કરતો હોય છે.

જૈન ધર્મમાં પાંચ મહાવ્રતમાં અહિંસા પછી તરત જ સત્યને સ્થાન અપાયું છે. એ બાબત દર્શાવે છે કે આ ધર્મમાં જડતા, વહેમ, અસત્ય, રૂઢિચુસ્તતા કે ગતાનુગતિકતાને ક્યાંય સ્થાન નથી.

એક સવાલ એ છે કે નમસ્કાર મંત્રમાં આપણે કોને નમસ્કાર કરીએ છીએ ?

હકીકતમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર જૈન ધર્મના હાર્દને હૂબહૂ પ્રગટ કરે છે. જૈન ધર્મ એ ભાવનાનો ધર્મ છે. આધ્યાત્મિક ઊર્ધ્વીકરણ સધાય ત્યારે વ્યક્તિનાં નામ-દામ કે ગામ કશા ય મહત્વનાં રહેતાં નથી. માત્ર એની આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિ જ મહત્વની બને છે.

આથી નમસ્કાર મહામંત્રમાં પદને નમસ્કાર છે, ગુણને નમસ્કાર છે, કોઈ વ્યક્તિવિશેષને નમસ્કાર નથી. વિશ્વના અન્ય ધર્મોના મહામંત્રોને જોઈએ ત્યારે ખ્યાલ આવે કે તેમાં તો અમુક વ્યક્તિ વિશેષને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તેમનું શરણ સ્વીકારવામાં આવે છે, જ્યારે નમસ્કાર મંત્રની મહત્તા જ એ છે કે એ વ્યક્તિવિશેષને બદલે ગુણને નમસ્કાર કરે છે, પરિણામે આ મંત્ર એ સાંકડા સાંપ્રદાયિક સીમાડાઓને વટાવી જાય છે. માનવી-માનવી વચ્ચેની ભેદરેખાઓને ભૂંસી નાંખે છે અને જીવમાત્ર માટેનો મંત્ર બની રહે છે.

કોઈપણ જાતિ કે કોઈપણ દેશની વ્યક્તિ જે આ ગુણની આરાધના કરવા ચાહતી હોય તેનો

આ મહામંત્ર છે. એમાં કોઈ ચોક્કસ કાળમાં વસેલું મર્યાદિત સત્ય નથી. પરંતુ જીવમાત્ર માટેનું કાલાતીત સનાતન સત્ય રહેલું છે. પરિણામે નમસ્કાર મહામંત્ર એ સાંપ્રદાયિક મંત્ર નથી, બલકે સ્વરૂપ મંત્ર છે. જીવમાત્રના સત્ય સ્વરૂપને એમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક જીવ એના અંતરમાં તો જાણે - અજાણ્યે નમસ્કાર મહામંત્રની ભાવના જ ધરાવતો હોય છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં આવતો “અરિહંત” શબ્દ અનેકની જિજ્ઞાસા જગાડી ગયો. ‘અરિ’ એટલે દુશ્મન અને ‘હંત’ એટલે હણનાર - એવો એનો અર્થ પ્રચલિત છે. શબ્દોનો અર્થ એની ધાતુ પરથી થતો હોય છે, પરંતુ કેટલાક શબ્દોનો અર્થ વ્યવહારમાં જુદી રીતે સમજાવવામાં આવે છે, જેમકે “શ્રાવક” શબ્દનો ધાતુ પરથી થતો અર્થ જુદો છે. પરંતુ ઘણીવાર શ્ર-વ-ક એ શબ્દોને લક્ષમાં રાખીને ‘શ્રદ્ધા, વિવેક અને ક્રિયા’ ધરાવનાર શ્રાવક કહેવાય તેવો અર્થ કરવામાં આવે છે.

આ રીતે ‘અરિહંત’ શબ્દને ‘અરિહંત’ શબ્દનો વિરોધી માનવામાં આવે છે. અરિહંત એટલે શત્રુઓથી હણાયેલો અને અરિહંત એટલે શત્રુઓનો હણનારો.

હણવાનું છે કોને ? દુશ્મન છે કોણ ?

આ અરિ એટલે આત્મદ્રવ્યના પુદ્ગલદ્રવ્યને ગણવામાં આવે છે. આ પુદ્ગલની સાથે જોડાયેલા રાગ દ્વેષને કારણે મોહ, માયા, મમતા, લોભ, માન અને ક્રોધ જાગે છે. આમાંનો એક દુર્ગુણ હોય તો તે બધા દુર્ગુણ જગાડનારો બને છે. આ બધા શત્રુઓને હણીએ તો જ અરિહંતની ભાવના સિદ્ધ થાય. આમ અરિહંત એટલે કે પુદ્ગલ દ્રવ્ય અને અંતરંગ, અર્થાત્

રાગદ્વેષ જેવા ભીતરના અરિઓને જેણે હણી નાખ્યા છે તે અરિહંત કહેવાય.

અરિહંત શબ્દનો અર્થ માત્ર ‘શત્રુને હણનારા’ એ જ કરીએ તો તેમાં સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીનો આમાં સમાવેશ થઈ જાય. આથી ‘અરિહંત’ શબ્દની મૂળધાતુ ‘અર્હ’નો વિચાર કરવો પડશે અને તેનો અર્થ ‘ચોત્રીશ અતિશયોને યોગ્ય’ એવો થાય છે. જ્યારે આ અર્થ લેતાં સામાન્ય કેવલી પરમાત્મા આદિ સર્વ પાંચમા પદમાં આવે છે.

અને છેલ્લે એક અન્ય જિજ્ઞાસાનો પણ વિચાર કરી લઈએ. નમસ્કાર મંત્રના પાંચમા પદમાં લોએ પદ કેમ રાખવામાં આવ્યું છે? આનું કારણ એ છે કે સાધુઓ બે પ્રકારની લબ્ધિવાળા હોય છે. વૈક્રિય એટલે કે જુદી જુદી ક્રિયા કરી શકે તેવા હોય છે. અને આહારક એટલે પૂર્વધરો જે શરીર બનાવે તેવા હોય છે. આ ઉપરાંત એમની પાસે જંઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ જેવી લબ્ધિઓ પણ હોય છે. આ લબ્ધિઓના બળે તેઓ મનુષ્યલોકની બહાર નંદીશ્વર, કુંડલ, રુચકંવગેરે

દ્વીપોમાં દર્શનને કાજે આવાગમન કરતા હોય છે. વળી મેરુપર્વતના પાંડુક વનમાં પણ તેઓ આવ-જા કરે છે, વળી દેવતાઓ રાગદ્વેષથી મુનિઓનું સંહરણ (ગુપ્ત કરી નાંખવું) કરીને અકર્મ ભૂમિઓમાં લઈ જતા હોય છે. આમ લોકના જુદા જુદા કેટલાય ભાગમાં મુનિઓ વિચરતા હોય છે. અને એ તમામને નમસ્કાર કરવા માટે ‘લોએ’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે.

આવા નમસ્કાર મંત્રને શાશ્વત કેમ કહેવામાં આવે છે? આનું કારણ એ કે બધા તીર્થંકર ભગવંતોના સમયમાં એમના ગણધર ભગવંતો સૂત્રોની રચના કરે છે. બને છે એવું કે આ સૂત્રોના અર્થો એના એ રહે છે, પરંતુ એની શબ્દરચના બદલાય પણ ખરી, જ્યારે નવકારમંત્રની વિશેષતા એ છે કે એના અર્થો તો એના એ જ રહે છે તે ઉપરાંત એની શબ્દરચના પણ તેની તે જ રહે છે, આથી તેને શાશ્વત કહેવામાં આવે છે.

આવો નવકાર મંત્ર સંસારરૂપી સમરાંગણમાં રહેલા આત્માઓને શરણરૂપ છે, અસંખ્ય દુઃખોનો ક્ષય કરનાર અને કલ્યાણ-કલ્પતરુ છે.

સોનાની વીંટી

‘નમો’ એ સોનાની વીંટી છે. શ્રી અરિહંતો એ હીરાના નંગ છે. શ્રી અરિહંતો એ સાચા ભાવ-હીરા છે, અમૂલ્ય છે. તેથી ભવ્ય જીવોની અનંત પ્રીતિને પાત્ર છે.

શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો ઉપર પ્રીતિ બતાવનારો ન હોય તો પેદા કરનારો, હોય તો વધારી આપનારો મંત્ર તે શ્રી નવકાર છે.

પ્રીતિ એ વીંટી છે. ‘નમો’ એ પ્રીતિવાચક પદ છે.

શ્રી નવકારમાં ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્ર ત્રણેયનો સુલભ સમન્વય થયેલો છે. ત્રણેનો દુર્લભ યોગ શ્રી નવકારમાં રહેલો છે.

નવકાર એ સર્વશ્રેષ્ઠ દાન છે. એ દાનમાં પાત્ર તરીકે સર્વશ્રેષ્ઠ શ્રી તીર્થંકર દેવો અને શ્રી પરમેષ્ઠિ ભગવંતો છે.

માટે આટલું અવશ્ય કરો :

તમારો ઉપયોગ શ્રી નવકારમાં પરોવો. યોગ અને ઉપયોગ બંને શ્રી નવકારમાં લીન બને તેવું જીવન જીવો. મન-વચન-કાયાના યોગો શ્રી નવકારની સાથે તાદાત્મ્ય ભાવને પામે તેવો અભ્યાસ કરો.

શમોકારમંત્ર : માનવતાના વિકાસનું સાધન

- ડૉ. શેખરચંદ્ર જૈન

લગભગ વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં કોઈ મંત્રવિશેષનાં મહિમા અને મહત્તા હોય છે. હિન્દુ ધર્મમાં જે મહત્તા ગાયત્રી મંત્રની છે તેવું જ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન જૈન ધર્મમાં નમસ્કાર કે શમોકાર કે નવકારમંત્રનું છે. વિવિધ નામોથી ઓળખાતા આ મંત્રની વિશેષતા એ છે કે તેનાં પદો, લેખન, ઉચ્ચારણ કે ક્રમમાં કોઈ ભિન્નતા કે જુદાપણું - ભેદ નથી.'

'શમોકારમંત્ર' જૈન ધર્મના ભગવાન મહાવીર પદ્મી થયેલા વિભાજિત સમ્પ્રદાયોમાં ક્યાંય વિભાજિત કે વિભિન્નરૂપે વિભાજિત થયેલ નથી. આ અવિભાજ્યપણામાં મંત્રની શક્તિ પોતે જ કારણ અને પ્રભાવ છે અને બધા સમ્પ્રદાયોની ભાવાત્મક એકતાના પ્રતીક કે સાંકળરૂપ તેની મહત્તા રહી છે.

સહુથી પહેલાં જૈનોએ એક ભ્રમ કે અધિકારની ભાવના છોડવી જોઈએ કે આ માત્ર જૈનોનો મંત્ર છે. જોકે એ પણ હકીકત છે કે મંત્રનો સ્વીકાર, નિર્વાહ અને આરાધના, વંદન, સ્તવનની દૃષ્ટિએ તે જૈનો સુધી સીમિત થઈ ગયેલ છે.

નમસ્કારમંત્રની સર્વાધિક વિશિષ્ટતા છે કે તે ગુણોની વંદના કરવા માટેનો મંત્ર છે. કોઈપણ પદમાં તે વ્યક્તિલક્ષી કે વ્યક્તિ વિશેષને નમસ્કાર કરી મહત્વ આપનાર નથી. સંપૂર્ણ મંત્રમાં ક્યાંય કોઈ તીર્થંકર વિશેષ કે ધર્મ કે સમ્પ્રદાયના નામનો ઉલ્લેખ નથી. દરેક પદ ગુણવાચક છે. જે કોઈમાં પણ આ ગુણો છે તે સર્વે પૂજ્ય છે - વંદનીય છે.

પ્રશ્ન થાય કે આ નમસ્કાર શાને માટે ?

ગુણગાન કેમ? તો ઉત્તર આપી શકાય કે નમસ્કારની આ ક્રિયા કે સ્મરણમાં 'નમન'નું પ્રાધાન્ય છે. 'નમન' તે માર્દવ ભાવનાનો પ્રતિભાવ છે. જ્યાં સુધી માણસમાં અહમ્ભાવ રહે, અભિમાન રહે ત્યાં સુધી તેના અંતરમાં ઋજુતા (કોમળતા) આવી શકે નહિ. જ્યાં સુધી માનકષાય રહેશે ત્યાં સુધી તે ક્રોધ, માયા અને લોભથી પીડાયા કરશે અને જ્યાં સુધી આ દુર્ગુણો રહેશે ત્યાં સુધી 'નમન'ની સરળતા, નમ્રતા આવી શકે નહીં. આ દૃષ્ટિએ પણ મંત્રની શરૂઆતથી જ વ્યક્તિમાં નમ્રતાનો ગુણ જન્મવો જોઈએ. એટલે કે માનકષાયથી ઉપર ઊઠવું જોઈએ. અધ્યાત્મની ઉચ્ચ ભૂમિકા પર પહોંચેલ સાચા અર્થમાં નમન કરે છે કારણ કે તે 'ન-નમન' થઈ ચૂકેલો હોય છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના વ્યાવહારિક કાર્યકલાપથી મુક્ત થઈ ગયેલો હોય છે અને તે આત્માની નિકટ પહોંચેલો હોય છે. તે સમસ્ત વિષય-વાસનાઓથી મુક્ત થયેલો હોય છે. આવી વ્યક્તિને માટે જ 'ન-નમન' સંભવી શકે. બીજા અર્થમાં વિચારીએ તો 'ન-નમન'નો જો છેલ્લો 'ન' ના નીકળે એટલે 'નમ-ન'નો ભાવ રહે તો સ્પષ્ટ સમજવું જોઈએ કે હજી અહમ્ ભાવનું તિરોહણ થયું નથી. 'નમન'નો ભાવ કે ગુણ ત્યારે જ પ્રગટે છે જ્યારે માનવના કષાય નષ્ટ થાય કે મંદ થાય અને વિવેકજ્ઞાન પ્રગટે. એટલે તે વ્યક્તિગતમાં સત્-અસત્, સાચા-જૂઠા, રાગી-વિરાગી વગેરેનો વિવેક હોય. આ વિવેક હશે તો જ સત્ય સમજી શકાશે. જ્યારે સત્ય સમજાય છે ત્યારે આપણે 'નમન'ને યોગ્ય પાત્રને પિછાણી શકીએ છીએ. તાત્પર્ય કે નમનનો સંબંધ વિવેકબુદ્ધિથી થાય છે.

'નમન' કે 'નમસ્કાર'માં ભૌતિક સુખોની

આકાંક્ષા કરતાં વિશેષ જ્ઞાન, બુદ્ધિ, ચારિત્રની દૃઢતાની પ્રાપ્તિની ભાવના હોય છે. જ્ઞાનોકારમંત્રનું માત્ર રટણ કરવાથી નહિ પણ જ્યારે તેની સાથે શારીરિક ક્રિયા, મનોભાવોનું સામંજસ્ય થાય છે ત્યારે જ તે સાર્થક બને છે. ફળવાન બને છે. ‘નમસ્કાર’ વખતે આપણું મન ક્રોમળ અને વિચાર સરળ તેમ જ પવિત્ર હોય છે. આપણે બન્ને હાથ જોડી, મસ્તક ઝુકાવી પોતાની લઘુતા વ્યક્ત કરીએ છીએ. માથું આરાધ્યનાં ચરણોમાં ઝૂકે છે. જ્યારે મસ્તક આરાધ્યનાં ચરણોમાં ઝુકાવીએ છીએ ત્યારે તેમની ચરણાંગુલિમાંથી ઝરતાં ઊર્જાનાં કિરણો આપણા મસ્તકમાં પ્રવેશ કરે છે. જેથી બુદ્ધિને, વિચારશક્તિને નવી ઊર્જા-શક્તિ મળે છે. આવી જ રીતે આરાધ્ય જો તેમના હાથનો પંજો (આશિષપૂર્ણ હાથ) આપણા માથે મૂકે તો તેઓની હાથની આંગળીઓમાંથી નીકળતી શક્તિ આપણા પવિત્ર મંત્રથી સંક્રમિત થાય છે. આ રીતે આ પવિત્ર મંત્રથી આપણે મહાન, પવિત્ર, પૂજ્ય આરાધ્યની શક્તિને પોતાના મગજ શરીરમાં પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

‘નમસ્કાર’ કરતી વખતે એક જ ખેવના હોવી જોઈએ કે હું જેને નમસ્કાર કરી રહ્યો છું તેના ગુણો મારામાં અવતરે અને હું પણ એમના જેવો બની શકું. જો આ ભાવના હશે તો જ નમસ્કારમંત્રની મહત્તા છે અન્યથા માત્ર રટણ છે. આ વિવેચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ‘નમસ્કાર’ વ્યક્તિના અહમ્ના ક્ષય, વિવેકના ઉદય, ઊર્જાપ્રાપ્તિના માધ્યમ અને ગુણપ્રાપ્તિનો પ્રતીક મંત્ર છે.

‘મંત્ર’ને શક્તિનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે. સિંધુને બિન્દુમાં સમાવી લેવાની શક્તિ આ મંત્રોના બીજાકારોમા હોય છે. પણ, ધ્યાન

રાખવાની બાબત એ છે કે મંત્રજ્ઞાનારાધના, ચારિત્રસાધના અને વિશ્વકલ્યાણ માટે હોય. વ્યક્તિગત, ભોગ, સ્વાર્થ કે દુશ્મનાવટ માટે ના હોય. આ ‘નમસ્કાર મંત્ર’ની વિશેષતા છે કે તેમાં ક્યાંય પરહિતની વાત કે ભાવ નથી. તેની સાધના મેલી વિદ્યા માટે સંભવ નથી. પવિત્ર મંત્ર પવિત્રતા જ પ્રદાન કરે.

જો ‘જ્ઞાનોકારમંત્ર’ને આવા ગુણોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજીએ તો સ્પષ્ટ છે કે સૌથી પહેલાં - ‘જ્ઞાનો અરિહંતાણં’ પદમાં અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર છે. અરિહંત કોઈ વ્યક્તિવિશેષ નથી. પણ, જે કોઈ સાધકે પોતાના આંતરિક, આત્મઘાતક કષાયરૂપી શત્રુઓ પર તપ, સંયમ અને સાધનાથી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે તેઓ અરિહંત છે. જેઓએ પોતાના તપથી નિર્ભેળ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જેઓએ સ્વયં પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યા પછી વિશ્વના અંધારામાં અથડાતા, ધ્રુજતા માનવોને પ્રકાશિત કર્યા છે, જેમનો દિવ્યધ્વનિ ચરાચર માટે કલ્યાણી બન્યો છે, જેઓએ આત્મપ્રકાશ માટે શરીરને સંયમની લગામથી સંયત કર્યું છે, જેઓનાં ચાર ઘાતિ કર્મ નાશ પામ્યાં છે, એટલે કે જેમના જ્ઞાન-દર્શન ઉપર સંશયનાં આવરણ રહ્યાં નથી, જેઓએ કર્મબંધનના રાજા મોહનીય કર્મનો ક્ષય કર્યો છે, જેમના માર્ગનાં તમામ અંતરાય-વિઘ્ન સમાપ્ત થઈ ગયાં છે, જેઓ વીતરાગી છે, સમદષ્ટિ છે; આવા ગુણધારી સર્વે અરિહંત છે અને આવા અરિહંતોને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. અરિહંતોને નમસ્કાર એટલે ચાર કષાયો ઉપર વિજયની આકાંક્ષાને દૃઢ કરવાની ભાવના, આત્મકલ્યાણમાં સ્થિર થવાની કામના, સ્વ-પર પ્રકાશક જ્ઞાનનો વિકાસ કરવાની દૃઢતાપ્રાપ્તિ, સંસારમાં ભ્રમિત પ્રાણીઓને-મનુષ્યોને સત્પથદર્શન કરાવવાની ભાવના કેળવવી અને કરુણા, દયા, મૈત્રી, સમતા, ક્ષમાના ભાવોને દૃઢ કરવાનો સંકલ્પ

કરવો. આવા ગુણધારી અને ગુણજ્ઞ બનાવનાર જે અરિહંત છે તે સર્વેને હું નમસ્કાર કરું છું.

‘‘શમોસિદ્ધાણં’’ પદમાં સિદ્ધ અર્થાત્ તે અરિહંત કે જેઓએ, સ્વ-જ્ઞાન-આલોકથી પ્રાણીમાત્રને સત્પથદર્શન કરાવ્યું છે, તેઓ ઉત્તરોત્તર આત્મસાધનામાં દૃઢ થતા ગયા. બાકી રહેલ ચાર અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો. એટલે હવે તેઓને શરીર રચનાની જરૂર રહી નથી. આયુનો મોહ કે કુળની ઈચ્છા નથી અને હવે જે સંપૂર્ણ આન્તરિક કે બાહ્ય પીડાથી મુક્ત થયા છે, જેઓ જન્મ-મરણના દુઃખથી મુક્ત બન્યા છે, જેઓએ આત્માના સાચા સ્વરૂપને સિદ્ધ કર્યું છે. આ રીતે સિદ્ધોને નમસ્કાર એટલે આત્માની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાને નમસ્કાર. જન્મ-મરણનાં કષ્ટોથી મુક્તિપ્રાપ્તિને નમસ્કાર. જીવનની સાર્થકતાને નમસ્કાર.

‘શમોઆચરિયાણં’, ‘શમોઉવજઝાયાણં’, ‘શમોલોએસવ્વસાહૂણં’ આ ત્રણ પદોમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વે સાધુઓને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. આ ત્રણ પદોમાં મૂળતઃ તો સાધુને જ નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. સાધુ એટલે કોઈ વિશેષ પ્રકારના વચ્ચધારી કે દિગંબર એ જ અર્થ થતો નથી. સાધુ તો એ છે જેની સાધનાની ધૂણી સતત ધખતી રહે છે. સંત તો એ છે જેની વાસનાઓ નાશ પામી છે. મુનિ તો એ છે જે મૌન થઈને નિરંતર આત્મા સાથે તદાકાર થવાનો પ્રયાસ કરે છે. સાધુ તો એ છે જે જ્ઞાનના અંજનશલાકાથી અજ્ઞાનના અંધકારને દૂર કરી જ્ઞાનચક્ષુ ખોલે છે. સાધુ તો એ છે જે મોક્ષમાર્ગનો પથદર્શક છે. જે વિષય, આશા, આરંભ-સમારંભ, પરિગ્રહથી મુક્ત બની જ્ઞાન-ધ્યાન-તપસ્યામાં સદા લીન રહે છે. સાધુ તો એ છે જે સકલદેશ (સર્વરૂપે) બાર પ્રતોનું પાલન કરે છે. બાર પ્રકારનાં તપ તપે છે.

જે ભવના ભૌતિક ભોગોથી વિરક્ત થઈ આત્મામાં દૃઢ બને છે. જે વિષયોથી મુક્ત, સામ્યભાવના ધારક છે, તેઓ જ સાચા અર્થમાં સાધુ છે. જેઓ પરિષદ સહન કરે છે. જેઓનાં ખાન-પાન, આહાર-વિહાર, પોતે એક દાખલા સ્વરૂપ હોય છે. જેઓ યત્કિંચિત પણ પરિગ્રહથી મુક્ત એવા અકિંચનવ્રતધારી છે. જેઓ ‘‘જિન’’ દ્વારા પ્રણીત માર્ગના પથદર્શક છે, એવા સાધુ જ નમસ્કારને યોગ્ય છે. આ સાધુઓમાં જે વરિષ્ઠ છે, સંઘના સંચાલક છે, જે નવદીક્ષિત સાધુઓના પથદર્શક, દીક્ષાગુરુ છે, તે આચાર્ય વંદનીય છે. જેઓ સ્વયં આગમના જ્ઞાતા છે, જેઓ અન્ય સાધુઓને જ્ઞાન-દાન આપી તેઓને જ્ઞાનમાં પ્રતિષ્ઠિત કરે છે તે ચારિત્ર્ય-ધારી સાધુ ઉપાધ્યાય છે. આવા પરોપકારી જ્ઞાનદાતા નમન યોગ્ય છે. અન્ય સર્વે સાધુભગવંત જેઓ આચાર્યની આજ્ઞામાં રહી જ્ઞાનાર્જન કરે છે, આવા ગુણ અને ચારિત્ર્યધારી બધા જ સાધુઓ વંદનીય છે. આ સાધુઓ આત્મકલ્યાણ તો કરે જ છે, પણ પોતાના આચરણ અને ઉપદેશથી ગૃહસ્થોને ભગવાન જિનેન્દ્રના સંયમમાર્ગ પર આરૂઢ થવાની પ્રેરણા આપે છે. આ જ્ઞાનદાન જ તેઓની સ્વ અને પર પ્રકાશ કરનાર મૂળ વૃત્તિ છે. આવા સાધુઓ કે જેઓ પોતે વિરાગી છે, એષણાથી મુક્ત છે, આત્મલીન છે તેઓને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. આ નમસ્કાર આપણામાં રહેલી સાધુવૃત્તિને પ્રેરિત કરે. આપણે પણ સંસારના વિષય કષાયોથી મુક્ત બનીએ. આમ ભગવાન જિનેશ્વરના પથદર્શકને જ આપણે વંદન કરીએ છીએ.

આ વિવેચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ પંચ પરમેષ્ઠિના વંદનમાં ક્યાંય વ્યક્તિપૂજા નથી, પણ ગુણોની પૂજા છે. સતત ઊર્ધ્વગમનની પ્રેરણાની પૂજા છે.

આ પંચનમસ્કારની સાથે તે મંત્રનો મહિમા અન્ય ચાર પદોમાં વ્યક્ત છે.

“એ સો પંચણમુક્કારો,
સવ્વપાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સવ્વે સિં, પઠમં
હવઈ મંગલમ્ ।”

કેવો છે આ મંગલમંત્ર ? તો કહે છે કે આ
પંચનમસ્કાર મંત્ર સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે.
સહુનું કલ્યાણ કરવાવાળો છે. જે કોઈ પણ આનું
પઠન કરશે તેનું મંગળ-શુભ થશે. આ શબ્દાર્થનો
લાક્ષણિક અને વ્યંજનાપૂર્ણ ભાવાર્થ સમજીએ તો
આ મંત્ર સર્વ પાપોને દૂર કરનાર છે. પાપ શું છે ?
સરળ પરિભાષા કરીએ તો આપણા મનના
વિકારો કે જે આપણને અસંયત બનાવે છે.
માનવતાના ગુણોથી ચ્યુત કરે છે. વિષય-
વાસનાઓમાં ફસાવીને ચતુર્ગતિમાં ભવભ્રમણ
કરાવે છે, જે સંસારના જન્મ-મરણના કારણભૂત
છે, જે કુભાવોને કારણે આત્માના ઉત્તમ ગુણ ક્ષમા
વગેરેથી આપણે વિમુખ થઈ જઈએ છીએ,
પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે કરુણા, ક્ષમાભાવને સ્થાને હિંસા,
ક્રોધ, વગેરે પાપાચાર કરીએ છીએ. ઈન્દ્રિય-
સંયમથી વિપરીત આચાર-વ્યવહારમાં વિવેકહીન
બની જઈએ છીએ, આપણું આચરણ માનવતાથી
વિમુખ બને છે-આ બધા જ કુભાવ અને
દુષ્પરિણામ તે જ પાપ છે. આ મંત્ર આપણને આ
બધાં પાપોથી મુક્તિ અપાવનારું છે. અંધકાર અને
અજ્ઞાનને દૂર કરી સત્યના આલોકમાં પ્રતિષ્ઠિત
કરે છે.

આ મંત્રની બીજી વિશેષતા છે તેમાં રહેલી
કલ્યાણ-ભાવના, શિવત્વ એનો પ્રધાન ગુણ છે.
આ માત્ર વ્યક્તિવિશેષના કલ્યાણ કરતાં ચરાચર
વિશ્વનાં સમસ્ત પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે છે. આ
મંત્ર ‘સર્વે ભવન્તુ સુખિના’ના વિચારોનો ઘોતક
છે. જ્યાં સુધી બધાં પ્રાણી સુખી-સમ્પન્ન નહીં
થાય ત્યાં સુધી વિશ્વમાં વાસ્તવિક, સુખ-શાંતિ
સંભવ નથી. આજના સંતપ્ત, હિંસામાં

સપડાયેલ, યુદ્ધોન્માદી વિશ્વના કલ્યાણ માટે, પથબ્રજ
મનુષ્યની બુદ્ધિના પરિષ્કાર માટે આ મંત્ર રામબાણ
ઈલાજ છે. જ્યારે સહુના કલ્યાણની વાત હોય તો જ
વાતાવરણ શાંત, સુખમય, મૈત્રીપૂર્ણ અને
સમભાવમય બને છે. આવું ઉત્તમ વાતાવરણ સહુના
કલ્યાણનું પ્રતીક છે. આ કલ્યાણ માટે આ મંત્રની
આરાધના કરીએ છીએ કે અમારું કલ્યાણ થાઓ.
એટલે કે અમારામાં માનવતાના ગુણોનો વિકાસ થાય.
અમો દેહથી દેહાતીત બની આત્મસાધનામાં તત્પર
બનીએ.

આ નવપદના વિવેચનથી સ્પષ્ટ છે કે આ મંત્ર
ગુણોની આરાધના અને સ્મરણનો મંત્ર છે જે માનવને
માનવ બનવાના ગુણો શીખવે છે અને કલ્યાણકારી
છે.

મંત્રની આરાધનાનું મહત્વપૂર્ણ અંગ છે મંત્ર
પર શ્રદ્ધા. આ શ્રદ્ધા ઉત્તરોત્તર ધ્યાનની ભૂમિકા સુધી
વિસ્તરે છે. સાધક આ ધ્યાનની વૃદ્ધિથી સમાધિની
ઊંચાઈઓને પ્રાપ્ત કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ
મુક્તિ એટલે વિષયકષાય. વાસનાઓથી મુક્ત બની,
સ્વાર્થથી મુક્ત બની આત્મકલ્યાણ અને વિશ્વકલ્યાણ
કરવાની ભાવનાનો વિકાસ.

એવા અનેક દાખલાઓ છે કે આ મંત્રની
આરાધના અને સ્મરણથી મોટામાં મોટાં કષ્ટ નિવારી
શકાયાં. અંજન નિરંજન બન્યો. શેઠ સુદર્શન શૂળી
પરથી સિંહાસન રૂઢ થયા. અરે ! વર્તમાન જીવનમાં
પણ જો આપણે સહુ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખીને
આ મંત્રની આરાધના કરીએ તો જરૂર મનની શાંતિ
મળે, સ્વાર્થોથી મુક્ત બની શકીએ અને કષાયમુક્ત
થઈ શકીએ. નિર્ભયતા અને સત્યકથનના ગુણો પ્રાપ્ત
કરી શકીએ અને આવા ગુણોની પ્રાપ્તિ તે જ મુક્તિ
છે.

મંત્રાધિરાજ

સ્વ. વસંતલાલ કાન્તિલાલ ઈશ્વરલાલ

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની એક એક માતૃકાનું ગણિત ને વિજ્ઞાન સમજવા જન્મ પરંપરાની સાધના આવશ્યક છે. સાઠ લઘુ અક્ષર, એક જ ગુરુ અક્ષર અને માત્ર સાત જ જોડાક્ષર અંદર કેમ ? માત્ર સાઠ જ કેમ દીર્ઘ ? આ માતૃકાઓનું ગણિત એવી રીતે રચાયેલું છે જેથી સાધકનું ચિત્ત, જાપમાંથી ધ્યાનમાં, ધ્યાનમાંથી લયમાં, લયમાંથી સમાધિમાં, અને સમાધિમાંથી પ્રજ્ઞામાં રોકેટ **Speed** ની દેવગતિથી જાય. આ માતૃકાની રચનામાં કોઈ એવું (**mystical force**) ગૂઢતમ બળ છે જેના દ્વારા ધ્યાનપ્રવાહનું ઉર્ધ્વીકરણ સહજ માત્રમાં થાય છે. એ મંત્રાક્ષરોની ગોઠવણીમાં એક કળાત્મક, ગણિતાત્મક ને વિજ્ઞાનાત્મક એવી **Design** રચના છે, જે અલ્પ પ્રયત્ને મંત્રસિદ્ધિ લાવી દે. જેટલી તમારી અધિક પરિણામ વિશુદ્ધિ જાપ દ્વારા તેટલી અધિક મંત્રશુદ્ધિ. કોઈ મંત્ર ન લાવી દે તેટલી પરિણામવિશુદ્ધિ અલ્પ પ્રયત્ને આ મંત્ર લાવે છે તેથી તે મંત્રાધિરાજ છે. જેઓએ ફાંસીના માંચડે છેલ્લો પાણીનો ગ્લાસ પીતાં સુધી ધર્મ, ઈશ્વર કે તત્ત્વજ્ઞાનને જીવનભર લાતો મારેલી તેવા ખૂની ચોરો પણ નમસ્કાર મહામંત્રની અપૂર્વ તેજસ્વી માતૃકાઓના શ્રવણમાત્રથી પાપલોકનો પ્રલય કરી શક્યા માત્ર શ્રવણથી. શ્રવણ કરતાં ઉચ્ચારણ, ઉચ્ચારણ કરતાં રટણ, રટણ કરતાંય (સહજધ્વનિનું) સહજ સ્ફુરણ અને સહજ સ્ફુરણ કરતાંય એકાકાર તાદાત્મ્યભર્યું વિલયન, અને વિલયન પછી એ એકાંતિક માતૃકામાં ચિત્તનું સર્વથા શૂન્યીકરણ - આ બધાનો લ્હાવો ચઢિયાતો છે. એ તો પેલા કઠિયારાની જેવી વાત છે. જેને આગળ ને આગળ વધુ જતાં, બાવળના વૃક્ષનાં

લાકડાં, પછી સાગના વૃક્ષનાં, તે પછી ચંદનનાં, પછી લોખંડની ખાણ, પછી રૂપાની ખાણ, પછી સોનાની, પછી હીરાની-એમ આગળ ને આગળ કીમતી પદાર્થો નીકળવા માંડ્યા. આગળ ને આગળ જાઓ તે છે ધ્યાનમંત્રમાં વિકાસનું રહસ્ય અને આ 'આગળ જાવ'ના રહસ્યને આચરવાનું બળ સ્વાભાવિકપણે જ શ્રી નમસ્કારની માતૃકાઓની શાશ્વત રચનામાંથી મળી આવે છે. કાળપુરુષના કોળિયા જેવા આપણે ચૌદ રાજલોક સર્વદા જેની માત્ર એક જ માતૃકામાંથી સંરક્ષણ, સંવર્ધન ને સંપૂર્ણતા મેળવી શકે તેમ છીએ. તેના એક એક માતૃકામાં વાસિત અગમ્ય રહસ્ય સિંધુ વિશે શું સમજી શકીએ ? ખરે જ ઉમાસ્વાતિજીએ જે શ્રી જિનશાસન માટે કહ્યું તે જ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર માટે કહી શકાય છે કે આખલો તેના શીંગડાથી મહામેરૂને તોડવા મહેનત કરે કે નાનું બાળક તેને બે કોમળ હાથથી આ પૃથ્વીને ઉછાળવા મહેનત કરે તેમાં કદાચ સરળતા મળે પણ આ પરમ પવિત્ર પદાર્થ શ્રી નમસ્કારની માત્ર એક જ માતૃકાના સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, સૂક્ષ્મતમ બળોનું સમગ્ર માપ કાઢવું અશક્ય છે. જાણે કે સમગ્ર પ્રકૃતિની વિરાટ કાર્યવાહી- આ સર્વ સત્તાધીશ પ્રકૃતિની અખંડ સમગ્રતાનું ઊંડાણ પણ શ્રી નમસ્કાર મંત્રની એક માતૃકાના ઊંડાણની સરખામણીમાં ઊંડાણ નહિ પણ સપાટી જેવું છે. માત્ર શ્રી નમસ્કારના સ્થૂળ શબ્દ સ્વરૂપ એક નાની માતૃકાની જ આ વાત છે. શ્રી નમસ્કારના નવપદનું સમગ્ર બળ તો આપણે ક્યાંથી માપી શકશું ? સંભવ છે કે એક પળે પ્રકૃતિને એવો વિચાર થયો હોય કે મારો આટલો અતુલ અમાપ શક્તિવૈભવ વેરવિખેર પડ્યો છે - આ સમગ્ર મારી વૈભવસંપત્તિ જે જુદા જુદા સ્થાપિત હિતોમાં રોકાણરૂપે મારી વિરાટ શક્તિ સમૃદ્ધિ વહેંચાઈ ગઈ છે તેને એક જ બેંકમાં જમા

કરું. અને પ્રકૃતિને તેની સમગ્ર વૈભવસંપત્તિ એક જ ઠેકાણે જમા કરવા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રથી વધુ સદ્ધર બેંક કઈ મળવાની હતી ? તમારે પ્રકૃતિની કોઈ પણ શક્તિ સમૃદ્ધિની જરૂર પડે તો શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રાધિરાજ તે જરૂરિયાત પૂરી કરશે. કારણ સમગ્ર પ્રકૃતિએ તેનો સર્વ કાંઈ શુભસંપત્તિ વૈભવ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં સ્થાપિત કર્યો છે. તેમ કરીને પ્રકૃતિ સાર્થક થઈ છે, નિશ્ચિત થઈ છે. પ્રકૃતિની પૂર્ણ સમૃદ્ધિનું એકત્રીકરણ પ્રકૃતિએ પોતાની સલામતી ને આબાદી માટે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની એકએક માતૃકામાં કર્યું છે. પ્રકૃતિનું સમગ્ર બળ માપવું શક્ય નથી; ન વિજ્ઞાન દ્વારા; ન કળા દ્વારા; ન તત્ત્વજ્ઞાન નીતિ કે ધર્મ દ્વારા; પણ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની એક જ માતૃકા એ પ્રકૃતિના સમગ્ર બળનું સાચું માપ કાઢે તેવું ત્રાજવું છે. બીજા ત્રાજવાનાં પલ્લાં પ્રકૃતિનું વજન કરતાં જ તૂટી જાય છે. સમગ્ર પ્રકૃતિનેય ખોળામાં સુવાડે કે ખભા પર બેસાડી નચાવે તે શક્તિ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની અરે તેની એક જ માત્ર એક જ માતૃકાની છે. આ શ્રદ્ધાથી ગણેલ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર ફળે.

નહિ તો આટઆટલા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર ગણાય છતાં જે વાયુમંડળનો દિવ્યાગ્નિ પ્રજળવો જોઈએ તે કેમ નથી ? શું આ મંત્રાધિરાજનો નિત્ય પાઠ કરનારના ચહેરા પર, હોઠો, આંખ કે કંઠમાં સંસારતાપની કાળાશ હોઈ શકે ખરી ? જીવનસંગ્રામના સૌથી વધુ કટોકટીના પળે પણ તે કહેતા હોય કે આ દુઃખ જ મારું સુખ છે. કારણ સંસાર પ્રત્યેથી નિર્વાણપુરીમાં જવાનું આકર્ષણ તે દુઃખ જ છે. આ દુઃખ ન હોત તો સંસારના કાદવમાં ઘોરતા પાડા જેવો હું મારા શરીરના વજનને જ મારા સ્વર્ગનો દેવવૈભવ માનત. આ દુઃખથી જ નિર્વાણપુરીની જરૂરિયાત

ઊભી થાય છે, મુક્તિનું આકર્ષણ થાય છે. શ્રી નમસ્કારજાપ દ્વારા આ સુખદુઃખની મૂળભૂત કલ્પના જે આપણી વર્તમાન પરિસ્થિતિનું એક માત્ર કારણ છે ત્યાં શુદ્ધીકરણનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે, તે સુખદુઃખની કલ્પનામાં જ મૂળભૂત પરિવર્તન શ્રી નમસ્કાર જાપ દ્વારા થાય છે. શ્રી નમસ્કારનો શ્રેષ્ઠ ચમત્કાર છે કે ત્યાં દુઃખ-સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખ દુઃખરૂપ રહેતું નથી. દુઃખ જે પદાર્થનું બનેલું છે તે જ પદાર્થનું સુખ બન્યું છે. તે પદાર્થ છે કાર્મિક અણુ. કાર્મિક અણુના જ બે અગ્ર ને પૃષ્ઠભાગ છે સુખ અને દુઃખ. જ્યાં અગ્રભાગ છે ત્યાં પૃષ્ઠભાગ હાજર જ હોય. આથી દુઃખમુક્તિ માટે સુખમુક્તિનો ઉપાય શોધે છે. સંસારસુખમાંથી મુક્ત થવાથી સંસારદુઃખમાંથી મુક્ત થવાય. આ પરિસ્થિતિમાં એક એવી ભીષણ જરૂરિયાત ઊભી થાય છે એવા સ્થાનની, જ્યાં સંસારનાં ક્ષણિક સુખ કે ક્ષણિક દુઃખ જ ન હોય. આ રીતે ચેતનનું મુખ સિદ્ધશિલા પ્રત્યે થાય છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર સુખદુઃખની મૂળભૂત કલ્પનાઓ જે અનાદિકાળથી આપણી અંદર એક Tumour રોગગ્રંથ રૂપે હતી તે તોડી એક નવું આનંદ પૂર્ણ સ્થાન બનાવે છે જેને આપણે સિદ્ધશિલા કહીએ છીએ. આ રીતે શ્રી નમસ્કારની પુણ્યકુક્ષિમાંથી ચેતના સિદ્ધશિલાનો જન્મ અનુભવે છે.

શ્રી નમસ્કાર જાપમાં જે રૂબે છે તે સર્વ સત્યો જોવા ને જાણવાની ભૂમિકા વટાવી તે અનુભવની ભૂમિકા પર આવે છે. સત્ય માત્ર જોવું ને જાણવું પૂરતું નથી. અનુભવવું જરૂરી છે - અનિવાર્ય છે. જ્યાં સુધી સત્ય અનુભવાતું નથી ત્યાં સુધી સત્ય આપણું થતું નથી; માત્ર શાસ્ત્રમાં રહે છે. શાસ્ત્રના શિખરેથી સત્યોનો ગંગાપ્રવાહ આપણી જટામાં ઉતારવો પડશે, અનુભવવો પડશે. યૌદ્ધ પૂર્વીનું પતન થઈ શકે છે અને નિગોદમાં જઈ શકે છે. આ શાસ્ત્રવચન દ્વારા ચૌકીને થંભી જવાની જરૂર છે. એવો યૌદ્ધ પૂર્વી માત્ર જુએ છે ને જાણે છે, સત્ય અનુભવતો નથી. જેટલો

અનુભવ તેટલું જ્ઞાનનું ઊંડાણ. સંસાર દુઃખરૂપ છે અને માત્ર મોક્ષમાં પરમ સુખ છે. આ સત્ય ન જાણે કેટલીવાર આપણે જોઈએ છીએ, જાણીએ છીએ, આ જ સત્ય ન જાણે કેટલીવાર લખીએ છીએ. પુસ્તકોમાં વાંચીએ છીએ, ઉપદેશ ભાષણોમાં સાંભળીએ છીએ. પણ તે સત્ય આપણે અનુભવ્યું નથી. શું સંસાર દુઃખરૂપ આપણે અનુભવ્યો છે? મોક્ષ પરમસુખરૂપ છે તે આપણે અનુભવ્યું છે? સંસાર દુઃખરૂપ નથી લાગતો તેનો અર્થ એ નથી કે આપણે સંસારમાં દુઃખો જોયાં જ નથી. કાણે કાણે નિરંતર અગ્નિના ચાબખા ને સર્વ-વીંછીના ઝેરી ડંખો લાગ્યા જ કરે છે' છતાં સંસાર દુઃખરૂપ કેમ નથી લાગતો? એવું થઈ ગયું છે કે જાણે સત્ય બુદ્ધિમાંથી હૃદયમાં જે માર્ગે જાય છે તે આખો રસ્તો **Block up** બંધ થઈ ગયો છે; માત્ર જાપ દ્વારા જ તે ખુલે અને જાપ કરવો તે મંત્રોનાં કરતાં મંત્રાધિરાજ શ્રી નમસ્કારનો જ કેમ ન કરવો? શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર અભયનું વચન આ દૃષ્ટિએ પણ હોઈ શકે. દુઃખ દુઃખરૂપ છે તે દૃઢ સંસ્કાર બાળી નાખે છે. દુઃખ પણ સુખરૂપ છે. દુઃખનું સુખમાં રૂપાંતર કરનાર વીજળી કારખાનું આ શ્રી મહામંત્ર છે. દુઃખ દુઃખરૂપ નથી પણ સુખરૂપ છે એમ જે માને છે તેને ભય શેનો? સાતે ભય તેને રહેતા નથી. પ્રથમપદના સાત અક્ષરોનાં રાસાયણિક દ્રવ્ય જ એવી કાન્તિ તમારા શરીર, ઈન્દ્રિય કે બુદ્ધિમાં કરે છે કે જે સમગ્ર દુઃખ કોઠે પડે ને આનંદ બને તેવી હોજરી તમારી બનાવી દે છે. કોઈ ભય તેને રહેતો જ નથી. માણસને ભય માત્ર દુઃખનો છે. દુઃખ જ્યાં તેનું દુઃખપણું જ ગુમાવી દે છે તેવું શબ્દોનું **word chemistry** મહારાસાયણિક દ્રવ્ય શ્રી નમસ્કારની માત્ર સ્થૂલ માતૃકાઓમાં છે. આ અર્થમાં દુનિયાભરના ચમત્કારો ભેગા કરો તો ય સામાન્ય હકીકત લાગે તેવો આ એક શ્રી નમસ્કારનો મહાન ચમત્કાર છે કે કૂર ને કડવામાં કડવું દુઃખ પણ તમને શેરડીના રસ જેવું મધુર

લાગે. આ ચમત્કાર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રથી થાય છે તે એક વૈજ્ઞાનિક હકીકત છે. જો કે એ આખી ચમત્કારિક પ્રક્રિયા આપણી ચેતનાના ઊંડે કેમ થાય છે તે આપણે જાણતા નથી છતાં એટલું લાગે છે કે દુઃખ સુખના મિથ્યા ભ્રમ તોડનાર પ્રક્રિયાની શરૂઆત શ્રી નમસ્કારમંત્રના શબ્દોના ઉચ્ચારણ ધ્વનિ દ્વારા આપણા જાગ્રત, અર્ધજાગ્રત અને અજાગ્રત મનમાં થતા રાસાયણિક ફેરફારોથી થતી હોય, માત્ર શરૂઆત જ **Higher chemistry of words** માંથી થતી હોય. પછી જ ક્રિયા અગમ્ય છે. અનુભવાત્મક પ્રક્રિયા દ્વારા જ પ્રતીતિ થાય તેવું સત્ય છે. પ્રત્યેક અનુભવાત્મક સત્યની વૈજ્ઞાનિક રૂપરેખા અપાતી નથી. કારણ સત્ય જેમ જેમ અનુભવમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ તેનું સ્વરૂપ અવાચ્ય બનતું જાય છે. અનુભવનું ક્ષેત્ર જ એવું વિદ્યુતાત્મક છે કે ત્યાં વિચાર, શબ્દો, ભાવોનાં પંખી માળો બાંધી શકતાં નથી.

સુખ દુઃખ પ્રત્યેની નવીન દૃષ્ટિ આ શ્રી મંત્રાધિરાજ લાવે છે ને તે દ્વારા એક એવી જગ્યાની જરૂરિયાત આપણે જોઈએ છીએ જ્યાં આ સંસારના સુખે ન હોય ને દુઃખે ન હોય. આ રીતે શ્રી મંત્રાધિરાજ દ્વારા સિદ્ધશિલાનો જન્મ થાય છે. શ્રી નમસ્કાર સર્વ સત્યોનું પરમ સત્ય શીખવે છે કે દુઃખ દુઃખરૂપ નથી. દુઃખ જ સુખ છે અને સુખ જ દુઃખ છે, દુઃખનું મૂલ્ય નવકાર માતા શીખવે છે. શ્રી નવકારના માતૃત્વનું પરમ સૌંદર્ય ત્યારે જ અનુભવશું, નવકાર આપણને માતારૂપ ત્યારે જ લાગશે, જ્યારે એ પણ આવશે કે ત્યારે તમે એ નિર્ણય કરશો કે-હું આ સંસારના બળતા ઘરમાં એક કાણે રહીશ નહિ, અહીં બધું નાશરૂપ છે, દુઃખરૂપ છે, વિનાશ ને મૃત્યુના અચળા નિયમ (**The law of death & destruction**) ના પ્રકાશમાં શ્રી નમસ્કાર મારી વ્યાલસોયી માતા છે તે ભાન થશે, દુઃખના સળગતા ભડકાઓમાં જ શ્રી નમસ્કારનું પૂર્ણ માધુર્ય સમજાશે તો પછી દુઃખનું એ મૂલ્ય સ્વીકારવું પડશે. દુઃખ જો દુઃખરૂપ જ હોત તો શ્રી નમસ્કાર માતાના ખોળામાં તે લાવી દઈ જે સુખ ઉત્પન્ન કરે છે તે કેમ બને?

શ્રી વાનપ્રેમભુવનભાનુપદ્મસદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

સંસાર તારક, મોક્ષ પ્રાપ્તક, સુખ સંપત્તિ સમાધિ નિમિત્તક

મહામંત્ર નવકાર

સંકલન : અમીબહેન શાહ

સંસાર અનેકવિધ યાતનાઓથી આજે ભરપૂર બન્યો છે. સુખ-દુઃખના ખડકો સાથે જીવનનૌકા અથડાઈ રહી છે. દુઃખમાં જીવ દીન બને છે, સુખમાં પાગલ બને છે. બેય અવસ્થામાં આર્તધ્યાન કરી કર્મથી ભારે બની ભવની યાત્રાએ જીવ ઉપડી જાય છે. એકેન્દ્રિયાદિ ભવોમાં, નરકાદિ ગતિમાં, નિગોદમાં અનંત યાતના ભોગવે છે. આ રીતે ભવચક્રની યાતનામાં રીબાતા જીવને છુટકારાનો કોઈ માર્ગ દેખાતો નથી. રખડતાં રખડતાં માનવભવનાં પગથિયાં સુધી આવેલ જીવને પણ પાછા આર્તધ્યાનાદિ દ્વારા કર્મથી ભારે બની સંસારસમુદ્રમાં ડૂબવું પડે છે. આવી ભયંકર પરિસ્થિતિ છે સંસારમાં ફસાયેલા જીવની.

શું કરવું હવે ? કોના શરણે જવું ? કોનું આલંબન લેવું ? સંસારમાંથી તારનાર તપ અને સંયમના ઉગ્ર માર્ગે પ્રયાણ કરવાની તાકાત નથી. મહર્ષિઓના એ ઉગ્ર માર્ગે વિચરવાનું નાદાન જીવનું ગજું શું ?

છે કોઈ સાદી સરળ અને અલ્પ શ્રમવાળી આરાધના ? જેનાથી આ ભયંકર ભવચક્રમાંથી જીવનો છુટકારો થાય ? હા... છે, એ શ્રેષ્ઠ આરાધના છે, સંયમ તપના ઉગ્ર પાલનથી અંતરંગ દુઃશ્માનોને હણી નાખનારા અરિહંત પરમાત્મા સાથે, સકલ કર્મનો ક્ષય કરી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરનારા સિદ્ધ ભગવંતો સાથે, સંયમ અને તપથી આત્માને જેમણે ભાવિત બનાવ્યો છે તેવા મહર્ષિઓ જોડે સંબંધ બંધાવનાર

અને એમના એ અનંતગુણો અને ઉગ્ર આરાધનાના અનુમોદક નવકાર જાપની.

ધનપતિ પણ આરાધી શકે, દરિદ્ર પણ આરાધી શકે, રોગી, નિરોગી, નિર્બળ, બળવાન, રાજા તથા રંક બધાય આરાધી શકે તેવી આ સુગમ, સરળ, સુંદર આરાધના છે.

એક વાત પૂછું ભાઈ ? તીર્થસ્થાપના કરવી, યતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરવી, રાજાઓ, રાજપુત્રો, શ્રેષ્ઠીપુત્રો આદિને ચારિત્ર આપી ઉદ્ધાર કરવો વગેરે વગેરે અરિહંતોના અનંત સુકૃતોમાંથી એકે સુકૃત કરવાની તાકાત તમારામાં છે ?

અનંતગુણના ભંડાર સિદ્ધપરમાત્માનો એક ગુણ તમારી પાસે છે ? આચાર્યદેવોની શાસનપ્રભાવના, પંચાચારના પાલનાદિની આરાધનાનું તમારું ગજું છે ? શ્રુતના અધ્યયન-અધ્યાપનની ઉપાધ્યાય ભગવંતોની પ્રવૃત્તિનો અંશ તમે કરી શકો તેમ છો ? અને સળગતા ખેરના અંગારાથી દાઝતી માથાની ખોપરીની ભારે વેદના સમતા ભાવે સહન કરવાની ગજસુકુમાલ મુનિની સાધનાના કોડમા ભાગની આરાધના તમે કરી શકો તેમ છો ? ના, તો મહાનુભાવ ત્રણે કાળના અનંત અરિહંતોના તીર્થ સ્થાપના, સંઘસ્થાપનાદિ સુકૃતોની અનુમોદના, અનંતસિદ્ધોના આત્મસ્વરૂપની સ્થિરતા અને અનંતગુણોની અનુમોદના, ત્રણે કાળના સર્વ આચાર્યોના પંચાચારનું પાલન કરવા કરાવવાની અનુમોદના, ઉપાધ્યાયના-અધ્યાપનની અને સર્વ કાળની અઢીઢીપમાં રહેલા સર્વ સાધુઓના ભારે ઉપસર્ગ પરિષદ સહનાદિ ઉપરાંત

સંયમઆરાધનાની અનુમોદનાનો મહાલાભ લઈ લો !

નવકારના જાપની સરળ અને સાદી આરાધના અરિહંતાદિ પંચપરમેષીના અનંત સુકૃતની અનુમોદનાનો મહાન લાભ આપે છે.

ભાગ્યશાળી ! પ્રભુ મહાવીર કે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ધોર સાધના અને ઉપકાર જોઈ તારું મસ્તક નમતું નથી ?

સિદ્ધ ભગવંતના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને વંદન કરવા તારું મન ખેંચાતુ નથી ? બૌદ્ધ રાજાદિના પ્રતિબોધક વજ્રસ્વામી, સાડા ત્રણ કોડ શ્લોકના રચનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ., ગુરુ આજ્ઞા ખાતર તપેલી કડાઈમાં પ્રાણ સમર્પણ કરનાર આચાર્ય શ્રી રામચંદ્રસૂરિજી મ. વગેરે આચાર્યોના ચરણકમલમાં તારું શિશ ઝૂકતું નથી ?

સેંકડો ગ્રંથો રચી જૈનશાસનના શ્રુતનિધિને સમૃદ્ધ કરનાર યશોવિજયજી, વિનયવિજયજી વગેરે ઉપાધ્યાયોના ચરણમાં ચિત્ત ચોંટતું નથી ? ઉગ્ર સંયમના પાલન સાથે છઠ્ઠ તપના પારણે માખી પણ ન ઈચ્છે તેવા આહારના આયંબીલથી કાયાને સુકવી શરીરને હાડકાનો માળો બનાવી દેનાર તપસ્વી-સંયમ ધન્ના અણગારના પવિત્ર આત્માની કલ્પના કરતાં પણ આંખમાં આંસુ સાથે કોનું મસ્તક નમતું નથી ?

તું સમજી લે એક નવકારના પ્રથમપદના જાપમાં માત્ર એક મહાવીર ભગવાન કે પાર્શ્વનાથ ભગવાન નહિ પણ ભૂતકાળના મહાવીર ભગવંત જેવા અનંતા અરિહંતોને નમસ્કાર થાય છે.

નવકારના બીજા પદના જાપથી શુદ્ધસ્વરૂપી અનંતા સિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કાર થાય છે. નવકારના ત્રીજા પદના જાપથી કલિકાલ

સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ. જેવા ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાનના સર્વે આચાર્યોને નમસ્કાર થાય છે.

નવકારના ચોથા પદના જાપથી ભૂતકાળમાં થયેલા યશોવિજયજી મહારાજ જેવા અનંત મહાન ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાય છે.

જૈનશાસનની રત્નખાણમાં માત્ર એક ધન્ના અણગાર નથી થયા. અનંતકાળના ભીતરમાં ધન્ના અણગાર જેવા અનંત સાધુરત્ન થયા છે. વર્તમાનમાં પણ તેમના જેવા સાધુઓ વિચરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતા થશે. આ બધાને નમવાનો લાભ નવકારમંત્રના પાંચમા પદથી મળે છે. માટે જ આ પાંચ પદના જાપ દ્વારા પંચપરમેષિને થતો નમસ્કાર સર્વપાપોનો નાશક બને છે અને તેથી જગતના સઘળા મંગળોમાં પ્રથમ મંગળનું સ્થાન આ નવકાર જ પ્રાપ્ત કરે છે.

જીવનમાં એને વણી લેજો. આત્મપ્રદેશોમાં એને ઓતપ્રોત કરી દેજો, અને તે માટે જ્યારે હુરસદ મળે કે તરત હાથના વેઢા ઉપર કે માળા લઈ આ પંચ પરમેષિ મંત્રને જપવાનું શરૂ કરી દેજો અને આ પુસ્તકના પાછળ આપેલા પાનામાં એવી નોંધ કરી લેજો. ચાલ ત્યારે કરી લ્યો સંકલ્પ, ગુરુદેવોની પુણ્યનિશ્રામાં આ સંસારતારક મોક્ષપાપક, સુખ-સંપત્તિ-સમૃદ્ધિ-સમાધિ નિમિત્તક પરમમંત્રના નવલાખ જાપનો.

બે પાંચ કે દશ વર્ષમાં જરૂર તું ભાવપૂર્વક આ મહાન સાધના પૂર્ણ કરી નરક-તિર્યંચગતિને તાળાં લગાવી દઈશ.

ભવચક્રમાંથી તારા આત્માને છોડાવી પરમપદના મંગલ સ્થાને પહોંચાડવા માટે આ મંગળને બરાબર આરાધી લો.

સુજ્ઞ આરાધક ! આટલું બસ છે તારા માટે....

નમસ્કાર મહામંત્ર

- શોભનાબહેન જે. શાહ

‘નમો અરિહંતાણં’ એ મંત્ર નિશ્ચયનું લક્ષ્ય કરાવે છે. મહાકાવ્યોની જેમ એ ચૌદ પૂર્વ અને દ્વાદશાંગીનું મહાકાવ્ય છે. વેદ, વેદાંગ, ન્યાયમીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણોનું તાત્પર્ય, જીવબ્રહ્મનું એક્ય છે. પરંતુ દ્વાદશાંગી અને ચૌદ પૂર્વોનું રહસ્ય નવકાર મંત્ર છે.

“સર્વ મંગળમાં પહેલું મંગળ, જપતાં જય જય થાય રે. શ્રી નવકાર જપો સહુ ભાવે” શ્રી નવકારમાં સર્વના હિતનો ભાવ છે તે ભાવ સર્વ પાપનો નાશ કરે છે. તે ભાવ સર્વ મંગળોમાં પહેલું મંગળ બને છે. નમસ્કાર મહામંત્રનો સમાવેશ એક પ્રથમ પરમેષ્ટિમાં પણ થાય છે. તેનો આશ્રય લેવાથી, તેનું આલંબન સ્વીકારવાથી, તેમાં જ ચિત્તને વારંવાર પરોવવાથી આત્મભાવ જાગ્રત થાય છે. આત્મભાવની પ્રાપ્તિ થવાથી જીવ અપૂર્વ શાંતિ અને અનુપમ સુખનો અનુભવ કરે છે. સર્વ આત્માઓ આત્મતુલ્ય છે. પોતાનો આત્મા પરમાત્મતુલ્ય છે. પરમાત્માપદ પરમશાંતિનું, શાશ્વત સુખનું ધામ છે. સર્વને સુખ કરનારું, મંગળ કરનારું, કલ્યાણ કરનારું પદ છે. આત્મભાવને પ્રગટાવનાર પરમેષ્ટિ નમસ્કારનો ઉપકાર નિઃસીમ છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની યથાર્થ આરાધના ભાવ સમર્પણ વિના શક્ય નથી. એ ભાવને પામવા માટે સદ્ગુરુની નિશ્રામાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનાં જપ, સ્મરણ, ચિંતન, મનન અને ધ્યાનની ક્રમિક આરાધના કરવી જરૂરી છે. નમસ્કાર મહામંત્રને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં ઓળખવો જરૂરી છે. જન્મથી કે ગર્ભાવાસથી મળેલા શ્રી નવકાર પ્રત્યે આપણને માન ઓછું હોય કે ન હોય તો તેનું કારણ આપણે તેને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખ્યો નથી તે છે. શ્રી નવકારને કોઈ

શબ્દોથી ઓળખાવી શકાય તેમ નથી. કોઈ ઉપમાથી સરખાવી શકાય તેમ નથી કે કોઈ ઈન્દ્રિયથી તેનું જ્ઞાન થઈ શકે તેમ નથી. ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ વગેરે કે રાજયાસન, ઈન્દ્રાસન વગેરે નીરસ, નિરૂપયોગી, અનર્થ કે હાનિકર સમજાય ત્યારે શ્રી નવકારમહામંત્રને ઓળખવાની, આરાધવાની, આત્મસાત્ કરવાની, તાદાત્મ્ય સાધવાની, વાસ્તવિક-યોગ્યતા આત્મામાં જાગશે. પછી સમજશે કે પરમેષ્ટિ ભગવંતોની આ સર્વજીવહિતકર વિશિષ્ટ કૃપા શ્રી નવકાર મહામંત્રની આરાધનાથી જ પામી શકાય છે. આ રીતે શ્રી નવકાર મહામંત્રને સમજવાથી તેની આરાધનાનો ભાવ વધે છે અને આરાધનાનો ભાવ વધવાથી શ્રી નવકાર મહામંત્રનું વાસ્તવિક મૂલ્ય સમજાતું જાય છે.

“જૈના હૈયે શ્રી નવકાર તેને કરશે શું સંસાર?” નવકાર એ જિન શાસનનો સાર છે, ચૌદ પૂર્વનો સમ્યક્ ઉદ્ધાર છે. નવકાર જેના મનને વિશે સ્થિર છે તેને સંસાર શું કરે? અથાત્ કાંઈ પણ કરવાને સમર્થ નથી. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર દુઃખને હરે, સુખને કરે છે, યશને ઉત્પન્ન કરે છે. ભવસમુદ્રને શોષવે છે તથા આ નમસ્કાર આ લોક અને પરલોકનાં સઘળાં સુખોનું મૂળ છે.

ભોજન સમયે, શયન સમયે, જાગવાના સમયે, પ્રવેશ સમયે, ભય વખતે, કષ્ટ વખતે એમ સર્વ સમયે ખરેખર નમસ્કારને સ્મરવો જોઈએ. તું મારે ઉત્કૃષ્ટ માતા છે, પિતા છે, નેતા છે, દેવ છે, સત્ત્વ છે, મતિ છે અને ગતિ છે. ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્યચલોકમાં શ્રી નવકાર પ્રધાન છે તથા સમસ્ત-ભુવનમાં નરસુખ, સુરસુખ અને શિવસુખોનું પરમકારણ છે.

સર્વ મંગલ માંગલ્યમ્ સર્વ કલ્યાણ કારણમ્
પ્રધાનં સર્વ ધર્માણામ્ જૈનં જયતિ
શાસનમ્....

નવકાર મંત્ર

- ડૉ. મૃદુલાબહેન વાદી

નમો અરિહંતાણં - અરિહંતોને નમસ્કાર

નમો સિદ્ધાણં - સિદ્ધોને નમસ્કાર

નમો આચરિયાણં - આચાર્યોને નમસ્કાર

નમો ઉવજ્ઞાયાણં - ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર

નમો લોએ સવ્વાસાહૂણં - લોકવર્તી સર્વ સાધુ-સાધ્વીને નમસ્કાર

એસો પંચ નમુક્કારો - આ પાંચ નમસ્કાર

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં - તમામ પાપોનો

વિનાશ કરનારા છે અને

પઢમં હવર્ષ મંગલં - તમામ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે.

નવકાર : નવ કાર

નવ : નવું, તાજું

કાર : નિર્માતા, રચયિતા, દા.ત. કુંભકાર - ઘડા બનાવનાર

નવકાર : જે વ્યક્તિને નવો બનાવે છે, તાજો બનાવે છે.

મંત્ર : વિચાર. આપણે કહીએ છીએ મંત્રજ્ઞા કરી, મંત્રજ્ઞા ચાલે છે. જેનો અર્થ છે વિચાર કર્યો, વિચાર ચાલે છે.

મંત્ર : ઉપદેશ આપવો, સલાહ આપવી અથવા ગુરુ મંત્ર આપે. દરેક મંત્રનો અર્થ હોય છે. તેમાં ઉપદેશ રહેલો હોય છે. - જેમ કે નવકાર મંત્ર - જેમાં પણ ઉપદેશ, આદેશ રહ્યો છે. આમ, નવકાર મંત્ર એટલે વિચાર કે ઉપદેશ, જે વ્યક્તિને નવી, તાજગીભરી (આનંદી) બનાવે છે. આ મંત્ર છે ગુરુઓની પ્રાર્થના.

કોઈપણ શબ્દ એવો નથી જે મંત્ર ન બની શકે, કોઈપણ વનસ્પતિ એવી નથી કે જેમાં કંઈક

ઔષધિ મૂલ્ય (Medicinal Value) ન હોય અને કોઈપણ મનુષ્ય એવો નથી કે જેનામાં જ્ઞાન ન હોય.

મંત્રનો સામાન્ય રીતે જપ થતો હોય છે. જપનો અર્થ છે - જે પણ શબ્દ કે મંત્ર હોય તેને ફરી ફરી બોલવો (Repeat કરવો.) 'જ' એટલે જન્મબંધનથી મુક્ત કરાવવું, જન્મની સાથે જ મૃત્યુ રહેલ છે, તેથી મૃત્યુથી પણ મુક્તિ - એનો અર્થ જન્મ-મૃત્યુરૂપી ચક્રરથી મુક્તિ.

'પ' એટલે પાપ નાશક. જપ કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે. આંતરિક શત્રુઓનો નાશ થાય છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતાં જન્મ મૃત્યુરૂપી સંસારચક્રથી મુક્ત થવાય છે. ઘણીવાર જપ કરતાં હોઈએ તેનો અર્થ ખબર ન હોય તો પણ શબ્દની અંદર શક્તિ છે કે તે અંતઃકરણની શુદ્ધિ લાવશે અને તેનો અર્થ આપણામાં સ્ફુરશે અથવા જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થતાં તેનો અર્થ જાણવા આપણે પ્રયત્ન કરીશું.

જપ જુદી જુદી રીતે કરી શકાય છે.

(૧) ઉચ્ચ જપ - મોટેથી બોલીને જપ કરવો. મોટેથી બોલતી વખતે ભૂલ પડે તો ધ્યાન ખેંચાય છે.

(૨) મંદ અથવા ઉપાંશું જપ - હોઠ ફફડાવીને અથવા ધીમેથી જપ કરવો, જે બીજાઓથી ન સાંભળી શકાય.

(૩) ચિત્તજ જપ - મનમાં જપ કરવો. આ પોતે જ ધ્યાન છે. જપમાં એકને એક મંત્ર ફરી ફરી બોલાય છે. બે મંત્રની વચ્ચે શાંતિ આવે છે. મંત્ર-શાંતિ-મંત્ર-શાંતિ, એ ક્ષણિક શાંતિ એ મારું સ્વરૂપ છે. આ ધ્યાન બની જાય છે - કેમ કે હું ધ્યાન સ્વરૂપ છું.

(૪) અજપા જપ - જ્યાં જપ સ્વાભાવિક રીતે જ અવિરત મનમાં ચાલ્યા કરે છે, સતત ચાલ્યા કરે

છે. આ ઉત્તમ સ્થિતિ છે. જપ માળાથી કરાય અથવા આંગળીથી ગણી શકાય.

જપ કરવાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ તો આપણે બધાં કંઈ ને કંઈક જપ કર્યા કરતાં હોઈએ છીએ. રિઝી જોઈતી હોય તો ભણવાનો વિચાર અને સતત તેનું મનમાં ચાલવું, નોકરી જોઈતી હોય તો તેનો વિચાર, પરણવું હોય તો છોકરીનો વિચાર, ધન, પદવી જે કંઈ જોઈતું હોય તો તેનો જપ મન સતત કરતું હોય છે. જેવો જપ. જેટલી તેની તીવ્રતા, જેટલો જપ તે પ્રમાણેની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ઓમ મંગળસૂચક છે. ઓમ પોતે પ્રણવ મંત્ર છે. મંગળ ધ્વનિ છે. ઓમની ઉપાસના, ધ્યાન, શાસ્ત્રમાં બતાવ્યાં છે - જેના દ્વારા પણ પરમ પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ પણ શુભ કાર્ય, ઓમ મંત્રની શરૂઆતથી થાય છે.

(ઓમ શબ્દ) - ૩ અક્ષરનો બનેલ છે. અ, ઉ, મ.

અ : સર્જન, જાગ્રત, બહ્મા, સ્થૂળ

ઉ : સ્થિતિ, સ્વાન, વિષ્ણુ, સૂક્ષ્મ

મ : સંહાર, સુષુપ્તિ, મહેશ, કારણ

નમો - નમઃ નમસ્કાર, નમન, પ્રણામ વિનમ્રતા દર્શાવવી. નમસ્કાર એટલે મસ્તક નમાવવું. એ અહંકારરહિતપણાનું પ્રતીક છે. અહંકારને કારણે મસ્તક નમાવવું ખૂબ અઘરું પડે છે.

ગુરુને નમસ્કાર એટલે અહંકારનું સમર્પણ, શરણાગતિ સ્વીકારવી. નમસ્કાર એટલે નમન - નમન એટલે મનરહિત પશું (ન મન). જ્યાં મન છે ત્યાં ચંચળતા, રાગ-દ્વેષ છે. મન રહિતપણું એટલે રાગ-દ્વેષ વગરનું મન. આવું મન જ ખરેખર પ્રેમપૂર્વક, આદરપૂર્વક નમન (નમસ્કાર) કરી

શકે. જ્યાં હુંપણું છે, મારાપણું છે ત્યાં અહંકાર છે. અહંકાર માણસને કડક રાખે છે. નમવા નથી દેતો. પણ, જે કડક રહે છે, તે જ પડે છે. વાવાજોડું આવે ત્યારે મોટાં મોટાં ઝાડ પડી જાય છે પણ ઘાસ નથી પડતું. ઘાસ તો પવન તેને વાળે તે બાજુ વળે છે. પ્રતિકાર નથી કરતું. વળી કહેવત છે “નમે તે સૌને ગમે.”

આપણા બધા જ પ્રશ્નો અહંકારને કારણે છે. આપણાથી મોટી વ્યક્તિ-મહાન વ્યક્તિને નમવું એ તેની મહાનતાનો આદર છે, પ્રશંસા છે, સ્તુતિ છે - પણ આપણો અહંકાર તે કરવા નથી દેતો.

પછીના શબ્દો છે - અરિહંતાણં, સિદ્ધાણં, આયરિયાણં, ઉવજ્જાયાણં, સવ્વસાહૂણં.

અરિહંત : ભગવાન, સદ્ગુરુ

સિદ્ધાણં : સિદ્ધો

આયરિયાણં : આચાર્ય

ઉવજ્જાયાણં : ઉપાધ્યાય

સવ્વસાહૂણં : સર્વેસાધુ

આ બધાને નમસ્કાર કર્યા છે, આ બધા ગુરુ સૂચક શબ્દો છે - અને તેમને નમસ્કાર કરતાં, અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતાં મુક્તિ, મોક્ષપ્રાપ્તિ બતાવી છે (અરિહંતાણં કહીને) જ્યાં જીવ (વ્યક્તિ) શિવ (મંગળ) બની જાય છે. અરિહંતાણં એટલે દુશ્મનોનો નાશ થતાં મુક્તિ.

મંત્રની શરૂઆત અરિહંત એટલે, ભગવાન, સદ્ગુરુને નમસ્કારથી કરી છે. આમ તો આખું જગત અને તેની પ્રક્રિયા ગુરુ છે. પણ અહીં આધ્યાત્મિક (શ્રેયસની) પ્રાપ્તિ માટે આધ્યાત્મિક ગુરુઓને નમસ્કાર કર્યા છે. પરમાત્મા જ સદ્ગુરુ રૂપે જન્મ લે છે.

ગુરુ બહ્મા ગુરુવિષ્ણુ : ગુરુદેવો મહેશ્વર :

ગુરુ સાક્ષાત્ પર બ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રી ગુરુવે નમઃ ॥

ગુરુની અંદર શ્રદ્ધા, પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા જેટલી હોવી જરૂરી છે. ગુરુ ગુ + રુ. ગુ-અંધકાર, રુ - દૂર કરવું.

ગુરુ તે છે જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરે છે.

ગુ શબ્દસત્વધન્કરોસ્તિ રુ શબ્દસ્તિન્નિરોધકઃ ।
અન્ધકાર નિરોધિત્વાદ્ ગુરુરિત્યભિધીયતે ॥

પાંચમા નમસ્કાર સાધુઓને નમસ્કાર છે - નમો લોએ સવ્વસાહુણં સાધુ - એટલે પુણ્યાત્મા, પવિત્ર વ્યક્તિ. ઋષિ, મુનિ, સંત, સદ્ગુણી વ્યક્તિ - જેઓએ શાસ્ત્રમાં કહેલાં મૂળભૂત પાંચ મૂલ્યોને જીવનમાં અપનાવ્યાં છે. સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય અને અપરિગ્રહ. સાધુઓને પણ ગુરુની શ્રેણીમાં મૂક્યા છે.

અસત્ય, હિંસા, બ્રહ્મચર્ય ન પાળવું, ચોરી કરવી, પરિગ્રહ કરવો એ અજ્ઞાન છે. સાધુઓની જીવનરીતિથી આપણે સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય અને અપરિગ્રહ આ મૂલ્યો જીવનમાં લાવી શકીએ.

સત્ય : સત્ય બોલવું, પરમાત્માને પણ સત્ય કહ્યા છે - તેથી સત્ય એટલે પરમાત્મા, પરમાત્માના વિચારોમાં રહેવું અને તેની સાથે એક થવું.

અહિંસા : શરીર, વાણી કે મનથી કોઈની હિંસા, કોઈનું ખરાબ ન કરવું.

અસ્તેય : ચોરી ન કરવી.

અપરિગ્રહ : જરૂર કરતાં વધારે સંગ્રહ ન કરવો. જરૂર કરતાં વધારે સંગ્રહ કરવો તે પણ એક પ્રકારની હિંસા છે.

નમો ઉવજ્જાયાણં - ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર ઉપાધ્યાય એટલે અધ્યાપક, અધ્યાત્મગુરુ ઉપ - સમીપ, અધ્યાય - અધ્યયન

સાધકે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે ઉપાધ્યાય (ગુરુ) પાસે જવાનું હોય છે. ગુરુ પાસે કેવી રીતે જવું તે પણ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે.

તદિજ્ઞાનાર્થ ગુરુમેવાભિગચ્છેત્સથિતપાણિઃ
શ્રોત્રિય બ્રહ્માનિષ્ઠકમ્ ॥ (મુંડક ઉપનિ).

સમિધ હાથમાં લઈ ગુરુ પાસે જવું, સમિધ એટલે સૂકું લાકડું - જે સંપૂર્ણ શરણાગતિનું પ્રતીક છે, સૂકા લાકડાને બાળીએ તો તે બળી જાય છે. લીલું લાકડું બાળીએ તો ધૂમાડો નીકળે છે. ધૂમાડો - રાગ, દ્વેષ અહંકારનું પ્રતીક છે.

નમો આચરિયાણં - આચાર્યોને નમસ્કાર.

આચાર્ય તે છે જે બધાં જ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ છે. (એ. પી. એચ. ડી. જેવા છે.) અને જેનું શાસ્ત્ર અનુરૂપ આચરણ છે. મહાન વ્યક્તિના આચરણનું અનુકરણ લોકો કરે છે.

યદ્યચારતિ શ્રેષ્ઠ : તત્તદેવે તરો જનઃ ।

સ યત્પ્રમાણે કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥

નમો સિદ્ધાણં - સિદ્ધોને નમસ્કાર.

સિદ્ધ - જે પવિત્ર છે, પરિપક્વ છે, મુક્ત, અંતર્હૃદિપ્રાપ્ત સંત, ઋષિ, મુનિ, સિદ્ધ તે છે જેને પરમાત્માની અનુભૂતિ થઈ છે. સિદ્ધ કદાચ આચાર્યની માફક ભણાવી ન શકે, પણ તેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે.

આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ એટલે દૈવી ગુણોની પ્રાપ્તિ. જેનામાં દૈવી ગુણો છે તેને પણ સિદ્ધ કહી શકાય.

દૈવી ગુણો - નિર્ભયતા, અંતઃકરણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને યોગને વિશે નિષ્ઠા, દાન, ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તપ, સરળતા, અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, કર્મફળનો ત્યાગ, શાંતિ, ચાડિયારહિતપણું, પ્રાણીઓ પર દયા, અલોલુપતા, મૃદુતા, લજ્જા, અચંચળતા, તેજ, ક્ષમા, ધૈર્ય, પવિત્રતા, અદ્રોહ, અભિમાનનો ત્યાગ - આ ૨૬

ગુણો દેવી સંપત્તિ તરફ વળેલા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

નમો અરિહંતાણં - અરિહંતને નમસ્કાર.

અરિહંત - ભગવાનને નમસ્કાર, શ્રોત્રિય (શાસ્ત્રમાં નિપુણ) - બ્રહ્મનિષ્ઠ (અનુભૂતિ યુક્ત) સદ્ગુરુને નમસ્કાર.

અરિહંત = અરિ+હંત

અરિ - દુશ્મન, શત્રુ, હન્ટ - નાશ કરવો.

અહીં શત્રુ એટલે, આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આવતા શત્રુ, શ્રેયસના માર્ગમાં આવતા શત્રુ જેવા કે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર તેને શાસ્ત્રમાં ષડરિપુ કહ્યા છે.

કામ : કામનાઓ, ઈચ્છાઓ, તૃષ્ણા-પુત્રેષણા, વિત્તેષણા, લોકેષણા.

ક્રોધ : ગમતી વસ્તુ, વ્યક્તિ, પરિસ્થિતિ ન મળવી અથવા તે મેળવવામાં આવતા અવરોધ.

લોભ : વધારે ને વધારે પ્રાપ્તિની ઈચ્છા.

મોહ : શોભના અધ્યાસ - ગમતી વસ્તુ. વ્યક્તિ, પરિસ્થિતિમાં સુખનો અધ્યારોપ.

મદ : ઘમંડ, અહંકાર, પાગલતા.

મત્સર : ઈર્ષ્યા

નવકાર મંત્રમાં ગુરુની વંદના, નમસ્કાર દ્વારા તેમના ગુણો સાધકમાં આવતાં તેમના ઉપદેશ દ્વારા, સાધકની અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ અંતઃકરણ થતાં, મોક્ષપ્રાપ્તિની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે. મોક્ષ, મુક્તિ એટલે જ્યાં બંધન નથી.

મુક્તિ એટલે કોઈ જગ્યાએ પહોંચવાનું નથી કેમ કે બંધન મનમાં હલ્લિપેત છે - સ્વરૂપના અજ્ઞાનને કારણે.

પ્રશ્ન : બંધન શું છે ?

જવાબ : આપણી અંદર રહેલા ૬ શત્રુઓથી આપણે બંધાયેલા છીએ. કેમ કે આપણે તેમના વશમાં છીએ. આ શત્રુઓ બહાર નથી - અંદર છે તેથી તેનો નાશ અંતઃકરણ શુદ્ધિથી, જ્ઞાનપ્રાપ્તિથી કરવાનો છે. આ શત્રુઓ સ્વ-રૂપના અજ્ઞાનને કારણે છે. તેથી તેનો નાશ આત્મજ્ઞાનથી થઈ શકે - જેમ અંધકારનો નાશ પ્રકાશથી થઈ શકે.

ગુરુ દ્વારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થતાં આત્મસાક્ષાત્કાર, મોક્ષપ્રાપ્તિ, મુક્તિ, ભગવાનની કૃપા, સદ્ગુરુની કૃપા અરિહંતની કૃપાથી થાય છે. સાધકની અંદર રહેલા સૂક્ષ્મ અહંકાર - અંતિમ શત્રુનો નાશ ભગવદ્કૃપાથી થાય છે. આપણી અંદર રહેલ શત્રુનો નાશ તો આપણે જ કરવો પડે - તે પુરુષાર્થ તો વ્યક્તિએ કરવો રહ્યો. તેથી સાધક પોતે પણ અરિહંત (આંતરિક શત્રુનો નાશક) બને છે. ગુરુની ઉપર શ્રદ્ધા પરમાત્મા જેટલી જ રાખવાથી અને તેમની શરણાગતિ સ્વીકારવાથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે અને જીવ - શિવ બની જાય છે.

નવકાર મંત્ર પ્રાર્થના છે, સાધન છે. પરમાત્મા સાધ્ય છે. પરમાત્માને જાણવાનું મોક્ષનું સાધન જ્ઞાન છે. જ્ઞાન જ સાધન છે અને સાધ્ય પણ છે. આત્મજ્ઞાન એટલે જીવ, જગત, અને ઈશ્વરની પરમાત્માની એકતા, અભેદ ભાવ.

એક હથેળીમાં કીમતી રત્નને રાખો, બીજી હથેળીમાં શ્રી નવકારના 'ન' ને રાખો. અને પછી બંને હથેળીઓ ઉપર નજર ફેરવો. જો નજર શ્રી નવકારના 'ન' ઉપર ઠરે તો માનવું કે આપણે સાચા રત્ન પારખુ ઝવેરી છીએ. અને જો પથ્થરના રત્ન ઉપર ઠરે તો માનવું કે આપણે જડ જેવા છીએ.

શ્રી તવકાર મહામંત્ર

- જયંતીલાલ ડી. દોશી

નમો અરિહંતાણં
નમો સિદ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજ્જાયાણં
નમો લોએ સવ્વસાહુણં

ઉપરનાં પાંચ પદમાં પાંચ પ્રકારના મહાન આત્માઓને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. આમાં કોઈ અંગત વ્યક્તિને નમસ્કાર નથી, પરંતુ જેઓએ પોતાના આત્મામાં ગુણો પ્રગટાવ્યા છે એટલે કે પવિત્રતા પ્રગટાવી છે, તે પવિત્રતાને નમસ્કાર કર્યા છે. એટલે આથી અનંત આત્માઓને નમસ્કાર થાય છે. આ પવિત્રતા એટલે વર્તમાનમાં આત્માનું પરિણમન અશુદ્ધપણે થઈ રહ્યું છે અને તેથી દરેક જીવ ચાર ગતિમાં જન્મ-મરણ નિરંતર કરી રહ્યો છે તે અશુદ્ધતાને પાળીને જીવ જો શુદ્ધરૂપે પરિણમે તો રાગ દ્વેષ ન રહે એટલે કર્મબંધનથી છૂટતાં જન્મ-મરણથી પણ છૂટી જાય તો અનાદિથી આ જીવ આકુળવ્યાકુળતાનું શીતળ સુખ ભોગવી રહ્યો છે. તેમાંથી છૂટી જાય અને અણાકુળતાનું શીતળ સુખ હંમેશ માટે - જેનો કદી અંત આવે નહીં તેવા અક્ષય સુખનું વેદન કર્યા કરે. દરેક જીવમાં અનંત ગુણો છે પણ તેનું પરિણમન અશુદ્ધપણે હોવાથી દુઃખદાયક પરિભ્રમણ ભોગવી રહ્યો છે.

પહેલાં બે પદવાળા આત્માઓના ગુણો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થયા હોવાથી તેઓનું જ્ઞાન-કેવળજ્ઞાન રૂપ-પૂર્ણ દેશને પામ્યું છે. કેવળજ્ઞાનમાં આલોકના સમસ્ત પદાર્થના ત્રણે કાળની અવસ્થાઓ એક સમયમાં જણાયા કરે છે. તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ પણ કહેવાય છે. બન્ને પૂર્ણ પરમાત્મ દેશને પામ્યા છે.

પ્રથમ પદ આર્હત પરમાત્મા છે. પૂર્વે જે આયુષ્ય બંધાયું હોય તે એની મેળે ક્ષય થતાં આ

શરીરમાંથી આત્મા સીધો ઉપર એટલે કે “સિદ્ધ શિલા” જઈ ત્યાં સ્થિર થઈ જાય છે. કારણ કે પૂર્ણ શુદ્ધ દેશ થતાં રાગ દ્વેષની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને તેથી નવાં કર્મ બંધાતાં નથી. પ્રત્યેક સમયે ઉદયયોગ્ય જૂનાં કર્મો એની મેળે ખરતાં જ જાય છે. આયુષ્ય કર્મની સાથે જ બધાં કર્મો પણ ખરી જાય છે. એટલે શરીરનો સંયોગ પૂરો થાય છે. આત્મા જે સ્થિતિમાં છેલ્લે હોય તે જ સ્થિતિમાં તે જ ક્ષેત્રે (સીધો) લોકાએ પહોંચી જાય છે. જન્મ-મરણરૂપ શરીરના સંયોગ વિયોગની પૂર્ણાહુતિ થાય છે એટલે કે મુક્તિ પામે છે અને અનંત સુખ ભોગવે છે.

આ અનંત સુખ તે ક્ષેત્ર (સિદ્ધશિલા)ના કારણે નથી, પણ જીવે વીતરાગતા રૂપ શુદ્ધતા-પવિત્રતા-નિર્મળતા પ્રગટાવ્યાં છે તેના કારણે છે. તે જ વખતે ત્યાં બીજા અનંત સૂક્ષ્મ જીવો તે જ ક્ષેત્રમાં હોય છે. તેઓને આવું કિંચિત સુખ હોતું નથી. તેઓ હજી પરિભ્રમણમાં છે.

અરિહંત એટલે કે કેવળીમાં બે પ્રકાર છે. (૧) તીર્થંકર કેવળી અને (૨) સાદા કેવળી. બન્નેને કેવળજ્ઞાન છે. પૂર્ણજ્ઞાન છે. ગુણોની શુદ્ધતામાં કિંચિત માત્ર ફરક નથી. પૂર્વે અઘાતી કર્મો બાંધ્યાં હોય છે. તેના ઉદયના કારણે બાહ્ય પદાર્થના સંયોગો જુદા જુદા હોય છે. તીર્થંકરોની ધર્મસત્તા ભરાય છે (સમોવસરણ). સાદા કેવળીને સમોવસરણ ન હોય. પૂર્વ કર્મના કારણે બાહ્ય સંયોગમાં આવો થોડો થોડો ફરક હોય છે.

તાવ માપવા જેમ થર્મોમીટર છે, તેવી રીતે આત્મામાં પ્રગટેલ શુદ્ધતાનું માપ જાણવા જૈન દર્શનમાં ગુણસ્થાનની વ્યવસ્થા છે. કુલ ચૌદ પગથિયાં છે. સહુ પ્રથમ અશુદ્ધતા ટળી શુદ્ધતાની શરૂઆત થાય ત્યારે તે ચોથું પગથિયું કહેવાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો આ જીવના પરિભ્રમણનું મુખ્ય કારણ છે. આ દરેક કષાયના પણ ચાર-ચાર

ઉત્તરોત્તર વિભાગ છે. અનંતાનુબંધી-અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાન અને સંજવલન. જીવમાં જેમ જેમ શુદ્ધતા પ્રગટે અને વધે તેમ તેમાં આ કષાયોનો અભાવ થતો જાય છે. સહુ પ્રથમ અનંતાનુબંધી ટળે ત્યાર પછી જ અપ્રત્યાખ્યાન ટળી શકે. તે પહેલાં નહીં જ. અશુદ્ધ દશામાં કર્મો બાંધવાની સ્થિતિ, કરોડો-અબજો વરસનાં કર્મો એકસાથે બંધાઈ શકવા યોગ્ય હતી તેના બદલે શુદ્ધતા પ્રગટતાં જ - ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાર માસ સુધીનાં જ કર્મો બંધાવાની થઈ જાય છે. એટલે કે કર્મ બંધાવાની મર્યાદા - કરોડમા ભાગથી પણ ઓછી થઈ જાય છે. પ્રગટેલ શુદ્ધતા, પરિપૂર્ણ શુદ્ધતાનો અંશ હોવાથી અલ્પ સમયમાં પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટે છે. આ શુદ્ધતાને જ શાસ્ત્રમાં મોક્ષ અથવા મુક્તિ કહી છે. આવા મોક્ષમાં જીવ શરીર રહિત, કર્મરહિત, સંસાર રહિત, જન્મ-મરણ રહિત થઈ જાય છે. તેથી અનાદિકાળથી સંસારના આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનો સર્વથા અભાવ હોય છે અને પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ વગેરે અનંત ગુણો પૂર્ણ શુદ્ધતાને પામ્યા હોય છે. જેથી અતીન્દ્રિય સુખને નિરંતર ભોગવે છે. આવી મોક્ષની સ્થિતિને ગુણસ્થાનાતીત કહી છે.

પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટતાં, કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. ત્યારે આયુષ્ય બાકી હોય છે. ત્યાં સુધી સંયોગમાં શરીર છે. શ્વાસની ક્રિયા સહજ હોય છે. તેથી કંપન છે. જેને યોગ કહેવાય છે. અને તેથી સંયોગી કેવળી કહેવાય છે. શાસ્ત્રમાં આવી અરિહંત દશાને ગુણસ્થાન કહ્યું છે.

આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં શરીરના પરમાણુઓ વિખરાઈ જાય છે. આ ક્રિયામાં બે-પાંચ સમય જાય છે. ત્યાં શરીરનો અભાવ હોવાથી શ્વાસનું કંપન એટલે કે યોગ પણ નથી તેથી આ અયોગી ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ ચૌદમું છેલ્લું ગુણસ્થાન છે. આ પહેલાં શરીર હોય છે. કેવળજ્ઞાન હોય છે. તેવી પૂર્ણ દશાને તેરમું ગુણસ્થાન કહ્યું છે.

અરિહંત અને સિદ્ધના પદ પછી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એમ ત્રણ પદ છે. આ ત્રણેય પદધારકો ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ સમાન છે. તેઓ બધાનું ગુણસ્થાન છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન - ભેગું ગુણસ્થાન છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ચાર કષાયના - દરેકના ચાર પેટા કષાયમાંથી, અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાન, અને પ્રત્યાખ્યાન એમ ત્રણ વિભાગનો જીવમાં તે પ્રકારની શુદ્ધતા પ્રગટતાં અભાવ થાય છે. અને એકદમ પતલો એવો સંજવલન વિભાગ જ માત્ર બાકી રહે ત્યારે આવી શુદ્ધતા - છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાનનું નામ પામે છે.

આચાર્ય સાધુઓની પ્રવૃત્તિ જુએ છે. જરૂર હોય તેને પ્રાયશ્ચિત આપે છે. નવા દીક્ષાર્થીને દીક્ષા આપે છે. સાધુઓમાં પ્રમુખ ગણાય છે. ઉપાધ્યાય સાધુઓને અભ્યાસ કરાવે છે. સ્વાધ્યાય આપે છે છતાં તત્ત્વની દૃષ્ટિએ-ગુણસ્થાનની દૃષ્ટિ સમાન છે. એટલે કે પ્રગટેલ શુદ્ધતાની અપેક્ષાએ ખાસ કાંઈ જ ફરક નથી. (ત્રણેય પદધારકોમાં)

બહુ જ મહત્ત્વનો સવાલ અહીં એ ઉપસ્થિત થાય છે. આ નવકારમંત્રને “પંચ પરમેષ્ઠિ પદ” પણ કહ્યો છે. પ્રથમ બે પદ તો પૂર્ણતાને પામેલ છે, જ્યારે બાકીનાં ત્રણેય પદ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત નહીં હોવા છતાં લોકમાં ઉત્તમ રૂપ, લોકમાં મંગલરૂપ અને લોકમાં શરણરૂપ ગણવામાં આવેલ છે. અને જેઓએ પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરેલું છે. તેવા સર્વ શ્રેષ્ઠ પદની સાથે આ ત્રણ અપૂર્ણ પદવાળાને પણ સમાન સ્થાન કેમ આપ્યું ? તેનો ખુલાસો એમ છે કે તેઓ પૂર્ણ શુદ્ધતાની તદ્દન નજીક છે. આ ત્રણેય પદધારક મુનિરાજ વધુમાં વધુ ૪૮ મિનિટમાં (એક અંત મુહૂર્તમાં) વિકલ્પ રહિત દશામાં આવી જ જાય છે. જેને નિર્વિકલ્પ દશા કહેવાય છે. અને પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય તેને જ હોય છે. આવી અરિહંત દશાની લગોલગની દશા વધુમાં વધુ ૪૮ મિનિટમાં પ્રાપ્ત થતી હોવાથી તેમને પણ “પંચ પરમેષ્ઠિ”માં ગણ્યા છે. વળી જો નિર્વિકલ્પ દશા ૪૮ મિનિટ પર્યંત સળંગ

રહે તો જીવ પૂર્ણ દશાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એટલે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

જીવનમાં જેટલી જેટલી શુદ્ધતા પ્રગટે છે. તેટલા પ્રમાણમાં કર્મોનો બંધ થતો નથી. કર્મ પાતળાં પડે છે કે અભાવ થાય તો આત્માના ગુણો પ્રગટે તેમ વર્તમાન સમાજમાં માન્યતા રૂઢ થયેલી છે તે યથાર્થ નથી. કર્મની બધી જ પ્રકૃતિઓ જીવને અનાદિથી ચોંટેલી છે. જે જીવોએ સમ્યક્ પુરુષાર્થ કર્યો તે બધા જ જીવો અનાદિનાં કર્મોને હટાવીને જન્મ-મરણથી રહિત થયા છે. જન્મ-મરણના રોગની સાચી દવા શી છે, રોગનું મૂળ ક્યાં છે તે શોધી કાઢવું તે સાચી દિશાનો સાચો પુરુષાર્થ છે. રોગનું નિદાન, તે માટે સાચી દવા અને તે દવાનું પૂરું સેવન થાય તો આ જન્મ-મરણની હંમેશની પીડામાંથી જરૂર છુટકારો થાય તે નિઃશંક છે.

જીવને જન્મ-મરણ અનાદિથી છે. જીવનો સ્વભાવ જન્મ-મરણથી રહિત છે. તો પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટાવવા જીવનું સ્વરૂપ પ્રથમ સમજવું જોઈએ. તેના માટે છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવાની મહેનત કરવી જોઈએ. પછી તે મૂળ સ્વરૂપ મુજબ આપણા જીવનું પરિણમન થવું જોઈએ. જેને સંસારનાં અનંત દુઃખોથી છુટકારો મેળવવો હોય તેણે ઉપર મુજબ કરવું જ પડશે. તેથી જ કહ્યું છે કે, “જે સ્વરૂપ સમજયા વિના - પામ્યો દુઃખ અનંત” પોતાના આત્મામાં આવી શુદ્ધતા પ્રગટાવવા માટે પંચ પરમેષ્ટિ દર્પણ સમાન છે. તેમના જીવનનું અનુકરણ કરીને આપણે પણ ધર્મ પ્રગટાવી શકીએ અને પરમાત્મા પણ થઈ શકીએ જેથી અનંત સુખનો અનુભવ કરી શકાયે.

આ નવકારમંત્રમાં વાસ્તવિક રીતે પાંચ પદ જ છે. આ પદમાં નીચે મુજબ બે લાઈનો છે.

એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વપાવપ્પણાસણો
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઈ મંગલમ્
અર્થ : આ ઉપરનાં પાંચ પદ સર્વપાપને

હરનારાં છે. લોકના સર્વ પદાર્થોમાં મંગલરૂપ છે. મંગલરૂપ હોવાથી હું તેમનું પઠન-મનન-સ્મરણ મારું મંગલ થવા અર્થે કરું છું.

આ પદના રચયિતા આચાર્યે “ઉપરનાં પાંચ પદ” જ લખ્યાં છે. નવપદ કર્યાં નથી તે તદ્દન સ્પષ્ટ આથી દેખાય છે.

આ લોકમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ અને શરણરૂપ જો કાંઈ પણ આ જીવને હોય તો સર્વ પ્રથમ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વાસ્તવિક રીતે છે અને ત્યાર પછી “પંચ પરમેષ્ટિ” ગણાય છે. કારણ પોતાના આત્માની શુદ્ધતા માટે પંચપરમેષ્ટિનું સ્વરૂપ મુખ્ય નિમિત્તરૂપ છે.

આ રીતે મોક્ષ પામવા માટે એટલે કે અનંત, અવ્યાબાધ, અક્ષય અને શાશ્વત સુખ પામવા માટે “પંચ પરમેષ્ટિ” નિમિત્ત રૂપ હોવાથી શાશ્વત સુખના દાતા વ્યવહારથી કહી શકાય. તેથી જ અનંત સુખના આપનારાં હોવાથી નવકાર મંત્રને “નવકાર મહામંત્ર” કહેવામાં આવે છે.

ઉપરના પાંચ પરમેષ્ટિએ તેમના આત્મામાંથી અશુદ્ધતા હટાવી છે અને આત્માનો જે મૂળભૂત સ્વભાવ છે, તે શુદ્ધતા પ્રગટાવી છે. એટલે કે પૂર્ણ ધર્મરૂપ દશાને પામ્યા છે. “વત્યુ સહાવો ધમ્મો” “વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ” એ જેન દર્શનની ધર્મ માટેની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા છે અને તેઓએ શુદ્ધતારૂપ સ્વભાવને પ્રગટાવ્યો છે. માટે ધર્મ કરવો હોય તેણે આત્માના ગુણોનો સ્વભાવ કેવા પ્રકારનો છે, તે તત્ત્વ દૃષ્ટિથી તપાસી નિર્ણય કરવો. ધર્મ કરવા માટેની આ સત્ય ભૂમિકારૂપ સાચી પાત્રતા છે. કારણ કે “જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા ત્યાં પ્રગટે નિજ જ્ઞાન” (૪૧) વળી “કર વિચાર તો પામ” એમ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું છે.

પ્રકાશ કરવા આપણે સ્વીચ દબાવીએ છીએ, બલ્બ સાથે કાંઈ જ કરતા નથી. પંખો ચાલુ કરવા કે બંધ કરવા સ્વીચ દબાવીએ છીએ, પંખાની સાથે કાંઈ જ કરતા નથી. પડછાયો હટાવવો હોય તો પડછાયા સાથે કાંઈ કરતા નથી પણ જે ચીજનો પડછાયો હોય તે ચીજને હટાવીએ છીએ. તો કર્મને હટાવવા માટે -

જેના કારણે કર્મ બંધાય છે, તે રાગ-દ્વેષને હટાવવા જોઈએ. કારણ કર્મ તો રાગ-દ્વેષનું ફળ અથવા પડછાયો માત્ર છે. કર્મ-રાગદ્વેષના હિસાબની બુક માત્ર છે. કર્મ જીવને રાગ-દ્વેષ કરાવતાં હોત તો એક પણ જીવ મુક્તિ પામી શક્યો ન હોત.

આપણા બિલ્ડીંગના ટેરેસની ટાંકીમાંથી પાણી આપણા બાથરૂમની ટાંકીમાં આવે છે. બાથરૂમની ટાંકીમાં પાણીની આવક તથા નીચેના નળમાંથી પાણીની જાવક ચાલુ જ હોય છે. ટાંકી ભરેલી છે. આવક તથા જાવક સરખા પ્રમાણથી ચાલુ છે. તો આપણી ટાંકી પાણી વગરની થઈ શકે ખરી? ન થઈ શકે. આત્મામાં પ્રત્યેક સેકંડે કર્મ બંધાય છે. તેમજ પ્રત્યેક સેકંડે કર્મ ખરે છે. એવો નિયમ-સિદ્ધાંત છે.

ટાંકી કોરી કરવા માટે પાણીની જાવક ચાલુ હોય, પરંતુ આવક બંધ થાય તો જ ટાંકી પાણી વગરની થઈ શકે. તેવી રીતે આત્મામાં કર્મની આવક જ્યાં સુધી ચાલુ હોય ત્યાં સુધી આત્મા કદી કર્મરહિત થાય નહીં.

જૂનાં કર્મો જ્યારે બંધાયાં હોય છે ત્યારે જ તેના ખરવાનો સમય પણ નિશ્ચિત જ હોય છે, એટલે નિશ્ચિત સમયે જ એની મેળે ખરવાનાં જ. જે એની મેળે ખરવાનાં જ છે. તે ખેરવવાની મહેનત કરવી જોઈએ ખરી? કે નવાં કર્મો પ્રત્યેક સેકન્ડે બંધાય છે, તે કેમ ન બંધાય તે અંગે મહેનત કરવી જરૂરી છે? આ પ્રશ્ન ખૂબ મહત્વનો છે. માર્મિક પણ છે. હાલમાં સમસ્ત જૈન સમાજની દૃષ્ટિ નવાં કર્મો ન બંધાય તે તરફ નથી, પણ જૂનાં કર્મો કેમ ખરે - તે તરફ છે. જે તદ્દન ઊંધી દૃષ્ટિ છે.

વળી પાપ કેમ ન બંધાય તેવી દૃષ્ટિ પણ વિશેષ છે. આ દૃષ્ટિ સારી પણ છે. પણ સાથે સાથે તેને જ ધર્મ માની લેવાય તે માન્યતા સો ટકા ખોટી છે. તેમજ શુભ ક્રિયા કરવાની દૃષ્ટિ સારી છે. પણ તેને જો ધર્મ માની લેવાય તો તે માન્યતા પણ ખોટી

જ છે. જે વસ્તુનો જે પ્રકાર હોય તેને તે પ્રકારે જ ગણવી તે જ યોગ્ય છે. તે જ સત્ય છે. તેનાથી જુદું માનવું તે “ઘોર અજ્ઞાન” છે. શુભ-શુભ છે. અશુભ-અશુભ છે. માત્ર “વીતરાગતા જ ધર્મ” છે. તે સિવાય સઘળો અધર્મ જ છે. તેવી સમ્યક્ માન્યતા પ્રથમ રાખીને જ પછી જે ક્રિયા કરવી હોય તે જરૂર કરવી.

(વિનંતી : આ લેખ રમૂજ માટે નથી. બુદ્ધિગમ્ય વિચારણાપૂર્વક જૈન દર્શનમાં શ્રદ્ધાવંત બનવા માટે છે.)

કોઈ એવી સર્વશક્તિમાન શક્તિ હોય તો બતાવો કે જેનું શરણું લઈને સંસારનાં દુઃખથી છૂટી જઈએ.

૧. દશ ફીટ એક લાંબું લાકડું પાણીની સપાટી ઉપર તર્યા કરે છે. તેના બદલે પાણીની સપાટીથી બે-ત્રણ ઈંચ અંદર રહે, દશ ફીટ તો શું એક જ ફૂટ હોય તો પણ લાકડું પાણીની અંદર જ રાખી દે એવી કોઈ શક્તિ છે ખરી? બધામાં લાગુ પડે છે.

૨. દશ ફીટ, એક ફૂટ અરે, એક ઈંચ લોખંડની ખીલીને પાણી ઉપર તરતી રાખી દે.

૩. બાજરી વાવી હોય તેના ડૂંડામાં થોડા દાણા ઘઉંના પણ ઉગાડી દે?

૪. પીંપળનું બીજ વાવીને લીમડો ઉગાડી દે? તેમાં એક પાન ફક્ત લીમડાનું હોય?

૫. લાલ ગુલાબનું બીજ વાવીને બીજા કોઈપણ કલરનું ગુલાબ ઉગાડી દે?

૬. વરસાદની હજારો ધારમાંથી એક ધારને નીચે પડવા ન દે? અરે, એક ધાર તો શું ફક્ત એક ટીપાને આકાશમાં અદ્ધર રાખી દે?

૭. વધુ અગ્નિ આપતાં પાણીની વરાળ થવા માંડે છે, તે વરાળ થવા ન દે?

૮. માથામાં કાળામાંથી ધોળા થયેલ ફક્ત એક વાળને ફરી કાચમી કાળો બનાવી દે?

૯. આયુષ્યમાં એક દિવસ કે એક કલાકનો ફક્ત વધારો કે ઘટાડો કરી દે?

સમગ્ર દુનિયા અંધશ્રદ્ધાના નશામાં એમ કહે છે કે ઈશ્વરની ઈચ્છા વિના એક પાંદડુંય ફરકતું નથી. પણ જૈન દર્શન પડકાર કરીને કહે છે કે બધાં જ પાંદડાં શાંત હોય ત્યારે ઈચ્છિત ફક્ત એક પાંદડાને જ ફરકાવી દે ?

આ અને આવા બીજા ૫૦૦-૧૦૦૦ દાખલા પણ છે કે જે સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરે છે કે જગતના આ ભૌતિક પદાર્થો પર કોઈનું પણ સ્વામિત્વ, અધિકાર કે નિયમન લેશ માત્ર - જરા સરખું પણ નથી.

તો હવે પ્રશ્ન થાય છે કે જે વ્યક્તિમાં એક કિલોમીટર પણ ચાલવાની શક્તિ નથી, તે એક હજાર કિલોમીટર ચાલી શકે ખરો ! ન જ ચાલી શકે.

દશ કિલો વજન ઉપાડવાની શક્તિ ન હોય તે એક હજાર કિલો ઉપાડી શકે ? છતાં કોઈ એવી વાત કરે કે હજાર કિલોમીટર ચાલી શકે - અંગર હજાર કિલો ઉપાડી શક્યો તો આવી વાતને તદ્દન વાહિયાત - હળાહળ જૂઠ જ માનશો કે નહિ ?

અને એટલે આશ્ચર્ય સાથે કહેવું પડે છે કે આવી જ વાતો ચાલે છે, જગતની ઉત્પત્તિ બાબતમાં તો હવે ગંભીર થઈને વિચારો કે જ્યાં એક ફૂટના લાકડા ઉપર, એક ઈંચના લોખંડ ઉપર, એક ઝાડના બીજ ઉપર, પાણીના એક ટીપા ઉપર પણ વર્યસ્વ ધરાવનાર કોઈ શક્તિ છે નહિ - હોવા યોગ્ય જ નથી ત્યારે...

આવડા મોટા જગતને બનાવનારા તરીકે કોઈને માનવા તે કેટલું બધું વાહિયાત અને અંધશ્રદ્ધાના કારણે ભયંકર અજ્ઞાનભર્યું છે તે વિચારો.

ભગવાન મહાવીરે કેવળજ્ઞાનમાં અનુભવીને નીચે મુજબ કહ્યું છે. સમસ્ત જગતમાં છ પ્રકારનાં દ્રવ્યો (પદાર્થો - વસ્તુઓ) છે.

૧. જીવ, ૨. પુદ્ગલ, ૩. ધર્માસ્તિકાય, ૪. અધર્માસ્તિકાય, ૫. આકાશ અને ૬. કાળ

દ્રવ્ય. આ છયે પ્રકારનાં દ્રવ્યોને ભગવાને અનાદિ અનંત જોયા છે. જેનો કોઈ આદિ એટલે કે શરૂઆત જ નથી તેમજ કદી અંત એટલે નાશ પણ નથી. હવે જેની શરૂઆત એટલે કે ઉત્પત્તિ જ નથી છતાં તેને બનાવનાર કોઈ ને કોઈ શક્તિને માનવી તે શ્રી મહાવીરના કેવળજ્ઞાનપૂર્વકની દિવ્ય ધ્વનિથી સ્પષ્ટ રીતે વિરુદ્ધ છે. શ્રી મહાવીરે તેમજ શ્રી બુદ્ધે પણ આ જગતના કોઈ કર્તા ન હોય - તેમ જ કહ્યું છે.

“ઉત્પાદ, વ્યય, ધૌવ્ય યુક્તમ્ સત્” વસ્તુનું સ્વરૂપ ધૌવ્ય એટલે કે શાશ્વત અનાદિ અનંત સત્ એટલે હોવા રૂપ અને સમયે સમયે અવસ્થા (પર્યાયનું થયા કરવું - પરિણમન થયા કરવું) કહ્યું છે. એટલે કે પરિણમનના ઉત્પાદ, વ્યય સહિત વસ્તુ શાશ્વતપણે સત્ એટલે કે અસ્તિત્વરૂપે હોવા રૂપે છે. આ જ વાત શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં :

જડ ચેતન સંયોગ આ ખાણ અનાદિ અનંત, કોઈ ન કર્તા તેહનો ભાખે જિન ભગવંત. મૂળ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન નહિ, નહિ નાશ પણ તેમ, અનુભવથી તે સિદ્ધ છે, ભાખે જિનવર એમ.

જેમ થાળીના કાંઠાની કોઈ જગ્યાએથી શરૂઆત જ નથી, તેમ ચેતન એવા જીવ અને ચેતનારહિત એવા જડ (પુદ્ગલ)ની ઉત્પત્તિ જ નથી અને તેવી રીતે તેનો નાશ પણ નથી. તેથી જ બન્નેના સંયોગને અનાદિ અનંત કહ્યા. તેમનો કોઈ જ કર્તા નથી એમ જિનવરોએ ભાખ્યું છે.

જૈન ધર્મમાં કંદમૂળ અભક્ષ્ય છે. તે એક મુખ્ય બાબત છે. લગભગ બધા જ જૈનો (નાનાં છોકરાંઓ પણ) આ બાબતને જાણે છે. જ્યારે “આ જગતનો કોઈ જ કર્તા ન હોય” તેવા મુખ્ય સિદ્ધાંતમાં મહાવીરના મોટા ભાગના અનુયાયીઓ જ મહાવીરના તત્ત્વ નિરૂપણથી વિરુદ્ધ માનતા હોય તેમ બહુધા જણાય છે. સાધુ સમાજની બિન જાગૃતિ જ આ અજ્ઞાનમાં કારણભૂત લાગે છે.

જયાં નવકાર ત્યાં જૈનત્વ

જૈન એટલે શ્રી જિનેશ્વરપરમાત્માનો અનુયાયી. સૌથી પ્રથમ 'નમો અરિહંતાણં' પદ વડે સર્વકાળના શ્રી જિનેશ્વરભગવંતોને નમસ્કાર કરે છે, અને આઠ કર્મનો ક્ષય થયા પછી સિદ્ધ નામે ઓળખાતો તેમનો અથવા સામાન્ય કેવળી ભગવાનનો વિશિષ્ટ પર્યાય છે તેને 'નમો સિદ્ધાણં' પદ વડે નમસ્કાર કરે છે. ત્યારબાદ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતો પ્રમાણે આચાર પાળનાર અને ઉપદેશ કરનાર આચાર્યદેવોને 'નમો આચરિયાણં' પદ વડે નમસ્કાર કરે છે. ત્યારબાદ જાતે સૂત્ર-શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતો ભણનાર અને બીજાને ભણાવનાર ઉપાધ્યાયભગવંતોને અને તે પછી મોક્ષાભિલાષી જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં સહાય કરનાર સાધુભગવંતોને અનુક્રમે 'નમો ઉવજ્ઞાયાણં' અને 'નમો લોણ સવ્વસાહૂણં' પદ વડે નમસ્કાર કરે છે. તે શ્રી નવકારને ગણનાર અને જૈન બંને વસ્તુતઃ એક જ છે અર્થાત્ જૈન એટલે શ્રી નવકાર ગણનાર, ભણનાર અને જાણનાર.

અન્યસૂત્રો ન આવડે તો બીજાએ બોલેલાં સાંભળીને પણ ચલાવી શકાય, પણ શ્રી નવકાર તો પોતે જાતે જ બોલવો જોઈએ. તેથી દરેક જૈને તેનો મુખપાઠ કરવાનો હોય છે.

શ્રી નવકાર જાણે તે જૈન અને શ્રી નવકાર ગણે તે જૈન. એમ જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય સ્વરૂપે મોક્ષમાર્ગનું આરાધન પ્રત્યેક જૈનને રહેલું છે.

સર્વ પાપનો અર્થાત્ સ્વાર્થ ભાવનાનો તેથી નાશ થાય અને સર્વ મંગલોમાં પ્રધાન પરોપકાર ભાવરૂપ મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રી નવકારમાં પ્રથમ નમસ્કાર શ્રી અરિહંતભગવંતોને છે, જેઓએ સ્વાર્થભાવરૂપી

- પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય પાપનો પ્રણાશ-સમૂળ ઉચ્છેદ કર્યો છે અને પરાઈ ભાવરૂપી મહામંગલનું આરાધન અવશ્ય કરેલું છે. તે વડે તીર્થંકરનામ કર્મરૂપી પરમ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી વિશ્વોપકાર વડે તેને સાકાર કર્યું છે.

નવકારમંત્ર સર્વ આપદાઓને ભેદી નાખનાર છે. તેમાં પણ કારણ સ્વાર્થથી સર્વથા પર થઈ ગયેલા શ્રી જિનેશ્વરભગવંત તથા તેમની આજ્ઞા અને તે આજ્ઞાપાલનના ફળ સ્વરૂપ સિદ્ધપદને નમસ્કાર છે. સર્વદા અને સર્વથા પારાર્થરસિક પુરુષોને કરાતો નમસ્કાર તેમાં હેતુ છે.

સર્વ પ્રયોજનોનું પ્રયોજન અવ્યાબાધ સુખ તેમજ સર્વ દુઃખનો આત્યંતિક ક્ષય છે. દુઃખક્ષય કર્મક્ષયથી છે. કર્મક્ષય ચિત્તસમાધિ વડે અને ચિત્તસમાધિ બોધિલાભ વડે થાય છે. બોધિનો લાભ દર્શનબોધિ, જ્ઞાનબોધિ અને ચારિત્રબોધિના સ્વામી શ્રી જિનેશ્વરભગવંતોને પ્રણામ કરવાથી થાય છે.

સિદ્ધાદિનો પ્રણામ ગર્ભિત રીતે શ્રી જિનેશ્વરભગવંતોના પ્રણામરૂપ છે. કારણ કે જિનેશ્વરો જે સકળ કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધ, આચારના પાલનથી આચાર્ય, અધ્યાપક સ્વરૂપે પાઠક ઉપાધ્યાય અને સહાય સ્વરૂપે સાધુ અથવા મુનિ છે. તેમને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપકર્માનો, દુઃખ દારિદ્ર્યનો ચૂરક છે અને સર્વ મંગલોનો - સમાધિ - બોધિનો જનક છે.

સમાધિ સમતા સ્વરૂપ છે અને તે રત્નત્રય સ્વરૂપબોધિ અને તેની આરાધનાનું ફળ છે.

જગતનાં તુચ્છ સુખોની ખાતર આત્માને ન ભૂલવો જોઈએ. નવકારમંત્ર આત્માની યાદ આપનાર છે. શુભાશુભ ઉભય પ્રસંગો જેવા કે જન્મ-મરણ, સંપત્તિ-વિપત્તિ, આત્મિક કાર્ય કે સંસાર-વ્યવહારનું કાર્ય અને ઉભય પ્રસંગો કર્મકૃત છે એમ

માની નિશ્ચલ મનથી નમસ્કાર-સ્મરણ,
આત્મસ્મરણ કરવું અત્યંત જરૂરી છે.

શ્રી નવકારને મહાશ્રુતસ્કંધ અને સર્વશ્રુતસ્કંધમાં વ્યાપક કહેલો છે, તેનું કારણ સર્વ શ્રુત આત્મજ્ઞાનને માટે છે. તે જ્ઞાન શ્રી નવકાર સ્પષ્ટપણે કરાવે છે. જ્ઞાનની સાથે શ્રદ્ધા અને આચરણ જોડાયેલાં છે. તેથી આત્મજ્ઞાન, શ્રદ્ધા, રમણતા એ ત્રણેનો હેતુ શાસ્ત્રવચનની જેમ શ્રી નવકારમંત્ર છે કેમ કે તેમાં સઘળાંય શાસ્ત્રોના સારભૂત આત્મવિષયક જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને પરિણમન રહેલાં છે. તેથી તેને વિધિપૂર્વક, એકાગ્રતાથી, દૃઢ શ્રદ્ધાથી, આદર બહુમાનથી, વિસ્મય-પ્રમોદ-પુલકપૂર્વક હંમેશાં ગણવો-ભણવો જોઈએ.

શ્રી નવકારના ભાવપૂર્વકના સ્મરણ સમયે થાક હોય તો ઊતરી જાય છે, નવી જ સ્ફૂર્તિનો સંચાર થાય છે. કંટાળો, બેચેની, ગમગીની, આળસ આપોઆપ ઓસરવા માંડે છે. નવીનોમાં નવીન અને સનાતનમાં સનાતન એવા આત્મા જેવો શ્રી નવકાર હોવાથી આત્માને તેની સાથે અનુપમ મેળ છે.

જૈન એટલે શ્રી જિનેશ્વરપરમાત્માનો અનુયાયી. અનુયાયી એટલે શ્રી જિનેશ્વરોને નમનારો, તેમ જ તેમણે પ્રકાશેલા ધર્મને શક્તિ ગોપવ્યા સિવાય અનુસરનારો આરાધનારો. જૈનત્વની સાથે શ્રી નવકારને અભેદ છે. જ્યાં શ્રી નવકાર છે ત્યાં જૈનત્વ છે. એકની હયાતીમાં બીજાની હયાતી છે.

જૈન એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વડે રાગદ્વેષ અને મોહને જીતવાની જિનાજ્ઞાનું ત્રિવિધે પાલન કરવામાં શૂરો માણસ, જૈનત્વની વ્યાપ્તિ વ્યવહારથી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિની ભક્તિમાં અને નિશ્ચયથી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં છે.

જિનને અનુસરીને જ જીવ, સર્વ કર્મ ખપાવી શિવ બની શકે છે એ અનુસરણ માટે આવશ્યક શ્રદ્ધા, મેઘા, ધૃતિ, અનુપ્રેક્ષા વગેરે શ્રી નવકારને અનન્યભાવે સમર્પિત થવાથી પ્રગટે છે.

શ્રી નવકારનો સ્વભાવ જ તારવાનો છે. એટલે ડૂબતો માણસ જે ભાવપૂર્વક લાકડાને પકડી લે છે, તે ભાવપૂર્વક તેને સમર્પિત થઈને અનંતા આત્માઓ તરીકે ગયા છે. તેમ જ આજે પણ તે દિશામાં આગળ વધી રહ્યા છે.

પ્રેમામૃતમાં સ્નાન

પ્રભુ પ્રેમથી ભરેલા છે, સર્વ જીવોને આત્મ-સમ જોનારા છે.

શ્રી નવકારના આરાધકે પોતામાં પણ એ દષ્ટિ કેળવવી જોઈએ.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિભગવંતોમાંથી પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણની ભાવનારૂપ પ્રેમામૃત વરસી રહ્યું છે એમ જુઓ અને તેમાં આપણે સ્નાન કરી રહ્યા છીએ એમ વિચારો.

બુદ્ધિ અને ચારિત્ર

ગાયત્રીમંત્ર એ બુદ્ધિનો મંત્ર છે અને શ્રી નવકારમંત્ર એ ચારિત્રનો મંત્ર છે. બુદ્ધિમાન થવું હોય તેણે ગાયત્રી કે જે વેદમાતા છે, તેને જપવાથી કાર્ય સરે છે, પરંતુ ચારિત્રવાન બનવું હોય તેણે શ્રી નવકારમંત્ર કે જે યૌદ્ધપૂર્વનો સાર છે, તેને જપવો જોઈએ.

વિભાગ-૨ : સાધના

નમસ્કાર ત્રિષ્ટ કેવો હોય ?

- પં. ભદ્રંકરવિજયજી

વિશ્વોપકારી શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોના સામર્થ્યની સર્વ નય અને નિક્ષેપાથી યથાર્થ પ્રરૂપણા કરવાને બદલે, અમારા દેવ વીતરાગી છે, એ કંઈ જ આપે નહિ, આ એક જ સત્યની પ્રરૂપણાનું ફળ એ નિષ્પન્ન થયું, કે શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ સાથેનું સાચું સગપણ આપણે બાંધી ન શક્યાં.

અનંત કરુણાવંત શ્રી તીર્થંકર દેવોએ આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનની ભયાનકતા જોઈ અને જાણીને જીવને તેમાં સપડાતો બચાવવા માટે જે પ્રરૂપણા કરી છે, તેનો જે પ્રવાહ તે આપણાં શાસ્ત્રો છે. માંગવાથી જે આપે તે દાની ખરો, પણ દાનવ્યસની નહિ. શ્રી તીર્થંકર દેવો દાનવ્યસની છે. એટલે તેમની ભક્તિ કરનારને ઈષ્ટ ફળ મળી રહે છે. આ દિશામાં સ્યાદ્વાદગર્ભિત યોગ્ય પ્રરૂપણા થાય એટલે આપણામાં શ્રદ્ધા-વિશ્વાસનું તત્ત્વ વધે. આપણી ભક્તિમાં ઔપચારિકતાને બદલે ભાવ વધે, દેખાવ ઘટે, માયા જાય અને આપણે સત્ત્વવંત બનીએ.

સત્ત્વ દાનવૃત્તિથી પ્રગટે છે. દાનવૃત્તિ સ્વાર્થના ઈન્કારથી પ્રગટે છે. સ્વાર્થને નકારવાનું સત્ત્વ પરમ સત્ત્વવંત શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિની ભક્તિથી પ્રગટે છે.

પરમ દાનવ્યસની શ્રી અરિહંત પરમાત્માના ઉપાસકોની જે તાસીર અને તસ્વીર શાસ્ત્રોમાં છે. તેવા પુણ્યશાળીઓ આજે ઓછા દેખાય છે. તેનું કારણ મુખ્યત્વા વસ્તુનો સર્વ બાજુનો ઉપદેશ આપવામાં સેવાયેલી ઉપેક્ષા છે.

શિયાળને સિંહવૃત્તિનો ઉપદેશ આપવાથી કશો અર્થ સરતો નથી, તેમ સત્ત્વહીનને

વીતરાગતાનો ઉપદેશ આપવાથી ભાગ્યે જ ચોક્કસ પરિણામ આવે છે.

જેઓ સત્ત્વવંત છે, તેઓ દાનશૂરા હોય જ. યાચકની શોધમાં તેમને જે આનંદ આવે, તે બીજે ન આવે. પરિગ્રહ એ પાપ છે તે સાચું પરંતુ નિષ્પરિગ્રહવૃત્તિ દાનવૃત્તિથી પ્રગટે છે, એ પણ સાથે-સાથે કહેવાવું જોઈએ.

અસાર પદાર્થ ઉપર યથાર્થ ચિંતનના અભાવે જે વૈરાગ્ય જાગે છે, તે આત્માના ઘરનો નથી હોતો પણ શુષ્ક હોય છે. ખાડો ખોદીને ઊભાં કરેલાં ઝાડ જેવો હોય છે. જે પ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપી પવનના એક જ ઝપાટામાં ધરાશાયી થઈ જાય છે. માટે અસાર શું અને સ-સાર શું તેનો વિચાર વિવેકપૂર્વક અને અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી કરવો જોઈએ.

હાટ હવેલીને અસાર કહી દેવા માત્રથી જ કાંઈ ચોક્કસ હેતુ નથી સરતો એટલે એમ કહેવું જોઈએ કે હાટ-હવેલી જડની આકૃતિઓ છે. તેને ગમે તેટલો ભાવ આપશો, તો પણ સામો પ્રતિભાવ નહિ મળે. માટે ભાવ તેને આપો જ્યાંથી વળતો પ્રતિભાવ મળતો હોય. અર્થાત્ જે સચેતન હોય. જડ પદાર્થને જીવ તરફ મુદ્દલ રાગ નથી - એ હકીકત પણ વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી રજૂ કરવી જોઈએ. આ રીતે અનેકાન્ત ગર્ભિત પ્રરૂપણાથી સાત્ત્વિકતા પ્રગટ થાય છે.

જીવનમાં સરળતા, નિર્દભતા આદિ ગુણોને પોષનારી સાત્ત્વિકતા હતી, તો ઉત્તમ ગુરુના મુખે શ્રી નવકાર સાંભળીને તન્મય બની ગયેલ ભીલ-ભીલડી બીજે ભવે રાજરાણી બની ગયાં. તેમ ઉત્તમ સામગ્રીનો જોગ થાય અને તે સામગ્રીનો ઉત્તમ માર્ગ ઉપયોગ કરવાની સારી વૃત્તિ રહે તો આત્મવિકાસ જરૂર થાય.

શ્રી નવકારની શક્તિ ઉપર અફર વિશ્વાસ મૂકનારને એ સર્વપાપરહિત અને સર્વપુણ્ય સહિત બનાવે જ છે. વિશ્વાસ મૂકવા માટે પણ સત્વ જોઈએ છે.

સમગ્ર દ્વાદશાંગી જાણનાર યોગ્ય વ્યક્તિને જે સંવેગ અને વૈરાગ્ય થાય, તેમ દ્વાદશાંગીના સારરૂપ શ્રી નવકારની અનન્યભાવે થતી આરાધનાથી પણ સંયમ અને વૈરાગ્ય જાગે છે. જાગેલો વધે છે, અને નિર્મળ બને છે.

શ્રી નવકાર પાસે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ માંગવી - એ જેમ મિથ્યાત્વ છે, તેમ શ્રી નવકારથી પૌદ્ગલિક વસ્તુ ન મળે, એમ બોલવું એ પણ મિથ્યાત્વ છે.

હવે જેને આપણે નમીએ છીએ, તે પંચપરમેષ્ઠિ મહાન છે, અસાધારણ ગુણોના સ્વામી છે. તે આપણે જેમ જેમ જાણીશું તેમ-તેમ આનંદ અને પ્રેમ વધતા જશે. જિનાલયના શિખરનું દર્શન, શ્રી જિનરાજની પૂજા વગેરે જોવાથી ચિત્તને આનંદ થાય, તો તે ધર્મ છે. તાજમહલ હોટલ જોવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન થતું હોય, તો તે ધર્મ નથી. કેમકે જડ પ્રત્યેનો રાગ, એ ચિત્ત પ્રસન્નતાનું કારણ નથી. જેને જોવાથી રાગ-દ્વેષાદિ વધે, શુદ્ધિ વધવાને બદલે ઘટે, તે પદાર્થો દર્શનીય લાગે, તો સમજવું કે દૃષ્ટિમાં મિથ્યાત્વનું ઝેર છે.

શ્રી જિનરાજની પૂજા, સુપાત્રની ભક્તિ, ધર્મ-શ્રવણ, શાસ્ત્રાભ્યાસ એ બધાથી ચિત્તને સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચિત્તની પ્રસન્નતા એટલે શું ?

શાસ્ત્રીય ભાષામાં કહીએ તો કષાયની મંદતા, સંકલેશની ક્ષીણતા - એ ચિત્તની પ્રસન્નતાનાં લક્ષણો છે.

ચિત્તના બે દોષ છે : (૧) રાગ (૨) દ્વેષ. આ બેમાં રાગ મુખ્ય છે. તેમાંથી લોભ આદિ દોષો

જન્મે છે.

દૂધપાક-પૂરી ખાવથી ચિત્ત પ્રસન્ન થતું લાગે, તો તે યથાર્થ પ્રસન્નતા નથી ગણાતી, પણ રસલોલુપતા ગણાય છે. ક્ષણિક આનંદ એ મૌલિક આનંદ નથી. આત્માના ઘરનો આનંદ નથી. સાચો આનંદ ક્ષણિક હોતો નથી, પણ ચિર સ્થાયી હોય છે. સાચો આનંદ વાસનાઓનો ક્ષય થવાથી પ્રગટે છે. વાસનાની વૃદ્ધિને આનંદ માનવો તે અજ્ઞાન છે.

એક રાજા જંગલમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. ત્યાંની કુદરતી સંપત્તિ જોઈને તેનું મન પ્રસન્ન થયું. પાછા ફરતાં તેણે ત્યાં બધું વેરાન થયેલું જોયું એટલે તેને વૈરાગ્ય થયો. દુનિયા ક્ષણિક છે એવું લાગ્યું. તેમ આપણું જે બધું આજે રળિયામણું દેખાય છે, તે પણ અસ્ત થવાનું છે.

જેમને કુદરતી દશ્યો જોઈને વૈરાગ્ય થાય, એવા પુરુષોને વિરલ માન્યા છે. સંધ્યાના રંગ, સાગરના તરંગ, તરણાનું નૃત્ય, ઝરણાનું સંગીત એ બધાં કુદરતી દશ્યો છે.

અમુક વસ્તુઓ એવી છે કે એને જોવાથી આપણા ચિત્તને આનંદ થઈ જ જાય છે. એવી વસ્તુઓને જોવામાં ધર્મ માન્યો છે. એવી વસ્તુઓમાં ચૈત્ય, પ્રતિમા, સંઘ, રથયાત્રા, સ્નાત્રપૂજા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

નમસ્કારને ધર્મ એટલા માટે કહીએ છીએ કે - 'પંચપરમેષ્ઠિને નમવાથી ચિત્તને આનંદ પણ થાય છે અને પ્રયોજન પણ ફળે છે.

ફળ બે પ્રકારનાં છે.

ઈહલૌકિક અને પારલૌકિક.

શાસ્ત્રો ભારપૂર્વક કહે છે કે શ્રી નવકારને ઉપયોગપૂર્વક ગણવાથી આ લોકના સુખો મળે છે. તેમજ પરલોકમાં ઉત્તમ ગતિ મળે છે. વળી આ લોકનાં સુખ ભોગવતી વખતે આસક્તિ થતી નથી, એવો તેનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ છે. પરલોકમાં ઉત્તમકુળ, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ ગુરુ વગેરે ઉત્તમ સામગ્રીનો જોગ

કરાવીને પરંપરાએ મુક્તિ પણ શ્રી નવકાર આપે છે.

દુનિયામાં ત્રણ પ્રકારના માણસો છે :

(૧) ઉત્તમ (૨) મધ્યમ (૩) અધમ.

મુમુક્ષુને ઉત્તમ માન્યા છે. ઉત્તમમાં પણ બે વર્ગ છે.

એક મોક્ષને ઈચ્છનારો તે ઉત્તમ.

જે બીજાને મોક્ષ પમાડવા ઈચ્છે છે, તેમ જ પમાડે છે, તે ઉત્તમોત્તમ છે.

મધ્યમ કક્ષાનો માણસ એ છે કે, જે આ લોકના અલ્પ આયુષ્યનો ભોગ પાછળ ઉપયોગ નથી કરતો, પણ તપ-ત્યાગ પાછળ કરે છે.

અધમ તે છે - જે 'આ ભવ મીઠા, તો પરભવ કોણે ટીઠા' એ નીતિને અનુસરીને આ લોકનાં જ સુખ મેળવવા આંધળો પ્રયત્ન કરે છે. હિંસાદિ અધમ માર્ગે પણ ધન મેળવવા મથે છે.

જેની જે કક્ષા હોય છે, તે મુજબ તે જીવતો હોય છે. નમસ્કારમાં રુચિ તેમ જ પ્રીતિ અધમ કક્ષાના જીવોને ભાગ્યે જ જાગે છે એટલે તેવાઓને જ્ઞાની ભગવંતોએ નમસ્કારના અધિકારી માન્યા નથી.

શ્રી નવકાર અનુપમ કલ્પતરુ છે. જે એનું ધ્યાન કરે છે, તેને વિપુલ સુખ આપે છે. કલ્પતરુ જે નથી આપી શકતું, તે આ શ્રી નવકારરૂપી કલ્પતરુ આપે છે. કલ્પતરુ આત્મિક સુખ ન આપી શકે, નવકાર આપી શકે. આવું સાંભળીને શ્રી નવકાર ગણવા છતાં તે ન ફળે, તો શું મૂકી દેવો? ન ફળે, એ વાત જ ખોટી છે, આવી શંકા રહે, તો માનવું કે શ્રદ્ધા સ્પર્શી નથી.

જે માણસ રાજાને સલામ ભરે, તે માણસ ખાલી હાથે પાછો ફરે તે હજુ બને, પણ મંત્રશિરોમણિ શ્રી નવકાર એના સાચા શરણાગતને ન્યાલ ન કરે, તે શક્ય નથી.

જ્ઞાનીઓ કહે છે, કે શ્રી નવકાર ગણનામાં તમે સર્વોત્તમ તત્ત્વની સેવા કરો છો અને છતાં શંકા રહે કે ફળશે કે કેમ, તો તેને તમારો દોષ માનજો.

શ્રી નવકાર મંત્ર છે, ૫૬ સ્વરૂપ છે. તેના અક્ષરોનું ધ્યાન કરો અને પછી જુઓ કે તે ફળે છે કે નહિ. આત્મિક આનંદ અનુભવાય છે કે નહિ.

આવી રીતે ગણાયેલો એક નવકાર પણ ફળે છે. નવકારના અક્ષરો આંખ સામે આવવા જોઈએ. પ્રકાશ વડે એ ઝળહળતા વંચાવા જોઈએ. તે તે વર્ણમાં એ વંચાવા જોઈએ. 'નમો અરિહંતાણં' શ્વેત વર્ણમાં. 'નમો સિદ્ધાણં' લાલ વર્ણમાં. આવો જાપ મનશુદ્ધિ માગી લે છે.

કાયા કરતાં વાણીનું કાર્ય અને વાણી કરતાં મનનું કાર્ય ઘણું કઠિન છે.

મહેનતવાળું કામ કાયાનું છે, વાણીનું છે, કે મનનું છે? કાયાથી ગમે તેટલું તપ કરશો, ગમે તેટલી દ્રવ્ય-પૂજા અગર આવશ્યક-ક્રિયા કરશો, પણ જો તેમાં મન નહિ ભળેલું હોય, તો તે શાસ્ત્રોક્ત ફળ નહિ આપે. તેમ શ્રી નવકારનો જાપ પણ મન વગર કરશો તો નહિ ચાલે. 'વીર વીર'નો જાપ જપતાં શ્રી ગૌતમ સ્વામીજી કેવળ વર્યા. એવા જાપને આદર્શ જાપ કહેવાય છે.

મન એ અરણિનું લાકડું છે. ઘર્ષણ થવાથી તે સળગે છે. તેમ આપણા મનને શ્રી નવકારના અક્ષરો સાથે ઘસીએ છીએ, એટલે તેમાંથી મહામંગળકારી અગ્નિ પ્રગટે છે. જે કર્મોરૂપી કાષ્ટને બાળવામાં અજોડ છે. શ્રી નવકારના અક્ષરો સાથે મનને ઘસવું એટલે એકાગ્રતા અને ઉપયોગપૂર્વક અનન્ય ચિત્તે શ્રી નવકારનો જાપ કરવો.

વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ કરતી વખતે વૈજ્ઞાનિકો જે સાવધાની, ચપળતા, એકાગ્રતા રાખે છે, તેટલી પણ યોગના અંગભૂત જાપની ક્રિયા વખતે ન રાખી શકો તો દુષ્કરમાં દુષ્કર એવી ધર્મારાધનામાં તમે પ્રવીણ શી રીતે બની શકો?

માળા હાથમાં હોય, ત્યારે મન બીજે હોય, તે શી રીતે ચાલે? તોફાની ઘોડાને નાથવો સહેલો છે, પણ ચંચળ મનને નાથવું વધુ અઘરું છે. તોફાની ઘોડાથી વધુ ઉન્મત મનને જો આપણે શ્રી અરિહંતના ધ્યાનમાં પરોવી શકીએ, તો તે કહ્યાગરું બની જઈને શ્રી જિનશાસનની પ્રભાવનાનાં મહાન કાર્યોમાં જરૂર સક્રિય બની જાય.

મન જેટલા અંશે પુદ્ગલનું મટીને શ્રી નવકારનું, શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનું અને આત્મતત્ત્વનું બને છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે વિધ્નવિદારક, કર્મક્ષયકારક અને મંગળ પ્રદાયક બને છે. અને તેથી જ આજના ખરાબ કાળમાં પણ શ્રી નવકારનો પ્રભાવ ચાલુ છે. શાસ્ત્રો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે - જ્યાં શ્રી નવકારનો એક સાચો આરાધક વસતો હોય, ત્યાં પણ અમંગળકારી બળો પૂરું જોર કરી શકતાં નથી. માટે શ્રી નવકારને મન દઈને ભજવાનો શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થ આદરવો જોઈએ.

શ્રી નવકાર ખરેખર ઘણો મહાન છે. અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી છે. પણ રાગ-દ્વેષથી ભરેલા મનને તે નાનો લાગે છે. એટલે તેની સાથે વર્તાવ પણ તેવો રહે છે.

ચૌદપૂર્વી પણ જ્યારે બીજું કાંઈ કરી શકતા નથી ત્યારે એક શ્રી નવકારનું જ ધ્યાન કરે છે. આવી મહાન વસ્તુને એની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગ્ય સ્થાન તો આપવું જ જોઈએ ને ! અને જો તેવું સ્થાન આપીએ, તો આપણી પણ તેવી જ દયનીય દશા થાય.

ચૌદપૂર્વીઓ જેને હૃદયના સિંહાસન પર બિરાજમાન કરે છે, તે શ્રી નવકારને આપણે પણ તેટલું જ માન આપવું જોઈએ. માન આપવામાં મહાનતા છે, માગવામાં અલ્પતા છે.

સન્માનને પાત્રને સન્માન આપવાથી મન મંગળનું ઘર બને છે. દેવ-દેવેન્દ્રો જેમની ભક્તિ કરવામાં અહોભાગ્ય સમજે છે, તે શ્રી અરિહંત

આદિ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોની ભક્તિનો સુઅવસર મળવા છતાં પ્રમાદ સેવવો તે અસાધારણ ગુનો છે.

‘બહુ-માન’ એટલે મનના પ્રદેશો-પ્રદેશમાં અહોભાવ જગાડનારું માન ! મન આખું ને આખું શ્રી નવકારનું બની જાય એવું અપૂર્વ માન. આવું બહુમાન જાગ્યા પછી એ મનને વિષયો નહિ વળગી શકે, કષાય નહિ દગાડી શકે. ‘નમો’ ઉપર જે ભાર છે, તે આવું માન જગાડવા માટે છે.

મોટાને માન આપવું તેમ વ્યવહાર પણ કહે છે અને નિશ્ચય પણ તે જ કહે છે. જેઓ ગુણો કરીને મોટાં છે, ઐશ્વર્યમાં મોટાં છે, સામર્થ્યમાં મોટાં છે. પુણ્યથી મોટાં છે અને બીજી સર્વ રીતે મોટાં છે-તેઓમાં શ્રી અરિહંત મોખરે છે. તેમને નમવાનો સુઅવસર પણ મહાપુણ્યે મળે છે. તેને દીપાવવાથી સર્વ મંગળકારી ધર્મની સ્પર્શના થાય છે.

શ્રુતજ્ઞાનમાં ચિત્તનો ઉપયોગ રાખવાથી કર્મની ભારે મોટી નિર્જરા થાય છે, તો શ્રી નવકાર એ તો શ્રુતરૂપી સાગરનું નવનીત છે. એટલે તેના પ્રત્યેક અક્ષરમાં ઉપયોગ રાખવાથી આત્માનો સદુપયોગ થાય છે. ધર્મની પરિણતિ થાય છે, શુદ્ધ નિજ સ્વભાવમાં રમણતા વધે છે.

‘ઉપયોગ’ પદાર્થ ઓળખાવીને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ આપણા ઉપર અમાપ ઉપકાર કર્યો છે, પણ ખેદની વાત છે કે આપણે તેનો ઉપયોગ કરવાની કલામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાની ધગશ ધરાવતા નથી.

વસ્તુ જેમ વધુ મૂલ્યવાન, તેમ તેના ઉપયોગમાં વધુ કાળજી માનવી રાખે છે. ઝવેરાતને તિજોરીમાં રાખે છે, રખડતું નથી મૂકતો. તો શ્રી નવકારની જ્યાં સ્થાપના કરવાની છે તે સિંહાસન સમાન મન કેટલું મૂલ્યવાન ! તેને પંચપરમેષ્ઠિરૂપી પંચ હીરાની વીંટી કહીએ, તો પણ ચાલે. એ વીંટીનું ગૌરવ આપણે જાળવીએ છીએ? દેશકાળ ભલે ગમે તેવા હોય. આ તત્ત્વ સમજાઈ જશે તો જીવન મંગળમય બની જશે.

જિજ્ઞાસા

- આચાર્ય મહાપ્રજા

(તેરાપંથ સંપ્રદાયના પ્રબુદ્ધ મનિષી આચાર્ય શ્રી મહાપ્રજાજીએ નવકાર મંત્ર વિશે વ્યાપક ચિંતન-મનન કર્યું છે. 'એસો પંચણમોક્કારો' નામના ગ્રંથમાં 'જિજ્ઞાસા' અંતર્ગત તેમણે કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા છે. જિજ્ઞાસુ સાધકો-વાચકોને એમાંથી અઢળક માહિતી મળશે તેવી શ્રદ્ધા છે.)

પ્રશ્ન - ઠૂંના સ્થાને અર્હમ્ને મહત્વ આપવાનું મૂળ કારણ શું છે ?

ઉત્તર - ઠૂંનું મહત્વ પણ ઓછું નથી અને અર્હમ્નું મહત્વ પણ ઓછું નથી. બન્નેને પોતપોતાનું મહત્વ છે. આપણો સંસાર સાપેક્ષતાનો સંસાર છે. અહીં કોઈ પણ એકનું અસીમ મહત્વ હોતું નથી. પ્રાણશક્તિને જાગ્રત કરવાને માટે અર્હમ્નું જેટલું મહત્વ છે એટલું ઠૂંનું નથી. જૈન પરંપરામાં પંચપરમેષ્ઠીની આરાધના ઠૂંના રૂપમાં કે નમસ્કાર મહામંત્રના સ્વરૂપમાં પણ કરવામાં આવે છે. એની ઉપાસના વિવિધ પ્રકારે કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેના જુદાં જુદાં ઉપયોગ છે. ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓને જાગ્રત કરવા માટે જુદા જુદા રૂપે પંચ પરમેષ્ઠીની આરાધના કરવામાં આવે છે. પ્રાણશક્તિને જાગ્રત કરવાને માટે 'અર્હમ્નું બહુ જ મહત્વ છે. હં, હૂમ્, હ્રીં હ્રું - એનું બહુ જ મહત્વ છે. પ્રાણશક્તિના જાગરણ માટે અહમ્ની પસંદગી કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન - આપણે શરીરનું આલંબન નથી લેતા, પણ તેને જોઈએ છીએ. શું આ બરાબર છે ?

ઉત્તર - આલંબન લેવું કે જોવું બન્ને એક

જ વાત છે. આલંબનની ભાષામાં કહીએ તો આલંબન છે અને જોવાની ભાષામાં કહીએ તો જોવાનું છે. મંત્રનું આલંબન ક્યાં લઈએ છીએ તેને જોઈએ છીએ. મંત્રના ઉચ્ચારણની વાત તો સ્થૂળ છે. તેને પણ આપણે જોવાનો છે. એ વાત તો જ્યારે આપણે પ્રયોગ કરીએ ત્યારે સમજાય છે. શરીરમાં પ્રકંપન થઈ રહ્યાં છે. સામાન્ય રીતે તો આપણને તેની કંઈ ખબર પડતી નથી. નાડી ઉપર હાથ મૂકતાં જ પ્રકંપનની પ્રતીતિ થવા લાગે છે. શ્વાસ ચાલી રહ્યો છે. નાક ઉપર આંગળી મૂકતાં જ તેનો આભાસ થવા લાગે છે. આપણી અંદર અનેક પ્રકારના અવાજો થઈ રહ્યા છે, પરંતુ આપણને તેની ખબર સુધ્યાં નથી. જો આપણી પ્રાણશક્તિ વિકસેલી હોય તો આપણે તે બધા અવાજો સાંભળી શકીએ છીએ, જો આપણી એકાગ્રતાનો વિકાસ થયેલો હોય અને જો આપણે શરીરમાં થતા અવાજો અને એમાંય ખાસ કરીને સુષુપ્ત્તામાં થતા ધ્વનિને સાંભળી શકીએ તો આપણને ખબર પડશે કે ત્યાં કેટલાય વિચિત્ર અવાજો થઈ રહ્યા છે. અંદર ધ્વનિઓ જ ધ્વનિઓ છે. પ્રકંપન અને પ્રકંપન જ છે. આખું આકાશ અવાજોથી ભરેલું છે. તેને પકડવાનું સાધન જોઈએ.

દર્શનની શક્તિ દ્વારા, જ્ઞાનની શક્તિ દ્વારા આપણા શરીરમાં થતા અવાજોને સાંભળવા તથા પ્રાણશક્તિ કે શબ્દનો તેની સાથે અનુભવ કરવો આ છે મંત્રની સાધના.

આલંબન અને જોવામાં કોઈ તફાવત નથી.

પ્રશ્ન - વિશિષ્ટ ઉપલબ્ધિ સાધનાના વિકાસ દ્વારા થાય છે કે વિસ્ફોટથી થાય છે ?

ઉત્તર - વિકાસ અને વિસ્ફોટમાં કોઈ તફાવત નથી. વિકાસનો અર્થ છે - ખૂલવું, પહોળા થવું, ફૂલ

વિકસિત થાય છે અર્થાત્ ખૂલી જાય છે. વિસ્ફોટનો અર્થ છે - જે શક્તિ એકત્રિત પડી છે, તેનું ખુલી જવું. વિસ્ફોટ થયા વિના વિકાસ થતો નથી. સંસ્કૃત શબ્દકોશમાં વિકાસ અને વિસ્ફોટને એકબીજાના પર્યાય તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. ફૂલનો વિસ્ફોટ થવામાં જ તેનો વિકાસ છે. વિસ્ફોટ થયા વિના વિકાસ નથી થતો. આજે સામાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્રોમાં ક્રાંતિની વાતો થાય છે. વિકાસ ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે કંઈક ને કંઈક નવા વિસ્ફોટ થતા રહે છે. પછી તે ચિંતનનો વિસ્ફોટ હોય કે કર્મનો વિસ્ફોટ હોય. વિસ્ફોટનું આગળનું ચરણ છે વિકાસ. આપણે બન્નેને એક માનીએ કે એકને કાર્ય અને બીજાને કારણ માનીએ. વિસ્ફોટ કારણ છે અને વિકાસ કાર્ય છે. વિકાસ માટે વિસ્ફોટ અત્યંત આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન - શું મંત્રની આરાધના સાહસ વધારવામાં મદદરૂપ થાય છે ?

ઉત્તર - હા, મંત્ર સાહસ વધારવાનું માધ્યમ છે. હું એ સ્પષ્ટ કરું. આપણે સાહસની ગમે તેટલી વાતો કરીએ, તેનાં ગુણગાન ગાઈએ, પણ જો ઊર્જા કમજોર હોય તો સાહસ આવશે ક્યાંથી ? જ્યાં સુધી તૈજસ શરીર, વિદ્યુત શરીર શક્તિશાળી નથી હોતું ત્યાં સુધી સાહસની વાત વ્યર્થ છે. જ્યાં સુધી વીજળીનો પ્રવાહ તારમાં પૂર્ણરૂપે વહેતો નથી ત્યાં સુધી બલ્બ પ્રકાશતો નથી. પ્રકાશ આપતો નથી. જો કદાચ તે સળગે તો પણ તેનો પ્રકાશ બહુ જ મંદ રહે છે. સાહસને માટે જેટલી ઊર્જા જોઈએ, તેટલી જો મળી જાય તો સાહસ જાગી ઊઠે છે. નહિ તો આપણે સાહસનાં હજારો ગીતો ગાઈએ, વારંવાર કહેતા ફરીએ કે સાહસ કરો, સાહસ કરો, તો પણ કંઈ થશે નહિ. પેટનો અગ્નિ જો મંદ હશે તો પૌષ્ટિક ભોજન પચશે નહિ, વિકાર

વધશે. જો અગ્નિ તેજ હોય છે તો ગમે તે ખાંધુંપીધું હોય તો પણ તે ભસ્મ થઈ જાય છે. મંત્રથી ઊર્જા વધે છે. જ્યારે ઊર્જા વધે છે ત્યારે સાહસ પણ જાગી ઊઠે છે.

પ્રશ્ન - ઊર્જામાં વધ-ઘટ થાય છે કે તે સમાન જ રહે છે ? ઊર્જા વધવાનું કે ઘટવાનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર - ઊર્જા સમાન નથી રહેતી. તે કદી વધે છે તો કદી ઘટે છે. આંતરિક કારણોથી પણ તેમાં વધ-ઘટ થાય છે અને બહારનાં કારણોથી પણ તેમાં વધ-ઘટ થાય છે. યોગ્ય નિમિત્ત મળે છે તો તે વધી જાય છે. દિવસે જે ઊર્જા હોય છે તે રાતે નથી હોતી. સૂર્યના તડકામાં જે ઊર્જા સક્રિય હોય છે તે રાત્રે સક્રિય નથી હોતી. એક પ્રશ્ન આવ્યો કે જૈનોમાં રાત્રિભોજનનો જે નિષેધ છે તેની પાછળ કોઈ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ છે ? મેં કહ્યું - જૈન આચાર્યોએ કહ્યું છે કે રાત્રે આપણું તૈજસકેન્દ્ર, અગ્નિનું તંત્ર સંકોચાઈ જાય છે, તેની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે, તેથી રાત્રે ખાધેલું ભોજન બરોબર પચતું નથી. પાચન થયા વગરનું ભોજન વિકૃતિઓ પેદા કરે છે. તદ્દન વૈજ્ઞાનિક વાત છે. વાયુનું દર્દ પણ દિવસે ઓછું લાગે છે અને રાત્રે તે જોર પકડે છે. સૂર્યનાં કિરણોમાંથી જે પરમાણુઓ શરીરને મળે છે. તે શક્તિ પેદા કરે છે, પીડા ઓછી લાગે છે. જેવી રાત પડે છે, શક્તિ પ્રાપ્ત થવાનું બંધ થઈ જાય છે. પીડા ઉભરાવા લાગે છે. કેટલાંક બહારનાં નિમિત્તોથી ઊર્જા ઘટે પણ છે અને વધે પણ છે. ઊર્જા વધવા-ઘટવાના આંતરિક કારણો પણ છે. જ્યારે મનમાં ખરાબ વિચારો આવે છે ત્યારે ઊર્જા ઘટી જાય છે. આપણું આત્મામંડળ (ઓરા) મલિન થઈ જાય છે. જ્યારે વિચારો પવિત્ર હોય છે ત્યારે ઊર્જા વધે છે. આત્મામંડળ પવિત્ર થઈ જાય છે. સારા વિચારો અને ભાવનાઓની સાથે તૈજસ શરીરની સક્રિયતા વધે છે અને તે અધિક શક્તિ પેદા કરે છે, શક્તિશાળી બની જાય છે.

મંત્રની આરાધનાની ભૂમિકા પવિત્ર હોય છે. તેનાથી પવિત્ર વિચારો આવે છે. પવિત્ર ભાવના આવે છે. એ પવિત્ર વિચારોથી ઊર્જા વધે છે.

પ્રશ્ન - જ્યારે ઈન્દ્રિયો વશમાં ન હોય, ત્યારે સંકલ્પ-શક્તિનો વિકાસ થઈ શકે છે? જો સંકલ્પ-શક્તિનો વિકાસ ન થયો હોય તો ઈન્દ્રિય અને ચિત્તની એકાગ્રતાની વાત સિદ્ધ થઈ શકે છે?

ઉત્તર - બહુ અટપટો પ્રશ્ન છે. એક બાળક પહેલે દિવસે ચાલવાનું શરૂ કરે છે. આપણે ચોક્કસ માનીએ છીએ કે જ્યાં સુધી પગમાં શક્તિ નહિ હોય ત્યાં સુધી તે ચાલી નહિ શકે અને એ પણ માનીએ છીએ કે જ્યાં સુધી તે ચાલશે નહિ, ત્યાં સુધી તેના પગમાં શક્તિ નહિ આવે. બન્ને વાત સાથોસાથ થાય છે. એનો એક જ ઉપાય છે કે બાળક લથડાતો હોય તો તેને આંગળીનો સહારો આપીને ચલાવવો. બાળકને લથડવા દો. એમાં નિરાશ થવાનું કારણ નથી. પ્રારંભમાં એને રોકી શકાતું નથી. ધીરે ધીરે બાળક ચાલતાં શીખી જશે. પગમાં શક્તિનો સંચાર થઈ જશે. એ રીતે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો. સંકલ્પ-વિકલ્પ આવશે. આવવા દો, કોઈ ચિંતા ન કરશો, પરંતુ સંકલ્પને દૃઢ રાખો કે 'મારે ધ્યાન કરવું જ છે.' થોડા લથડાશો તો પણ સંકલ્પ વધશે. જો સંકલ્પ વધશે તો શક્તિ પણ વધશે. એક બિન્દુ એવું આવશે કે સંકલ્પ બહુ જ દૃઢ થઈ જશે, ઈન્દ્રિયોની તાકાત પણ વધી જશે, પરંતુ આપણે તેનું સંકલ્પશક્તિથી નિયંત્રણ કરી શકીશું. તેને જીતી લઈશું. લથડવું અને ચાલવું બન્નેમાં સમજૂતી હોય, ડરો નહિ, નિરાશ ન થાવ. વયમાં આ સમજૂતીને તોડશો નહિ, વિજય આપણો થશે. યુદ્ધની પૂર્ણ તૈયારી કર્યા પછી જો સમજૂતી તોડવામાં આવે તો કંઈ વાંધો નહિ, નહિ તો હાર નિશ્ચિત છે. આપણે આ યુદ્ધનીતિ ઉપર

ચાલીએ. અત્યારે સમાધાન કરીને ચાલીએ અને જ્યારે લાગે કે હવે યુદ્ધની પૂર્ણ તૈયારી થઈ ગઈ છે ત્યારે રણભેરી વગાડવી, પછી કોઈ ચિંતા નથી.

પ્રશ્ન - શરીર અને મનની બીમારીથી તો આપણે પરિચિત છીએ, પરંતુ પ્રાણની બીમારી શું હોય છે?

ઉત્તર - આપણા શરીરમાં જ્યારે વિદ્યુતનું સંતુલન બગડી જાય છે ત્યારે અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. મેગનેટ થેરાપી અને એક્યુપંકચર થેરાપી - આ બન્નેમાં મુખ્યત્વે આ વિષયનું ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. રોગો વિદ્યુતના અસંતુલનથી પેદા થાય છે. મેગનેટ થેરાપીમાં ચુમ્બકનો પ્રયોગ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે અસ્ત-વ્યસ્ત વિદ્યુત ફરીથી મૂળ સ્થાન ઉપર આવી જાય. વિદ્યુતનું સંતુલન સ્થાપિત થતાં જ રોગ મટી જાય છે. એક્યુપંકચરમાં સોયોનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે અને એના માધ્યમથી વિદ્યુતને સંતુલિત કરવામાં આવે છે. તેજસ શરીરના સ્તર ઉપર જે રોગો પ્રગટ થાય છે તે આપણા શરીરની પ્રાણશક્તિ કે વિદ્યુતશક્તિને અસ્ત-વ્યસ્ત કરી દે છે. વિદ્યુતનું સંતુલન કરીને એની ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન - જે ધ્યાનમાં આપ મહામંત્રનો પ્રયોગ કરો છો તે તો ફક્ત ધ્વનિનો તરંગ માત્ર જ છે. એવો ધ્વનિતરંગ એક, બે, ત્રણ એવી શબ્દાવલીથી પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. પરિણામ પણ તે જ આવે છે જે મંત્રધ્વનિથી આવે છે. તો પછી આપણે કોઈ પણ શબ્દને મહામંત્ર કેમ ન માનીએ?

ઉત્તર : મંત્ર જ્યારે શબ્દથી અશબ્દ સુધી પહોંચે છે ત્યારે તેમાં શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. એક, બે, ત્રણ જ્યાં સુધી શબ્દ છે ત્યાં સુધી શક્તિ શૂન્ય છે. આ અંકોના ઉચ્ચારણથી પણ કંઈક પરિણામ આવે છે. પરંતુ તે મંત્ર-શબ્દથી આવનાર પરિણામની પાસે કંઈ ગણતરીમાં નથી. મંત્ર જ્યારે ઉચ્ચારણથી પર,

મનોમય ભૂમિકામાં ચાલ્યો જાય છે. માનસિક ઉચ્ચારણ બની જાય છે અને એનાથી પણ આગળ પ્રાણના સ્તર ઉપર પહોંચી જાય છે. પ્રાણમય બની જાય છે, ત્યારે તેનું પરિણામ આવે છે. ત્યાં પહોંચતાં જ મંત્રમાં અસીમ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. જો હું કેવળ એ પ્રતિપાદન કરું કે મંત્ર-શબ્દના ઉચ્ચારણ માત્રથી બધું કંઈ થાય છે તો તે પ્રતિપાદન નિરર્થક ઠરે.

પ્રશ્ન - મંત્ર શબ્દાત્મક હોય છે. શબ્દના તરંગોથી મંત્રનો લાભ મળી જાય છે કે તેના અર્થનું ચિંતવન કરવું પણ આવશ્યક છે ?

ઉત્તર - મંત્રના શરીરથી આપણે યાત્રાનો પ્રારંભ કરીએ છીએ અને આત્મા સુધી પહોંચીએ છીએ. મંત્રનું શરીર છે શબ્દ અને મંત્રનો આત્મા છે અર્થ. આપણે કેવળ મંત્રના શરીરને શબ્દને જ મંત્ર ન માની લઈએ. મંત્રનો જે આત્મા છે, તેનો જે અર્થાત્મા છે તેને પણ આપણે સમજવાનો છે. મંત્રશાસ્ત્રમાં કેવળ શબ્દને મંત્ર નથી માનવામાં આવતો. મંત્ર અર્થાત્મા સાથે જોડાયેલો હોય છે ત્યારે જ તે મંત્ર બને છે. મંત્રની સાધના કરનારે પહેલાં મંત્રના શરીરનો-શબ્દનો સ્પર્શ કરવો જોઈએ અને પછી એના માધ્યમ દ્વારા તેના આત્મા-અર્થ સુધી પહોંચવું જોઈએ. એ બન્ને મંત્રની સીમામાં આવી જાય છે. ભલે આપણે તેના પહેલા ચરણને પ્રેક્ષા માની લઈએ, પરંતુ મંત્રનો જે પૂરો ન્યાસ છે. ફેલાવ (પ્રસરણ) છે તે શબ્દથી અશબ્દ છે.

શબ્દ એક સાધન છે. શબ્દના ધ્વનિ-તરંગો પ્રકંપના પેદા કરે છે. પરંતુ જે પરિણામ આવવું જોઈએ તે આવતું નથી. એક વાર કોઈ એક માણસે વિવેકાનંદને કહ્યું કે, “મંત્રો બેકાર છે. શબ્દોમાં શક્તિ જ ક્યાં છે ?” વિવેકાનંદે કહ્યું, “તમે મોટા બેવકૂફ છો, મૂર્ખ છો.” બસ આટલું સાંભળતાં જ

તે માણસ સમસમી ઊઠ્યો. તેણે કહ્યું, ‘સ્વામીજી ! આપ આટલા મહાન સંત થઈને આંવા શબ્દો બોલો છો ? વિવેકાનંદે કહ્યું - ‘હમણાં તો તમે કહેતા હતા કે શબ્દમાં શું રહ્યું છે ? શબ્દનું કંઈ પરિણામ નથી આવતું !’ તે માણસે સ્વીકાર કરી લીધો કે શબ્દનું પરિણામ આવે છે.

પ્રશ્ન - આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. તો પછી તેમાંથી આટલી વિકૃતિઓ કેવી રીતે નીકળે છે ?

ઉત્તર - બાળક જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તે બિલકુલ સાફ હોય છે, પરંતુ જ્યારે તે ઘરના અમુક વાતાવરણમાં રહે છે, ત્યારે ગાળો દેવાનું, ગુસ્સો કરવાનું વગેરે શીખી જાય છે. આપણો સંસાર પરમાણુઓથી આકાન્ત થયેલો છે. પરમાણુમય સંસારમાં રહેનાર આત્મા પણ વિશુદ્ધ કેવી રીતે રહી શકે ? મિશ્રણથી બધી અશુદ્ધિઓ આવે છે. તેથી મંત્ર-સાધના દ્વારા આપણે એવું કવચ તૈયાર કરીએ છીએ કે બહારનો કોઈ પ્રભાવ આપણા ઉપર ન પડે. ત્યારે આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પોતે પોતાની મેળે રહેશે.

પ્રશ્ન - આપે જણાવ્યું કે નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધના અનેક રૂપે કરી શકાય છે. જેમકે - અહમ્ ઓમ, અસિઆઉસા વગેરે. એક મંત્રસાધકે શું આ બધામાંથી કોઈ એક શબ્દાવલી પસંદ કરવી જોઈએ ? તેણે ક્યા વિધિ-વિધાનનું પાલન કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર - મહામંત્રની ઉપાસના વિભિન્ન રૂપોમાં કરવામાં આવે છે. પરંતુ એની પસંદગી, મંત્રસાધકનો પ્રશ્ન શો છે તેને આધારે કરવામાં આવે છે. મંત્રસાધનાનું એનું લક્ષ્ય શું છે સાધકે એ નિર્ણય કરવો પડે છે કે તે મનની કઈ શક્તિને જગાડવા માગે છે. તેના આધારે જ મહામંત્રનાં વિભિન્ન રૂપોમાંથી ગમે તે એકની પસંદગી થશે.

જો કોઈ સાધક ત્રણ ચૈતન્યકેન્દ્રોને જાગ્રત કરવા માગતો હોય તો તેણે મહામંત્રના ‘ઓમ’ રૂપની

સાધના કરવી પડશે. જો સાધકની ઈચ્છા હોય કે તેના દર્શનકેન્દ્ર, જ્ઞાનકેન્દ્ર અને આનંદકેન્દ્ર - ત્રણેય કેન્દ્રો જાગ્રત થાય તો તેણે 'ઓમ'નું ત્રણ રંગોની સાથે, તે તે કેન્દ્રો ઉપર ધ્યાન કરવું પડશે - દર્શનકેન્દ્ર ઉપર લાલ, જ્ઞાનકેન્દ્ર ઉપર સફેદ અને આનંદકેન્દ્ર ઉપર પીળા રંગના 'ઓમ'નું ધ્યાન કરવું પડશે. ત્રણેય કેન્દ્રો સક્રિય થઈ જશે.

કોઈ સાધક માત્ર દર્શનકેન્દ્ર અને જ્યોતિકેન્દ્રને જાગ્રત કરવા માગતો હોય તો તેણે આ મહામંત્રના 'હ્રીં' રૂપની આરાધના કરવી પડશે.

એ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રયોજનોને માટે એનાં ભિન્ન-ભિન્ન રૂપોની ઉપાસના કરવાનું વિધાન છે. આપણે એ પસંદ કરવું પડે છે કે આપણે કયા ચૈતન્યકેન્દ્રને જાગ્રત કરવા માગીએ છીએ અને એના દ્વારા મનની કયા પ્રકારની શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છીએ છીએ. આ બધું કોઈ સારા માર્ગદર્શક પાસેથી જાણી શકાય છે.

બીજો પ્રશ્ન છે વિધિ-વિધાનનો. જે વ્યક્તિ મંત્રની આરાધના કરવા માગતી હોય તેણે સૌથી પહેલાં કોઈ ગુરુની પાસે મંત્રની દીક્ષા લેવી જોઈએ. રોજેરોજ નિશ્ચિત દિશામાં મુખ રાખીને એક જ સ્થાને, એક જ સમયે આરાધના કરવી જોઈએ. જે સ્થાને આરાધના કરવામાં આવતી હોય તે સ્થાને બીજા કોઈની અવરજવર ન હોવી જોઈએ. આરાધના સમયે તે સ્થળે બીજા કોઈ વ્યક્તિ હાજર ન રહેવી જોઈએ. બીજાં પણ ઘણાં વિધિ-વિધાન છે. કેટલાંક તો બધા જ મંત્રોને માટે સામાન્ય વિધાન છે અને કેટલાંક વિશેષ મંત્રો માટે વિશેષ વિધાન છે.

સામાન્ય રીતે દરેક વ્યક્તિએ ઊંઘમાંથી ઊઠતાંની સાથે જ સાત-આઠ વાર નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરવો જોઈએ, પછી પોતાની વિશેષ

આરાધનાના સમયે વિશેષ રીતે જાપ કરવો જોઈએ.

આ બહુ જ મહત્વપૂર્ણ વિષય છે. તેની લાંબી ચર્ચા અત્યારે નહિ કરવામાં આવે. સંક્ષિપ્ત ચર્ચાથી સાધકને માર્ગસૂચન મળી રહેશે.

પ્રશ્ન - નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધનાનું લક્ષ્ય શું હોવું જોઈએ? છેવટે આપણે તેના દ્વારા શું મેળવવા માગીએ છીએ ?

ઉત્તર - આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ - મનની શક્તિઓનો વિકાસ, આત્માનું જાગરણ, પોતાના આત્મામાં અર્હત્ અને સિદ્ધસ્વરૂપને પ્રગટ કરવા. ધાર્મિક વ્યક્તિઓનું આ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. કેટલાક માણસો ઐહિક લાભ માટે પણ આ મહામંત્રની આરાધના કરે છે. તે માણસનાં આકર્ષણ અને પરિસ્થિતિ પર આધાર રાખે છે.

આપણી પ્રેક્ષાધ્યાન પદ્ધતિનું મૂળ લક્ષ્ય છે - આધ્યાત્મિક રોગોને નિર્મૂળ કરવા. ત્રણ રોગો છે - આવરણ, વિકાર અને અંતરાય. આવરણને દૂર કરવા માટે પણ શક્તિ જોઈએ, વિકારને મટાડવાને માટે પણ શક્તિ જોઈએ અને અંતરાયથી છુટકારો મેળવવા માટે પણ શક્તિ જોઈએ. શક્તિ વિના કંઈ પણ થઈ શકતું નથી. મંત્રની આરાધનાથી શક્તિ જાગ્રત થાય છે. અંતરાયને બહુ જ ક્ષીણ કરી શકાય છે. અંતરાય કર્મને ક્ષીણ કરવાં અને આંતરિક આત્મિક શક્તિઓને જગાડવી એ જ આપણું લક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન - જે પ્રકારે આપે રંગોની ચર્ચા કરી તે રીતે સંસ્થાનોની પણ ચર્ચા થાય તો મંત્ર-જાપમાં ગતિ થઈ શકે. મંત્રોની આકૃતિઓ વિશે કંઈ સ્પષ્ટ કરશો ?

ઉત્તર - પુદ્ગલના ચાર ગુણ છે - વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ. તે રીતે એનું એક લક્ષણ છે સંસ્થાન. આકાર-રચનાનું પણ બહુ મોટું મહત્વ હોય છે. તેમાં આકર્ષણની ક્ષમતા પેદા થઈ જાય છે. એના આધારે મંત્રોનો વિકાસ થશે. મંત્રોનાં સંસ્થાન કહો કે યંત્ર -

બંને એક જ વાત છે. મંત્ર અને યંત્ર બન્નેની વિશિષ્ટ શક્તિઓ છે. ભયંકર પીળીઓ રોગ, જે દવાઓથી નથી મટતો તે યંત્રથી મટી જાય છે. પ્રશ્ન થાય છે કે યંત્ર તો કેવળ રેખાઓનો ઢાંચો માત્ર હોય છે. તેનાથી શું થઈ શકે? રેખાઓમાં આટલી મોટી શક્તિ ક્યાંથી આવી જાય છે? આજે આ પ્રશ્ન અનુત્તર નથી રહ્યો. આજના વૈજ્ઞાનિકોએ જ્યારે પિરામિડો પર સંશોધન કર્યું તો વિચિત્ર તથ્ય હાથ લાગ્યું. એવી વાતો મળી આવી કે આપ જેની કલ્પના સુઢાં કરી ન શકો. આજે પશ્ચિમના દેશોમાં તેનો બહુ જ પ્રસાર થયો છે. દૂધ, દહીં, ફળ રાખવા માટે પિરામિડોના આકારવાળા વાસણો વાપરવામાં આવે છે. ઈસ્પિતાલો પિરામિડોના આકારની બને છે, તેનાં પરિણામો પણ ઘણાં સારાં આવ્યાં છે. મનની એકાગ્રતામાં વધારો કરવા માટે આ પિરામિડો બહુ જ ઉપયોગી પુરવાર થયાં છે. પિરામિડોમાં રાખવામાં આવેલું પાણી ઔષધિરૂપે કામ આવે છે. એનાથી અનેક રોગો મટે છે. સૂર્યમંડળમાંથી જે વિકિરણ આવે છે તેને ગ્રહણ કરવામાં આ પિરામિડો ઉપયોગી છે. આ પિરામિડોની વ્યાખ્યા દ્વારા યંત્રોની પ્રાચીન વ્યાખ્યા પુનર્જીવિત થઈ ગઈ. આકૃતિઓમાં કેટલી શક્તિ રહેલી હોય છે - તે હવે રહસ્ય નથી રહ્યું. દરેક પુદ્ગલ પુદ્ગલને આકર્ષે છે. દરેક પરમાણુ પરમાણુને આકર્ષે છે. અમુક રચના અમુક પ્રકારના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. બધી આકૃતિઓ એક જ પ્રકારના પરમાણુઓને ગ્રહણ નથી કરતી. વિભિન્ન પ્રકારના આકાર વિભિન્ન પ્રકારના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. આ સિદ્ધાંતના આધારે યંત્રોના જુદા જુદા પ્રકારના ન્યાસોનો વિકાસ થયો હોય તેમ લાગે છે.

નમસ્કાર મહામંત્રની સાથે સાથે વિવિધ મંત્રોનો વિકાસ થયો. તે જ રીતે વિવિધ યંત્રોનો

પણ વિકાસ થયો. પરંતુ પ્રસ્તુત પ્રસંગ જ એટલો લાંબો થઈ ગયો કે હું આ યંત્રોના વિષયમાં કંઈ કહી શક્યો નહિ. નમસ્કાર મહામંત્રની વ્યાખ્યા જે રીતે વિભિન્ન મંત્રોની સાથે કરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે વિભિન્ન યંત્રોની સાથે પણ કરવામાં આવે છે. એ વિષય ઉપર ફરી કોઈક વાર પ્રકાશ નાંખીશ.

પ્રશ્ન - નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન જો જ્ઞાનકેન્દ્રમાં શ્વેત વર્ણ સાથે કરવામાં આવે તો કેવી આકૃતિ રાખવી ?

ઉત્તર - જ્ઞાનકેન્દ્રમાં પુરુષની આકૃતિનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. સ્ફટિક જેવા નિર્મળ અને સ્વચ્છ પુરુષાકારની કલ્પના કરવી. કલ્પના એટલી પ્રબળ કરવી કે સફેદ મૂર્તિ સાક્ષાત્ દેખાવા લાગે. વર્ણની સાથે તે પુરુષાકૃતિની કલ્પનાને પુષ્ટ કરવી એ ચૈતન્ય જાગરણની પ્રક્રિયા છે. આંખથી જોવું એક વાત છે અને કલ્પનાનું ચિત્ર બનાવીને માનસિક આંખથી જોવું એ બીજી વાત છે. કલ્પનાનું ચિત્ર બનાવીને સંકલ્પને પુષ્ટ કરવો અને એને યથાર્થ સુધી લઈ જવો. આ સૂત્રને આપણે યાદ રાખીએ-કલ્પના, સંકલ્પ અને યથાર્થ.

પ્રશ્ન - શું ધ્યાન અને ભક્તિમાં ભેદ છે ?

ઉત્તર - ધ્યાન અને ભક્તિમાં ભેદ પણ છે અને અભેદ પણ છે. જો ભક્તિને કેવળ ઉપાસના તરીકે માનીએ એટલે કે સ્તુતિ કરવી, ભજન કરવું, નામનો જપ કરવો. - તો ભક્તિ ધ્યાનથી તદ્દન ભિન્ન છે. ભક્તિને જો આધ્યાત્મિક રૂપે માનીએ તો તે ધ્યાનથી અભિન્ન છે.

આચાર્ય શંકરે 'વિવેક ચૂડામણિ' નામના ગ્રંથમાં ભક્તિની બહુ જ સુંદર વ્યાખ્યા પ્રસ્તુત કરી છે કે,

'સ્વસ્વરુપાનુસન્ધાનં, ભક્તિરતિવ્યભિધીયતે ।'

- પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું તે ભક્તિ

છે. આ દૃષ્ટિથી ભક્તિ અને ધ્યાન અભિન્ન બની જાય છે.

પ્રશ્ન - મનને વધારે સમય સુધી સંવેદનશીલ કેવી રીતે બનાવી શકાય ?

ઉત્તર - જેમ ઓછા સમય માટે મનને સંવેદનશીલ બનાવી શકાય છે તેમ વધારે સમય માટે પણ બનાવી શકાય. ઓછો સમય કે વધારે સમય તેનો આધાર 'ગરમી' ઉપર છે. કોઈ ચોખ્ખા રાધિકે કોઈ સોનું ઓગાળે-બન્નેમાં ગરમીની જરૂર પડે છે. ગરમીની તીવ્રતા કે મંદતાને કારણે સમય વધારે કે ઓછો થાય છે. શેના માટે કેટલી ગરમી જોઈએ તે જાણવું આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન - કાયોત્સર્ગ અને ધ્યાનમાં શું અંતર છે ? શું કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં પરિવર્તિત થઈ શકે ?

ઉત્તર - કાયોત્સર્ગ ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂમિ છે. કાયોત્સર્ગ સધાયા વિના ધ્યાન સફળ થઈ શકતું નથી. ધ્યાન માટે કાયોત્સર્ગ અનિવાર્ય છે. જ્યાં સુધી આસન સ્થિર નથી, વાણીનું વિસર્જન નથી, મનનું શિથિલીકરણ નથી, શ્વાસ શાંત નથી ત્યાં સુધી ધ્યાનની સ્થિતિ બનતી નથી. કાયોત્સર્ગ ધ્યાનનું પહેલું ચરણ છે. તેને કાયિક ધ્યાન પણ કહેવાય છે. જ્યારે કાયિક ધ્યાન સધાય છે, વાયિક ધ્યાન (મૌન) સધાય છે, ત્યારે માનસિક ધ્યાન આપોઆપ સધાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન - શું સમ્મોહન (હિપ્નોટિઝમ) કાયોત્સર્ગનું જ એક અંગ છે ?

ઉત્તર - ના. સમ્મોહન જુદી વસ્તુ છે અને કાયોત્સર્ગ જુદી વસ્તુ છે. સમ્મોહન ચમત્કાર છે. તેના દ્વારા વ્યક્તિને મૂઢ બનાવી શકાય છે. મૂળમાં તો સમ્મોહન કરનાર વ્યક્તિની શક્તિઓ બહુ જ ક્ષીણ થાય છે. જે વ્યક્તિ ઉપર સમ્મોહનનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, તેની શક્તિઓ પણ ક્ષીણ થાય છે. છેવટે તો કુસ્તી કરનાર વ્યક્તિ જેવી સ્થિતિ

થઈ જાય છે. મલ્લ પહેલાં બહુ જ બળવાન હોય છે. પરંતુ પચાસની ઉમર થયા પછી તે શક્તિહીન થઈ જાય છે. સમ્મોહનની પણ એવી જ સ્થિતિ છે. આ બહુ ઉપયોગી પ્રક્રિયા નથી.

નમસ્કાર મહામંત્રનાં વિભાગ, પદ, સંપદાઓ તથા અક્ષર-પ્રમાણ :

પદ	અધ્યયન પદ	ક્રમ
ણમો અરહંતાણ	૧	૧
ણમો સિદ્ધાણ	૧	૨
ણમો આપરિયાણં	૧	૩
ણમો ઉવજ્જાયાણં	૧	૪
ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં	૧	૫
એસો પંચ ણમોક્કારો	-	૬
સવ્વ પાવપ્પણાસણો	-	૭
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં	૮	૮
પઢમં હવઈ મંગલં	૮	૮

સંપદાઓ	અક્ષર પ્રમાણ	ગુરુ	લઘુ
૧	૭	૦	૭
૨	૫	૧	૪
૩	૭	૦	૭
૪	૭	૧	૬
૫	૮	૧	૮
૬	૮	૧	૭
૭	૮	૨	૬
૮	૮	૧	૭
૯	૮	૦	૮
	૬૮	૭	૬૧

નમસ્કાર મંત્રનાં વર્ણ અને તત્ત્વ :

વર્ણ	તત્ત્વ	વર્ણ	તત્ત્વ
ણમો	આકાશ	ણં	આકાશ
અ	વાયુ	ણમો	આકાશ
ર	અગ્નિ	ઉ	પૃથ્વી

હં	આકાશ	વ	જલ
તા	વાયુ	જઝા	પૃથ્વી-જલ
ણં	આકાશ	યા	વાયુ
ણમો	આકાશ	ણં	આકાશ
સિ	જલ	ણમો	આકાશ
દ્વા	પૃથ્વી-જલ	લો	પૃથ્વી
ણં	આકાશ	એ	વાયુ
ણમો	આકાશ	સ	જલ
આ	વાયુ	વ્વ	જલ
ય	વાયુ	સા	જલ
રિ	આકાશ	હૂ	આકાશ
યા	વાયુ	ણં	આકાશ

૧. અક્ષરો ચમકતા રંગવાળા અને ઓછામાં ઓછા બે-ત્રણ ફૂટના હોવા જોઈએ. એમાંથી પ્રકાશનાં કિરણો ફૂટતાં હોય અને તે જ્યોતિર્મય હોય. પ્રત્યેક અક્ષર ઉપર ઓછામાં ઓછું એક મિનિટ સુધી ધ્યાન કરવું. ત્રણ અથવા છ મહિનામાં અક્ષરનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ સાધકને તે પહેલાં પણ સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે.

પહેલાં તે આકૃતિની કલ્પના કરો, પછી તેના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરો.

ચોથું ચરણ : પોતાના અર્હત્ સ્વરૂપનું ધ્યાન, પોતાના શરીરના કણ-કણમાં અર્હત્ (સ્ફટિક જેવી નિર્મળ અને શ્વેત પુરુષાકૃતિ) ના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરવો અને અનંત ચતુષ્થીના વિકાસનો અનુભવ કરવો.

ણમો સિદ્ધાણં

દર્શન-કેન્દ્રમાં મનનું કેન્દ્રીકરણ અને બાલ-સૂર્ય જેવો અરૂણવર્ણ.

પહેલું ચરણ : અક્ષર-ધ્યાન. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લાલ વર્ણનો 'ણ' લખવો અને એને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો. આ રીતે 'મો', 'સિ', 'દ્વા', 'ણં' એક એક અક્ષર લખો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરો.

બીજું ચરણ : પદ-ધ્યાન. 'ણમો સિદ્ધાણં' - આ પૂરા પદનું ધ્યાન કરવું. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લખેલા આ પદને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો.

ત્રીજું ચરણ : પદના અર્થનું ધ્યાન. 'ણમો સિદ્ધાણં' આ પંચાક્ષરી મંત્રનો અર્થ છે - સિદ્ધને નમસ્કાર. સિદ્ધ આત્માનું ધ્યાન દર્શનકેન્દ્રમાં બાલ-સૂર્યના રૂપમાં કરો. બાલ સૂર્યના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરો.

સિદ્ધ આત્માનું ધ્યાન શરદપૂર્ણિમાના ચંદ્રમાના રૂપમાં કરો. ચંદ્રમાના સાક્ષાત્કારનો

નમસ્કાર મહામંત્ર : અભ્યાસની પદ્ધતિઓ નમો અરહંતાણં

જ્ઞાનકેન્દ્રમાં મનનું કેન્દ્રીકરણ અને શ્વેત વર્ણ.

પહેલું ચરણ : અક્ષર-ધ્યાન. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા શ્વેત વર્ણવાળો 'ણ' લખો અને તેને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરો. આ રીતે 'મો', 'સિ', 'દ્વા', 'ણં' એક એક અક્ષરને લખો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરો.

બીજું ચરણ : પદ-ધ્યાન. 'ણમો અરહંતાણં' - એ આખા પદનું ધ્યાન કરો. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લખાયેલા આ આખા પદને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરો.

ત્રીજું ચરણ : પદના અર્થનું ધ્યાન. 'ણમો અરહંતાણં' આ સપ્તાક્ષરી મંત્રનો અર્થ છે - અર્હત્ને નમસ્કાર. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંદ આનંદ અને અનંત શક્તિથી સંપન્ન આત્માનું નામ અર્હત્ છે. જ્ઞાનકેન્દ્રમાં સ્ફટિક જેવી નિર્મળ અને શ્વેત પુરુષાકૃતિના રૂપમાં અર્હતનું ધ્યાન કરવું.

અભ્યાસ કરો.

ચોથું ચરણ : પોતાના સિદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું. શરીરના કણકણમાં બાલ-સૂર્ય જેવી પ્રકાશ જ્યોતિનો અનુભવ કરો. પછી ચંદ્રમા જેવી નિર્મળ જ્યોતિનો અનુભવ કરો.

ણમો આયરિયાણં

વિશુદ્ધિ-કેન્દ્રમાં મનની એકાગ્રતા અને દીપશિખા જેવો પીળો વર્ણ.

પહેલું ચરણ : અક્ષર-ધ્યાન. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા પીળા વર્ણનો 'ણ' લખવો અને તેને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો. આ જ રીતે 'મો', 'આ', 'ય', 'રિ', 'યા', 'ણં' - એક એક અક્ષર કરવો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરવો.

બીજું ચરણ : પદ-ધ્યાન, 'ણમો આયરિયાણં' - આ પૂરા પદનું ધ્યાન કરવું. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લખાયેલા પૂરા પદને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો.

ત્રીજું ચરણ : પદના અર્થનું ધ્યાન. 'ણમો આયરિયાણં' આ સપ્તાક્ષરી મંત્રનો અર્થ છે - આચાર્યને નમસ્કાર. આચાર્યનું ધ્યાન સ્વયંપ્રકાશી અને બીજાને પ્રકાશિત કરનારી પીળી દીપશિખાના રૂપમાં કરવું. દીપશિખાના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરવો.

ચોથું ચરણ : પોતાના આચાર્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું. શરીરના કણ-કણમાં સ્વયં પ્રકાશી અને બીજાને પ્રકાશિત કરનારી પીળી દીપશિખાનો અનુભવ કરવો.

ણમો ઉવજ્જાયાણં

આનંદકેન્દ્રમાં મનનું કેન્દ્રીકરણ અને વાદળ વિનાના આકાશ જેવો નીલ વર્ણ.

પહેલું ચરણ : અક્ષર-ધ્યાન. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા નીલ વર્ણનો 'ણ' લખો અને તેને

સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરો. એ રીતે 'મો', 'ઉ', 'વ', 'જ્જા', 'યા', 'ણં' - એક એક વર્ણ લખો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરો.

બીજું ચરણ : પદ-ધ્યાન. 'ણમો ઉવજ્જાયાણં' - આ પૂરા પદનું ધ્યાન કરવું. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લખવામાં આવેલા આ પૂરા પદને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો.

ત્રીજું ચરણ : પદના અર્થનું ધ્યાન. 'ણમો ઉવજ્જાયાણં' આ સપ્તાક્ષરી મંત્રનો અર્થ છે - ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર. ઉપાધ્યાયનું ધ્યાન નીલા અનંત આકાશના રૂપમાં કરવું. નીલા આકાશના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરવો.

ચોથું ચરણ : પોતાના ઉપાધ્યાય સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું. શરીરના કણ-કણમાં નીલા આકાશ (મહાશૂન્ય)નો અનુભવ કરવો.

ણમો લોએસવ્વસાહૂણં

શક્તિકેન્દ્રમાં મનનું કેન્દ્રીકરણ અને કસ્તૂરી જેવો શ્યામ વર્ણ.

પહેલું ચરણ : અક્ષર-ધ્યાન. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા શ્યામ વર્ણનો 'ણ' લખવો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરવો. એ જ રીતે 'મો', 'લો', 'એ', 'સ', 'વ્વ', 'સા', 'હૂ', 'ણં' - એક એક વર્ણ લખવો અને તેને સાક્ષાત્ કરવાનો અભ્યાસ કરવો.

બીજું ચરણ : પદ-ધ્યાન. 'ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં' - આ પૂરા પદનું ધ્યાન કરવું. આકાશમાં શ્વાસ દ્વારા લખવામાં આવેલા આ પૂરા પદને સાક્ષાત્ જોવાનો અભ્યાસ કરવો.

ત્રીજું ચરણ : પદના અર્થનું ધ્યાન. 'ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં' આ નવાક્ષરી મંત્રનો અર્થ છે - લોકના સમસ્ત સાધુઓને નમસ્કાર. સાધુનું ધ્યાન શ્યામબિંદુના રૂપમાં કરવું.

શ્યામબિંદુના સાક્ષાત્કારનો અભ્યાસ કરવો.

ચોથું ચરણ : પોતાના સાધુસ્વરૂપનું ધ્યાન

કરવું. શરીરના કણ-કણમાં શ્યામબિંદુનો અનુભવ કરવો.

બીજો પ્રકાર

મુનિનું ધ્યાન શક્તિકેન્દ્રને બદલે 'પાદપીઠ' ઉપર પણ કરી શકાય છે. બાકી બધું પૂર્વવત્.

પ્રયોજન

૧. જામો અરહંતાણં - આવરણ - મૂર્છા અને અંતરાયને ક્ષીણ-ઉપશાંત કરવા માટે.
૨. જામો સિદ્ધાણં - શાશ્વત આનંદની અનુભૂતિ માટે.
૩. જામો આયરિયાણં - બૌદ્ધિક ચેતનાની સક્રિયતા માટે.
૪. જામો ઉવજ્જાયાણં - માનસિક શાંતિ અને સમસ્યાના સમાધાન માટે.
૫. જામો લોએ સવ્વસાહૂણં - કામવાસનાને ક્ષીણ - ઉપશાંત કરવા માટે.

નવપદ ધ્યાન :

૧. અષ્ટદલ કમળ, કર્ણિકામાં 'જામો અરહંતાણં'. બાકી ચાર દિશાઓની ચાર પાંખડીઓમાં ચાર પદ (જામો સિદ્ધાણં, જામો આયરિયાણં, જામો ઉવજ્જાયાણં, જામો લોએ સવ્વસાહૂણં) સ્થાપિત કરવાં. ચાર વિદિશાઓની પાંખડીઓ પર ચાર પદ (એસો પંચ જામોક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઈ મંગલં) સ્થાપિત કરવાં.

અથવા વિદિશાવાળી પાંખડીઓમાં - જામો દંસણસ્સ, જામો જાણસ્સ, જામો ચરિત્તસ્સ, જામો તવસ્સ - આ ચાર પદોને સ્થાપિત કરવાં.

ૐ વગરનાં નવ પદોનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

અથવા!

ચાર દળવાળા કમળની વચ્ચે 'જામો

અરહંતાણં' તથા ચાર દળોમાં બાકીનાં ચાર પદોનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. એને 'અપરાજિત મંત્ર' કહેવામાં આવે છે.

૨. ફળ-પાપનો ક્ષય.

જામો અરહંતાણં	જ્ઞાનકેન્દ્રમાં
જામો સિદ્ધાણં	લલાટમાં
જામો આયરિયાણં	જમણા કાનમાં
જામો ઉવજ્જાયાણં	ડોક અને માથાના સંધિ ભાગમાં
જામો લોએ સવ્વસાહૂણં	ડાબા કાનની પાછળ
એસો પંચ નમુક્કારો	જમણી બાજુથી પ્રારંભ કરીને ચારેય પદ ચારે વિદિશાઓમાં
સવ્વ પાવપ્પણાસણો	
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં	
પઢમં હવઈ મંગલં.	

એનો પદ્માવર્ત જાપ અર્થાત્ પદ્મના આવર્તનની જેમ જાપ કરવો.

ફળ-કર્મક્ષય, મનની સ્થિરતા.

૩. વીતરાગ પુરુષની પુરુષાકૃતિ પર નવ પદોનું ધ્યાન.

૧. ડાબા પગના અંગૂઠા પર	જામો અરહંતાણં
૨. જમણા પગના અંગૂઠા પર	જામો સિદ્ધાણં
૩. ડાબા ઘૂંટણ ઉપર	જામો આયરિયાણં
૪. જમણા ઘૂંટણ ઉપર	જામો ઉવજ્જાયાણં
૫. ડાબા હાથ ઉપર	જામો લોએ સવ્વસાહૂણં
૬. જમણા હાથ ઉપર	એસો પંચ જામોક્કારો
૭. ડાબા ખભા ઉપર	સવ્વ પાવપ્પણાસણો
૮. જમણા ખભા ઉપર	મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
૯. શિયા ઉપર	પઢમં હવઈ મંગલં
૧૦. લલાટ ઉપર	જામો અરહંતાણં
૧૧. કંઠ ઉપર	જામો સિદ્ધાણં
૧૨. છાતી ઉપર	જામો આયરિયાણં
૧૩. નાભિ ઉપર	જામો ઉવજ્જાયાણં

૧૪. અંજલિમાં શમો લોએ સવ્વસાહૂણં

૧૫. ડાબા પગના અંગૂઠા પર

એસો પંચ શમોક્કારો

૧૬. જમણા પગના અંગૂઠા પર

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

૧૭. ડાબા ઘૂંટણ ઉપર

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

૧૮. જમણા ઘૂંટણ ઉપર

પઠમં હવઈ મંગલં

૧૯. ડાબા હાથ ઉપર

શમો અરહંતાણં

૨૦. જમણા હાથ ઉપર

શમો સિદ્ધાણં

૨૧. ડાબા ખભા ઉપર

શમો આયરિયાણં

૨૨. જમણા ખભા ઉપર

શમો ઉવજ્જાયાણં

૨૩. શિખા ઉપર

શમો લોએ સવ્વસાહૂણં

૨૪. લલાટ ઉપર

એસો પંચ શમોક્કારો

૨૫. કંઠ ઉપર

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

૨૬. છાતી ઉપર

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

૨૭. નાભિ ઉપર

પઠમં હવઈ મંગલં

૪. આઠ પાંખડીવાળા કમળની કલ્પના કરીને કર્ણિકામાં પ્રથમ પદ (શમો અરહંતાણં) તથા બાકીની આઠ પાંખડીઓમાં બાકીનાં આઠ પદ યથાસ્થાને રાખીને નવકારમંત્રનો જાપ કરવો જોઈએ.

પુરુષાકારની કલ્પના કરીને ડાબા પગના અંગૂઠા પર એક કમળની કલ્પના કરવી જોઈએ. જેમાં નવ પદ યથાસ્થાને અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે રાખવાં.

બીજું કમળ જમણા પગના અંગૂઠા ઉપર સ્થાપિત કરવું. આ રીતે હૃદય સુધી ૧૨ સ્થાન થાય છે અને એમ બાર કમળોની સ્થાપના થાય છે. નવ વાર તેના ઉપર જાપ કરવાથી ૮ X ૧૨=૧૦૮ નવકારમંત્રની એક માળા પૂરી થાય.

૫. બે કાન, બે આંખો, નાકનાં બે છિદ્રો અને એક મોં આ સાત છિદ્રોને સાત આંગળીઓથી ઢાંકીને 'શમો અરહંતાણં'નો જાપ કરવો. એનાથી

દિવ્ય નાદ, દિવ્ય ઘંટારવ, દિવ્ય સંગીત, દિવ્ય રૂપ, દિવ્ય ગંધ અને દિવ્ય રસનો અનુભવ થાય છે.

૬. પાંચ પદોને પાંચ ઈન્દ્રિયો સાથે જોડવાં -

૧. શમો અરહંતાણં : કાનથી અર્હત્ના ધ્વનિને સાંભળવાનો અભ્યાસ. દિવ્ય શ્રવણની શક્તિનો વિકાસ.

૨. શમો સિદ્ધાણં : સિદ્ધ આત્મ-સૌંદર્યથી પરિપૂર્ણ છે. તેમને આંખોનો વિષય બનાવવો. દર્શનશક્તિનો વિકાસ.

૩. શમો આયરિયાણં : આચાર્યના પંચાચારથી પવિત્ર દેહમાંથી સુગંધ ફેલાઈ જાય છે. નાકનો વિષય બનાવવો. દિવ્ય સુરમિનો વિકાસ.

૪. શમો ઉવજ્જાયાણં : સ્વાધ્યાય રસ અમૃત છે. ઉપાધ્યાય તેનું પ્રતીક છે. સ્વાદેન્દ્રિયનો વિષય બનાવવો.

૫. શમો લોએ સવ્વસાહૂણં : સ્પર્શનું પ્રતીક. ભાવ સ્પર્શનો અનુભવ કરવાથી દ્રવ્ય સ્પર્શની લાલસા તૂટી જાય છે.

૭. શરીરમાં મુખ્ય સ્થાન છે - હૃદય. તેનાથી ચૌદ રજજીવાળા લોક સાથે સંબંધ સ્થાપી શકાય છે. હૃદય-કમળ આઠ પાંખડીઓવાળું છે. તે પાંખડીઓ ઊલટી છે. તેની બુદ્ધિની ગતિ નીચેની બાજુ છે. નવકારમંત્રનાં પદોને હૃદય-કમળ ઉપર સ્થાપીને જપ કરવાથી પાંખડીઓ ઊર્ધ્વમુખી થઈ જાય છે.

૦ જાપમાં રંગનું પણ મહત્ત્વ હોય છે. શ્વેત રંગ આત્માને ઉજ્જવળ બનાવે છે, મોક્ષપદ મેળવી આપે છે.

૮. પહેલું પદ : સમવસરણમાં સર્વજ્ઞની વાણી
બીજું પદ : સિદ્ધશિલાના આનંદમય એકાન્તમાં

ત્રીજું પદ : પંચાચારની સુગંધથી સુરમિત નન્દનવનમાં

ચોથું પદ : બ્રહ્માંડના વિજ્ઞાનના સૂક્ષ્મ સિદ્ધાન્તોના સમુદ્રમાં.

પાંચમું પદ : પાંચ મહાવ્રતોના આંતરિક સામર્થ્યના મહામેરુ ઉપર.

૯. અક્ષરમય ધ્યાન

પદ	અક્ષર સંખ્યા	વર્ણ
ણમો અરહંતાણં	૭	શ્વેત (સફેદ)
ણમો સિદ્ધાણં	૫	રક્ત (લાલ)
ણમો આયરિયાણં	૭	પીત (પીળો)
ણમો ઉવજ્જાયાણં	૭	નીલ (આસમાની)
ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં	૮	શ્યામ (કાળો)
એસો પંચ ણમોક્કારો	૮	શ્વેત (સફેદ)
સવ્વ પાવપ્પણાસણો	૮	શ્વેત (સફેદ)
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં	૮	શ્વેત (સફેદ)
પઠમં હવઈ મંગલં	૮	શ્વેત (સફેદ)

(શ્વેત : ગાયના દૂધ જેવો રક્ત : પ્રવાલ જેવો, પીત : સુવર્ણ જેવો, નીલ : પ્રિયંગુ જેવો, શ્યામ : અંજન જેવો)

રંગવાળા અક્ષરનું ચિંતન કરવું. અક્ષર ઓછામાં ઓછો બે-ત્રણ ફૂટ મોટો હોવો જોઈએ. તેના ઉપર મન સ્થિર કરવું. મનની આંખથી અક્ષરને જોવો. મન શાંત અને સ્થિર હશે તો અક્ષરની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગશે, નહિ તો અક્ષરનો રંગ અને આકૃતિ બદલાઈ જશે.

પ્રત્યેક અક્ષર ઉપર ૨૦-૩૦ સેકન્ડ ધ્યાન ધરવું, પછી તે સમય વધારતા જવો.

એક પછી બીજા અક્ષરને સ્મૃતિપટ ઉપર લાવવાની કુશળતા પ્રાપ્ત કરવી. નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી આ કુશળતા પ્રાપ્ત થશે.

○ નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી પ્રત્યેક અક્ષરની સુંદર આકૃતિ પ્રત્યક્ષ થવા લાગશે. મન ત્યાં સ્થિર થશે. પછી ધીરે ધીરે અક્ષરમાંથી કિરણો ફૂટવા લાગશે અને બધા અક્ષરો જ્યોતિર્મય બની જશે.

પ્રયુક્ત-વિધિ

રાત્રિનો ચોથો પ્રહર છે. સાધક પર્વતના શિખર ઉપર બેઠેલો છે. નીલ વર્ણનું અનંત આકાશ છે. શ્વેત રંગનો 'ણ' ઉપસી રહ્યો છે. બહુ જ લાંબો-પહોળો. પછીથી ક્રમશઃ - 'મો અ ર હં તા ણં' - અક્ષર શ્વેત રંગમાં એટલા જ મોટા પ્રમાણમાં એક એક કરીને ઉપસી આવે છે.

○ અરુણોદય થઈ ગયો છે. બાલ-સૂર્યના રંગવાળા પાંચે અક્ષરો 'ણમો સિદ્ધાણં' ઉપસી રહ્યા છે.

○ સૂર્યોદય થઈ ચૂક્યો છે. સૂર્ય આકાશના મધ્યમાં આવી ગયો છે. મધ્યાહનો સમય છે. પીળા રંગમાં 'ણમો આયરિયાણં' - આ સાત અક્ષરો ઉપસી રહ્યા છે. પ્રત્યેક અક્ષર પ્રત્યક્ષ થઈ રહ્યા છે.

○ સાંચકાળનો સમય આવી ગયો છે. અંધકાર ફેલાઈ રહ્યો છે. નીલ વર્ણમાં 'ણ મો ઉ વ જ્જા યા ણં'નું ચિંતન કરવામાં આવે.

○ રાત્રિ વીતી રહી છે. મધ્યરાત્રિનો સમય છે. શ્યામ વર્ણમાં - 'ણ મો લો એ સ વ્વ સા હૂ ણં'નું ચિંતન કરવામાં આવે.

સમય

આમાં એક આવૃત્તિમાં ૩૫-૪૦ મિનિટ. ત્યાર પછી - એસો પંચ... મંગલં - આ તેત્રીસ અક્ષરનું ધ્યાન શ્વેત વર્ણમાં કરવું જોઈએ. આ ધ્યાનમાં પણ ૩૫-૪૦ મિનિટ લાગશે. આ રીતે એક વખતના નમસ્કાર મહામંત્રના ધ્યાનમાં ૭૦-૮૦ મિનિટ લાગશે.

૧૦. હૃદયમાં અષ્ટદળવાળા કમળની કલ્પના કરવી.

પ્રથમ પદ 'ણમોઅરહંતાણં'ને કર્ણિકામાં સ્થાપિત કરવું. ત્યારબાદ ચાર પદોને ચાર દિશાવર્તી દળો પર સ્થાપો તથા 'એસો પંચ...' આ ચાર પદોને ચાર વિદિશાઓવાળાં દળો પર સ્થાપો.

૧૧. હાથથી માળા ફેરવવી.

જમણા હાથથી નન્દાવર્તની પદ્મતિથી ૧૨

વાર, ડાબા હાથથી શંખાવર્તની પદ્ધતિથી ૯ વાર,
કુલ ૧૨ X ૯ = ૧૦૮ વાર.

ડાબો હાથ શંખાવર્ત

૭	૮	૯	૧૦
૬	૧	૨	૧૧
૫	૪	૩	૧૨

તર્જની, મધ્યમા, અનામિકા-કનિષ્ઠ
જમણો હાથ-નન્દાવર્ત

૩	૪	૫	૧૨
૨	૭	૬	૧૧
૧	૮	૯	૧૦

કનિષ્ઠા, અનામિકા, મધ્યમા, તર્જની
રક્ષા-કવચ

બીજાના શરીરમાં પોતાના શરીરને
સ્થાપિત કરવું - ત્યાં સ્થાપિત પોતાનાં મસ્તક,
મુખ, કંઠ, હૃદય અને પગનાં સ્થાનોમાં કમશઃ
અરહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિનાં
પદોનો ન્યાસ કરવો. તેનાથી રક્ષા થાય છે.

○ હૃદયમાં ચાર પાંદડીવાળાં કમળની
કલ્પના કરવી. 'ણમો સિદ્ધાણં' - એમ પાંચ
અક્ષરવાળા મંત્રનું ધ્યાન ધરવું.

ફળ : કર્મક્ષય.

○ ઐં નમઃ સિદ્ધં

ઐં - બે ભ્રમરો ઉપર

ન - નાસાત્ર ઉપર

મ - બન્ને ઓઠ ઉપર

સિ - કાનની બુટ ઉપર

હં - ડોક ઉપર

○ અંગન્યાસ

ઐં ણમો અરહંતાણં - શિરોરક્ષા

ઐં ણમો સિદ્ધાણં - મુખરક્ષા

ઐં ણમો આચરિયાણં - જમણા હાથની

રક્ષા

ઐં ણમો ઉવજ્જાયાણં - ડાબા હાથની રક્ષા

ઐં ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં - કવચ.

ઐં ણમો અરહંતાણં (ધ્યાનપ્રક્રિયા)

મુખમાં ચંદ્રમંડળના આકારવાળા અષ્ટદલ
કમળની કલ્પના કરવી. પ્રત્યેક દળ ઉપર એક એક
અક્ષરનો ન્યાસ કરવો.

ઐં ણ મો અ ર હં તા ણં.

'સ્વર્ણગૌરી' સ્વરોદ્ભૂતાં, કેશરાલી તતઃ
સ્મરેત્ ।

કર્ણિકાં ચ સુધાબીજં, વ્રજન્તુ ભુવિ ભૂષિતમ્ ॥

દાહ-શાન્તિ

ઐં નમો ઐં અહં અ સિ આ ઉ સા 'નમો
અરહંતાણં નમઃ' હૃદયકમળમાં ૧૦૮ વાર જપવાથી
ઉપવાસનું ફળ મળે છે. આ મંત્ર વડે પાણીને મંત્રીને
અગ્નિ કે દાવાનળની આગળ પાણીની આડ કરવાથી
દાહની શાન્તિ થાય છે.

રક્ષા-મંત્ર

ઐં ણમો અરહંતાણં - નાભિ.

ઐં ણમો સિદ્ધાણં - હૃદય

ઐં ણમો આચરિયાણં - કંઠ

ઐં ણમો ઉવજ્જાયાણં - મુખ

ઐં ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં - મસ્તક

સર્વાંગેષુ માં રક્ષ-રક્ષ હિલિ-હલિ માતંગિની
સ્વાહા ।

○ જે સાધક દૂર શ્રવણ વગેરે લબ્ધિઓ
મેળવવા માગતો હોય, તે સપ્તાક્ષરી મંત્ર 'ણમો
અરહંતાણં'ને સાત મુખછિદ્રોમાં સ્થાપિત કરે.

○ બે કાન - ણમો

○ બે નાસિકા - અર

○ બે આંખ - હંતા

○ એક મુખ - ણં

આ મંત્રજાપથી આંખ આદિની સીમા બહારનાં
રૂપ (વસ્તુઓ) પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

એસો પંચ ઇમોક્કારો

સમણ શ્રુતપ્રણ

ધર્મ એટલે પરિવર્તન. અધર્મ એટલે અપરિવર્તન. જેનાથી તમે બદલાવ છો એનું નામ ધર્મ. જેનાથી તમે બદલાતા નથી એનું નામ અધર્મ. તમને જે વસ્તુ બદલે તમારા માટે એ ધર્મ છે અને તમને જે વસ્તુ નથી બદલી શકતી, તમારા માટે એ અધર્મ છે. જો ભક્તિ કરવાથી તમે બદલાવ છો તો ભક્તિ તમારા માટે ધર્મ છે. ભક્તિ કરવાથી જો નથી બદલાતા તો એ ભક્તિ તમારા માટે ધર્મ નથી. પૂજા કરવાથી બદલાવ તો એ ધર્મ છે અને ન બદલાવ તો પૂજા કરવી એ પણ તમારા માટે અધર્મ છે. ધ્યાન કરવાથી જો તમે બદલાવ છો તો ધ્યાન ધર્મ અને ધ્યાન કરવા છતાં નથી બદલાતા તો ધ્યાન પણ અધર્મ જ છે. પ્રવચન સાંભળવાથી જો બદલાઈ શકો તો એ પ્રવચન સાંભળવું ધર્મ છે અને પ્રવચન સાંભળ્યા પછી પણ હતા એવા ને એવા રહો છો તો એ પ્રવચન સાંભળવું એ પણ અધર્મ છે. વાસ્તવમાં ભક્તિ, પૂજા, ધ્યાન કે પ્રવચન-શ્રવણમાં નથી ધર્મ કે નથી અધર્મ. એના દ્વારા જો તમે બદલાઈ શકો તો એ ધર્મ બની જાય છે અને ન બદલાઈ શકો તો એ તમારા માટે અધર્મ બની જાય છે. મૂળરૂપે બદલાવું એ જ ધર્મ છે અને ન બદલાવું એ જ અધર્મ છે. કોઈ વ્યક્તિ કહે કે હું મારા સ્વભાવને બદલવા નથી માગતી તો એ વ્યક્તિ અધાર્મિક છે. કોઈ વ્યક્તિ એમ કહે કે મારે બદલાવું છે, હું બદલાવા માંગું છું, તો એ વ્યક્તિ ધાર્મિક છે, ભલે પછી એ કંઈ ન કરે. જેને ઈચ્છા છે કે મારે પરિવર્તન લાવવું છે. મારે મારા જીવનને બદલવું છે એવો જેને ભાવ છે એ ધાર્મિક છે, પછી પ્રવચન સાંભળે કે ન સાંભળે, પૂજા કરે કે ન કરે, ભક્તિ કરે કે ન કરે, એનું એના માટે વિશેષ મહત્વ નથી. જેનો એવો ભાવ છે કે મારે

Change લાવવો છે એનો એ ભાવ જ એને બદલશે. એ બદલાવાનો ભાવ જ એના માટે ધર્મ છે. અને જેને એ ભાવ નથી અને ભાવ વગરની જે ક્રિયાઓ કરે છે એ કોઈ પણ ક્રિયાઓ એના માટે કલ્યાણકારી નથી. તમે પ્રવચન સાંભળવા આવો છો એનો અર્થ એ છે કે તમે બદલાવા માટે આવો છો. દુનિયાનો નિયમ છે - પરિવર્તન, બદલાવું, પ્રકૃતિ અને પુરુષ બંનેનો આ ગુણ છે-બદલાવું, પ્રકૃતિ રોજ બદલાય છે. રોજ નહીં, હર ક્ષણે બદલાય છે! સવારે જે પ્રકૃતિ હતી એ અત્યારે નથી. અત્યારે છે એ સાંજે નથી રહેવાની. તમે પણ એવી જ રીતે બદલાવ છો. સવારે મૂળ એક પ્રકારનું હોય છે, અપોર થતાં થતાં મૂળ બદલાઈ જાય છે. સાંજ પડતાં-પડતાં મૂળ ત્રીજા પ્રકારનું બની જાય છે. હર ક્ષણે બદલાઈએ છીએ. જે બદલાય એ જ સજીવ. જે ન બદલાય એ નિર્જીવ. તમે ચેતન છો એટલે બદલાઈ શકો છો. જેમાં પરિવર્તન આવે જ નહીં એ જડ વસ્તુ છે. જેમાં પરિવર્તન આવે એ ચેતન વસ્તુ છે. હું એ પરિવર્તનના ભાવ સાથે આજનું મારું પ્રવચન શરૂ કરું છું. નવકારમાં એક માધ્યમ છે - બદલવાનું. આજે આપણે ચર્ચા કરીશું એસો પંચ ઇમોક્કારો પદની.

એસો પંચ ઇમોક્કારો, સવ્વપાવપણાસણો !

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઈ મંગલમ્ !!

આ પાંચ ઇમોકાર મંત્ર બધાંય પાપકર્મોનો નાશ કરે છે. સર્વમંગલોમાં પ્રથમ (સર્વશ્રેષ્ઠ) મંગળ છે.

આ પદમાં નવકારમંત્રનું માહાત્મ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે. નવકારમંત્રમાં મૂળ પાંચ પદો છે. બાકીનાં ચાર પદો, ચૂલિકાનાં છે. નવકારમંત્રની મહત્તાનાં છે. આ ચાર પદમાં મુખ્ય બે વસ્તુઓ (૧) તે પહેલું મંગળ છે તથા (૨) બધાં પાપોનો નાશ કરે છે.

મંગલ એટલે શું ?

મંગળ બે પ્રકારનાં છે (૧) લૌકિક અને (૨) આધ્યાત્મિક.

લૌકિક મંગળ તમામ ધર્મોમાં છે. જૈન ધર્મ, વૈદિક ધર્મ, બ્રાહ્મણ ધર્મ વગેરે તમામ ધર્મમાં લૌકિક મંગળનું પ્રચલન છે. વૈદિક ધર્મમાં વધુ પડતાં મંગળ પશુનાં પ્રતીક રૂપે છે. પશુને મંગળ માનવામાં આવ્યાં છે. સરસ્વતીનું પ્રતીક છે-હંસ, લક્ષ્મીનું પ્રતીક છે ઘુવડ. ઊલટું લાગશે. લક્ષ્મીનું ચિહ્ન ઘુવડ ? લક્ષ્મી તો વૈભવનું પ્રતીક છે. એનું ચિહ્ન ઘુવડ શા માટે ? અત્યંત સૂક્ષ્મ કારણ છે. ઘુવડ એટલા માટે કે ઘુવડ આંધળું છે. ઘુવડને દેખાતું નથી. લક્ષ્મી આવી જાય છે એટલે માણસ આંધળો બની જાય છે. જેટલી સંપત્તિ વધે એટલો સંતોષ નથી વધતો. એટલો લોભ વધે છે. એટલા માટે પ્રતીકરૂપે આ ઘુવડ રાખ્યું છે. લક્ષ્મી મળે તેનો વાંધો નહીં, સારી વાત છે. પણ લક્ષ્મી મળી જાય તો ઘુવડથી સાવધાન રહેજો. આંધળા ન થઈ જતા. હંસ સરસ્વતીનું પ્રતીક છે. હંસ એટલે વિવેક. હંસ દૂધ અને પાણીને અલગ કરવાનું કામ કરે છે. આપણે હંસ બનવાનું છે. એટલે કે વિવેકશીલ બનવાનું છે. સારા અને ખરાબને અલગ કરવાની, ભિન્ન રૂપે પારખવાની વૃત્તિનું નામ-વિવેક. સરસ્વતીનું હંસ ચિહ્ન એટલા માટે છે કે સરસ્વતી આવે એટલે હંસ ક્યારેક-ક્યારેક ઊડવા લાગે છે. સરસ્વતી એટલે જ્ઞાન અને હંસ એટલે વિવેક. જીવનમાં જ્ઞાન આવે છે ત્યારે વિવેક લુપ્ત થવા લાગે છે. અહંકાર વધવા લાગે છે. જ્ઞાન આવે ત્યારે વધુ વિવેકશીલ બનવું જોઈએ એ આ ચિહ્નની શિક્ષા છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનાં આ ચિહ્નો અને પ્રતીકો ખૂબ વૈજ્ઞાનિક છે, માત્ર રૂઢિવાદ નથી.

વ્યાવહારિક મંગળ છે - અષ્ટમંગળ. જૈન શાસ્ત્રમાં અષ્ટ મંગળની ચર્ચા છે. એ અષ્ટ મંગળ

છે - (૧) સ્વસ્તિક (૨) વર્ધમાનક (૩) શ્રી વત્સ (૪) નન્દાવર્ત (૫) ભદ્રાસન (૬) પૂર્ણ કળશ (૭) મીન યુગલ (૮) દર્પણ.

આધ્યાત્મિક મંગળ ચાર છે :

(૧) અરિહંત (૨) સિદ્ધ (૩) સાધુ (૪) કેવલીભાષિત ધર્મ.

-અરિહંતા મંગલમ્.

-સિદ્ધા મંગલમ્.

-સાધુ મંગલમ્.

-કેવલી પન્નતો ધમ્મો મંગલમ્.

-અરિહંત મંગળ એટલા માટે છે કે એમણે ચાર ધનઘાતી કર્મનો નાશ કર્યો છે.

-સિદ્ધ મંગળ એટલા માટે છે કે એમણે આઠેય કર્મોનો નાશ કર્યો છે.

-સાધુ મંગળ એટલા માટે છે કે એ અધ્યાત્મ-સાધનામાં સંલગ્ન છે.

-કેવલીભાષિત ધર્મ મંગળ એટલા માટે કે એ રાગ-દ્વેષમુક્ત ધર્મ છે.

કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું મૂળ એક જ સૂત્ર છે.

ન સામ્બરત્વે, ન દિગમ્બરત્વે !

ન તર્કવાદે, ન ચ તત્ત્વ વાદે !!

ન પક્ષપાતેષ અચણેષ મુક્તિ !

કષાય મુક્તિ કિલમુક્તિરેવ !!

ન શ્વેતામ્બરની મુક્તિ થવાની છે, ન દિગમ્બરની મુક્તિ થવાની છે.

ન તર્કવાદીની મુક્તિ થવાની છે, ન તત્ત્વવાદીની મુક્તિ થવાની છે.

ન કોઈનો પક્ષ લેનારની મુક્તિ થવાની છે, કષાયથી જે મુક્ત છે એની જ મુક્તિ છે.

મંગળ પ્રાપ્ત કરવાની ત્રણ ચાવીઓ. (મંગળ ભાવના)

(૧) સર્વે ભવન્તુ સુખીન : સર્વેને સુખ થાવ.

સર્વે સન્તુ નિરામયા : સર્વે રોગમુક્ત

(નીરોગી) થાવ

સર્વે ભદ્રાણી પશ્યન્તુ : સર્વેનું કલ્યાણ થાવ.

મા કશ્ચિત દુઃખમાનુયાત્ : કોઈને ક્યારેય દુઃખ ન ઉપજે.

આ ભાવના વિધાયક છે. આ ભાવના કરનારના જીવનમાં મંગળ સહજ રૂપે ઊતરવા લાગે છે. સર્વેના કલ્યાણની ભાવનામાં જ પોતાનું કલ્યાણ નિહિત છે.

(મૈત્રી ભાવના)

(૨) ખામેમિ સવ્વ જીવે, સવ્વે જીવા ખમન્તુ મે !

મિત્તિ મે સવ્વ ભૂએસુ, વૈરં મજ્જં ન કેણઈ !!

-સર્વે જીવો પ્રત્યે મારામાં ક્ષમાભાવ છે, સર્વે જીવો મને ક્ષમા આપો.

સંસારનાં પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મારા મનમાં મૈત્રીભાવ છે, કોઈના પ્રત્યે મને વેર નથી. આ બીજી ભાવના કરો.

(૩) હર ક્ષણ પ્રસન્ન રહો. (પ્રસન્નતાની ભાવના)

ક્યારેય ઉદાસ ન થાવ. સમસ્યાસંકુલ વાતાવરણમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાનો ભાવ કરો. જે હર ક્ષણ હસતો રહે એ સંસારનો સૌથી સુખી માણસ છે. હર ક્ષણ પ્રસન્ન એ જ રહી શકે જે નથી સુખમાં લીન થતો કે નથી દુઃખમાં દીન થતો. બંનેમાં સમભાવ રાખનાર પ્રસન્ન રહી શકે.

નવકાર મંત્ર : પાપનિવારણ મંત્ર

મંગળનો અર્થ છે - મંગૂ એટલે પાપ અને ગલ એટલે ગાળવું. જે પાપને ગાળે એનું નામ મંગળ. કેટલાં પાપોને ગાળે ? સવ્વપાવ પ્પણાસણો - બધાંય પાપોને ગાળે. બધાંય પાપનો અર્થ છે આઠેય કર્મો પર તેનો પ્રહાર થાય છે. બધાય કર્મો ક્ષીણ થવા લાગે છે.

તુલસીદાસે પણ કહ્યું છે કે -

એક ઘડી આધી ઘડી, આધી મેં ભી આધ,

તુલસી સંગત સાધુ કી, કટે કોટ અપરાધ !!

અડધી ક્ષણ પણ સાધુનો સંગ મળી જાય તો કોટી પાપકર્મોનો નાશ થઈ જાય છે. એવી રીતે નવકારમંત્રની સાધના દ્વારા સમસ્ત પાપકર્મોની દીવાલ ઢીલી થવા લાગે છે.

પદ	કર્મ ક્ષીણ થાય	અવસ્થા મળે	ઈન્દ્રિયો સાથેનું જોડાણ
ણમો અરિહંતાણં	દર્શનાવરણીય	અકષાય દશા	કાન (એકાગ્રતાથી શ્રવણ)
ણમો સિદ્ધાણં	અઘાતી કર્મો	અપ્રમાદ	આંખ (સમતાની દૃષ્ટિ ખૂલે)
ણમો આયરિયાણં	મોહનીય કર્મ	આચાર જ્ઞાન	નાક (ચારિત્ર્યની સુગંધ)
ણમો ઉવજ્જાયાણં	જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	જ્ઞાન	જીભ (જ્ઞાન રસનું પાન કરવું)
ણમો લોએ સવ્વસાહૂણં	વેદનીય કર્મ	સાધના	સ્પર્શ (સાધુનો સ્પર્શ કરવો)

નવકાર મંત્ર ક્યારે ગણવા ?

સવારે ઊઠીને તરત

રાત્રે સૂતાં પહેલાં

યાત્રા કરતાં પૂર્વે

વિધન આવે ત્યારે

નવા કાર્યની શરૂઆતમાં

જૈનશાસ્ત્રનો આ મહામંત્ર આપણામાં મહાનતાને જન્મ આપે, નમ્રતાને જન્મ આપે. શુદ્ધ ભાવને જન્મ આપે. સદ્-વ્યવહારને જન્મ આપે તો હું માનું છું નવકાર મંત્રનું સમ્યક્ મૂલ્યાંકન આપણે કરી શકીશું.

નમો લોએ સવ્વસાહુણં

- સમણ શ્વેતપ્રજ્ઞ

મંત્ર સરણ અને કઠિન પણ

મંત્ર જગતમાં સૌથી સરણ કોઈ મંત્ર હોય તો એ નવકારમંત્ર અને સૌથી જટિલ કોઈ મંત્ર હોય તો તે પણ નવકાર મંત્ર જ છે ! સરણ પણ છે અને કઠિન પણ છે. જેનો અહંકાર ગયો એના માટે સૌથી સરણ મંત્ર છે, જેનો અહંકાર ગયો નથી એના માટે સૌથી જટિલ મંત્ર છે. મંત્રમાં કોઈ સરણતા નથી કે જટિલતા નથી. મંત્રને સરણ અને જટિલ આપણે જ બનાવીએ છીએ, આપણા ભાવ બનાવે છે. આપણા સંસ્કાર બનાવે છે. જો મનમાં અહંકારની વૃત્તિ હશે, તો નવકાર મંત્ર આપણા માટે વ્યર્થ છે, અને અહંકારની વૃત્તિ ટળી ગઈ હશે તો નવકાર મંત્ર આપણા માટે સાર્થક છે. વિચારવાનું એ છે કે મારા મનમાં નવકાર મંત્ર સાર્થક થયો કે નહીં અને એ વિચારતાં પહેલાં એ વિચારી લેવું જરૂરી છે કે અહંકાર મર્યો કે નહીં ? નવકાર મંત્રનું પ્રવેશદ્વાર છે, અહંકારનું વિસર્જન. 'ણમો' દરેક પદનું પ્રાથમિક પદ છે. 'ણમો' એટલે નમવું. માત્ર એટલો જ અર્થ 'ણમો' નો નથી. માત્ર નમવાથી જ નવકારમંત્ર ગણવાની પાત્રતા આવી જતી નથી. પાત્રતા ત્યારે આવે છે જ્યારે અંદરથી અહંકાર વિસર્જિત થાય છે. 'ણમો'નો અર્થ છે-અહંકારને નમાવો, માત્ર શરીરને નહીં, અહંકારની મનની અત્યંત સૂક્ષ્મવૃત્તિ છે. તે સ્થૂળ આંખોથી દેખાતી નથી. અહંકાર એટલે હું જે નથી એ બતાવવાનો ભાવ, પ્રદર્શનની વૃત્તિ, નામ ને યશની કામના. જ્યાં સુધી આ વૃત્તિ જીવિત છે, ત્યાં સુધી નવકાર મંત્ર આપણા માટે જીવિત થતો નથી, પછી ભલે ગમે તેટલા નવકાર મંત્ર ગણ્યા હોય, માત્ર મંત્ર ગણવાનો શો અર્થ ? મંત્ર તો એક યંત્ર કે રોબોટ પણ ગણી શકે. મૂલ્ય મંત્ર

ગણવાનું નથી, વૃત્તિને મારવાનું છે. જ્યારે અહંકાર વિસર્જન થાય છે ત્યારે નવકારમંત્રનું આપણા જીવનમાં સર્જન થાય છે. અરિહંતનું સ્વરૂપ ત્યારે દેખાય જ્યારે આ અહંકારની દીવાલ વચ્ચે ન હોય, સિદ્ધનું પ્રકાશજ્જવલરૂપ ત્યારે દેખાય જ્યારે આ અહંકારનાં વાદળો વચ્ચેથી હટે. આચાર્યના આચાર પ્રત્યક્ષ ત્યારે દેખાય જ્યારે અભિમાનનું આવરણ વચ્ચેથી ખસી જાય. ઉપાધ્યાયનું જ્ઞાન ત્યારે સમજાય જ્યારે આપણા જીવનમાં અહંકારને બદલે નમ્રતાની પ્રતિષ્ઠા થાય. સાધુની સાધના ત્યારે સમજાય જ્યારે ગર્વનાં પ્રતિબિંબો વચ્ચેથી હટી જાય.

આ મંત્ર ખૂબ વૈજ્ઞાનિક મંત્ર છે. વૈજ્ઞાનિક એટલા માટે કે નમનના ભાવથી મંત્ર શરૂ થાય છે અને સિદ્ધત્વ પામ્યા પછી પૂર્ણ થાય છે. એ પૂર્ણતાના યાત્રાક્રમમાં આજે આપણે 'ણમો લોએ સવ્વ સાહુણં' પદ પર થોડો વિચાર કરીએ.

સાધુ કોણ ?

જે સાધુનો વેશ પહેરે એ સાધુ. જેણે સફ્ટે વસ્ત્ર પહેરેલાં હોય એ સાધુ અને જેણે કાળાં કપડાં પહેર્યાં હોય એ અસાધુ, બરાબર ને ! નહીં ! વસ્ત્રો સાધુતાની સાચી ઓળખ નથી. પ્રભુ મહાવીરે આજની સાધુતાને માનવાની પરંપરા ઉપર વેધક કટાક્ષ કર્યો છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે :

નવિ મૂંડિએણં સમણો, ન ઓંકારેણં બંભણો,
ન મુણી રએણવાસેણં, કુ સચીરેણં ન તાવસો.

મહાવીર પ્રભુ કહે છે, 'માત્ર માથું મુંડાવવાથી કોઈ શ્રમણ નથી બનતો. ઓંકાર મંત્રનો જાપ કરવાથી કોઈ બ્રાહ્મણ નથી બનતો, અરણ્ય (જંગલ)માં રહેવા માત્રથી કોઈ યતિ નથી બનતો અને દર્ભનાં વસ્ત્રો પહેરવા માત્રથી કોઈ તપસ્વી નથી બનતો.' મહાવીરે સૌથી પહેલાં જૂની પરંપરાને તોડી. એ સમયે એક

પરંપરા હતી કે માથું મુંડાવે એ સાધુ. જો સાધુની પરિભાષા આટલી સરળ હોય તો સૌ માથું મુંડાવી લે. માથું મુંડાવા માત્રથી કોઈ સાધુ બનતો નથી. એમણે એ એટલા માટે સ્પષ્ટ ફરમાવ્યું કે એ જ્ઞાની હતા. એમને ખ્યાલ હતો કે જો વ્યાખ્યા નહિ બદલાય તો હજાર-બે હજાર વર્ષ પછી એક સમય એવો આવશે જ્યારે સૌ કોઈનાં માથાં મુંડાવેલાં જ દેખાશે ! લોચ કરવાની જરૂર જ નહીં પડે. એટલે તેમણે પહેલાં જ ઘોષણા કરી દીધી કે એ સમયે એવાને સાધુ ન માની લેતાં. સફેદ વસ્ત્રો રાજનેતા બહુ પહેરે છે. ધોતિયાં પણ સફેદ પહેરે છે અને શાલ પણ આજકાલ રાખવા માંડ્યા છે. ભગવાન મહાવીર કહે છે તેમને સાધુ ન માની લેતા.

સમયાએ સમણો હોઈ, બંભ ચેરેણ બંભણો,
નાણેણ ય મુણી હોઈ, તવેણ હોઈ તાવસો.

સમતાથી શ્રમણ બનાય છે. બ્રહ્મચર્યના પાલનથી બ્રાહ્મણ બનાય છે. જ્ઞાનથી મુનિ અને તપ કરવાથી જ તપસ્વી બની શકાય છે.

ભગવાન મહાવીરે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની એક લાઈનમાં સાધુની સુંદર પરિભાષા આપી દીધી છે. સાધુ કોણ ? 'સંયોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ, ભિક્ષુ કોણ ? જે સંયોગોથી મુક્ત છે. સંયોગ એટલે સંબંધ, રીલેશન, સાધુને કોઈ રીલેશન ન હોય, જે સાધુને રીલેશન હોય એ સાધુતાથી દૂર છે, વેશથી સાધુ છે. રીલેશનનો અર્થ છે એટેચમેન્ટ, મમત્વબુદ્ધિ. જેને કોઈની સાથે લગાવ છે કે અમુક વ્યક્તિ વગર મને નહીં ચાલે - સમજી લેજો કે એ હજુ સાધુના ભાવમાં આવ્યો નથી. આજના યુગમાં સાધુતા કેવી રીતે પૂજાઈ રહી છે ? જે સાધુને કોઈની સાથે લગાવ નથી, એનો મતલબ શો ? સૌની સાથે લગાવ છે. એનો લગાવ વિસ્તૃત થઈ ગયો છે. જ્યારે લગાવ

વિસ્તૃત થાય છે, ત્યારે એ લગાવ લગાવ ન રહેતાં કરુણા બની જાય છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે સાધુના હૃદયમાં પ્રેમ અને મૈત્રીની ધારા વહેલા લાગે છે. એનો કોઈ એક પરિવાર નથી. પ્રાણીમાત્ર એનો પરિવાર છે. સાધુની આ પહેલી કસોટી; જેના તમામ સંબંધો તૂટી ગયા, કોઈ સંબંધ નથી. જે સંયોગોને સત્ય માનીને ચાલે એનું નામ ગૃહસ્થ અને જે સંયોગોને નાટક સમજીને ચાલે એનું નામ સાધુ. મહાવીરની આ કસોટીમાં દરેક ગૃહસ્થ ભાવથી સાધુ બની શકે. જે સંયોગોને નાટક સમજીને જીવે એ સાધુ. જે માત્ર સંયોગોને બાહ્ય દૃષ્ટિએ છોડી દે, મનથી, ભાવથી, હૃદયથી ન છોડે એ સાધુ નહીં.' સંયોગોને નાટક સમજે એ સાધુ. આપણે તો નાટકને ય નાટક નથી સમજતા તો સંયોગોને નાટક ક્યાંથી સમજીશું ? આપણે તો નાટકને પણ સત્ય માની લઈએ છીએ. અને નાટકની પરિભાષા તો તમને ખ્યાલ છે ને ? જે ટકે નહીં એનું નામ નાટક. ના ટકે એ નાટક, આ એક પણ સંબંધ ટકવાનો નથી. આ સંસાર એક રંગમંચ છે. જેમાં આપણે નાટક રમવા માટે આવ્યા છીએ. આપણે નાટક રમતા નથી એને સત્ય માની લઈએ છીએ. એ સત્ય માની લઈએ છીએ એટલે કર્મોનું બંધન થાય છે. કેમકે સંયોગોને સત્ય માની લેવાથી જ્યારે સંયોગનો વિયોગ થાય છે ત્યારે આર્ત ધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ બંને ધ્યાન કર્મબંધનનાં બહુ મોટાં કારણ છે. તમે સંબંધો બાંધો પણ તેને સત્ય ન માનો કેમકે જ્યાં સંયોગ છે, ત્યાં વિયોગ છે. સંયોગને સત્ય માનશો તો એના વિયોગમાં દુઃખ થશે. સંયોગને સત્ય માનશો તો વિયોગમાં દુઃખ અને કર્મબંધન સિવાય બીજી કોઈ નિયતિ નથી. સાધુ એ જે સંયોગોથી સર્વથા મુક્ત છે. સંયોગા વિપ્પમુક્કસ્સ.

'અણગારસ્સ' અણગાર છે તે સાધુ છે. અણગાર એટલે જેનું કોઈ ઘર નથી. આગાર એટલે ઘર સહિત અને અણગાર એટલે ઘર રહિત. પ્રાચીન

સમયમાં સાધુને 'અણગાર' તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા. અણગાર પધાર્યા છે ગોચરી માટે. અણગાર પધાર્યા છે એટલે તે કે જેમનું કોઈ ઘર નથી. આ સંસારથી વિપરીત લક્ષણો છે સાધુનાં. સાધુનો અર્થ એ જે ઊલટા પ્રવાહમાં (પ્રતિસ્ત્રોતમાં) વહે, જે અનુસ્ત્રોતમાં વહે એ ગૃહસ્થ. ઘર રાખવું એ અનુસ્ત્રોતનો માર્ગ છે. ઘર ન રાખવું એ પ્રતિસ્ત્રોતનો માર્ગ છે. આજે તો સાધુ પણ પોતાનાં નામનાં ઘર બનાવીને સ્થિર થવા લાગ્યા છે. એ સમ્યક્ સાધુ નથી. એ પ્રભુ મહાવીરનો સાધુ નથી. સાધુની વ્યાખ્યા કરવી, સાધુની ચર્ચા કરવી સૌથી કઠિન છે. ઉપકારી અરિહંતની ચર્ચા કરવી આસાન, કર્મ મુક્ત સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્તની ચર્ચા કરવી આસાન, આચારવાન આચાર્યની ચર્ચા કરવી આસાન, જ્ઞાનના સાગર ઉપાધ્યાયની ચર્ચા કરવી આસાન, પરંતુ સાધુની ચર્ચા સૌથી કઠિન.

આજના સાધુમાં તો અક્કડ અને ફક્કડ બંને હોય છે. પોતાનાં નામનું લેબલ લગાવીને બેસી ગયા છે, એ વ્યાપારી છે, સાધુ નથી. સાંધુ બની ગયા, ઘર છોડ્યું છતાં એક ઘર છોડ્યું ને બીજું ઘર નિર્મિત કરી દીધું. શો ફરક પડ્યો? એ સાધુ નથી. પ્રભુ મહાવીર જાણતા હતા. એમણે કહ્યું છે કે પાંચમા આરામાં અસાધુ પૂજાવાના છે અને સાધુ નથી પૂજાવાના. ભગવાન મહાવીરની આ આગાહી છે.

આજે સાધુની પરિભાષા શી છે? હાથ જુએ એ સાધુ ! હવે સાધુ વળી હાથ જુએ કે પોતાની સાધના કરે? હાથ જુએ, પૈસા કમાય, બેંક બેલેંસ રાખે એ વળી કેવા સાધુ? આપણે એમની પૂજા કરીએ, સાથે સાથે તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં ઘણા લોકો પ્રોત્સાહન પણ આપે છે. સાધુના જે નિયમો છે, જે મર્યાદાઓ છે તેનાથી જે સાધુ પ્રતિકૂળ ચાલે

એની આજ્ઞા માનવી, એનું સન્માન કરવું, એની આરાધના કરવી તે આપણા માટે પાપબંધનનું કારણ છે. સાધુનું આ બીજું લક્ષણ છે કે તેમનું પોતાનું કોઈ ઘર ન હોય. સાધુ તો ભમતા ભલા, સાધુ એક જગ્યાએ બેસી ન રહે. એક જગ્યાએ ચાતુર્માસ, સિવાય વધુ સમય રોકાય તો અસાધુ. કેમ અસાધુ? એક જગ્યાએ બેસવાથી તે કઈ રીતે અસાધુ થઈ જાય? કારણ કે લાગણીના સંબંધો વધવા લાગે, એક જગ્યાએ રહેવાથી. સાધુનું ગૌરવ રોજબરોજ ઘટી રહ્યું છે. જ્યાં સાધના ઘટે ત્યાં ગૌરવ કેમ ટકે? જ્યાં માત્ર પ્રદર્શન ભાવના કેન્દ્રમાં જીવવાની વૃત્તિ વધે ત્યાં મહત્વ કેમ ટકે? જ્યાં આચારમાં શિથિલતા, વિચારમાં આગ્રહ અને વ્યવહારમાં અહંકાર વૃત્તિ જીવિત થાય ત્યાં ગૌરવ તો ઘટવાનું જ. કાળનો પ્રભાવ પણ છે. પાંચમો આરો છે, પડતો કાળ છે, છતાં કાળ કરતાં સાધુના ભાવ અને સુવિધાવાદી મનોવૃત્તિનો પ્રભાવ વધુ છે. શિથિલાચારનો પ્રભાવ વધુ છે. જાગવાની જરૂર છે. જેનું કોઈ ઘર નથી એ સાધુ. જનક સાધુ હતા. ઘરમાં રહેતા'તા છતાં ભાવથી સાધુ હતા. પોતે ઘરમાં રહેતા'તા, પણ ઘર મગજમાં નો'તું રહેતું ! ઘરમાં ન રહેવાનો મતલબ શો? ઘર આપણા મગજમાં ન રહેવું જોઈએ.

સાધુની ત્રીજી કસોટી, જે ભિક્ષુ છે એ સાધુ. જે ભિક્ષા કરે એ સાધુ. જે ગોચરી કરે એ સાધુ. જે ડાઈનિંગ ટેબલ પર બેસીને જ ખાય એ સાધુ નથી, ગોચરી કરે એ સાધુ. ગોચરી કરે એટલે ગાયની જેમ ચરે. ગાયની જેમ જે થોડું થોડું લઈને ખાય એનું નામ ગોચરી. શા માટે થોડું થોડું લે? કેમકે સાધુનું પહેલું મહાપ્રત છે, અહિંસા. જો સાધુ એક જ ઘરેથી લેશે તો સાધુને હિંસાનો દોષ લાગશે. કેમકે સાધુ માટે ભોજન બનાવવાનું નથી. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં સાધુ માટે ગોચરીનું ખાસ મહત્ત્વ બતાવ્યું છે. પહેલા જ અધ્યાયમાં સાધુની ભિક્ષાને ભમરા સાથે સરખાવી

છે. કહ્યું છે-

જહા દુ મસ્સ પુફ્કેસુ, ભમરો આવિયઈ રસં,
ન ય પુફ્કં કિલામેઈ, સોય પીણેઈ અપ્યમ,

‘જેમ ભમરો ફૂલોમાંથી થોડો થોડો રસ પીએ છે છતાં એકપણ ફૂલને પીડા નથી પહોંચાડતો અને પોતાને પણ તૃપ્ત કરી લે છે.’

એમે એ સમણા મુત્તા, જે લોએ સંતિ સાહૂણો,
વિહંગમા વ પુફ્કેસુ, દાણ ભતેસણે રયા.

એવી જ રીતે સંસારમાં જે મુક્ત (અપરિગ્રહી) શ્રમણ, સાધુ છે એ દાન-ભક્ત-દાતા દ્વારા આપવામા આવતા નિર્દોષ આહારની શોધ કરે. જેમ ભમરો ફૂલોમાંથી રસ લે છે.

વયં ય વિતિં લબ્ભામો, નય કોઈ ઉવહમ્મઈ,
અહાગડેલુ રીયંતિ, પુફ્કેસુ ભમરા જહા.

અમે પણ એ પ્રકારે ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરીશું કે કોઈ પણ જીવની હિંસા ન થાય. કેમકે શ્રમણ સહજરૂપથી બનેલો આહાર લે છે. જેવી રીતે ફૂલોમાંથી ભમરો રસ લે છે.

આ સાધુની ભિક્ષાવૃત્તિ છે. મુખ્ય બે વસ્તુઓ આમાં મહત્વપૂર્ણ છે. પહેલી એ કે સાધુ નિર્દોષ આહાર લે છે. નિર્દોષ આહારનો અર્થ જે આહાર ગૃહસ્થે પોતાના માટે બનાવ્યો હોય, સાધુ માટે નહીં. સાધુ માટે બનાવેલ ભોજન સાધુને લેવું કલ્પતું નથી. સાધુએ આ બાબતે સ્વયં સજાગ રહેવું જોઈએ. ગૃહસ્થે પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે પોતાને માટે બનાવેલ આહારમાંથી સાધુને વહોરાવે અને પોતે જમતી લખતે ઊણોદરી કરે, એટલું ઓછું ખાય.

બીજી મહત્વપૂર્ણ વાત એ છે કે સાધુ દરેક ઘેરથી થોડું થોડું ભોજન લે. એવું ન બને કે એક જ ઘેરથી આવશ્યક ભિક્ષા લઈ લે. એથી ગૃહસ્થના મનમાં પીડા થઈ શકે. એક ઘેરથી અધિક આહાર

લેવાથી હિંસાનો દોષ પણ લાગી શકે. માટે બહુ જ સાવચેતી રાખી ગોચરી કરે.

સાધુના ૨૭ ગુણો

પાંચ મહાવ્રતનું પાલન કરનાર-અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આ પાંચ મહાવ્રત છે. સાધુ એ જે આ પાંચ મહાવ્રતની અખંડ આરાધના કરે છે. અહિંસા મહાવ્રતમાં સાધુ મનસા, વાચા, કર્મણા કોઈ જીવને મારતા નથી, મરાવતા નથી અને મારનારનું સમર્થન કરતા નથી. સત્યમહાવ્રતમાં સાધુ અસત્યથી સદાય દૂર રહી, સત્યની આરાધનામાં લીન રહે છે. અયૌર્ય મહાવ્રતમાં સાધુ ચોરીની વૃત્તિથી મુક્ત રહે છે. વગર આજ્ઞાએ કોઈની વસ્તુ લેવી તે સાધુ માટે નિયમ વિરુદ્ધ છે. બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતમાં સાધુ પૂર્ણરૂપે વાસનાના ત્યાગી હોય છે. સ્ત્રી-સ્પર્શથી દૂર રહે છે, મૈથુનનું સેવન કરતા નથી. અપરિગ્રહ મહાવ્રતમાં સાધુ કોઈપણ પદાર્થ અથવા વસ્તુ પ્રત્યે મૂર્ચ્છા કે મમત્વ રાખતા નથી.

પાંચ ઈન્દ્રિઓનો નિગ્રહ કરનાર-જે સાધુ શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુઈન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય તથા સ્પર્શનેન્દ્રિયનો સંયમ રાખે છે તે શુદ્ધ સાધુનું લક્ષણ છે.

ચાર કષાય વિવેક : ચાર કષાય છે - ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. આ ચારને જૈનધર્મમાં કષાય કહેવામાં આવે છે. કષાય = કષ + આય. કષ એટલે સંસાર અને આય એટલે વૃદ્ધિ થવી. જેના દ્વારા સંસારનું ભવભ્રમણ વધે એ કષાય છે. કષાય વિવેકમાં, અહીં વિવેકનો અર્થ છે - પ્રત્યાખ્યાન, ત્યાગ, છોડવું, ચાર કષાયને છોડવા તે કષાયવિવેક છે. કષાય મોહકર્મનો ઉદય છે. જે આત્માને વિકૃત બનાવે છે અને વિકૃત આત્મા દુઃખનું સંવેદન કરે છે. દુઃખ સંવેદનથી અનેક નવા કર્મોનું બંધન થાય છે. જેના લીધે જન્મ-મરણની પરંપરા સતત ચાલુ રહે

છે. કષાય સિવાય પાપકર્મનાં બંધનનો હેતુ બીજો કોઈ નથી. અજ્ઞાન, નિદ્રા, વેદના, વિઘ્ન વગેરેથી જીવને પાપ નથી લાગતું, પાપકર્મના બંધનમાં કષાયનો જ હાથ હોય છે. સાધનાનું તાત્પર્ય છે કષાયમુક્ત બનવું. કષાયમુક્ત બનવાથી મોહકર્મ પણ ક્ષીણ થવા લાગે છે. આત્મા વીતરાગ બને છે. માટે સાધુ માટે કષાય વિવેક કરવો એ એમની સાધનામય જીવનની આધારશિલા છે. કષાયવિવેક કરનાર મુનિ જ શ્રાવક સમાજ માટે આદર્શ બની શકે.

ભાવસત્ય : ભાવસત્યનો અર્થ છે - અંતરાત્માની સચ્ચાઈ. સત્ય અને શુદ્ધિમાં કાર્ય-કારણ ભાવ છે. ભાવની સચ્ચાઈથી ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે. જેના આત્માનાં પરિણામો શુદ્ધ, પવિત્ર હોય છે, એવા આત્માયુક્ત સાધુભાવ સત્યથી યુક્ત હોય છે.

કરણસત્ય : કરણસત્યનું તાત્પર્ય છે પ્રાપ્ત કાર્યને સમ્યક્ પ્રકારે અને તન્મય થઈને કરવું.

યોગસત્ય : મન, વચન અને કાયાને સત્યમાં સ્થિર કરવાં.

ક્ષમા : સાધુ નિરંતર બાવીસ પરિષ્કલો (કષ્ટો) ને સહન કરે છે. માટે સાધુ પૃથ્વીની સમાન ક્ષમાશીલ કહેવાય છે. એ કષ્ટોને આમંત્રિત કરીને પણ સહે છે.

વૈરાગ્ય : સાધુ તપસ્વી હોય છે. તપસ્યા વૈરાગ્ય વગર થતી નથી. માટે સાધુ માટે વૈરાગ્યવાન હોવું આવશ્યક છે. વૈરાગ્ય વગર ઈન્દ્રિયોનો સંયમ, ત્રિગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિની સાધના પણ સંભવિત નથી, વૈરાગ્ય દ્વારા જ ઈન્દ્રિયોની ચંચળતા અને મનની બહિર્મુખતા પર નિયંત્રણ કરી શકાય છે.

મન, વચન, અને કાયાને વશમાં રાખનાર : સાધુ એ જે પોતાનાં મન, વાણી અને શરીરને

કાબૂમાં રાખે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રસંપન્નતા : સાધુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી યુક્ત હોય છે. સાધુનું સંપૂર્ણ જીવન જ્ઞાનમય, દર્શનમય અને ચારિત્ર્યમય હોય છે. આત્માને જાણવો તે જ્ઞાન, આત્માનો અનુભવ કરવો તે દર્શન અને આત્મામાં રહેવું એ ચારિત્ર્ય છે.

વેદના અને મૃત્યુના પ્રત્યે સહિષ્ણુ : માનવીનું શરીર વ્યાધિઓનું મંદિર છે. એમાં અનેક પ્રકારના રોગો પેદા થતા જ રહે છે. જિનકલ્પી સાધુ રોગની ચિકિત્સા પણ નથી કરાવતા. આવી સ્થિતિમાં એ જ્યારે રોગથી આક્રાન્ત બને છે, ત્યારે એ તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે અને અઢળક કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

જ્યારે શરીર દ્વારા કોઈ ધાર્મિક કે સાધનાત્મક લાભ થતો ન દેખાય ત્યારે મુનિ ચિંતનપૂર્વક અનશન દ્વારા આ શરીરને છોડી દે. અનશન સમયે મુનિને ભોજન અને પાણીની તીવ્ર વેદના ઉત્પન્ન થઈ શકે, પરંતુ એ મરણાન્ત કાળની ધોર વેદનાને સમતાભાવથી સહન કરે છે. ક્યારેક ક્યારેક મુનિજીવનમાં અકાળમોતના પ્રસંગ પણ આવતા હોય છે. અથવા કોઈ અમિત્રદેવના દ્વારા એમને નદી, તળાવ, સમુદ્ર વગેરેમાં ડૂબાડી દેવાની સ્થિતિઓ પણ બની શકે છે. પરંતુ એ સૌને સમભાવથી સહે છે.

મન, વચન, કાય સમાહરણતા : જ્યારે પણ સાધુના મન, વચન કે કાયા સંયમમાર્ગથી ચલિત થવા લાગે ત્યારે ધીર સાધુ તરત જ તેને પાછું ખેંચી લે, જેમ જાતવાન અશ્વ લગામને ખેંચતાં જ થોભી જાય છે.

આમ પાંચ મહાવ્રતના પાળનાર, પાંચ ઈન્દ્રિયોને જીતનાર, ચાર કષાય પર વિજય મેળવનાર, ભાવસત્ય, કરણસત્ય અને યોગસત્યથી યુક્ત, ક્ષમા, વૈરાગ્ય, મન, વચન, કાયાને કાબૂમાં રાખનાર, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી સંપન્ન,

વેદના અને મૃત્યુમાં સહિષ્ણુ મળી સાધુના કુલ ૨૭ ગુણ થાય છે. સાધુ આ ૨૭ ગુણોમાં પૂર્ણદેશ હોવો જોઈએ.

સાધુની આરાધના વિધિ

‘ણમો લોએ સવ્વ સાહૂણં’ની આરાધના કઈ રીતે કરવી ?

- (૧) ચિત્તને નાભિથી ચાર આંગળ નીચે સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્ર પર એકાગ્ર કરો. વાદળી રંગ સાથે ‘ૐ હ્રીં ણમો લોએ સવ્વ સાહૂણં’ પદનું લયબદ્ધ બોલીને અથવા મનથી ઉચ્ચારણ કરવું.
- (૨) લાંબો શ્વાસ લઈ ‘ૐ હ્રીં ણમો લોએ સવ્વ સાહૂણં’નું મંદ તથા લયબદ્ધ સ્વરે ઉચ્ચારણ કરવું. ફરી શ્વાસ ભરી બીજી વાર ઉચ્ચારણ કરવું. આમ પાંચથી દસ મિનિટ સુધી આરંભમાં કરી શકાય.

‘ણમો લોએ સવ્વ સાહૂણં’ પદની આરાધના સાધનાના ઊંડાણમાં ઊતરવા માટે ઉપયોગી છે. આ પદની આરાધના કરવાથી

સાધુતાના ગુણોનો આપણા પોતાના જીવનમાં સંચાર થવા લાગે છે. ગ્રહની દૃષ્ટિએ આ પદની આરાધના શનિ, રાહુ-કેતુ ગ્રહના કુપ્રભાવને શાંત કરવા માટે ઉપયોગી છે.

ઉપસંહાર

આ પદ અતિ મહત્વપૂર્ણ છે. સાધનાનો આરંભ આ પદથી થાય છે. સાધુના પદમાંથી જ બાકીનાં ચારેય પદો જન્મ લે છે. આ પદમાં કોઈ એક સંપ્રદાયના સાધુને નમસ્કાર નથી કર્યા. જગતમાં જ્યાં પણ ઉપરોક્ત ગુણોથી યુક્ત શુદ્ધ સાધુ હોય એને નમસ્કાર કર્યા છે. આ પદ ઘણું જ વિશાળ છે. સૌ શુદ્ધ સાધુને આમાં સમાવી લીધા છે. જીવનમાં આ પદની સમ્યક્ આરાધના દ્વારા આપણામાં સાધનાની તડપ જાગે. સાધુ જીવન જીવવાની ઝંખના જાગે, ચેતનાનું ઊંઘિરોહણ કરવાની યાત્રા પ્રારંભ કરવાનું મન થાય, અંતરના આનંદનો અનુભવ કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે એમાં જ સાધુપદની સાચી આરાધનાનું મહત્વ છે. આપણે સૌ એ મહત્વને પામી ધન્ય બનીએ.

અનાદિકાલીન મંત્ર

જૈનોનો અનાદિકાલીન એક માત્ર મૂળ મંત્ર શ્રી નવકાર છે.

કોડો શ્લોકોવાળા દૃષ્ટિવાદથી જે કાંઈ સાધી શકાય છે, તે આ નવપદવાળા નાના નવકારમાં રહેલા વિશાળ અર્થના ચિંતન દ્વારા સહેજે પામી શકાય છે. એ કારણે એને ૧૪ પૂર્વનો સાર અને સર્વ સ્મરણોમાં પ્રથમ માનેલ છે.

શ્રી નવકારના મનન, ચિંતન અને ધ્યાનથી પ્રમોદભાવના જાગ્રત થાય છે અને તેની વૃદ્ધિ થવાથી કોઈ ને કોઈ ભવમાં શ્રી નમસ્કારના કોઈ એક પદમાં બેસવાવાળાની શ્રેણિમાં અવશ્ય આવી શકાય છે.

શુભ ભાવોની સાધના અને સિદ્ધિ (મુક્તિ)નું કારણ હોવાથી શ્રી નવકારમંત્ર સર્વોત્તમ મંત્ર અને પ્રથમ મંગળ મનાય છે.

ઉપકારી મહર્ષિઓનાં કથન મુજબ આ મંત્ર પાપમૂળનો યા પાપમાત્રનો નાશક છે.

ળમો એટલે શું ?

સંકલન : શૈલેશ શાહ

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં વિશિષ્ટ ગુણાનુરાગ અને વિશિષ્ટ વિનય-નમ્રતાની કેળવણી છે. કેમકે દુનિયાના સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન ઉચ્ચતમ વ્યક્તિરૂપ પંચપરમેષ્ઠીઓના અંતરંગ સ્વરૂપને ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રતિ અંતરના સુકાવ સાથે અહોભાવ સાથે નમવાનો જે ભાવ, તેનાથી આપણા અહંકારનું ઉન્મૂલન થઈ જ જાય.

વારંવાર જાપમાં ળમો પદના ઉચ્ચારણથી આપણા અંતરના માન કષાયને હટાવવાનું અપૂર્વ બળ મળે છે. શ્રી નવકારમાં પાંચ વખત ળમો આવે છે તે સૂચવે છે કે ળ-નહિ અને મો- મારું એટલે કે મારું કંઈ નથી, કશું નથી, કોઈ નથી એ ભાવ સાથે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ ભગવંતના શરણે વૃત્તિઓને લીન કરવા રૂપનો ભાવ નમસ્કાર મેળવવાનો છે આ સ્વાર્થપ્રધાન જગતમાં અંતરંગ આત્મભાવને વરેલા પ્રાણીમાત્રના હિતૈષી પંચપરમેષ્ઠીઓ સિવાય બીજું કોઈ મારું નથી.

મારા તે કહેવાય કે જે મારા દુઃખને હટાવી શકે, અગર મને સુખી બનાવી શકે, જગતનાં તમામ પ્રાણીઓ કર્મસત્તાથી જકડાયેલાં, પોતે જ સ્વયં મહાદુઃખના દાવાનળમાં ફસાયાં હોય ત્યાં મારાં દુઃખો ઘટાડવા શી રીતે પ્રયત્ન કરી શકે ? અગર મને સુખી બનાવવા શી રીતે પ્રયત્ન કરે ? પોતે જ સુખી થવા તરફડાટ મારી રહ્યા છે. આ સ્થિતિમાં ઉચ્ચ આત્મ કક્ષાએ પહોંચી દુઃખના પ્રધાનકારણરૂપ મોહને જેમણે મૂળમાંથી હટાવી

દીધો છે એવા પંચપરમેષ્ઠી જ આપણા દુઃખને મોહ ઘટાડવા દ્વારા ઘટાડી શકે.

પંચપરમેષ્ઠીઓના સ્મરણથી આપણા મોહમાં ઘટાડો થાય જ, ધનવાન પાસેથી ધન મળે, વિદ્યાવાન પાસેથી વિદ્યા મળે, તેમ મોહના ઘટાડા કે ક્ષયવાળા પરમેષ્ઠીઓ પાસેથી મોહનો ઘટાડો કે ક્ષય સહજ રીતે માત્ર આપણી શ્રદ્ધા-ભક્તિના તારનો સંબંધ જોડતાંની સાથે મળે એમાં નવાઈ નથી. દુઃખના ઘટાડા માટે કે સુખી થવા માટે રોદણાં રડવાની જરૂર નથી. માત્ર શ્રદ્ધાભક્તિના તારને પરમેષ્ઠીઓ સાથે જોડવાની જરૂર છે.

જેમ તાપ કે અંધકારથી ગભરાયેલો માણસ પંખા કે ઈલેક્ટ્રીક બત્તી પાસે રોદણાં રડયે શું થાય ? માત્ર પ્લગ જોડવાની કે સ્વીચ ઓન કરવાની જરૂર છે. તેમ આપણી જીવનશક્તિઓને ભૌતિક દિશામાંથી વાળી પરમાત્મા સ્વરૂપની બનાવવાની દિશામાં પરમેષ્ઠીઓ સાથે તેમની આજ્ઞાપાલનરૂપ પ્લગ જોડવાની કે શ્રદ્ધાભક્તિના બટનને દબાવવાની જરૂર છે. માટે જ 'ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર' એ કહેવત બરાબર નથી પણ 'નમસ્કાર ત્યાં ચમત્કાર' એ કહેવત બરાબર છે.

તમે અંતરથી પ્લગનું જોડાણ કે શ્રદ્ધાભક્તિનું બટન ઓન કરો એટલે સામાન્ય લોકો માટે ચમત્કાર જેવું-ભયંકર દુઃખોમાંથી છૂટકારો - નાગ ફૂલની માળા થઈ જાય, શુભી સિંહાસન થઈ જાય આ બધું થાય એમાં નવાઈ નથી.

એક પલ્લામાં સંસારને મૂકો, બીજા પલ્લામાં શ્રી નવકારને મૂકો તો શ્રી નવકારવાળું પલ્લું જ નમશે કારણ કે સંસાર અસ્થિર છે, શ્રી નવકાર સુસ્થિર છે...

નવકારમંત્રનું પદાક્ષર સ્વરૂપ

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

મંત્રશિરોમણિ નવકારમંત્રના આભ્યંતર સ્વરૂપનો મહિમા તો અપરંપાર છે; પરંતુ એના બાહ્યસ્વરૂપનો, એના પદ અને અક્ષરનો મહિમા પણ ઓછો નથી.

મનુષ્ય પોતાના મુખનાં કંઠ, જીભ, હોઠ, તાળવું, પડ જીભ, દાંત વગેરે અવયવોની સહાય દ્વારા જુદા જુદા ધ્વનિઓનું ઉચ્ચારણ કરે છે. એવા કેટલાક ધ્વનિઓ માટે સાંકેતિક કે પ્રતીકાત્મક સંજ્ઞા તરીકે વર્ણ અથવા અક્ષર લખાય છે. પ્રત્યેક વર્ણમાં પોતાનામાં જ કંઈક અર્થબોધ કરવાની વિશિષ્ટ શક્તિ રહેલી છે. એને લીધે એવા વર્ણો પોતે પણ શબ્દ સમાન ગણાય છે. એવા કેટલાયે એકાક્ષરી શબ્દો છે કે જેના એક કરતાં વધુ અર્થ થાય છે. જુદા જુદા અક્ષરો મળીને શબ્દ થાય છે. સ્વર-વ્યંજનયુક્ત આવા કેટલાય શબ્દોમાં પણ એક કરતાં વધુ અર્થ થાય છે. કેટલાક શબ્દોમાં એક વાક્ય જેટલી શક્તિ રહેલી હોય છે. શબ્દસમૂહ દ્વારા એક વાક્યની રચના થાય છે. વાક્ય દ્વારા સંવિશેષ, સંવિસ્તર, સુનિશ્ચિત અર્થ વ્યક્ત કરી શકાય છે. પણ તે માટે શબ્દ ઉપર પ્રભુત્વ જોઈએ. અન્યથા વધુ પડતા શબ્દો દ્વારા અર્થની વધુ ગૂંચવણ કે સંદિગ્ધતા પણ જન્મી શકે છે.

‘શબ્દને શું વળગી રહ્યો છો ? શબ્દના ઉચ્ચારણ કરતાં એના અર્થનું અને તેથી પણ વધુ તો તેના ભાવનું મહત્વ છે’ આવું કહેતાં કેટલાકને આપણે સાંભળીએ છીએ. એક અપેક્ષાએ આ બહુ જ સાચું છે, પણ બીજી અપેક્ષાએ શબ્દનું પણ એટલું જ મૂલ્ય છે. વળી શબ્દ કરતાં પણ તેના ઉચ્ચારનારનું એથી પણ વધુ મહત્વ છે. એકનો

એક શબ્દ એક સામાન્ય કે અધમ માણસે ઉચ્ચાર્યો હોય અને તે જ શબ્દ કોઈ રાષ્ટ્રની સર્વસત્તાધીશ વ્યક્તિએ જાહેરમાં ઉચ્ચાર્યો હોય અથવા કોઈ તપસ્વી જ્ઞાની સંત મહાત્માએ ઉચ્ચાર્યો હોય તો તે દરેકના પ્રભાવમાં ઘણો ફરક પડે છે. જો મહાત્માઓની સામાન્ય વાતચીતના શબ્દોનો આટલો બધો પ્રભાવ પડતો હોય છે તો મહાત્માઓમાં પણ જે મહાત્મા ગણાતા હોય તેવા સાધક મનીષી મહાપુરુષોએ વિશિષ્ટ, ઉચ્ચ, કલ્યાણકારી પ્રયોજનપૂર્વક અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ કર્યું હોય તો તે અક્ષરોનું મૂલ્ય કેટલું બધું વધી જાય! એવા અક્ષરો સંખ્યામાં ઝાઝા નથી હોતા, પણ તેની શક્તિ અદ્ભુત હોય છે. એવા અક્ષરો મંત્રરૂપ બની જાય છે. અર્થની અપેક્ષા વગર પણ એ અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ સમર્થ અને શક્તિસ્વરૂપ હોય છે. એ અક્ષરોના ધ્વનિતરંગોમાં રહેલા અકળ સામર્થ્યને કારણે જ તે મંત્રરૂપ બની જાય છે. મંત્રવિદ્યા એ ગૂઢ વિદ્યા ગણાય છે. મંત્રમાં એટલા માટે અક્ષરોનું ઘણું મહત્વ છે. એટલા માટે જ કહેવાય છે કે નિર્બીજમકરં નાસ્તિ અથવા નારત્યનકરં મંત્રમ્ - એટલે કે નિર્બીજ (મંત્રશક્તિરહિત) કોઈ અક્ષર નથી અને અક્ષરરહિત કોઈ મંત્ર નથી. આમ, શબ્દના અર્થનું કે ભાવનું મહત્વ ઘણું હોવા છતાં અક્ષરનું-મંત્રાક્ષરોનું પણ એટલું જ મહત્ત્વ સ્વીકારાયું છે. મંત્રાક્ષરોમાં ભાવની વિશુદ્ધિ પણ વણાઈ જાય તો પછી તેની શક્તિની તો વાત જ શી કરવી !

નવકાર મંત્ર એ મંત્ર છે. ઉપર કહ્યું તેમ, મંત્રમાં અક્ષરનું ઘણું મહત્ત્વ હોય છે. સામાન્ય લખાણ કે વાતચીતમાં માત્ર અક્ષરનો જ નહિ, શબ્દોનો પણ વિસ્તાર હોય છે. મંત્ર અક્ષરની દૃષ્ટિએ સઘન હોય છે. પ્રત્યેક અક્ષરનું વિશિષ્ટ પ્રયોજન અને મહત્ત્વ

હોય છે. મંત્રમાં અક્ષરનો અનાવશ્યક ઉપયોગ ન હોય. મંત્રના અક્ષરોને વેડફી નાખી શકાય નહિ, કારણ કે એથી મંત્રની શક્તિ ઘટે છે અને કાર્યસિદ્ધિમાં વિલંબ થાય છે અથવા તે નિષ્ફળ નીવડે છે. એટલા માટે અક્ષરને મંત્રદેવતાના દેહ તરીકે માનવામાં આવે છે. મંત્રની રચના મંત્રદેવતાઓ કરતા હોય છે. તેઓ પ્રત્યેક અક્ષરનાં સ્વરૂપ, રંગ, રહસ્ય, શક્તિ ઇત્યાદિને પોતાના અતીન્દ્રિય અનુભવ દ્વારા જાણતા હોય છે. અને તેથી તેઓ મંત્રમાં ઈષ્ટફલની દૃષ્ટિએ અક્ષરોનું સંયોજન કરે છે.

નવકારમંત્ર અનાદિ સિદ્ધ મનાયો છે. તે મંત્ર હોવાને કારણે તેમાં પણ પ્રત્યેક અક્ષરનું મહત્વ સ્વીકારાયું છે. નવકારમંત્રનો એક એક અક્ષર ઘણા બધા અર્થો અને ભાવોથી સભર છે. અક્ષર ઉપરાંત તેના પ્રત્યેક શબ્દમાં પણ ઘણા અર્થો અને ભાવો રહેલા છે. એટલે જ નવકારમંત્રના શબ્દોના અર્થનું વિવરણ કરતા જઈએ અને વિવરણનું પણ વિવરણ એમ ઉત્તરોત્તર કરતા જઈએ તો ચૌદ પૂર્વ જેટલું લખાણ થાય. એટલા માટે જ નવકારમંત્રને ચૌદ પૂર્વના સાર તરીકે ઓળખાવવામાં કોઈ અતિશયોક્તિ થયેલી નથી. વળી, નવકારમંત્રમાંથી પ્રણવ, માયા, અર્હ વગેરે પ્રભાવશાળી મંત્ર બીજાક્ષરોની ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે. એટલે નવકારમંત્ર એ મંત્રોનો પણ મંત્ર છે, મહામંત્ર છે.

મંત્રમાં અક્ષરોના ઉચ્ચારણમાં પ્રમાદ કે શિથિલતા ન ખપે. 'ચાલશે' એવી વૃત્તિ કે વલણ મંત્રસાધનામાં ન ચાલે. અક્ષર એ મંત્રદેવતાનો દેહ હોવાથી - ઉચ્ચારણમાં જો ઓછુંવતું થાય, આઘુંપાછું થાય કે અક્ષરો ચૂકી જવાય તો તેથી મંત્રદેવતાનું શરીર વિકૃત થાય છે એવી માન્યતા છે. એ માટે બે વિદ્યાસાધકોનું દૃષ્ટાંત અપાય છે.

ગુરુએ તેમને ગુપ્ત વિદ્યા આપી ને તેની આમ્નાય-સાધનાની રીત પણ શીખવી. તે અનુસાર તેઓ બંનેએ વિદ્યાદેવીની સાધના કરી. પરંતુ એથી જે વિદ્યાદેવીઓ તેમને પ્રત્યક્ષ થઈ તેમાંની એક લાંબા દાંતવાળી દેખાઈ અને બીજી એક આંખે કાણી દેખાઈ. આથી તેમને આશ્ચર્ય થયું. તરત તેમને પોતાની ભૂલ સમજાઈ કે અક્ષરોના ઉચ્ચારણમાં કંઈક ફરક પડ્યો હોવો જોઈએ. તેઓએ ફરીથી મંત્રનો પાઠ અક્ષરની દૃષ્ટિએ બરાબર શુદ્ધ કર્યો. એથી વિદ્યાદેવીઓ ફરીથી પોતાના મૂળ સુંદર સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ. મંત્રમાં અક્ષરો અને તેના સંયોજનનું તથા તેની પાઠશુદ્ધિનું કેટલું મહત્વ છે, તે આ દૃષ્ટાંત પરથી સમજાશે.

જુદા જુદા કેટલાક મંત્રો એના અક્ષરોની સંખ્યાથી પણ સુપ્રસિદ્ધ થયા છે. પંચાક્ષરી, સપ્તાક્ષરી, અષ્ટાક્ષરી, પોડશાક્ષરી વગેરે મંત્રોની જેમ નવકાર મંત્ર અડસઠ અક્ષરોથી જાણીતો છે. મંત્રોના અક્ષરોની સંખ્યા સુનિશ્ચિત અને સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી મંત્રમાં તેની વધઘટ થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

નવકારમંત્ર એના અડસઠ અક્ષરથી તેમ જ નવ પદથી સુપ્રસિદ્ધ છે. નવનો સંખ્યાંક અખંડિત અને શુકનવંતો મનાયો છે. ગુણાકાર, ભાગાકાર વગેરે ગણિતના પ્રયોગોમાં પણ તે છેવટે નવ ઉપર આવીને રહે છે. નવકારમંત્રનાં નવ પદનો મહિમા વર્ણવતાં વચનો પણ ઘણાં છે. ઉ. ત.

નવ પદ એનાં નવનિધિ આપે, ભવોભવનાં દુઃખ કાપે.

નવ પદ એ છે નવે નિધાન, સેવો હૃદયે ધરી બહુમાન; નવ પદ ધ્યાને દુઃખ વિસરાઈ, પગ પગ ઋદ્ધિ સુખ વિશાળ.

નવકારમંત્રના એક પદનો, બે પદનો, ત્રણ પદનો, પાંચ પદનો અને નવ પદનો એમ જુદી જુદી દૃષ્ટિએ મહિમા દર્શાવવામાં આવ્યો છે. પહેલાં પાંચ

પદ પાંચ પરમેષ્ઠિનાં હોવાથી કેટલાક પાંચ પદ ઉપર ભાર મૂકી તેટલો જ મંત્ર ગણવાનો આગ્રહ રાખે છે. એ પાંચ પદનો મહિમા અપાર છે તેમ છતાં નવ પદના મંત્રનો જાપ કરવાની પરંપરા પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. મહાનિશીથ સૂત્રમાં નવકારમંત્રને પાંચ અધ્યયન અને એક યૂલિકાવાળો કહ્યો છે અને તેના અક્ષરોની સંખ્યા ૬૮ની જણાય છે.

નવકારમંત્રમાં પાંચ પદના પાંત્રીસ વર્ણ અને યૂલિકાના તેત્રીસ વર્ણ એમ અડસઠ વર્ણ છે. 'નમસ્કાર પંજિકા'ની નીચેની ગાથામાં પણ તે જણાવ્યું છે.

પંચપયાણં પળતીસ વળ્ણ ચુલાઈ - વળ્ણ તિતીસં ।

एवं इमो सम्पापइ फुडमकूरमढूसडीए ॥

(પાંચ પદોના પાંત્રીસ વર્ણ અને યૂલાના તેત્રીસ વર્ણ એમ આ (નવકારમંત્ર) સ્પષ્ટ અડસઠ અક્ષર સમર્પે છે.)

બૃહન્નનમસ્કારફલમાં કહ્યું છે :

सत्तपणसत्तमत्त य नवकखरपमाणपयडं पंचपयं ।

अखर तितिस वर चूलं सुमरह नवकारवरमत्तं ॥

(સાત, પાંચ, સાત, સાત અને નવ અક્ષર પ્રમાણ જેનાં પ્રગટ પાંચ પદો છે તથા તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ છે શ્રેષ્ઠ યૂલિકા જેની એવા ઉત્તમ શ્રી નવકારમંત્રનું તમે નિરંતર સ્મરણ કરો.

યૂલિકા શબ્દ યૂલા ઉપરથી આવ્યો છે.

'યૂડા' શબ્દ પણ પ્રયોજાય છે. યૂલા એટલે આભૂષણ, યૂલા એટલે શોભા વધારનાર, યૂલા એટલે શિખર. નંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે શ્રુતરૂપી પર્વત ઉપર શિખરની જેમ શોભો તે યૂલા.

નવકારમંત્રમાં પાપના ક્ષયરૂપી અને શ્રેષ્ઠતમ મંગલરૂપી એનો મહિમા યૂલિકામાં ચાર પદમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

નવકારમંત્રનાં જે નવ પદ ગણાવવામાં આવે છે તેમાં 'પદ' શબ્દ વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાયો છે. સંસ્કૃતમાં પદ શબ્દના ઘણા જુદા જુદા અર્થ થાય છે; જેવા કે પગ, પગલું, નિશાની, સ્થાન, અધિકાર, ચોથો ભાગ, વિરામસ્થાન, રહેઠાણ, વિષય, શબ્દ, વિભક્તિવાળો શબ્દ, વાક્યમાંથી છૂટો પડેલો શબ્દ, વર્ગમૂળ, માપ, રક્ષણ, સંભાળ, શતરંજની રમતનું ખાનું, સરવાળા માટેની સંખ્યાઓમાંની કોઈ એક સંખ્યા, તેજકિરણ, શ્લોકનું એક ચરણ વગેરે. નવકારમંત્રમાં પદ એટલે શબ્દોનો સમૂહ અથવા વિવક્ષિત અર્થવાળા શબ્દોનો સમુચ્ચય. નવકારમંત્રનાં છેલ્લાં ચાર પદને શ્લોકના ચરણના અર્થમાં પણ પદ તરીકે ઓળખાવી શકાય.

નવકારમંત્રમાં જે નવ પદ છે તેમાં જેને અંતે વિભક્તિ છે તે પદ એવો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ અર્થ લેવાનો નથી. પણ અપેક્ષિત અર્થની સમાપ્તિ જ્યાં થાય છે તે પદ એવો અર્થ લેવાનો છે. એટલે મર્યાદિત 'શબ્દસમૂહ અપેક્ષિત અર્થ પ્રમાણે એકમ જેવો બની રહે એ પદ' એવા અર્થની દૃષ્ટિએ નવકારમંત્રમાં નીચે પ્રમાણે નવ પદ છે અને તે રીતે જ નવ પદ સુપ્રસિદ્ધ છે :

(૧) નમો અરિહંતાણં (૨) નમો સિદ્ધાણં (૩) નમો આયરિયાણં (૪) નમો ઉવજ્ઞાયાણં (૫) નમો લોણ સવ્વસાહૂણં (૬) એસો પંચનમુક્કારો (૭) સવ્વ પાવપ્પનાસણો (૮) મંગલાણં ચ સવ્વેસિં (૯) પદમં હવહ મંગલમ્

નવકારમંત્રના પદની ગણના, વિશેષ વિચારણા માટે અલબત્ત જુદી જુદી રીતે થયેલી છે 'પ્રત્યાખ્યાન નિયુક્તિ'ની યૂર્ષિમાં યૂલિકા સિવાયના નવકારનાં છ પદ ગણાવ્યાં છે અને દસ પદ પણ ગણાવ્યાં છે. છ પદ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) નમો (૨) અરિહંત (૩) સિદ્ધ (૪) આયરિય (૫) ઉવજ્ઞાય (૬) સાહૂણં (નમો અરિહંત સિદ્ધ આયરિય

उवज्झाय साहूणं) वणी नवकारनां दस पढ गशाववामां आव्यां छे. जेमडे : (१) नमो (२) अरिहंताणं (३) नमो (४) सिद्धाणं (५) नमो (६) आयरियाणं (७) नमो (८) उवज्झायाणं (९) नमो (१०) लोए (११) सब्बसाहूणं

व्याकरशशास्त्रमां पढनी व्याख्या आ प्रभाशे आपवामां आवी छे : विभक्त्यन्तं पदम् । अर्थात् विभक्तिवाणुं ते पढ अथवा तदन सरण व्याख्या करवी होय तो वाक्यमां वपरायेलो शब्द ते पढ अेम कडी शकय. प्रत्येक पढ ते अवश्य शब्द होय छे. परंतु प्रत्येक शब्द पढ होय के न होय. वणी जेम शब्द अेकाक्षरी होई शके छे तेम पढ पश अेकाक्षरी होई शके छे.

व्याकरशशास्त्रनी आ व्याख्या प्रभाशे नवकारमंत्रमां नीये प्रभाशे कुल वीस पढ छे :

(१) नमो (२) अरिहंताणं (३) नमो (४) सिद्धाणं (५) नमो (६) आयरियाणं (७) नमो (८) उवज्झायाणं (९) नमो (१०) लोए (११) सब्बसाहूणं (१२) एसो (१३) पंचनमुक्कारो (१४) सब्बपावप्पणासणो (१५) मंगलाणं (१६) च (१७) सब्बेसिं (१८) पढमं (१९) हवइ (२०) मंगलम्.

आ पढोमां सब्बसाहूणं अे बे शब्दनी अनेलो समास छे. अेटले ते अेक ज पढ छे. तेवी रीते सब्बपावप्पणासणो अे त्रश शब्दनी अनेलो समास छे अेटले ते पश अेक ज पढ गशाय छे.

तेवी ज रीते 'पंचनमुक्कारो मां पंच अने नमुक्कारो अे बे शब्दनी समास थयो छे. अेटले तेने बे जुटां पढ गशवाने अटले अेक ज पढ गशवानुं छे. कारश के ते सामासिक पढ छे. जे पंचने जुटुं पढ गशीअे तो ते पछी आवतुं नमुक्कारो पढ जे अेक वयनमां छे तेने अहुवयनमां नमुक्कारा अेम मूकवुं पडे अने जे पंच नमुक्कारा अेम अहुवयनमां

मूकीअे तो एसो पढने पश अहुवयनमां 'एसा' तरीके मूकवुं पडे. अने सब्ब पावप्पणासणो पढने पश अहुवयनमां मूकवुं पडे, परंतु तेम थयुं नथी. अेटले पंचनमुक्कारो ने अेक ज पढ तरीके स्वीकारवामां आवे छे.

व्याकरशनी दृष्टिअे नवकारमंत्रमां पढो जे रीते वपरायां छे ते नीये मुजअे छे :

(१) नमो - नैपातिक पढ छे - अव्यय छे.
(२) अरिहंताणं - 'अरिहंत' शब्द छडी विभक्ति अहुवयनमां छे.

(३) सिद्धाणं - 'सिद्ध' शब्द छडी विभक्ति अहुवयनमां छे.

(४) आयरियाणं - 'आयरिय' शब्द छडी विभक्ति अहुवयनमां छे.

(५) उवज्झायाणं - 'उवज्झाय' शब्द छडी विभक्ति अहुवयनमां छे.

(६) लोए - 'लोअ' (स. लोक) शब्द सातमी विभक्ति अेकवयनमां छे.

(७) सब्बसाहूणं - 'सब्बसाहु' (सं. सर्वसाधु) शब्द छडी विभक्ति अहुवयनमां छे.

(८) एसो - 'एस' (सं. एष) : शब्द दर्शक सर्वनाम छे.

(९) पंचनमुक्कारो - 'पंचनमुक्कारो' (सं. पंचनमस्कार) शब्द समास छे. ते पढेली विभक्ति अेकवयनमां वपरायो छे.

(१०) सब्बपावप्पणासणो - 'सब्बपावपणासणो' (सं. सर्वपापप्रनाशक) शब्द समास छे. ते पढेली विभक्ति अेकवयनमां वपरायो छे.

(११) मंगलाणं - 'मंगल' शब्द छडी विभक्ति अेकवयनमां वपरायो छे.

(१२) च - अव्यय छे. नैपातिक पढ छे. समुच्चयना अर्थमां वपरायो छे.

(૧૩) સવ્વેસિં - 'સવ્વ' (સર્વ) શબ્દ સર્વનામ છે. તે શબ્દ છટ્ટી વિભક્તિ બહુવચનમાં વપરાયો છે.

(૧૪) પઢમં - 'પઢમ' (સં. પ્રથમ) શબ્દ 'મંગલ' પદનું વિશેષણ છે અને તે પહેલી વિભક્તિ એકવચનમાં વપરાયું છે.

(૧૫) હ્વઙ્ - 'હો' (સં. ભૂ.) ધાતુ ઉપરથી બનેલો શબ્દ - વર્તમાનકાળમાં ત્રીજો પુરુષ એકવચનમાં વપરાયો છે.

(૧૬) મંગલં - 'મંગલ' શબ્દ પહેલી વિભક્તિ એકવચનમાં વપરાયો છે.

પૂ. શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજે 'નમસ્કાર સ્વાધ્યાય'માં નવકારમંત્રનાં નવ પદનું છંદની દૃષ્ટિએ સવિગત પૃથ્થકરણ કરી બતાવ્યું છે. એ પ્રમાણે નવકારમંત્રનાં પ્રથમ પાંચ પદ ગદ્યબદ્ધ છે, છતાં તે લયબદ્ધ છે. તેનું બંધારણ આલાપક (આલાવા) નું છે. નવકારમંત્રનાં આ પાંચમાંથી પ્રથમ ત્રણ પદનું એક ચરણ અને ચોથા તથા પાંચમા પદનું બીજું ચરણ એમ જો તે બે ચરણમાં મૂકવામાં આવે તો ત્રિકલ અને ચતુષ્કલના આવર્તનયુક્ત તે ગાથા (ગાહા) છંદની એક કડી જેવું લાગે. કારણ કે ગાથા છંદમાં પ્રથમ ચરણમાં ૩૦ માત્રા અને બીજા ચરણમાં ૨૭ માત્રા હોય છે જ્યારે નવકારમંત્રમાં નીચે પ્રમાણે પહેલામાં ૩૧ અને બીજામાં ૨૭ માત્રા થાય છે. એટલે કે પહેલા ચરણમાં માત્ર એક જ માત્રાનો ફરક છે જે નિર્વાહિ છે. જુઓ;

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આચરિયાણં ।

- ૩૧ માત્રા

નમો ઉવજ્ઞાયાણં, નમો લોણ સવ્વસાહૂણં ॥ -

૨૭ માત્રા

નવકારમંત્રમાં ચૂલિકાનાં ચાર પદ છે. તે પદ્યબદ્ધ છે. તે અનુષ્ટુપ છંદમાં છે. તેને શ્લોક

તરીકે (પ્રાકૃતમાં સિલોગો) તરીકે પણ ઓળખાવાય છે. ચૂલિકાના પહેલા અને ત્રીજા ચરણમાં પાંચમો અક્ષર લઘુ છે અને છટ્ટો અક્ષર ગુરુ છે. અને બીજા અને ચોથા ચરણમાં સાતમો અક્ષર લઘુ અને આઠમો અક્ષર ગુરુ છે. અનુષ્ટુપ શ્લોકમાં પ્રત્યેક ચરણના આઠ અક્ષર, એમ ચાર ચરણના બત્રીસ અક્ષર હોય છે. નવકારમંત્રની ચૂલિકાના સિલોગોના ૩૨ને બદલે તેત્રીસ અક્ષર છે. પરંતુ ૩૩ અક્ષરનો શ્લોક પ્રાકૃતમાં પ્રચલિત છે. હવર્ધના 'ઈ' ને અનક્ષર તરીકે ગણતાં શ્લોકનું માપ બરાબર સચવાય છે. વળી, તેત્રીસ અક્ષર હોવા છતાં શ્લોકના ઉચ્ચારણમાં કશો ફરક પડતો નથી.

નવકારમંત્રના પ્રથમ પદ 'નમો અરિહંતાણં'માં સાત અક્ષરો છે. એ સાત અક્ષરનો પણ વિશિષ્ટ મહિમા બતાવાયો છે. કહેવાયું છે :

સપ્તક્ષેત્રીવ સફલા સપ્તક્ષેત્રીવ શાશ્વતી ।

સપ્તાક્ષરીયં પ્રથમા સપ્ત હન્તુ ભયાનિ મે ॥

(સાત ક્ષેત્રો (જિનમંદિર, જિન પ્રતિમા, જિનાગમ વગેરે)ની જેમ સફળ અને સાત ક્ષેત્ર (ભરતાદિ) ની જેમ શાશ્વત એવી આ સપ્તાક્ષરી મારા સાત ભયને દૂર કરો.)

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં પણ આ સાત અક્ષરોનો મહિમા દર્શાવાયો છે. જુઓ :

નમો અરિહંતાણં । સત્તકલ્પ પરિમાણં અણંત ગમપજ્જવત્થસાહગ, સવ્વં મહામંતપવંરવિજ્જાણં પરમવીઅમ્પુઆ (નમો અરિહંતાણાં - એ સાત અક્ષર પ્રમાણ, અનંત ગમ પર્યવયુક્ત અર્થસાધક તથા સર્વ મહામંત્ર અને પ્રવર વિદ્યાઓનું પરમ બીજ ભૂત છે.)

'ઉપદેશતરંગિણી'માં કહ્યું છે :

પંચાદૌ યત્પદાનિ ત્રિભુવનપતિભિર્વ્યાહતા પંચ તીર્થો તીર્થાન્ત્યે વાણ્ટષ્ટિ-જિન સમચરહસ્યાનિ યસ્યાઽક્ષરાણિ । યસ્યાષ્ટૌ સમ્પદ્ધ્વાનુપમતમહાસિદ્ધયૌઽદૈતશક્તિ ।

જીયાદ લોક દ્વયશ્ચાઽભિલષિતફલદઃ શ્રી નમસ્કારમન્ત્ર ॥

(આ લોક અને પરલોક એમ બંને લોકમાં ઈચ્છિત ફળને આપનાર શ્રી નમસ્કારમંત્ર જયવંતો વર્તે કે જેનાં પહેલાં પાંચ પદોને ત્રૈલોક્યપતિ શ્રી તીર્થંકર દેવોએ પંચતીર્થ તરીકે કહ્યાં છે. જિન સિદ્ધાંતના રહસ્યભૂત જેના અડસઠ અક્ષરોને અડસઠ તીર્થો તરીકે વખાણ્યા છે અને તેની આઠ સંપદાઓને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરનારી આઠ અનુપમ સિદ્ધિઓ તરીકે વર્ણવી છે.)

નવકારમંત્રમાં કુલ ૬૮ અક્ષર છે. તેમાં પ્રથમનાં પાંચ પદ, પાંચ અધ્યયન સ્વરૂપ છે. મંત્ર સ્વરૂપ છે. તે પાંચ પદના વ્યંજન સહિત ૩૫ અક્ષરો છે. મંત્રશાસ્ત્રમાં અક્ષરોમાં જોડાક્ષર સંયુક્તાક્ષરને ગુરુ અથવા ભારે અને અન્ય અક્ષરોને લઘુ અથવા હળવા ગણવામાં આવે છે એ પ્રમાણે પ્રથમ પાંચ પદમાં ૩૨ લઘુ અને ૩ ગુરુ અક્ષર છે. પછીનાં ચાર પદ યૂલિકાનાં છે. તેના વ્યંજન સહિત ૩૩ અક્ષરો છે. તેમાં ૨૯ લઘુ અને ૪ ગુરુ અક્ષરો છે. પ્રત્યેક પદમાં આ દૃષ્ટિએ લઘુગુરુ અક્ષરો કેટલા છે તે જુઓ :

(૧) પ્રથમ પદ - નમો અરિહંતાણં માં સાત અક્ષરો છે. આ સાતે અક્ષર લઘુ છે.

(૨) બીજા પદ - નમો સિદ્ધાણં માં પાંચ અક્ષરો છે. તેમાં ચાર લઘુ અક્ષર છે અને એક ગુરુ છે.

(૩) ત્રીજા પદ - નમો આયરિયાણં માં સાત અક્ષરો છે. એ સાતે અક્ષર લઘુ છે.

(૪) ચોથા પદ - નમો ઉવજ્ઞાયાણં માં સાત અક્ષરો છે. તેમાં છ લઘુ અને એક ગુરુ છે.

(૫) પાંચમા પદ - નમો લોણ સવ્વસાહૂણં માં નવ અક્ષરો છે. તેમાં આઠ લઘુ અને એક ગુરુ છે.

(૬) છઠા પદ - ણ્ણો પંચનમુક્કારો માં આઠ

અક્ષરો છે. તેમાં સાત લઘુ અને એક ગુરુ છે.

(૭) સાતમા પદ - સવ્વ પાવવ્વણાસણો માં આઠ અક્ષરો છે. તેમાં છ લઘુ અને બે ગુરુ છે.

(૮) આઠમા પદ - મંગલાણં ચ સવ્વસિં માં આઠ અક્ષરો છે. તેમાં સાત લઘુ અને એક ગુરુ છે.

(૯) નવમા પદ - પઢમં હવ્વઈ મંગલં માં નવ અક્ષરો છે. તે નવ અક્ષર લઘુ છે.

આમ, નવકારમંત્રના નવ પદની વર્ણસંખ્યા એટલે અક્ષરસંખ્યા અનુક્રમે ૭ + ૫ + ૭ + ૭ + ૯ + ૯ + ૯ + ૯ = ૬૮ છે. તેમાં લઘુવર્ણ ૬૧ અને ગુરુવર્ણ ૭ છે.

જોડાક્ષરમાં એક અડધો અક્ષર (સ્વરરહિત વ્યંજન) અને એક આખો અક્ષર હોય છે. એટલે ગણિતની દૃષ્ટિએ દોઢ અક્ષર થાય. પરંતુ ભાષામાં, વ્યાકરણમાં અક્ષરોની ગણનામાં જોડાક્ષરને એક જ અક્ષર તરીકે ગણવામાં આવે છે. દોઢ તરીકે નહિ. લઘુ-ગુરુની દૃષ્ટિએ જોડાક્ષર ગુરુ અક્ષર ગણાય છે. એટલે નવકારમંત્રમાં લગુગુરુની દૃષ્ટિએ અડસઠ અક્ષર છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાચીન સમયથી શાસ્ત્રકારો, કવિઓ એના અડસઠ અક્ષરનો મહિમા ગાતા આવ્યા છે. ઉ.ત. જુઓ :

અડસઠ અક્ષર એના જાણો, અડસઠ તીરથ સાર;

સાત અક્ષર છે ગુરુ જેહના, એકસઠ લઘુ ઉચ્ચાર;

સાત સાગરનાં પાતક વર્ણો, પદે પંચાસ વિચાર.

સઘળા અક્ષર મહિમાવંતા, ગણજો નર ને નાર;

પંચ પરમેષ્ઠિ ભાવે નમતાં, ઉતારે ભવ પાર; કવિતામાં છંદશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અ, ઈ, ઉ વગેરે

પાંચ ડ્રસ્વ સ્વર છે. વ્યંજન સહિત ડ્રસ્વ સ્વર તે પણ લઘુ સ્વર ગણાય છે અને તેની એક માત્રા ગણાય છે. જોડાક્ષર પૂર્વેના સ્વર ઉપર ભાર આવતો હોવાથી તે સ્વર ગુરુ ગણાય છે અને તેની બે માત્રા ગણાય છે. ઉ.ત. સિદ્ધાણં માં 'સિ' ડ્રસ્વ સ્વર છે, પણ તેની પછી સંયુક્તાક્ષર 'દ્વા' આવતો હોવાથી તે સિ દીર્ઘ સ્વર ગણાય છે. છંદશાસ્ત્રમાં પદાન્તે કે ચરણાન્તે આવતો સ્વર પણ ગુરુ ગણી શકાય છે.

વળી, જો તે સ્વર અનુસ્વાર યુક્ત હોય તો પણ તેને ગુરુ ગણી શકાય છે અને તેની બે માત્રા ગણાય છે. નવકારમંત્રમાં પિંગળશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ નીચે પ્રમાણે ડ્રસ્વ અને દીર્ઘ સ્વરની લઘુ અને ગુરુ સ્વરની ગણના કરવામાં આવે છે.

(૧) નમો અરિહંતાણં - આ પ્રથમ પદમાં એ ત્રણમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મો, હં, તા, ણં એ ચારમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૨) નમો સિદ્ધાણં - આ બીજા પદમાં ન ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મો, સિ, દ્વા, ણં એ ચારમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૩) નમો આયરિયાણં - આ ત્રીજા પદમાં ન, ય, રિ એ ત્રણમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મો, આ, યા, ણં એ ચારમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૪) નમો ઉવજ્ઞાયાણં - આ ચોથા પદમાં ન, ડ, એ બેમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મો, વ, જ્ઞા, યા, ણં એ પાંચમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૫) નમો લોણ સવ્વસાહુણં - આ પાંચમા પદમાં ન, વ્વ બેમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મો, લો, ણ, સ, સા, હૂ, ણં એ સાતમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૬) एसो पंचनमुक्कारो - આ છઠ્ઠા પદમાં 'ચ' અને 'ન' એ બેમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને ણ, સો, પં, મુ, ક્કા, સો એ દીર્ઘ સ્વર છે.

(૭) सव्वावप्यणासणो - આ સાતમા પદમાં વ્વ, વ્વ, સ એ ત્રણમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને સ (પહેલો અક્ષર), પા, વ, ણા, ણો એ પાંચમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૮) मंगलाणं च सब्बेसिं - એ આઠમા પદમાં ગ, ચ એ બેમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મં, લા, ણં, સ, વ્વે, સિં એ છમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

(૯) पढमं हवइ मंगलं - એ નવમા પદમાં પ, ઢ, હ, વ, ઇ, ગ એ છમાં ડ્રસ્વ સ્વર છે અને મં, મં, લં, એ ત્રણમાં દીર્ઘ સ્વર છે.

આમ નવકારમંત્રનાં નવ પદમાં ૩ + ૧ + ૩ + ૨ + ૨ + ૨ + ૩ + ૨ + ૬ = ૨૪ ડ્રસ્વ સ્વર અને ૪ + ૪ + ૪ + ૫ + ૭ + ૬ + ૫ + ૬ + ૩ = ૪૪ દીર્ઘ સ્વર છે. ચોવીસ ડ્રસ્વ સ્વર ચોવીસ તીર્થંકરના પ્રતીકરૂપ બની રહે છે અને ૪૪ દીર્ઘ સ્વર ચોવીસ તીર્થંકર તથા વીસ વિહરમાન જિનેશ્વર એમ મળીને ૪૪ અરિહંત પરમાત્માના પ્રતીકરૂપ બની રહે છે.

નવકારમંત્રના અધ્યયનસ્વરૂપ પ્રથમ પાંચ પદના પાંત્રીસ અક્ષર છે. તેમાં પ્રથમ પદ નમો અરિહંતાણં ના સાત અક્ષર છે અને તેવી જ રીતે ત્રીજા અને ચોથા પદના પણ પ્રત્યેકના સાત સાત અક્ષર છે. બીજા પદના પાંચ અક્ષર છે, તો પાંચમા પદના નવ અક્ષર છે. એ રીતે બીજા અને પાંચમા પદના મળીને ચૌદ અક્ષર થાય છે. એટલે એ બે પદના સરેરાશ સાત સાત અક્ષર થાય. પાંચે પદના સાથે અક્ષર ગણવામાં આવે તો પણ પાંત્રીસ અક્ષર પ્રમાણે પ્રત્યેક પદના સરેરાશ સાત અક્ષર આવે અને સાતનો અંક પણ ઉઠ્ઠકારસ્વરૂપ અને અખંડિત મનાય છે. કોઈકને કદાચ પ્રશ્ન થાય કે પાંચમા પદમાં લોણ અને સવ્વ બે પદ પાંત્રીસની સંખ્યા પૂરી કરવા માટે તો નથી બેસાડી દેવામાં આવ્યા ને? તેમ થયું હોય તો પણ તે પ્રયોજન ગૌણ હોઈ શકે. લોણ અને સવ્વ એ બે પદ એવાં છે કે

માત્ર પાંચમા પદમાં નહિ, પ્રત્યેક પદમાં તે પ્રયોજી શકાય છે. નમો લોણ સવ્વ અરિહંતાણં કે લોણ સવ્વ સિદ્ધાણં જેવી પદરચના પણ થઈ શકે છે. એકલું સવ્વ પદ કે એકલું લોણ પદ પણ પ્રથમ ચાર પદમાં પ્રયોજી શકાય છે. મંત્રમાં બીજા પદમાં માત્ર સવ્વ પદ ઉમેરીને અને પાંચમા પદમાં માત્ર લોણ રાખીને પ્રત્યેક પદના સાત સાત અક્ષર સ્પષ્ટ રીતે કરી શકાયા હોત. તેમ છતાં બીજા પદના પાંચ અક્ષર રાખી પાંચમા પદના નવ અક્ષર કેમ કરાયા હશે એવો પ્રશ્ન થાય. વસ્તુતઃ લોણ અથવા સવ્વ શબ્દમાંથી કોઈ એક શબ્દ અથવા તે બંને શબ્દો આરંભના કોઈ પણ પદમાં મૂકવામાં આવે તો અર્થની દૃષ્ટિએ ફરક નહિ પડે; પણ ત્યાર પછીના પદમાં તે અવશ્ય મૂકવાં જ પડે, નહિ તો અર્થ મર્યાદિત થાય અને સંશય જન્માવે. નમો સવ્વ સિદ્ધાણં પદ પછી નમો સવ્વ આચરિયાણં ન હોય અને માત્ર નમો આચરિયાણં હોય તો મનમાં પ્રશ્ન થાય કે શું બધા આચાર્યોને નમસ્કાર નહિ હોય? એવી જ રીતે લોણ શબ્દ બીજા પદમાં પ્રયોજવામાં આવે અને પછી ન પ્રયોજાય તો પણ અર્થ મર્યાદિત છે કે કેમ તે વિશે સંશય રહે, એટલે લોણ અને સવ્વ બંને શબ્દો પાંચમા પદમાં વપરાયા છે તે જ સર્વ રીતે યોગ્ય છે કારણ કે છેલ્લા પદમાં હોય તો ઉપરનાં ચારે પદમાં એ અર્થ આપોઆપ આવી જ જાય છે એમ સ્વાભાવિક તર્કથી પણ સમજી શકાય. વળી પદના અક્ષરોની દૃષ્ટિએ પણ સાતના સંખ્યાંકની સાથે પાંચ અને નવના સંખ્યાંક પણ એટલા જ પવિત્ર મનાયા છે. એટલે પ્રત્યેક પદના સરેરાશ સાત અક્ષર થવા સાથે પાંચ, સાત અને નવ એ ત્રણે સંખ્યાંક ગૂંથી લેવાયા છે. વળી લયબદ્ધ આલાપકની દૃષ્ટિએ પણ તે સુસંવાદી અને વૈવિધ્યમય બન્યા છે.

નવકારમંત્રમાં વ્યંજનરહિત સ્વર આ પ્રમાણે છે : (મંત્રમાં તે કેટલી વાર આવે છે તેના

સંખ્યાંકો કૌંસમાં જણાવ્યા છે) : અ (૧) આ (૧) ઈ (૧) ઉ (૧) એ (૨) સ્વરસહિત સંયુક્તાક્ષરો આ પ્રમાણે છે : કકા (૧), જ્જા (૧), દ્દા (૧), પ્પ (૧), વ્વ (૨), વ્વે (૧), 'અ' સ્વર અને 'અ' સ્વરસહિત એટલે કે અકારાન્ત વ્યંજન આ પ્રમાણે છે : અ (૧), ગ (૨), ચ (૨), ઢ (૧), ન (૬), પ (૧), ય (૧), વ (૩), સ (૪), હ (૧), પ્પ (૧), વ્વ (૨). 'આ' સ્વર અને આકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : આ (૧), કકા (૧), જ્જા (૧), ણા (૧), તા (૧), દ્દા (૧), પા (૧), યા (૨), લા (૧), સા (૧). 'ઈ' સ્વર અને ઈકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ઈ (૧), રિ (૨), સિ (૧), સિં (૧), 'ઉ' અને ઊ સ્વર સહિત ઉકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ઉ (૧), મુ (૧), ડૂ (૧). 'એ' સ્વર અને એકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : એ (૨), વ્વે (ૠ), ઓકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ણો (૧), મો (૫), રો (૧), લો (૧), સો (૧). અંકારાન્ત વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ણં (૬), પં (૧), મં (૩), લં (૧), હં (૧). આમ અકારાન્ત (૨૫), આકારાન્ત (૧૧), ઈકારાન્ત (૫), ઉકારાન્ત (૩), એકારાન્ત (૩), ઓકારાન્ત (૮) અને અંકારાન્ત (૧૨) - એમ ૬૮ અક્ષરો છે. નવકારમંત્રમાં કંઠસ્થાનીય વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : કકા (૧), ગ (૨). તાલવ્ય વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ચ (૨), જ્જા (૧). મૂર્ધન્ય વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : ઢ (૧), ણં (૬), ણા (૧), ણો (૧). દંત્ય વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : તા (૧), ન (૬), દ્દા (૧). ઓષ્ઠસ્થાનીય વ્યંજનો આ પ્રમાણે છે : પ (૧), પા (૧) પ્પા (૧), પં (૧) મુ, (૧), મો (૫), મં (૩). અર્ધસ્વર આ પ્રમાણે છે : ય (૧), યા (૨), રિ (૨), રો (૧), લા (૧), લો (૧), લં (૧), વ (૩), વ્વ (૨), વ્વે (૧). ઉષ્માક્ષરો આ પ્રમાણે છે : સ (૪), સા (૧), સો (૧), સિ (૧), સિં (૧), હ (૧), ડૂ (૧), હં (૧).

આમ નવકારમંત્રમાં ૬ સ્વર અને ૬૨ સ્વરયુક્ત વ્યંજન (૩ + ૩ + ૮ + ૮ + ૧૩ + ૧૫

+ ૧૧) એમ કુલ ૬૮ વર્ણ અથવા અક્ષર છે. ૬ શુદ્ધ સ્વર છે અને સંયુક્તાક્ષરમાં રહેલા એવા કેવળ વ્યંજનો સાત છે. એમાં વ્યંજન બે ત્રણ વાર વપરાયો છે.

નવકારમંત્રમાં ખ, ઘ, છ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ફ, બ, ભ, શ, ષ જેવા વ્યંજનો વપરાયા નથી. જો કે આમાંના ઘણા વ્યંજનો અન્ય મંત્રોમાં પણ ઓછા વપરાયેલા કે ન વપરાયેલા જોવા મળશે. વળી નવકારમંત્ર અર્ધમાગધીમાં હોવાથી તેમાં જ, ષ જેવા વ્યંજનોને અવકાશ નથી.

આ પૃથક્કરણ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે નવકારમંત્રમાં અનુનાસિક સ્વર અને અનુનાસિક વ્યંજનોનું સંખ્યા-પ્રમાણ સૌથી વધારે છે. ૬૮ અક્ષરોમાં વૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ સ્વરો અને વ્યંજનો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વપરાયેલા જોવા મળશે. કેટલાક મંત્રો અક્ષરોની દૃષ્ટિએ કષ્ટોચ્ચાર્ય હોય છે. નવકારમંત્ર કષ્ટોચ્ચાર્ય નથી. તરત જીભે ચડી જાય એવો આ મંત્ર છે. બાળક બોલતાં શીખે એની સાથે નવકારમંત્ર બોલતાં શીખી શકે એટલી સરળતા એના ઉચ્ચારણમાં છે. ભાષાની દૃષ્ટિએ જેને હજુ સરખું બોલતાં ન આવડતું હોય એવાં દોઢ-બે-અઢી વર્ષનાં બાળકો નવકારમંત્ર હોંશે હોંશે બોલતાં શીખી ગયાં હોય એવાં અનેક દૃષ્ટાંતો જોવા મળશે. મુખના ઉચ્ચારણના અવયવોની ખોડ કે ખામીવાળા માણસો પણ નવકારમંત્ર બોલી શકતા હોય છે.

નવકારમંત્રના અધ્યયનસ્વરૂપ કે મંત્ર સ્વરૂપ એવાં પહેલાં પાંચ પદ ‘નમો’ શબ્દથી શરૂ થાય છે. આ શબ્દનાં બંને વ્યંજનો અનુનાસિક વ્યંજનો છે. અનુનાસિક ઉચ્ચારણ સરળ, શ્રમ વિનાનું અને કર્ણપ્રિય હોય છે. મુખ ખોલ્યા વગર પણ અનુનાસિક ઉચ્ચારણ થઈ શકે છે. બાળક બોલતાં શીખે છે ત્યારે ‘ના’ ‘મા’ જેવા એકાક્ષરી શબ્દો પહેલાં ઉચ્ચારવા લાગે છે. એટલે

નવકારમંત્રમાં ‘નમો’ પદના ઉચ્ચારણમાં મુખના ઉચ્ચારણ અવયવોને ઓછું કાર્ય કરવું પડે છે અને તેથી તેના ઉચ્ચારણમાં અભાવ, આનાકાની કે પ્રતિક્રિયા થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

વળી નવકારમંત્રના સ્વર-વ્યંજનો વિશે એમ કહેવાય છે કે તે દરેકમાં એટલું બધું સામર્થ્ય છે કે બાલ્યાવસ્થા, ઉચ્ચારણના અવયવોની ખોડ, શીખાઉ અવસ્થા કે અજ્ઞાનને કારણે તે સ્વર વ્યંજનનું અશુદ્ધ કે આધુપાધુ ઉચ્ચારણ થઈ જાય અથવા એકને બદલે અન્ય સ્વર કે અન્ય વ્યંજનનું જો ઉચ્ચારણ થઈ જાય તો પણ તેનો કંઈક મહત્વનો અને અનુરૂપ અર્થ અવશ્ય થાય જ છે. વળી, તેના ઉચ્ચારણમાં આશાતનાનો દોષ લાગતો નથી. નમસ્કારમંત્રના ચિત્કોએ આ મંત્રનાં એવાં કેટલાંયે સંભવિત અન્ય ઉચ્ચારણોનાં ઉદાહરણ આપીને તેનો પણ સરસ અર્થ ઘટાવી આપ્યો છે. એકલા પ્રથમ પદ ‘નમો અરિહંતાણં’ના પણ કેટલા બધા અર્થ પૂર્વસૂરિઓએ દર્શાવ્યા છે ! એ પરથી સમજાશે કે નવકારમંત્રમાં સ્વર-વ્યંજનના ઉચ્ચારણમાં, અન્ય મંત્રોની જેમ અશુદ્ધિના દોષ ઉપર ભાર મૂકીને તેનો ભય બતાવવામાં નથી આવ્યો. અલબત્ત, તેમ છતાં શુદ્ધિ માટેનો આગ્રહ તો અવશ્ય ઈષ્ટ ગણાય છે.

શું મંત્રદૃષ્ટાઓ પહેલાં બધા સ્વર વ્યંજનોનો વિચાર કરી, તેમાંથી પસંદગી કરી, અમુક ક્રમે તેને ગોઠવીને મંત્રની રચના કરતા હશે ? આ પ્રશ્નોનો જવાબ એ છે કે મંત્રરચના એ કોઈ બૌદ્ધિક વ્યાયામ નથી, પરંતુ મંત્રદૃષ્ટાઓને પોતાની વૈયક્તિક સાધના અનુસાર સ્વરૂપ, પ્રયોજન, આરાધના, કાર્યસિદ્ધિ, ઈત્યાદિની દૃષ્ટિએ પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં, આત્મસંવેદનામાં જે સ્વરવ્યંજનો સહજ રીતે ઊઠતા, અનુભવતા હશે તે જ સ્વર વ્યંજનો એની મેળે ગોઠવાઈ જઈને મંત્રસ્વરૂપ બની જતા હશે. આ એક અત્યંત સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અનુભૂતિનો વિષય છે. તેમાં પણ બે સાધકોની અનુભૂતિ જુદી જુદી હોઈ શકે છે.

એટલે એમાં કોઈ એક જ નિશ્ચિત નિયમ ન પ્રવર્તી શકે.

નવકારમંત્રના અક્ષરો રહસ્યમય અને સાંકેતિક છે. નવકારમંત્રમાં જે રીતે તે સ્થાન પામ્યા છે તેમાં તેનું માત્ર ગાણિતિક દૃષ્ટિએ પણ વિશિષ્ટ પ્રયોજન જોઈ શકાય છે. નવકારમંત્ર અક્ષરોની દૃષ્ટિએ સર્વસંગ્રહ છે. એમ દર્શાવતાં પૂ. પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ 'અનુપ્રેક્ષા' ગ્રંથમાં લખે છે : 'નવકારમાં ચૌદ 'ન' કાર છે. (પ્રાકૃત ભાષામાં 'ન' અને 'ણ' બંને વિકલ્પે આવે છે.) તે ચૌદ પૂર્વોને જણાવે છે અને નવકાર ચૌદ પૂર્વ રૂપી શ્રુતજ્ઞાનનો સાર છે એવી પ્રતીતિ કરાવે છે. નવકારમાં બાર 'અ' કાર છે તે બાર અંગોને જણાવે છે. નવ 'ણ' કાર છે તે નવનિધાનને સૂચવે છે. પાંચ 'ન' કાર પાંચ જ્ઞાનને, આઠ 'સ' કાર આઠ સિદ્ધિને, નવ 'મ' કાર ચાર મંગળ અને પાંચ મહાવ્રતોને ત્રણ 'લ' કાર ત્રણ લોકને, ત્રણ 'હ' કાર આદિ, મધ્ય અને અંત્ય મંગળને, બે 'ચ' કાર દેશ અને સર્વ ચારિત્રને, બે 'ક' કાર બે પ્રકારનાં ઘાતી-અઘાતી કર્મોને, પાંચ 'પ' કાર પાંચ પરમેષ્ટિને, ત્રણ 'ર' કાર (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી) ત્રણ રત્નોને, ત્રણ 'ય' કાર (ગુરુ અને પરમગુરુ એમ) બે પ્રકારના ગુરુઓને, બે 'એ' કાર સાતમો સ્વર હોવાથી સાત રાજ ઊર્ધ્વ અને સાત રાજ અધો એવા ચૌદ રાજલોકને સૂચવે છે.

મૂળ મંત્રના ચોવીસ ગુરુ અક્ષરો ચોવીસ તીર્થકરોરૂપી પરમ ગુરુઓને અને અગિયાર લઘુ અક્ષરો વર્તમાન તીર્થપતિના અગિયાર ગણધર ભગવંતોરૂપી ગુરુઓને પણ જણાવનારા છે.

નવકારમંત્રના અક્ષરનો મહિમા દર્શાવતાં વળી કહેવાયું છે :

મન્ત્રપંચ નમસ્કાર કલ્પકારસ્કરાધિકઃ ।

અસ્તિ પ્રત્યક્ષરાષ્ટાગ્રોત્કૃષ્ટવિદ્યાસહસ્ત્રકઃ ॥

(શ્રી સુકૃતસાગર-તરંગ પ. પેથડ ચરિત્ર)

(કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક મહિમાવાળા પંચ-પરમેષ્ટિ નમસ્કારના પ્રત્યેક અક્ષર ઉપર એક હજારને આઠ વિદ્યાઓ રહેલી છે.)

નવકાર એક એકબર પાવં ફેડેઝ સત્તઅચરાણ ।

પન્નાંસ ચ પણ સાગર પણસય સમગોણં ॥

(શ્રી નવકારમંત્રનો એક અક્ષર સાત સાગર (સાગરોપમ)નાં પાપનો નાશ કરે છે. તેના એક પદ વડે પચાસ સાગરોપમનું પાપ નાશ પામે છે.)

શ્રી કુશળલાભ વાયક 'નવકારમંત્રના છંદ'માં એનો મહિમા વર્ણવતાં આરંભમાં જ કહે છે :

અડસઠ અક્ષર અધિક ફલ, નવ પદ નવે નિધાન. વીતરાગ સ્વયં મુખ પંદે, પંચ પરમેષ્ટિ પ્રધાન; એક જ અક્ષર એક ચિત્ત, સમર્થા સંપત્તિ થાય, સંચિતસાગર સાતનાં પાતિક દૂર પલાય.

નવકારમંત્રમાં જેને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે તે પદો- અરિહંતાણ, સિદ્ધાણ, આચરિયાણ, ઉવજ્ઞાયાણ, સાહૂણ પદો વ્યક્તિવાચક નહિ પણ જાતિવાચક કે ગુણવાચક હોવાથી જ નવકારમંત્ર સર્વ વ્યાપક અને સનાતન રહ્યો છે. એથી જ આ મંત્ર અન્ય ધર્મને પણ સ્વીકાર્ય બની શકે છે. એનાં ગુણવાચક પદોની આ મહત્તા છે.

નવકારમંત્રના પાંચ પદ, ચૂલિકાનાં ચાર પદ અને ચૂલિકા સહિત નવપદના સંખ્યાંક પ્રમાણે તથા તે દરેકના સ્વર, વ્યંજન, માત્રા વગેરેના સંખ્યાંક પ્રમાણે તથા તેના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર વગેરે કરવાથી પ્રાપ્ત થતા સંખ્યાંક પ્રમાણે તેની સાથે ત્રણ તત્ત્વ, ચાર કષાય, ચાર ગતિ, પાંચ આચાર, પાંચ મહાવ્રત, પાંચ જ્ઞાન, છ દ્રવ્ય, સાત નય, આઠ કર્મ, નવ તત્ત્વ, નવનિધિ, અગિયાર ગણધર, દ્વાદશાંગી, ચૌદ ગુણસ્થાન, ચૌદ રાજલોક, બાવીસ પરિષદ, ચોવીસ તીર્થકર વગેરેનો સંખ્યાંક જોડીને તેનો મહિમા બતાવાય છે. અમુક રીતે ગુણાકાર વગેરે કરવાથી સર્વ શ્રુત જ્ઞાનના અક્ષરોની

સંખ્યા પણ આવે છે એમ દર્શાવાય છે. એકંદરે નવકારમંત્રના અક્ષરો મંત્રરૂપ હોવાથી અને તેની વિવિધ સંખ્યા સાંકેતિક હોવાથી તે નવકારમંત્રના મહિમાને સવિશેષ દર્શાવે છે. આમાં ઉપલક દષ્ટિએ કોઈને માત્ર ગણિતની રમત દેખાય, પરંતુ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા જેમને સૂક્ષ્મ અનુભૂતિ થઈ હોય તેમને પ્રત્યેક અક્ષર યથાસ્થાને, યથાર્થ અને પરમ રહસ્યનો બોધ કરાવનાર અને સમગ્રપણે મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણ માટે પથપ્રદર્શક લાગે છે.

હજારો વર્ષથી જે મંત્ર અખંડિતપણે ચાલ્યો આવતો હોય એમાં જુદી જુદી પરંપરામાં કોઈ કોઈ અક્ષરમાં ફરક પડ્યો છે, પણ તેનું ખાસ મહત્વ નથી. વળી પદની દષ્ટિએ, અર્થ અને ભાવની દષ્ટિએ તેમાં કશો જ ફરક પડ્યો નથી.

શ્વેતામ્બર પરંપરામાં કોઈક ફિરકાના કેટલાક લોકોમાં અરિહંતાણ ને બદલે અરહંતાણ શબ્દ બોલાય છે. (અરિહંતાણ ને બદલે અરહંતાણ અથવા અરુહંતાણ પાઠ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ મળે છે.) નમો લોણ સ્વ્વસાહૂળ ને બદલે નમો સ્વ્વસાહૂળ એવો પાઠ ભગવતી સૂત્રમાં મળે છે.

દિગમ્બર પરંપરામાં આચરિયાણ ને બદલે આરિયાણ, નમુક્કારો ને બદલે નમોયારો અને હવડને બદલે હોડ પાઠ વધુ બોલાય છે.

નવકારમંત્રમાં પ્રથમ પદ નમો ને બદલે નમો પણ વપરાય છે. શ્વેતામ્બરોમાં નમો અને દિગમ્બરોમાં નમો એકંદરે વધુ પ્રચલિત છે. તેમ છતાં બંને પદ બંને સંપ્રદાયોમાં વિકલ્પે વપરાય છે.

નવકારમંત્રમાં જે નમો પદ છે તેમાં પ્રથમ વ્યંજન દંત્ય તરીકે ન બોલાય છે. અને વિકલ્પે મૂર્ધન્ય 'ન' પણ બોલાય છે. સંસ્કૃત ભાષામાં 'ન' જેટલો પ્રચલિત છે. તેટલો 'ળ' નથી, પરંતુ પ્રાકૃતમાં-અર્ધમાગધીમાં 'ન' કરતાં 'ળ' વધુ પ્રચલિત છે. નવકારમંત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં હોવાથી

નમો ને બદલે નમો બોલાય-લખાય તે વધુ યોગ્ય છે એમ કેટલાક માને છે. પ્રાકૃતમાં 'ન' ને સ્થાને 'ળ' નો આદેશ થાય છે. વરુચિ નામના વૈયાકરણ પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં 'ન' નો 'ળ' થવો જોઈએ. 'પ્રાકૃત પ્રકાશ' નામના વ્યાકરણગ્રંથમાં 'નો ણ સર્વત્ર ।' નામનું સૂત્ર આપ્યું છે, જે બતાવે છે કે પ્રાકૃતમાં બધે જ ન નો ણ થાય છે, પરંતુ હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનમાં આ અંગે વાઘે સૂત્ર (૮-૧-૨૨૮) આપ્યું છે. તે પ્રમાણે વા એટલે વિકલ્પે અને આદૈ એટલે આદિમાં અર્થાત્ શબ્દારંભે રહેલો અસંયુક્ત ન નો ણ થાય છે. પ્રાકૃતમાં લખાયેલા કેટલાક ગ્રંથોમાં ન નો વિકલ્પે ણ જોવા મળે છે. વળી હસ્તપ્રતોમાં પણ ન અને ણ બન્ને અનુનાસિક વ્યંજનો વિકલ્પે લખાયેલા જોવા મળે છે. વળી ઓરિસ્સાની ઈસવીસન પૂર્વેની ગુફામાં નમો કોતરાયેલું તથા મથુરાના સ્તુપ ઉપર નમો પણ કોતરાયેલું જોવા મળે છે. આમ અત્યંત પ્રાચીન કાળથી બંને પદો પ્રચલિત રહ્યાં છે. એટલે ન અને ણ બંને પ્રયોગો શુદ્ધ છે એમ કહી શકાય. માટે જ નમો ને બદલે નમો હોય અથવા નમુક્કારો ને બદલે નમુક્કારો હોય તો તે બંને સાચાં છે. પરંતુ નમો ને બદલે નમો જ થવું જોઈએ એવો આગ્રહ યોગ્ય નથી.

મંત્રશાસ્ત્રની દષ્ટિએ નમો અને નમો એ બંને પદ યોગ્ય છે. મંત્રશાસ્ત્રની દષ્ટિએ અ થી હ સુધીના બધા જ અક્ષરો મંત્ર સ્વરુપ છે. માતૃકાક્ષરોનાં જે શુભાશુભ ફલ મંત્રશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યાં છે તેમાં ન ને 'સંતોષ આપનાર' તરીકે અને ણ ને 'શ્રમ કરાવનાર' તરીકે ઓળખાવાયો છે. વળી મંત્રાભિધાન ણ નાં ૨૦ નામો આપવામાં આવ્યાં છે : જેમકે (૧) નિર્ગુણ (૨) રતિ (૩) જ્ઞાન (૪) જૈભન (૫) પક્ષિવાહન (૬) જયા (૭) શંભુ (૮) નરકજિત (૯) નિષ્કલ (૧૦) યોગિનીપ્રિય (૧૧) દ્વિમુખ (૧૨) કોટવી (૧૩) શ્રોત્ર (૧૪) સમૃદ્ધિ (૧૫) બોધિની (૧૬) રાઘવ (૧૭) શંખિની (૧૮) વીર (૧૯) નારાયણ (૨૦) નિર્ણય.

એમાં ન નાં ૩૫ નામ નીચે પ્રમાણે
 આપવામાં આવ્યાં છે : જેમકે (૧) ગર્જિજની (૨)
 ક્ષમા (૩) સૌરિ (૪) વારુણી (૫) વિશ્વપાવની
 (૬) મેષ (૭) સવિતા (૮) નેત્ર (૯) દંતુર (૧૦)
 નારદ (૧૧) અંજન (૧૨) ઊર્ધ્વવાસી (૧૩)
 દ્વિરેડ (૧૪) વામપાદાંગુલિમુખ (૧૫) વૈનતેય
 (૧૬) સ્તુતિ (૧૭) વર્ત્મન્ (૧૮) તરણિ (૧૯)
 વાલિ (૨૦) આગળ (૨૧) વામન (૨૨)
 જવાલિની (૨૩) દીર્ઘે (૨૪) નિરીહ (૨૫)
 સુગતિ (૨૬) વિયત્ (૨૭) શબ્દાત્મા (૨૮)
 દીર્ઘઘોણા (૨૯) હસ્તિનાપુર (૩૦) મંચક (૩૧)
 ગિરિનાયક (૩૨) નીલ (૩૩) શિવ (૩૪)
 અનાદિ (૩૫) મહામતિ.

આમ જ કરતાં ન નો મહિમા મંત્રશાસ્ત્રની
 દૃષ્ટિએ પણ વધુ બતાવવામાં આવ્યો છે.

છંદશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જ દગ્ધાક્ષર હોવાથી
 નિષિદ્ધ મનાયેલો છે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જ
 જ્ઞાનનો વાયક છે માટે તે મંગલમય છે. તેવી રીતે
 ન પણ જ્ઞાનનો વાયક છે અને તે પણ મંગલમય
 મનાય છે.

આમ નવકારમંત્રમાં નમો અને નમો બંને
 પદ વિકલ્પે વપરાય છે. બંને શુદ્ધ અને સાચાં છે.
 તેમ છતાં નમો કરતાં નમો નો મહિમા વધુ મનાયો
 છે. વળી નમો પદ વધુ પ્રચલિત રહ્યું છે.

નવમું પદ પદમં હવદ્ મંગલમ્ ને બદલે પદમં
 હોઈ મંગલં એ પ્રમાણે પણ બોલાય છે. શ્વેતામ્બરોમાં
 હવદ્ અને દિગમ્બરોમાં હોઈ વિશેષપણે બોલાય
 છે.

અર્થની દૃષ્ટિએ હવદ્ અને હોઈ બંને બરાબર
 છે અને બંને સાચાં છે. હવદ્ અને હોઈ એ બંને પદ
 વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ વર્તમાનકાળમાં તૃતીય પુરુષ
 એકવચનમાં વપરાય છે. તેનું મૂળ ધાતુ 'હો' છે.
 સંસ્કૃત ભાષામાં ધ્રુ ધાતુ ઉપરથી વર્તમાનકાળમાં
 તૃતીય પુરુષ એકવચનમાં ભવતિ થાય છે. તે પ્રમાણે

પ્રાકૃતમાં હવદ્ અથવા હોઈ થાય છે.

પરંતુ હોઈ કરતાં હવદ્ વધુ પ્રચલિત છે. કારણ
 કે જો હાઈ બોલવામાં આવે તો ચૂલિકાનાં ચાર પદના
 ૩૨ અક્ષર થશે એટલે કે નવકારમંત્રના ૬૭ અક્ષર
 થશે. હવદ્ બોલવાથી ચૂલિકાના ૩૩ અક્ષર થશે. અને
 નવકારમંત્રના ૬૮ અક્ષર થશે. ચૂલિકાના ૩૩ અક્ષર
 (તિતિસ અક્ષર) છે અને તેમાં નવમા પદમાં હવદ્ છે
 એવો સ્પષ્ટ નિર્દેશ 'મહાનિશીથ સૂત્ર'માં થયેલો છે
 તે જુઓ :

તહેવ ઇક્કારસપય પરિચ્છન્નતિ આલાવગતિત્તીસ
 અક્ષર

અક્ષરપરિમાણં એસો પંચ નમુક્કારો,
 સવ્વપાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
 પદમં હવદ્ મંગલં તિચ્છલમ્ ।

દિગમ્બર ગ્રંથ મૂલાચારના
 ષડાવશ્યકાધિકારમાં નીચેની ગાથા આપેલી છે :

એસો પંચનમોક્કારો સવ્વપાવપ્પણાસણો ।
 મંગલેસુ ય સવ્વેસુ, પદમં હવદિ મંગલં ॥

આ ગાથા દિગમ્બર શાસ્ત્રોમાં છે અને તેમની
 પૂજનવિધિમાં પણ આવે છે. આમાં હવદિ છે જે
 ઉપરથી હવદ્ થાય અને તે વધુ પ્રચલિત છે અને તેમાં
 છેલ્લા પદમાં ૮ અક્ષર છે એટલે આ શ્લોકના ૩૨ ને
 બદલે ૩૩ અક્ષર થાય છે.

નવકારમંત્રમાં ચૂલિકા અનુષ્ટુપ છંદમાં છે અને
 અનુષ્ટુપ છંદમાં પ્રત્યેક ચરણ આઠ અક્ષરનું હોય છે.
 એ રીતે ચૂલિકાનાં ચાર ચરણના ૩૨ અક્ષર થાય.
 એટલે ચરણમાં હાઈ લઈએ તો ૩૨ અક્ષર બરાબર
 થાય અને હવદ્ લેતાં ૩૩ અક્ષર થાય અને તેથી
 છંદોભંગનો દોષ આવે એવી એક દલીલ કરવામાં
 આવે છે, પરંતુ અનુષ્ટુપ છંદમાં ૩૨ ને બદલે વિકલ્પે
 ૩૩ અક્ષર હોય એવાં અનેક ઉદાહરણ ઉત્તરાધ્યયન,
 દશવૈકાલિક વગેરેની ગાથાઓમાંથી મળશે. છંદની
 આ છૂટ પરાપૂર્વથી લેવાતી આવી છે, વિશેષતઃ પ્રાકૃત
 કવિતામાં. એટલે નવકારમંત્રમાં હવદ્ પદને લીધે

યૂલિકાના અનુષ્ટુપ છંદના ૩૩ અક્ષર થાય છે. એ છંદોભંગનો દોષ નથી વળી યૂલિકાના ૩૨ ને બદલે ૩૩ અક્ષરનું પ્રયોજન અન્ય એક દૃષ્ટિએ દર્શાવવામાં આવે છે. 'નમસ્કારાવલિકા' નામના ગ્રંથમાં નવકારમંત્રનો મહિમા બતાવતાં જણાવ્યું છે કે કોઈ ખાસ પ્રયોજન કે પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તે વખતે યૂલિકાનાં ચાર પદોનું ધ્યાન ધરવું. એ ધ્યાન કર્ણિકા સહિત બત્રીસ પાંખડીના કમળનું ધરવાનું હોય છે. અને તે દરેક પાંખડીમાં એક એક અક્ષર અને એક અક્ષર કર્ણિકામાં એમ ૩૩ અક્ષરનું સ્થાપન કરીને ધ્યાન ધરવાનું ગ્રંથકારે ફરમાવ્યું છે. એટલે યૂલિકાના ૩૩ અક્ષરો હોય તો જ આવું કમળની પાંખડીઓવાળું ધ્યાન ધરી શકાય. એટલે યૂલિકાના ૩૩ અક્ષરોને એનું સમર્થન મળે છે.

નવકારમંત્રના ધ્યાનના ક્રમમાં પણ અક્ષરો અને પદોનું મહત્વ છે. પૂ. પં. શ્રી ભદ્રકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ 'નમસ્કાર મીમાંસા'માં લખે છે. 'પ્રથમ અક્ષરમય, પછી પદમય, પછી રૂપસ્થ અને છેલ્લે રૂપાતીત એ ધ્યાનનો ક્રમ છે. અક્ષરધ્યાન આકૃતિ અને વર્ણ ઉભય પ્રકારે કરાય છે. મંત્રનો દરેક અક્ષર પવિત્ર છે, કેમકે તે વડે મંત્ર દેવતાના દેહનું નિર્માણ થાય છે. મંત્રનું આત્મા સાથે - આત્માની ચિત્તશક્તિ સાથે અનુસંધાન થવું તે શબ્દાનુસંધાન, પદમય ધ્યાન વડે અર્થાનુસંધાન અને રૂપસ્થ ધ્યાન વડે તત્વાનુસંધાન થાય છે.' વળી તેઓ 'નમસ્કાર મીમાંસા'માં લખે છે. 'મંત્ર દૃષ્ટિએ નમસ્કારના વર્ણો પરમ પવિત્ર છે. પવિત્ર પુરુષોના મુખમાંથી નીકળેલા છે અને પરમ પવિત્ર એવા પરમેષ્ઠિ પદને પમાડનારા છે. શબ્દશક્તિ અચિત્ત્ય છે. અભેદ-પ્રણિધાન કરાવનારા છે; ધ્વનિરૂપે અનાહત નાદ સુધી પહોંચાડનારા છે અને જ્ઞાનરૂપે અવ્યક્ત એવા આત્મતત્ત્વને પમાડનાર છે. પ્રથમ વર્ણોચ્ચાર પછી વર્ણચ્યુતિ,

ત્યાર પછી અનાહત નાદ અને અંતે અવ્યક્તની પ્રાપ્તિ, એવો ક્રમ છે.'

નવકારમંત્ર આવો પરમ અદ્વિતીય મંત્ર ગણાતો હોવા છતાં આપણી આસપાસ નજર કરીએ તો જણાશે કે સંસારના અનેક મનુષ્યોને નવકારમંત્રની કંઈ જ ખબર નથી. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે મંત્રમાં રહેલા મંત્રસ્વરૂપ અક્ષરોની જીવનમાં પ્રાપ્તિ થવી એ પણ પૂર્વના પુણ્યોદય વિના, તેવા પ્રકારના શુભકર્મના ઉદય વિના શક્ય નથી. માણસ અનેકને નમવાની દ્રવ્યક્રિયા કરતો હોય અને છતાં નવકારમંત્ર સુધી પહોંચી શક્યો ન હોય. નવકારમંત્રની પ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય એવી હળવી કર્મસ્થિતિ વિના જીવ નવકારમંત્રના પ્રથમ પદ 'નમો અરિહંતાણં'ને તો શું પણ પ્રથમ પદના પ્રથમ ન અક્ષરને પામી શકતો નથી. માણસ વર્ણમાળાના ન અક્ષરનું ઉચ્ચારણ પોતાના જીવનમાં અનેકવાર, અસંખ્યવાર કરતો હોવા છતાં નવકારમંત્રના મંત્રસ્વરૂપ અક્ષર ન સુધી તે પહોંચી શકતો નથી.

નવકારમંત્રની જાણ થયા પછી, એના અર્થની સમજણ પામ્યા પછી પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પંચપરમેષ્ઠિ પ્રત્યે પ્રીતિ, ભક્તિ વગેરે પ્રગટ થવાનું સરળ નથી. નવકારમંત્ર સરળ મંત્ર છે, છતાં તેને જીવનમાં સાચી રીતે પામવો, સારી રીતે જીવનમાં તે પ્રતિષ્ઠિત થવો કે સિદ્ધ થવો એ અત્યંત દુર્લભ મનાયો છે. એટલા માટે જ કહેવાયું છે કે :-

વિજ્ઞઙ્ગ રાહા વિ ફુઙ્ગ
 ઉમ્મૂલિજ્ઞઙ્ગ ગિરી વિ મૂલાઓ ।
 ગમ્મઙ્ગ ગયણયલેણં
 દુલહો ય ઇમો નમુક્કારો ॥

(રાધાપૂતળીને સ્પષ્ટપણે વિંધવી એ દુષ્કર નથી. ગિરિનું મૂળથી ઉન્મૂલન કરવું એ પણ દુષ્કર નથી. ગગનતલમાં ગમન કરવું એ પણ અશક્ય નથી. પણ એક નવકારમંત્રને સાચી રીતે પામવો એ અતિ દુર્લભ છે.)

અર્પણ કરે છે. તેમાં ૬૮ અક્ષરો છે જે અષ્ટકર્મની નિર્જરા કરાવવામાં સેતુ સમાન છે. અષ્ટપ્રકારની ભૌતિક સિદ્ધિઓ સાધકને વણમાગ્યે અર્પે છે. આ મંત્રાધિરાજના મુખ્ય પાંચ પદ છે. જે દેવ અને ગુરુ તત્વમાં વિભાજિત છે. ૫૬ આ પ્રમાણે છે.

- નમો અરિહંતાણં.....૧
- નમો સિદ્ધાણં.....૨
- નમો આયરિયાણં.....૩
- નમો ઉવજ્ઞાયાણં.....૪
- નમો લોણ સવ્વસાહૂણં.....૫
- પ્રથમ બે પદ દેવ તત્વ છે.

બાકીનાં ત્રણ પદ ગુરુ તત્વ સ્વરૂપે છે. અહીંયાં દેવ તથા ગુરુની ગણતરી સમ્યક્ યાને શુદ્ધ દેવ ગુરુની ગણના છે. જેઓ પરમાર્થે, કરુણાર્થે, ઉપકારી છે. તેઓનાં વર્ણ અને ગુણ આ પ્રમાણે છે.

પદ :	વર્ણ (રંગ) :	ગુણ :
પ્રથમ,	ઉજ્જવળ-ધવલ,	બાર
દ્વિતીય,	લાલ,	આઠ,
તૃતીય,	પીળો,	છત્રીસ,
ચતુર્થ,	નીલો,	પચ્ચીસ,
પંચમ	શ્યામ-કૃષ્ણ	સત્તાવીસ

આમ કુલ ગુણ ૧૦૮ થાય છે માટે રોજ એક માળા ગણવી જોઈએ. વધુ જેટલી ગણાય તેટલી સારી. પ્રકારાંતરે તેમાં ધર્મ તત્વ ઉમેરાવાથી સિદ્ધયક્ષ્ણ અથવા નવપદજીનું પ્રાગટ્યપણું સંભવિત બને છે. આ ધર્મ તત્વ આ પ્રમાણે છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ આ ચારે સમ્યક્ હોવા જરૂરી છે. આવા શ્રી સિદ્ધયક્ષ્ણના પ્રભાવથી શ્રીપાલ-મયણા પોતાનો ભવ સુધારી ગયા અને ભવાંતરમાં સુંદર ઉચ્ચતર ઉચ્ચતમ ભવો

પ્રાપ્ત કરી મોક્ષવધૂને પ્રાપ્ત કરશે.

કર્મસત્તાને મારી હટાવનાર નમસ્કાર મહામંત્ર રૂપી પુરુષાર્થ એ મહાસત્તા છે. મંત્ર એટલે શું ?

મં = મન, ત્ર = બચાવે. આમ મનને બચાવે તે મંત્ર. મનને શાનાથી બચાવે ? પં. અભયસાગર જણાવે છે તેમ,

- મનસ્કારથી કર્મ બંધાય.
- નમસ્કારથી કર્મ છૂટે
- મનસ્કારથી જીવન રાગાદિથી કલુષિત થાય
- નમસ્કારથી આત્મા વિવેકશીલ બની રાગાદિ દોષોથી રહિત બને.

મંત્રાધિરાજમાં લીન થવાથી અને તેનો નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી, પંચપરમેષ્ઠિમાં મગ્ન થવાય છે. દર્શનમોહ મંદ પડે છે. પરિણામે સમ્યક્ જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આત્મામાં મૈત્રી, કરુણા, પ્રમોદ અને માધ્યસ્થ ભાવના પ્રગટ થાય છે. અને તેના પરિણામે અનુક્રમે ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, અસૂયા અને ક્રોધ જેવા વિષનું વમન થવા માંડે છે. જીવનને ડામાડોળ કરનારાં પાંચ તત્વો જે આ પ્રમાણે છે : (૧) મિથ્યાત્વ (૨) લોભ (૩) માયા (૪) માન અને (૫) ક્રોધ. તે મંત્રાધિરાજનાં પ્રથમ પાંચ પદોથી અનુક્રમે વમી જાય છે.

- અરિહંત પદથી મિથ્યાત્વ
- સિદ્ધ પદથી લોભ-પરિગ્રહ
- આચાર્ય પદથી માયા-કપટ-દંભ
- ઉપાધ્યાય પદથી માન
- સાધુ પદથી ક્રોધ

આ જ પ્રમાણે મંત્રાધિરાજનાં પ્રથમ પાંચ પદોના નિત્ય સેવન અને સમર્પણ ભાવથી પંચઈન્દ્રિયોના વિજેતા બનાય છે.

- અરિહંત પદથી શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયો
- સિદ્ધ પદથી ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયો

આચાર્ય પદથી દ્રાણેન્દ્રિયના વિષયો
ઉપાધ્યાય પદથી રસનેન્દ્રિના વિષયો
સાધુ પદથી સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયોનું શમન
થાય છે.

ગમો પદના વારંવારના ઉચ્ચારણોથી
અંતરમાંથી માન કષાય હટે છે. 'ળ' એટલે નહિ
તથા 'મો' એટલે મારું. અર્થાત્ જે મારું નથી તેના
માટે મને લોભ, માયા, માન અને ક્રોધ જેવા
કષાયો શા માટે? નમસ્કાર મહામંત્રનો આરાધક
પ્રાયઃ કરીને કર્મસર્તાથી હેરાન થતો નથી કારણ કે
ધર્મસત્તા મેળવવા તેનો પ્રબળ પુરુષાર્થ હોય છે.

નમસ્કાર મહામંત્રની યંત્ર રચના :

નમસ્કાર મહામંત્રની યંત્ર રચના એકદમ
સરળ તથા સાત્ત્વિક છે. જે સામાન્ય વ્યક્તિ કે
આરાધક પોતાની આરાધના માટે બનાવી
ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. પ્રથમ અષ્ટપત્રવાળું કમળ
ચિત્રવવું અથવા બનાવવું. તેમાં મધ્યભાગમાં
અરિહંતની સ્થાપના કરવી. ત્યારપછી ચાર
દિશાઓમાં અનુક્રમે ઉત્તરથી પશ્ચિમમાં સિદ્ધ,
આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સાધુપદની સ્થાપના
કરવી. તેમજ ચાર વિદિશાઓમાં

एसो पंच णमुक्कारो.....६

सव्व पाव षणासणो.....७

मंगलाणं च सव्वेसिं.....८

पढमं हवई मंगलं.....९

આ પદોની સ્થાપના કરવી. આપણા
હૃદયકમળમાં પણ આ ઉપરની રીતે ચિંતવના કરી
શકાય. આ પદ્ધતિ આરાધના માટે સર્વાનુકૂળ
જણાય છે. ત્યાર પછી બીજી પદ્ધતિમાં શ્રી
નમસ્કાર મહામંત્રના શાબ્દિક પટ ચિતરાવીને એક
એક પદની આરાધના કરી શકાય. આ સિવાય
જેને જે પદ્ધતિ અનુકૂળ આવે તેવી પદ્ધતિ
ગુરુગમથી જાણી તેનું અનુકરણ કરવું. માત્ર
સમર્પણભાવની હાજરી જ સર્વ વિઘ્નો દૂર કરશે

અને મનોવાંછિત સ્થાને પહોંચાડશે માટે જ કહ્યું છે કે
: **Unconditional Surrendership is basic con-
dition of Siddhi**

શ્રી મંત્રાધિરાજના છઠ્ઠા પદમાં ગુણાનુરાગ
પૂર્વક અંતર આત્મશુદ્ધિ તરફ વળે છે અને સાતમા
પદમાં બહિર્ભુજ વૃત્તિઓ જણાવી તેનો નાશ કેમ થાય
છે તે દર્શાવ્યું છે.

શ્રી મંત્રાધિરાજ એ સર્વજ્ઞ, અનંતશક્તિશાળી
તથા અંતર્યામી છે. અત્યંત પ્રભાવશાળી છે.
તાત્કાલિક ફળ આપનાર છે. હવે આવો અચિંત્ય
કામધેનુ કલ્પતરુ સમાન મંત્રાધિરાજ ગણવો, જપવો
આરાધવો શી રીતે તે શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓ બતાવે
છે.

નિયત સ્થાન, સમય, આસન, દિશા, માળા
અને સંખ્યા ચોક્કસ અને એકધારા રાખવા જોઈએ.
જાપ ૩ થી શરૂ કરીને ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૨૧, ૨૭,
૩૬, ૪૧, ૫૪, ૭૨, ૯૧ અને ૧૦૮ ક્રમથી શરૂ
કરાય. વળી ૨૭ નવકાર સુધી ત્રિકાલ જાપ કરાય તો
વધુ લાભ મળે એમ ગીતાર્થો જણાવે છે. જે સંખ્યા
શરૂ કરી તે જાળવી રાખવી. જાપના ત્રણ પ્રકારો
બતાવ્યા છે.

(૧) ઉપાંશુ - જેમાં હોઠ હાલવા સાથે થતા
ઉચ્ચારો

(૨) રહસ્ય - હોઠ બંધ, જીભ હાલે

(૩) માનસ - હોઠ-જીભ બન્ને ન હાલે.

જેને જે ફાવે તે રીતે જાપ કરી શકાય. માનસ
જાપ વધુ અસરકારક શાસ્ત્રકારો તથા મંત્ર વિશારદો
બતાવે છે. જૈનદર્શનમાં અનાનુપૂર્વીને જાપ કરવામાં
ઉત્તમ માને છે. જેનાથી વિધ-વિધ પ્રકારે પદોના જાપ
થઈ શકે છે.

દરેક પદનાં મંત્રો તથા તેની આમ્નાયો અને
યંત્ર અલગ-અલગ મંત્ર વિશારદો બતાવે છે. જે
જિજ્ઞાસુએ ગુરુગમથી, ગીતાર્થોની જાણવા, સમજવા
જરૂરી છે.

હવે આ અણમોલ મંત્રાધિરાજનો સાધક, આરાધક કેવો હોવો જોઈએ તે દર્શાવે છે.

આરાધક : મુખ્ય સાત દોષોથી મુક્ત હોય જેવા કે, તૃષ્ણા, મિથ્યાદષ્ટિ, પ્રમાદ, કષાય, ચંચળતા, સ્વચ્છંદતા અને કાયાનો અસંયમ. આનાથી બચી જીવનને વૈરાગ્ય, સાપેક્ષ વિચારો, વીતરાગભાવ, સ્થિરતા, અપ્રમાદ અને સંયમિત ગુણો તરફ વાળે તે સાચો આરાધક ગણાય. વધુમાં તેની પાસે ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને મંત્રાધિરાજ પ્રત્યે બહુમાન હોવું જરૂરી છે. મંત્રાધિરાજ અંગે જે સાહિત્ય મળે તે વાંચવું, તેનો અભ્યાસ, ચિંતન (સમય મળે ત્યારે), તેની તરફ સતત દષ્ટિ નજર હોવી આવશ્યક છે. જાપ વખતે વાતાવરણ મોહક રાખવું. સવારે ૪ થી ૬ તથા સૂર્યાસ્તથી ૧૦ વાગતાં સુધીમાં પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશા તરફ મોં રાખી આરાધકે જાપ કરવા જોઈએ.

આધ્યાત્મિક વિકાસના પંથે બુદ્ધિ અને મનની સ્વતંત્ર ગતિ મોટામાં મોટું વિધન છે. બુદ્ધિ અને મનનું ત્રાજવું આત્મશુદ્ધિ માટે બિનઉપયોગી છે. માટે આરાધકે બુદ્ધિ અને મનને સ્વતંત્ર દોર ન આપવો. જ્ઞાની ગીતાર્થોની નિશ્ચા સતત જાળવી રાખવી.

આવા મંત્રાધિરાજના ચમત્કારો શાસ્ત્રોમાં ઠેકઠેકાણે જણાવ્યા છે. જેવા કે શિવકુમારને મંત્રાધિરાજ ફળ્યો અને જીવ બચ્યો. સુખ સંપત્તિ પામ્યો. કરંડીયામાં સર્પને બદલે શ્રીમતીને ફુલની માળા, શ્રી મંત્રાધિરાજના સતત ધ્યાનને લીધે મળી. શૂળીનું સિંહાસન સુદર્શન શેઠને થયું. નાગ નાગણ મરીને ધરણેન્દ્ર-પત્નિવાતી થયાં. પક્ષી જાતિમાં સમળી બીજા ભવમાં રાજકુંવરી બની. વર્તમાનમાં પણ મંત્રાધિરાજ ઘણા લોકોને ફળ્યો છે, દુઃખ-દર્દ, ઉપસર્ગોથી બચાવ્યાં છે અને મનોવાંછિત સિદ્ધિ મેળવી આપી છે. પં.

અભયસાગરજી મ.સા., પં. ભંદ્રકરવિજયજી મ.સા. વગેરે વર્તમાનમાં મંત્રાધિરાજના અઠંગ અભ્યાસી હતા. તેઓના પુસ્તકોમાં તેઓને શ્રી મંત્રાધિરાજની આરાધના કરતાં થયેલાં વર્ણનો અનુભવો વિસ્તારપૂર્વક આલેખ્યાં છે.

જૈનદર્શનમાં મંત્રાધિરાજનું માહાત્મ્ય અનેરું છે. નાની-નાની વાતમાં અને પ્રસંગોમાં મંત્રાધિરાજનું સ્મરણ અનિવાર્ય મનાય છે. માટે જેને પણ આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક ઉન્નતિમાં રસ હોય તેને મંત્રાધિરાજને શરણે જવું. તેનાથી તેઓને મનોવાંછિતની અમર્યાદિત પ્રાપ્તિ થાય તેમ છે.

- કારણ કે આ મંત્રાધિરાજ,
- અચિન્ત્ય ચિંતામણિ સમાન
 - કામધેનુ કલ્પતરૂ સમાન
 - અનંત શક્તિશાળી
 - સર્વજ્ઞ, અંતર્યામી
 - આત્મિક શક્તિ ખીલવનાર
 - બહિર્મુખ દોષોને દૂર કરનાર
 - જગતમાં સર્વત્ર ઐશ્વર્ય, માન, સુખ સંપત્તિ મેળવી આપનાર છે.
 - પૌંદ્રગલિક ભાવોના આકર્ષણનો ઘટાડો કરાવનાર છે.

- આંતરિક શક્તિઓને ઊર્ધ્વમુખી બનાવનાર છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયાના પુરુષાર્થરૂપી સમન્વયથી મંત્રાધિરાજ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર સૌને ફળે એવી મહેચ્છા.

તા.ક. હાલમાં શ્રી મંત્રાધિરાજનાં બે ભવ્ય મંદિરો અસ્તિત્વમાં છે (૧) 'જંબુદ્વીપ' તળેટી રોડ, પાલીતાણા અને (૨) ઝુંકાર મંદિર, વડોદરાથી ૧૭-૧૮ કિ.મી. દૂર અમદાવાદ જવાના હાઈવે પર.

નવકાર મહામંત્રની આરાધના - કઈ રીતે અને શા માટે ?

મલૂકચંદ રતિલાલ શાહ

અમેરિકાના સ્વ. પ્રેસિડન્ટ કેનેડીએ પોતાના દેશવાસીઓને ઐતિહાસિક ઉદ્બોધનમાં એક પ્રસંગે એવા ભાવનું કહેલું કે તમે એ રીતે ના વિચારો કે રાષ્ટ્ર તમારા માટે શું કરશે. પ્રગતિ અને સુખશાન્તિ માટે અગત્યની વાત તો એ છે કે તમે રાષ્ટ્ર માટે શું કરવા તૈયાર છો એ મુદ્દાને લક્ષમાં લેવો જોઈએ. એ જ રીતે પ્રશ્ન એ નથી કે નવકારમંત્ર આપણે માટે શું કરી શકે છે (એ તો બધું જ કરી શકે છે) આપણે માટે વધુ અગત્યની વાત તો એ છે કે આપણે નવકારમંત્ર માટે શું કરી શકીએ છીએ, એટલે કે આપણે નવકારમંત્રની આરાધના કઈ રીતે અને શા માટે કરવાના છીએ. એમ કહી જ શકાય કે નવકાર મંત્ર તો કલ્પવૃક્ષ જેવો છે. જે ઈચ્છા કે ભાવના લઈને કલ્પવૃક્ષની છાયામાં જઈએ તો તરત આપણી ઈચ્છા મુજબનું મળી જાય છે. તેમ નવકાર મંત્રનું આરાધન પણ આપણું સર્વે ઈચ્છિત મેળવી આપવા સમર્થ છે. તેમાં જરૂર છે આપણી ભાવના કે ઈચ્છાઓ વિશેની આંતરિક પૂરી સ્પષ્ટતાની અને તે બધું નવકારમંત્રની આરાધના દ્વારા મળી રહે તે માટે જરૂર છે અપેક્ષિત વિધિ અને આચારસંહિતાના અમલની.

દૈનિક જીવનમાં સાધારણ જનસમૂહ ધર્મની આરાધના કે નવકારમંત્રનાં અનુષ્ઠાન આદિ શા માટે કરે છે ? વિવિધ હેતુથી આ બધું થતું જોવા મળે છે : (૧) સંસારમાં હમણાં મને જે ધનસંપત્તિ અનુકૂળ પત્ની, સંતાનો, વગેરે દુન્યવી સુખસામગ્રી મળેલ છે તે ગુમાવાઈ જઈને હું દીનહીન, દુઃખી બની ન જાઉં એ માટે મારી નિત્ય નવકારજાપની આરાધના હોય છે.

(૨) હમણાં મને નાણાંબીડ, ઘરમાં સતત

માંદગી વગેરે કેટલાંક સાંસારિક દુઃખો છે. મંત્રજાપના પ્રભાવે આવાં દુઃખો ટળી જાય માટે હું નવકાર જાપ આદિ ધર્મક્રિયાઓ કરું છું.

(૩) બાપદાદાથી વારસામાં જૈન ધર્મ મળેલો છે એટલે એક રૂઢિ તરીકે કે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા પ્રસંગે સામાયિક, નવકાર જાપ આદિ ધર્મક્રિયાઓ કરી લઉં છું બાકી તેમ કરવાની બીજી કાંઈ આવશ્યકતા લાગતી નથી.

(૪) મૃત્યુ અને મરણોત્તર અવસ્થાના અજ્ઞાત ભય સામે સંરક્ષણ મેળવવા પણ કેટલાક પ્રભુસ્મરણ કે નવકારજાપને દૈનિક જીવનમાં સ્થાન આપે છે.

(૫) વૃદ્ધાવસ્થાની લાચાર સ્થિતિમાં વૃદ્ધોની ઘરમાં વધુ હાજરી યુવાન કુટુંબીઓને ન ગમે તેથી લાચારીથી ધર્મસ્થાનકે જઈને ન છૂટકે ત્યાં સામાયિક, નવકાર જાપ વગેરેમાં બને તેટલો વધુ સમય, તેવી રૂચિ ન હોય તો પણ ગાળવો પડે છે.

(૬) ક્યારેક સુખમાં સાંભરે સોની, દુઃખમાં સાંભરે રામ... તેમ કટોકટીમાં અચાનક નવકારમંત્ર કે પ્રભુનામનો સહારો લેવાનું બની જાય છે જેમકે નદીમાં નાવમાં જઈ રહ્યા હોઈએ અને નાવડી હાલક ડોલક થઈ ડૂબવા લાગે, આકાશમાં આપણે બેઠા હોઈએ ને વિમાન ગોથાં ખાવા લાગે ત્યારે, મરણનો ભય ઊભો થઈ જવાથી, તે પળોમાં આપણાં આનંદપ્રમોદ ચાલી રહ્યાં હોય તે તરત બંધ થઈ જઈને, ભયની કિકિયારીઓ પાડતાં સહુ તરત કેવા ઈષ્ટ સ્મરણમાં લાગી જાય છે અને એ જાપ કે પ્રાર્થનાને પ્રભાવે ભય નિર્મૂળ થઈ જવાનો ચમત્કાર એટલે કે વિમાનનું સલામત ઉતરાણ પણ બની જ જાય છે.

(૭) સંતમુનિ ચત્તારિમંગલના પાઠરૂપે નમસ્કાર મહામંત્ર તેના વિશદ અર્થમાં, આત્મકલ્યાણ

માટે સાંભળાવે છે. મુનિ શ્રી માંગલિકનો પાઠ તો સહુ માટે એકસરખો બોલે છે. પરંતુ આપણને તે સંદર્ભ પ્રત્યેની જુદી જુદી ભાવના મુજબ ફળ પણ અલગ અલગ પ્રકારનું મળે છે. માંગલિક સાંભળવામાં શ્રોતાઓની ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓ હોય છે. 'અ' એટલા માટે સાંભળે છે કે માંગલિક સાંભળીને દુકાન ખોલવી છે. જેથી વેચાણ વધીને નફો વધુ થાય. 'બ' ની આજે કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા છે તો માંગલિક સાંભળીને પરીક્ષા આપવાથી પેપર સારાં જાય માટે તે માંગલિક સાંભળવા આવ્યો છે. 'ક' હમણાં જ લગ્નવિધિ પતાવીને બન્ને નવદંપતી માંગલિક સાંભળવા આવ્યાં છે. કેમકે માંગલિકના પ્રતાપે લગ્નજીવનનું નૂતન પ્રસ્થાન સુખશાન્તિભર્યું નીવડશે એવી તેમની શ્રદ્ધા છે. આ રીતે નવકાર જાપમાં દરેકની પોતપોતાની મનોકામનાઓ હોય છે.

(૮) ઉપરના સાતે પ્રકારમાં સંકલનાથી જોઈએ તો નવકાર જાપ તેના આરાધકની કશુંક મેળવવાની કોઈ ને કોઈ પ્રકારની જે ઐહિક કામનાઓ હોય છે તે બધું-સંક્ષેપમાં કહીએ તો 'અર્થ અને કામ' બન્ને મેળવી આપે છે. આ રીતે મંત્રજાપનું એક કાર્ય માનવીની એષણાઓ, મનોકામનાઓ પૂરી કરવાનું છે. આઠમા પ્રકારમાં નવકારનો આરાધક કોઈ એષણા કે કશુંક મેળવવા કે કોઈ દુન્યવી લાભના હેતુથી તેની ઉપાસના નથી કરતો. પરંતુ તેથી ઊલટું પોતે બધી ઈચ્છાઓ એષણાથી મુક્ત બની જાય તેવી વીતરાગદશાની, મોહવિજયની કક્ષાની પ્રાપ્તિ માટે નવકારજાપની આરાધના કરે છે. અને તેને તે પણ નવકારમંત્રની આરાધનાથી હાંસલ થાય જ છે.

માનવીની પ્રવૃત્તિ પાછળ કોઈ ને કોઈ હેતુ હોય છે. કહ્યું છે કે પ્રયોજન વિના તો મૂર્ખ માણસ પણ કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. પ્રયોજનમનુદ્દિશ્ય મન્દોડપિ ન પ્રવર્તે. પ્રવૃત્તિ પાછળ વિવિધ હેતુ

હોઈ શકે, પરંતુ આખરે તો એમ કહી જ શકાય કે દરેક વ્યક્તિ સુખ, શાન્તિ, આનંદ મેળવવાના આશયથી જ કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે છે. કારણ કે દુઃખ તો કોઈને પણ પ્રિય નથી જ. હમણાં દુઃખનો અનુભવ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ વ્યક્તિ કરતી હોય તો પણ તેના પરિણામે લાંબાગાળાનું કે કાયમનું સુખ મેળવવાની ધારણાથી જ ! દા.ત., વિદ્યાર્થી હમણાં ટી.વી. જોવાનું બંધ કરીને, પિકનિક પ્રવાસ ટાળીને, મિત્રોને મળવાનું બંધ કરીને, રાત્રે ઉજાગરા કરીને, ભોજનમાં કાપ મૂકીને આવાં દુઃખ વેઠીને હમણાં પરીક્ષાની તૈયારી માટે સખત વાંચે છે તે એટલા જ માટે કે ઉચ્ચ ક્લાસથી ડિગ્રી મળી જાય તો સારી સર્વિસ મળવાનું શક્ય બનતાં ભાવિ જિંદગી સુખચેનમાં ગાળી શકાય. સુખ મેળવવા અંગેની માનવીની સમજ બે પ્રકારની છે : (૧) ઘણો મોટો માનવસમૂહ એમ માને છે કે, ધનની પ્રાપ્તિથી, પાંચે ઈન્દ્રિયના વિષયોની સામગ્રી વિપુલ પ્રમાણમાં મેળવીને એશ આરામ અને સુખચેનથી જીવી શકાય. ટૂંકમાં ઐહિક સંપત્તિથી તે સુખી થવા ચાહે છે. એટલે ધર્મના પાયા પર કે અધર્મ કરીને પણ કોઈપણ રીતે 'અર્થકામ' મેળવવા તે ચાહે છે. આવો વર્ગ નવકારમંત્રના જાપનું મહત્વ એટલા માટે આંકે છે કે તેની આરાધનાથી તેમને અર્થ-ધન, કામ-એટલે કે વિવિધ કામનાની પૂર્તિ - જેમ કે અનુકૂળ પત્ની, આજ્ઞાંકિત પુત્રો... વગેરે જીવનમાં પ્રાપ્ત થાય. નવકારજાપનો પુણ્યપ્રભાવ આ બધું મેળવી આપે છે માટે નવકારમંત્ર ઈષ્ટલાભ આપનાર હોઈ તેનું આરાધન અત્યંત મહત્વનું છે એમ તેઓ સ્વીકારે છે. તેમના માટે નવકારમંત્ર તેમની વિવિધ કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનાર હોઈ આદરણીય બને છે.

(૨) તો બીજા પ્રકારના માનવસમૂહના વર્ગને એવી સમજ છે કે આ જગતમાં પંચેન્દ્રિયના વિષયોપભોગની વિપુલ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય, બધા પ્રકારની દુન્યવી અનુકૂળતા મળે તો પણ તેથી સુખી થઈ શકાય તેમ નથી કારણ કે આ તમામ સામગ્રી

ક્ષણભંગુર છે; તેમાં સુખ બુદ્ધિ કરવાથી તેનો વિયોગ થયે - અને વિયોગ અવશ્યમેવ થવાનો જ છે - અવશ્ય દુઃખી દુઃખી થઈ જવાનું બનશે. આ વર્ગ ઈચ્છાઓ કરવી અને તેની પરિપૂર્તિ થાય એ માટે નવકાર મહામંત્રની આરાધના કરવી, તેમાં સુખ નથી માનતો પરંતુ ક્ષણિક ભોગો અને ભોગસામગ્રીની ઈચ્છાઓ ટળી જઈને, એ મનોકામનાઓથી પર રહેલા સચ્ચિદાનંદ આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા રહ્યા કરે - એ જ અવિનાશી સુખ-આનંદનો માર્ગ છે એમ તે માને છે તેથી નવકાર મહામંત્રની તેમની આરાધના, દુન્યવી ભોગ સામગ્રીની લાલસામાંથી મુક્ત થવા, વિવિધ કામનાઓ પાછળ દોડતા મનને સ્થિર કરીને રાગ દ્વેષ, આસક્તિથી મુક્ત કરવા - માટે હોય છે. નવકાર મહામંત્ર આવા ઉપાસકોને આવી શક્તિ-સિદ્ધિ પણ મેળવી આપે છે. એટલે કે જીવનમાં ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ - એમાં 'મોક્ષ' જ જેને જોઈએ છે તેવા આ બીજા વર્ગનાને મંત્રજાપ મોક્ષ પણ મેળવી આપે છે અને મોક્ષનું અંતિમ ધ્યેય હોય અને કદાચ ન પણ હોય પરંતુ હમણાં તો અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિનું જેમનું ધ્યેય રહ્યું છે તેવા માનવસમૂહના ઉપરના નિર્દેશ કરેલા પ્રથમ વર્ગને, નવકારમંત્ર, અર્થ અને કામ પણ મેળવી જ આપે છે. આમ નવકારમંત્ર કોઈ પણ વિચારની કોઈપણ કામનાવાળી દરેક વ્યક્તિને ઈચ્છિત ફળ આપનાર હોઈ, તેની આરાધનાનું અપ્રતિમ મહત્ત્વ છે અને સદૈવ રહેશે. અહીં એ પ્રશ્ન થાય કે નવકાર મહામંત્ર માનવીની મનોકામનાઓને પૂર્ણ કરે છે તો બધી કામનાઓથી મુક્ત થઈ, વીતરાગપદમાં કે પોતાના સચ્ચિદાનંદ આનંદધનસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા અને તેમાં જ મસ્તીથી જીવવાના ધ્યેયવાળા, જિજ્ઞાસુ અધ્યાત્મ સાધકને તેવી સિદ્ધિ પણ મેળવી આપી શકે છે. આ બધું કઈ રીતે શક્ય બને છે? આ સમજવા

નવકારમહામંત્રનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

આપણું જે સ્વરૂપ છે તે જ નવકારમંત્રનું છે. વાસ્તવમાં આપણે પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ, સિદ્ધ ભગવાન છીએ, પરંતુ હમણાં તેની વિસ્મૃતિ છે એટલે તેવું પ્રગટ ભાન નથી. કહ્યું છે કે 'સર્વ કોઈ ભાન ભૂલેલા (સિદ્ધ) ભગવાન જ છે, આમ આપણે ભગવાન જ છીએ; અલબત્ત ભાન ભૂલેલા ! પરમાત્મા કે ભગવાન એટલે સર્વજ્ઞાન, અનંત શક્તિ, અનંત આનંદ જેમાં રહ્યા છે તેવું અનાદિ, શાશ્વત તત્ત્વ - પોતે. આવું આપણું પરમાત્મસ્વરૂપ આંતરબાહ્ય હાજરાહજૂર છે, પરંતુ રાગદ્વેષ જનિત અજ્ઞાન રૂપી આવરણ કે પડદાને લીધે આપણને તે દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. આ રીતે આપણા 'સિદ્ધ' સ્વરૂપનું ભાન કરવા, સ્પર્શ કરવા, 'નમો સિદ્ધાણં' રૂપે નવકારમાં તેનું સ્મરણ કરાવ્યું છે. સાથે તેમને પ્રણામ કર્યા છે. જેમ મોટા માણસ કે રાજવીની વિયનભક્તિ કરીને કોઈ કાંઈ યાચના કરે તો તેને ઈચ્છિત મળી જાય છે તેમ અનંત રિદ્ધિ સિદ્ધિ શક્તિતત્ત્વવાળા નવકારમંત્ર પરમાત્મા-સન્મુખ થઈને, શ્રદ્ધા ભક્તિ વિનયથી આરાધક પોતાની મનોકામના વ્યક્ત કરે તો, એવું પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે કે જેના ફળસ્વરૂપે તેની ભૌતિક કામનાઓ પરિપૂર્ણ બને એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે નવકારતત્ત્વ અનંતશક્તિ ઐશ્વર્યથી ભરેલું છે. જેની સન્મુખ થવાથી, એ તત્ત્વની સ્વાભાવિક શક્તિથી આરાધકમાં પોતાના ભાવભક્તિથી ઊભી થતી એક પ્રકારની શક્તિ-ઊર્જા લાયકાતથી, આરાધકની મનોકામના પૂર્ણ થવાનું કાર્ય બની આવે છે.

હિંદુ વગેરે જેને તર ધર્મસંપ્રદાયોમાં પરમાત્માનું જે ઉચ્ચતમ સ્થાન છે અને તેની જે શક્તિ છે તેવું જ સ્થાન અને શક્તિ નવકાર મહામંત્રમાં છે. ત્યાં પરમાત્માનું સ્મરણ કે નમસ્કાર છે તો જૈનમાં નવકારમંત્રમાં સિદ્ધ ભગવાનનું સ્મરણ અને નમસ્કાર છે. જૈનેતરો પરમાત્માને આ સૃષ્ટિનો

રચનારો પણ માને છે. જૈનો તેમ નથી માનતા એટલો જ ફેર છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ-ભક્તિ કરનારાની મનોકામનાઓ પરમાત્મા પૂર્ણ કરે છે. અથવા જો તે પરમાત્માદર્શનનો ઉપાસક હોય તો ખુદ પરમાત્મા તેને મળે છે. અને એ રીતે તે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્માની આવી શક્તિ કે કૃપાની વાત હિંદુધર્મમાં ભગવદ્ગીતામાં નીચેના શ્લોકમાં રજૂ થઈ છે.

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।

तेनां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

૯-૨૨

येऽप्यन्यदेवकता भक्ता यजन्ते श्रद्धयाङ्घ्रिताः ।

तेऽपि मामेव कौन्तये यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥

૯-૨૩

પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તરીકે અર્જુનને ઉદ્દેશીને કહે છે કે “જેઓ અનન્યભાવે મારું ચિંતન કરતાં મને નિષ્કામ ભાવથી (એટલે કે કોઈ પણ ભૌતિક કામનાઓ સિવાય કેવળ મને જ પામવાની ઈચ્છાથી) ઉપાસે છે તે નિત્ય જોડાયેલાના (એટલે કે મને પામેલાના) યોગ (અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ) તથા ક્ષેમ (પ્રાપ્તની રક્ષા) નો ભાર હું ઉઠાવું છું.

આ શ્લોકનો સાદો અર્થ એમ કરી શકાય કે ભગવાન અહીં કહે છે કે જે મને જ પામવાના હેતુથી મારી ભક્તિ કરે છે તે મારું દર્શન પામીને મારામાં રહે છે. સાથે સાથે તેની સંસાર-વ્યવહાર અંગેની તમામ જવાબદારી કે જરૂરિયાતો હું પાર પાડું છું. જ્યારે બીજા ૯-૨૩ શ્લોકમાં કહે છે કે હે અર્જુન, જે ભક્તો શ્રદ્ધાપૂર્વક બીજા દેવતાઓને પૂજે છે તેઓ પણ અવિધિપૂર્વક મને જ ભજે છે. આનો સરળ અર્થ એ છે કે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક દુન્યવી પદાર્થોને લગતી મનોકામનાઓની પૂર્તિ માટે કોઈ દેવદેવીને કે મને ભજે છે તે અજ્ઞાનપણે પણ મને જ ભજતો હોવાથી (કેમકે સર્વ દેવોમાં પણ હું જ

છું) તેની મનોકામનાઓ પણ પરિપૂર્ણ કરું છું. અહીં ભગવાન દુન્યવી કામનાઓ પરિપૂર્ણ કરવાની વાત કરે છે. પરંતુ આવા આરાધકને ભગવાનનું દર્શન થઈ શકતું નથી કેમકે આરાધક અન્ય કામનાઓમાં વ્યસ્ત છે. જ્યારે ૯-૨૨માંનો આરાધક ભગવાનને જ ઝંખે છે તો ભગવાન તો તેને મળે જ છે; સાથે સાથે દુન્યવી જરૂરિયાતો (યોગક્ષેમ) પણ સંતોષાય છે. એમ લાભ જ લાભ છે. તેથી તો નિષ્કામભાવે નવકારમંત્રની આરાધના કરવામાં આવે તો તેના સુફળરૂપે, સિદ્ધ પરમાત્માનું પદ-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે અને દુન્યવી જરૂરિયાતો (યોગક્ષેમ) પણ પાર પડે જ છે એવું નવકારમહામંત્ર-જાપનું સામર્થ્ય છે. એથી તો વિવેકી સાધકોને શીખ આપવામાં આવે છે કે પરમાત્માની ભક્તિ કે નવકારમહામંત્રનું અનુષ્ઠાન કેવળ પરમાત્માપદની પ્રાપ્તિ માટે કરવાનું છે. પ્રભુ મળતાં દુન્યવી પદાર્થો તો અનાયાસે આવી મળે છે પણ શ્રદ્ધામાં ખામી આવવાથી જીવ ભૂલ ખાઈ જાય છે અને પ્રભુભક્તિમાં મસ્ત થવાને બદલે, દુન્યવી ચીજોના રાગદ્વેષમાં, તે મેળવવાની ચિંતામાં પડી જાય છે, તેથી પરમાત્માનું મિલન તો દૂર જ રહે છે અને દુન્યવી કામનાઓ પણ કેટલીક વાર પરિપૂર્ણ થતી નથી.

એક જાગીરદાર અજોડ કહી શકાય તેવી મૂલ્યવાન, જાતવંતી ઘોડી પર સવારી કરીને મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. રસ્તામાં એક ચારણ બારોટ તેમની સાથે થઈ જાય છે. જાગીરદારની ઘોડી જોઈને તેની દાનત બગડે છે; પોતાને માટે તેની માગણી કરે છે. રાજપૂત વિચાર કરે છે કે આ બારોટની જાત; જો હું ના પાડીને તેને ઘોડી નહીં આપું તો તે જ્યાં જ્યાં ગામચોરે કે દરબારમાં જશે ત્યાં ત્યાં મારી ફજેતીનાં ગીતો ગાશે. આમ વિચારીને તેણે ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તે ચારણને કહે છે કે : ‘મારી ઘોડીની સાથે તું નવકારમંત્રનો જાપ જપતો ચાલ. મુકામે પહોંચતાં સુધી આમ જપ કરતો ચાલીશ અને વચમાં બીજું કંઈ જ નહિ બોલે તો હું મુકામે જઈને ઘોડી તને આપી

દઈશ. બોલ, કબૂલ છે શરત ? ચારણ કહે છે :
'એમાં શી મોટી વાત છે ? કબૂલ છે આપની શરત.'

'નમો અરિહંતાણં' એમ નવકારમંત્રનો જાપ કરતો ચારણ ઘોડીની સાથે પંથ કાપતો ચાલી રહ્યો છે. કેટલોક માર્ગ ચાલી ગયા બાદ, ચારણના ધ્યાનમાં આવ્યું કે ઘોડી પરનું જીન (બેઠકનો સામાન) કેટલું સુંદર અને આકર્ષક છે ! મેં ઘોડી તો માગી લીધી પરંતુ આ જીન માંગવાનું તો ભૂલી જ ગયો. માગી ન લઉં તો તેનો સવાર એ મને ન પણ આપે. એમ વધતી ઈચ્છામાં-લોભપ્રેરિત અધીરાઈમાં તે માર્ગમાં જ બોલી બેઠો કે, "હજુર ! આ ઘોડીની સાથે મને જીન પણ આપશોને ?" બસ, ખલાસ. જાગીરદારે તરત જ કહ્યું, "અરે બારોટજી, તમે મારી શરતનો ભંગ કર્યો. નવકાર જાપ છોડીને 'જીન'ની વાત કરી બેઠા. એટલે હવે ઘોડી પણ નહિ મળે !"

જીવનમાં પણ આમ બનતું રહે છે. ઘોડીના (સિદ્ધપદના પ્રભુના) ઉમેદવાર એવા આપણને તે મળવાનું સંતો કે શાસ્ત્રો દ્વારા વચન મળ્યું હોય છે. પરંતુ સાથે સાથે આસક્તિવશ બનીને કોઈ અશુભપણે આપણને 'જીન' (દુન્યવી વસ્તુઓ-માયા) તરફ જોતાં થઈને, તેની આસક્તિમાં ડૂબીને, નવકાર સ્મરણ છોડીને (પ્રભુને વિસ્મરીને) 'જીન' ને પણ માગી બેસીએ છીએ; તેની પાછળ આપણું ચિત્ત દોડી જાય છે પરિમાણે 'જીન (સંસારી સુખ)તો હાથમાં નથી આવતું, પરંતુ ઘોડી (સિદ્ધ પદ, પરમાત્મા) પણ હાથથી જાય છે ! અફસોસ ! અસંવાર (પ્રભુ) દયા કરીને એકલું જીન કદાચ આપી દે તો પણ ઘોડી (પ્રભુ) વિના તેની શી કિંમત ! બારોટે નકામી ચિંતા કરી. મુકામે પહોંચતાં જાગીરદારે ઘોડી સાથે તેને જીન પણ આપ્યું જ હોત કેમકે ઘોડી આપે તે વ્યક્તિ (પ્રભુ, નવકારજાપ કે વિશ્વનિયમ) શું જીન

(દુન્યવી જરૂરિયાતો) આપવામાં કસર કરે ? એવો લોભ કરે ?

અર્જુન આવી કસોટીમાંથી સફળતાથી પાર ઊતર્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધના પ્રસંગે શ્રી કૃષ્ણે (પરમાત્માએ) અર્જુનને શરતી વાત કહેલી કે યુદ્ધમાં નિ:શસ્ત્ર એવો હું તારી પડખે રહું અથવા મારી તમામ સેના, ધનસંપત્તિ વગેરે (દુન્યવી માયા) તને મળી શકે; બેમાંથી એક માગી લે. અર્જુને તરત જ નિર્ણય આપ્યો કે મારે તો શ્રીકૃષ્ણ જ (પરમાત્મા) જ જોઈએ; એમના વિના બીજું મેળવવામાં મને રસ જ નથી. આથી દુર્યોધનને સૈન્ય, ધન-વગેરે મળ્યું. આપણે જાણીએ છીએ કે યુદ્ધમાં વિજય તો અર્જુનને જ મળ્યો, દુર્યોધન સર્વનાશને વર્યો.

જેમ અર્જુને પ્રભુની પસંદગી કરી તો પ્રભુની સાથે તેને રાજ્ય અને દુન્યવી સમૃદ્ધિ પણ મળી તે જ રીતે નવકારમંત્રની ઉપાસના દુન્યવી કામનાઓની પૂર્તિ માટે નહિ, પરંતુ માત્ર પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે - સિદ્ધપદની સિદ્ધિ માટે કરવામાં આવે તો તે નવકારમંત્રના પ્રભાવે, આરાધક, જીવમાંથી શિવ, જીવાત્મામાંથી પરમાત્મા બની જ શકે છે. સાથે સાથે દુન્યવી તમામ ચીજો અરે, ત્રણે લોકનાં સામ્રાજ્યનો તે જાણે સમ્રાટ બની જાય છે !

પણ નવકારમંત્રના અનુષ્ઠાનથી આવી સિદ્ધિ કઈ રીતે મળે છે ? નવકાર જાપમાંથી સ્ફૂટ થતી શક્તિ કે અનંત જ્ઞાન કે અનંત આનંદની ઉપલબ્ધિનું અધિષ્ઠાન રહસ્ય શું છે. તે હવે તપાસીએ :

જીવ જ્યારે દુન્યવી ક્ષણિક ભોગોની આસક્તિથી વિરામ પામી પોતાના પરમાત્મતત્ત્વને પામવા સાધના શરૂ કરે છે ત્યારે તેમાં સહુથી મોટું વિરાધક તત્ત્વ પોતાનું અજ્ઞાન અને એ અજ્ઞાનજડિત અહંકાર હોય છે. ધીરો ભગત કહે છે કે 'તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કોઈ દેખે નહીં.' એટલે કે પરમાત્મારૂપી મેરુ જેવડો ઊંચો ડુંગર એક માત્ર 'તરણા' જેવા તુચ્છ અહંથી - અહંકારથી - ઢંકાઈ

ગયેલ છે અને તેથી ડુંગરને - પરમાત્માને - કોઈ જોઈ શકતું નથી. આમ સિદ્ધ પરમાત્માના દર્શનમાં જીવને 'અહંભાવ' રૂપી મોટો અંતરાય છે.

સંતકબીર પણ આ જ અંતરાયનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે

“જબ મેં થા તબ ગુરુ નહીં, જબ ગુરુ હેં મેં નાહિં,
પ્રેમગલી અતિ સાંકરી, તાં મેં દો ન સમાહિ ।”

જ્યાં સુધી મારામાં 'હું' પણ હતું ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન આપનાર ગુરુ મળ્યા નહિ. જેમ આગ અને પાણી એકસાથે ન રહી શકે; બંને પરસ્પરનાં વિરોધી છે તેમ 'હું' પણ અને ગુરુ વિરોધી છે તેથી ગુરુ પાસે જ હોવા છતાં અહંકારીને મળી શકતા નથી. કાં તો આગ રહે કાં તો જળ રહે, તેમ અહંકાર હોય ત્યાં ગુરુ ન આવી શકે, ન રહી શકે. ગુરુ આવી જાય તો અહંકારને જવું પડે. કબીર કહે છે કે આ સમર્પણની ગલી એટલી સાંકડી છે કે, આ પગદંડી એટલી સાંકડી છે કે તેમાં એકીસાથે બે જણ ચાલી શકે તેમ નથી જ. 'હું' અને 'ગુરુ' સાથે ચાલી જ ન શકે. કાં તો ગુરુને છોડવા પડશે; કાં તો 'અહં' ને, એ સિવાય આત્મજ્ઞાનનો-સિદ્ધદેશાની પ્રાપ્તિનો - બીજો ઉપાય જ નથી.

ઉપરની વાતથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પરમાત્મદર્શનની ઉપાસનામાં જીવનો અહં હું જ્ઞાની છું, હું કાંઈક છું એવો અહંભાવ કે ગર્વભાવ મુખ્ય અંતરાય છે. હવે આવો જીવ નવકારમંત્રની આરાધના શરૂ કરતી વખતે પ્રથમ ચરણમાં જ બોલે છે કે 'નમો અરિહંતાણં' 'હું અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.' આટલું બોલવામાં તો જીવનો અહં તૂટવાની કેટલી મોટી પ્રક્રિયા થાય છે ! પોતે કાંઈક છે એવો 'અહં' ભૂલે તો જ તે જીવ અન્ય કોઈકને નમસ્કાર કરી શકે. નમસ્કારમાં સામેની વ્યક્તિ પોતાના કરતાં મહાન છે તેનો સ્વીકાર છે. જેમને નમસ્કાર કરાય છે તેમના પ્રત્યે આદર વ્યક્ત

થાય છે. અરિહંતપ્રભુ પ્રત્યે આદર વ્યક્ત થાય છે. અરિહંતપ્રભુ એટલે તેમના ગુણો - રાગ-દ્વેષ-રહિત દેશા, તેમનાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર્ય, તેમની પ્રભુતા - વગેરે ગુણરાશિ પ્રત્યે જીવનો આદર વ્યક્ત થાય છે. તેની વિરુદ્ધના અવગુણો જેવા કે વિષયક્રમાયોમાં, અહંભાવ કે અજ્ઞાનમાં જીવને હવે કાંઈ રસ નથી તેમ સંકલ્પ વ્યક્ત થાય છે. અરિહંત કર્મશત્રુને હણનાર, જન્મજરામરણ પર વિજય મેળવનાર, શત્રુભાવને જીતનારા, પૂજવા યોગ્ય, શરણદાતા, દેહધારી પરમાત્મા છે. આવા અરિહંતને નમસ્કાર કરવા તેનો અર્થ એ કે આ જીવને એવું અરિહંતપદ જોઈએ છે, એવું પદ આ જીવને ગમતું કરવું છે - એવો ભાવ તેના નમસ્કારમાં નીતરે છે. જીવ જ્યાં 'નમો' કહેતાં અરિહંતને નમસ્કાર કરે છે તે નમસ્કારના ભાવમાં જ ઘણું બધું સૂચિત થઈ જાય છે. તે નમો - બોલવાની ક્ષણે જીવમાં સમર્પણ ભાવ ઉભરાય છે. અરિહંત પ્રત્યે પૂર્ણ શ્રદ્ધા, આદર અને બહુમાન વ્યક્ત થાય છે. નમો કહેતાં જીવ જાણે કે કબૂલે છે કે પ્રભુ, હું પાપી છું, છતાં તમારા શરણે આવ્યો હોવાથી અને એ રીતે તમારો વારસદાર બનવાથી હવે મને ભય કે ચિંતા શેની - એમ તેનામાં હિંમત, નિર્ભયતા સ્ફુટ થાય છે અને તેના સુફળ રૂપે નમો કહેતા અરિહંતપ્રભુને પ્રાપ્ત અનંતશક્તિ, આનંદ આનંદ એશ્વર્યની કાંઈક ઝલક તેને પણ મળી જાય છે. આમ અરિહંતનું શરણ નવકારજાપની એ શરૂઆત, જીવના અંતરંગમાં ભારે કાન્તિ સર્જને જીવને વામનમાંથી વિરાટ બનવાના રાજમાર્ગે કૂચ કરવાની શરૂઆત થઈ જાય છે, મોક્ષનગરી પહોંચવાના રાજમાર્ગ પર તેનો વેગીલો પ્રવાસ જાણે શરૂ થઈ જાય છે.

જીવાત્મા કહીએ કે પરમાત્મા તેનાં પાંચ સ્વરૂપ છે : અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ - જીવાત્મા વિકાસ કક્ષાએ, પ્રથમ સાધુ બને છે

પછી ઉપાધ્યાય, આચાર્ય, અરિહંત, સિદ્ધ - એમ તેનો વિકાસક્રમ હોય છે. સિદ્ધપદની વાત અરિહંત ભગવાનથી આપણને જ્ઞાત થાય છે તેથી નવકારમહામંત્રમાં તેમને પ્રથમ સ્થાને મૂકેલ છે. આમ અજ્ઞાન અને અહંથી ભવભ્રમણ કરતો જીવ મહામંત્રના આરાધનથી ક્રમશઃ સાધુપણાને પ્રાપ્ત કરી પોતાના કર્મદળનો નાશ કરતો થકી, જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય દશાનો વિકાસ કરી, નવકારમંત્રરૂપી નાવને સહારે, ભવસમુદ્રને પાર કરી, જન્મમરણથી પર એવા શાશ્વત સિદ્ધ-પરમાત્મ પદને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશ્વના દરેક કર્મમાં કોઈ ને કોઈ મંત્રવિશેષ અને તેની મહત્તા હોય છે. હિંદુ ધર્મમાં જેમ ગાયત્રી મંત્ર છે તેમ જૈનધર્મમાં નવકારમંત્રનું માહાત્મ્ય છે. નવકારમંત્રની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમાં સમગ્રપણે ગુણોનું મહત્ત્વ અને તે પ્રત્યે આદર વ્યક્ત થયેલ છે; કોઈ વ્યક્તિવિશેષનો તેમાં ઉલ્લેખ નહિ હોવાથી આ મંત્ર માત્ર જૈનોનો જ નહિ પણ જૈનેતરોનો, સમગ્ર વિશ્વનો પોતીકો બની શકે તેવો છે. વળી આ મંત્રની કલ્યાણભાવના પણ 'સર્વે ભવન્તુ સુખિનાં' જેવી વિશ્વવ્યાપક છે એ તેની બીજી વિશેષતા છે. આ મંત્રની ત્રીજી વિશેષતા એ છે કે સર્વ મંગળ પદાર્થોમાં પણ શ્રેષ્ઠ મંગળરૂપ આ મહામંત્ર તેના શરણે જનારને સર્વપાપોથી મુક્ત કરવાનું અને અજ્ઞાનાંધકાર દૂર કરી સત્યમાં પરમતત્ત્વમાં - પ્રતિષ્ઠિત કરવાનું વચન આપે છે. આ મંત્રની ચોથી વિશિષ્ટતા એ છે કે તેનો રચનાકાળ અત્યંત પ્રાચીન છે અથવા તો નમસ્કાર મહામંત્રની રચના ખરેખર ક્યારે થયેલી તે જાણી શકાયું નથી. કવિ કહે છે કે -
“આગે ચોવીસી હુઈ અનંતી - હોશે વાર અનંત,
નવકારતણી કોઈ આદિ ન જાણે એમ ભાખે
અરિહંત.”

જૈનધર્મમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી

એમ કાળચક્રના બે વિભાગ નિયત કરેલા છે. તેમાં અવસર્પિણી એટલે કે પડતા કાળ દરમિયાન જૈન ધર્મને હાનિ થાય ત્યારે શાસનપ્રેમીઓની શ્રદ્ધા ડગી ન જાય અને જૈનદર્શનમાં વિશ્વાસ ટકી રહે તે માટે કોઈપણ સમયે અવશ્ય મુક્તિફળ આપી શકે તેવા મહાશક્તિવાન મંત્ર રચવાની કેવળી ભગવાન કે ગણધરને જરૂર લાગી હોય અને તેવી વિચારણામાંથી નમસ્કાર મહામંત્રની રચના કરવામાં આવી હોય - એવી પણ એક માન્યતા છે.

વિજ્ઞાન એમ કહે છે કે જેમ આકર્ષણશીલ વિદ્યુતના સમાગમથી તણખા ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જુદા જુદા સ્વભાવવાળા અક્ષરોની યથાયોગ્ય ગુંથણી કે સંકલના કરવાથી કોઈ અપૂર્વ શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. મહાપુરુષોના સામાન્ય શબ્દોમાં પણ અદ્ભુત સામર્થ્ય રહેલું હોય છે. તો પછી તેવા મહામાનવોએ ઉદ્દેશપૂર્વક અને વિશિષ્ટ વર્ણોની સંકલનાથી યોજેલાં પદોના શક્તિશાળી સામર્થ્યની ગજબ શક્તિની તો વાત જ શી કરવી? નવકારમંત્ર આવા મહામાનવોથી ખાસ હેતુપૂર્વક રચાયેલો છે. વળી એક માન્યતા પ્રમાણે આ મંત્રની રચના જૈનશાસનના સારભૂત ચૌદપૂર્વમાંથી થઈ છે. તેનાં નવપદોમાં અનુક્રમે અણિમા વગેરે આઠ સિદ્ધિઓ સમાયેલી હોવાનું વ્યાકરણના આધારે ઠરાવવામાં આવેલ છે. આ રીતે નમસ્કાર મહામંત્રનો આરાધક, મંત્રનો ભાવ યથાર્થ રીતે જાણતો ન હોય પરંતુ વિધિપૂર્વક તેનું શાબ્દિક અનુષ્ઠાન કે આરાધના કરે તો પણ ઉપર નિર્દેશ કર્યા મુજબ આ મંત્રના હેતુપૂર્વક ગોઠવાયેલા શબ્દોમાં પણ કોઈ એવું જબરું સામર્થ્ય છે કે એ શબ્દ ધ્વનિથી પણ આરાધકના મનોભાવો અને આજુબાજુના વાતાવરણમાં ચમત્કારિક લાભદાયી અસરો અને પરિવર્તન સધાય છે એ આ નવકાર મંત્રની પાંચમી વિશેષતા છે.

નવકારમહામંત્રની છઠી વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ બાદ જૈનસંપ્રદાયમાં અનેક

પેટા સંપ્રદાય અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. તેમાં જે તે બાબતો અંગે પરસ્પર મતભેદો જોવા મળે છે. છતાં નવકાર મહામંત્ર તો દરેક પેટા સંપ્રદાયોને અક્ષરશઃ માન્ય રહ્યો છે તેમાં કોઈને મતભેદ નથી. આત્માના રાગદ્વેષાદિ શત્રુને હણનાર એવા અરિહંતને નમસ્કાર કરીને, જગતમાં થઈ ગયેલા સિદ્ધોને નમસ્કાર કર્યા છે. અરિહંત પ્રભુની ગેરહાજરીમાં આચાર્ય ભગવાનને નમસ્કાર કરી, જ્ઞાન-માર્ગ દર્શાવનાર ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર કરવાની સાથે, નવકારમંત્રમાં જગતના સર્વ સાધુ સંતોને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. આમ નમસ્કાર મહામંત્ર, વિશ્વમંત્ર બની શકે એવું, સર્વમંત્રોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી શકાય એવું તેનું બંધારણ છે એ તેની સાતમી વિશેષતા છે.

નવકારમંત્રના આરાધનથી લાભાન્વિત થયેલાં આરાધકોનાં અનેક વૃત્તાંત ભૂતકાળમાંથી મળી આવે છે. વર્તમાનમાં પણ અનેક સુશ્રાવકો અને મોટી આપત્તિમાં તેનું શરણ લેનાર કોઈ પણ આરાધકને તેનાથી ચમત્કારિક લાભ થયાનાં સત્ય કથાનકો મેગેઝિનોમાં છપાતાં કે પુસ્તકોમાં વાંચવા મળે છે. અન્ય મંત્રોની અપેક્ષાએ નવકારનાં ચમત્કારિક પરિણામોની આવી ઘટનાઓ બહુ મોટી સંખ્યામાં છે એ આ મહામંત્રની આઠમી વિશેષતા છે.

આવી સફળતા માટે જરૂર છે પોતાનું અભિમાન ઓગાળીને, એકાગ્રતાથી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમજ આર્તહૃદયે આ મહામંત્રનું આરાધન કરવું. શરણભાવથી પ્રાર્થના કરવી. ઈસુ કહે છે બારણાં ખખડાવો (આર્તહૃદયે પ્રાર્થો) અને દ્વાર ખૂલી જશે (સિદ્ધપદ તરફનો માર્ગ ખુલ્લો થતો દેખાશે; એ તરફ ગતિ થશે.)

બાળક જેવા સરળ હૃદયવાળાને નવકારની આરાધનાથી પ્રગતિનાં દ્વાર ખોલી નાખવાનું બહુ સરળ છે. તેની સાથે સાથે જીવોની અહંગ્રંથિ

જોઈને શાસ્ત્રકાર એમ પણ કહે છે :

વિજ્ઞઙ્ઙ રાહા વિ ફુઙ્ઙ

ઉમ્મૂલિજ્ઞઙ ગિરી વિ મૂલાઓ ।

ગમ્મૂઙ્ઙ ગયણયલેણં

દુલ્લ્લો ય ઇમો નમુક્કારો

એટલે કે રાધા પૂતળીને સ્પષ્ટપણે વિંધવી એ દુષ્કર નથી. ગિરિનું મૂળથી ઉન્મૂલન કરવું એ પણ કઠિન નથી. ગગનતલમાં ગમન કરવું એ પણ અશક્ય નથી. પણ એક નવકારમંત્રને સાચી રીતે પામવો અતિ દુર્લભ છે.

નવકારમંત્રનું આરાધન પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે જીવ મુંઝાયેલો હોય છે. તેની મુંઝવણ અને પશ્ચાત્તાપને વર્ણવતાં તે બોલી ઉઠે છે કે -

અનંતકાળથી આથડયો વિના ભાન ભગવાન સેવ્યા નહિં ગુરુ સંતને મૂક્યું નહિ અભિમાન.

એ જ જીવ નવકારની આરાધનાને અર્હતનો માર્ગ જાણી સર્વકામનાઓની સમાપ્તિનો મંત્ર માની, દુઃખમુક્તિના સામાર્થ્યવાળો સમજી તેનું એવી રીતે આરાધન કરે છે જેથી પોતાની વૃત્તિઓનું ઊર્ધ્વાકરણ અને બુદ્ધિનું ઊર્ધ્વારોહણ થાય તેમજ ઈન્દ્રિયવિજય, તિતિક્ષા અને ચિત્તની એકાગ્રતા સાધીને તેના ફળસ્વરૂપ પોતાની સંકલ્પશક્તિને મહામંત્રના એકાગ્રધ્યાનના અભ્યાસથી એવી ખિલવે છે કે થોડા જ વખતમાં તે નવકારની આરાધનામાંથી પ્રગટતા જ્ઞાન અને આનંદની મસ્તીમાં બોલી ઊઠે છે-

જણ સાસણસ્સ સારો, ચઉદસ પુવ્વાણ જો સમુદ્ધારો ।
જસ્સ મણે, નવકારો સંસારો તસ્સ કિં કુણાઈ ॥

એટલે કે જિનશાસનનો સાર અને ચૌદ પૂર્વનો સમ્યગ્ ઉદ્ધાર એવો નમસ્કાર મહામંત્ર જેના મનમાં રમે છે તેને સંસાર શું કરી શકવાનો ?

અંતમાં નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધનાથી સંસાર પ્રત્યે અભય સિદ્ધ કરી, સર્વને શાશ્વત સુખ અને મહામંત્રની પ્રાપ્તિ હો - એ જ અભ્યર્થના !

મગ્ગો અવિપ્પનાસો, આયારો વિળયયા સહાયત્તં ।
પંચવિહિનમોક્કારં, કરમિ ણ્ણહિં હેઝ્ઠિં ॥૧॥

(આવશ્યક નિર્ચુક્તિ, ગાથા ૨૮૪૪)

અર્થ :- માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાય એ પાંચ હેતુઓ વડે હું પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર કરું છું. (૧)

નિર્ચુક્તિંકાર શ્રુતકેવળીભગવંત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી આવશ્યક નિર્ચુક્તિની ઉપરોક્ત ગાથામાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિભગવંતોને પાંચ કારણો વડે નમસ્કાર કરવાનું ફરમાવે છે. તેમાં પ્રથમપરમેષ્ઠિને નમસ્કારનું કારણ 'માર્ગ' છે. એ વિષયમાં ટીકાકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે પાંચ પરમેષ્ઠિઓમાં પ્રથમ પરમેષ્ઠિ શ્રી અરિહંતભગવંતો સૌથી પ્રથમ નમસ્કારને લાયક છે, તેમાં કારણ 'મોક્ષમાર્ગ' છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન આદિ મોક્ષમાર્ગ તેઓએ બતાવેલો છે અને તે માર્ગે ચાલવાથી ભવ્ય જીવોને મુક્તિ મળે છે. એ રીતે ભવ્ય જીવોને મુક્તિની સાધનામાં સાક્ષાત્ હેતુ મોક્ષમાર્ગ જ છે અને તે માર્ગને સૌ પ્રથમ દર્શાવનારા અરિહંતભગવંતો છે તેથી અરિહંતભગવંતો પણ પરંપરાએ મોક્ષના હેતુ હોવાથી પૂજ્ય છે.

પરંપરાએ મોક્ષમાર્ગના ઉપકારી તરીકે જેમ અરિહંતભગવંતો છે તેમ વચ્ચ, આહાર, શય્યા, આસન આદિ પણ સાધકોને માટે મોક્ષમાર્ગનાં સાધનભૂત છે તેથી તે સાધનો પણ પૂજને પાત્ર કેમ નહિ? અને તેને આપનાર ગૃહસ્થો પણ ઉપકારી કે પૂજ્ય કેમ નહિ?

ભાષ્યકારભગવંત શ્રી જિનભદ્રગણિકમાશ્રમણ અને ટીકાકાર મહર્ષિ મલ્લધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર

આપતાં શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં મૂળ ગાથા ૨૮૪૮ તથા તેની ટીકામાં ફરમાવે છે કે -

જં પચ્ચાસન્નતરં, કારણમેગતિયં ચ નાણાં । મગ્ગો તદ્દાયારો, સયં ચ મગ્ગો ત્તિ તે પુજ્જા ॥૧॥

અર્થ : પરંપરાએ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગ કેવળ વસ્ત્રાદિ કે તેને આપનાર ગૃહસ્થાદિ જ ઉપકારી છે એમ નહિ, એક યા બીજા પ્રકારે ત્રણે જગત ઉપકારી છે. પરંતુ તે બધાં દૂરદૂરનાં કારણ છે. એટલું જ નહિ પણ તે અનેકાંતિક એટલે કારણ બને કે ન પણ બને એવાં છે. સૌથી નજીકનું અને અવશ્ય ફળ આપનારું કારણ તો રત્નત્રય જ છે. તેને આપનારા અરિહંતો છે તેથી તે માર્ગ અને તેને આપનારા અરિહંતભગવંતો ખરેખરા ઉપકારી અને પૂજ્ય છે. વસ્ત્રાદિ સાધનો અને ગૃહસ્થાદિ તો અરિહંતભગવંતોથી પ્રાપ્ત થયેલાં જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયને સંભવિત ઉપકાર કરનારા છે, તેથી પૂજ્યત્વની કક્ષામાં આવતાં નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ એથી પૂજ્ય વસ્તુઓની ઈયત્તા (મર્યાદા) ન રહેવાથી અનવસ્થા દોષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ઉપરાંત વિશેષ કારણ તો તે છે કે અરિહંતભગવંતો કેવળ માર્ગ દર્શાવનાર જ નહિ, સ્વયં માર્ગરૂપ પણ છે. અરિહંતોના દર્શનમાત્રથી પણ ભવ્યજંતુઓને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઉપદેશથી જેમ અરિહંતો મોક્ષમાર્ગને આપનારા થાય છે, તેમ ઉપદેશ સિવાય તેમનાં દર્શન, પૂજન, સ્તવન અને ધ્યાનાદિથી પણ મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનારા થાય છે, એ અરિહંત ભગવંતોની વિશેષતા છે. કહ્યું છે કે-

નામાકૃતિદ્રવ્યભાવૈઃ, પુનતસ્ત્રિજગજ્જનમ્ । ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નર્હતઃ સમુપાસ્મહે ॥૧॥

અર્થ : નામ વડે, આકૃતિ વડે, દ્રવ્ય વડે અને

ભાવ વડે ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનારા સર્વક્ષેત્રના અને સર્વકાળના શ્રી અરિહંતોની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. (૧)

અરિહંતભગવંતો 'ઉપદેશ વડે જ મોક્ષના અને મોક્ષ માર્ગના દાતાર છે' એવો એકાંત નિયમ જિનશાસનમાં નથી. ઉપદેશ વડે, આજ્ઞાપાલન વડે, જેમ અરિહંતભગવંતો મોક્ષ અને તેના માર્ગની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત છે, તેમ તેમનાં નામસ્મરણાદિ, કે આકૃતિના દર્શનાદિ વડે પણ ક્લિષ્ટકર્મનો ક્ષય કરાવી મોક્ષની અને તેના માર્ગની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત બને છે. અરિહંતભગવંતોનું નામ અને રૂપ જેમ કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાવનાર અને માર્ગ પમાડનાર છે તેમ તેમનાં દ્રવ્ય અને ભાવ પણ અંતરાયાદિ કર્મોને હઠાવનાર અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રગટાવનાર થાય છે. અહીં દ્રવ્ય એટલે તેઓની પૂર્વોત્તર અવસ્થાઓ, તેનું શ્રવણ, મનન, ચિંતન, ભાવ એટલે સમવરણસ્થ ધર્મોપદેશ વખતની ચતુર્મુખ અવસ્થા, તેનું ધ્યાન, નમન, પૂજન વગેરે સમજવું. અરિહંતભગવંતોની એવી એક પણ અવસ્થા નથી કે જેનું ધ્યાન, ચિંતન કે મન આદિ ભવ્યજીવોને મોક્ષની, મોક્ષમાર્ગની કે બોધિબીજની પ્રાપ્તિનો હેતુ ન બને. એમ માર્ગપ્રાપ્તિનું અસાધારણ કારણ હોવાથી અને સ્વયં પણ માર્ગ સ્વરૂપ હોવાથી અરિહંતભગવંતો ઉપકારી છે, પૂજ્ય છે અને તે કારણે મોક્ષના અર્થી જીવોને નમસ્કરણીય છે. કહ્યું છે કે-

'તારહું ધ્યાન જે સમકિતરૂપ, તેહી જ જ્ઞાનને ચારિત્ર તેહ જ છે જી.

તેહથી જાયે સઘળાં હો પાપ, ધ્યાતા રે ધ્યેય સ્વરૂપ હોવે પછે જી.

નમસ્કારમહામંત્રનો ઉપકાર-(૨)

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠિઓને કરવામાં આવતો

નમસ્કાર મંગળનો હેતુ ક્યારે બને એનો ખ્યાલ ન હોય તો રોજ અનેકવાર નમસ્કાર કરવા કે ગણવા છતાં અધ્યવસાયોની વિશુદ્ધિ ન થાય અને તે ભાવમંગળનો હેતુ ન બને એમ પણ બનવા જોગ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

'પ્રણિધાનકૃતં કર્મ, મન્યે તીવ્રવિપાકવત્ ।'

અર્થ : પ્રણિધાન એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા, તે વડે કરાયેલું કર્મ તીવ્રવિપાક એટલે ઉત્કટ ફળને આપનારું થાય છે. એથી વિપરીત રીતે અર્થાત્ એકાગ્રતા કે તન્મયતા વિના કરાતું એવું કર્મ મંદવિપાકવાળું કે શૂન્યફળવાળું પણ થાય છે.

આથી સમજાશે કે કર્મનું જેટલું મહત્વ છે, તેટલું જ બલકે તેથી પણ અધિક મહત્વ તેની પાછળ રહેલી એકાગ્રતાનું છે, પણ આ એકાગ્રતા લાવવી શી રીતે ?

કેવળ ઈચ્છામાત્રથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી અથવા એકાગ્રતા જરૂરી છે એટલું સમજવામાત્રથી પણ એકાગ્રતા આવતી નથી. એકાગ્રતા લાવવા માટે રસ (Interest) જોઈએ અને રસ તેમાં જ આવી શકે કે જેમાં આપણો કાંઈ સ્વાર્થ સરતો હોય.

અરિહંતના નમસ્કાર વડે આપણો કોઈ સ્વાર્થ સરતો દેખાય તો જ તેમાં રસ આવી શકે છે. એ સ્વાર્થ શું છે ? તેને શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી નમસ્કારનિર્યુકિતની એક ગાથા વડે સ્પષ્ટ કરી આપે છે જે આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા.

તેમાં કહ્યું છે કે અરિહંતભગવંતને નમસ્કાર કરવા વડે હું 'માર્ગ'ને ચાહું છું. સિદ્ધભગવંતના નમસ્કાર વડે હું 'અવિપ્રણાશ'ને ચાહું છું. આચાર્ય ભગવંતના નમસ્કાર વડે 'આચાર'ને ચાહું છું. ઉપાધ્યાય ભગવંતના નમસ્કાર વડે હું 'વિનય'ને ચાહું છું અને સાધુ ભગવંતને નમસ્કાર કરવા વડે હું 'સહાય'ને ઈચ્છું છું.

‘માર્ગ’, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાય એ પાંચ વસ્તુઓ મુખ્યપણે પરમેષ્ટિને નમસ્કાર કરવા વડે મને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી તે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી, તેથી જ હું એ પાંચને જ નમસ્કાર કરું છું.’ આવો પૂ. આ. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીનો દૃઢસંકલ્પ છે. તેથી તેઓ કહે છે કે - ‘પંચવિહનમોક્ષકારં, કરેમિ एएहिं हेऊहिं ।’ અર્થાત્ એ પાંચ હેતુઓથી હું પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર કરું છું.

‘માર્ગ’ હેતુનો વિચાર આપણે ઉપર કરી આવ્યા છીએ. બીજા ‘અવિપ્રણાશ’ હેતુનો વિચાર હવે કરવાનો છે.

સિદ્ધભગવંતોને નમસ્કાર કરતી વખતે એકાગ્રતા લાવવામાં મુખ્ય હેતુ સિદ્ધ ભગવંતોની ‘અવિનાશિતા’નો ખ્યાલ છે. એ અવિનાશિતાનો વિચાર એમ સૂચવે છે કે અરિહંત પદવીને અંત છે, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ અવસ્થાઓને પણ અંત છે, માત્ર એક જ સિદ્ધ અવસ્થા જ એવી છે કે જેના ઉપર કાળની ફાળ નથી. દેવ, દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી કે અહમિદ્રનાં પદોને અને સુખોને અંત છે. કિન્તુ સિદ્ધભગવંતોનાં સુખને અંત નથી. સાદિ-અનંતકાળ સુધી અવ્યાબાધપણે એકમાત્ર સિદ્ધનાં સુખનો જ ઉપભોગ થઈ શકે તેમ છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયભગવંત શ્રી યશોવિજય મહારાજ આઠમી યોગદષ્ટિના વર્ણનમાં ફરમાવે છે કે-

‘સર્વ શત્રુ ક્ષય સર્વ વ્યાધિલય, પૂરણ સર્વ સમીહાજી;

સર્વ અર્થ યોગે સુખ તેહથી, અનંતગુણ નિરીહાજી’
(૧)

અર્થાત્ - સર્વ શત્રુઓનો ક્ષય થવાથી, સર્વ વ્યાધિઓનો વિલય થવાથી, સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ

થવાથી અને સર્વ પદાર્થોનો સંયોગ થવાથી સંસારી જીવને જે સુખ થાય તેથી અનંતગણું સુખ એક સિદ્ધભગવંતને હોય છે અને તેનો કદી અંત આવતો નથી.

સુખની આ સ્થિતિ સિદ્ધભગવંત સિવાય બીજા કોઈને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી તેવા અવિનાશી સુખના અર્થી આત્માઓને માટે સિદ્ધભગવંતનો નમસ્કાર પરમ ઉપાદેય છે. અવિનાશીપણાના પ્રણિધાનથી સિદ્ધભગવંતને થતો નમસ્કાર તન્મયતાને લાવી આપે છે અને એ તન્મયતા નમસ્કારને ભાવનમસ્કાર બનાવે છે. આ ભાવનમસ્કાર જ પરમાર્થ મંગળ છે.

પરમાર્થમંગળ એ વસ્તુતઃ આત્માના શુભ અધ્યવસાયોને છોડીને બીજું કંઈ જ નથી. અવિનાશી ગુણના પ્રણિધાન વડે સિદ્ધભગવંતોને કરેલો નમસ્કાર શુભ અધ્યવસાયને જગાડનારો થાય છે તેથી તે ભાવમંગળ છે. ભાવમંગળ એટલે નિશ્ચયથી મંગળ. મંગળનું કાર્ય અનિષ્ટનું નિવારણ અને ઈષ્ટનો લાભ કરવાનું છે તે જેનાથી થાય કે ન થાય તે દ્રવ્યમંગળ અને જેનાથી અવશ્ય થાય તે ભાવમંગળ છે.

સમ્યગ્દષ્ટિને મન સમગ્ર સંસાર અનિષ્ટ છે, એક મુક્તિનું સુખ જ ઈષ્ટ છે. તેની અવશ્ય સિદ્ધિ સિદ્ધભગવંતના નમસ્કારથી ત્યારે થાય કે જ્યારે તે પ્રણિધાનપૂર્વક કરવામાં આવે. એ પ્રણિધાનને લાવવા માટે નમસ્કારની કે બીજી કોઈપણ ક્રિયાની પાછળ પ્રશસ્ત હેતુ જોઈએ, તો જ પ્રણિધાન આવી શકે. તેથી શ્રુતકેવળીભગવંત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી તે હેતુઓને જ અહીં નમસ્કારની પાછળ પ્રધાન હેતુ તરીકે સ્થાન આપે છે.

અરિહંત નમસ્કારની પાછળ ‘માર્ગ’ હેતુ પ્રધાન છે, તો સિદ્ધનમસ્કારની પાછળ ‘અવિનાશ’ હેતુ પ્રધાન છે, એથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે બીજા ગૌણ હેતુઓ અનેક સંભવે છે. જેમ જેમ તે હેતુઓનું

પ્રણિધાન વધતું જાય છે તેમ તેમ નમસ્કારની ભાવરૂપતા-પરમાર્થ મંગળમયતા વધતી જાય છે. ગૌણ હેતુઓમાં અરિહંતભગવંતનો 'શબ્દ' અને સિદ્ધભગવંતનું 'રૂપ' કહી શકાય. અરિહંતભગવંતનું 'ઔદાર્ય' અને સિદ્ધભગવંતનું 'દાક્ષિણ્ય' કહી શકાય. અરિહંતભગવંતનો 'ઉપશમ' અને સિદ્ધભગવંતનો 'સંવેગ' કહી શકાય. એ રીતે અરિહંતની 'મૈત્રી' અને સિદ્ધભગવંતનું 'માધ્યસ્થ', અરિહંતભગવંતની 'અહિંસા' અને સિદ્ધભગવંતનું 'સત્ય' વગેરે પણ કહી શકાય.

એ રીતે અનંત અનંત ગુણોમાંથી એકેક ગુણને જુદો જુદો લઈને તેના પ્રણિધાનપૂર્વક અરિહંત, સિદ્ધ વગેરે પરમપંચપરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવાનો અભ્યાસ પાડવામાં આવે તો એકાગ્રતા વધી જાય. શાસ્ત્રે ફરમાવેલું તચ્ચિત્ત, તન્મય, તલ્લેય, તદધ્યવસાય, તત્તીવ્રાધ્યવસાન વગેરે વિશેષણોવાળું ચિત્ત બની જાય. સાથે જ કાચી માટીના કુંભમાં ભરેલા જળના દષ્ટાંતે અશુભકર્મોનો સમૂળ ક્ષય થઈ જાય અને સર્વ શુભમંગળો સુલભ બની જાય.

આ છે પંચપરમેષ્ઠિભગવંતના ભાવ નમસ્કારની પ્રાપ્તિનો સરળમાં સરળ ઉપાય. ભવ્ય આત્માઓ તેનો આદર કરી સર્વોત્તમ આત્મકલ્યાણ સાધો.

નમસ્કારમહામંત્રનો ઉપકાર (૩)

ઉપર આપણે જોઈ આવ્યા કે પ્રણિધાનપૂર્વક કરાયેલું કર્મ ઉત્કટ ફળને આપનારું થાય છે. તે પ્રણિધાન એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા. એકાગ્રતાનો બીજો પર્યાય તન્મયતા છે. તન્મયતા કે એકાગ્રતા લાવવાનો ઉપાય ક્રિયામાં રસ પેદા કરવો તે છે અને રસ તે જ ક્રિયામાં ઉત્પન્ન થઈ શકે કે જે ક્રિયા કરવાથી કરનારને ઉત્તમ લાભની

સંભાવના હોય.

પરમેષ્ઠિ નમસ્કારથી જીવને શું લાભ થાય છે અથવા કઈ વસ્તુના લાભ માટે પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર કરવાનો છે એ સંબંધી જ્ઞાન જેટલું સ્પષ્ટ તેટલો નમસ્કારની ક્રિયામાં રસ અધિક પેદા થઈ શકે છે.

શ્રુતકેવલીભગવંત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીના શબ્દોમાં આપણે જોઈ આવ્યા કે પ્રથમપરમેષ્ઠિ શ્રી અરિહંતપરમાત્માના નમસ્કારથી જીવને 'માર્ગની પ્રાપ્તિ' થાય છે, અથવા 'માર્ગ' હેતુ માટે શ્રી અરિહંતપરમાત્માને નમસ્કાર કરવો જોઈએ. આ 'માર્ગ' એટલે ભાવમાર્ગ અર્થાત્ રત્નત્રય સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ જાણવો. કહ્યું છે કે - 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।' અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ રત્નત્રય જ મોક્ષમાર્ગ છે. અરિહંતનમસ્કાર વડે રત્નત્રયરૂપી મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અરિહંતનમસ્કાર એ જ નિશ્ચયથી રત્નત્રય સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે. અરિહંતનમસ્કાર વખતે થતી અરિહંતપદની 'ધારણા' સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરે છે અરિહંતપદનું 'ધ્યાન' સમ્યગ્જ્ઞાનગુણની શુદ્ધિ કરે છે અને અરિહંતપદની 'તન્મયતા' સમ્યક્ચારિત્રગુણની શુદ્ધિ કરે છે. દર્શનગુણ સમ્યક્તત્ત્વરુચિરૂપ છે, જ્ઞાનગુણ સમ્યક્તત્ત્વબોધરૂપ છે અને ચારિત્રગુણ સમ્યક્તત્ત્વપરિણતિરૂપ છે.

અરિહંતપદના નમસ્કાર વડે 'ધારણા અરિહંત' પદની બંધાય છે, 'ધ્યાન' અરિહંતપદનું થાય છે અને 'તન્મયતા' અરિહંતપદની સંધાય છે. પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર વડે જેમ જેમ અરિહંતપદની ધારણા વધતી જાય છે, તેમ તેમ જીવનો સમ્યક્તત્ત્વપરિણતિરૂપ ચારિત્રગુણ પ્રગટ થતો જાય છે. અરિહંતને નમસ્કાર કરતી વખતે જ અરિહંતપદ સંબંધી ધારણા, ધ્યાન તથા તન્મયતા સંધાય છે અને તેના પરિણામે થતી જીવનશુદ્ધિ તથા પુણ્યવૃદ્ધિ વડે

ઉત્તરોત્તર રત્નત્રય સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે. આ બધું થવાની પાછળ હેતુ શુદ્ધપ્રણિધાન છે.

પ્રણિધાન કહો કે એકાગ્રતા કહો, તે થવાની પાછળ હેતુ 'માર્ગનું લક્ષ્ય' છે. સાધ્યના લક્ષ્યપૂર્વક થતી ક્રિયા કેવળ ક્રિયા જ નથી કિન્તુ રસપૂર્વકની ક્રિયા છે. ક્રિયાની પાછળ રસ ભળવાથી તે ક્રિયા કેવળ કાયવાસિત કે વાગ્વાસિત ન રહેતાં મનોવાસિત પણ બને છે. એ રીતે મન, વચન, અને કાયા ત્રણેયથી વાસિત થયેલી નમસ્કારની ક્રિયાને જ શાસ્ત્રોમાં 'નમસ્કાર પદાર્થ' કહ્યો છે. શ્રી નમસ્કાર નિર્યુક્તિમાં શ્રીમદ્ ભદ્રબાહુસ્વામીજી ફરમાવે છે કે -

“મળસા ગુણપરિણામો, વાયા ગુણભાસણં ચ પંચહં
। કાણ સંપણામો, એસ પયત્થો નમુક્કારો ॥૧૧॥”

અર્થ : મન વડે આત્માનું પંચપરમેષ્ટિના ગુણોમાં પરિવર્તન, વચન વડે તેમના ગુણોનું કીર્તન અને કાયા વડે તેમને સમ્યગ્વિધિયુક્ત પ્રણામ એ નમસ્કારનો પદાર્થ છે અર્થાત્ નમસ્કારપદનો એ ખરો અર્થ છે.

સાચો નમસ્કાર થવા માટે કાયાથી પ્રણામ અને વાણીથી ગુણોના ઉચ્ચારણની સાથે મનનું પરમેષ્ટિના ગુણોમાં પરિણમન પણ આવશ્યક છે. એ પરિણમન પરમેષ્ટિ નમસ્કારની પાછળ રહેલાં હેતુઓનું શુદ્ધ ચિંતન કરવાથી થાય છે.

અરિહંતભગવંતના નમસ્કારની પાછળ જેમ 'માર્ગ' હેતુ છે તેમ સિદ્ધ ભગવંતના નમસ્કારની પાછળ 'અવિનાશ' હેતુ છે. સંસારની સર્વ વસ્તુઓ વિનાશી છે. એક સિદ્ધપદ જ અવિનાશી છે. અવિનાશીપદની સિદ્ધિ માટે થતો સિદ્ધભગવંતોનો નમસ્કાર એ હેતુપૂર્વકનો નમસ્કાર છે, તેથી તે ભાવનમસ્કાર બને છે.

કોઈપણ ક્રિયાને ભાવક્રિયા બનાવવા માટે શાસ્ત્રે ચિત્તને ચાક પ્રકારનાં વિશેષણોથી વિશિષ્ટ બનાવવાનું ફરમાન કર્યું છે. તે વિશેષણોને સમજવાથી આપણી ક્રિયા ભાવક્રિયા છે કે નહિ તે સમજી શકાય છે. સાથે જ તે ભાવક્રિયા ન હોય તો તેને ભાવક્રિયા કેમ બનાવાય તેનું જ્ઞાન મળે છે. શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં ભાવક્રિયાનું લક્ષણ બતાવતાં ફરમાવ્યું છે કે-

‘જ્ઞણં સમણે વા, સમણી વા, સાવણ વા, સાવિયા વા, તચ્ચિત્તે, તમ્મણે, તલ્લેસે, તદ્જ્ઞાવસિણ, તત્તિવ્વજ્ઞાવસાણે, તદ્દુઠ્ઠેવઉત્તે, તદ્દપ્પિઅકરણે, તદ્દ્ધાવણાભાવિણ, અન્નત્થ કત્થઈ મણં અકરેમાણે ઉમ્મઓકાલં આવસ્સયં કરેઈ ।’

અર્થ : સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઉભયકાળ આવશ્યકને કરે. કેવી રીતે ? તચ્ચિત્ત, તન્મન, તલ્લેશ્યા, તદ્અધ્યવસાય, તત્તીવ્ર-અધ્યવસાન, તદ્અર્થોપયુક્ત, તદ્અર્પિતકરણ અને તદ્ભાવનાથી ભાવિત થઈને અન્યત્ર કોઈ પણ સ્થાને મનને કર્યા વિના કરે એવી ક્રિયા ભાવક્રિયા છે અને એ રીતે થતું આવશ્યક એ ભાવઆવશ્યક છે.

અહીં સામાન્ય ઉપયોગને તત્ચિત્ત કહે છે, વિશેષ ઉપયોગને તન્મન કહે છે, ઉપયોગની વિશુદ્ધિને તલ્લેશ્યા કહે છે, જેવો ભાવ તેવો જ ભાવિતસ્વર જ્યારે બને, ત્યારે લેશ્યાની વિશુદ્ધિ થઈ ગણાય છે. જેવો સ્વર તેવું જ ધન બને, ત્યારે ચિત્ત તદ્અધ્યવસિત અને તેવું જ તીવ્ર-અધ્યવસાનવાળું બન્યું ગણાય છે. તદ્અર્પિતકરણ, તદ્અર્થોપયુક્ત અને તદ્ભાવનાભાવિત, એ ચિત્તના ત્રણ વિશેષણો ચિત્તની વધતી જતી એકાગ્રતાને સૂચવે છે.

સર્વકરણો એટલે મન, વચન અને કાયા તથા કરણ, કરાવણ અને અનુમોદન તે વડે યુક્ત ચિત્ત, અર્થ, ભાવાર્થ અને રહસ્યાર્થમાં ઉપયોગયુક્ત ચિત્ત

અને એ ત્રણેયની ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણ બને ત્યારે આવશ્યકાદિ ક્રિયા ભાવક્રિયા કહેવાય છે. નમસ્કારની ક્રિયાને પણ ભાવક્રિયા બનાવવી હોય તો ચિત્ત અથવા અંતઃકરણને ઉપર્યુક્ત વિશેષણોથી વિશિષ્ટ બનાવવું જોઈએ. અંતઃકરણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ ત્યારે જ બને કે જ્યારે નમસ્કારની ક્રિયા હેતુપુરઃસર બને અર્થાત્ ક્રિયા પાછળના હેતુઓનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને લક્ષ્ય હોય.

શ્રી અરિહંતના અને શ્રી સિદ્ધના નમસ્કારના હેતુઓનું જ્ઞાન થયા પછી શ્રી આચાર્ય નમસ્કારની પાછળ રહેલા હેતુનું જ્ઞાન જરૂરી છે. તે હેતુ 'આચાર' પ્રધાન છે. આચાર્યનો આચાર પાંચ પ્રકારનો અથવા છત્રીસ પ્રકારનો અથવા એકસોને આઠ પ્રકારનો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એ પાંચ આત્માના મુખ્ય ગુણો છે તેને પ્રકટ કરવા માટેના પાંચ આચારો અનુક્રમે જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એ નામથી ઓળખાય છે. તેમાં જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચારના આઠ-આઠ પ્રકારો છે અને તપાચારના બાર પ્રકારો છે. આ રીતે આચારના છત્રીસ પ્રકારના આચારોને ત્રણ પ્રકારના વીર્યાચાર વડે ગુણવાથી એકસોને આઠ પ્રકારના આચારો થાય છે, એનું વિસ્તૃત વિવેચન શ્રી આવશ્યકસૂત્ર અને તેની ટીકા વગેરેમાં આપેલું છે.

એ સર્વ આચારોના જ્ઞાનમાં અને પાલનમાં કુશળ હોય તે ત્રીજા પદે પ્રતિષ્ઠિત ભાવ આચાર્ય છે. ઉપાધ્યાયભગવંત અને સાધુભગવંત પણ આ સર્વ આચારથી પૂર્ણ હોય છે, પરંતુ તેઓ આચાર્ય ભગવંતની આજ્ઞા વડે પ્રેરાયેલા હોવાથી ગૌણ છે. પંચાચારના પાલક અને પ્રવર્તક મુખ્યતયા આચાર્યભગવંત જ કહેવાય છે. આચાર્ય નમસ્કારની પાછળ આચાર્યભગવંતોના આ

આચારગુણનું પ્રણિધાન હોવું જોઈએ.

પાંચ વિષયોથી મુંઝાયેલા વિશ્વમાં પાંચ પરમેષ્ઠિઓમાં રહેલા સર્વશ્રેષ્ઠ પાંચ વિષયોને અલગ પાડીને, તે તે વિષયોના પ્રણિધાનપૂર્વક પાંચ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવામાં આવે તો પણ તે નમસ્કાર ભાવનમસ્કાર બની શકે છે. પાંચ વિષયોમાં મુખ્ય વિષય શબ્દ છે અને શબ્દમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ શબ્દ એક શ્રી અરિહંતપરમાત્માઓનો છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈ અરિહંતભગવંતો જ્યારે ધર્મદેશના આપે છે, ત્યારે તેમનો શબ્દ-ધ્વનિ આષાઢી મેઘની ગર્જનાથી પણ અધિક મધુર અને ગંભીર હોય છે. અથવા જાણે મંથન થતા સમુદ્રનો જ ધ્વનિ ન હોય તેમ પ્રભુના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દનો ધ્વનિ શ્રોતાઓના ચિત્તના સંતાપને હરનારો થાય છે. વિષયરૂપી વિષના આકર્ષણને ટાળનારો થાય છે. શ્રી અરિહંતના શબ્દની જેમ સિદ્ધોનું રૂપ અને તેનું પ્રણિધાન ત્રણે લોકમાં રહેલા સર્વ પ્રકારના રૂપની સુંદરતાના મિથ્યા આકર્ષણને હરનારું થાય છે.

અહીં શંકા થાય કે સિદ્ધને વળી રૂપ કેવું ? અશરીરી સિદ્ધભગવંતોને શરીર નથી તો પછી રૂપ તો હોય જ ક્યાંથી ?

પણ અહીં રૂપ શબ્દનો અર્થ શરીરનું રૂપ ન લેતાં આત્માનું રૂપ લેવું જોઈએ. વળી શરીરનું પણ રૂપ કે સૌંદર્ય અંતે તો આત્માના રૂપને આભારી છે. જીવરહિત શરીરનું રૂપ, રૂપ ગણાતું નથી. શરીરમાં જીવ હોય ત્યાં સુધી શરીરનું રૂપ આકર્ષે છે, એટલે સંસારી જીવના દેહનું સૌંદર્ય પણ વસ્તુતઃ શરીરની અંદર રહેલા ચેતનની ચેતનાના સૌંદર્યની સાથે સંબંધ રાખે છે. સિદ્ધભગવંત અશરીરી છે, તેથી તેમનું રૂપ અને સૌંદર્ય સર્વ સંસારી જીવોના શરીરનાં રૂપ અને સૌંદર્યથી વિલક્ષણ છે. એ રૂપ દેહનું નથી તો પણ દેહમાં રૂપ કે જે ચેતનની હયાતીના કારણે છે તે ચેતનનું છે, તેથી તે સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વાધિક છે.

સિદ્ધનું રૂપ સર્વ રૂપોથી ચઢિયાતું છે, તેથી તેનું ધ્યાન અન્ય સર્વ રૂપી પદાર્થોના રૂપના અયોગ્ય આકર્ષણને પળવારમાં વિખેરી નાખે છે તેવી રીતે આચાર્યભગવંતના આચારની ગંધ, શીલની સુગંધ સર્વ લૌકિક સુગંધી પદાર્થોની સુગંધના અયોગ્ય આકર્ષણને ટાળી દે છે. જીવને શબ્દ વગેરે વિષયોની વાસના અનાદિ કાળની છે તે વાસનાને નષ્ટ કરવા માટે એક બાજુ તે વિષયોની વિરસતાનું ચિંતન અને બીજી બાજુ પરિણામે સુંદર એવા વિષયોની સુંદરતાનું પ્રણિધાન અતિ આવશ્યક છે. ગંધની વાસનાને નિર્મૂળ કરવા માટે આચાર્યોના ભાવઆચારોની સુવાસનું-પંચાચારના પાલનથી ઉત્પન્ન થતી શીલરૂપી સુગંધનું પ્રણિધાન ઉત્તમ પ્રણિધાનની ગરજ સારે છે.

શ્રી અરિહંતોનો ગંભીર ધ્વનિ, શ્રી સિદ્ધોનું અવિનાશી રૂપ અને શ્રી આચાર્યોના સદાચારની સુવાસ આપણે જોઈ આવ્યા. હવે શ્રી ઉપાધ્યાયોના સ્વાધ્યાયનો રસ તથા શ્રી સાધુઓની નિર્મળ કાયાનો સ્પર્શ તથા બંનેનું પ્રણિધાન નમસ્કારની ક્રિયાને ભાવક્રિયામાં કેવી રીતે પલટાવે છે તે જોઈશું.

નમસ્કારમહામંત્રનો ઉપકાર (૪)

શ્રુતકેવલીભગવંત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી ફરમાવે છે કે-‘માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાય’ એ પાંચ હેતુઓ માટે હું શ્રી પંચપરમેષ્ઠિભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું. હેતુપૂર્વકની ક્રિયા ફલવતી છે, હેતુ કે સંકલ્પ વિહીન કર્મ ફળતું નથી. નમસ્કાર કરવાની પાછળ પાંચ પ્રકારના હેતુઓ શ્રુતકેવળીભગવંત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ શ્રી નમસ્કારની નિર્યુક્તિ કરતાં ફરમાવ્યા છે. આ પાંચ હેતુઓ તો માત્ર ઉપલક્ષણ છે. ‘માર્ગ’ હેતુ માટે જ શ્રી અરિહંતને નમવાનું

છે એમ નથી, પણ જેવી રીતે અરિહંતો માર્ગોપદેશક છે તેથી નનરઝારને પાત્ર છે, તેવી રીતે તેઓ ઔદાર્યાદિ અનંત ગુણોથી અલંકૃત છે માટે પણ નમસ્કરણીય છે. પાંચ હેતુ બતાવીને પાંચની સંખ્યાનો નિયમ નથી કર્યો, પણ ક્રિયાને ફલવતી બનાવવા માટે તે હેતુપૂર્વક કરવી જોઈએ એ નિયમ દર્શાવ્યો છે. તે હેતુ તરીકે શ્રી અરિહંતોની માર્ગોપદેશકતા, અરિહંતોનું અનુપમ ઔદાર્ય, અરિહંતોનો અનુપમ ઉપસમ, અનુપમ મૈત્રીભાવ, અનુપમ અહિંસા વગેરે કોઈપણ ગુણ લેવાય. અરિહંતોમાં રહેલી કોઈપણ વિશેષતાને આગળ કરીને જ્યારે શ્રી અરિહંતને નમસ્કાર કરવામાં આવે ત્યારે નમસ્કાર પ્રણિધાનપૂર્વકનો બને છે, ચિત્તની એકાગ્રતા લાવનારો થાય છે.

ચિત્તની એકાગ્રતા કદી પણ બળાત્કારે આવતી નથી અને કદાચ આવે તો પણ તે દીર્ઘકાળ ટકતી નથી. ચિત્તનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તેને જેમાં રસ આવે તેમાં તે તરત જ સ્થિર થઈ જાય છે. શ્રી અરિહંતના નમસ્કારમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું હોય તો અરિહંતમાં રહેલી કોઈ વિશેષતા કે જેમાં પોતાને રસ હોય તેને આગળ કરવી જોઈએ, તેની સામે લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ. એ કરતાંની સાથે જ ચિત્તની લીનતા આવી જાય છે. લીનતા આવે તેની સાથે જ મંગળનું આગમન અને વિઘ્નોનું વિદારણ થઈ જાય છે.

શ્રી નમસ્કારમંત્ર મંગળમય છે, સર્વ મંગળમાં પ્રધાન મંગળ છે, સર્વ પાપનો આત્યંતિક ક્ષય કરનાર છે, વગેરે વિશેષણો તો જ ચરિતાર્થ થાય કે જો તેના સ્મરણમાં, જાપમાં કે ધ્યાનમાં ચિત્ત લયલીન બને. એ લીનતા લાવવાનું એક સાધન શ્રી અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓમાં રહેલી વિશેષતાઓનું પ્રણિધાન છે.

શ્રી અરિહંતપરમાત્માઓમાં મોક્ષમાર્ગની આદ્ય પ્રકાશકતાની સાથે વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન છે. અને

એ સમ્યગ્દર્શન પામવાની જેટલી સામગ્રી જોઈએ તે બધી એક સામટી તેઓમાં એકત્ર થયેલી છે. શ્રી આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોની પૂજા, સમવસરણની સમૃદ્ધિ, અતિશયવાળી ધર્મકથા, દેવોની પૂજા, પુણ્યનાં પ્રત્યક્ષ ફળ વગેરે અગણિત વસ્તુઓ તેને જોનાર, સાંભળનાર કે પરિચયમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાન અને ધર્મ પ્રત્યે પરમ આદરવાન બનાવવાનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય ધરાવે છે.

શ્રી અરિહંતોનું જ્ઞાન, શ્રી અરિહંતોનો વૈરાગ્ય, શ્રી અરિહંતોનો ધર્મ, શ્રી અરિહંતોનું ઐશ્વર્ય વગેરે એકેક વસ્તુ એવી છે કે તે તેનું પ્રણિધાન કરનાર આત્માના અંતઃકરણમાં સમ્યક્ત્વનો સૂર્ય પ્રગટાવે છે અને મિથ્યાત્વનું ધોર અંધારું હંમેશ માટે દૂર કરી દે છે. નમસ્કારને ભાવનમસ્કાર બનાવવા માટે, નમસ્કારની ક્રિયામાં ચિત્તનો ભાવ જગાડી આપવા માટેની આ સરળમાં સરળ યુક્તિ છે.

શ્રી ષોડશક આદિ ગ્રંથોમાં ધર્મસિદ્ધિનાં પાંચ લક્ષણો કહ્યાં છે : તેમાંનું પહેલું લક્ષણ ઔદાર્ય અર્થાત્ કાર્પણ્યનો ત્યાગ છે, બીજું લક્ષણ ધૈર્ય અને ગાંભીર્યયુક્ત દાક્ષિણ્ય છે, ત્રીજું લક્ષણ ત્રણે કાળના પાપની જુગુપ્સા છે, ચોથું લક્ષણ નિર્મળ બોધ છે અને પાંચમું લક્ષણ જનપ્રિયત્વ છે.

અરિહંતોનું અનુપમ ઔદાર્ય તેમની ધર્મસિદ્ધિને સૂચવે છે. વળી અરિહંતોમાં ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટ્યો છે અને સમ્યક્ત્વનું પ્રથમ લક્ષણ ઉપશમ એટલે અપરાધી પ્રત્યે પણ ક્રોધનો અભાવ છે. વળી શ્રી અરિહંતોમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ સમ્યક્ત્વની ચારે ભાવનાઓ પરાકાષ્ટાને પામેલી છે. વળી શ્રી અરિહંતોએ પ્રકાશેલું લોકાલોકના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અદ્વિતીય છે, વિશ્વમાં

અજોડ છે. શ્રી અરિહંતોની અહિંસા સર્વલોકવ્યાપી છે, સમસ્ત જીવરાશિને આવરી લેનારી છે એ વગેરે ગુણોના પ્રણિધાનપૂર્વક થતો અરિહંતોનો નમસ્કાર ગુણબહુમાનના ભાવવાળો છે અને ગુણબહુમાનનો ભાવ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે, એમ શાસ્ત્રો સાક્ષી પૂરે છે. કહ્યું છે કે-

મત્તીઙ્ઞ જિણવરિંદાણં, ચિજ્જંતિ પુવ્વસંચિયા કમ્મા ।
ગુણપગરિસબહુમાણો, કમ્મવળદવાણલો જેણ ॥૧૧॥

અર્થ : જિનવરેન્દ્રોની ભક્તિ વડે પૂર્વ સંચિત કર્મો ક્ષયને પામે છે, કારણ કે ગુણપ્રકર્ષનું બહુમાન એક કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનળનું કામ કરે છે.

શ્રી અરિહંતોની જેમ શ્રી સિદ્ધભગવંતના 'અવિનાશિતા' આદિ ગુણોના પ્રણિધાનપૂર્વક થતો નમસ્કાર ગુણબહુમાનના ભાવવાળો બને છે, તેથી તે પણ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત અને કર્મવનને બાળવા માટે દાવાનળ તુલ્ય બને છે. એ રીતે શ્રી આચાર્યને નમસ્કાર પણ જ્યારે આચાર્યમાં રહેલા ભાવાચાર, સરળતા, પાપજુગુપ્સા, ભવનિર્વેદ, કારુણ્ય, ઔચિત્ય આદિ ગુણોના પ્રણિધાનપૂર્વક થાય છે ત્યારે તે ગુણ બહુમાનને પેદા કરનારો થાય છે અને તેથી અસંખ્ય ભવોનાં ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોને બાળી નાખે છે.

ઉપર આપણે શ્રી અરિહંતોનો સર્વશ્રેષ્ઠ શબ્દ-ધર્મોપદેશ, શ્રી સિદ્ધોનું સર્વરૂપોનું કારણ અને સંસારનાં સર્વ રૂપોથી ચઢિયાતું એવું અવિનાશી રૂપ, શ્રી આચાર્યોના આચાર અને તેના પાલનથી પ્રગટ થતી ભાવસુવાસ તે બધાના પ્રણિધાનપૂર્વક કરાતો નમસ્કાર ભાવનમસ્કાર બને છે એ વાત જોઈ આવ્યા. હવે શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંતનો નમસ્કાર કેવી રીતે ભાવનમસ્કાર બને તે જોઈએ. શબ્દ, રૂપ અને ગંધ જેમ અનુક્રમે શ્રોત્ર, ચક્ષુ અને ઘ્રાણના વિષયો છે, તેમ રસ અને સ્પર્શ અનુક્રમે રસનેન્દ્રિય અને

સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો છે અને તેનું આકર્ષણ જીવને અનાદિનું છે. તે ટાળવાના ઉપાય તરીકે અને તે દ્વારા ઉપાધ્યાયના નમસ્કારને ભાવનમસ્કાર બનાવવા માટે શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંતોનો સ્વાધ્યાય અને તેથી ઉત્પન્ન થતો એક પ્રકારનો રસ, તે બન્નેનું પ્રણિધાન આવશ્યક છે. દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચનનો સ્વાધ્યાય નિરંતર કરવો અને અન્યને કરાવવો એ શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંતોનું સર્વશ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. વાચના, પૃષ્ઠના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથારૂપ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયરૂપી ભાવરથ ઉપર આરૂઢ થયેલા ચોથા શ્રી ઉપાધ્યાયપરમેષ્ઠિઓ નિર્વિઘ્ને શ્રી મુક્તિનગરી પ્રત્યે પ્રયાણ કરી રહ્યા છે. એ સ્વાધ્યાયનો રસ અતીન્દ્રિય તૃપ્તિને આપે છે કે જે તૃપ્તિ ખૂરસયુક્ત ભોજનનો નિરંતર સ્વાદ કરનારને પણ કદી થતી નથી.

રસનાના વિષયભૂત રસની તૃપ્તિને ઈચ્છતા, ખૂરસનાં ભોજન કરનારા પુરુષની કહેવાતી તૃપ્તિ તો અતૃપ્તિને વધારનારી છે; જ્યારે નિત્ય શ્રી શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસથી ઉપાધ્યાયભગવંતોને થતી તૃપ્તિ તે અનાદિ વિષયની અતૃપ્તિને શમાવનારી છે અને અતીન્દ્રિય તૃપ્તિના નિરૂપમ આનંદને આપનારી છે.

શાશ્વત એવા મોક્ષસુખના આસ્વાદની વાનગી સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય તૃપ્તિનું પ્રણિધાન રસનેન્દ્રિયના વિષયરૂપ રસની અનાદિ તૃષ્ણાને શમાવી પરંપરાએ મોક્ષના અતીન્દ્રિય અવ્યાબાધ સુખને મેળવી આપનારું થાય છે. આ રીતે થતો ભાવનમસ્કાર સર્વ પ્રકારનાં પુણ્યકાર્યોના સમૂહોમાં સ્વામી તુલ્ય બને છે. આ ભાવનમસ્કાર વિના અનંત વખત ગ્રહણ કરેલાં શ્રમણલિંગો, દ્રવ્યલિંગો બન્યાં છે અને તેની સાધના અકૃત-કૃત્ય

રહી છે. કહ્યું છે કે -

યથા નક્ષત્રમાલાયાં, સ્વામી પીયૂષવીધિતિઃ ।

તથા ભાવનમસ્કારઃ સર્વસ્યાં પુણ્યસંહતૌ ॥૧॥

જીવેનાકૃતકૃત્વાનિ, વિના ભાવનમસ્કૃતિઃ ।

ગૃહિતાનિ વિમુક્તાનિ, દ્રવ્યલિઙ્ગન્યનન્નશઃ ॥૨॥

અર્થ : નક્ષત્રમાળામાં જેમ ચંદ્ર સર્વનો સ્વામી છે, તેમ સર્વ પ્રકારના પુણ્ય સમૂહમાં ભાવનમસ્કાર મુખ્ય છે. ભાવનમસ્કાર વિના જીવે અનંતવાર દ્રવ્ય લિંગો લીધાં અને મૂક્યાં છતાં કાર્ય સિદ્ધિ થઈ નથી (૧-૨)

કાર્યની સિદ્ધિ માટે નમસ્કાર જરૂરી છે અને તે ગુણબહુમાનના ભાવથી આવે છે, તેથી શ્રી અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓના એક એક વિશિષ્ટ ગુણને પ્રધાન બનાવી તેના પ્રણિધાનપૂર્વક નમસ્કારનો અભ્યાસ પાડવો જરૂરી છે.

શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંતના સ્વાધ્યાય રસની જેમ શ્રી સાધુભગવંતના સંયમ અને તપથી પવિત્ર થયેલા ગાત્રનો સ્પર્શ, ગુણનો અચિંત્ય પ્રભાવ અને તેના પ્રણિધાનનું સ્વરૂપ હવે જોઈએ.

નમસ્કારમહામંત્રનો ઉપકાર (૫)

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓને કરવામાં આવતો નમસ્કાર ગમે તેવા પાપી અને અધમ જીવને પણ પવિત્ર અને ઉચ્ચ બનાવનાર છે. શ્રી અરિહંતપદે, શ્રી સિદ્ધપદે, શ્રી આચાર્યપદે, શ્રી ઉપાધ્યાયપદે અને શ્રી સાધુપદે રહેલા નિર્મળ આત્માઓ જગત ઉપર જે ઉપકાર કરે છે તેવા ઉપકારને બીજા કોઈ સ્થાને રહેલા આત્માઓ કરી શકતા નથી. દેવેન્દ્રો કે ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવો-પ્રતિવાસુદેવો કે બળદેવો, રાજાઓ-મહારાજાઓ કે રાષ્ટ્રપતિઓ, વિશ્વની ભૌતિક સમૃદ્ધિના આ સર્વ અધિપતિઓના ઉપકાર, આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિના સ્વામી અને ઈશ્વર એવા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓના ઉપકારની આગળ નગણ્ય છે,

તુચ્છ છે, તૂણ તુલ્ય છે અને એથી જ એ પરમેષ્ઠિઓને કરવામાં આવતો ભાવનમસ્કાર સર્વ પાપોનો સમૂળ નાશ કરવાને સમર્થ છે.

શ્રી અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓના આધ્યાત્મિક ઉપકારને જેમ જેમ સમજવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેઓ પ્રત્યે વિશેષ બહુમાન પેદા થતું જાય છે. શ્રી અરિહંતોનો એ ઉપકાર માર્ગદર્શકતાનો છે, શ્રી સિદ્ધોનો એ ઉપકાર અવિનાશિતાનો છે, શ્રી આચાર્યોનો એ ઉપકાર આચારસંપન્નતાનો છે, શ્રી ઉપાધ્યાયનો એ ઉપકાર વિનયસંપન્નતાનો છે અને શ્રી સાધુ ભગવંતોનો એ ઉપકાર મુક્તિમાર્ગમાં સહાયદાયકતાનો છે. પ્રથમ ચાર પરમેષ્ઠિઓના ઉપકારોનું યત્નિકચિત્ વર્ણન આપણે કર્યું. હવે પાંચમા પદે રહેલા સાધુભગવંતોનો વિશેષ ઉપકાર શું છે અને નમસ્કાર કરનાર ઉપર તે કેવી રીતે થાય છે, તે જોઈએ.

શરીરમાં ઈન્દ્રિયો પાંચ છે, લોકમાં પરમેષ્ઠિ ભગવંતો પણ જાતિથી પાંચ છે. દરેક ઈન્દ્રિયનો એક એક વિષય છે અને તે વિષય પ્રત્યેનો અનુરાગ જીવને અનાદિ સિદ્ધ છે. ત્યારે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિભગવંતો પ્રત્યેનો ભક્તિરાગ જીવને પ્રયત્નથી કેળવવાનો છે. વિષયો પ્રત્યેનો રાગ અને પરમેષ્ઠિ પ્રત્યેનો રાગ એક જ કાળે, એક જ ચિત્તમાં સંભવતો નથી. એક જડ છે તો બીજો ચેતન છે. જડના ધર્મો અને ચેતનાના ધર્મો જુદા છે. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ એ જડના ધર્મો છે. જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એ ચેતનાના ધર્મો છે. જડના ધર્મો જેને ગમે તેને ચેતનાના ધર્મો કેમ ગમે? અને ચેતનાના ધર્મો જેને ગમે તેને જડના ધર્મો કેમ ગમે? અન્યોએ પણ કહ્યું છે કે,

જ્યાં રામ ત્યાં કામ નહિ અને જ્યાં કામ ત્યાં રામ નહિ.

અંધકાર અને પ્રકાશ એ બે એક જગ્યાએ

કદી પણ રહી શકે નહિ, એવી રીતે એક જ ચિત્તમાં વિષયોનો રાગ અને પરમેષ્ઠિઓની ભક્તિ સમકાળે ટકી શકે નહિ. પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે ભક્તિરાગ ઉત્પન્ન કરવો હોય તો વિષય પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવો જ રહ્યો. તે વૈરાગ્ય કેળવવાનો ઉપાય વિષયોની વિપાક વિરસતા અને વિનશ્વરતાનું વારંવાર ચિંતન કરવું તે છે. પરંતુ આ કાર્ય ધારવા જેટલું સહેલું નથી વારંવારના સુખાનુભાવથી વિષયો પ્રત્યે કેળવાયેલી દૃઢરાગવાસના એટલી તો ઊંડી હોય છે કે તે ચિંતનમાત્રથી નાશ પામતી નથી. ઊલટું અનેકશઃ અભ્યાસથી કેળવેલી વૈરાગ્યભાવના એક જ વારના વિષયસંસર્ગથી પણ ચાલી જતી અનુભવાય છે. વૈરાગ્યનો આ માર્ગ સામા પ્રવાહે તરવા બરોબર છે, તે માર્ગે સિદ્ધિ અનુભવનાર પુરુષ વિરલ હોય છે. અનેક જન્મના પુષ્કળ અભ્યાસના પરિણામે કોઈક જીવને જ્ઞાન અને વિચારના આ માર્ગે વૈરાગ્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

બીજો એક માર્ગ સરળ છે અને તે સામાન્ય મનુષ્યોથી પણ આચરી શકાય તેવો છે. મોટા ભાગના જીવો આ માર્ગે ચાલીને સહેલાઈથી સિદ્ધિને મેળવી શક્યા છે. આ માર્ગ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવાનો નથી પરંતુ વિષયો પ્રત્યેના રાગનું સ્થાન બદલવાનો છે. આ માર્ગમાં અનાદિસિદ્ધરાગવાસનાની સામે થવાને બદલે તેને અનુકૂળ વર્તન કરી સ્વાર્થ સાધી લેવાનો છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો લાડવો આપીને કલ્લી કાઢી લેવા જેવો આ સરળ માર્ગ છે.

ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે જીવને જે સહજ અનુરાગ છે તેનું સ્થાન મોટે ભાગે કુત્સિત, બીભત્સ અને અપ્રશસ્ત હોય છે. જીવને કિન્નરીઓના મધુર શબ્દો ગમે છે, કામિનાઓનાં મનોહર રૂપ ગમે છે, સુવાસિત પદાર્થોની સુંદર ગંધ ગમે છે, સ્વાદષ્ટિ વસ્તુઓના મધુર રસ ગમે છે અને સુકુમાર પદાર્થોના કોમળ સ્પર્શ ગમે છે પરંતુ એ બધા ક્ષણવિપરિણામી

હોય છે તેનાથી મળતું સુખ કેળના થડની જેમ અસાર હોય છે, તેથી જીવને તૃપ્તિ થતી નથી, અતૃપ્તિ વધે છે. તેનાથી મળતાં સુખોનો અનુભવ રાગવાસનાને ઘટાડવાને બદલે વધારે દઢ કરે છે.

એ જ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના સ્થાન અપ્રશસ્તના બદલે પ્રશસ્ત સ્વીકારવામાં આવે તો તેથી રાગવાસના શિથિલ થાય છે, ચંચળતા મટે છે અને જીવને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. વિષયોનો રાગ જે વાસનાઓને વધારનારો થાય છે, તે જ રાગ જો પ્રશસ્ત સ્થાનો પર કેળવવામાં આવે તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને વધારનારો થાય છે. રાગના સાધનને પણ વૈરાગ્યનાં સાધન બનાવવાની આ એક અપૂર્વ યુક્તિ છે. એ યુક્તિનો આશ્રય લઈને જ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ તીવ્ર રાગ વાસનાવાળા ગૃહસ્થો માટે દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન કર્યું છે. વિવિધ પ્રકારનાં દ્રવ્યો ઉપર રહેલી રાગ દ્વેષની વાસના એક એ ક્રમે નાશ કરી શકાય છે. પરમેષ્ઠિનમસ્કારને પણ ભાવનમસ્કાર બનાવવા માટે ભક્તિમાર્ગની આ સુંદર યોજના છે.

શ્રી અરિહંતભગવંતોની ધર્મદેશના અને તેમના મુખ કમળમાંથી નીકળતો આષાઢી મેઘના જેવો ગંભીર તથા ધીર ધ્વનિ એક એવા પ્રકારનો શબ્દ છે કે શબ્દનું શ્રવણ, મનન, ચિંતન, સ્મરણ અને ધ્યાન કરવાથી રાગના બદલે જ્ઞાન, અવિવેકના બદલે વિવેક તથા મૂર્છાના બદલે ત્યાગ વધે છે.

એ જ ન્યાય શ્રી સિદ્ધભગવંતોના રૂપને, શ્રી આચાર્યભગવંતોની શીલસુગંધને શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંતોના સ્વાધ્યાયરસને તથા શ્રી સાધુભગવંતોના ગાત્રસ્પર્શને લાગુ પડે છે. રાગના સાધનભૂત તે બધા વિષયો વૈરાગ્યના હેતુભૂત બની જાય છે.

શ્રી સિદ્ધભગવંતને બાહ્યરૂપ નથી, તોપણ આંતરરૂપ છે. શ્રી આચાર્યભગવંતને બાહ્ય

પદાર્થોની સુગંધ નથી તો પણ શીલ અને સદાચારના પાલનથી પ્રગટેલી આંતર સુગંધ અવશ્ય છે. શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંત પાસે બાહ્ય રસ નથી તોપણ દ્વાદશાંગ પ્રવચનના નિત્ય સ્વાધ્યાયથી ઉત્પન્ન થતો નિર્મળ જ્ઞાનનો અને પવિત્ર વચનનો રસ અવશ્ય છે. શ્રી સાધુભગવંત પાસે કામિનીઓના જેવા કોમળ અંગસ્પર્શ નથી, તો પણ ઉગ્ર તપને કઠોર સંયમના પાલનથી ઉત્પન્ન થયેલો નિર્મળ અને પવિત્ર સ્પર્શ અવશ્ય છે, પછી ભલે તે તેમની પવિત્ર કાયાનો હો ! અથવા તો કાયાને સ્પર્શેલા પવિત્ર વાયુ અને વાતાવરણનો હો ! આ રીતે પાંચ પરમેષ્ઠિઓના ધ્યાનમાં, ચિંતનમાં કે સ્મરણમાં મનને પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો મળી રહે છે. તેથી મન પોતાની સહજ ચપળતાનો ત્યાગ કરી સ્થિરત્વને પામે છે.

આ સ્થળે સાધુભગવંતોનો સ્પર્શ પવિત્ર હોવાનાં અનેક કારણોમાંનાં કેટલાંક કારણો આ છે : સાધુપણું અંગીકાર કરવાના પ્રથમ દિવસથી જ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત પાંચે મહાવ્રતોનું તેઓ સતત પાલન કરે છે. પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાય સહિત પાંચે પરમેષ્ઠિઓનું સતત ધ્યાન કરે છે. પાંચે જ્ઞાનના આરાધન વડે પંચમી ગતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે સતત ઉદ્યમી રહે છે. આ વગેરે કારણોથી સાધુ ભગવંતોની કાયા, તેમની ઈન્દ્રિયો અને મન, તેમના વિચારો તથા તેમની આસપાસનું વાતાવરણ હંમેશાં વિશુદ્ધ રહે છે. આ વાતાવરણને સ્પર્શનાર અથવા તેનું માત્ર મનથી ધ્યાન કરનાર, ચિંતન અને સ્મરણ કરનાર આત્મા સ્પર્શનેન્દ્રિયના અયોગ્ય અનુરાગથી મુક્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ દેવાંગનાઓના સ્પર્શને પણ તેની આગળ તુચ્છ સમજે છે, તાલપુટ વિષતુલ્ય સમજે છે.

જે સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય દુઃખ અને દુર્ગતિનો હેતુ છે, તેને જ જો સ્થાન પલટો આપવામાં આવે તો તે સુખ અને સદ્ગતિનો હેતુ થઈ જાય છે. વસ્તુતઃ સુખ અને સદ્ગતિનું સાધન શુભધ્યાન છે. સાધુનો

સ્પર્શ અથવા સાધુને સ્પર્શેલા વાતાવરણનો સ્પર્શ અથવા એ પવિત્ર સ્પર્શનો માત્ર માનસિક વિચાર પણ જીવના શુભધ્યાનને ઉત્તેજે છે. આ શુભધ્યાનના બળે જીવ સદ્ગતિના અધિકારી થાય છે. અપ્રશસ્ત વિષયો જેમ અશુભધ્યાનને જગાડે છે તેમ પ્રશસ્ત વિષયો શુભધ્યાનને જગાડવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. કહ્યું છે કે -

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा । कामे य पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गं ॥१॥

અર્થ : વિષયો એ શલ્ય છે, વિષ છે અને આશીવિષની ઉપમાવાળા છે. તે વિષયોની ઈચ્છા કરવા માત્રથી જેની પાસે તે વિષયો નથી તેઓ પણ દુર્ગતિમાં જાય છે.

જો અપ્રશસ્ત વિષયો, એનું ચિંતન કરવા માત્રથી અશુભ ધ્યાનને ઉત્તેજવા દ્વારા દુર્ગતિને આપવાની તાકત ધરાવે છે, તો એથી વિરુદ્ધ પ્રશસ્ત વિષયો એનું ચિંતન કરવાથી શુભધ્યાન જગાડે છે અને તે દ્વારા સદ્ગતિ પમાડે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે? અનુભવ પણ તેમ જ કહે છે. દુર્ગતિદાયક સ્પર્શનેન્દ્રિયોના વિષય આ રીતે તેનું સ્થાન પલટાઈ જવાથી સદ્ગતિનું કારણ બને છે. તેથી જ સાધુભગવંતોનો સ્પર્શ અને તેનું પ્રણિધાન જેના ગર્ભમાં છે એવો પરમેષ્ઠિનમસ્કાર દ્રવ્યનમસ્કાર મટીને ભાવનમસ્કાર બની જાય છે.

અહીં એક વાત અવશ્ય વિચાર માગે છે કે અપ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનમાં જેવી તીવ્રતા આવે છે તેવી તીવ્રતા પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનમાં અનુભવાતી નથી તેથી અપ્રશસ્ત વિષયોનું ધ્યાન દુર્ગતિદાયક બને એ વાત માન્ય છે, પણ પ્રશસ્ત વિષયોમાં જ્યાં સુધી તેવી તીવ્રતા ન આવે ત્યાં સુધી તે સદ્ગતિદાયક કેવી રીતે બને? આ પ્રશ્ન તદ્દન સાચો છે. માટે જ કહ્યું છે કે -

ध्यायतो विषयान् पुंसः, सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गादंत संजायते कामः, कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥१॥

क्रोधाद् भवति संमोहः, संमोहात् स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभंशाद् बुद्धिनाशो, बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥२॥

અર્થ : વિષયોનું ધ્યાન કરનાર પુરુષને તેમાં આસક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, આસક્તિથી કામના જાગે છે, કામનાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધથી મોહ, મોહથી સ્મૃતિભ્રંશ, સ્મૃતિભ્રંશથી બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનાશથી સર્વવિનાશ સર્જાય છે. (૧-૨)

અપ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનની પરંપરામાં જે અનર્થો સર્જાય છે, તે સર્વ લોક પ્રસિદ્ધ છે. કિન્તુ પ્રશસ્ત વિષયના ધ્યાનથી સર્જાતી અર્થપરંપરાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ બહુ થોડાને થાય છે. એની પાંછળ અનેક કારણો છે, તેમાં મુખ્યકારણ અભ્યાસનો અભાવ છે. અભ્યાસથી જ દરેક વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે. પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનનો અભ્યાસ કોઈક આત્મા જ કરે છે, પરંતુ જે કોઈ કરે છે તેને તેનું ફળ અવશ્ય મળે છે.

શાસ્ત્રોમાં દ્રવ્યઆવશ્યકને ભાવઆવશ્યક બનાવવા માટે જે ક્રમ કહ્યો છે તે ક્રમ મુજબ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો દ્રવ્ય નમસ્કારને પણ ભાવનમસ્કાર બનાવી શકાય છે.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં એ ક્રમ કહ્યો છે કે -
“से समणे वा० समणी वा तच्चित्ते, तम्मणे, तल्लेसे, तदज्झवसिए, तत्तिव्वज्झवसाणे, तदुद्धोवउत्ते, तदप्पिअकारणे, तब्भावणाभाविए, अन्नत्थ कत्थइ मणं अकरेमाणे, उभओकालं आवस्सयं करेति”

અર્થ : સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અથવા શ્રાવિકા ઉભયકાળ આવશ્યકને કેવી રીતે કરે ?

‘તત્ ચિત્તથી’ = અહીં ‘ચિત્ત’ શબ્દ સામાન્ય ઉપયોગના અર્થમાં છે. અંગ્રેજીમાં તેને ‘Attention’ (એટેન્શન) કહી શકાય. ‘તન્મનથી’ = અહીં ‘મન’ શબ્દ વિશેષ ઉપયોગના અર્થમાં છે, અંગ્રેજીમાં તેને ‘Interest’ (ઈન્ટરેસ્ટ) કહી શકાય. તત્લેશ્યાથી = અહીં ‘લેશ્યા’ શબ્દનો ઉપયોગ વિશુદ્ધિના અર્થમાં છે, અંગ્રેજીમાં તેને Desire (ડીઝાયર) કહી શકાય.

તદ્અધ્યવસાયથી = વિશુદ્ધિનું ચિહ્ન ભાવિતસ્વર છે. જેવો ભાવ તેવો જ ભાવિતસ્વર, એ ઉપયોગની વિશુદ્ધિનું સૂચક છે. જેવો સ્વર તેવું જ ધ્યાન થવા લાગે, ત્યારે તેને 'તદ્અધ્યવસાય' કહેવાય છે. અંગ્રેજીમાં તેને Will (વીલ) કહી શકાય. તે જ ધ્યાન જ્યારે તીવ્ર બને ત્યારે તેને 'તત્તિવ્વજ્જવસાણે' કહેવાય છે. અંગ્રેજીમાં તેને "Power of imaginaion" (પાવર ઓફ ઈમેજીનેશન) કહી શકાય. તદ્બોવડત્તે = તેના અર્થમાં ઉપયુક્ત. અંગ્રેજીમાં તેને Visualisation (વીસ્વેલીઝેશન) કહી શકાય. ત્યારબાદ તદ્ભિયકરણે = તેને અર્પ્યા છે સર્વ કરણ જેણે, અંગ્રેજીમાં તેને Identification (આઈડેન્ટીફીકેશન) કહી શકાય છે. છેવટે 'તદ્ભાવનાભાવિણ' = તેની જ ભાવનાથી ભાવિત થવું, જેને અંગ્રેજીમાં Complete Absorption (કમ્પલીટ એબ્સોરપ્શન) કહી શકાય.

તત્ચિત્તથી માંડીને 'તદ્ભાવના ભાવિત' પર્યંતની બધી અવસ્થાઓ અપ્રશસ્ત વિષયોના ચિત્તન વખતે જીવને અનાયાસે સિદ્ધ થઈ જાય છે, કારણ કે તેનો અભ્યાસ જીવને અનંતકાળથી છે. પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનમાં તેમ બનતું નથી, કારણ કે તેનો ચિરકાલીન અભ્યાસ નથી, પ્રયત્નથી તે સિદ્ધ કરવાનો હોય છે. એટલા માટે શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં કહ્યું છે કે - 'અન્નત્ય કત્યઈ મળં અકરેમાણે' અર્થાત્ અન્યત્ર કોઈપણ સ્થળે મનને ન જવા દેવાપૂર્વક આવશ્યકને કરે ત્યારે તે આવશ્યક ભાવઆવશ્યક બને છે. જે વાત આવશ્યકને લાગુ પડે છે તે જ વાત નમસ્કારાદિ કોઈપણ સદ્ અનુષ્ઠાનને લાગુ પડે છે.

પંચપરમેષ્ઠિઓમાં રહેલા પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનથી જેમ એકાગ્રતા લાવી શકાય છે, તેમ તેઓમાં રહેલા પ્રત્યેક વિશેષગુણને પ્રધાનતા આપીને ધ્યાન કરવામાં આવે તો પણ એકાગ્રતા સાધી શકાય છે. એ એકાગ્રતા દ્રવ્યનમસ્કારને

ભાવનમસ્કારમાં પલટવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે સ્થૂલ ઉપરથી સૂક્ષ્મમાં જવું, મૂર્ત ઉપરથી અમૂર્તમાં જવું અને સાલંબનથી નિરાલંબનમાં જવું. વિષયોમાં સ્થૂળ, મૂર્ત અને પરિચિત છે તેથી તેના આલંબન વડે સૂક્ષ્મ, અમૂર્ત અને અપિરિચિતમાં પહોંચી શકાય છે.

પરમેષ્ઠિઓ પાંચ છે, વિષયો પણ પાંચ છે. વિષયો પરિચિત છે, પરમેષ્ઠિઓ અપરિચિત છે. પરિચિત વિષયોના આલંબનથી અપરિચિત પરમેષ્ઠિઓના સ્વરૂપનો પરિચય પામી શકાય છે. એ રીતે પાંચ-પાંચનાં પ્રશસ્ત જોડલાં જેટલાં બને તે દરેકનું આલંબન લઈને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિના ધ્યાનમાં તન્મય બની શકાય છે અને એ તન્મયતા દ્વારા નમસ્કારને ભાવનમસ્કારમાં બદલી શકાય છે.

પાંચ પરમેષ્ઠિઓમાં રહેલાં પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ આચારો, સમ્યક્ત્વનાં લિંગો અને ધર્મસિદ્ધિનાં પાંચ લક્ષણો, મૈત્રી આદિ ભાવો, ક્ષમા વગેરે ધર્મો, જે સાધારણ રીતે આપણને પરિચિત છે, તેને પાંચ-પાંચની સંખ્યામાં યોજીને પંચપરમેષ્ઠિનું વિશુદ્ધ પ્રણિધાન થઈ શકે છે.

જેમકે, અરિહંતોમાં રહેલી અહિંસા, સિદ્ધોમાં રહેલું સત્ય, આચાર્યોમાં રહેલું અચોર્ય, ઉપાધ્યાયમાં રહેલું બ્રહ્મચર્ય અને સાધુઓમાં રહેલું આર્કિચન્ય ઈત્યાદિ.

જો કે અરિહંતમાં અહિંસાની સાથે સત્ય વગેરે ગુણ રહેલ છે તેમ સિદ્ધોમાં, આચાર્યોમાં, ઉપાધ્યાયોમાં અને સાધુઓમાં પણ એ દરેક ગુણો રહેલા છે તો પણ ધ્યાનની સગવડ ખાતર પ્રત્યેકમાં એક એક ગુણ જુદો કલ્પીને ચિંતવવાથી ધ્યાન સુદૃઢ થાય છે. એમ સર્વ વિષયોમાં આશય સમજવો.

આ પ્રણિધાનપૂર્વક થયેલો નમસ્કાર ભાવનમસ્કાર ગણાય છે અને તેના ફળરૂપે જીવને બોધિલાભ, સ્વર્ગનાં સુખો તથા પરંપરાએ સિદ્ધિગતિનાં અનંત અને અવ્યાબાધ સુખો પણ મળી શકે છે.

શ્રી નમસ્કારનો અધિકારી

- પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય

(યોગદષ્ટિએ)

(૧) યમ-સમિતિ, ગુપ્તિથી યુક્ત અથવા મૂળગુણો અને ઉત્તરગુણોના પાલનસહિત સાધક શ્રી નવકારમહામંત્રનો અધિકારી બને છે.

મૂળગુણો અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ છે.

“અહિંસા”ના પરિપાકથી સાધકના અંતઃકરણમાં નિર્વિરબુદ્ધિનો ઉદય થાય છે. તેની અસર અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેવી થાય છે. “સત્ય”ના પરિપાકથી વાણી અમોઘપણાને પામે છે. “અસ્તેય”ના પરિપાકથી ઉત્કૃષ્ટ ભોગ્યપદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. “બ્રહ્મચર્ય”ના પરિપાકથી અંતઃકરણાદિના ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો લાભ થાય છે અને “અપરિગ્રહ”ના પરિપાકથી ભૂત-ભવિષ્યના બનાવોને જાણવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે.

આ તેનાં આનુષંગિક અથવા ગૌણ ફળો છે. મુખ્ય ફળ તો યોગાભ્યાસ કરવાની યોગ્યતા આવે છે, તે છે.

(૨)નિયમ-ઉત્તરગુણોને નિયમ પણ કહેવાય છે. સાધકને સકામધર્મથી રોકી, નિષ્કામધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર પાંચ પ્રકારની ક્રિયાઓ “નિયમો” શબ્દથી સંબોધાય છે.

યમાભ્યાસના પરિપાક વિના નિયમાભ્યાસ સારી રીતે થઈ શકતો નથી.

૧. શરીર, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ વગેરેને પવિત્ર રાખવો તે “શૌચ” છે. શરીરાદિની અશુચિ એકાગ્રતાની વિરોધી છે. શરીરને પવિત્ર રાખવું તે “બાહ્યશૌચ” છે, અંતઃકરણને પવિત્ર રાખવું તે “આંતરશૌચ” છે અને આંતરશૌચને

બાધ ન પહોંચે તે રીતે બાહ્યશૌચને આચરવો તે “શૌચધર્મ” છે.

બાહ્યશૌચના પરિપાકથી સ્વશરીરમાં જુગુપ્સા અને અન્ય શરીરનો રાગપૂર્વક ઉપભોગ કરવાની ઈચ્છા નાશ પામે છે. આંતરશૌચના પરિપાકથી ઈન્દ્રિયજય અને આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાથી અંતઃકરણની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. ન્યાયપૂર્ણ વ્યવહારથી પ્રાપ્ત થતાં સાધનોમાં મનને તૃપ્ત રાખવું તે “સંતોષ” છે.

પ્રાપ્તસાધનોથી અધિકની તૃષ્ણા રાખનાર પ્રાપ્તનો ઉપભોગ કરી શકતો નથી અને અસંતોષ વડે નિરંતર વિષાદયુક્ત રહે છે. સંતોષના પરિપાકથી તૃષ્ણાનો ઉચ્છેદ થઈ ચિત્તમાં વિક્ષેપના અભાવરૂપ શ્રેષ્ઠ સુખનો અનુભવ થાય છે.

૩. આહારને નિયમમાં રાખવો, દિવસમાં એકવાર પરિમિત ભોજન કરવું, સ્વશક્તિ અનુસાર ઉપવાસાદિ કરવા અને શરીર, ઈન્દ્રિયો તેમજ અંતઃકરણને વશ રાખવાં તે ‘તપ’ કહેવાય છે.

વિવેકયુક્ત તપ વડે અંતઃકરણનાં સાત્ત્વિક સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને યોગમાં વિઘ્ન કરનાર અંતઃકરણના કુસંસ્કારો દૂર થાય છે. તપ વિના ઐહિકકાર્યની પણ સિદ્ધિ થતી નથી તો પછી યોગાભ્યાસની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?

તપના અનુષ્ઠાનનો પરિપાક થવાથી શરીર, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણની અશુદ્ધિ દૂર થાય છે અને તેમનામાં અલૌકિક સામર્થ્યનો આવિર્ભાવ અનુભવાય છે. વિવેકપૂર્વક તાત્ત્વિક શુદ્ધ તપ મોક્ષમહેલનો સુંદર પાથો છે.

દેવપૂજન, ગુરુભક્તિ તથા બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસાનું પાલન વગેરે (શરીરસંબંધી) કાયિક તપ

છે. સત્ય, પ્રિય, હિત, મિત, પથ્ય વચન બોલવું અને મોક્ષમાર્ગનું અધ્યયન કરવું તે વાર્ષિક તપ છે. સર્વ પ્રાણીઓનું હિતચિંતન, મનની તત્વચિંતનમાં એકાગ્રતા, માયારહિત વ્યવહાર વગેરે માનસિક તપ છે. ફલેચ્છાનો ત્યાગ કરી એકાગ્ર મન વડે પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક ત્રણેય પ્રકારનાં તપ કરવાં તે તાત્ત્વિક તપ છે.

શુભભાવના પણ એક પ્રકારનો તપ છે. જ્યારે શરીર રોગી બને, ઈન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય ઘટે, પ્રિય પદાર્થનો વિયોગ થાય, અનિષ્ટ પ્રાણી-પદાર્થનો સંયોગ થાય અને મૃત્યુનું અવાગમન થાય ત્યારે તે મારાં અશુભકર્મોના ક્ષય માટે અને ચઢતી સ્થિતિ થવાનાં સાધનરૂપ છે એવી ભાવના પણ એક પ્રકારનું અભ્યંતરતપ છે.

૪. આગમશાસ્ત્રનું શુદ્ધ ઉચ્ચારપૂર્વક, અર્થ, રહસ્ય અને જ્ઞાનસહિત અધ્યયન કરવું અથવા ગુરુદત્તમંત્રનો અધિકાર મુજબ કોઈ પણ વાણી વડે જપ કરવો તથા પરમાત્મામાં મનને એકાગ્ર રાખવું તે “સ્વાધ્યાય” છે. સ્વાધ્યાયના પરિપાક વડે ઈષ્ટદેવનો સાક્ષાત્કાર તથા તેઓની સાથે સમાપત્તિ-અભેદાનુભવ થઈ શકે છે.

૫. આત્મપ્રીત્યર્થે જ સર્વકર્મ કરવાં અને સ્વાર્થવૃત્તિનો ઉચ્છેદ કરવો તે “ઈશ્વર પ્રણિધાન” છે. કર્તાપણાનું અભિમાન અને કર્મના ફળની ઈચ્છા એ બેનો ત્યાગ કરવાની સાથે કર્તવ્યબુદ્ધિથી શુભકર્મ કરવાનો અભ્યાસ પાડવાથી ચિત્તના વિક્ષેપો દૂર થવા માંડે છે અને જ્યારે તેનો પરિપાક થાય છે ત્યારે સાધક પોતાના ચિત્તની એકાગ્રતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૩) આસન-પોતાના શરીરના કોઈપણ અવયવને પીડા ન થાય તથા પોતાનું શરીર અચલ એટલે સ્થિર રહે, એવી રીતે પોતાના શરીરને રાખીને બેસવું તે “આસન” કહેવાય છે.

યમનિયમનો અભ્યાસ ન્યૂનાધિકપણે પણ પરિપકવ થયા વિના યોગનું અંગત્મૂત આસન સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.

આસનો ઘણા પ્રકારનાં છે. તેમાં યોગાભ્યાસ માટે ચાર આસનો ઉપયોગી છે. સિદ્ધાસન, પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન અને શિષ્ટાસન. એ સિવાય સર્વાંગાદિ અન્ય આસનોમાંથી કેટલાંક આસનો પ્રાણનો જય કરવામાં ઉપયોગી છે અને કેટલાંક શરીરના રોગોને દૂર કરવામાં તથા કાયાને નીરોગી રાખવામાં ઉપયોગી છે.

શિષ્ટપુરુષો જેવી રીતે પલાંઠી વાળીને બેસે છે તેવી રીતે પલાંઠી વાળીને બેસવું તે શિષ્ટાસન કહેવાય છે. આસનાભ્યાસમાં બેઠા પછી પગ, હાથ, ધડ, ડોક અને મસ્તકને અસાધારણ પ્રયોજન વિના ચલાયમાન કરવાં નહિ. આસનના અભ્યાસ વખતે નેત્રવૃત્તિને, બંને નેત્ર દ્વારા નીકળતી અંતઃકરણની વૃત્તિ સહિત નાસાગ્ર ઉપર અથવા ભ્રૂમધ્યમાં રાખવી. દિવસે પરિમિત અને પથ્ય આહાર લેવો. મન, વાણી, નેત્ર અને શરીરથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું. શરીર, ઈન્દ્રિય અને અંતઃકરણને શ્રમ જણાય તેવું કાર્ય કરવું નહિ. અનંત (આકાશ અથવા શેષ)માં ચિત્તને અભેદભાવે રાખવાથી આસનનો જય શીઘ્ર થાય છે.

એક પ્રહરે સુધી ચારમાંનું કોઈપણ એક આસન શરીરનાં અવયવોને પીડા વિના, મનને વ્યથા થયા વિના અને હાલ્યા-ચાલ્યા વિના જ્યારે રાખી શકાય ત્યારે આસન સિદ્ધ થયું સમજવું. શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહ વિશેષ હોય તો જલદી, અન્યથા લાંબા કાળે આસનની સિદ્ધિ થાય છે.

આસનજયથી શીતોષ્ણ, ક્ષુધા-તૃષ્ણા, હર્ષ-શોકાદિ દ્વંદ્વો પૂર્વની પેઠે પરિતાપ ઉપજાવતાં નથી. પ્રાણવાયુની ગતિ અને રુધિરાભિસરણ યથાયોગ્ય થવા લાગે છે. શરીરના સ્થૂલપણારૂપ તમોગુણ નાશ પામે છે. જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે. ધાતુ સામ્ય થઈ

શરીર નીરોગી બને છે. ચાંચલ્યરૂપ રજોગુણ શિથિલ થવાથી ઈન્દ્રિયોનો બાહ્ય વેગ મંદ પડે છે અને અંતઃકરણ કંઈક અંશે નિર્મળ થાય છે.

બીજી રીતે આસનનો વિચાર નીચે મુજબ છે : સિદ્ધપુરુષોના ચિત્તની જેવી પોતાના આત્મામાં અચળ સ્થિતિ છે, તેવી પોતાના ચિત્તની અચળ સ્થિતિ, પ્રયત્નપૂર્વક આત્મામાં સંપાદિત કરવી તે આધ્યાત્મિક 'સિદ્ધાસન' છે. પદ્મ જેમ જળમાં નિર્લેપ રહે છે તેમ જ્ઞાન વડે મનને સંસારથી નિર્લેપ રાખવું તે 'પદ્માસન' છે. પરમાત્મા કલ્યાણ કરનાર છે તેથી તેઓના લક્ષ્યસ્વરૂપમાં પ્રયત્નપૂર્વક મનની સ્થિતિ રાખવી, તે 'સ્વસ્તિકાસન' છે. શિષ્યો જેવી રીતે સત્શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોનું અનુસરણ કરે છે તેવી રીતે સત્શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનું શુદ્ધભાવે અનુસરણ કરવું તે 'શિષ્યાસન' છે.

(૪) પ્રાણાયામ-શરીરમાંના મુખ્ય પ્રાણના બાહ્ય વેગને રોકવો તે "પ્રાણાયામ" છે. તેથી ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ જે ગૌણપ્રાણ ગણાય છે, તેમના બાહ્ય વેગોનો પણ નિરોધ થવા લાગે છે.

સિદ્ધાદિ આસનોમાંના કોઈ એકનો પણ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં જય કર્યા વિના જો પ્રાણાયામનો વિશેષ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો પ્રાણનો જય થવાને બદલે શરીરમાં કોઈ એક જાતનો રોગ થવાનો સંભવ છે, માટે વિવેકીએ આસનનો જય કર્યા વિના પ્રાણાયામનો વિશેષ અભ્યાસ કરવો ઉચિત નથી..

પ્રાણાયામના અભ્યાસીએ પરિમિત, પથ્ય અને મલ-મૂત્ર ઓછાં ઉત્પન્ન કરે તેવો આહાર લેવો જોઈએ. મન, વાણી અને કાયાથી નિર્દોષ, નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ.

૧. મારા વિષયપ્રવણચિત્તનો હું અવશ્ય નિરોધ કરીશ એવા ઉત્સાહપૂર્વક,

૨. સાધ્યાસાધ્યનો વિચાર કરીને,

૩. સહનશીલતારૂપ ધૈર્ય ધારણ કરીને,

૪. 'વિષયો મિથ્યા' છે અને 'આત્મા સત્ય' છે એવું દૃઢજ્ઞાન ધારણ કરીને,

૫. ગુરૂ અને શાસ્ત્રના વચનમાં વિશ્વાસ ધારણ કરીને અને

૬. વિષયીજનોના સંગનો પરિત્યાગ કરીને યોગાભ્યાસીએ યોગાભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

૧. અત્યહાર, ૨. અતિપરિશ્રમ, ૩. નિરર્થક બહુ બોલવું, ૪. ઉગ્ર નિયમો (કે જે વડે ધાતુવૈષમ્ય અને શરીરશ્રમ ઉપજે તે) અને ૫. શરીરાદિનું ચંચળપણું યોગમાં પ્રતિબંધક છે, યોગસિદ્ધિમાં વિઘાતક છે.

પ્રથમની છ બાબતો સંપાદિત કરવા યોગ્ય છે અને પછીની પાંચ બાબતો ત્યજી દેવા યોગ્ય છે. પ્રાણની સ્થિરતાથી યોગી પોતાના અંતઃકરણને સ્થિર કરી આત્મભાવને પામવા સમર્થ થાય છે.

સાત્ત્વિક બુદ્ધિ વડે પ્રાણાયામનો નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી કફાદિ મલથી યુક્ત 'સુષુમ્ણા નાડી' મલરહિત થાય છે. પ્રાણનો નિગ્રહ કરવામાં, મનને એકાગ્ર કરવામાં તથા તત્ત્વજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવામાં યોગી સમર્થ થાય છે.

સિંહ, વ્યાઘ્ર અને વનહસ્તી જેમ યુક્તિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી શનૈઃ શનૈઃ સ્વાધીન થાય છે, તેમ અભ્યાસ વડે પ્રાણવાયુ પણ શનૈઃ શનૈઃ સ્વાધીન થાય છે. જો તેને સહસા સ્વાધીન કરવા જાય તો તે સિંહાદિની પેઠે તે સાધકનું રોગાદિ દ્વારા હનન કરે છે.

પ્રાણાયામના અભ્યાસનો પરિપાક થવાથી શરીરમાંની સુષુમ્ણાદિ નાડીઓમાં મલની નિવૃત્તિ થઈને શુદ્ધ થાય છે, મુખ પ્રસન્નતાવાળું બને છે અને નેત્રો અતિ નિર્મળ થાય છે.

નાડીશુદ્ધિથી પ્રાણવાયુને વિશેષ સમય સુધી રોકવાનું બળ, જઠરાગ્નિનું પ્રદીપન, ધ્વનિનું પ્રાકટ્ય અને શરીરનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

(પ) પ્રત્યાહાર - 'પ્રતિ' એટલે ઈન્દ્રિયોને પ્રતિલોભ પરિણામ વડે - તેમના બાહ્ય વેગોને ઉલટાવવા વડે "આ" એટલે સર્વ બાજુથી 'હ' એટલે ખેંચવી તે "પ્રત્યાહાર" છે.

પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયનો વેગ પોતપોતાના બાહ્ય વિષય ભણી એટલે અંતરાત્માથી વિપરીત દિશામાં હોય છે. જ્યાં સુધી આવા વેગો વિદ્યમાન રહે ત્યાં સુધી મન બાહ્ય વિષયોના આકર્ષણ વડે ચંચળ રહેવાથી એકાગ્ર થઈ શકતું નથી. ઈન્દ્રિયોની ચંચળતા દૂર કરવી એ જ યોગનું પાંચમું "પ્રત્યાહાર" નામનું અંગ છે.

મુખ્યપ્રાણનો જય જેમ પ્રયત્ન વડે સધાય છે તેમ ગૌણપ્રાણરૂપ ઈન્દ્રિયોનો જય પણ પ્રયત્નસાધ્ય છે. ચિત્તની જડતા વધારનાર તામસ આહાર અને ચંચળતાદિ વધારનાર રાજસ આહાર ત્યાજ્ય છે.

કુસંગ સેવવો નહિ, કુવિચાર કરવા નહિ અને એકાંત સેવન કરવું. બહિર્મુખ ઈન્દ્રિયો જીવને બહુ કલેશ આપનારી છે. કોઈપણ ઈન્દ્રિયોના વિષયથી પરાભવ પામી પાછળથી પશ્ચાત્તાપની સ્થિતિએ પહોંચવું પડે છે - એ વાત વિવેકી સાધકે અગાઉથી સ્મરણપથમાં રાખવી જોઈએ.

છૂટી મૂકેલી ઈન્દ્રિયો જીવના પરમશત્રુનું કાર્ય કરે છે. ધૈર્ય, વિવેક અને સદ્આગ્રહથી વશ રાખેલી ઈન્દ્રિયો જીવના પરમમિત્રનું કામ કરે છે.

ઈન્દ્રિયોના વિષયોની સાથે રાગાત્મક સંયોગે તે પાપ છે અને તે સંયોગથી ઉત્પન્ન થતું સુખ તે તત્ત્વથી દુઃખ છે. વિષયોથી નિવૃત્તિ તે પુણ્ય અને તે વડે વાસ્તવિક સુખ, શાશ્વત શાન્તિ અને અનુપમ તૃપ્તિ અનુભવાય છે.

ઈન્દ્રિયોના બે છેડા છે : મૂળ અને મુખ.

મૂળો અંતઃકરણ સહિત ચેતનમાં અર્થાત્ સાક્ષીભૂત ચેતનમાં છે જે 'પરમામૃત' રૂપ છે અને તેમનાં મુખો પોતપોતાના વિષયોથી સંલગ્ન અને તે તરફ વેગવાળાં છે જે 'પરમ વિષરૂપ' છે.

વિષયોપભોગથી થનારું સુખ પરાધીન, અપવિત્ર, ચિત્તને સ્થૂળ કરનાર ભયભરેલું અધમસ્થિતિએ પહોંચાડનારું, શાન્તિનો ઘાત કરનારું, અતુષ્ટિ ઉપજાવનારું, બળને હરનારું, કૃત્રિમ, ક્ષણક્ષયી, હિતવિઘાતક, આતુરતા અને ખેદ ઉપજાવનારું તથા ઉન્મત્તપણાને વધારનારું છે.

ઈન્દ્રિયોને આત્મભાવનમાં જોડવાથી જે સુખ ઉપજે છે, તે સ્વાધીન, પવિત્ર, સૂક્ષ્મતાને લાવનારું, નિર્ભય, ગૌરવાર્હ, શાન્તિ, તૃપ્તિ અને બળ વધારનારું, અકૃત્રિમ, હિતસાધક, આરંભમાં સામાન્ય પરિણામે શ્રેષ્ઠતમ આનંદરૂપે પ્રતીત થનારું, સર્વત્ર સર્વદા સર્વને સુલભ અને ઉન્મત્તપણાનો નાશ કરાવનારું છે. તથા પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરનારું છે. શ્રોત્રનો સ્ત્રી આદિના પ્રિય શબ્દોના શ્રવણમાં રાગ અને શત્રુ આદિના અપ્રિય શબ્દોના શ્રવણમાં દ્વેષ છે. ત્વચાનો સ્ત્રી આદિના કોમળ અંગોના સ્પર્શમાં રાગ અને સર્પાદિના સ્પર્શમાં દ્વેષ છે. નેત્રનો સ્ત્રી આદિના સુંદર માનેલા રૂપમાં રાગ અને શ્વાનાદિના મૃતશરીરાદિમાં દ્વેષ છે. જિહ્વાનો મધુર આદિ રસના આસ્વાદનમાં રાગ અને કટુ-કષાય આદિ રસના આસ્વાદનમાં દ્વેષ છે. નાસિકાનો કેતકી આદિના ગંધમાં રાગ અને મલ આદિના ગંધમાં દ્વેષ છે. વાણીના અપ્રિય, કર્કશ, કઠોરાદિ શબ્દોમાં પ્રાયઃ રાગ અને સત્ય, પ્રિય હિતકારી શબ્દોમાં મોટે ભાગે અરૂચિ-કંટાળો છે.

શ્રોત્રાદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો પોતપોતાના અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વિષયમાં જે રાગ-દ્વેષ છે, તે રાગ-દ્વેષ દૂર કરવાનો ઉપાય પ્રાપ્ત થતાં 'સર્વ પદાર્થો માયિક, ક્ષણભંગુર અને નિઃસ્નેહ છે' એવો નિશ્ચયરૂપ વિવેક પ્રગટે છે.

ઈન્દ્રિયોને સ્વ-પરના નિર્દોષ હિતમાં ઉપયોગી એવા વ્યાપારોમાં પરોવવા માટે સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રના ઉપદેશ દ્વારા સુસંસ્કારિત બનેલા મનને અનુસરનારી કરવી તે પ્રત્યાહાર છે. કહ્યું છે કે-

અતિ ચપળ આ ઈન્દ્ર, આપે કલેશ અપાર, જેમ પથિકને ચોર બહુ, મોટા રણ મોઝાર;

જે મતિ પાછળ ઉપજે, તે મતિ આગળ હોય, સદ્ગુરુ કહે છે શિષ્યને, વિઘ્ન નડે ન કોય.

(દ) ધારણા-યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારરૂપ યોગના બહિરંગ અંગોનું પાલન કરીને ધારણા, ધ્યાન, સમાધિરૂપ યોગનાં અંતરંગ અંગોનું સાધન કરવાના અધિકારી થઈ શકાય છે.

અંતરંગ અંગોમાં પ્રથમ ધારણા છે. નવકારના પવિત્ર અક્ષરો ચિત્તને બાંધવા માટેનાં ઉત્તમ આલંબનો છે, તેમાં ચિત્તવૃત્તિ રોકવાથી “ધારણા” અંગ સિદ્ધ થાય છે.

(૭-૮) ધ્યાન અને સમાધિ : અક્ષરોમાં ચિત્ત બંધાયા પછી નવકારના અર્થમાં ચિત્તવૃત્તિને એકાગ્ર કરવી તે “ધ્યાન” છે. ધ્યાન સિદ્ધ થયા પછી ધ્યાનની સાથે તદ્રૂપતા કરવાની હોય છે જેને સમાધિ કહે છે.

શ્રી નવકારનું ધ્યેય ષડ્જ્વલનિકાયહિતસ્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ છે. બોધવ્યાપાર જ્યારે સજાતીયજ્ઞાનની ધારાવાળો અને વિજાતીયજ્ઞાનના અંતરહિત બને છે ત્યારે

તે સમાધિને યોગ્ય બને છે. તે વખતે મન-મંત્ર અને મંત્રદેવતાનું આત્માની સાથે જે ઐક્ય સધાય છે તે “સમાધિ અવસ્થા” છે.

સમાધિ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી તે જેમ જેમ સ્થિર થાય છે તેમ તેમ કર્મની વિપુલ નિર્જરા થાય છે, રાગાદિ મળનો વિગમ થાય છે અને આત્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે-

‘રાગાદિતિમિરઘ્વંસે કૃતે સામાયિકાંશુના । સ્વસ્મિન્ સ્વરૂપં પશ્યન્તિ યોગિનઃ પરમાત્મનઃ ॥૧૧॥

સમતાસામાયિકરૂપ સૂર્યકિરણ વડે જ્યારે રાગાદિ અંધકાર નાશ પામે છે ત્યારે યોગીપુરુષો પોતાના આત્મામાં પરમાત્મસ્વરૂપને સાક્ષાત્ જુએ છે.

‘ઞયં પ્રભાવઃ પરમઃ સમત્વસ્ય પ્રતીયતાં । યત્પાપિનઃ ક્ષણેનાડપિ, પદમિર્યતિ શાશ્વતમ્ ॥૨॥

પાપીમાં પાપી આત્મા પણ ક્ષણવારમાં શાશ્વતપદને પામે છે, આ સમતાસમાધિનો પરમપ્રભાવ છે.

‘અમંદાનન્દજનને, સામ્યવારિણિ મજ્જતાં । જાયતે સહસા પુંસાં, રાગદ્વેષમલક્ષયઃ ॥૩॥

અમંદ આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર સમતાસમાધિરૂપ જળમાં સ્નાન કરનાર પુરુષોના રાગ-દ્વેષરૂપી મળો સહસા ક્ષયને પામે છે.

આ રીતે યોગનાં આઠ અંગોની સાધનાપૂર્વક કરાતો નમસ્કારમહામંત્રનો જપ આત્માને મોક્ષમાર્ગનો સાચો આરાધક બનાવે છે.

તાળં અન્નં તુ નો ઋત્થિ, જીવાણં ભવસાયરે । વુઢ્ઢતાણં ઇમં મુત્તું, નમુક્કારં સુપોયયં ॥
ભવસાગરમાં બૂડતા એવા જીવોને આ નવકારરૂપી નાવને છોડીને બીજું કોઈ ત્રાણ એટલે રક્ષણ આપનાર નથી.

તપ્પણઙ્ગં તમ્હા, અણુસરિયવ્વો સુહેણ ચિત્તેણ । एसो व नमुक्कारो, कयन्नयं मन्नमाणेणं ॥
તેટલા માટે નમસ્કારનું સૂત્ર પ્રણયન કરનારા ગણધરભગવંતો અને અર્થથી પ્રકાશન કરનારા તીર્થકરભગવંતો પ્રત્યે આત્માની કૃતજ્ઞતા અથવા કૃતાર્થતા માનવા વડે શુભ ચિત્તથી સ્મરવો જોઈએ, ધ્યાવવો જોઈએ.

નવકારનો આરાધક કેવો હોય ?

- પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય

શ્રી નવકાર એ શાશ્વત પાવરહાઉસ છે, જેમાંથી વિદ્યુત શક્તિ પ્રકાશ મળે, સતત શારીરિક શ્રમ છતાં પણ શરીર શક્તિ અને તાજગી અનુભવ્યા કરે છે. નવકાર જાપની સંખ્યા એ જ મૂડી છે. આંખો મીંચીને શક્ય તેટલો વધુ સંખ્યાનો જાપનો સંયમ કરો જેથી આગળનાં દ્વાર સહેલાઈથી સરળ રીતે ખૂલે છે.

શ્રી નવકાર મહામંત્ર એ બધા મંત્રોનું મૂળ છે છતાં તે સીધોસાદો લાગે છે, તે જ તેની આગવી વિશેષતા છે. જગતના અન્ય સર્વમંત્રો એક પલ્લામાં મૂકો અને શ્રી નવકાર બીજા પલ્લામાં મૂકો તો શ્રી નવકારનું પલ્લુ નમે.

શ્રી નવકાર એ આત્મશુદ્ધિનો મંત્ર છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ બિલકુલ ભાવ વગર શ્રી નવકાર ગણવાની શરૂઆત કરે તો પણ તેનો બેડો પાર થવાનો છે.

શ્રી નવકાર મહામંત્રની આરાધના પંથે ચાલતાં જો આપણી અંતર દષ્ટિ ખૂલે તો જણાશે કે આ જગતના અનેક જીવો દુઃખી છે. જો આપણે બીજાનો વિચાર ન કરીએ, માત્ર આપણાં જ સુખ દુઃખનો વિચાર કરીએ તો કેટલી બધી ક્ષુદ્રતા ગણાય !

શ્રી નવકારનો આરાધક કેવો ઉદાર હોય! વિશ્વના નાના મોટા સઘળા જીવો પ્રતિ આપણે ઉદાર દષ્ટિબિંદુ કેળવીએ તો આપણામાં ઉદારતા-દાન-દયા-દાક્ષિણ્ય-કરૂણા-પરોપકાર આદિ ગુણો સ્વતઃ વિકસવા માટે આમ છતાં મનમાં એમ રહે કે મેં મારી ફરજનું પાલન કર્યું છે, એમાં નવાઈનું શું કર્યું ?

માનવ એ જગતના સર્વ પ્રાણીઓમાં

ઉત્તમ એટલે મોટો ભાઈ ગણાય. જગતના સર્વ પ્રાણીઓ નાના ભાઈ તુલ્ય છે. તો કુટુંબના વડા તરીકે નાનાઓ તરફ સદવર્તન કરનાર મોટાભાઈ કે વડીલ કંઈ વધુ કરે તેમ નથી માત્ર પોતાની ફરજનું પાલન કરે છે. આ રીતે દાન-દયા આદિ કરવા છતાં આપણામાં અહંભાવ ન વધે. શ્રી નવકાર મહામંત્રની આરાધનાના પાયામાં સ્વાર્થવૃત્તિનો વિલય અને કરૂણાભાવના વિકાસની જરૂર છે.

શ્રી નવકારનો આરાધક સ્વાર્થી ન જ હોય, જગતના સર્વજીવો આપણા જેવી જ સુખ મેળવવાની દુઃખ હઠાવવાની ઈચ્છા ધરાવે છે તો તેઓની ઈચ્છાને માન આપી યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ ભાવના કરવાના બદલે માત્ર પોતાના જ સુખનો વિચાર કરવો એ શ્રી નવકારના આરાધકને શોભે નહિ.

- જે પોતાના ઉપકારીઓના હિતની ચિંતા ન કરે તે કૃત્ઘ્ન ગણાય

- જે પોતાના સ્વજનોના હિતની ચિંતા ન કરે તે કૃપણ ગણાય

- જે પરિચિતોના હિતની ચિંતા ન કરે તે સ્વાર્થી ગણાય

- જે દુનિયાના જીવોના હિતની ચિંતા ન કરે તે એકલપેટો ગણાય

શ્રી નવકાર આરાધકે ખાસ કરીને છોડવા જેવા ૪ (ચાર) મહાદુર્ગુણો છે

(૧) કૃત્ઘ્નતા હોય (૨) કૃપણતા મહાદોષ (૩) સ્વાર્થપણું - ભયંકર દુર્ગુણ (૪) એકલપેટાપણું મહાભયંકર દુર્ગુણ

શ્રી નવકાર આરાધકે મૈત્રી ભાવના વ્યવસ્થિત વિકાસબળે નીચેના ચાર સદ્ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો :

(૧) કૃતજ્ઞતા - કોઈના નાના પણ ઉપકારને ભૂલવો નહિ

(૨) ઉદારતા - આપણી પાસેની ચીજ-શક્તિનો યથાશક્ય સદુપયોગ

(૩) પરોપકાર - બીજાનું કામ કરી છૂટવાની તૈયારી

(૪) પરમાર્થવૃત્તિ - બીજાનું કામ ન કરી શકાય તો પણ મનમાં બીજાનું સારું કાર્ય સારી રીતે નિર્વિધ્ને પાર પડો એવી હાર્દિક ભાવના...

- જીવનધારામાં અનાદિકાળના સંસ્કારોની પરવશતાથી આવનારા રાગાદિ વિકારો અને વાસનાની ગંદકીને હઠાવવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન જ્ઞાની ગુરૂની નિશ્રામાં કરવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- જીવનશક્તિઓને વિકસ્વર બનાવનારી સદાચારની વૃત્તિઓને અવલંબી જાપ શક્તિઓને સંસારની મોહમાયાના ઉકરડા તરફ જતી અટકાવવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- અંતરંગ ચેતના શક્તિના શણગારરૂપ સત્ય, દ્યુતિ, દયા, સંતોષ, નમ્રતા આદિ શણગારોથી અંતરંગ રીતે સુશોભિત રહેવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- આપણા ચૈતન્યને દિવ્યપંથે વધવા માટે જરૂરી દિવ્ય શક્તિનાં સ્ત્રોતને મેળવવા તેના અખૂટ ખજાનારૂપ પંચપરમેષ્ઠિઓ સાથે તેઓની આજ્ઞાના પાલનરૂપે અતૂટ સંપર્ક સ્થાપિત કરવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- વિચારોની આંધી અને અવનતિની ખાઈમાંથી ગબડતાં બચાવનાર પંચપરમેષ્ઠિઓના સ્મરણરૂપ જાપના અવલંબને પોતાની જાતને નિર્ભય બનાવવા મથે તે નવકાર મહામંત્રનો

આરાધક !

- વિચારો અને આવરણ વચ્ચે ઉપેક્ષા - બેદરકારીથી પડેલ ખાઈને યશાશક્ય જ્ઞાની મહાપુરુષોની નિશ્રાએ વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રીય મર્યાદાઓના આગ્રહપૂર્વક દૃઢ પાલનના બળે પૂરવા મથે તે નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- વારંવાર આત્મનિરીક્ષણ દ્વારા સ્વદોષ દર્શનની સુવ્યવસ્થિત ટેવનો વિકાસ કરી ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિ દ્વારા બીજાના નાના પણ ગુણને ઓળખવા મથામણ કરે તે નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- સંસ્કારોની નાગચૂડમાં ભીંસાઈ ગયેલ મનોવૃત્તિ અને કાયાની સ્થૂલ પ્રવૃત્તિઓને આત્મ-સમર્પણ, નિખાલસતા અને આજ્ઞાપાલનના બળે છોડાવવાં મથામણ કરે તે નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- વિચારોની દુનિયામાં ખોવાઈ જવાના પરિણામે અગર વિચારક્ષેત્રમાં મુક્ત સ્વૈરવિચારથી ઉપજતા મિથ્યા આત્મસંતોષના બળે વિકસતી બે જવાબદારીને કર્તવ્યનિષ્ઠા અને પોતાની કક્ષાને અનુરૂપ ફરજના સજાગ ભાન દ્વારા દૂર કરવા મથે તે નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

- આરાધકના પંથે જ્ઞાન સાથે ચારિત્ર્યનો અને તે બંનેનો સમ્યગ્દર્શન સાથે પુનિત સંબંધ સ્થાપી રત્નત્રયીની આરાધના દ્વારા જીવનને કર્મનિર્જરારૂપે સફળતાના પંથે વાળવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો આરાધક !

આવા મહાશક્તિશાળી શ્રી નવકાર મહામંત્રને ઓળખવા સમજવા અચૂક ઉપાય નિયતે સમયે નિયત સ્થાને - નિયત સંખ્યાથી જાપ કરવો તે જ અમોઘ ઉપાય છે. આવી વિધિપૂર્વક કરાયેલ જાપની પ્રક્રિયાથી એવી ઉદાત શક્તિનો વિકાસ થાય છે કે જેથી પ્રબળ અતિ નિબિડ ગાઢ પણ કર્મનાં આવરણો આપોઆપ ઓગળી જાય છે.

અડસઠ અક્ષર એના જાણો, અડસઠ તીરથ સાર !

- રમીલા ચીમનલાલ શાહ

શ્રી નવકાર મહામંત્રના અડસઠ અક્ષરને અડસઠ તીર્થ સમાન ગણવામાં આવ્યા છે. સંસાર સાગરથી પાર ઉતારે તેને આપણા શાસ્ત્રકારોએ 'તીર્થ' કહ્યું છે. નવકાર મહામંત્રના એક એક અક્ષર તીર્થ સમાન છે. તેથી શ્રી નવકાર મહામંત્રની જે ઉલ્લાસપૂર્વક આરાધના કરે છે, જે ભાવપૂર્વક જાપ કરે છે તે જન્મ-મરણરૂપી આ ભવસમુદ્રને અવશ્ય પાર કરી શકે છે. આ વિષય પર વિશેષ પ્રકાશ પાડતાં આપણા ધર્મગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે 'ઓમ' એ એક અક્ષરી મંત્ર પંચપરમેષ્ઠીના પ્રતીક રૂપ છે. જ્યારે 'હ્રીં' એ અક્ષરમાં ચોવીસ તીર્થકર ભગવંતોનો વાસ છે. જો આ રીતે આવા એક અક્ષરમાં આટલી બધી વ્યાપક શક્તિ છુપાયેલી હોય તો આ મહામંગલકારી શ્રી નવકાર મહામંત્રના પ્રત્યેક અક્ષરોને તીર્થ સમાન કહેવામાં આવ્યા છે તે યથાર્થ જ છે.

'ઉપદેશ તરંગિણી'માં કહેવામાં આવ્યું છે કે - આલોક અને પરલોક એમ બંને લોકમાં ઈચ્છિત ફળ આપનાર અદ્વિતીય શક્તિ સ્વરૂપ

શ્રી નવકાર મહામંત્ર જયવંતા વર્તો. આપણા આ મહામંત્રના પાંચ પદોને શ્રી તીર્થકર પરમાત્માએ 'પંચતીર્થી સ્વરૂપ' કહ્યા છે. શ્રી અરિહંતનો આઘ અક્ષર અ - અષ્ટાપદ તીર્થનો નિર્દેશ કરે છે. શ્રી સિદ્ધનો આઘ અક્ષર સિ - સિદ્ધાયલજી તીર્થને પ્રસ્થાપિત કરે છે. આચાર્યનો આઘ અક્ષર આ - આબુજી તીર્થને પ્રદર્શિત કરે છે. ઉપાધ્યાયનો આઘ અક્ષર ઉ - ઉજ્જયંતગિરિ એટલે કે ગિરનારજી તીર્થ સૂચવે છે. સાધુના આઘ અક્ષરમાં રહેલ સ - સમેતશિખરજી તીર્થને દર્શિ સમક્ષ મૂકે છે.

અહીં પ્રસ્તુત છે શ્રી નવકાર મંત્રના અડસઠ અક્ષરોના અડસઠ તીર્થોની નામાવલિ. અમને આશા, વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા છે કે શ્રી નવકાર મહામંત્રના અડસઠ અક્ષરોને અડસઠ તીર્થ સાથે સરખાવી સ્વસ્થ મને, એકાગ્ર ચિત્તે, શુદ્ધ ઉપયોગપૂર્વક આ મહામંત્રનો જાપ કરવાથી આપને આ અડસઠ તીર્થોની યાત્રાનું ફળ અવશ્ય મળશે જ તેમાં લેશ માત્ર શંકાને સ્થાન નથી.

ક્રમ	અક્ષર	તીર્થનું નામ
૧	ન	નાગેશ્વર
૨	મો	મહુડી
૩	અ	અષ્ટાપદ
૪	રિ	રાજગૃહી
૫	હં	હસ્તીનાપુર
૬	તા	તારંગા
૭	ણં	નાકોડા

ક્રમ	અક્ષર	તીર્થનું નામ
૮	ન	નાડોલ
૯	મો	મહેસાણા
૧૦	સિ	સિદ્ધાયલ
૧૧	દ્વા	ધોળકા (કલિકુંડ)
૧૨	ણં	નંદીશ્વરદીપ
૧૩	ન	નાડલાઈ
૧૪	મો	મોહનખેડા
૧૫	આ	આબુ

ક્રમ	અક્ષર	તીર્થનું નામ	ક્રમ	અક્ષર	તીર્થનું નામ
૧૬	ય	અયોધ્યા	૪૩	રો	રાંતેજ
૧૭	રિ	રાણકપુર	૪૪	સ	સ્થંભતીર્થ (ખંભાત)
૧૮	યા	અજાહરા	૪૫	વ્વ	વામજ
૧૯	ણં	નાણા	૪૬	પા	પ્રભાસપાટણ
૨૦	ન	નાંદીયા	૪૭	વ	વારણસી
૨૧	મો	માંડવગઢ	૪૮	પ્પ	પાનસર
૨૨	ઉ	ઉજ્જયંતગિરિ	૪૯	ણા	નંદીવર્ધનપુર
૨૩	વ	વરકાણા	૫૦	સ	શંખેશ્વર
૨૪	જ્ઝા	જેસલમેર	૫૧	ણો	નીતોડા
૨૫	યા	ઓસિયા	૫૨	મં	માતર
૨૬	ણં	નાંદગિરિ	૫૩	ગ	ગંધાર
૨૭	ન	નલીયા	૫૪	લા	લચ્છવાડ
૨૮	મો	મોટા પોંશીના	૫૫	ણં	નંદરાઈ
૨૯	લો	લોટાણા	૫૬	ચ	ચારૂપ
૩૦	એ	આગલોડ	૫૭	સ	સેરીસા
૩૧	સ	સમેતશિખર	૫૮	વ્વે	વહી
૩૨	વ્વ	વલભીપુર	૫૯	સિં	સિંહપુરી
૩૩	સા	સાવત્થી	૬૦	પ	પુરીમતાલ
૩૪	હૂ	હસ્તગિરિ	૬૧	ઢ	ઢવાણા
૩૫	ણં	નાગોર	૬૨	મં	મક્ષીજી
૩૬	એ	અંતરીક્ષ	૬૩	હ	હત્યુંડી (રાતા મહાવીર)
૩૭	સો	સૂથરી	૬૪	વ	વાલમ
૩૮	પં	પાવાપુરી	૬૫	ઈ	ઈલાદુર્ગ
૩૯	ચ	ચંપાપુરી	૬૬	મં	મેત્રાણા
૪૦	ન	નંદાસણ	૬૭	ગ	ગુણીયાજી
૪૧	મુ	મુછાલા મહાવીર	૬૮	લં	લક્ષમણાજી
૪૨	ક્કા	કાવી			

શ્રી નવકારનો અધિકારી

- પં. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય

(આમગદ્દિએ)

શ્રી નવકારનો મહિમા અપરંપાર છે અને તે શ્રી તીર્થંકરદેવ અને ગણધરભગવંતોના શ્રીમુખે ગવાયેલો છે, પૂર્વધરો અને શ્વેતધરોની વાણીથી પ્રશંસાયેલો છે, શ્રી આચાર્યો, વાચકો, પ્રવર્તકો અને સ્થવિરોના ઉપદેશોથી પ્રચારાયેલો છે અને સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા વડે બહુમાનપૂર્વક આરાધાયેલો છે. ભદ્રક પરિણતિ, નિપુણમતિ, માર્ગાનુસારી અને ગુણાનુરાગી જીવો વડે જેનો મહિમા આદરપૂર્વક શ્રવણ કરાયેલો છે તે નવકારને જાણવાની ઉત્કટ ઈચ્છા પ્રત્યેક લઘુકર્મી, પરિતપ્તસારી, સુલભબોધિ અને આસન્નમુક્તગામી જીવને અવશ્ય થાય.

શ્રી નવકાર એ નવપદોનો સમુદાય છે. એનાં પાંચ પદો મૂળમંત્રસ્વરૂપ છે. પછીનાં ચાર પદો મૂળમંત્રનો વાસ્તવિક પ્રભાવ સૂચવનાર મૂળમંત્રની ચૂલિકાસ્વરૂપ છે.

ચૂલિકાસહિત મૂળમંત્ર “પંચમંગલ-મહાશ્રુત-સ્કંધ” કહેવાય છે. મૂળમંત્રમાં પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર હોવાથી તેને “પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર” પણ કહેવાય છે. પરમેષ્ઠિઓનો નમસ્કાર મહામંગલરૂપ હોવાથી તેને “પંચમંગલ” એ ટૂંકા નામથી પણ સંબોધવામાં આવે છે. નવકારનું ટૂંકમાં આ બાહ્ય સ્વરૂપ છે, તેનું આંતર સ્વરૂપ ધણું વિશાળ છે.

શ્રી નવકારનું ખરું માહાત્મ્ય તેના આંતરસ્વરૂપમાં રહેલું છે. નવકારનું બાહ્યસ્વરૂપ શબ્દાત્મક છે, તેનું આંતરસ્વરૂપ અર્થાત્મક છે.

શબ્દને જો દેહના સ્થાને કલ્પીએ તો અર્થ તેના પ્રાણના સ્થાને છે. અર્થને જો દેહના સ્થાને કલ્પીએ તો શબ્દ તે દેહની છાયાના સ્થાને છે.

છાયાનું મૂલ્ય દેહના આધારે છે, પ્રાણ વિનાનો દેહ શબ્દવત્ છે અને દેહ વિનાની છાયા શૂન્યવત્ છે.

અર્થને કહેનાર શ્રી અરિહંતભગવંત છે, શબ્દને ગૂંથનાર શ્રી ગણધરભગવંત છે. શ્રી અરિહંતદેવો ગુરુ છે તો શ્રી ગણધરદેવો શિષ્ય છે. એ અપેક્ષાએ અર્થને ગુરુસ્થાને અને શબ્દને શિષ્યસ્થાને પણ કલ્પી શકાય.

એક સ્થળે અપેક્ષાભેદે એથી ઊલટું પણ કહ્યું છે.

રાજા સરિખું સૂત્ર છે, મંત્રી સરિખો અર્થ જિનજી ! એમાં એક હેલિઓ, દીપ્તે સંસાર અનર્થ, જિનજી ! તુજ વયણે મન રાખીયે.

(પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત ૩૫૦ ગાથાનાં સ્તવન ઢાળ ૯)

અહીં સૂત્રને બદલે શબ્દને રાજાની ઉપમા આપી છે અને અર્થને મંત્રીની ઉપમા આપી છે તથા તે બેમાંથી એકની પણ અવગણના કરનારને અનર્થનું કારણ થાય છે એમ કહ્યું છે.

આ વાત નિર્ધુક્તિકાર, ભાષ્યકાર, ચૂર્ણિકાર અને ટીકાકારોએ ગણધરગુંફિત સૂત્રના કરેલા અર્થને ઉદ્દેશીને કહેલી છે. અરિહંતભાષિત અર્થને સૂત્રમાં ગૂંથનાર શ્રી ગણધરભગવંતના શબ્દને ઉદ્દેશીને તો ત્યાં કહ્યું છે કે -

છાયા નર ચાલે ચલે, યિતિ તસ જેમ, જિનજી ! સૂત્ર અર્થ ચાલે ચલે, રહે યિતિ તસ તેમ, જિનજી ! તુજ વયણે મન રાખીયે.

સૂત્ર એ છાયા છે અને અર્થ એ પુરુષ છે. જેમ પુરુષ ચાલે તેમ તેની છાયા ચાલે છે અને સ્થિર રહે તેમ સ્થિર રહે છે. તેવી જ રીતે અર્થરૂપી પુરુષ ચાલે તેમ સૂત્રરૂપી છાયા ચાલે છે તથા અર્થરૂપી પુરુષ જો

સ્થિર રહે તો સૂત્રરૂપી છાયા પણ સ્થિર રહે છે.

અર્થ અને સૂત્રની આ ચર્ચા સાંભળીને બેમાંથી કોઈ એકની કોઈ એકાન્તવાદી અવગણના કરી ન બેસે એ કારણે શાસ્ત્રકારમહર્ષિઓએ બંનેની સમાન ઉપયોગિતા બતાવવા માટે ફરમાવ્યું છે કે- અંધ પંગુ જેમ બે મલે, ચાલે ઈચ્છિત ઠાણ, જિનજી !

સૂત્ર અરથ તેમ જાણીયે, કલ્પ ભાષ્યની વાણ. જિનજી !

તુજ વયણે મન રાખીયે.

‘સૂત્ર’ અંધ છે અને ‘અર્થ’ પંગુ છે. અંધ અને પંગુ જો પરસ્પર મળે તો ઈચ્છિત સ્થાને પહોંચી જાય છે. તેમ સૂત્ર અને અર્થ બંને મળીને જ ઈચ્છિત સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવે છે. બેમાંથી એકની પણ અવગણના ઈચ્છિત સ્થાનની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક બને છે.

નવકારને અર્થથી કહેનાર શ્રી અરિહંત ભગવંત છે, સૂત્રથી ગૂંથનાર શ્રી ગણધર ભગવંત છે. એ અપેક્ષાએ અહીં અર્થને પ્રાણ અને સૂત્રને દેહની ઉપમા અથવા જીવંત દેહ અને સૂત્રને માત્ર તેની છાયાની ઉપમા આપી છે.

નવકારની છાયા અને દેહ આપણે જોયો. હવે તેના અર્થરૂપી દેહને અથવા પ્રાણને જોવા માટે આપણે એના પ્રત્યેક પદમાંથી નીકળતા અર્થને તપાસીએ.

નવકારનું પ્રથમ પદ “નમો અરિહંતાણં” છે. તેમાં ત્રણ પદો અને સાત અક્ષરો છે. એ સાત અક્ષરોનો મહિમા બતાવતાં કહ્યું છે કે-

સપ્તક્ષેત્રીય સફલી સપ્તક્ષેત્રીય શાશ્વતી ।
સપ્તાક્ષરીયં પ્રથમા, સપ્ત હન્તુ ભયાની મે ॥૮॥

(શ્રી નમસ્કારમાહાત્મ્ય-સિદ્ધસેનસૂરિકૃત)

અર્થ : જિનપ્રતિમાદિ સાત ક્ષેત્રોની જેમ

સફળ અને ભરતાદિ સાત ક્ષેત્રોની જેમ શાશ્વત એવી આ પ્રથમ સપ્તાક્ષરી મારા સાત ભયોને દૂર કરો.

પ્રથમ પદના સાત અક્ષરોમાંના એકેક અક્ષરમાં એકેક ભયને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે એટલું જ નહિ પણ તે પ્રત્યેક અક્ષર સાત ક્ષેત્રોની જેમ શાશ્વત અને સફળ છે.

પ્રથમપદના ત્રણ શબ્દોમાં પ્રથમ શબ્દ ‘નમો’ છે, બીજો ‘અરિ’ છે અને ત્રીજો ‘હંત’ છે. તેમાં પ્રથમ ‘નમો’ પદનો અર્થ નમસ્કાર છે. નમસ્કાર એક પ્રકારની ક્રિયા છે. જે ક્રિયા વડે ભક્તિ દર્શાવાય, શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરાય અને પૂજ્યભાવ પ્રગટ થાય તે ક્રિયાને નમસ્કાર કહેવાય છે.

આ ક્રિયા કેટલી ઉચ્ચ છે તેનું માપ કાઢવું હોય તો ત્રણ રીતે નીકળી શકે; એક તો તેના હેતુ ઉપરથી, બીજું તેના સ્વરૂપ ઉપરથી અને ત્રીજું તેના પરિણામ ઉપરથી. કોઈપણ વસ્તુને જો પૂર્ણપણે સમજવી હોય તો તેની કારણ, કાર્ય અને સ્વરૂપ આ ત્રણેય અવસ્થાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

સ્વરૂપ અવસ્થા વર્તમાનકાલીન છે, કારણઅવસ્થા ભૂતકાલીન છે અને કાર્યાવસ્થા કે ફલાવસ્થા આગામીકાલીન છે. નમસ્કારરૂપી ક્રિયાનાં કારણ, સ્વરૂપ અને ફળ કેટલાં ઉચ્ચ છે તે જાણવાથી જ ‘નમો’ પદના વાસ્તવિક અર્થનો ખ્યાલ આવી શકે.

(૧) કારણ અવસ્થા : શાસ્ત્રકાર ભગવંતો ફરમાવે છે કે નમસ્કારરૂપી ક્રિયાનું કારણ નમસ્કારવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ છે. તે કર્મનો ક્ષયોપશમ મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, દર્શનમોહનીય અને વીર્યાન્તરાયકર્મ એ ચારેયના ક્ષયોપશમની અપેક્ષા રાખે છે. એટલે આ નમસ્કારની ક્રિયાની પ્રાપ્તિ તેને જ થાય છે કે જેણે મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખપાવીને એક કોડાકોડી સાગરોપમથી પણ ઓછી કરી હોય. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનને આવરણ કરનારાં કર્મો પણ ઘણા અંશમાં હઠાવ્યાં

હોય તથા વીર્યાન્તરાયકર્મને પણ બહુ અંશમાં ખપાવ્યું હોય ત્યારે તેને શ્રી નવકારના પ્રથમપદની અને તેના પ્રથમ અક્ષરની શબ્દથી, અર્થથી કે ક્રિયાથી પ્રાપ્તિ થાય છે.

કર્મની આટલી મોટી સ્થિતિ ખપાવવા માટે કેવળ સકર્મનિર્જરા નહિ પણ જીવને સકામનિર્જરા કરવી પડે છે. અને સકામનિર્જરા માટે નિરાગ્રહીવૃત્તિ, માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ, દયાળુતા, વિનીતતા, જિતેન્દ્રિયતા, ન્યાયસંપન્નતા વગેરે ગુણો કેળવવા પડે છે. પછી જ તે અપૂર્વકરણ વડે ગ્રંથિભેદ કરીને સમ્યગ્દર્શન પામે છે અને ભાવથી પરમેષ્ઠિનમસ્કારનો અધિકારી થાય છે.

શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે અભવ્ય જીવને દ્રવ્યથી પણ આ નમસ્કારની પ્રાપ્તિ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તોડ્યા વિના થતી નથી. “ઘર્ષણ-ઘૂર્ષણ” ન્યાયે મોહનીયાદિ કર્મોની અંતઃ કોડાકોડી જેટલી સ્થિતિ થયા વિના કોઈને પણ આ નમસ્કારની ભાવથી કે દ્રવ્યથી પણ પ્રાપ્તિ સંભવિત નથી. આ થઈ નમસ્કારની કારણાવસ્થાની વિચારણા.

(૨) સ્વરૂપ અવસ્થા : નમસ્કારની ક્રિયા વડે થતી લેશ્યાવિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનું સ્વરૂપ છે. આ સ્વરૂપ ઘણું ઉદાત્ત છે.

દ્રવ્ય લેશ્યા પુદ્ગલસ્વરૂપ છે અને ભાવલેશ્યા અંતઃકરણનું પરિણામ છે. નમસ્કાર વડે અંતઃકરણનાં પરિણામ નિર્મળ બને છે અને ઔદાર્યાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. જેવી લેશ્યાથી જીવ મરે તેવી તેની ગતિ થાય છે.

(૩) ફલ અવસ્થા : વિશુદ્ધ લેશ્યાથી મરનારની ઊર્ધ્વગતિ થાય છે તેથી નમસ્કારનું ફળ સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ છે. જ્યાં સુધી સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી દેવ અને મનુષ્યોના ભવોની પરંપરાએ જીવ સકળ કલેશથી નિવૃત્તિરૂપ

પરમનિર્વાણને પામે છે. “નમો” પદનો આ અર્થ છે.

એ અર્થને સમજાવવા માટે અનેક પર્યાય શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાંનો એક અર્થ ‘પૂજા’ છે. નમસ્કાર એટલે પૂજા, ભક્તિ, બહુમાન વગેરે એ બધા સમાનાર્થક શબ્દો છે.

‘પૂજા’ દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય સંકોચરૂપ છે. હાથ, પગ, મસ્તકાદિ શરીરનાં અવયવોનો સંકોચ તે દ્રવ્યસંકોચ છે અને મનનો વિશુદ્ધ પરિણામ તથા બહુમાનવાળો વિશુદ્ધ અધ્યવસાય તે ‘ભાવસંકોચ’ છે.

હવે ‘અરિ’ અને ‘હંત’ એ બે શબ્દોનો અર્થ વિચારીએ. ‘અરિ’ શબ્દ શત્રુ અર્થમાં છે. જીવને શત્રુભૂત આઠ કર્મનો સંચય તે ‘અરિ’ છે અને તે ‘અરિ-શત્રુઓને જેઓએ મૂળથી હણી નાખ્યા છે તે ‘અરિહંત’ છે. અર્થાત્ કર્મ અને તેના કારણભૂત કષાયોનો જેમણે મૂળથી નાશ કર્યો છે તે ‘અરિહંત’ કહેવાય છે. પ્રથમ પરમેષ્ઠિસ્વરૂપ હોવાથી તેઓ ‘અરહંત’ છે તથા મુક્તિગામી હોવાથી ‘અરુહંત’ પણ છે. એ રીતે અરિહંત, અરહંત અને અરુહંત એ ત્રણેય અવસ્થાઓને ધારણ કરનારાઓને નમસ્કાર તે “નમો અરિહંતાણાં” પદનો અર્થ છે.

“નમો સિદ્ધાણાં” આદિ પદો પણ તેઓનાં વિશેષણરૂપ છે. એ રીતે પંચપરમેષ્ઠિસ્વરૂપ અરિહંતોને નમસ્કાર અથવા એ પાંચેય પદોમાં રહેલા સર્વ પરમેષ્ઠિભગવંતોને નમસ્કાર સર્વ પાપનો પ્રણાશ કરનાર છે અને જગતમાં જેટલા ધર્મમંગળ છે તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ મંગળ છે.

‘મંગળ’ વિઘ્નનાશક છે તેથી સર્વ વિઘ્નોનો નાશક છે તથા ‘મંગળ’ સર્વ અભીષ્ટ વસ્તુઓને મેળવી આપનાર છે તેથી સર્વ ઈષ્ટનો પ્રાપક છે.

વિભાગ-૩ : સિદ્ધિ

મૃત્યુંજય નવકાર : મુક્તિનું દ્વાર

- આ. જયંતસેનસૂરિ

જિણસાસણસ્ય સારો,

ચરુદસપુવ્વાણ જો સમુદ્ધારો ।

જસ્સ ણે નવકારો,

સંસારો તસ્ય કિં કુણઙ્ગ ॥

અનાદિથી ચાલી રહ્યું છે આ તરણતારણ જૈનશાસન, જયવંતુ રહ્યું છે અનાદિથી આ જૈનશાસન. અને જગતના જીવમાત્રને પોતાના અનુશાસનમાં રહેવાની પ્રેરણા આપતું રહ્યું છે. જૈનશાસને પરમમંત્ર નવકાર આપીને સારાચે જગતનું જ્ઞાન આ નવકારના માધ્યમથી કરાવી દીધું છે, જે માત્ર નવકાર ન સમજી શકે તેઓ માટે વિરાટ વીતરાગની વાણી જ યોગ્ય છે.

મહામંત્ર નવકારને જૈનશાસનનો અનાદિનિધન, શાશ્વત મહામંત્ર કહ્યો છે. સદા શાશ્વત રહેનારા આ મહામંત્રનો સાથ કરનારા શાશ્વત સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, જેમ સજ્જનના સંગમાં રહેનારી વ્યક્તિ સજ્જન બની જાય છે અને દુર્જનનો સંગ કરનાર અંતે દુર્જનની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે એ જ રીતે શાશ્વતનો સંયોગ અને શાશ્વતનો સંગ કરનાર એક ને એક દિવસ શાશ્વત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને જગતનો સંગ કરનારા હંમેશાં ભવપરંપરામાં આવ-જા કરે છે, ક્યાંય સ્થિર મુકામ કરી શકતા નથી. જો આપણે કોઈ ચોક્કસ સ્થિર મુકામ મેળવવો હોય તો આપણાં હૃદયમાં વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે નવકારને અપનાવવો પડે.

અરિહંત : કર્મશત્રુનો નાશક :

બધા વિના ચાલશે પણ નવકાર વિના નહિ ચાલે. સવારે ઉઠતાં જ મહામંત્ર નવકારનું સ્મરણ

કર્યું. કદી અહીં-તહીં આવતાં-જતાં મહામંત્ર નવકારમાં જ ધ્યાન હોય, જગતની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સાથે જો નવકાર પ્રત્યે લગાવ હશે તો ખ્યાલ આવશે કે નવકાર કેટલો 'ગહન' અને કેટલો 'ગંભીર' છે. મહામંત્ર નવકારમાં આપણે પ્રથમ પદ બોલીએ છીએ : 'ળમો અરિહંતાળ' - 'અરિહંતાળ' ની જગ્યાએ કેટલાક ગ્રંથોમાં ક્યારેક 'અરુહંતાળ' કે 'અરહંતાળ' લખેલું મળી આવે છે. 'અરિહંતાળ' નો અર્થ આ પ્રમાણે છે : અરિ અર્થાત્ દુશ્મન, હંતાળ એટલે આ અરિ ને નષ્ટ કરનારા.

આત્મ જગતમાં કોઈ જીવનો દુશ્મન નથી, કોઈ જીવ આ જીવનો દુશ્મન નથી, આ જીવનો દુશ્મન છે કેવળ જીવની પોતાની અજ્ઞાનતા. અજ્ઞાન દશાના કારણે બંધાતા કર્મ શત્રુઓના વિરોધમાં જો આપણે આંદોલન શરૂ કરી દઈએ અને કર્મ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ શરૂ કરીને જે પોતે આ યુદ્ધમાં વિજેતા બની જાય છે તે અરિહંત બની જાય છે.

કર્મની સ્થિતિ :

કર્મ તો ચારેબાજુ ફેલાયેલાં છે. પૂરા લોક કાર્મણ વર્ગણાથી ઠસોઠસ ભરાયેલું છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં કાર્મણ વર્ગણા છે. આપણે હાથને સ્લેજ પણ હલાવીએ તો વચ્ચે કાર્મણ વર્ગણા આવીને બેસી જાય છે. એટલું સરળ ને સહજ છે કે એને આપણે જોઈ શકતા નથી. કાર્મણ વર્ગણાનું ચક્ર સદા ચાલ્યા કરે છે. આ કાર્મણ વર્ગણાઓ આપણને અડકતી નથી, માત્ર ભરેલા હોય છે. પરંતુ આપણી પ્રવૃત્તિ જે કર્મને અનુરૂપ હોય છે તે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલ આપણા આત્મા સાથે લાગી જાય છે.

જે કોઈ જીવ જ્ઞાનની અવહેલના કરે, એટલે કે જ્ઞાનનો અનાદર કરે, જ્ઞાનીનો અનાદર કરે, જ્ઞાનના ઉપકરણોનો અનાદર કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વર્ગણા જીવને લાગી જાય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વર્ગણા ચોંટી ગયા પછી જ્યારે તે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે આ જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અથવા મુશ્કેલથી જ્ઞાન મેળવે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કાલિમાનું પ્રતીક છે, સ્વયં જ્યોતિર્મય જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા આ કર્મના પ્રભાવથી અંધકારમય સ્થિતિમાં આવી જાય છે.

કર્મ વર્ગણા ચોંટતી નથી પરંતુ આપણે કર્મ વર્ગણાને બોલાવીને તેની સાથે સંબંધ બાંધી લઈએ છીએ. દર્શનાવરણીય કર્મ પણ આવું છે. આપણી પોતાની આસ્થા, શ્રદ્ધા, ભક્તિમાં થોડો પણ અશુદ્ધ ભાવ આવ્યો, આસ્થાને બદલે અનાસ્થા થઈ, વિશ્વાસને બદલે અવિશ્વાસ પેદા થયો તો નિશ્ચિત પણે દર્શનાવરણીય કર્મ આપણને ઘેરી લે છે, જે ધુંધળાપણાનું પ્રતીક છે. કારણ કે જીવની આ પરિસ્થિતિ વાસ્તવિક બોધમાં બાધક બને છે.

આપણી પોતાની ગમે તેટલી શ્રદ્ધા હોય, બધી બાબતોમાં શ્રદ્ધા અને એકમાં અશ્રદ્ધા હોય તો પણ નકામી છે. જેમકે ભગવાનની આજ્ઞાની ૧૦૦ બાબતો પૈકી ૯૯ બાબતમોમાં સ્વીકાર કરવામાં આવે અને એકનો અનાદર કરવામાં આવે તો સો એ સો બાબતોનો અનાદર થઈ જાય છે. આથી નિશ્ચિતપણે નવી દર્શનાવરણીય કર્મ વર્ગણા આત્માને લાગી જાય છે.

આ પ્રમાણે વેદનીય કર્મની વર્ગણા પણ શાતા, અશાતાના રૂપમાં આપણી પોતાની પ્રવૃત્તિને કારણે લાગી જાય છે. અને જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યારે નાના પ્રકારની વેદના હાજર થઈ જાય છે.

મોહનીય કર્મ વર્ગણા તો ડગલે ને પગલે

આપણી સાથે હોય છે. દરેક વખતે તે લાગે છે. આપણી પાંચે ઈન્દ્રિયો મોહનીય કર્મ વર્ગણાને બોલાવવા માટે, ખેંચવા માટે, પકડવા માટે હંમેશાં સાથે ને સાથે ચાલતી રહે છે. આ પાંચે ઈન્દ્રિયો પર જ્યારે આપણું નિયંત્રણ આવી જાય છે ત્યારે મન ઉપર નિયંત્રણ કરવામાં આપણે સફળ થઈએ છીએ. મન અને ઈન્દ્રિયો પર નિયંત્રણ લાગી જાય ત્યારે મોહનીય કર્મ વર્ગણા નિર્બળ બને છે, અન્યથા એ કર્મવર્ગણા આપણને લાગતી રહે છે. મોહનીય કર્મનું મુખ્ય કામ જીવને આકુળ વ્યાકુળ કરી દેવાનું છે. અનંત અવ્યાબાધ આનંદ સ્વરૂપ આત્મા આ કર્મને કારણે બેચેન થઈને પ્રબળ ભ્રાન્તિમાં અનંત કાળ વ્યતીત કરે છે.

આ પ્રમાણે આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મની વર્ગણા આપણને લાગે છે. આયુષ્ય કર્મ એક જન્મમાં એકવાર ફળ આપે છે. કાર્ષણ જીવ આયુષ્ય બંધ જિંદગીમાં એક જ વાર કરે છે, બાકી બધાં કર્મ દરેક સમયે બંધાતાં રહે છે. આયુષ્ય સિવાયનાં સાતે કર્મ આપણી સાથે દરેક સમયે લાગ્યા કરતાં હોય છે. આપણી જે કર્મને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કર્મ વર્ગણા આપણી સાથે હંમેશાં જોડાયેલાં રહે છે. આયુષ્ય બંધ એકવાર હોય છે અને જિંદગીના ત્રીજા ભાગમાં હોય છે. જિંદગીના ત્રીજા ભાગમાં પ્રાયઃ કરીને આપણી આગળની જિંદગીનો બંધ થઈ જાય છે. આપણે ક્યાં જવું, કઈ ગતિમાં જન્મ લેવો, કેવી જિંદગી મેળવવી તેનો વિચાર કરવાનો છે. આપણા જીવનના ત્રીજા ભાગમાં આયુષ્યનો બંધ બંધાઈ જાય છે. જો આ બાબત આપણે જાણતા હોઈએ તો આપણે જિંદગીના ત્રીજા ભાગમાં ખૂબ સાવધાન થઈ જવાનું છે. કોઈ સાથે બોલતાં-ચાલતાં, કોઈ વાત કરતાં, કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતાં કે વિચાર કરતાં પણ આ કર્મનું બંધ બંધાઈ શકે છે. કુળનું ખંડન કરવામાં આવે તો ગોત્ર કર્મ બંધાઈ જશે. નામનું

ખંડન કરવામાં આવે તો નામ કર્મ બંધાઈ જશે અને કોઈના સારા કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ બની ગયા તો અંતરાય કર્મ બંધાઈ જશે.

આ આઠ કર્મોની સાથે યુદ્ધ કરી વિજય શ્રી પ્રાપ્ત કરનાર પ્રથમ પદ પર અરિહંત પરમાત્મા છે. આપણે આ અરિહંત પરમાત્માને પહેલું પદ બોલીને નમસ્કાર કરીએ છીએ. આ નમસ્કાર ક્યારે થશે? જ્યારે 'અહમ્' જશે ત્યારે નમસ્કાર થશે. 'અહમ્' નહીં જાય તો નમસ્કાર નહીં થાય. વારંવાર ભલે ને ઝૂકવામાં આવે પણ 'અહમ્' ભીતરથી ન નીકળે તો ક્યારેય પણ નમસ્કાર નહિ થઈ શકે. કારણે કે 'અહમ્'માં પશુતા છુપાઈ છે, દાનવતા છુપાઈ છે, માનવતાની વાત તો 'અહમ્'ના અભાવમાં થાય છે. નવકારનું દર્શન વિસર્જન બાદ જ થાય છે. નમસ્કારનો પ્રયત્ન દરરોજ કરતા રહો, નમસ્કાર કરતાં કરતાં કોઈ એક એવી ઘડી આવશે કે જ્યારે આપણો પરિણામ નિરંકાર થઈ જશે. નમ્રતા અને વિનયનો પરિણામ થઈ જશે, અંહકાર મુક્ત થઈને આપણે ક્યારેક નમસ્કાર કરી લઈશું. સૂત્રોમાં લખ્યું છે કે :

इक्कोवि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्सवद्धमाणस्स ।

સંસાર સાગરાઓ, તારેઈં નરં વ નારીં વા ॥

માત્ર એક જ નમસ્કાર, એક જ વંદન, વધુ નહિ એક જ વાર આત્મા તરફ ઝૂકી ગયું તો સમજો કે બેડો પાર થઈ ગયો.

વંદનથી બંધન છૂટે છે. પરંતુ આપણે તો બંધન ઈચ્છીએ છીએ વંદન નહિ, આપણે મસ્તકથી પગ સુધી બંધન જ બંધન ઈચ્છીએ છીએ. પગોમાં ચંપલ ખૂબ જ સુંદર જોઈએ. અગર પગ ન હોત તો જૂતા-ચંપલ ક્યાં રાખત ! આપણે માનીએ છીએ કે જૂતા-ચંપલ પણ ખમીશ, ધોતી, સાડી જેમ જરૂરી છે, જૂતા-ચંપલ પણ આપણી સાથે જ રહે છે. આ સંસ્કૃતિ-સંસ્કાર બધી જગ્યાએ

આપણે જોઈએ છીએ. આજકાલ લોકો માંઘા બૂટ-ચંપલ પહેરીને ફરે છે. અને બહાર મૂકીને મંદિરમાં જાય ત્યારે કોઈ ઉઠાવી જાય તો? એટલા માટે પહેલાં તો મંદિર જવાનું જ છોડી દે છે અને કદાચ જૂતાં મૂકીને ઉપાશ્રયમાં આવી ગયા અને વ્યાખ્યાન સાંભળવા લાગ્યા તો પણ માનવીનું મન તો જૂતામાં હોય છે. આપણે બેઠા છીએ ઉપાશ્રયમાં અને મન હોય છે જૂતામાં, આત્મામાં નહિ. આપણું મન જૂતામાં ન જાય અને કેવળ આત્મામાં સ્થિર થાય એ માટે કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે દેરાસર-ઉપાશ્રય જવાનું થાય ત્યારે ખુલ્લા પગે જવું, પગમાં જોડા પહેરવા નહિ, જ્ઞાનીઓએ માર્ગદર્શન આપ્યું છે કે દેરાસર કે ઉપાશ્રય જાઓ ત્યારે ખુલ્લા પગે જાઓ. અનુભવંતો કરો, હે પરમાત્મા ! તારી વાણી જોઈએ. હે પરમાત્મા ! તારું જ્ઞાન જોઈએ. હે પરમાત્મા ! તારું સ્વરૂપ જોઈએ. હે પરમાત્મા ! તારા જેવો બની જાઉં એવી મારી હંમેશાં ઈચ્છા છે. પરમાત્મા પાસે જઈને આવી ભાવના પ્રગટ કરવી. જ્યારે પણ ઉપાશ્રય, દેરાસર જવાનું થાય ત્યારે ખુલ્લા પગે જવું જેથી આપણું મન જૂતામાં ન રહે. આખો ભગવાન સામે હોય અને મન જૂતામાં, પછી કેવી રીતે આપણું કલ્યાણ થશે? હું રોજ જોઉં છું કે જાપ કરવા આવતા અનેક લોકો જૂતાં પહેરીને આવે છે અને પોતાનાં જૂતાં છુપાવીને રાખે છે કે પગમાંથી ચંપલ કાઢીને પાસે રાખે છે કે નીચે રાખી એની ઉપર બેસી જાય છે. જૂતાં સાથે આવશે શું ?

આ આઠ કર્મોમાંથી ચાર ઘાતી કર્મો પર આંદોલન કરી વિજય પ્રાપ્ત કરનારા સઘળા જીવ અરિહંત કહેવાય છે. આવા અરિહંતોને વંદન કરવામાં આવે તો આ વંદન બંધન તોડનારું હોય છે.

શ્રી કૃષ્ણે ભગવાન નેમિનાથને પૂછ્યું, 'ભગવન્ ! મારી કઈ ગતિ થશે ? ત્યારે નેમિનાથે

કહ્યું, 'ભાઈ ! તારો આગલો ભવ તો નરક છે.'

'પરંતુ ભગવન્ ! આ નરક કઈ રીતે તૂટે !' શ્રી કૃષ્ણએ પૂછ્યું

નેમિનાથો કહ્યું, 'નિર્ગ્રંથ સાધુઓને વિધિપૂર્વક વંદન કર, વંદન કરવાથી તારાં બંધન તૂટશે.'

શ્રી કૃષ્ણ મહારાજાએ ૧૮૦૦૦ સાધુઓને ભાવથી વંદન કર્યા હતા. કશું લીધું ન હતું, કશું દીધું ન હતું, કેવળ વંદન જ કર્યા હતા. પરંતુ આ વંદન બંધન તોડનારાં બન્યાં.

કૃષ્ણ મહારાજા આ વાત સમજતા હતા કે હું એક પામર જીવ છું. હું એક સામાન્ય જીવ છું. હું બંધનગ્રસ્ત છું. એમ સમજીને વંદન કરે છે. બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે વંદન કરવાનાં છે આપણે કૃષ્ણ રાજાની જેમ જ અત્યારે શીઘ્ર બંધન તોડવાનાં છે. વંદન કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણનાં અને રાજા શ્રેણિકનાં બંધન થોડાંક રહ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

ઘણીવાર આપણે વંદન કરીએ છીએ પરંતુ વ્યવહારથી, દેખાવથી, દેહથી વંદન કરીએ છીએ, આત્મભાવથી નહિ. દેખાવથી કેમ કરીએ છીએ ? આવ્યા છીએ તો કંઈ તો કરવું છે એટલે કરીએ છીએ કે, 'લોકો શું કહેશે' એટલે કરે છે. લોકો સારું કહેશે એટલે કરે છે. આવી હાલતમાં કરેલાં વંદનનો લાભ આપણને મળતો નથી.

અરિહંતના વિભિન્ન અર્થ :

અરિહંતોએ કર્મ શત્રુઓને હરાવ્યા અને તેઓ અરિહંત થઈ ગયા. અરિહંત મતલબ આત્મશત્રુઓ સામે જૂકીને, આત્મ શત્રુઓને હરાવીને જે અજેય હોય છે. જે વિજયી હોય છે તે અરિહંત છે. અને તેઓ અરિહંત કેવી રીતે છે ? ક્યાંક 'અરિહંત' લખાય છે, ક્યાંક 'અરહંત' લખાય

છે.

'રહં' મતલબ એકાંત, 'અરહં' મતલબ એકાંત નહિ. જેનાથી કોઈ વસ્તુ કદી છુપાયેલી નથી. અથવા રહ અર્થાત્ રથ, 'અરહ' અર્થાત્ રથ નહિ (રથનો અભાવ), જેમના સંસારનો રથ તૂટીને સમાપ્ત થઈ ગયો છે. સંસારના રથને જેઓએ સમાપ્ત કરી દીધો છે તે 'અરહંત' છે. 'રહં' નો મતલબ ઉગવું અને 'અરહં' નો મતલબ ઉગવું નહિ. જેના સંસારની સ્થિતિ હવે વધવાની નથી. જેઓના સંસારનું બીજ સળગી ગયું છે અને બીજ સળગી ગયા પછી ઉગવાનો સવાલ જ નથી રહેતો. જેણે તમામ પ્રકારની સંસારની સંપૂર્ણ ઉગવા કે વધવાની તમામ જડ સમાપ્ત કરી દીધી છે તેઓ 'અરહંત' છે. ત્યારે અરિહંત કહો, અરુહંત કહો, અરહન્ત કહો, બધાનો ભાવ, બધાનો અર્થ એક જ છે.

આપણને 'ગમો અરિહંતાણં' નો પૂરો અર્થ પણ માલૂમ નથી. બોલીએ છીએ 'ગમો અરિહંતાણં' પરંતુ છે શું ? આપણને ખબર નથી, ખબર ન હોય તો ચિંતા નથી પરંતુ આમાં આપણી શ્રદ્ધા પણ ક્યાં છે. 'ગમો અરિહંતાણં' માં આપણી શ્રદ્ધા કેટલી ?

નવકાર : પ્રગટ ગુરુમંત્ર :

તમે કહેશો કે સાહેબ, આરાધના માટે અમે આવીએ છીએ તે શ્રદ્ધા વિના થોડા જ આવીએ છીએ ? માની લો કે આરાધનામાં બેસી ગયા, હાથમાં માળા લઈને ગણી લીધી. કહો તો નવકારનું ધ્યાન પણ કરી લીધું પરંતુ એની પછી શું ? નવકારના જાપ કર્યા પણ હજુ સુધી કામ ન થયું. નવકારનો જાપ આપણે શા માટે કરીએ છીએ ? સાચું કહેજો, કર્મ ખપાવવા માટે કરીએ છીએ કે ધર્મ કમાવા માટે ? કેટલા કહે છે કે હું કર્મ ખપાવવા માટે નવકારનો જાપ કરું છું. વાસ્તવમાં કર્મ ખપાવવા માટે જાપ કરીએ છીએ સાથે એમ પણ વિચારીએ છીએ કે સાથોસાથ લૌકિક કામ થઈ જાય તો સારું. નવકાર

તો ઘણા ગણ્યા, પણ કામ ન થયું. નવકાર ગણીએ છીએ સાહેબ ! કંઈક તો કરો કે કામ થઈ જાય, અને અમે કહીએ છીએ કે નવકારનો જાપ કરો તો તેઓ કહે છે, સાહેબ, રોજ જાપ કરીએ છીએ પણ કાંઈ નથી થતું. બીજો કોઈ મંત્ર આપો. શું માગે છે આ લોકો ? નવકાર તો રોજ ગણીએ છીએ. નવકાર તો અમને યાદ છે. નવકારની રોજ માળાઓ જપીએ છીએ. કંઈક બીજું આપો જેથી જલદીથી કામ થાય.

આપણે તો ગ્રાહક છીએ પણ કેવા ગ્રાહક છીએ આપણે નવકારના ગ્રાહક અને ગ્રાહક છીએ. કામ ન થયું તો છોડી દઈએ છીએ, બીજે જઈએ છીએ. અરે ભાઈ, ‘એક સાથે સઘે સઘે, સઘે સઘે જાય’ એટલે આપણે નવ દિવસ નવકાર ગણીએ છીએ પરંતુ નવકાર પર આપણી શ્રદ્ધા કેટલી ?

અંજન ચોર : ગુરૂમંત્રોપાસક :

આ ચોર જેણે જન્મથી નવકાર જોયો ન હતો, શીખ્યો ન હતો. માત્ર ચોરી જ કરી હતી. ચોરી કરતાં એક દિવસ પકડાઈ ગયો. રાજ્યમાં નિયમ હતો કે ચોરી કરનાર ચોરને શૂળી પર ચડાવવામાં આવે. શૂળી પર ચડાવ્યા બાદ પણ તેના પ્રાણ ન નીકળ્યા. શૂળી પર ચઢાવનાર લોકો નગરમાં ચાલ્યા ગયા. શૂળી પર ચડેલા ચોરને તરસ લાગી. તરસના કારણે તે દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો. અને કહેતો હતો. કોઈ મને પાણી આપો મને તરસ લાગી છે.

જ્યાં આ ચોરને શૂળી-પર લટકાવવામાં આવ્યો હતો ત્યાંથી નવકાર મહામંત્રના ઉપાસક શેઠ જિનદાસ નીકળ્યા. ચોર શૂળી પર તરફડી રહ્યો હતો. શેઠ જિનદાસ ધીરેથી એની પાસે ગયો. રાજાનો આદેશ હતો કે શૂળી પર ચઢાવેલ વ્યક્તિને કોઈ સહાયતા કરવા મળતો માલૂમ પડશે તો તેને

પણ શૂળી પર ચઢાવવામાં આવશે. જિનદાસ તો આ તરફડતા ચોર પાસે ગયો ને પૂછ્યું, ભાઈ શું છે ? તારી અંતિમ ઈચ્છા શું છે ? તે કહે છે કે અંતિમ ઈચ્છા તો કોઈ નથી, બસ તરસ લાગી છે, પાણી પીવું છે. બાકી હમણાં પ્રાણપંખેરૂ ઉડી જશે. આ પિંજરમાંથી પક્ષી ઉડવાની તૈયારીમાં છે. જિનદાસ કહે છે કે ભાઈ એક કામ કર, તારું ગળું ઠીક થઈ જશે, તારી તરસ પણ બુઝાઈ જશે. ‘નમો અરિહંતાણ’ તું આ પદ જપતો રહે ત્યાં સુધીમાં હું પાણી લઈને આવું છે.

શેઠે ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલી બતાવ્યું અને ચોરે જિનદાસ શેઠ સામે ચાર છ વાર ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલી બતાવ્યું. જિનદાસે કહ્યું હતું કે આ ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલવાથી તારું બધું દુઃખ દૂર થઈ જશે. તારું જીવન સાર્થક થઈ જશે. તું સુખી બની જઈશ. એમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખજે. અને જિનદાસ પાણી લેવા જાય છે.

આ બધુ લોકો જોઈ રહ્યા છે. સુરક્ષા ગાર્ડ ત્યાં ઊભો હતો તેને ખ્યાલ આવ્યો કે જિનદાસે ચોરને કંઈક વાત કરી. ચોરને કંઈક કહ્યું છે. રાજા પાસે આ વાત ગઈ. આ તરફ ચોર ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલી રહ્યો છે. એને વિશ્વાસ હતો કે ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલવાથી મારાં દુઃખ દૂર થઈ જશે. હું મને પોતાને દુઃખથી મુક્ત કરી સુખ પ્રાપ્ત કરી લઈશ. એને શ્રદ્ધા છે પણ ‘નમો અરિહંતાણ’ નો અર્થ નથી સમજતો. ‘નમો અરિહંતાણ’ એણે જન્મથી આજ સુધી સાંભળ્યા ન હતા, પરંતુ શેઠે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી કહ્યું હતું. શેઠની વાત પર ભરોસો ને શ્રદ્ધા રાખી ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલતાં બોલતાં બિચારા ચોરને ‘નમો અરિહંતાણ’ યાદ ન રહ્યું. પણ આસ્થા અને શ્રદ્ધા રહી, ભક્તિ રહી એને ચોક્કસ વિશ્વાસ હતો એટલે ‘નમો અરિહંતાણ’ ને બદલે ‘આણમ્ તાણમ્ કુછ ન જાણમ્ શેઠ વચન પરમાણમ્’ જપવા લાગ્યો. શેઠજી જે કહી ગયા તે બિલકુલ યોગ્ય જ કહી ગયા છે. તેમણે જે કહ્યું હતું તે

બિલકુલ સાચું જ છે. જ્ઞાનીઓએ જે કહ્યું તે સદા શાશ્વત સત્ય છે. ભલે માનવ કાંઈ પણ જાણતો ન હોય, સમજતો ન હોય પણ તેણે અતૂટ વિશ્વાસ બેસી જાય કે જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે, જ્ઞાનીઓએ જોયું છે, તે કદી મિથ્યા ન થઈ શકે. તો આવી શ્રદ્ધાથી વ્યક્તિના અંતરમાં એક અદ્ભુત શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. ચોર પણ શબ્દો ભૂલી ગયો હતો પણ ભાવ અને શ્રદ્ધા એનાં એ જ હતાં.

તે જપતો હતો ‘આણમ્ તાણમ્ કણુ ન જાણમ્ શેઠ વચન પરમાણમ્’ શેઠજી પાણી લેવા ગયા છે. શેઠજી આવ્યા તેની પહેલાં તો ચોરનું પ્રાણ પંખેરું ઉડી ગયું. તેને પાણીની ઈચ્છા હતી પણ આ જપ જપતાં તરત બુઝાઈ ગઈ. તેના આત્માના ભાવ સ્થિર થઈ ગયા અને પ્રાણ પંખેરું ઉડી ગયું. મરીને સીધો દેવલોકમાં દેવ થઈ ગયો.

પહેરેદારોને ખબર પડી કે શેઠે ચોરને કંઈક કહ્યું છે આથી આ શેઠને પકડવામાં આવ્યા અને શૂળી પર લટકાવી દીધા. અને ત્યાં દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવે જોયું : હું ક્યાંથી ક્યાં આવી ગયો ? આ શૂળી પર મને લટકાવી દીધો હતો પણ આ શેઠનો જ ઉપકાર છે કે મારા ઉપકારી આ શેઠે મને મંત્ર આપ્યો હતો. આ પદની આસ્થા અને શ્રદ્ધાના કારણે હું દેવલોકમાં આવ્યો. હવે આ શેઠને ફાંસી પર ચડાવ્યા છે. દેવ આવે છે અને પ્રગટ થઈને કહે છે : રાજન્ ! આ શેઠની કોઈ ભૂલ નથી, આ શેઠે કોઈ ગુનો કર્યો નથી. એમણે મને મંત્ર શીખવાડ્યો હતો. આ મંત્ર પર મારી આસ્થા અને શ્રદ્ધાના કારણે હું દેવ થયો. હું બધું દુઃખ ભૂલી ગયો, કેવળ આ એક ‘નમો અરિહંતાણં’ પદમાં મારું મન લાગી ગયું. મારું ચિત્ત એમાં રમી રહ્યું. મારા આત્માના ભાવ એની સાથે મળી ગયા. પરિણામે મારો સંસાર ઘટી ગયો અને હું દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો. શેઠને શૂળી ઉપરથી

નીચે ઉતારવામાં આવ્યા. દેવ દેવલોક ચાલ્યો જાય છે. આ ઘટના ઈતિહાસ બની જાય છે અને કોઈ ગ્રંથોમાં લખવામાં આવે છે કે આ પણ એક પુણ્યશાળી જીવ હતો જેણે ‘નમો અરિહંતાણં’ પદ ભૂલી જવા છતાં પણ શ્રદ્ધાના બળે પોતાના જીવનમાં પોતાને ધર્મમય બનાવીને ઉર્ધ્વલોક તરફ દેવલોક જવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી.

આપણે અરિહંતાણું સ્મરણ કરીને, ધ્યાન કરીને, ચિંતન કરીને અને બોલતા રહીએ ‘નમો અરિહંતાણં’, ‘નમો અરિહંતાણં’ આટલું બોલતાંમાં તો આપણને આપોઆપ જ્ઞાન થવા લાગે છે. ‘અરિહંતાણં’ પદમાં અરિહંતાનો અર્થ છે : જે આપણા જીવ સાથે લાગેલા છે તે ‘અ’ મતલબ ‘અષ્ટ’, ‘હિ’ મતલબ ‘રિપુ’, ‘હં’ મતલબ હણનારા, ‘તા’ મતલબ તારક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનારા ‘ણં’ મતલબ લક્ષ્ય સ્થાન સુધી લઈ જનારા. ‘અરિહંતાણં’ એટલે આઠ કર્મરૂપી દુશ્મનો હટાવી તારક બનીને જીવને તેના લક્ષ્ય સ્થાને લઈ જનારા એવા અરિહંતા પરમાત્મા છે, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

નમસ્કારનું સ્વરૂપ :

આપણે અરિહંતાને નમસ્કાર શા માટે કરીએ છીએ ? આપણે નવકાર મંત્રનો જાપ કરીએ છીએ આની પાછળ આપણું લક્ષ્ય શું છે ? કારણ શું છે ? શા માટે આપણે આ આરાધના કરીએ છીએ ? નવકારનો જાપ શા માટે કરો છો ? કોઈ એવું કહેનાર છે કે નવકારના જાપ પાપ ખપાવવા માટે કરીએ છીએ. પણ આપણે વિચારીએ છીએ કે આપણે નવકારનો જાપ કરીએ છીએ આપણી ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે, ને આપણા મનમાં એવો ભાવ જાગી જાય કે અરિહંતાના જાપ, નવકારના જાપ હું પાપ ખપાવવા માટે કરું છું તો નિશ્ચિતપણે માનજો કે પાપનો ક્ષય થઈ રહ્યો છે. પાપ ખપાવવાના લક્ષ્ય સાથે આપણે જાપ કરશું તો નિશ્ચિત છે કે આપણી

બધી ધારણાઓ પૂર્ણ થશે. જો પાપ જ ખપી જશે તો આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ આપોઆપ સમાપ્ત થઈ જશે. અને તે સમાપ્ત થઈ જશે તો આપણી આકાંક્ષાઓ આપોઆપ પૂરી થઈ જશે.

આપણે લક્ષ્યનો વિચાર નથી કર્યો એના કારણે આપણે નવકારનો જાપ કરવા છતાં પણ પાપ આપણાથી દૂર જતાં નથી. પહેલું પાપ મનમાં હોય છે. કોઈના પ્રત્યે અયોગ્ય વિચારવું તે મનનું પાપ છે. ખોટું બોલવું તે વચનનું પાપ છે. ખોટું વર્તન કરવું તે કાયાનું પાપ છે. સંસાર સ્ત્રી-પુરુષ બંધાઈ શકે છે પરંતુ પાપ કદી બંધાતુ નથી. એક પાપ બીજા પાપને, બીજું પાપ ત્રીજા પાપને લાવતું જ હોય છે. પાપની એક વિશિષ્ટ પરંપરા છે અને નવકાર જાપ દ્વારા આ પરંપરાનો વિચ્છેદ કરવાનો છે. આપણે દુઃખ હટાવવા પ્રયત્ન કરીએ પરંતુ પાપ હટાવવા પ્રયત્ન નથી કરતા. આપણી પાપની ફેક્ટરી સતત ચાલુ રહે છે. પાપ કરવાનું તો અનાદિકાળથી ચાલુ છે.

આપણે મન, વચન, કાયાના પાપથી આપણી જાતને બચાવવા માટે જાપ કરીએ છીએ. આટલું જો સમજમાં આવી જશે તો નવકાર મહામંત્ર નિશ્ચિતપણે આપણી નાવને પાર ઉતારી દેશે. મહામંત્ર નવકારની નાવમાં બેસી ગયો તે ક્યાંય-ક્યારેય પણ ડૂબી નથી શકતો, તે પાર પામે છે.

દેરાસરમાં ભગવાન પાસે ચોખા લઈને શા માટે જઈએ છીએ. સ્વસ્તિક, સાથિયો કરવા માટે. સાથિયો શા માટે કરીએ છીએ. આજ સુધી આપણે ભાવ વ્યક્ત કર્યા પરંતુ કદી વિચાર્યું છે કે ભાવ વ્યક્ત કરતાં આપણી અંદર કોઈ કષાય નથી આવ્યા? કષાય અગર આપણી ભીતર આવી ગયા તો ભાવ વ્યક્ત કરીને કષાય મેળવીશું. આપણી અંદર ભાવનો અભાવ થઈ ગયો. હે ભગવાન !

હું ચાર ગતિમાં હવે રહેવા માગતો નથી. આ ભાવથી સાથિયો કરી તેની ઉપર સિદ્ધશિલા બનાવી. આ મારું લક્ષ્ય છે. આ લક્ષ્યને પૂરા કરવાના કારણમાં છે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, એના બદલે આપણી હાલત તો જુઓ ! દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ન મળ્યું આ કારણે આપણું લક્ષ્ય પૂરું ન થયું.

ઘણા લોકો ઘણી સારી વાતો કર્યા કરે છે. ભગવાનની સામે જે ભાવ છે તે ભાવ ગુરુ સામે રાખવા જોઈએ. પછી ભગવાન હોય કે ગુરુ, દેરાસરમાં જઈને સ્વસ્તિક દ્વારા કહે છે કે સંસારના ચક્કરમાંથી મુક્ત થવું છે પણ બહાર આવતાં જ રાગ દ્વેષમાં અથડાઈ જાય છે. અરે જવું છે સિદ્ધશિલા અને દુનિયાની રાગની ઈચ્છા રાખે છે. કેવી રીતે મળશે સિદ્ધશિલા ?

ભાવ તો આપણી ભીતર જાગ્રત થવા જોઈએ. તે ક્યારેક આપણને પ્રભાવિત કરી શકે છે. આ સિદ્ધશિલા, આ ત્રણ ઢગલી અને આ સ્વસ્તિક હંમેશાં દેવ અને ગુરુ બંને સામે હોય છે. ભગવાન અને ગુરુની સામે ઢગલી કરીએ છીએ તો ત્યાં કોઈ ગુરુ માટે નથી કરતા કે ભગવાન માટે નથી કરતા. દેરાસરમાં કરીએ છીએ તે ભગવાન માટે નહિ, ગુરુની સામે કરીએ છીએ તે ગુરુ માટે નહિ, આપણા માટે કરીએ છીએ. શું ઈચ્છો છો? ગુરુ સામે આપણી આકાંક્ષા શું છે? આપણે કહીએ છીએ ગુરુદેવ ! બસ, સિદ્ધશિલાનું લક્ષ્ય અમે બનાવ્યું છે. અમારું લક્ષ્ય સિદ્ધશિલા તરફ જવા માટેનું છે. તો આપ અમને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો માર્ગ બતાવો. અને આ માર્ગે જવા માટે અમને અગ્રેસર કરો. ત્યારે અમારી ચાર ગતિઓનો અંત સંભવ છે. ચારગતિઓના અંત માટે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરું અને સિદ્ધશિલાને પ્રાપ્ત કરું. સ્વસ્તિક કે સિદ્ધશિલાનો ભગવાન કે ગુરુને કોઈ મતલબ નથી. મતલબ છે કરનારને. કરનારના ભાવ જગાડવા

માટે. તે સ્વસ્તિક ને સિદ્ધશિલા કરતાં એવો ભાવ ભાવે કે ચારગતિના ચક્રમાંથી મુક્ત થઈને દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રને મેળવું અને સિદ્ધશિલામાં ચાલ્યો જાઉં. બસ આવો મારો ભાવ છે. ભગવાનને સંભળાવવા ગાઈએ છીએ શું ? દેરાસરમાં ભગવાન સામે જે કાંઈ પ્રસ્તુત કરીએ છીએ તે ભગવાન માટે નહિ પરંતુ આપણા માટે છે.

‘નમો અરિહંતાણં’ નવકારનું પ્રથમ પદ છે. આ જગતમાં અરિહંત પરમાત્મા સર્વોપરી, સર્વશ્રેષ્ઠ, આત્માના સંપૂર્ણ ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે. આ અરિહંત પરમાત્મા સંસારની બધી સ્થિતિને સમજે છે. તે જણાવે છે કે સંસાર કેવો છે, દુનિયા કેવી છે અને આવી દુનિયામાં તારે કેવી રીતે રહેવાનું છે. તમે વ્યાખ્યાનમાં બેઠા છો. વ્યાખ્યાન સાંભળો છો, પરંતુ સાંભળતાં સાંભળતાં ઊંઘ આવી જાય છે.

એક મહારાજ સાહેબ ચોમાસા દરમિયાન ‘ભગવતી સૂત્ર’ પર વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. આ વ્યાખ્યાનમાં એક વૃદ્ધા વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવતી હતી. વ્યાખ્યાન સાંભળતાં સાંભળતાં તેને ઊંઘ આવી જતી હતી. વ્યાખ્યાનમાં મહારાજ સાહેબ સમજાવતા હતા કે ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તેના જવાબમાં ભગવાન મહાવીર કહેતા કે ગોયમા ! જગતનું સ્વરૂપ આવું છે, ગોયમા ! આત્માનું સ્વરૂપ આવું છે, ગોયમા ! પોતાનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. વારંવાર વચ્ચે ભગવાન ગોયમા ! ગોયમા ! ગોયમા ! બોલતા હતા. વૃદ્ધાને ઊંઘ આવતી હતી છતાં વચ્ચે વચ્ચે થોડું વ્યાખ્યાન સાંભળી લેતી હતી. વ્યાખ્યાન બાદ તે ઘેર ગઈ તે ઘરનાંએ પૂછ્યું કે વ્યાખ્યાન કેવું હતું તો વૃદ્ધાએ કહ્યું કે વ્યાખ્યાન તો મહારાજ સાહેબ સુંદર આપતા હતા પરંતુ આ મહારાજ

સાહેબને ફેફસાંમાં કોઈ તકલીફ હોય તેમ લાગે છે, તેઓ વચ્ચે વચ્ચે ‘ઓય મા, ઓય મા’ કહેતા હતા. ઘરનાંઓએ કહ્યું કે અરે ! તકલીફ મહારાજ સાહેબને હતી કે તમે ઊંઘતાં હતાં ?

સમસ્ત ત્રિભુવનમાં તિલક સમાન અરિહંત પરમાત્મા શાસનની સ્થાપના કરે છે. અરિહંત પરમાત્મા સમવસરણમાં ‘નમો તિત્થસ્સ’ કહીને બેસે છે અરિહંત હોવા છતાં પણ ‘નમો’ શબ્દ પહેલાં એમના મુખથી નીકળે છે. “નમો તિત્થસ્સ” કહીને તેઓ તીર્થને નમસ્કાર કરે છે. આ તીર્થ છે ચતુર્વિધ સંઘ - સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા. તેઓ જે તીર્થની સ્થાપના કરે છે એ તીર્થને નમસ્કાર કરે છે.

આ અરિહંત જગતના સર્વ જીવોના મહાનિર્યામક બનીને, મહાગોપ બનીને, આ જગતના જીવોને પૂર્ણ પણે દુઃખોમાંથી બચાવવાનું કામ કરે છે. આ કારણે અરિહંત પરમાત્માને અનેક ઉપમાઓ પૈકી આ ચાર ઉપમાઓ આપેલ છે : મહાગોપ, મહાનિર્યામક, મહામાહણ અને મહાસત્યવાહ આ ચાર અર્હંતની વિશિષ્ટ ઉપમાઓ છે. અર્હંતા ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલીને જાપ કરો. તેઓ અર્હંત પરમાત્મા છે. તેમની આટલી ભવ્ય વિભૂતિઓ સમજમાં આવે, તેમની ભવ્યાત્માનો ખ્યાલ આવે તો ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલતાં બોલતાં મન આપોઆપ વિકસિત થવા લાગે છે. મનમાં પ્રફુલ્લતા વધે છે, ચિત્તમાં પ્રસન્નતા આવે છે. ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલતાં આપણી અંદર બેઠેલા દુશ્મનો જો દૂર ન થાય તો નિશ્ચિત માનજો કે આપણે હજુ ‘નમો અરિહંતાણં’ નથી બોલ્યા.

પાંચ પદોનો પ્રભાવ :

‘નમો અરિહંતાણં’ એક પદ બોલવામાં કેટલી બધી શક્તિ છે ! મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમ છે. અહીં ગણિત બહુ ઊંચું છે. એક, દશક, સો, હજાર, દસ હજાર, દસ લાખ, કરોડ,

દસ કરોડ, અરબ હજુ આગળ બોલો તો પણ આ ગણિત 'સાગરોપમ' ના ગણિત સુધી નહિ પહોંચે. માત્ર એક વાર 'ગમો અરિહંતાણ' બોલ્યા. જીભથી નહિ, ભીતરથી 'અહમ્' રાખીને નહિ પરંતુ વિનમ્ર બનીને તો ૬૮ કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલા મોહનીય કર્મનો ક્ષય થાય છે.

જો આપણે 'ગમો અરિહંતાણ' બોલશું તો નિશ્ચિતપણે સાત ભયોથી મુક્ત થઈ જશું. 'ગમો અરિહંતાણ' નો એક એક અક્ષર બોલતા જઈએ તેમ તેમ એક ભય નષ્ટ થતો જશે. સાત ભય દુનિયામાં છે. સાત ભયોને નષ્ટ કરવા હોય તો 'ગમો અરિહંતાણ' ના સાત અક્ષર બોલવાનું શરૂ કરી દો. જેવા સાત અક્ષર બોલ્યા કે તરત જ સાત ભય સમાપ્ત થઈ જશે. પરંતુ આપણે તો એક પણ અક્ષર નથી બોલતા. આપણને એટલો વિશ્વાસ પણ નથી. નવકાર કહે છે જગતના તમામ પદાર્થો તારા નથી. જગતના તમામ પદાર્થો નષ્ટ થવાને પાત્ર છે. તું પણ અહીં શાશ્વત રહેવાનો નથી. નમોકારનો 'ન' પહેલેથી જ કહી રહ્યો છે કે તારું અસ્તિત્વ જ નથી. આપણું અસ્તિત્વ જ નથી. આપણે અહીંયાં શાશ્વત રહેનાર નથી આ વાત પર કેટલાને વિશ્વાસ છે ?

આપણે દેરાસર જઈએ છીએ તો દેરાસરના થઈ જઈએ છીએ. ધર્મશાળામાં જઈએ છીએ તો ધર્મશાળાના થઈ જઈએ છીએ. ચાર-પાંચ મિત્રો મળવા આવે તો એમની સાથે ભળી જઈએ છીએ. આપણે એક તરફ ને મન બીજી તરફ. આપણે ઓફિસમાં હોઈએ છીએ, મન મેચમાં હોય છે. આપણે સ્કૂલમાં હોઈએ છીએ મન સિનેમામાં હોય છે. આપણે હોમવર્ક કરીએ છીએ, મન રમતમાં હોય છે. વાતો મહેમાન સાથે કરીએ છીએ મન ટી.વી. સિરીયલોમાં હોય છે. આપણે દિલ્હીમાં હોઈએ છીએ, મન મુંબઈમાં હોય છે. એટલે

આપણો કોઈ રંગ નથી. આપણું કોઈ સ્વરૂપ નથી આપણે બહુરૂપી છીએ.

આપણે પોતાની જાતને થોડુંક સમજવા ને પારખવા પ્રયત્ન કરીશું તો નવકારનું પહેલું પદ આપણા માટે ઘણું કલ્યાણકારી નીવડે છે. એટલે તો કોઈએ કહ્યું છે કે નવકારનું કોઈ એક પદ સાંભળી લો, નવકારના કોઈ એક પદની આરાધના કરો. નવકારના કોઈ એક પદની સાધના કરો. આ પ્રમાણે અરિહંત પદની જો સાધના કરવામાં આવે તો નિશ્ચિતપણે આપણે આપણા મોહનીય કર્મની સ્થિતિમાં ઘટાડો કરવા સફળ થઈશું. અને 'સિદ્ધાણ' પદની જો આપણે આરાધના-સાધના કરીશું તો નક્કી છે કે કર્મોને કમજોર કરવાની તાકાત આપણી અંદર આવશે.

'ગમો અરિહંતાણ' પદની આરાધના જો કરી હશે તો આપણો જે આચાર છે, આપણો જે વ્યવહાર છે, આ વ્યવહારમાં શુદ્ધિકરણ થઈ જશે. 'ગમો ઉવજ્ઞાયાણ' પદનો જાપ કરીશું તો નિશ્ચિતપણે આપણી અંદરની અજ્ઞાનતા ખતમ થઈ જશે અને આપણા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થશે.

ઘણા લોકો કહે છે કે ભણીએ છીએ પણ જ્ઞાન ચડતું નથી. યાદ કરીએ છીએ પણ યાદ રહેતું નથી. શું યાદ નથી રહેતું ? સાચું કહો છો તમે ? યાદ નથી રહેતું આ વાત નથી, યાદ તો રહે જ છે. કોઈ રસ્તે પસાર થતાં કોઈ આપણને બે ગાળો સંભળાવી દે અને એને યાદ કરવાની જરૂર નથી એના માટે કોઈ જ મહેનતની જરૂર નથી. માત્ર બે ગાળો પચ્ચીસ વર્ષ પછી પણ યાદ કર્યા વિના, રટણ કર્યા વિના, કોઈ મહેનત કર્યા વિના આપોઆપ યાદ આવી જાય છે. યાદ રાખવું નથી માટે સૌ કહે છે કે યાદ રહેતું નથી. માની લો કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય ન થવાને કારણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયમાં યાદ ન રહે તો કોઈ 'ગમો ઉવજ્ઞાયાણ' પદના એક કરોડ જાપ કરવામાં

આવે તો અંદર નવી શક્તિ, નવી સ્ફૂર્તિ આપોઆપ આવી જાય છે. નવકાર તો એક એક પદમાં ઘણી બધી શક્તિઓ લઈને બેઠો છે. પરંતુ આપણે નવકારની આ શક્તિઓને આપણા જીવનમાં પ્રગટ કરવા માટે તૈયાર નથી.

વ્યક્તિ 'નમો લોણ સવ્વસાહુણં' નો જાપ કરવા લાગે તો તેની અંદર તપશ્ચર્યા કરવાની અપૂર્વ શક્તિ પેદા થાય છે. તમે કહો છો, મારાથી તપ નથી થતું, હું તપ નથી કરી શકતો. નવકાર કહે છે, એક પદનો જાપ કરી લે, દિલ લગાવીને, મન મનાવીને, મનને ઝૂકાવીને, 'અહમ્' ને ઓગાળીને 'નમો લોણ સવ્વસાહુણં' નો જાપ કર. તું તપસ્યા કરી શકે છે કે નહિ તે જો. તપ કરવાની તાકાત આપોઆપ આવી જશે. પરંતુ આપણે વિચારીએ છીએ કે આપણને એવી શું જરૂર છે? 'નમો અરિહંતાણં' બોલીને મોહને શું કામ ઘટાડવો? મોહ થોડો ઓછો થાય એવો કદી ભાવ થયો? મોહ ઘટાડવાના ભાવ જ નથી આવ્યા.

મોહનીય કર્મ ! તમામ કર્મોમાં આ કર્મ રાજા છે. સહુથી મોટું, સહુથી ભારે, સૌથી વધુ મુશ્કેલીથી ખપનારું મોહનીય કર્મ છે. આઠ કર્મોનો સેનાપતિ છે મોહનીય કર્મ ! જો કે આ અત્યંત બળવાન છે પરંતુ જેટલી તીવ્રતાથી તે આવે છે તેટલી જ તીવ્રતાથી તે હટી પણ જાય છે. મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવો હોય તો સમજપૂર્વક, શુદ્ધિપૂર્વક, સમર્પણના ભાવપૂર્વક 'નમો અરિહંતાણં' જાપ કરતા

રહીશું તો એક સમય એવો આવશે કે આપણે આપણી જાતને મોહનીય કર્મથી છોડાવી શકીશું. પરંતુ જાપ થવા જરૂરી છે. એમાં મગ્ન થવું જરૂરી છે. એમાં મસ્ત નહિ થઈશું તો પછી જાપનો કોઈ અર્થ નથી.

દૂધ અને પાણી એક ગ્લાસમાં લઈને બતાવો કે દૂધ કેટલું અને પાણી કેટલું છે? દૂધ ભરેલા ગ્લાસમાં માત્ર બે ટીપાં ધી નાખો. એક જ ગ્લાસમાં એક જ વાસણમાં બંને છે છતાં બંને છે અલગ-અલગ. આપણું લક્ષ્ય તો ઊંચું છે પરંતુ આપણે દૂધ અને પાણીની જેમ નવકાર સાથે સંબંધ ન રાખીએ તો તે નવકાર આપણી ભીતર કેવી રીતે આવે ?

નવકાર અલૌકિક, અસાધારણ, રામબાણ ઔષધિ અથવા મહામંત્ર છે. મૃત્યુ પર વિજય મેળવવો હોય તો મૃત્યુંજય મંત્ર નવકારની આરાધના કરવી જરૂરી છે. બધા રોગોથી મુક્તિ મેળવવા માટે 'નમોકાર' રામબાણ ઔષધિ છે. પરંતુ આપણે એવું વિચારીએ છીએ જ ક્યાં? નવકાર તો એટલો ઊંચો અને એટલો ઊંડો છે કે આપણે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન જ નથી કર્યો. અગર જો આવો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો કદાચ નવકારના સહારે આપણે આપણી તમામ પ્રકારની આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિઓથી મુક્ત થઈ શકીએ. તારી તમામ પ્રકારની આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિઓને દૂર કરવા માટે એક માત્ર નવકાર જ સમર્થ છે, અન્ય કોઈ નહિ.

શ્રેષ્ઠ ધર્મ : નમસ્કાર

ધર્મ એક એવી ચીજ છે કે તે સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વકાળમાં બીજી બધી વસ્તુઓ કરતાં કીમતી જ રહેવાની છે. એ કારણે ધર્મ નહિ આચરનારા પણ 'એમ અધર્મી છીએ' એમ કહેવડાવવા તૈયાર નથી. તેઓ પણ ધર્મી હોવાનો જ દાવો કરે છે. અર્થાત્ ધર્મનો આશ્રય સર્વને પ્રિય છે. એ જ એમ બતાવે છે કે ધર્મને માનનાર કે નહિ માનનાર સહુ કોઈ ધર્મની કિંમત બીજી બધી વસ્તુઓ કરતાં અધિક આંકે જ છે. અને એથી ધર્મના આશ્રયે જનારા લોકો બીજાઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ મનાય જ છે. નમસ્કાર એ સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મ છે.

શ્રી તવકાર... કરે ભવપાર...

- આ. શ્રી સૂર્યોદયસૂરિ મ.ના શિષ્ય મુનિ રાજરત્નવિજયજી મ.

સાધનાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવા ઉત્સુક એક સાધકે કોઈ સંત પાસે જઈને સાધના-દીક્ષા આપવાની રજૂઆત કરી. સંતે એની કક્ષા/લાયકાતની ચકાસણી કરવાનું વિચાર્યું અને તેઓ પેલા સાધકને ખંડની એક તરફ રહેલી કાચની બંધ બારી પાસે લઈ જઈને બોલ્યા :

‘વત્સ ! અહીં સામે નજર કર. તને શું દેખાય છે?’

‘સરસ દશ્ય દેખાય છે. સામે સરસ મજાની ટેકરી છે અને એની બાજુમાં રળિયામણું મકાન પણ છે.’ સાધકે ઉત્સાહથી ઉત્તર આપ્યો.

‘બરાબર, એ સિવાય બીજું કંઈ દેખાય છે?’

‘હા, ટેકરીની જમણી તરફ સરોવર છે અને એના પ્રવાહમાં શ્વેત હંસો મહાલી રહ્યા છે. ટેકરીની ડાબી તરફ ઉપવન છે અને ત્યાં રમણીય વૃક્ષો-લતાઓ પણ છે.’

‘એ સિવાય સામે નીલગગન દેખાય છે, એમાં સ્વૈરવિહાર માણતાં પંખીઓ દેખાય છે. એમાં રહેલ પ્રકાશમાન સૂર્ય પણ દેખાય છે.’

‘બસ, બસ, રહેવા દે ભાઈ ! તને ટેકરી-મકાન-સરોવર-ઉપવન અને એથી ય આગળ વધીને દૂર દૂરનાં આકાશ, પંખી, સૂર્ય જેવા પદાર્થો પણ દેખાયા, પરંતુ જે પદાર્થ અત્યારે તારી સહુથી નિકટ છે તે બારીના આ કાચની તો તું વાત જ નથી કરતો! ગજબ છે તારી દષ્ટિ! એ સમીપની તમા નથી કરતો અને ક્ષિતિજમાં આથડ્યા કરે છે!’ સંતે માર્મિક મુદ્દો રજૂ કર્યો.

સંતે રજૂ કરેલ આ માર્મિક - મુદ્દો મને ત્યારે અચૂક યાદ આવી જાય છે કે જ્યારે જ્યારે કોઈ

જૈનશાસનને પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ પોતાની કાર્યસિદ્ધિ /અનિષ્ટનાશ-ઈષ્ટસિદ્ધિ જેવા કારણે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને છોડીને અન્ય મંત્રોની શોધ ખોળ કરે, અન્ય મંત્રો તરફ નજર દોડાવે. વસ્તુતઃ આ તમામ હેતુઓ તેમજ બાહ્ય-અભ્યંતર વિપત્તિનો વિલય અને સંપત્તિનો ઉદય કરવાની પરમ-ચરમ તાકાત શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં છે કે જે એની સહુથી નિકટ છે. સહુથી નિકટ અને સહુથી શ્રેષ્ઠ નમસ્કાર મહામંત્રની ઉપેક્ષા કરીને જૈન લેખાતી વ્યક્તિ જ્યારે અન્ય મંત્રો તરફ આકર્ષાય છે ત્યારે એની દષ્ટિને કોઈ ગજબ (અર્થાત્ વિચિત્ર) કહે તો મને એમાં લેશ પણ આશ્ચર્ય નથી લાગતું.

આ ઉપેક્ષામાં કારણ છે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની શ્રેષ્ઠતા અને અચિન્ત્ય સામર્થ્યની સમજનો અભાવ. શાસ્ત્રો તો શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સામર્થ્ય દર્શાવતાં ત્યાં સુધી લખે છે કે :

કિં એસ મહારયણં ?

કિં વા ચિંતામણિવ્ય નવકારો ?

કપ્પદ્દુમસરિયો ?

નહુ, નહુ તાણં પિ અહિયયરો !!”

(-લઘુનમસ્કારફલસ્તોત્ર ગાથા-૯)

અર્થાત્ શું આ નમસ્કારમંત્ર મહાન રત્ન છે ? ચિંતામણિ જેવો ચિંતાચૂરક છે ? કે કલ્પવૃક્ષ સમો કામિત-દાયક છે ? ના, ના, એ તો બધાથી ય અધિક મહાન છે... શાસ્ત્રની આ વાત સાવ સત્ય છે. કારણ કે કલ્પતરુ અને ચિંતામણિરત્ન ઈષ્ટસિદ્ધિ કરાવી આપે બરાં, પરંતુ તે માત્ર ભૌતિક ઈષ્ટસિદ્ધિ જ. આત્મિક ઈષ્ટસિદ્ધિ કરાવી આપવાની, જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉઘાડ કરાવી આપવાની એ બન્નેમાં જરા પણ તાકાત નથી. જ્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં તો

ભૌતિક અને આત્મિક, બન્ને પ્રકારની ઈષ્ટસિદ્ધિ કરાવી આપવાની અદ્ભુત તાકાત છે.

અહીં એક શંકા થઈ શકે કે આત્મિક સિદ્ધિ-લાભ ભલે તત્કાલ નજરે દેખી ન શકાય. કિંતુ ભૌતિક લાભ તો તત્કાલ દેખી શકાય-અનુભવી શકાય તેવા હોય છે. એ ભૌતિક લાભ ક્યારેક કોઈને શ્રી નમસ્કારમંત્ર સ્મરણ પછી ય અનુભવી શકાતા નથી તો શું સમજવું? સમાધાન એ છે કે એમાં ખામી શ્રી નમસ્કારમહામંત્રની નહિ, પરંતુ સ્મરણ કરનાર વ્યક્તિની છે. મુખ્યત્વે શ્રદ્ધાની શિથિલતા આવા કિસ્સામાં કામ કરી જતી હોય છે.

કલ્પતરુ અને ચિંતામણિ રત્ન યાચ્યા પછી જ આપવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે, જ્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર તો યાચ્યા વિના જ સામેથી આપવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે... ત્રીજું કારણ એ ગણી શકાય કે કલ્પતરુ અને ચિંતામણિ રત્ન માત્ર યાચ્યું હોય તેટલું જ આપે છે. જ્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર તો યાચ્યું હોય એનાથી પણ અધિક આપી દે છે ! ચોથું કારણ એ ગણી શકાય કે કલ્પતરુ આદિ, આ ક્ષેત્રમાં અમુક ચોક્કસ સમયપર્યંત જ વિદ્યમાન હોય છે. આ કાળમાં એ આ ક્ષેત્રમાં વિદ્યમાન નથી. એથી એના પ્રભાવનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આપણને થઈ શકતો નથી. જ્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર તો આજે પણ આ ક્ષેત્રમાં વિદ્યમાન છે અને તેના પ્રભાવ-સ્વભાવનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આજેય યોગ્ય સાધકોને અવશ્ય થાય છે. આવા આવા કેંક કારણો પેલા શ્લોકના કથનને સત્ય પુરવાર કરે છે કે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર કલ્પતરુ અને ચિંતામણિરત્નથી ય અધિક મહાન છે, મૂલ્યવાન છે.

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર એનું મૂલ્ય સમજાવતાં બહુ સરસ વાત લખે છે કે :

“રતનતણી જિમ પેરી, ભાર અલ્પ બહુ મૂલ્ય; ચૌદ પૂરવનો સાર છે, મંત્ર એ તેહને તુલ્ય.”

કબાટનાં કબાટ ભલે રૂપિયાથી ભરેલો પડ્યાં હોય, પરંતુ રત્નોની એક નાનકડી પેટીની તુલનામાં એ કબાટો કાંઈ વિસાતમાં ન રહે. કારણ કે નાનકડી પેટીના એક રત્નમાં એટલી મૂલ્યવત્તા છે, જે પેલા કબાટો જેટલા રૂપિયામાં ન હોય. તેમ અન્ય મંત્રો ભલે ગમે તેટલા વિસ્તૃત હોય, કિંતુ આ નાનકડા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની તુલનામાં એ કાંઈ વિસાતમાં નથી. કારણ કે એના એકાદ પદમાં, અરે ! એકાદ અક્ષરમાં ય, એવું સામર્થ્ય છે કે જે પેલા પૂરા મંત્રમાં ન હોય !! ક્યાં તત્ત્વો એમાં છુપાયેલાં છે એ પૂછવા કરતાં ક્યાં તત્ત્વો એમાં નિહિત નથી એ પૂછવાની જરૂર છે. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સંક્ષેપમાં એનો અંગુલિનિર્દેશ કરતાં પેલી કડીની ત્રીજી પંક્તિમાં લખ્યું છે કે એ તો ચૌદ પૂર્વનો સાર છે. ચૌદ પૂર્વ એટલે ? કલ્પનામાં ન આવે એટલો વિશાળ શાસ્ત્રગ્રંથોનો સમૂહ. એની વિશાળતાનો અંદાજ આપવા માટે કલ્પસૂત્રની સંસ્કૃતટીકામાં નોંધ છે કે ૧૬૩૮૩ ગજરાજ ઊભા રહી શકે તેવા વિરાટ ભૂગર્ભખંડ (ખાડા)માં છલોછલ ભરેલ શાહીનું બુંદેબુંદ એ ચૌદપૂર્વના આલેખનમાં વપરાઈ જાય !! આવા, અ..ધ..ધ..ધ.. થઈ જવાય તેવા વિરાટ ચૌદપૂર્વનો સાર સમાયો છે માત્ર ૬૮ અક્ષરના શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ! જાણે ગાગરમાં સાગર !

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર માત્ર ચૌદ પૂર્વનો જ સાર નથી. ચૌદ પૂર્વ તો બાર અંગ શાસ્ત્રોનો એક વિભાગમાત્ર છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર તો બારે અંગોનો, અરે ! એથી ય આગળ વધીને સમગ્ર જિનશાસનનો સાર છે, એથી જ કહેવાયું છે કે :

“જિણશાસનસ્સ સારો,

ચઉદ્દસ પુવ્વાણ જો સમુગ્ગારો,

જસ્સ મણે નમુક્કારો,

સંસારો તસ્સ કિં કુણઈ ?”

અર્થાત્ સમગ્ર જિનશાસનના સારરૂપ અને યૌદ્ધપૂર્વોના સમુદ્ધારરૂપ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર જેના હૈયે છે એને સંસાર કાંઈ જ કરી શકતો નથી. આ ગાથામાં શ્રી નમસ્કારમહામંત્રને જિનશાસનના સારરૂપે બિરદાવાયો છે તે સર્વથા યથાર્થ છે અને એટલે જ શ્રુતકેવલી મહાપુરુષો પણ એમના અંતિમ સમયે સમાધિની પ્રાપ્તિ અર્થે અગાધ શ્રુતસાગરનું સ્મરણ નથી કરતા, પરંતુ જિનશાસનના સારરૂપ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું જ સ્મરણ કરે છે. આ મહામંત્રની અર્થગંભીરતા-માંત્રિક વિશેષતાઓ-આધ્યાત્મિક મહત્તાઓ બેસુમાર છે જ, કિંતુ એના અક્ષરોની આંકડાકીય સંદર્ભમાંથી પ્રગટતી વિશેષતાઓ પણ રસપ્રદ નીવડે તેમ છે. આપણે એ નિહાળીએ :

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રના પ્રથમ પાંચ પદમાં ૩૫ અક્ષર છે. તેમાં ગુરુ અક્ષર ૨૪ છે અને લઘુ અક્ષર ૧૧ છે. આમાંના ૨૪ ગુરુ અક્ષરથી ૨૪ તીર્થંકરોને નમન સૂચિત થાય છે અને ૧૧ લઘુ અક્ષરથી ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીરપ્રભુના ૧૧ ગણધરોને નમન સૂચિત થાય છે. (નોંધ : અહીં આ કલ્પનામાં પ્રાકૃત-માગધીભાષાના નિયમ મુજબની નહિ, પરંતુ સંસ્કૃતભાષાના નિયમ મુજબની ગુરુલઘુ અક્ષરગણના કરાઈ છે.)

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'મ્' અક્ષરની સંખ્યા ૮ છે. એનાથી મહાવ્રતપંચક અને મંગલચતુષ્ક સૂચિત થાય છે. હિંસા-જૂઠ-ચોરી-અબ્રહ્મ-પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ એ મહાવ્રતપંચક છે અને અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુધર્મ : આ મંગલચતુષ્ક છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'રૂ' અક્ષરની સંખ્યા ૩ છે. તે રત્નત્રયીની આરાધનાનું સૂચન કરે છે. સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યગ્ચારિત્ર : આ છે રત્નત્રયી.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'હ્' અક્ષરની

સંખ્યા ૩ છે. તે ત્રિદોષને હણવાનું સૂચન કરે છે. ત્રણ દોષ છે : રાગ, દ્વેષ અને મોહ અર્થાત્ અજ્ઞાન આ ત્રણ ભાવમાલિન્યના હેતુ રૂપ દોષ ગણાય છે.

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રમાં 'સૂ' અક્ષરની સંખ્યા ૮ છે. તેનાથી એમ સૂચિત થાય છે કે આ મંત્ર અષ્ટ સિદ્ધિ આપનાર છે. લધિમા-વશિતા-ઈશિતા-પ્રાકામ્ય-મહિમા-અણિમા-ચત્રકામાવસાયિતા અને પ્રાપ્તિ : આ અષ્ટ સિદ્ધિ ગણાય છે.

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રમાં 'ત્' અક્ષરની સંખ્યા ૧ છે. તેનાથી એમ સૂચિત થાય છે કે તરવાનું એકમેવ શ્રેષ્ઠ આલંબન શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'ય્' અક્ષરની સંખ્યા ૩ છે. તે યોગત્રયની શુભ પરિણતિનું સૂચન કરે છે. મન-વચન-કાયા : આ ત્રણ યોગ કહેવાય છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'ઉ' અક્ષરની સંખ્યા ૧ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે કે ઉદ્ધારક જો કોઈ પણ હોય તો તે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આ ઉદ્ધારકતાને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રી વૃદ્ધનમસ્કારફલસ્તોત્રની ૧૦૦મી ગાથામાં એ મંત્રને સારથિની ઉપમા આપતી મજાની કલ્પના કરાઈ છે કે :

“તવનિયમસંજમરહો,
પંચનમુક્કારસારહિપઉત્તો ।
નાળતુરંગમજુત્તો,
નેઈ નરં નિવ્વુઈનયરમ્ ॥”

અર્થાત્ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર જેનો સારથિ - ચાલક છે અને જેમાં જ્ઞાનના અશ્વો જોડવામાં આવેલા છે, તે તપ-નિયમ-સંયમનો રથ મુક્તિનો અનુભવ કરાવે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં 'વ્' અક્ષરની સંખ્યા પાંચ છે. તેનાથી પાંચ પ્રકારનાં વર્તન અર્થાત્ આચાર સૂચિત થાય છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ અને વીર્ય : આ પાંચ આચાર છે.

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રમાં પ્રથમ પાંચ પદમાં

‘નૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૫ છે. એનાથી પાંચ નાણ (જ્ઞાન) સંપીદિત કરવાનું સૂચિત થાય છે. મતિ શ્રુત-અવધિ-મન:પર્યવ અને કેવલ : આ પાંચ જ્ઞાન છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘ચૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૨ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે કે જન્મ અને મરણમાં બે ચક્રોથી આત્માને તે મુક્ત કરાવે છે.

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રમાં ‘ઈ’ અક્ષરની સંખ્યા (સ્વતંત્રસ્વરૂપે) ૧ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે કે સર્વપ્રકારની ઈષ્ટસિદ્ધિ કરનાર એકમાત્ર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર છે. તેની સર્વઈષ્ટસિદ્ધિ કરી આપવાની ક્ષમતા અંગે શ્રી વૃદ્ધનમસ્કારફલસ્તોત્રની ૯૨મી ગાથામાં જણાવાયું છે કે :

કિં વન્નિએળ બહુણા ?
તં નત્થિ જયમ્મિ જંકિર ન સક્કો !
કાઉ એસ જિયાણં,
જાત્તિપઉત્તો નમુક્કારો ॥

અર્થાત્ જગતમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેને ભક્તિ-શ્રદ્ધાપૂર્વક ગણાતો શ્રી નમસ્કારમહામંત્ર સિદ્ધ ન કરી શકે. વધુ શું કહેવું ?

શ્રી નમસ્કારમહામંત્રમાં ‘લૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૩ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે ત્રણે લોકમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શ્રેષ્ઠ છે, ઊર્ધ્વ-તિર્યગ્-અધ: , આ ત્રણ લોક છે. કહેવાયું છે કે :

‘નમસ્કારસમો મંત્ર: , શત્રુંજયસમો ગિરિ: ।
સિદ્ધયકસમો યંત્ર: ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥

અર્થાત્ શ્રી નમસ્કાર જેવો મંત્ર, શ્રી શત્રુંજય જેવું તીર્થ અને શ્રી સિદ્ધયકજી જેવો યંત્ર ભૂતકાળમાં થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થવાનો નથી.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘કૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૨ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે કે આ મંત્ર કર્મના બન્ને પ્રકારથી આત્માને અંતે મુક્ત કરે છે. શુભ (પુણ્ય) અને અશુભ (પાપ) આ બે પ્રકાર

કર્મના છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘પૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૫ છે. તે પંચપરમેષ્ઠિની પરાભક્તિ કરવાનું સૂચિત કરે છે. અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ પંચ પરમેષ્ઠિ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘ગૂ’ અક્ષરની સંખ્યા ૨ છે. તે એમ સૂચિત કરે છે કે આ મંત્ર શુભ અને અશુભ, બંને ગતિનું નિવારણ કરે છે. દેવ-મનુષ્ય, એ છે શુભગતિ અને તિર્યચ-નરક એ છે અશુભગતિ. આ બન્ને ગતિનું નિવારણ કરીને આત્માને પરમાત્માપદે પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. માટે જ તો એના છંદમાં લખાયું છે કે “પરમાતમપદ આપે....”

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘.’ (અનુસ્વાર)ની સંખ્યા ૧૨ છે. તે અણુ વિરત (દેશવિરત)શ્રાવકનાં બાર વ્રતો સૂચિત કરે છે. સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ, સ્થૂલઅદત્તાદાન વિરમણ, સ્વદારાસંતોષ, પરસ્ત્રીગમનવિરમણ, પરિગ્રહપરિમાણ, દિશિપરિમાણ, ભોગોપભોગપરિમાણ, અનર્થદંડવિરમણ, સામાયિક-દે શાગાશિક-પૌ બધો પવાસ-અતિથિસંવિભાગ: આ શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગણાય છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં ‘અ’ અક્ષરની (સ્વતંત્ર સ્વરૂપે) સંખ્યા ૨ છે. તે આત્માના બે ભયંકર અરિ=શત્રુનો નાશ કરવાનું સૂચિત કરે છે. રાગ-દ્વેષ : આ બે આત્માના ભયંકર શત્રુ છે.

આ તો થઈ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના અક્ષરોની આંકડાકીય સંદર્ભમાંથી પ્રગટતી કેટલીક વિશેષતાઓ. હવે અન્ય વિશેષતાઓની પણ ઝલક નિહાળીએ :

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો મહિમા વર્ણવતા છંદમાં લખાયું છે કે “એનો અર્થ અનંત અપાર” આ અપાર અને અનંત અર્થને આંશિક પણ વર્ણવાની અને સમજવાની ક્ષમતા માટે વિશિષ્ટ જ્ઞાન/બુદ્ધિ જોઈએ. એ વર્ણન અને સમજણની આપણી શી

ગુજ્જયેશ? છતાં ય આપણી અલ્પ બુદ્ધિથી દેખાતી વિશેષતા પર દૃષ્ટિપાત કરીએ.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સાતમું પદ છે.

“સવ્વપાવપ્પણાસણો” આ પંક્તિમાં અર્થની દૃષ્ટિએ ઘણી સરસ એક વિશેષતા છુપાયેલી છે. છંદમાં લખાયું છે કે ‘ભવોભવનાં દુઃખ કાપે.’ મદાનો પ્રશ્ન અહીં એ થાય કે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર દુઃખને કાપનાર/દુઃખનો નાશ કરનાર છે કે પાપનો નાશ કરનાર છે? કારણ કે પેલી ‘સવ્વપાવ-પ્પણાસણો’ પંક્તિ તો એને પાપનો નાશ કરનારરૂપે રજૂ કરે છે. ઉત્તર એ છે કે દુઃખનાશની જે વાત રજૂ કરાઈ છે તે પાપનાશ થાય ત્યારે જ શક્ય બને. કારણ કે દુઃખ તો ફળ છે. એનું મૂળ પાપ છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની પેલી પંક્તિની અર્થની દૃષ્ટિએ વિશેષતા અહીં છતી થાય છે કે એ ફળની નહિ, મૂળની વાત કરે છે અને એ વાત તો સ્પષ્ટ જ છે કે જ્યાં મૂળ જ ખતમ થઈ જાય ત્યાં ફળ આપોઆપ ખતમ થઈ જાય. અર્થની કેવી સુંદર વિશેષતા !

હજુ આ જ પંક્તિની અર્થની દૃષ્ટિએ એક અન્ય વિશેષતા વિચારીએ. આ પંક્તિ એમ કહે છે કે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર પાપનો નાશ જ નહિ, પરંતુ પાપનો પ્રણાશ કરનાર છે. પ્રણાશનો અર્થ છે પ્રકૃષ્ટભાવે નાશ. ઉદાહરણરૂપે, કોઈ વૃક્ષને છેદવામાં આવે - એના એક એક અવયવના નાના નાના ટુકડા કરી દેવાય, તો એ વૃક્ષનો નાશ થયો ગણાય. પરંતુ એ નાના ટુકડાને બાળીને ભસ્મસાત્ કરી દેવાય અને એ ભસ્મ પણ ઊડીને વિખરાઈ જાય તો એ વૃક્ષનો પ્રણાશ થયો ગણાય. વસ્તુનો તે સ્વરૂપે અભાવ કરવો તે નાશ ને એનો અન્યરૂપે પણ અભાવ કરવો તે પ્રણાશ.

હવે નિહાળીએ એક અન્ય વિશેષતા :

“અડસઠ અક્ષર એના જાણો, અડસઠ તીરથસાર.” અડસઠ તીર્થ એના અડસઠ અક્ષરમાં છુપાયેલાં છે. એમાંના પાંચ મુખ્ય તીર્થો આ મંત્રનાં

મુખ્ય પાંચ પરમેષ્ઠિપદોના પ્રથમાક્ષરમાં આ રીતે છુપાયેલા છે. : પાંચ પરમેષ્ઠિપદના પ્રથમાક્ષરો છે ક્રમશઃ અ, સિ, આ, ઉ, અને સ. (સવ્વસાહુણં એક સંલગ્ન પદ છે. માટે અહીં પાંચમા પદનો પ્રથમાક્ષર સ ગણ્યો છે.) આમાં ‘અ’ પરથી અષ્ટાપદ, ‘સિ’ ઉપરથી સિદ્ધાયલ, ‘આ’ ઉપરથી આબુ, ‘ઉ’ ઉપરથી ઉજ્જયંતગિરિ અર્થાત્ ગિરનાર અને ‘સ’ ઉપરથી સમેતશિખરતીર્થ નિર્દેશિત થાય છે.

અલબત્ત, હવઈના સ્થાને હોઈપાઠ સ્વીકારતી એક પરંપરાના મતે આ મંત્રના અક્ષર સડસઠ ગણાય છે. (કલિકાલંસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના જીવનની ઘટનાથી હવઈના સ્થાને હોઈ માનનાર વર્ગ પણ હોવાનું જાણી શકાય છે.) જેઓ પંચપદમય શ્રી નમસ્કારમહામંત્ર સ્વીકારે છે તેમના મતે આ મંત્ર પાંત્રીસ અક્ષરનો ગણાય છે. છતાં એટલું જરૂર કહી શકાય કે વધુ પ્રચલિત અને વધુ વ્યાપક તો અડસઠ અક્ષરનો જ મહામંત્ર છે અને તેમાં, ઉપર પાંચ અક્ષરમાં જેમ પાંચ મુખ્ય તીર્થો દર્શાવ્યાં છે તેમ અડસઠ તીર્થો પણ છુપાયેલાં છે.

આવી અને આથી ય અદ્ભુત-આશ્ચર્યજનક વિશેષતાઓ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં નિહિત છે. એથી જ તો એનું કદ નાનું હોવા છતાં ય એને શ્વેતસ્કન્ધ રૂપે નહિ, પરંતુ મહાશ્વેતસ્કન્ધ રૂપે શાસ્ત્રો જણાવે છે. (એનું શાસ્ત્રીય નામ પંચમગ્ગલમહાશ્વેતસ્કન્ધ છે.)

આ શ્રી નમસ્કારમહામંત્ર મરણસમાધિનો મહાન દાતાર છે. કોઈ વ્યક્તિ સમાધિમૃત્યુ પામ્યાની વાત જ્યારે આપણે સાંભળીએ ત્યારે માનસપટ પર આપોઆપ જ દઢભાવે એ અંકિત થઈ જાય કે તે વ્યક્તિ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના શ્રવણ યા સ્મરણપૂર્વક જ મૃત્યુ પામી હશે. આપણે આ લેખનું સમાપન કરતાં એ ભાવના ભાવીએ કે:

“અંત સમયે નવકાર મળજો મરણ-સમાધિ એહથી મળજો.”

નવકારમંત્રમાં સંપદા

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

‘સમરો મંત્ર ભલો નવકાર’ એ પદમાં
આપણે ગાઈએ છીએ :

અડસઠ અક્ષર એના જાણો,
અડસઠ તીરથ સાર;

આઠ સંપદાથી પરમાણો,
અડસિદ્ધિ દાતાર;
સમરો મંત્ર ભલો નવકાર...

નવકારમંત્રની સજઝાયમાં શ્રી
કીર્તિવિમલસૂરિએ કહ્યું છે :

સમર જીવ એક નવકાર નિજ હેજ-શું,
અવર કાંઈ આળપંપાળ દાખે;

વર્ણ અડસઠ નવકારનાં નવ પદ,
સંપદા આઠ અરિહંત ભાખે.

તેવી જ રીતે શ્રી લબ્ધિસૂરિના શિષ્ય શ્રી
પદ્મવિજયે કહ્યું છે :

અડસઠ અક્ષર તીરથ સાર;
સંપદા આઠ સિદ્ધિ દાતાર;
મંગલમય સમરો નવકાર.

નવકારમંત્રના બાહ્ય સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય
દર્શાવતાં કહેવાયું છે કે એનાં નવ પદ નવ નિધિ
આપે છે. અડસઠ અક્ષર અડસઠ તીર્થની યાત્રાનું
ફળ આપે છે અને એની આઠ સંપદા આઠ સિદ્ધિ
અપાવે છે.

નવકારમંત્ર અનાદિ સિદ્ધ ગણાય છે. એ
યૂલિકા સહિત નવ પદનો છે. પંચ પરમેષ્ઠિને-
અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને
- એ પ્રત્યેકને - નમસ્કાર કરવારૂપ પાંચ પદ
નમસ્કારનાં છે. ત્યારપછી નમસ્કારનો મહિમા
દર્શાવનારાં ચાર પદ યૂલિકાનાં છે. આમ નમસ્કાર

મહામંત્રમાં નવ પદના બધા મળીને અડસઠ અક્ષર
થાય છે. એમાં એકસઠ અક્ષર લઘુ છે અને સાત અક્ષર
ગુરુ છે. નવકારમંત્રનું આ બાહ્ય સ્વરૂપ છે.
‘મહાનિશીથ સૂત્ર’, ‘નમસ્કારપંચિકા’,
‘પ્રવચનસારોદ્ધાર’ વગેરે શાસ્ત્રોમાં શાસ્ત્રકારોએ
નવકારમંત્રના બાહ્ય સ્વરૂપમાં નવ પદ અને અડસઠ
અક્ષર ઉપરાંત આઠ સંપદાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.
આ સંપદા એટલે શું ?

સંપદા (સંપદ) સંસ્કૃત શબ્દ છે. એ માટે
અર્ધમાગધીમાં સંપદા શબ્દ વપરાય છે. સંપદાના
શબ્દના જુદા-જુદા અર્થ સંસ્કૃત કોશમાં આપવામાં
આવ્યા છે. જેમ કે : (૧) સંપદા એટલે સંપત્તિ,
લક્ષ્મી, સમૃદ્ધિ (૨) સંપદા એટલે ઋદ્ધિ, વૃદ્ધિ. (૩)
સંપદા એટલે સિદ્ધિ (૪) સંપદા એટલે ઈચ્છાઓ સારી
રીતે પાર પડે તે (૫) સંપદા એટલે લાભ (૬) સંપદા
એટલે પૂર્ણતા (૭) સંપદા એટલે સુશોભન (૮)
સંપદા એટલે અર્થનું વિશ્રામસ્થાન; સહયુક્ત પદાર્થ
(પદ + અર્થ) યોજના (૯) સંપદા એટલે શુભ અને
ઉજ્જવલ ભવિષ્ય (૧૦) સંપદા એટલે વિકાસ
અથવા પ્રગતિ (૧૧) સંપદા એટલે સમ્યક્ રીતિ
(૧૨) સંપદા એટલે મોતીનો હાર.

આમ ‘સંપદા’ શબ્દ વિવિધ અર્થમાં પ્રયોજાય
છે. પરંતુ નવકારમંત્રનો મહિમા દર્શાવવા માટે
‘સંપદા’ શબ્દ અર્થના વિશ્રામસ્થાનને માટે
પ્રયોજાયેલો છે. એમ શાસ્ત્રકારો જણાવે છે. અલબત્ત
‘સંપદા’ શબ્દ નવકારમંત્રની આરાધનાથી પ્રાપ્ત થતી
નથી સિદ્ધિના અર્થમાં ઘટાવી શકાય છે, એમ પણ
સાથે સાથે કહેવાયું છે.

સંપદાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપવામાં આવે
છે. :

साङ्गान्येन पद्यते - परिच्छिद्यतेऽर्थो याभिरिति

संपदः ।

अर्थात् જેનાથી સુસંગત રીતે અર્થ જુદો પાડી શકાય તે 'સંપદા'. એટલે સંપદાનો અર્થ થાય છે - કોઈ નિશ્ચિત અર્થ દર્શાવવા માટે પાસે પાસે યોગ્ય રીતે ગોઠવાયેલા શબ્દોનો સમૂહ. સંપદા એટલે એક અર્થ પૂરો થતાં આવતું વિશ્રામસ્થાન.

સંપદા એટલે માત્ર શબ્દનું વિરામસ્થાન એવો અર્થ નથી ઘટાવાતો. લાંબુ વાક્ય હોય તો તે ઉચ્ચારતાં માણસને શ્વાસ લેવા (Pause) માટે વચ્ચે થોભવું પડે છે. એમાં પોતપોતાની ઉચ્ચારણશક્તિ અનુસાર માણસ ગમે ત્યાં થોભી શકે છે. સામાન્ય માણસો માટે વાક્યમાં અલ્પવિરામ કે અર્ધવિરામનાં ચિહ્નો આવે છે. પરંતુ કંઈને વિશ્રામ આપવા માટે અનુકૂળતા અનુસાર ગમે ત્યાં રોકાવું તેનું નામ સંપદા નથી એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે. નાનામોટા કોઈ પણ વાક્યમાં અર્થનું એક એકમ (Unit) પૂરું થતું હોય ત્યારે જે વિશ્રામસ્થાન આવે એનું નામ સંપદા એવો વિશિષ્ટ અર્થ એ શબ્દનો ઘટાવવામાં આવે છે.

કવિતામાં, મંત્રમાં કે એવા પ્રકારની લાઘવયુક્ત રચનાઓમાં અર્થ અને લયની દૃષ્ટિએ યતિ અથવા વિરામસ્થાન અથવા વિશ્રામસ્થાન આવે છે. કવિતા કે મંત્રનું પઠન સામાન્ય વાતચીત કરતાં વિશેષ છટા અને ગૌરવવાળું હોવાથી તેમાં યોગ્ય સ્થળે વિશ્રામસ્થાનની આવશ્યકતા રહે છે. એટલા માટે એના રચયિતાઓ રચના કરતી વખતે આ દૃષ્ટિને પણ ખાસ લક્ષમાં રાખે છે. પરંતુ સામાન્ય મંત્રો કરતાં અનાદિસિદ્ધ નવકારમંત્રની તો વાત જ અનોખી છે.

નવકારમંત્ર એ મંત્રના સ્વરૂપની રચના હોવાથી તેમાં સ્વર-વ્યંજનની યોજનાસહિત યોગ્ય વિશ્રામસ્થાનની અપેક્ષા રહે છે. આ વિશ્રામસ્થાન ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં હોતું નથી. શબ્દ અને અર્થની દૃષ્ટિએ યોગ્ય સ્થળે જ જો તે આવે તો જ તેનું મહત્ત્વ રહે છે. એમ ન થાય તો તેના પઠનમાં અનિયમિતતા, કર્કશતા, સંકીર્ણતા, લયરહિતતા, અને અર્થની સંદિગ્ધતા ઊભી થવાનો સંભવ રહે છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં સ્વરભારનું પણ ઘણું મહત્ત્વ પ્રાચીન સમયથી સ્વીકારાયેલું છે. એકના એક શબ્દમાં કે વાક્યમાં જ્યાં સ્વરભાર આવવો જોઈએ તેને બદલે બીજે સ્થળે જો સ્વરભાવ આવે તો અર્થનો અનર્થ થઈ ગયાંનાં ઉદાહરણો પ્રાચીન સાહિત્યમાં ટાંકવામાં આવે છે. એટલા માટે જ વેદની ઋચાઓના પઠનમાં આરોહ-અંવરોહનું પણ એટલું જ મહત્ત્વ રહેલું છે. અન્ય કેટલાક મંત્રોમાં ઉચ્ચારણની શુદ્ધિ ઉપર ઘણો જ ભાર મૂકવામાં આવે છે. જો ઉચ્ચારણની શુદ્ધિ ન જળવાય તો મંત્ર પાછો પડે છે અને તેનું અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરનારને તે હાનિ પહોંચાડે છે. એમ મંત્રવિદો માને છે. એટલે એમાં સંપદાનું-વિશ્રામસ્થાનનું વર્ગીકરણ ગંભીરતાપૂર્વક વિચારાયું છે.

નવકારમંત્રમાં પઠની જે ગણના કરવામાં આવે છે તે વ્યાકરણ અનુસાર નથી. વ્યાકરણ અનુસાર વિભક્ત્યન્તં પદમ્ એટલે કે જેને છેડે વિભક્તિ છે તે પદ કહેવાય. એનો સાદો અર્થ કરવો હોય તો કહેવાય કે વાક્યમાં વપરાયેલો શબ્દ તે પદ કહેવાય. શબ્દકોશમાં આપેલો શબ્દ તે શબ્દ છે. તે શબ્દ જો વાક્યમાં વપરાયો હોય તો તે પદ બને છે. 'પિતા' શબ્દ શબ્દકોશમાં હોય તો તે શબ્દ છે અને 'પિતા આવ્યા' એમ વાક્યમાં વપરાયો હોય તો તે પદ ગણાય છે. એટલે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે તો નવકારમંત્રનો પ્રત્યેક શબ્દ પદ ગણી શકાય. એ રીતે

નવકારમંત્રમાં આવાં બે કે ત્રણ પદના સમૂહનું અર્થની દૃષ્ટિએ એક જ પદ ગણવામાં આવ્યું છે. 'નમો અરિહંતાણં'માં વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ બે પદ છે, પણ અર્થની દૃષ્ટિએ તે એક જ પદ છે. નવકારમંત્રમાં એવાં નવ પદ છે. પાંચ પરમેષ્ટિને નમસ્કાર કરવારૂપ પ્રત્યેક પદને અંતે અર્થની દૃષ્ટિએ વિશ્રામસ્થાન આવે છે. એટલે નવકારમંત્રનાં પહેલાં પાંચ પદમાં સંપદા આવી જાય છે એ તો સ્પષ્ટ છે.

હવે બાકીનાં ચાર પદમાં ત્રણ સંપદા શાસ્ત્રકારો કેવી રીતે બતાવે છે તે જોઈએ. છઠ્ઠું પદ છે 'એસો પંચ નમુક્કારો' અને સાતમું પદ છે 'સવ્વ પાવપ્પણાસણો' - આ બે પદના મળીને સોળ અક્ષર થાય છે. આ બે પદમાં છઠ્ઠી અને સાતમી સંપદા રહેલી છે. આઠમું પદ છે 'મંગલાણં ચ સવ્વેસિં' અને નવમું પદ છે 'પઠમં હવર્થ મંગલમ્' - આ બે પદના મળીને સત્તર અક્ષર થાય છે. પરંતુ આ બે પદમાં ફક્ત એક સંપદા રહેલી છે એમ બતાવવામાં આવે છે. એ રીતે નવકારમંત્રમાં કુલ આઠ સંપદાઓ બતાવવામાં આવે છે. 'ચૈત્યવંદન ભાષ્ય', 'પ્રવચન સારોદ્ધાર' વગેરે ગ્રંથોમાં આઠમી સંપદા ઉપર પ્રમાણે સત્તર અક્ષરની બતાવવામાં આવી છે.

'પ્રવચન સારોદ્ધાર'માં લખ્યું છે :

પંચપરમેષ્ટિમંત્રે પપ્પ સત્ત સંપયા કમસો ।

પચ્જતસત્તરસક્કરપમાણા અહુમી ભણિવા ॥

(પંચપરમેષ્ટિમંત્રે પદે પદે સત્ત સંપદઃ ક્રમશો ।

પર્વન્તસ્તત્તદશાઽક્ષરપમાણા અષ્ટમી ભણિતા ॥)

(પંચપરમેષ્ટિ મંત્રમાં બધાં મળીને નવ પદ

છે, ક્રમશઃ પ્રથમ સાત પદની સાત સંપદા છે. સત્તર અક્ષરના છેલ્લા બે પદની આઠમી એક સંપદા છે)

'ચૈત્યવંદન ભાષ્ય'માં લખ્યું છે કે-

પન્નઠ્ઠસઠ્ઠિ નવપથ, નવકારે અહુ સંપયા તત્થ ।

સગસંપય પયનુલ્લા, સતરવર અટ્ઠમી ડુપયા ॥૩॥

(નવકારમંત્રમાં વર્ણ (અક્ષર) અડસઠ છે, નવ પદ છે અને સંપદા આઠ છે. તેમાં સાત સંપદા સાત પદ પ્રમાણે જાણવી અને આઠમી સંપદા સત્તર અક્ષરવાળી બે પદની જાણવી)

'ચૈત્યવંદન ભાષ્ય'માં એના કર્તા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોમાં બધી મળીને સત્તાણું સંપદાઓ રહેલી છે તેમ જણાવ્યું છે. તેમાં લખ્યું છે :

અટ્ઠહુનવઠ્ઠ ય અટ્ઠવીસ સોલસ ય વીસ વીસામા ।

કમસો મંગલ ઈરિયા-સક્કવયાઈસુ સગનતુઈ ॥૨૯॥

ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોમાં નવકારમંત્રની ૮, ઈરિયાવહીની ૮, શક્તવ (નમુત્થુણં) ની ૮, ચૈત્યસ્તવ (અરિહંત ચેઈઆણં) ની ૧૬ અને સિદ્ધસ્તવ (સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં)ની ૨૦ - આ પ્રમાણે બધી મળીને ૮૭ સંપદા થાય છે.

એમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે સંપદા એટલે મહાપદની ગણતરી અથવા વિસામાની ગણતરી.

સંપદાનું પ્રયોજન તે તે સ્થાને વિશ્રામ કરવાને માટે છે. જે ગાથામાં ચાર ચરણ હોય તો તેમાં પ્રત્યેક ચરણને પદ ગણીને તે ગાથાની ચાર સંપદા સામાન્ય રીતે ગણવામાં આવે છે. નવકારમંત્રમાં ચૂલિકાની ગાથામાં ચાર પદ હોવા છતાં એની સંપદા ત્રણ જ ગણવામાં આવી છે. એટલે કે નવકારમંત્રમાં કુલ પદ નવ છે અને એની સંપદા આઠ બતાવવામાં આવી છે. આ આઠ સંપદાનો નિર્દેશ પ્રાચીન સમયથી થતો આવે છે. જિનેશ્વર ભગવાને એ પ્રમાણે આઠ સંપદા ભાષેલી છે એમ પણ કહેવાય છે. એટલે સંપદાની સંખ્યા વિશે મતમતાંતર નથી. બધા જ શાસ્ત્રકારો આઠની સંખ્યાનું સમર્થન કરે છે.

નવકારમંત્રની પાંચ પદની પાંચ સંપદાઓ વિશે કોઈ વિભિન્ન મત નથી. વળી ચૂલિકાનાં ચાર પદની કુલ ત્રણ સંપદાઓની સંખ્યા વિશે પણ વિભિન્ન મત નથી. પરંતુ ચાર પદમાં ત્રણ સંપદા કેવી રીતે ગણવી તે વિશે બે જુદા જુદા મત છે. તેમાં મુખ્ય મત ઉપર પ્રમાણે જ છે. પરંતુ 'ચૈત્યવંદન ભાષ્ય', 'પ્રવચન સારોદ્ધાર' વગેરેમાં જણાવ્યું છે કે કેટલાક આચાર્યોની માન્યતા પ્રમાણે દ્વિ સંપદા પદની (૧૬ અક્ષરની) 'એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો'ની, સાતમી સંપદા 'મંગલાણં ચ સવ્વેસિં' એ આઠમા પદના આઠ અક્ષરની અને આઠમી સંપદા 'પઢમં હવઈ મંગલં' - એ નવ અક્ષરની છે. તેઓ કહે છે : 'નક્કરવ્વમિ દુપય છ્છી' (એટલે કે છઠ્ઠી સંપદા બે પદની સમજવી અને આઠમી સંપદા 'પઢમં હવઈ મંગલં' એ નવ અક્ષરની સમજવી.)

નવકારમંત્રમાં નવ પદ છે એટલે એમાં તેટલી સંખ્યાની જ સંપદા હોવી જોઈએ એવું અનિવાર્ય નથી. પદ અને સંપદાની ગણતરીમાં માત્ર નવકારમંત્રમાં જ આવો ફરક જોવા મળે છે એવું નથી. 'ઈરિયાવહી સૂત્ર'માં કુલ ૩૨ પદ છે, પણ તેની સંપદા ફક્ત આઠ જ ગણવામાં આવી છે. એવી જ રીતે 'શક્સ્તવ' (નમુત્થુણં)માં ૩૩ પદ છે અને સંપદા ૮ બતાવવામાં આવી છે. તથા 'અરિહંત ચેઈઆણં' સૂત્રમાં તો ૫૬ ૪૩ જેટલાં છે અને એની સંપદા ફક્ત આઠ જ બતાવવામાં આવી છે. આમ આ બધાં સૂત્રોમાં પદની સંખ્યાના પ્રમાણમાં સંપદાઓ ઓછી બતાવવામાં આવી છે. બીજી બાજુ 'લોગ્ગસ્સ સૂત્ર'માં ૨૮ પદ છે, અને ૨૮ સંપદા બતાવવામાં આવી છે. 'પુખ્ખરવરદી સૂત્ર'માં ૧૬ પદ છે અને ૧૬ સંપદા બતાવવામાં આવી છે. તથા 'સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં સૂત્ર'માં ૨૦ પદ છે અને તેની

સંપદા પણ ૨૦ બતાવવામાં આવી છે. આમ સંપદાની સંખ્યા પદ કરતાં ઓછી હોઈ શકે છે અથવા વધુમાં વધુ પદની સંખ્યા જેટલી હોઈ શકે છે. પદ કરતાં સંપદા વધુ હોય એવું બની શકે નહિ.

સંપદાની ગણતરીમાં આમ ફરક શા માટે હશે તેની કોઈ વિશેષ સ્પષ્ટતા 'ચૈત્યવંદન ભાષ્ય', 'પ્રવચન સારોદ્ધાર' વગેરે ગ્રંથોમાં કરવામાં આવી નથી, પરંતુ જે રીતે એની સંપદાઓ બતાવવામાં આવી છે તે રીતે તેની પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોજન રહ્યું હશે તેમ માની શકાય. શાસ્ત્રકારોએ સંપદાને અર્થના વિશ્રામસ્થાન તરીકે ઓળખાવી છે અને તે વિશ્રામસ્થાને વિશ્રામ લેવાઈ જાય છે એમ કહેવા કરતાં વિશ્રામ અવશ્ય લેવો જોઈએ એવો આદેશ કરેલો છે. એ ઉપરથી એમ ભાસે છે કે સંપદાઓની ગણતરી પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ રહેલો હોવો જોઈએ. મંત્રો કે સૂત્રોનો ઉચ્ચાર વિશુદ્ધ અને ગૌરવવાળો હોવો જોઈએ. બોલનાર અને સાંભળનારના ચિત્તમાં તે પ્રસન્નતા અને ઉત્સાહનો ભાવ જન્માવે એવું વ્યવહારું પ્રયોજન તો તેમાં રહેલું હશે જ, પરંતુ તે ઉપરાંત આંતરચેતનાની અનુભૂતિ અનુસાર કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોજન પણ રહેલું હશે એવું આ બધા તફાવત ઉપરથી લાગે છે.

સંપદામાં અક્ષર કરતાં અર્થનું મહત્વ વધારે છે. મંત્રમાં 'નમો સિદ્ધાણં' - એ પદમાં પાંચ અક્ષર છે. અને તેની એક સંપદા ગણવામાં આવી છે. બીજી બાજુ 'તસ્સ ઉત્તરી' સૂત્રમાં 'તસ્સ ઉત્તરી થી ઠમિ કાઠસગં' સુધીનાં છ પદ અને ૪૮ અક્ષરની માત્ર એક જ સંપદા ગણવામાં આવી છે. તેવી જ રીતે 'ઈરિયાવહી સૂત્ર'માં 'અભિહયા'થી 'તસ્સમિચ્છામિ દુક્કંડં' સુધીનાં અગિયાર પદના ૫૧ અક્ષરની પણ માત્ર એક જ સંપદા ગણવામાં આવી છે.

પૂર્વાચાર્યોએ સંપદાની આ રીતે જે ગણતરી કરી છે તે ઉપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય છે કે

માત્ર અર્થની પૂર્ણતા અનુસાર સંપદા ગણવામાં આવે છે એટલું જ નહીં, પરિપૂર્ણ અર્થના ગૌરવ અનુસાર પણ સંપદાનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

સંપદા એટલે અર્થનું વિશ્રામસ્થાન એમ નહિ, પણ બે પદ વચ્ચે આવતું વિશ્રામસ્થાન એવો તર્ક કરીને નવ પદની વચ્ચે આઠ વિશ્રામસ્થાન આવે છે માટે આઠ સંપદા હશે. એમાં કદાચ કોઈક બતાવે કે ‘પઠમમ્ હવર્ષ મંગલમ્’ એ છેલ્લું પદ ઉચ્ચારતાં મંત્ર પૂરો થાય છે, એટલે ત્યાં વિશ્રામસ્થાન ગણવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પરંતુ આ તર્ક સ્વીકાર્ય નથી, કારણ કે ઈરિયાવહી, શકસ્તવ, સિદ્ધસ્તવ, ચૈત્યસ્તવ વગેરે સૂત્રોમાં બે પદ વચ્ચેનાં જેટલાં વિરામસ્થાનો છે એટલી સંપદા ગણવામાં આવી નથી. વળી, એ પ્રમાણે ગણીએ તો ‘લોગસ્સ સૂત્ર’નાં ૨૮ પદ વચ્ચે ૨૭ વિશ્રામસ્થાન ગણવાં પડશે, પરંતુ તેમાં ૨૭ નહિ પણ ૫૬ અનુસાર ૨૮ સંપદા છે. તેવી જ રીતે ‘પુખ્મરવરદી’ તથા ‘સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં’ - માં પણ ૫૬ પ્રમાણે સંપદા છે. એટલે સંપદાનો અર્થ બે પદ વચ્ચે આવતું વિશ્રામસ્થાન એવો નહિ ઘટાવી શકાય.

નવકારમંત્રમાં આઠ સંપદા હોવાથી એના ઉપધાન (જ્ઞાન-આરાધન માટેનું તપોમય અનુષ્ઠાન)ની વિધિમાં નવકારને આઠ અધ્યયનસ્વરૂપ ગણીને, પ્રત્યેક અધ્યયન માટે એક આયંબિલ એમ કુલ આઠ આયંબિલ કરવાનું શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યું છે એ ઉપરથી પણ નિશ્ચિત થાય છે કે નવકારમંત્રમાં આઠ સંપદા છે.

નવકારમંત્રમાં પહેલાં સાત પદની પ્રત્યેકની એક એમ સાત સંપદા છે. એ પ્રમાણે સાત પદના સાત આલાપક છે. સાત અધ્યયન છે અને સાત આયંબિલ છે. આઠમા અને નવમા પદની મળીને એક સંપદા છે. તેનો એક આલાપક

છે. તેનું એક અધ્યયન છે. અને તે માટે ઉપધાન તપની વિધિમાં એક આયંબિલ કરવાનું હોય છે.

આમ સંપદાની કુલ આઠની સંખ્યા માટે સર્વ શાસ્ત્રકારો સંમત છે.

ચૈત્યવંદન ભાષ્યમાં ઈરિયાવહી, શકસ્તવ અને અરિહંત ચેઈઆણંની સંપદાઓનાં પ્રત્યેકનાં ભિન્ન ભિન્ન નામ પણ દર્શાવવામાં આવ્યાં છે. એ નામો નીચે પ્રમાણે છે :

ઈરિયાવહીની સંપદાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે : (૧) અભ્યુપગમ સંપદા (૨) નિમિત્ત સંપદા (૩) ઓધ હેતુ સંપદા (૪) ઈતર હેતુ સંપદા (૫) સંગ્રહ સંપદા (૬) જીવ સંપદા (૭) વિરાધના સંપદા (૮) પરિક્કમણ સંપદા.

શકસ્તવની સંપદાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે : (૧) સ્તોતવ્ય સંપદા (૨) ઓધ હેતુ સંપદા (૩) વિશેષ સંપદા (૪) ઉપયોગ સંપદા (૫) તદ્દેતુ સંપદા (૬) સવિશેષોપયોગ સંપદા (૭) સ્વરૂપ સંપદા (૮) નિજસમફલદ સંપદા અને (૯) મોક્ષ સંપદા.

ચૈત્યસ્તવની સંપદા અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે : (૧) અભ્યુપગમ સંપદા (૨) નિમિત્ત સંપદા (૩) હેતુ સંપદા (૪) એકવચનન્ત સંપદા (૫) બહુવચનન્ત આગાર સંપદા (૬) આગંતુક આગાર સંપદા (૭) કાયોત્સર્ગ વિધિ સંપદા અને (૮) સ્વરૂપ સંપદા.

પરંતુ નવકારમંત્રની આઠ સંપદાઓનાં જુદાં જુદાં નામ ક્યાંય જોવા મળતાં નથી. અલબત્ત, અન્ય કેટલાંક સૂત્રોની સંપદાઓનાં આપેલાં નામો ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય કે નવકારમંત્રનાં પહેલાં પાંચ પદની સંપદા તે ‘સ્તોતવ્ય સંપદા’ હોઈ શકે. કારણ કે તેમાં અનુક્રમે પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. સ્તોતવ્ય સંપદાને ‘અરિહંત સ્તોતવ્ય સંપદા’, ‘સિદ્ધસ્તોતવ્ય સંપદા’ એમ પણ અનુક્રમે

ઓળખાવી શકાય. બાકીની સંપદાઓમાં 'એસો પંચ નમુકારો,' 'સવ્વ પાવ પણાસણો'ની સંપદાને 'વિશેષ હેતુ સંપદા' કહી શકાય. અને 'મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, 'પઢમં હવઈ મંગલમ્'ની સંપદાને 'સ્વરૂપ સંપદા' અથવા 'ફલ સંપદા' કહી શકાય. અલબત્ત આ તો માત્ર અનુમાન છે. આ વિષયમાં જાણકારો વધુ પ્રકાશ પાડી શકે.

એક મત એવો પણ છે કે નવકારમંત્ર સંપદા એટલે વિશ્રામસ્થાન એવો અર્થ ન ઘટાવતાં 'સંપદા' એટલે 'સિદ્ધ' એવો સીધો જ અર્થ ઘટાવવો જોઈએ. એ રીતે નવકારમંત્રમાં આઠ સંપદા એટલે આઠ સિદ્ધિઓ રહેલી છે એવો અર્થ ઘટાવવાનો છે. (જુઓ 'શ્રી મંત્રારાજ ગુણકલ્પમહોદધિ' (પં. જયદલાલ શર્મા) છઠ્ઠો પરિચ્છેદ.)

સિદ્ધિ આઠ પ્રકારની બતાવવામાં આવે છે. એને મહાસિદ્ધિ પણ કહેવામાં આવે છે. એ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) અણિમા - અણુ જેટલા સૂક્ષ્મ થઈ જવાની શક્તિ.

(૨) લધિમા - ઈચ્છાનુસાર હલકા અને શીઘ્રગામી થઈ જવાની શક્તિ.

(૩) મહિમા - મહાન અને પૂજાવાને યોગ્ય થઈ જવાની શક્તિ.

(૪) ગરિમા - ઈચ્છાનુસાર મોટા અને ભારે થઈ જવાની શક્તિ.

(૫) પ્રાપ્તિ - દૂરની વસ્તુની પાસે લાવવાની શક્તિ.

(૬) પ્રાકામ્ય - બધી જ ઈચ્છા અવશ્ય પાર પડે જ એવી શક્તિ.

(૭) ઈશિત્વ - બીજા ઉપર પ્રભુત્વ, સ્વામિત્વ કે સત્તા ધરાવવાની શક્તિ.

(૮) વશિત્વ - બીજાને વશ કરવાની શક્તિ.

(આઠ સિદ્ધિઓનાં આ નામોના ક્રમમાં કેટલાક ફેરફાર જુદા જુદા ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે. વળી સિદ્ધિઓનાં નામોમાં અને પ્રકારોમાં પણ ફરક જોવા મળે છે.)

નવકારમંત્રનાં નીચેનાં આઠ પદનું ધ્યાન ધરવાથી આઠ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એમ શાસ્ત્રકારો જણાવે છે :

(૧) નમો - અણિમા સિદ્ધિ.

(૨) અરિહંતાણં - મહિમા સિદ્ધિ.

(૩) સિદ્ધાણં - ગરિમા સિદ્ધિ.

(૪) આયરિયાણં - લધિમા સિદ્ધિ.

(૫) ઉવજ્જાયાણં - પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ.

(૬) સવ્વ સાહૂણં - પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ.

(૭) પંચ નમુકારો - ઈશિત્વ સિદ્ધિ.

(૮) મંગલાણં - વશિત્વ સિદ્ધિ.

(૧) નમો - નમો એટલે નમસ્કાર, નમવાની ક્રિયા. જ્યાં સુધી અહંકારનો ભાર છે ત્યાં સુધી નમાતું નથી. એ ભાર નીકળી જાય છે ત્યારે ભાવપૂર્વક નમવાની ક્રિયા થાય છે. નમવાનો મનોભાવ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે. અણિમા એટલે અણુ જેટલા થઈ જવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનારી સિદ્ધિ. નમો પદનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં અણિમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) અરિહંતાણં - અરિહંત પરમાત્મા પૂજાને પાત્ર ગણાય છે, એટલે કે એમનો મહિમા થાય છે. અરિહંત માટે 'અર્હત્' શબ્દ પણ પ્રયોજાય છે. અર્હત્ એટલે યોગ્યતા ધરાવનાર અથવા મહિમા ધરાવનાર. 'અરિહંતાણં' પદનું ધ્યાન ધરવાથી મહિમા નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩) સિદ્ધાણં - આ પદમાં રહેલા ત્રણે અક્ષરો ગુરુ

છે. વળી સિદ્ધિપદ બધા પદોમાં સૌથી મોટું - ગુરુ છે અને ગૌરવ આપનારું છે એટલે 'સિદ્ધાણ' પદનું ધ્યાન ગરિમા નામની સિદ્ધિ આપનારું છે.

(૪) આચરિયાણ - આચાર્ય ભગવંતો સમસ્ત વિશ્વના જીવોને ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય છે. એટલે આચાર્ય ભગવંતો આગળ સમસ્ત જગત લઘુ છે. પોતાનાં લઘુતાનો ભાવ ધારણ કર્યા વગર આચાર્યનો ઉપદેશ ગ્રહણ થઈ શકતો નથી. એટલે 'આચરિયાણ' પદનું ધ્યાન ધરવાથી લઘિમા નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૫) ઉવજ્જાયાણ - ઉવજજાય શબ્દ ઉપ, અધિ અને આચ એ ત્રણ શબ્દનો બનેલો છે. ઉપ એટલે પાસે, અધિ એટલે અંતઃકરણ અને આચ એટલે પ્રાપ્તિ અથવા મેળવવું. ઉપાધ્યાય પાસે સિદ્ધાંતનું અધ્યયન કરવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ થાય છે. એટલે 'ઉવજ્જાયાણ' પદનું ધ્યાન ધરવાથી 'પ્રાપ્તિ'નામની સિદ્ધિ મળે છે.

(૬) સવ્વ સાહૂણ - સાહુ એટલે સાધુ એટલે સારા, ભલા. સાધુઓ પોતે પૂર્ણકામ (પૂર્ણ સંતોષી) હોય છે. અને બીજાઓની ઈચ્છાઓને કે કાર્યોને સફળ કરી આપવામાં સહાયભૂત થાય છે. એટલે 'સવ્વ સાહૂણ' પદનું ધ્યાન

ધરવાથી 'પ્રાકામ્ય' નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૭) પંચ નમુક્કારો - પંચપરમેષ્ઠિનું સ્થાન સર્વોત્તમ છે. તેઓ જગતના જીવોને માટે સ્વામી જેવા ગણાય છે. એટલે 'પંચ નમુક્કારો' પદના ધ્યાનથી 'ઈશિત્વ' નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૮) મંગલાણ - સર્વ મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ તે ધર્મ છે. ધર્મની સાચી આરાધના કરનારને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અને બીજા જીવો પ્રેમથી તેમને વશ થઈને રહે છે, તથા તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવા તત્પર બને છે. એટલે 'મંગલાણ' પદનું ધ્યાન ધરવાથી 'વશિત્વ' નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વશિત્વ એ આઠમી સિદ્ધિ છે અને મંગલની સંખ્યા પણ આઠની ગણાવાય છે. અષ્ટમંગલ એટલા માટે જ કહેવાય છે એટલે 'વશિત્વ સિદ્ધિ' મંગલાણ સાથે સંખ્યાની દૃષ્ટિએ પણ અનુરૂપ ગણાય છે.

આમ નવકારમંત્રમાં આઠ સંપદાઓ રહેલી છે અને એ મહામંત્રની આરાધના નિર્મળ ચિત્તથી પૂરી નિષ્ઠા અને ધ્યાનથી એકાગ્રતાપૂર્વક કરનારને આઠ સિદ્ધિ અપાવનાર છે એમ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે.

સર્વ મંત્રોમાં નવકારમંત્રનું સ્થાન એટલા માટે જ સર્વોપરી છે.

નવકાર : માતા અને પિતા

શ્રી નવકાર એ માતાની જેમ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસનું ભાજન છે. પિતાની જેમ ભક્તિ અને બહુમાનનું પાત્ર છે. મિત્રની જેમ અનુમોદના અને પ્રમોદનું સાધન છે. યોગ્યોને યોગ્ય દાન અને આત્માનું સમર્પણ છે. બહિરાત્મભાવનું વિસર્જન છે, બંધુની જેમ પ્રેમ અને પ્રીતિનું સ્થાન છે.

ણમોકારમંત્રની સર્વવ્યાપકતા

- ડૉ. શેખરચંદ્ર જૈન

ણમોકારમંત્રને નમસ્કાર મંત્રના નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં આ મંત્રને જૈનોના મંત્ર તરીકે જ લોકો જાણે છે. હકીકતે આ મંત્ર કોઈ ધર્મ-જાતિનો વિશેષ મંત્ર નથી. આ મંત્ર સર્વજન માટે જ નહીં, પ્રાણીમાત્ર માટે આરાધના, સ્મરણ અને સાધનાના મંત્ર તરીકે ઉપયોગી છે. આવા વિશ્વફલક મંત્રને જૈનોના મંત્ર તરીકે જ કેમ માનવા કે સ્વીકારવામાં આવેલ છે તેનો કોઈ ઈતિહાસ નથી.

જૈનધર્મ-દર્શનમાં ક્યારેય વ્યક્તિ પૂજાને મહત્તા અપાઈ નથી. તે ગુણપૂજક ધર્મ છે. આ ધર્મ એકમાત્ર પ્રસ્તુત કરે છે કે વિશ્વ અને ચરાચરના પ્રાણીમાત્રનો આત્મા સમાન છે. પ્રત્યેક પ્રાણી કર્મ-ક્ષય કરીને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેમ સર્વે પ્રાણીઓની સમાનતાની ભાવનાનો સ્વીકાર થયો છે તેવી જ રીતે સર્વે પ્રાણીઓને કરેલાં કર્મોનાં શુભ કે અશુભ ફળ સમાન રીતે ભોગવવાં જ પડે છે. તેમાંથી તીર્થંકર પણ બાકાત નથી. જે પ્રાણી ગુણોમાં જેટલો પ્રગતિશીલ તે મુક્તિના પંથે તેટલો જ અગ્રસર અને તેટલો જ પૂજ્ય - વંદનીય.

નમસ્કારમંત્ર હકીકતે ગુણવંદનાના મંત્ર તરીકે જ સ્વીકારવો જોઈએ. જો આ મંત્રને ધ્યાનથી સમજવામાં આવે તો તેમાં ક્યાંય કોઈ તીર્થંકર, કોઈ ચક્રવર્તી કે કોઈ વ્યક્તિની પૂજા નથી, પણ જેઓ કથિત ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે, તેઓ વંદનીય છે પછી તે ગમે ત્યાં હોય - ગમે તે ધર્મના હોય.

સર્વ પ્રથમ આ 'નમસ્કાર' શબ્દ જ વ્યક્તિની નમ્રતાને સૂચવે છે. જ્યાં સુધી મનમાં માર્દવ અને આર્જવ એટલે કે મૃદુતા અને સરળતાના ભાવ ના હોય ત્યાં સુધી અન્યને વંદન કરવાની ભાવના જન્મે નહીં. આ મંત્ર વિનયના

પ્રતીકરૂપે વંદનાકર્તાને વિનયી બનાવે. મનુષ્યમાં ગુણપૂજનના ભાવ જન્મે. પોતાના કરતાં શ્રેષ્ઠ - ચારિત્રધારી પ્રત્યે સદ્ભાવના જન્માવે. માણસ જ્યાં સુધી અહંકાર મમ્કારનો ભાગ ન કરે ત્યાં સુધી તે પ્રભુના નૈકટ્યને અનુભવી ન શકે. એટલે અહંકાર રૂપી કષાયભાવના ત્યાગ અને ગુણ પ્રત્યેની ભક્તિ જ 'નમસ્કાર' કરવા પ્રેરે છે. આ નમસ્કારમાં બીજી વાત ગુણ સમર્પણની છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ મન-વચન-કાયાથી આરાધ્ય કે શ્રેષ્ઠ ગુણીજનોનાં ચરણોમાં અહમ્ને ત્યાંગીને સમર્પિત ન થઈએ ત્યાં સુધી 'નમસ્કાર' શક્ય નથી. અન્યથા તે માત્ર બાહ્ય ક્રિયા બની જાય છે.

નમસ્કાર કરનાર જ્યારે નમ્ર-નિરભિમાની બને છે ત્યારે તે આરાધ્ય થવા લાગે છે અને ક્રમશઃ નિરંતર અભ્યાસ કરી તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે આ મંત્રની સાધના કરતાં કરતાં સાધક જે પંચપરમેષ્ઠિને વંદન કરે છે તે પ્રમાણેના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સક્ષમ બની વિષય-વાસનાથી યુક્ત સંસારથી ધીમે-ધીમે વૈરાગ્ય તરફ પ્રગતિ કરે છે.

જૈનધર્મના આ નમસ્કારમંત્રમાં "પંચપરમેષ્ઠિ" ને વંદન કરવામાં આવેલ છે. શબ્દ છે : પંચ + પરમ + ઈષ્ટ = પાંચ એવા આરાધ્ય કે જેઓ પરમ રૂપે ઈષ્ટ અર્થાત્ આરાધ્ય અને કલ્યાણકારી છે. અર્થાત્ જેમની વંદનાથી આપણું ઉત્તમ રીતે કલ્યાણ થાય. અહીં કલ્યાણનો સંબંધ આત્માના કલ્યાણ સાથે જોડાયેલ છે. આમ કહી શકાય કે જેઓ પોતે વિષય-વાસનાથી મુક્ત થઈ, જન્મ-મરણથી મુક્ત બન્યા છે. એવા અપાર કર્મનો ક્ષય કરનાર આપણાં પણ કર્મોનો ક્ષય કરો અને આ મહાન કલ્યાણનો પથ અમને પણ દર્શાવો. હવે આ ગુણોના આધારે નમસ્કારમંત્રને સમજીએ.

પ્રથમપદમાં “‘ઇમો અરિહંતાણં” કહી અરિહંતોને વંદન કરવામાં આવેલ છે.’

અરિહંત કે જેઓએ બાહ્યશત્રુ રૂપી વિષયવાસનાને જીતીને અંતરના કષાયરૂપી શત્રુઓને (ક્રોધ-માન-માયા-લોભ) જીતી લીધા છે. જેઓ ઈન્દ્રિય ઉપર વિજય મેળવી જિતેન્દ્રિય બન્યા છે. જેઓએ વર્ષાની તપસ્યાથી કેવળજ્ઞાનરૂપી સંપદા પ્રાપ્ત કરી છે, જેઓનાં પંચકલ્યાણક ઉજવાય છે. જેઓ પોતાના જ્ઞાનથી ‘સ્વ’ ની સાથે ‘પર’ એટલે વિશ્વને પ્રકાશિત કરે છે. માર્ગદર્શન આપે છે. જેઓએ કર્મોના પહાડને તોડી નાખ્યા છે. જેઓ સઘ: સિદ્ધ થવાના માર્ગે છે. એવા દેહમાં રહીને પણ દેહાતીત છે તેવા દયા-ક્ષમા-કરુણા, વિશ્વમૈત્રીના પ્રતીક અરિહંતોને વંદન કરવામાં આવે છે. આવા ગુણોના ધારી ત્રણે લોક - ત્રણે કાળમાં જે - જે અરિહંતો થયા છે કે થવાના છે તે સર્વેને વંદન કરી પરોક્ષ રીતે એમ જ ભાવના કરીએ છીએ કે આવા ‘અરિહંત’ના ગુણો અમને પણ પ્રાપ્ત થાઓ. અમો પણ સંસારના ભૌતિક ભોગોથી મુક્ત બની મુક્તિના વૈભવ તરફ પ્રયાણ કરીએ. દેહ કરતાં આત્માના સાંનિધ્યમાં રહીએ.

‘ઇમો સિદ્ધાણં’માં એવા સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીએ છીએ કે જેઓએ સમસ્ત અપાર કર્મો કે જે સંસારનાં કારણભૂત છે તેમનો ક્ષય કરી જન્મ-મરણથી મુક્ત બન્યા છે.

પ્રત્યેક અરિહંત નિયમથી સિદ્ધ બને છે અને અનંત કેવલી સિદ્ધ બન્યા છે. જેઓ શરીરરહિત છે એક અલૌકિક પ્રકાશરૂપે જેમની કલ્પના કરવામાં આવી છે. એવા જ્યોતિર્મય સ્વરૂપી આત્મા તે સિદ્ધ છે. બીજા શબ્દોમાં જેઓએ સંસારથી મુક્ત થવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. એવા સિદ્ધ પરમાત્માને વંદન એટલે પ્રકાશિત આત્માને વંદન.

ઇમો આયરિયાણં

ઇમો ઉવજ્જાયાણં

ઇમો લોએ સવ્વસાહૂણં

આ ત્રણ પદોમાં આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુની વંદના કરવામાં આવી છે, જો કે ત્રણેમાં ‘સાધુ’ કેન્દ્રમાં છે પછી તો તેમના પદની વાત છે.

‘સાધુ’ જૈનધર્મમાં સહુથી વધુ શ્રદ્ધાના પાત્ર અને પ્રતીક મનાય છે અને જૈન સાધુની કથન અને કરણીમાં ક્યાંય દ્વેત નથી હોતું. તેઓ મન-વચન-અને કર્મથી એક જ હોય છે. તેમનું ચારિત્ર્ય ખુલ્લું પુસ્તક છે, જેમાં ક્યાંય કથ્ય અને ક્રિયામાં ભેદ નથી. તે તીર્થંકર દ્વારા પુનિત ધર્મનો પ્રચારક હોય છે. તેમનો પ્રતિનિધિ હોય છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે તે ‘નિર્ગ્રંથ’ અર્થાત્ ગ્રંથિરહિત અર્થાત્ કોઈપણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહ, લાલચ, એષણા વગરનો હોય છે. તેના મનમાંથી વિષય-કષાયના ભાવોની ગાંઠ ખુલી ગઈ હોય છે. તે ક્રોધ-માન વગેરે દૂષણોથી મુક્ત હોય છે.

આચાર્ય સમન્તભદ્ર કહે છે :

“વિષયાશા વસાતીતો નિરારંભો પરિગ્રહ જ્ઞાન ધ્યાનતપોરસ્તલ તપસ્વી સ પ્રશખ્યતે ॥

એટલે જે વિષયભોગની ઈચ્છાઓથી મુક્ત હોય છે, જે સમરંભ-સમારંભ-આરંભથી મુક્ત થઈ પરિગ્રહથી પૂર્ણ રૂપે દૂર રહે છે, જે જ્ઞાન-ધ્યાન અને તપમય હોય છે તે જ સાચો તપસ્વી કે સાધુ છે.

એક કવિએ આ જ તથ્યને પ્રસ્તુત કરતાં કહ્યું છે :

“વિષયો કી આશા નહીં જિનકો સામ્યભાવ ધન રખતે હૈં ।

નિજ-પર કે હિત સાધન મેં જો નિષિદિન તત્પર રહતે હૈં ॥

સાધુ વિષય-વાસનાઓથી મુક્ત ‘સામ્યભાવ’ધારી હોય છે જે આત્મા અને વિશ્વના હિતની સતત ખેવના કરે છે. વિશ્વકલ્યાણ જેનું લક્ષ્ય

હોય છે.

સાધુ તો એ જ કહેવાય જે જ્ઞાનના અંજનથી આપણી અજ્ઞાનરૂપી આંખોને ઉઘાડે. એટલે સત્યનાં દર્શન કરાવે. પં. દોલતરામજી કહે છે :

“મુનિ સકલવ્રતી બડભાગી, ભવ ભોગન તે વૈરાગી”

ભાગ્યશાળી છે એ મુનિ કે જે ભવના ભોગોથી પૂર્ણ વિરાગી થઈ શક્યા છે.

સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે - સાધનોતિપરસાર્યમ્ = રુચિ સાધુ:

અર્થાત્ જે પરના હિતની સાધના કરે છે.

સંત એટલે જે આત્માની પાસે વિરાજે તે સંત અને જે સતત મૌનની સાધના કરે તે મુનિ.

આ વ્યાખ્યાઓ સૂચવે છે કે સાધુનો આચાર, વ્યવહાર, સ્વભાવ અને ક્રિયા કેવી હોય.

હવે જ્યારે આચાર્યને નમન કરીએ ત્યારે એવા મુનિને વંદન કરીએ છીએ જે તપ:પૂત, આયુ-જ્ઞાનવૃદ્ધ, સાધુસંઘના સંચાલક, જે યોગ્ય શિષ્યને દીક્ષા આપે, જેઓ સતત ધર્મની પ્રભાવના અને સંસ્કારની સરિતાને પ્રવાહિત રાખે, જેમની તપની પ્રભાવના તેમના ચહેરાની શાંતિ અને આંખોની કરૂણામાં ઝબકતી હોય.

‘ઉપાધ્યાય’ જે મુનિ સાધનાની સાથે આગમના જ્ઞાતા હોય. જેઓ તીર્થંકર પ્રણીત વાણીને જન - જન સુધી પહોંચાડે છે. જે સ્વયં સ્વાધ્યાય કરે છે અને નવદીક્ષિત સાધુને આચારાંગનું જ્ઞાન કરાવે છે. શાસ્ત્રોમાં પારંગતતા કરાવે છે. જે શ્રાવકોને ઉત્તમ સાહિત્યના સ્વાધ્યાય તરફ પ્રેરે છે. સ્વાધ્યાયથી અંતરના અંધકાર, રૂઢિ, પૂર્વગ્રહ, અસત્ય વગેરે દૂર થાય છે અને બાહ્ય સ્વાધ્યાયથી અંતરાત્માની ઓળખાણ કરીને સ્વ + અધ્યાય = આત્માના અધ્યયન તરફ આપણને લઈ જાય છે. આવા જ્ઞાની ઉપાધ્યાય વંદનીય છે.

સર્વ સાધુને જ્યારે વંદન કરીએ છીએ ત્યારે ઉપર જે પ્રમાણે સાધુના ગુણો વર્ણવ્યા એવા ચારિત્ર્યધારી ધ્યાનમાં લીન આત્મચિંતન કરનાર સાધુની કલ્પના સાકાર બને છે, જેઓ ગમે તેવા પરિષદ (કષ્ટ) સહન કરીને, વિપરીત પરિસ્થિતિમાં પણ ચલિત થતા નથી. આત્મામાં જ લીન રહી તેનું જ ચિંતવન કરે છે. જે મોહ-માયાથી મુક્ત બની જીવનને એક ઉદાહરણરૂપ પ્રસ્તુત કરે છે. આવા સાધુ વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં હોય તે સર્વેને નમન કરીએ છીએ.

આપણે પાંચ પદોમાં પંચ પરમેષ્ઠિનાં દર્શન-વંદન કરીએ છીએ ત્યાં આપણે જોયું કે કયાંય વ્યક્તિવિશેષની વંદના નથી.

આ નમસ્કારમંત્ર સર્વે પાપોનો નાશ કરનાર, મંગળમય અને સર્વેનું મંગળ કરનાર છે. જેના સ્મરણ માત્રથી સર્વે પાપો દૂર થાય છે.

આ ઉપ અક્ષરના મંત્રમાં જે બીજાકરો (મૂળ સ્વર + વ્યંજન) છે તે મંત્ર-તંત્રની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ ફળ સિદ્ધિ આપનાર છે. આ મંત્રની આરાધના જો ધ્યાન + યોગની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી કરવામાં આવે તો નિશ્ચિત રૂપે માનસિક શાંતિ, ક્રોધ-કષાય ઉપર વિજય આપે છે. અન્ય પ્રત્યે સદ્ભાવ જન્માવે છે અને અનેક શારીરિક માનસિક રોગોથી મુક્ત થઈ શકાય છે.

શમોકારમંત્રની સાધનાની સૂક્ષ્મતાથી વિગતે ચર્ચા મેં મારા પુસ્તક “તન સાધો : મન બાંધો”માં કરી છે અને આ મંત્રની ધ્યાનશિબિરો દેશવિદેશમાં યોજી શક્યો છું.

ધ્યાનની મોટી સિદ્ધિ એ છે કે સાધક પંચપરમેષ્ઠિને માત્ર બોલતો નથી પણ અંતરમાં અનુભવે છે. પંચપરમેષ્ઠિ તેના રોમે-રોમમાં વ્યાપ્ત બને છે અને તે અદ્ભુત અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાના આ આરાધ્યોને પોતાના સાંનિધ્યમાં જોઈ તેને જે પરમ વિહ્વળતા થાય છે, હર્ષનાં જે અશ્રુ છલકાય છે તેની અનુભૂતિ અવર્ણનીય છે.

અચિંત્ય ચિંતામણિ મંત્ર શિરોમણિ નવકાર

અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્થાન એટલું ઊંચું છે કે તેના યથાર્થ મહિમાને વર્ણવવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ પણ અસમર્થ છે. ત્યાં હું કોણ માત્ર ? તેમ છતાં આ મંત્રના પ્રભાવથી, પરમેષ્ઠિ ભગવંતોની કૃપાથી, અને મારા પૂ. ગુરુદેવ શ્રી દોલતસાગરસૂરીશ્વરજીના વાત્સલ્યપૂર્ણ આશીર્વાદથી હું જે કંઈ સમજ્યો છું તે સ્વ-પરહિતાર્થે કંઈક માત્ર અહીં જણાવું છું.

નવકારમંત્રની શરૂઆત ક્યારથી થઈ તે સંબંધમાં એક પ્રાચીન કવિતામાં જણાવ્યું છે કે

“આગે ચૌવીસી હુઈ અનંતી, હોશે વાર અનંત,

નવકાર તણી કોઈ આદિ ન જાણે એમ ભાષે અરિહંત.”

પ.પૂ. પંન્યાસ શ્રી ભદ્રકરવિજયજી મ.સા. લખે છે કે શ્રી નવકાર કહો કે નમસ્કાર કહો, એ શ્રી જૈનશાસનનો અનાદિકાલીન શાશ્વત મહામંત્ર છે. ચૌદ પૂર્વ અને બાર અંગવાળું વિશાળ શ્રુત, તેનું સતત અધ્યયન અને પરિશીલન કરનાર મહર્ષિઓને જે જાતિના શુભ ભાવો જગાડનાર અને કર્મની મહા નિર્જરા કરાવનાર થાય છે. તે જ જાતિના શુભ ભાવો, વિશેષ શક્તિ કે સમયના અભાવે જો માત્ર ૬૮ અક્ષરવાળા મહામંત્રનું પઠન-પાઠન-મનન અને પરિશીલન કરવામાં આવે તો જાણે છે અને વિપુલ કર્મનિર્જરામાં કારણભૂત બને છે. એમ શાસ્ત્રકાર ભગવંતો ફરમાવે છે. આ કારણે શ્રી નવકારમંત્રને ચૌદ પૂર્વનો સાર અને સર્વ પ્રકારના માંગલિક

શ્રી રજનીકાન્ત ઝવેરચંદ વર્ધમાની (બી.એસ.સી.) સ્મરણોમાં પ્રધાન સ્મરણ તરીકે ઓળખવામાં આવેલ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના ઉપકાર અનંતા છે. અનંતા આત્માઓને મુક્તિગમન માટે નમસ્કાર મહામંત્રે પરમ અવલંબન પૂરું પાડેલ છે, સર્વ તીર્થકરો, સર્વ ગણધરો, સર્વ પૂર્વધરો અને બીજા જ્ઞાની મહાપુરુષો શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો આધાર લઈ પરમ પદે પહોંચેલા છે. સર્વે મહાપુરુષોને આધાર આપનાર એવો મહામંત્ર આપણને અત્યારે મળ્યો છે. તે આપણું મોટું સદ્ભાગ્ય કહેવાય.

દરેક ધર્મ પાસે શક્તિના ખજાના જેવા મંત્રો હોય જ છે. નવકારમંત્રના કેન્દ્રમાં અમુક દેવદેવીઓ નહીં, પણ વિશ્વની વ્યાપક કલ્યાણકારી શક્તિઓ છે. આથી એ અર્થમાં નવકાર મંત્રના ઉપાસકો એ મંત્રને વિશ્વમંત્ર તરીકે ગણાવે છે.

જીવનમાં એકાગ્રતાની શ્રેષ્ઠ કક્ષાએ પહોંચી શકેલા મહાપુરુષો શબ્દ બોલે છે ત્યારે તેની સ્વાભાવિક અસર ખૂબ ઊંડી થાય છે.

જ્યારે કોઈ મહાપુરુષ પોતાની એકાગ્ર સંકલ્પશક્તિની ફૂંક અમુક શબ્દોમાં મૂકે છે ત્યારે એ શબ્દ મંત્ર બની જાય છે.

જૈનો જે મહામંત્રને શક્તિનો જબરદસ્ત સ્ત્રોત, પ્રેરણાનો મહાસાગર માને છે એ મહામંત્રનું નામ છે “નવકાર મહામંત્ર”. પ્રાચીનકાળથી મહાસિદ્ધોએ આ મંત્રના પ્રત્યેક અક્ષરમાં ફૂંક મારી છે. આ મંત્રના શબ્દો વાંચતાં જ સમજાશે કે એ શબ્દોના અર્થ વ્યાપક છે. આખા વિશ્વને આવરી લે તેવા છે સાંપ્રદાયિક નથી.

પરમ પૂ. સમર્થ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ ઉપાધ્યાય

મહારાજ શ્રી યશોવિજયજી ગણી સ્વકૃત મોહાષ્ટકના પ્રારંભમાં જણાવે છે કે :

“અહં મમોતિ મન્ત્રોઢયં મોહસ્ય જગદાન્ધ્યકૃત્ ।
સ એવ હિ નગ્પૂર્વો, પ્રતિમન્ત્રોઢપિ મોહજિન ॥”

અહં અને મમ એવો મોહનો એક જ મંત્ર સારાય જગતને અંધ કરનાર છે. પણ તેની પૂર્વ જો નમ્ જોડીએ, અર્થાત તેને સુધારીને નાહં ન મમ કરીએ તો એ જ મંત્ર મોહનો પ્રતિ પક્ષી બનીને મોહને જીતી લે છે.

આ એક જ શ્લોકથી તેઓશ્રીએ શ્રી નવકાર મહામંત્રના અચિત્ય મહિમાને સમજાવી દીધો છે. એ રીતે કે સર્વજીવોના જન્મ-મરણાદિ દુઃખોનું બીજ છે. તેમાંથી મમ પ્રગટે છે. અને મમ માંથી રાગ-દ્વેષ વગેરેની પરંપરા પ્રગટાવીને મોહ જીવને ચાર ગતિના ચક્રોમાં ભ્રમવે છે.

નમો દ્વારા મનનું ન + મન ભાવમાં રૂપાંતર થાય છે. ન + મન એટલે મનને નમાવવું. નમાવવું એટલે અહંકાર રહિત બનાવવું, અહં જાય એટલે મમ જાય, મમ જાય એટલે સમ આવે, સમ આવે એટલે આત્મ સમત્વ પ્રગટે, આ રીતે નમો પદ આત્મસિદ્ધિ માટેના અમોઘ રસાયણનું કામ કરે છે. રસાયણની પેઠે તેનું સેવન કરનારનો બેડો પાર થઈ જાય છે. અને તેના જન્મ-મરણ આદિ ટળી જાય છે.

મોહનીયમાં પણ માન-મોહનીય માનવને સર્વ દુરિતોમાં શિરોમણિભૂત છે. એટલે કે માનવને વધુમાં વધુ હેરાન કરનારું અને પાડનારું છે. તેનો નાશ કરવાનું સામર્થ્ય એક માત્ર નવકારમંત્રમાં જ છે. અને તેથી જ આ મંત્ર સર્વ મંત્રોમાં શિરોમણિ ગણાય છે. આવા સર્વ મંત્ર શિરોમણિ શ્રી નવકારમંત્રની આરાધનાથી પુણ્યનું ઉપાર્જન થાય છે અને પાપનો નાશ થાય છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર, એ નવપદોનું બનેલું મહામંગલ સૂત્ર છે. એના પ્રારંભમાં પાંચ પદોમાં શ્રી અરિહંતાદિ પાંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર દર્શાવેલો છે. પછીના બે પદોથી આ પાંચ નમસ્કારને સર્વ પાપનો નાશક કહેવા દ્વારા ફળ બતાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારે, છેવટના બે પદોમાં સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ મંગળ કહી એનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે.

નમો અરિહંતાણં : શ્રી અરિહંત ભગવંતોને નમન
નમો સિદ્ધાણં : શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોને નમન
નમો આચરિયાણં : શ્રી આચાર્ય ભગવંતોને નમન
નમો ઉવજ્જાયાણં : શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવંતોને નમન
નમો લોએ સવ્વસાહુણં : શ્રી વિશ્વના સર્વ સાધુજનોને નમન .

એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઠમં હવઈ મંગલં ॥ આ પાંચ નમસ્કારોનો સંપૂટ સર્વ પાપોને નષ્ટ કરનારો છે. અને તમામ મંગળ મંત્રોમાં પ્રથમ (શ્રેષ્ઠ) છે.

આમ આ નવકાર મંત્રના પાંચ પદો પછી ચાર પંક્તિઓના શ્લોકમાં મહામંત્રનો મહિમા વર્ણવવામાં આવે છે. આ ચાર પંક્તિઓ “ચૂલિકા” કહેવાય છે. આમ આખા મહામંત્રમાં પ્રારંભનાં પાંચ પદો અને ત્યાર પછી ચૂલિકાનાં ચાર પદો મળી નવ પદો થાય. આ પદોના બધા મળી અડસઠ અક્ષરો થાય છે.

અડસઠ અક્ષર એના જાણો
અડસઠ તીરથ સાર,
આઠ સંપદાથી પરમાણો
અષ્ટ સિદ્ધિ દાતાર
સમરો મંત્ર ભલો નવકાર
નવકાર મંત્રનો ન એક અક્ષર ગણવાથી ૭ સાગરોપમના પાપનો નાશ થાય છે.

એક પદ “નમો અરિહંતાણં” નું સ્મરણ

કરવાથી ૫૦ સાગરોપમનાં પાપનો નાશ થાય છે.

સંપૂર્ણ નવકાર ગણવાથી ૫૦૦ સાગરોપમનાં પાપનો નાશ થાય છે.

એક બાંધી પારાની નવકારવાળીના જાપથી ૫૪૦૦૦ સાગરોપમનાં પાપ નાશ પામે છે.

એક લાખ નવકારમંત્ર વિધિ સહિત પૂજા કરવાથી તીર્થંકર નામાગોત્ર બંધાય છે.

આઠ કરોડ આઠ હજાર આઠસો આઠ મન-વચન કાયાની એકાગ્રતાથી નવકાર મંત્ર ગણવામાં આવે તો શાશ્વત એવા મુક્તિના મંદિર (મોક્ષ)માં આપણો આત્મા જઈ શકે છે.

નવકારમંત્રમાં પંચ પરમેષ્ટિને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. આ પાંચને નમસ્કાર કરવામાં સઘળું આવી જાય છે. પંચ પરમેષ્ટિનાં નામ, તેમના ગુણો, તેમના વર્ણ અને પાંચ નમસ્કાર સાથે સંકળાયેલી અનેક બાબતો આમાં આવી જ જાય છે.

૧. નમો અરિહંતાણં : અરિહંતને નમસ્કાર કરવામાં અરિહંત ભગવાનના ૧૨ ગુણોનું સ્મરણ કરીએ છીએ, આ પદનો રંગ શ્વેત છે. આપણે જ્ઞાન કેન્દ્ર ઉપર “નમો અરિહંતાણં” નું ધ્યાન શ્વેત વર્ણની સાથે કરવું જોઈએ. શ્વેત વર્ણ આપણી આંતરિક શક્તિઓને જાગ્રત કરે છે. આપણા મસ્તકમાં ગ્રે રંગ, રાખોડી રંગનું એક દ્રવ્ય છે. તે સર્વે જ્ઞાનનું વહન કરે છે. શ્વેત રંગ નકારાત્મકતા દૂર કરે છે. ખરાબ અને અહિતકર વિચારો દૂર કરે છે. શ્વેત રંગ વિચારોની શુદ્ધિ માટે મહત્વનો છે. ‘અરિહંતાણં’ પદ એ દુશ્મનને હણનાર કહ્યું છે. અરિહંત હોવું એટલે જ કેવળજ્ઞાન પામીને સર્વે જીવો પ્રત્યે સમતા અને

મૈત્રી ભાવ સાધીને પૂર્ણ બનવું. તે માણસની અંદર રહેલા શત્રુઓને દૂર કરી વ્યક્તિત્વને સાત્વિક બનાવવાનું આ પદનું મુખ્ય પ્રદાન છે. શાંત રસ, સમતારસ, અને ઉપશમ એ બધા રસો આ પદમાં છે. આ કાળની અને અન્યકાળની અનંત ચોવીસીમાં તીર્થંકર ભગવંતોને પણ આપણે અરહિંત પદ દ્વારા નમન કરીએ છીએ.

આરાધક તેમજ સાધુ પુરુષ નવકાર મંત્રની આઠ સંપદાઓ દ્વારા આઠ મહાન સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે. સિદ્ધિઓ મેળવ્યા પછી પણ તેઓમાં અહંકાર હોતો નથી. ફક્ત શાસન પ્રભાવના માટે સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ કરે છે.

“અરિહંતાણં” પદમાં મહિમા સિદ્ધિ સમાયેલી છે. મહિમાથી યુક્ત ઝહંતોનું ધ્યાન કરવાથી મહિમા સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહિમા સિદ્ધિના પ્રભાવે મેરૂ પર્વતથી ઊંચું શરીર બનાવી શકાય છે.

નમો સિદ્ધાણં : જેઓનું કોઈપણ કાર્ય અપરિપૂર્ણ નથી રહ્યું તેઓને સિદ્ધ કહીએ. એટલે કે જેઓએ ચિરકાલ બાંધેલા એવા અષ્ટ કર્મરૂપ કાષ્ટનો ભારો, તેને શુક્લ ધ્યાન રૂપી જાજવલ્યમાન અગ્નિ કરી બાળીને ભસ્મ કીધા છે, જેઓ મુક્તિરૂપ મહેલના શિરોભાગમાં બિરાજમાન થયેલા છે, જેઓ શાસ્ત્રના કહેનાર અને અનુશાસન કર્તા છે તેવા સિદ્ધ ભગવાન મારું મંગલ કરો.

આવા સિદ્ધ ભગવાનનું ધ્યાન દર્શનકેન્દ્રમાં રક્તવર્ણની સાથે કરવામાં આવે છે. બે આંખોની વચ્ચે આ પદનું સ્થાન છે. બાલ સૂર્ય જેવો લાલ વર્ણ દર્શન કેન્દ્ર બહુ જ મહત્વપૂર્ણ ચૈતન્ય કેન્દ્ર છે. લાલ રંગ વ્યક્તિની પ્રાણશક્તિ પર કાબૂ ધરાવે છે. વળી લાલ રંગ આપણી આંતરિક દષ્ટિને જાગ્રત કરનાર છે. આ લાલ રંગની ખાસ વિશેષતા છે કે તે સક્રિયતા પેદા કરે છે. કોઈવાર સુસ્તી કે આળસ લાગતાં હોય,

શરીરમાં જડતા આવી જાય ત્યારે દર્શનકેન્દ્રમાં ૧૦ મિનિટ સુધી લાલ રંગનું ધ્યાન કરવાથી એવું લાગશે કે જાણે સ્ફૂર્તિ આવી ગઈ.

સિદ્ધ ભગવાનમાં ૮ ગુણો રહેલા છે. સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરવાથી કર્મ-કાય માટે પ્રેરણા મળે છે. વાસ્તવિક જીવનમાં સત્યના માર્ગે ચાલવામાં બળ પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યક્તિની સર્જનાત્મક શક્તિ સાથે લાલ રંગને સંબંધ છે.

‘સિદ્ધાણં’ પદમાં ગરિમા સિદ્ધિ સમાયેલી છે. ‘સિદ્ધાણં’ પદ આખુંયે ગુરુ માત્રાઓથી બનેલું છે. અને પોતાના સ્વરૂપથી જ ગુરુભાવ એટલે ગરિમાનું સૂચક છે. તેથી એના ધ્યાનથી ગરિમા સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગરિમા સિદ્ધિ એટલે ઈન્દ્રના વ્રજાથી પણ ભારે શરીર બનાવવાની શક્તિ. સિદ્ધેશ્વરીનું ધ્યાન કરી તેની કૃપાથી ઉપાસક લોકો ગરિમા સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

નમો આયરિયાણં : તેમના છત્રીસ ગુણ વર્ણવ્યા છે. ત્રીજુ પદ આચાર્ય ભગવંતથી અલંકૃત છે. જિનશાસનના અર્થનો વિનયપૂર્વક ઉપદેશ કરે છે. શ્રી અરિહંત પ્રભુની ગેરહાજરીમાં શ્રી જિનશાસનનું સુકાન સંભાળી શકે એવા ગુણો અને એવું સામર્થ્ય હોય છે. જગતના જીવો કર્મ રોગથી પીડાય છે, ને એમ પાછા રાગ દ્વેષરૂપી કુપથ્યને સેવી સેવી કર્મ રોગ વધારે છે. આની સામે આચાર્ય એ ધર્મ ઔષધ આપી વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું પથ્ય સેવરાવી કર્મ રોગ નાબૂદ કરે છે.

આચારનો ઉપદેશ કરવાથી જેઓને પરોપકારીપણું પ્રાપ્ત થયું છે તથા જેઓ છત્રીસ ગુણોએ કરીને સુશોભિત છે, યુગ પ્રધાન છે. સર્વ જનોના મનને પ્રસન્ન કરવાવાળા છે. તથા સંસારી જીવોમાંથી ભવ્ય જીવોને જિનવાણીનો ઉપદેશ આપી પ્રતિબોધ પમાડીને કોઈને સમક્તિની પ્રાપ્તિ

કરાવે છે. કોઈને દેશ વિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. કોઈને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તથા કેટલાક જીવો તેઓનો ઉપદેશ સાંભળી ભદ્ર પરિણામી થાય છે, એવા ઉપકારના કરનારા, શાંત મુદ્રાના ધરનાર, ઉક્ત આચાર્ય ક્ષણમાત્ર પણ કષાયથી ગ્રસિત હોતા નથી. તેથી તેઓ અવશ્ય નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

“નમો આયરિયાણં” પદના જાપ સાથે આપણી દ્વાણેન્દ્રિય શ્રી આચાર્ય ભગવંતોના શીલની ભાવસુરભિને સમર્પિત થઈ જવી જોઈએ, આ પદનો રંગ પીળો છે. ‘નમો આયરિયાણં’ નું ધ્યાન ‘વિશુદ્ધિ કેન્દ્ર’ ઉપર પીળા રંગની સાથે કરવું જોઈએ. પીળો રંગ જ્ઞાનતંત્રના સ્વાસ્થ્ય માટે ખૂબ મહત્વનો છે.

શરીર શાસ્ત્રીઓ માને છે કે ‘થાઈરોઈડ ગ્લેન્ડ’ વૃત્તિઓ ઉપર નિયંત્રણ કરનારી ગ્રંથિ છે, એનાથી આવેગોનું પણ નિયંત્રણ થાય છે. આ ગ્રંથિનું સ્થાન કંઠ છે. પીળા રંગની સાથે ‘આચાર્ય’નું ધ્યાન કરવાથી આપણી વૃત્તિઓ શાંત થાય છે.

“આયરિયાણં” પદમાં લધિમા સિદ્ધિ સમાયેલી છે. તેથી તેનો જાપ અને ધ્યાનથી લધિમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ‘લધિમા સિદ્ધિ’ એટલે પવનથી પણ હલકું શરીર બનાવી આકાશમાં ઉડવું તે

નમો ઉવજ્જાયાણં : આ મંત્ર પદ છે. આ પદમાં ઉપાધ્યાયને વંદન કરવામાં આવે છે. ઉપાધ્યાય શાસ્ત્રો ભણાવી શકે છે. તેમના ૨૫ ગુણો દર્શાવેલ છે. જેઓની પાસે રહેવાથી શ્રુતનો લાભ થાય છે. તેઓને ઉપાધ્યાય કહેવાય, જેઓના દ્વારા એ ઉપાધિ એટલે પદવીની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પદનો રંગ આસમાની અથવા લીલો (Green) કલ્પવામાં આવે છે. લીલા રંગની, વ્યક્તિના જ્ઞાનતંત્ર પર શાતાદાયી અસર છે. આસમાની રંગની સીધી અસર સ્વરતંત્ર પર અને સ્વરતંત્ર પર સ્થિત યોગ ચક્ર પર અસર કરે છે.

‘उवज्जायाणं’ આ પદમાં પ્રાપ્ત સિદ્ધિ સમાયેલી છે. એ પદના જાપ અને ધ્યાનથી પ્રાપ્તિ નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. “પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ” એટલે જમીન ઉપર ઊભા રહી હાથથી મેરૂ પર્વતને અડકવાની સિદ્ધિ.

‘નમો લોણ સવ્વસાહુણં’ અર્થાત્ અઢીઢીપ પ્રમાણ લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ. મોક્ષપ્રાપ્તિના પ્રયત્નોમાં રત સંયમધારક હોય તે જ સાચા સાધુ. સાધુના ૨૭ ગુણ ગણાય છે. જેઓ સંયમના ૧૭ ભેદોને ધારણ કરે છે તેઓને સાધુ કહેવાય છે. સાંસારિક સર્વ સંબંધો અને સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ત્યજી દીધી હોવાથી, સાધુ આત્મપરિણતીને વિશુદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિમાં જ મસ્ત રહે છે. બીજાઓના માટે પણ એ ભાવદયાના ભંડાર હોય છે. સાધુનાં બીજાં નામ મુનિ, યતિ, યોગી, ભિક્ષુ, માહણ, નિર્ગન્થ, મહાવ્રતી, સંન્યાસી, વાસંયમ, મોહજયી, અકિંચન, શ્રમણ, ક્ષમાશ્રમણ, દીક્ષિત, પ્રવ્રજિત, અણગાર વગેરે છે.

આ મંત્ર પદનો રંગ કાળો છે. તેનું સ્થાન શક્તિ કેન્દ્ર છે. કાળો રંગ એકાગ્રતા માટે અને નકારાત્મક વિચારોના શોષણ માટે મહત્વનો છે.

‘સવ્વાસાહુણં’ એ પદમાં પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ સમાયેલી છે. સર્વ શબ્દ એ વાતને પ્રકટ કરે છે કે સાધુજન સર્વકાર્ય સમર્થક હોય છે. અને તેથી જ પદમાં પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ સન્નિવિષ્ટ છે. પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ એટલે જમીનમાં પ્રવેશ કરી જમીનમાંથી બહાર નીકળવાની શક્તિ. વિષ્ણુ પુરાણમાં “સાધુ” એ પદના ઉચ્ચારણ માત્રથી સર્વ કામનાઓની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવો ઉલ્લેખ કરેલો છે. તેથી માનવું પડશે કે સવ્વસાહુણં એ પદના ધ્યાન અને જાપથી પ્રાકામ્ય સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે અહીં નમસ્કાર મંત્રના છેલ્લા ચાર પદોથી એમ વિચારવાનું કે “આ પાંચેને કરેલો મારો નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનારો છે. મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવ્વઈ મંગલં ॥ તથા સર્વ મંગલોને વિશે પહેલું મંગલ છે. આ પાંચ પરમેષ્ટી નમસ્કારરૂપ મંગલ સર્વથી ઉત્તમ છે. તેથી એ વિશેષ કરીને ગ્રહણ કરવું. એનાથી મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ કે જે પરમેષ્ટીઓને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તેઓ લોકોત્તમ તથા શરણાગત વત્સલ છે. મરણ સમયે પણ આ પરમેષ્ટીને નમસ્કાર કરનાર જીવો મંગળમય સદ્ગતિ પામે છે. વળી આધ્યાત્મિક પ્રગતિને અવરોધનાર આંતર મોહ વગેરે વિઘ્નો આ નમસ્કારથી નષ્ટ થઈ જાય છે. ‘પંચગમુક્કારો’ આ પદમાં ઈશિત્વ સિદ્ધિ સમાયેલી છે.

પંચ શબ્દથી પંચપરમેષ્ટિઓનું ગ્રહણ થાય છે. તથા જે પરમ સર્વથી ઉત્તમ સ્થાન પર સ્થિત છે તેઓને પરમેષ્ટિ કહે છે. સર્વોત્તમ સ્થાન ઉપર બિરાજમાન હોવાથી પરમેષ્ટિ બધાના ઈશ એટલે કે સ્વામી છે તેથી તેઓને નમસ્કાર કરવાથી ઈશિત્વ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. કારણ કે ઉત્તમ સ્વામીઓનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તે પોતાના આશ્રિતો તથા આરાધકોને વૈભવ સંબંધમાં પોતાની સમાન બનાવી દે છે. ઈશિત્વસિદ્ધિ એટલે જ અરિહંત પરમાત્માના ચક્રવર્તી ઈન્દ્ર જેવી ઋદ્ધિ બનાવવાની શક્તિ.

શ્રી નવકારનો જાપ શરૂ થાય છે એટલે મન આસ્તે આસ્તે તેના ભાવમાં સમાઈ જવા માંડે છે. એટલે કે મનનું સ્થાન શ્રી નવકારના ભાવને મળી જાય છે. મન ભાવનમસ્કારમાં પરિણિત થાય છે. એટલે કે મનને આધિન વિચારોમાં પણ મહા સત્વ ઝળહળવા માંડે છે. વિચારોનું તે મહાસત્વ આપણી સમગ્રતાને પવિત્ર કરતું કરતું વર્તનરૂપે બહાર આવે છે અને આત્મા સર્વ પાપપ્રણાશક ભૂમિકાને પ્રાપ્ત

કરે છે.

આપણી સમગ્રતા વાટે શ્રી નવકાર જાપ જન્ય આંદોલનો સર્વત્ર વિસ્તરે છે, તેમાં એટલું બધું ઓજસ તત્ત્વ હોય છે કે તેની સામે ગમે તેવો ભૌતિક અંતરાય એક ક્ષણવાર પણ ટકી શકતો નથી, પછી ભલે તે હિમવંત પર્વત હોય કે સોનાનો મેરુ. સોયમાં દોરો પરોવવાની વિધિ મુજબ મનને શ્રી નવકાર મંત્રમાં પરોવી શકાય. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો વિધિપૂર્વક ત્રિસંધ્યાએ ઓછામાં ઓછો ૧૦૮ વાર જાપ કરનારા ભવ્ય આત્માની પાંચેય ઈન્દ્રિયોની શક્તિ છ માસના ટૂંક સમયમાં ખૂબ જ વધી જાય છે.

દર્દાને જેટલી શ્રદ્ધા દવામાં હોય છે, ઓછામાં ઓછી એટલી શ્રદ્ધા તો આપણને શ્રી નવકારમાં હોવી જ જોઈએ. શરીરમાંથી લોહી ઘટે તેની આપણને ચિંતા થાય અને પુણ્ય ઘટે તેની નહિ. આ તે ક્યાંનો ન્યાય ?

દવા વગેરે લેવાથી લોહી વધે કે ન પણ વધે પણ શ્રી નવકારના જાપથી તો પાપ ઘટે ઘટે ને ઘટે જ. સઘળા આંતર બાહ્ય રોગોની સાચી અને સર્વોત્તમ દવા શ્રી નવકાર છે.

સવારમાં ૧૫ મિનિટ એવું ધ્યાન કરવું જોઈએ કે આખા દિવસ ઉપર તેની સારી અસર પડે. ઠા કલાક પણ ધ્યાન એટલે મનને સંસાર ઉપરથી ઉઠાવી મૂકવું અને સારા આલંબનના ખીલે બાંધવું. જો મનને ખીલે બાંધી શકો તો એ આત્માનો મન ઉપર મહાન વિજય છે. ખીલે બાંધવા શું કરવું ? સારું આલંબન જોઈએ. એ આલંબનમાં પહેલા નંબરનું આલંબન અરિહંત, અરિહંત નમસ્કાર, પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર, નમસ્કાર મહામંત્ર.

નવકાર ધ્યાનની રીત : નવકારના પ્રત્યેક

અક્ષર પર ધ્યાન રખાય, એ રાખતાં ક્રમસર અક્ષર પછી અક્ષર બોલવાનો આ ધ્યાન રાખવા માટે નજર સામે જાણે તે તે અક્ષર લખાયેલ દેખાય. દા.ત., ન...મો..અ...રિ..હં..તા...ણં... એક વખત જે અક્ષર બોલીએ તે જ અક્ષર જોવાનો. એક પદના અક્ષર પૂરા થાય પછી તરત જ બીજા પદના અક્ષર ચાલુ થાય. આખા નવકારના અક્ષરો એક ધારાએ પૂરા થાય. એમાં વચમાં એક પણ બીજો વિચાર આવે નહિ. સિવાય કે આ અક્ષરનું ધ્યાન.

ધ્યાનની યોગ્યતા માટે વ્યવહાર શુદ્ધિ, આચારશુદ્ધિ, આહાર શુદ્ધિ, વિચાર શુદ્ધિ વગેરેની અપેક્ષા છે. વિચારશુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવચ્ચ અને સ્વાધ્યાયાદિ અભ્યંતર તપ અને આચાર શુદ્ધિ માટે અનશન, ઉણોદરી, સંલીનતાદિ બાહ્ય તપ અપેક્ષિત છે.

ધ્યાન એ ઉપયોગની એકાગ્રતા રૂપ છે. અને ઉપયોગ કથંચિત અભેદને સધાવનાર છે. અરિહંતાદિના ઉપયોગવાળો જીવ કથંચિત અરિહંતાદિ સ્વરૂપ બને છે.

ભગવાન મહાવીર અને એમના ગણધરોની ભાષા લોકભાષા અર્ધમાગધી હતી. એ વખતે ઉચ્ચવર્ગના સુશિક્ષિત કે બૌદ્ધિક વર્ગની ભાષા સંસ્કૃત હતી. પણ બહુમતી સામાન્ય પ્રજાની ભાષા અર્ધમાગધી હતી, આથી સ્વાભાવિક રીતે આ મંત્રની ભાષા પણ લોકભાષા અર્ધમાગધી પ્રાકૃત જ છે.

મંગળ વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાઓથી સભર મંત્રનો જાપ થાય ત્યારે જે શક્તિઓનું આવાહન થાય, ને શક્તિઓ ઉપાસકના વ્યક્તિત્વને ઉદારતાભર્યું સાત્વિક આત્મા મંડળ બક્ષે છે. ‘નમો’ એટલે નમન અર્થાત્ અહંકારનો ત્યાગ. સમર્પણનો સ્વીકાર, નમન કરીને વ્યક્તિ પોતાના ચિત્તના દરવાજા ખોલી નાખે છે. હૃદય સિંહાસન

ઉપર સાત્વિક ભાવોને બિરાજવા માટે આમંત્રણ આપે છે.

નવકારમંત્ર માત્ર સાધકને જ નહીં પણ આસપાસના વાતાવરણને પણ અસર કરે છે. અને મંત્રના પ્રભાવથી સર્જાતા વાતાવરણની અસર આજુબાજુના માનવીઓ પર પણ પડે છે. આવી અસર ઘણીવાર ચમત્કારરૂપ પણ બની રહે છે. શુભ પુદ્ગલો શરીરને અસર કરે છે. એટલે આરોગ્યને પણ અસર કરે છે. વળી વાતાવરણમાં પ્રસરેલી દિવ્યતા મન ઉપર અસર કરે છે. એટલે આજુબાજુની વ્યક્તિઓમાં રહેલી દુર્ભાવના નાશ પામે અને સદ્ભાવના પ્રસરે. આરાધના જેટલી ઉત્કટ હોય, જેટલી તીવ્ર હોય અને સાધકમાં સાધનાનું જોશ હોય તો મંત્રના સ્પંદનો વીજળીના તરંગોની જેમ દૂર દૂર સુધી પ્રસરે છે. અને તેનાથી અનેક પ્રકારની કાર્ય સિદ્ધિ થાય છે.

શ્રી નવકારને મનમાં ધારણ કરવો તે ચક્રવર્તીપદના તાજને ધારણ કરવા કરતાં પણ અધિક ચઢિયાતું કાર્ય છે. જેના આંગણમાં મોર રમતો હોય તેના ઘરમાં સર્પ દાખલ નથી થઈ શકતો, તેમ જેના મનમાં શ્રી નવકારનો વાસ હોય છે તેના જીવન ઉપર અસૂક્ષ્મ બળો આક્રમણ કરી શકતાં નથી. જીવનના સ્પર્શે વાદળાં ખસી જાય છે. તેમ શ્રી નવકારના જાપમાંથી જન્મતી પવિત્ર પ્રાણશક્તિના સ્પર્શે વિરાધનાનાં તે પરિણામો વિદાય થઈ જાય છે. અને પ્રાણ શક્તિનો સૂક્ષ્મતર પ્રવાહ નિર્વિઘ્ને સર્વત્ર ફેલાય છે.

શ્રી નવકારના જાપ અને ધ્યાન સમયે ઉદયમાં આવતા અંતરાયો તે આપણા જીવનમાં શ્રી નવકાર પરિણમતો હોવાનું શુભ ચિહ્ન છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના જાપના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે.

માનસ, ઉપાંશુ, અને ભાષ્ય.

ભાષ્યજાપ એટલે મંત્રોચ્ચારપૂર્વકનો જાપ. ઉપાંશુમાં હોઠ ફફડે, માનસમાં પવન મારફત મન સમગ્ર દેહમાં ફેલાઈને બહાર નીકળે. ભાષ્ય કરતાં ઉપાંશુ સો ગણું અધિક બળ લાવે છે અને ફેલાવે છે. ઉપાંશુ કરતાં સો ગણું અધિક બળ માનસ જાપ લાવે છે અને ફેલાવે છે.

સો મણ સાબુ ઘસવા છતાં પણ જળ જો મેલું હોય તો શરીર ચોખ્ખું ન થાય, તેમ શ્રી નવકારની સેંકડો માળા ફેરવવા છતાં હૃદય જો કાળું હોય તો ભાવશરીરમાં જોઈતી શુદ્ધિ ન પ્રગટે.

સૂરજના ઉગવા છતાં અંધારાં ખસે નહિ તે કદી ન બને, તેમ હૈયામાં શ્રી નવકારનું રટણ ચાલતું હોય છતાં અશુભનું બળ ન ઘટે તે સર્વતા અસંભાવ્ય છે. ફૂલમાળાના સત્સંગથી દોરો જેમ દેવાધિદેવના કંઠ સુધી પહોંચી શકે છે. તેમ શ્રી નવકારની સાચી મૈત્રીથી આત્મા સિદ્ધશિલા સુધી પહોંચી શકે છે.

વિવેક અને જાગૃતિ પૂર્વકનો દટ અક્ષરના આખા શ્રી નવકારનો એક જ વખતનો જાપ શરીરની અંદર આત્માના ઉત્કૃષ્ટ ભાવને ઝીલવાનું તેમજ સર્વત્ર ફેલાવવાનું જે સાનુકૂળ વાતાવરણ તૈયાર કરે છે, તેવું વાતાવરણ, અનાદરપણે જેમ તેમ બોલી નાંખેલા અક્ષરો તૈયાર કરી શકતા નથી.

ઓછા સમયમાં વધુ જાપ કરવાનો આગ્રહ સેવવા કરતાં આપણા દશેય પ્રાણોના પૂરા સહકાર સાથે તાલબદ્ધ રીતે થતો જાપ, બધી રીતે અધિક લાભદાયી નીવડે છે. જેમ છીછરા વાસણમાં વલોશું ન થાય, તેમ અદ્ધર-અદ્ધરથી શ્રી નવકારનો જાપ ન થાય. લગભગ યાંત્રિક ઢબે થતા શ્રી નવકારનો જાપ તેની વિશિષ્ટ પ્રકારની શક્તિઓના લાભથી જીવને વંચિત રાખે છે.

શ્રી નવકારમાં અણમોલ ભાવનો ખજાનો છુપાયેલો છે. તેને પામવા માટે તેટલા જ ઊંચા

ભાવપૂર્વકની ક્રિયા આપણે કરવી જ જોઈએ. જાપનું જોર વધતાંની સાથે પાપનું જોર ઘટવા માંડે છે. પાપ ઘટે એટલે અસુખ ઘટે, અસુખ ઘટે એટલે આત્મભાવ વધે અને આત્મભાવ વધે એટલે પરમાત્માની આજ્ઞામાં સમાઈ જવાનો સર્વોચ્ચ ભાવ આત્મામાં પ્રગટ થાય.

જાપનો ઊંચો પ્રકાર તે વિલાપ. તેમાં સત્વ, મહાસત્વ માટે વલોપાત કરે છે. એવા ઊંચા વલોપાતના પ્રભાવે શ્રી ગૌતમસ્વામીજી ‘કેવળ’ પામ્યા.

મહાસતી શ્રી ચંદનબાળા પણ સ્વયં શ્રી મહાવીર પ્રભુના દર્શનનો અતિ વિરલ યોગ પામ્યા.

મા...મા... કહીને બોલાવે છતાં મા સાંભળે નહિ ત્યારે જેમ બાળક સ્વાભાવિકપણે રડવા માંડે છે, તે જ રીતે પરમાત્મભાવના ભાવ મિલનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની લગનીમાંથી વિલાપ શરૂ થાય છે તે વિલાપમાં સ્વાર્થનો અંશ પણ હોતો નથી, ઐહિક કામનાનો એક કણ પણ કદી ટકી શકતો નથી.

ઈન્દ્રની આજ્ઞા જે કામ નથી કરાવી શકતી તે કામ પણ આ વિલાપ વડે સહેજમાં પાર પડે છે. ચક્રવર્તીનું સૈન્ય જ્યાં નથી ફાવી શકતું ત્યાં પણ જાપનો વિલાપ સફળ થાય છે. પ્રયત્નપૂર્વકનો વિલાપ અને સાહજિક વિલાપ વચ્ચે રાત અને દિવસ જેટલું અંતર છે.

ભવની અસરને ધોવાની જે તાકાત શ્રી નવકાર વિલાપમાં છે તે દેવોના અમૃતમાં પણ નથી અને સ્વર્ગના કલ્પવૃક્ષમાં પણ નથી.

નવકારમંત્રનો પ્રભાવ : વિ.સં. ૨૦૦૭માં કેટલાક મુનિઓ ખાનદેશમાં વિચરતા હતા, ત્યારે તેઓને એક નવા બંધાતા મકાનમાં ઉતરવાનું

મળ્યું. ઉપરના રૂમમાં એક મુનિ પાણી ગાળતા હતા, મકાનમાં ઈલેકટ્રીકનું નવું ફીટીંગ થતું હતું. ત્યાં તેમનો હાથ બાજુમાં લટકતા એક ઈલેકટ્રીક તારને અચાનક અડી ગયો. મુનિ નવકાર મંત્રના અભ્યાસી તે જ્યાં તાર અડતાં શરીરમાં ઝણઝણાટી-ખેંચાણનો અનુભવ થયો કે તરત જ સહજ ભાવે હૃદયમાં સ્મરણ થઈ મુખમાંથી “નમો અરિહંતાણં” શબ્દ નીકળ્યા. એનો કેવોક અદ્ભુત પ્રભાવ કે તાર રહ્યો એક બાજુ ને મુનિ તરત બીજી બાજુ ઢળી પડયા, પછી સ્વસ્થ થઈ જુએ છે તો ગેબી ચમત્કાર લાગ્યો કે જાણે હમણાં મર્યો, ત્યાં આ શું થયું ? બસ, નવકાર મંત્રે મને બચાવ્યો. જીવનમાં નમસ્કાર મંત્રનો સારો અભ્યાસ હોય તો આવા કોક અકસ્માત સમયે જ એકાએક એનું સ્મરણ થાય. એ અભ્યાસ માટે સૂતાં, જાગતાં, ઉઠતાં, ખાતાં કે પીતાં બહાર જતાં કે ઘરમાં પેસતાં, દરેક કામના પ્રારંભે “નવકારમંત્ર” ઝટ યાદ આવવો જોઈએ.

હું તમને મારો પોતાનો દાખલો આપું. થોડા વર્ષો પહેલાં મને હેવી ફાલ્સીફોરમ થઈ ગયેલ. ખોરાક કંઈ લેવાય નહિ, માથનો દુઃખાવો પણ અસહ્ય. શરીર સુકાતું જાય, મારી મોટી દીકરી નિલાસી અમને તેના ઘેર લઈ ગયેલ. તેના જેઠ ડૉ. જિતુભાઈ તથા ડૉ. કનકભાઈ તથા હાર્ટના સ્પે. ડૉ. હેમેન્દ્રકુમાર મોદી મારા ફેમીલી ડૉ. કમલભાઈ વ્યાસ તથા અમારા માનનીય વૈદ્ય કાકા તુલજાશંકરભાઈ મારી ખડેપગે સારવાર કરી રહેલા. તાવ મચક ન આપે, મહાન મહાન આચાર્યોના વાસકેપ મંગાવ્યા. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનો પણ વાસકેપ મંગાવ્યો. પણ તાવ કોઈને મચક આપે નહિ. પરંતુ આવી સ્થિતિમાં મેં નવકાર મંત્રનું સ્મરણ સતત ચાલુ રાખેલ, ધીરે ધીરે હું મારી જીવન શક્તિ ગુમાવી રહ્યો હતો. ડૉક્ટરોએ પણ લગભગ આશા છોડી દીધી. ઘરમાં બધુ સૂનમૂન થઈ ગયેલ, પણ આવી

परिस्थितिमां में नवकारनो जप यालु ज राभेल.
अने अेक दिवस हुं साव बेत्मान थई गयो. पश
मारा नवकार मंत्रनो जप सतत यालु હતो.

धरના બધાં રોકકળ કરવા લાગ્યાં. બધાંને
લાગ્યું કે હું ગયો. અને ખરેખર મારો આત્મા મારા
શરીરથી અલગ થઈ ગયો હોય તેવું મને લાગ્યું.
મારો આત્મા ઉર્ધ્વગામી ગતિ કરી રહ્યો હોય તેમ
લાગ્યું અને મિનિટોમાં હું શત્રુંજય તીર્થના
આદેશ્વર દાદા પાસે મેં મારી જાતને ઊભેલી જોઈ.
દાદાએ બસ એમની એક અમી દૃષ્ટિ મારા ઉપર
ફેંકી, મરક મરક હસ્યા અને બોલ્યા, વત્સ પાછો
ઉપર આવજે. કા.સુ. ૧૫ પહેલાં આ ગિરિરાજનાં
પગથિયાં ચડતો નહિ. શું એમનું એ વખતનું તેજ !
શું એમની આત્મા ! તેમના આ મીઠા મધ જેવા
શબ્દો મારા કર્ણ પર પડયા. હું ધન્ય ધન્ય થઈ
ગયો. હું એટલે કે મારા આત્માએ ફરી તુરત જ
મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. મને કોલાહલ
સંભળાયો. મેં આંખ ખોલી. મારી આજુબાજુ
મારી દીકરીઓ-જમાઈઓ-મારી ધર્મપત્ની,
સગાવ્હાલાં તથા ડૉક્ટરો વીંટળાઈ વળેલા.
બધાની આંખમાં મેં આંસુ જોયાં. હું નવાઈ પામ્યો.
અને કોણ જાણે મારામાં ક્યાંથી તાકાત આવી
ગઈ. હું પથારીમાંથી એકદમ બેઠો થઈ ગયો.
બધાંની આંખોમાં આંસુની ધારાઓ આવી રહી
હતી. મેં કહ્યું, તમે શા માટે રડો છો ? હવે મને
સારું થઈ જશે. ખુદ આદેશ્વર દાદાએ મને અહીં
પાછો મોકલ્યો છે. અને તે દિવસથી હું ધીરે ધીરે
મારી તંદુરસ્તી પાછી મેળવતો ગયો અને ૧
મહિનામાં હું સંપૂર્ણ સ્વસ્થ બની ગયો. આ છે
મારા હૃદયમાં ચાલતા એક તાલ સંગીતમય શ્રી
નમસ્કાર મહામંત્રનો જાદુ.

નવકાર ધ્યાનનો પ્રભાવ જ આવો છે. માટે
તેનો ખૂબ જ અભ્યાસ જોઈએ. જો એ અભ્યાસ
ન હોય તો ! તો અકસ્માત કે એવા કોઈ દુઃખદ

કાર્ય વખતે “ઓ બાપા” ! એવું જ યાદ આવવાનું
અને આમ આવતી આપત્તિમાં દુર્ધ્યાન થવાનું તે
થવાનું જ. માટે અંતકાળે ય હાય ને વોય, એનાથી
બચવા નવકાર જાપનો અભ્યાસ પાડો.

પારધીથી વીંધાયેલી અને મરવા પડેલી સમળી
મુનિઓએ સંભળાવેલ નમસ્કાર મંત્ર પરના ધ્યાનથી
'સુદર્શના' રાજકુમારી થઈ, જેણે ભરૂચમાં “સમડી”
વિહાર નામનું ભવ્ય દહેરાસર બંધાવ્યું.

રસ્તા ઉપર મરવા પડેલો બળદ શ્રાવકે
સુણાવેલ નવકાર મંત્ર પદના ધ્યાનથી એ જ નગરીમાં
રાજકુમાર થયો.

કમઠ તાપસના બળતા કાષ્ટમાંથી બહાર
કાઢેલ અર્ધ દગ્ધ સર્પને પાર્શ્વકુમાર તરફથી નમસ્કાર
મંત્ર મળ્યો. તો એના ધ્યાનથી એ મરીને નાગકુમાર
દેવોનો ઈન્દ્ર ધરણેન્દ્ર થયો.

સ્થૂલભદ્રના ભાઈ શ્રીયકમંત્રીને એક
દિવસના ઉપવાસમાં રાત્રે મૃત્યુ આવ્યું, પશ નમસ્કાર
મંત્રના ધ્યાનમાં મરીને એ દેવ થયો.

બિહાર પ્રદેશમાં એક મુસલમાનને કોઈ
ગુરુયોગે નમસ્કાર મંત્ર મળ્યો. ગુરુએ એનો ભાવ
સમજાવેલ. આ મંત્રનો જાપ કરવાથી રાગદ્વેષ-ક્રોધ-
લોભ વગેરે દૂષણો દૂર થાય છે અને પરભવે પશ
સદ્ગતિ મળે છે.

મિયાંભાઈને આ વાત બરાબર ગળે ઉતરી
ગઈ. અને તે આ મંત્રનું રોજ રટણ કર્યા કરે. બીજા
મિયાંભાઈનું તેનું આ રટણ જોઈને તેના ઉપર ગુસ્સે
થવા લાગ્યા.

એક મુસ્લિમથી આ સહન ન થયું. તેને
મિયાંભાઈને ધમકીઓ આપવા માંડી “છોડ દે છોડ
દે યહ કાફરો કા રટણ નહિતર સમજતા હૈ?” ધમકી
મળી પશ આણે તો રટણ ચાલું જ રાખ્યું.

પેલા મિયાંને પછી તો ચઢ્યો ગુસ્સો. “બસ
યહ સાલે કાફર હુએ ઉસે માર ડાલું” અને એક દિવસ

તે કરંડિયામાં એક સાપ લઈ સંધ્યા સમયે મિયાંના સુવાના ખાટલા નીચે કરંડિયો ઢીલા ઢાંકણે મૂકી ચાલ્યો ગયો. થોડીવાર પછી સાપ કરંડિયામાંથી નીકળી ખાટલા ઉપર ચઢી ગયો.

હવે રાત પડી ને જ્યાં નમસ્કાર મંત્ર રટતો રટતો મુસ્લિમ સુવા માટે તેના ખાટલા તરફ જાય છે ત્યારે તેને ખાટલા ઉપર સાપ જોયો અને તેને ગભરાયા વગર નમસ્કાર મંત્રનું મોટેથી ત્રણ વાર ઉચ્ચારણ કર્યું અને સાપ બીજી બાજુ ઉતરીને ચાલતો થયો. અને પોતે નમસ્કાર મંત્ર રટતો રટતો ખાટલા ઉપર ચઢીને નિરાંતે સૂઈ ગયો.

થોડીવાર પછી પેલો કરંડિયો મૂકનાર મુસલમાન દોડતો આની પાસે આવી રોવા લાગ્યો અને બોલ્યો, ઓ ભાઈ ! મુઝે માફ કરના, વહ સાપ મૈને રખા થા, મુઝે માફ કીજિએ, આ કહે, અરે ભાઈ ! યહ કેસે ? સાપ તો કહીં સે આયા હોગા.

મુસલમાને ખાટલા નીચેથી કરંડિયો કાઢી બતાવ્યો ને કહે ‘દેખ ભાઈ ! ઈસમેં મૈને સાપ રખા થા, અબ મુઝે માફ કીજીયે.

અચ્છા ભાઈ ! અચ્છા ભાઈ માફ હી હૈ, મેરે મન મેં કુછ નહિ હૈ જાઓ રાત પડ ગઈ હૈ ધર જા કે સો જાઓ’

ત્યારે આ કહે છે, ભાઈ ! દયા કીજિયે, મેરે લડકે કો સાપને કાટા હૈ, તેરે પાસ કુછ મંત્ર હૈ, ઈસસે તો તું યહાં બચ ગયા. અબ મેરે લડકે કા ઝેર ઉતાર દે, મૈં તેરી ગાય હું, દયા કર, ઝટ યલ, નહિતર લડકા મર જાયેગા.

મિયાં તરત જ કહે છે, “એસા હી હૈ ? યલ મેં આતા હું” પેલા મિયાના ઘરમાં જઈ જુએ છે, તો એનો છોકરો જમીન ઉપર બેહોશ થઈને પડ્યો હતો. એણે તરત જ પાણી મંગાવી, હાથમાં પાણી લઈ નમસ્કાર મંત્રની રટણા કરી, અને તે

પાણી છોકરા ઉપર છાંટ્યું. તરત જ ઝેર ઉતરી ગયું ને છોકરો બેઠો થઈ ગયો.

નમસ્કાર મંત્રના આ જીવનમાં જ બનતા પ્રભાવના તો આવા કેટલાય દૃષ્ટાન્ત મળે. શરત એક કે કોઈ પણ આશંકા-લાલસા વિના આત્મકલ્યાણના હેતુએ શ્રદ્ધાભર્યું મહામંત્રનું સ્મરણ જોઈએ.

નમસ્કાર મંત્રનું માત્ર અંતકાળે પણ સચોટ ધ્યાન લાગી જાય તો ય એ પરભવે સદ્ગતિ અને સુખસમૃદ્ધિ અપાવે છે.

નવકારમંત્રની મધ્યમ આરાધના ગુરુ ગમથી વિધિપૂર્વક કરવી જોઈએ. વીસ દિવસ આયંબિલ અથવા ખીરના એકાસણાપૂર્વક રોજના ૫૦૦૦ નવકાર ગણી પ્રભુને સફેદ ફૂલ ચઢાવતા જઈ જાપ કરવો જોઈએ.

નવ-દિવસ ખીરના એકાસણા કરી શ્રી નવકાર મંત્રના લઘુત્તમ વિધિપૂર્વક આરાધના કરવી જોઈએ.

સુતરના દોરાથી ગૂંથીને બનાવેલી માળા ગણવી શ્રેષ્ઠ છે. માળાના મેરુને એક માળા સંપૂર્ણ ગણ્યા પછી સાક્ષાત્ સિદ્ધશિલાનો સ્પર્શ કરતાં હોઈએ એ ભાવપૂર્વક આંખે લગાડવો. નવી માળા ગુરુ પાસે વાસક્ષેપ કરાવી શરૂ કરવી.

શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ, પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી ભવન્તુ લોકઃ ॥

સદ્ગુરુ ભગવંતના મુખારવિંદથી શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કર્યા પછી તેનો જાપ શરૂ કરતાં પહેલાં પ્રત્યેક જૈનબંધુએ ઉક્ત શ્લોક વારંવાર દોહરાવવો જોઈએ. જેમને શ્લોક બોલવું ન ફાવે તે આત્માએ પણ “જગતના સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાઓ ! કલ્યાણ થાઓ ! કલ્યાણ થાઓ ! એ રીતે બોલીને પોતાના હૃદયનો ભાવ સર્વત્ર ફેલાવવો જોઈએ. ઉપરનો શ્લોક શ્રી નવકાર જાપ માટે અદ્ભુત પૂર્વભૂમિકા તૈયાર કરે છે.

નવકાર મંત્રનો અચિંત્ય પ્રભાવ અને પ્રતાપ

- ચીમનલાલ કલાધર

જૈનધર્મમાં નવકાર મંત્રનો ભારે મહિમા છે. પ્રત્યેક જૈન નવકાર મંત્રનું પ્રતિદિન સ્મરણ કરે છે, તેનો જાપ કરે છે અને પ્રસંગે પ્રસંગે આ મહામંત્રનું અનુષ્ઠાન કરીને પોતાના આત્માને પવિત્ર કરે છે.

નવકાર મંત્રમાં અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે. આ પાંચે પરમેષ્ઠિને વિશુદ્ધ ભાવથી નમસ્કાર કરતાં મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ત થાય છે. અને તેથી સર્વ પાપોનો નાશ થાય છે. વળી આ જગતમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ અનેક પ્રકારના મંગલ પ્રવર્તે છે. તેમાં આ પાંચ નમસ્કારરૂપી મંગલ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. એટલે પ્રથમ સ્મરણ તેનું થવું જોઈએ. આ જ કારણે કોઈ પણ માંગલિક કાર્ય કરતી વખતે પ્રથમ નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. અને તેના ફળ સ્વરૂપે તમામ કાર્યો નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય છે.

નવકાર મંત્રના એક એક અક્ષરમાં અચિંત્ય પ્રભાવ અને પ્રતાપ રહેલો છે. શ્રી કુશલલાભ વાયક નવકાર મંત્રના છંદમાં એનો મહિમા વર્ણવે છે.

‘અડસઠ અક્ષર અધિક ફલ, નવ પદ નવે નિધાન,
વીતરાગ સ્વયં મુખ વદે, પંચ પરમેષ્ઠિ પ્રધાન;
એક જ અક્ષર એક જ ચિત્ત, સમર્થા સંપત્તિ થાય,
સંચિત સાગર સાતના, પાતિક દૂર પલાય.’

નવકાર મંત્રના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય દર્શાવતાં કહેવાયું છે કે એના નવપદ નવનિધિ આપે છે. અડસઠ અક્ષર અડસઠ તીર્થની યાત્રાનું ફળ આપે

છે. અને એની આઠ સંપદા આઠ સિદ્ધિ અપાવે છે. નવકાર મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ મનાયો છે. તે મંત્ર સ્વરૂપ હોવાને કારણે તેના પ્રત્યેક અક્ષરનું મહત્વ સ્વીકારાયું છે. નવકાર મંત્રનો એક એક અક્ષર ઘણા બધા અર્થો અને ભાવોથી સભર છે. અક્ષર ઉપરાંત તેના પ્રત્યેક શબ્દમાં પણ ઘણા અર્થો અને ભાવો રહેલ છે. એટલે જ નવકાર મંત્રના શબ્દોના અર્થનું વિવરણ કરતા જઈએ અને તે વિવરણનું પણ વિવરણ એમ ઉત્તરોત્તર કરતાં જઈએ તો ચૌદ પૂર્વ જેટલું લખાણ થાય. એટલા માટે જ નવકાર મંત્રને ચૌદ પૂર્વના સાર તરીકે ઓળખવામાં અતિશયોક્તિ થયેલી નથી.

નવકાર મંત્રનું સતત રટણ, સ્મરણ કરવાથી આ ભવ અને પરભવમાં અચિંત્ય સુખ લાભ થાય છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આ મહામંત્રનો મહિમા બતાવતાં કહે છે કે હજારો પાપોને કરનારા તથા સેંકડો જંતુઓને હણનારા તીર્થચો પણ આ મંત્રની સારી રીતે આરાધના કરી દેવગતિને પામ્યા છે. ‘શ્રાદ્ધદિન કૃત્ય’માં જણાવ્યું છે કે જે મનુષ્ય એક લાખ નવકારને અખંડપણે ગણે તે તીર્થકર નામકર્મ બાંધે છે. અર્થાત્ નવકાર મંત્રનો આ અખંડ જાપ કરનાર સ્વયં જિનેશ્વર બને છે. પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ કહે છે કે શ્રુતધર્મના સારરૂપ નવકારમંત્રના નિષ્ઠાપૂર્વકના જાપથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતા સધાય છે, જે સાધકને ઉર્ધ્વગતિ તરફ પહોંચાડે છે.

નવકારમંત્રનું માહાત્મ્ય અપરંપાર છે. તીર્થકર દેવો અને ગણધર ભગવંતોના શ્રીમુખે ગવાયેલો, પૂર્વધરો અને શ્રુતધરોની વાણીથી પ્રસંશાયેલો,

આચાર્યો, વાચકો, પ્રવર્તકો અને સ્થવિરોના ઉપદેશથી પ્રચારાયેલો અને સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વડે બહુમાનપૂર્વક આરાધાયેલો આ નવકાર મંત્ર સૌના હૃદયકમલમાં પ્રસ્થાપિત થયેલો છે. નવકાર મંત્ર જ્યાં સુધી સ્મર્યો નથી ત્યાં સુધી ચિંતથી ચિંતવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું અને કાર્યથી આરંભેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી તેથી જ આ નવકાર મંત્ર સર્વ સિદ્ધિદાયક મંત્ર તરીકે લોકોના હૃદયમાં સ્થાન પામેલ છે.

નવકાર મંત્રના પ્રભાવે આરાધકને ભવાંતરે પણ ઉચ્ચ જાતિ, કુળ, આરોગ્ય અને સંપત્તિ મળે છે તેમ આપણા ધર્મગ્રંથો કહે છે. નવકાર મંત્રના પ્રભાવે નયસાર ગ્રામપતિ પ્રભુ મહાવીર થયા.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સેવકના મુખથી નવકાર મંત્ર:સાંભળી તેમાં લીન બનેલો બળતો સર્પ મરીને ભુવનપતિ નિકાયનો ધરણેન્દ્ર નામે ઈન્દ્ર થયો. નવકાર મંત્રના હિંસાજીવી અધમ આત્મા સમળી રાજકુમારી સુદર્શના નામે મહાશ્રાવિકા બની. જિનદાસ શેઠના નવકાર મંત્રના ધ્યાનમાં મગ્ન બનેલા બંને બળદો મરીને કંબલ અને શંબલ નામે દેવ થયા. નવકાર મંત્રના પ્રભાવે સ્ત્રી લંપટ શાળવી દેવલોકમાં દેવપદ પામ્યો.

નવકારમંત્ર એ આપણી આંતરિક સંપત્તિ છે અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી જ તેની આપણને પ્રાપ્તિ થઈ છે. નવકારમંત્રની આરાધના વડે સૌ કોઈ કર્મકાય કરી પરમપદને પામો એ જ શુભાભિલાષા.

આરાધકે ક્યા દોષોમાંથી બચવું ?

શ્રી નવકારનો આરાધક જીવને વિશિષ્ટ રીતે ઉચ્ચ કક્ષાએ લાવવા મથામણ કરે એટલે (૧) તૃષ્ણા (૨) મિથ્યાદૃષ્ટિકોણ (૩) પ્રમાદ (૪) કષાય (૫) મનની ચંચળતા (૬) વાણીની સ્વચ્છંદતા (૭) કાયાનો અસંયમ. આ મુખ્ય સાત દોષોથી જીવનને બચાવી વૈરાગ્ય, સાપેક્ષ વિચારો, અપ્રમાદ, વીતરાગભાવ અને મન-વચન-કાયાની ચંચળતાના ઘટાડા તરફ જીવન શક્તિઓના વળાંકથી જીવનને આરાધનામય બનાવવા મથે તે શ્રી નવકાર મહામંત્રનો સાચો આરાધક ગણાય.

આરાધનામાં પ્રબળ વિઘ્ન અહંકાર છે. સાધનાનો અહંભાવ પણ આરાધકને હેઠો પાડે છે. સંસ્કારો આપણને સાધના માર્ગથી

વિચલિત કરવા શાહુકારીનાં કપડાં પહેરી આવેલા ઠગ-બદમાશોની જેમ સાધનાના અહંકારરૂપે દુર્વાસનાના સંસ્કારો આપણને સાધનાના માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરવા મહેનત કરે છે. પણ સમજદાર વિવેકી પુણ્યાત્માએ સંયમભાવ કેળવી કર્તવ્યનિષ્ઠાના ધોરણે જાતને લઈ જઈ ઉપજતા અહંભાવને અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

વિચારોના અહંભાવ કરતાં સાધનાનો અહંભાવ વધુ નુકશાન કરે છે. વિચારોના અહંભાવમાં તત્ત્વનિષ્ઠા અને જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનોના ચિંતનબળે તેમાંથી છૂટવાનો અવસર મળે પણ સાધનાના અહંભાવમાં છૂટવાની બારી જડવી ઘણી મુશ્કેલ છે. માટે વિવેકી પુણ્યવાનોએ સાધનાના અહંભાવને ઉપજવા જ ન દેવો એ ખાસ જરૂરી મહત્વની વાત છે.

વિભાગ-૪ : મંત્રસ્વરૂપ

વિવિધ ધર્મ અને દેવ-દેવીના મંત્રો

- શ્રી ઘંટાકર્ણદેવનો મંત્ર : ॐ હ્રીં ઘંટાકર્ણ - મહાવીર નમોસ્તુ તે ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા ॥
- શ્રી મણિભદ્ર વીર મંત્ર : ॐ હ્રીં શ્રી ભગવતે શ્રી મણિભદ્રાય હ્રીં શ્રી કૃણ કણ કર્ણ કર્ કર્ સ્વાહા ॥
- જૈન : ॐ હ્રીં અર્હમ્
- હિંદુ : ॐ સોહમ્
- ઈસ્લામ : યા ઈલાહી ઈલ્લાહ અથવા યા અમીઝ યા લતીફ
- શીખ : ॐ હ્રીં સત્ શ્રી અકાલ
- બૌદ્ધ : ॐ મણિપદ્મે હુમ્ - બુદ્ધ શરણં ગચ્છામિ
- ખ્રિસ્તી : **My God, My all**
- ગુરુમંત્ર : અખંડ મંડલાકારં, વ્યાપ્તં યેન યરાચરમ્,
તત્પદં દર્શિતં યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥
- સરસ્વતી મંત્ર : સરસ્વતિ નમસ્થામિ, ચેતનાં હૃદિ સંસ્થિતામ્
કંઠસ્થાં પદ્મયોનિ ત્વાં, હ્રીં કારં સુપ્રિયાં સદા.
- લક્ષ્મી મંત્ર : ઐ હ્રીં શ્રીં કમલે કમલાલયે પ્રસીદ પ્રસીદ શ્રીં હ્રીં શ્રીં ॐ મહાલક્ષ્મયૈ
નમઃ
- ગાયત્રી મંત્ર : ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરિણ્યં ભર્ગો
દેવસ્ય ધીમહિ, ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્
- મહામંત્ર : હરિ ॐ તત્ સત્
- સૂર્યમંત્ર : ॐ હ્રીં ધૃષ્ટિઃ સૂર્ય આદિત્યઃ
- શ્રી રામ-મંત્ર : ॐ હ્રીં રામાય નમઃ
- શ્રી કૃષ્ણ-મંત્ર : ॐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય (૨) કર્ણી કૃષ્ણાય નમઃ
- શ્રી વિષ્ણુ-મંત્ર : ॐ નારાયણાય નમઃ
- શક્તિ-મંત્ર : હ્રીં શ્રીં કર્ણી સ્વાહા
- દુર્ગા-મંત્ર : ॐ હ્રીં હું દુર્ગાયૈ નમઃ
- દેવી-મંત્ર : ॐ હું દુર્ગાયૈ નમઃ
- શ્રી શિવ-મંત્ર : ॐ નમઃ શિવાય
- ચંડીનર્વાણ-મંત્ર : ઐ હ્રીં કર્ણી ચામુંડાયૈ વિચ્ચે
- મહાવિશ્વેશ્વરી મંત્ર : ॐ હ્રીં કૈંસઃ નિત્ય કિલન્તે મદદ્રવે સ્વાહા
- શ્રી મૃત્યુંજય-મંત્ર : ત્ર્યંબકૈં યજ્ઞમહે સુગન્ધિ પુષ્ટિવર્ધનમ્
ઉર્વારુકમિવ બંધનાત્ મૃત્યોર્મુક્તીય મામૃતાત્.

વિભાગ-૫ : નવકારમંત્રના સ્તોત્રો

સંકલન : અમીબહેન શાહ
બેંગલોર

ગુજરાતી સ્તોત્ર

શ્રી નવકારમંત્રનો છંદ

દુહા

- વાંછિત પૂરે વિવિધ પરે, શ્રી જિનશાસન સાર,
નિશ્ચે શ્રી નવકાર નિત્ય, જપતાં જયજયકાર. ૧
- અડસઠ અક્ષર અધિક ફલ, નવપદ નવે નિધાન,
વીતરાગ સ્વયં મુખ વદે, પંચપરમેષ્ઠિ પ્રધાન. ૨
- એક જ અક્ષર એક ચિત્ત, સમર્યા સંપત્તિ થાય,
સંચિત સાગર સાતનાં, પાતિકં દૂર પલાય. ૩
- સકલમંત્રશિર મુકુટમણિ, સદ્ગુરુ ભાષિત સાર,
સો ભવિયાં મન શુદ્ધશું, નિત્ય જપીયે નવકાર. ૪

છંદ

- નવકારથકી શ્રીપાલ નરેસર, પામ્યો રાજ્ય પ્રસિદ્ધ,
સ્મશાન વિષે શિવ નામ કુમારને, સોવન પુરસો સિદ્ધ;
નવ લાખ જપંતાં નરક નિવારે, પામે ભવનો પાર;
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયે નવકાર. ૧
- બાંધી વડશાખા શિકે બેસી, હેઠળ કુંડ હુતાશ,
તસ્કરને મંત્ર સમર્પ્યો શ્રાવકે, ઊડયો તે આકાશ;
વિધિ રીતે જપતાં વિષધરવિષ ટાળે, ઢાળે અમૃતધાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયે નવકાર. ૨
- બીજેરા કારણ રાય મહાબલ, વ્યંતર દુષ્ટ વિરોધ,
જેણે નવકારે હત્યા ટાલી, પામ્યો યક્ષ પ્રતિબોધ;
નવ લાખ જપંતાં થાયે જિનવર, ઈસ્યો છે અધિકાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયે નવકાર. ૩

પલ્લીપતિ શિષ્યો મુનિવર પાસે, મહામંત્ર મન શુદ્ધ,
પરભવ તે રાજસિંહ પૃથિવીપતિ, પામ્યો પરિગલ રિદ્ધ;
એ મંત્ર થકી અમરાપુર પોહોતો, ચારુદત્ત સુવિચાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૪

સંન્યાસી કાશી તપ સાધંતો, પંચાગ્નિ પરજાલે,
દીઠો શ્રી પાર્શ્વકુમારે, પન્નગ, અધબલતો તે ટાલે;
સંભળાવ્યો શ્રીનવકાર સ્વયંમુખ, ઈન્દ્રભુવન અવતાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૫

મન શુદ્ધે જપતાં મયણાસુંદરી પામી પ્રિયસંયોગ,
ઈણ ધ્યાન થકી કષ્ટ ટળ્યું ઉંબરનું રક્તપિત્તનો રોગ;
નિશ્ચે શુંજપતાં નવનિષિ થાયે, ધર્મતણો આધાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૬

ઘટમાંહિ કૃષ્ણ ભુજંગમ ઘાલ્યો, ધરણી કરવા ઘાત,
પરમેષ્ઠિપ્રભાવે હાર ફૂલનો, વસુધામાંહિ વિખ્યાત;
કમલાવતીયે પિંગલ કીધો, પાપતણો પરિહાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૭

ગયણાંગણ જાતિ રાખી ગ્રહીને, પાડી બાણપ્રહાર,
પદ પંચ સુણંતાં પાંડુપતિ ઘર, તે થઈ કુંતા નાર;
એ મંત્ર અમૂલક મહિમા મંદિર, ભવદુઃખ ભંજણહાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૮

કંબલ સંબલે કાદવ કાઢ્યાં, શકટ પાંચસેં માન,
દીધે નવકારેં ગયા દેવલોકે, વિલસે અમરવિમાન;
એ મંત્ર થકી સંપત્તિ વસુધા લહી, વિલસે જૈન વિહાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૯

આગે ચોવીસી હુઈ અનંતી, હોશે વાર અનંત,
નવકારતણી કોઈ આદિ ન જાણે, એમ ભાખે અરિહંત;
પૂરવ દિશિ ચારે આદિ પ્રપંચે, સમરે સંપત્તિ થાય,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૧૦

પરમેષ્ઠિસુરપદ તે પણ પામે, જે કૃત કર્મ કઠોર,
પુંડરીકગિરિ ઉપર પ્રત્યક્ષ પેખ્યો મણિધરને એક મોર;
સદ્ગુરુ સમ્મુખ વિધિએ સમરતાં, સફલ જન્મ સંસાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૧૧

શૂલિકારોપણ તસ્કર કીધો, લોહખરો પરસિદ્ધ
તિહાં શેઠે નવકાર સુણાવ્યો, પામ્યો અમરની રિદ્ધ;
શેઠ તપે ઘર વિદ્ન નિવાર્યાં, સુરે કરી મનોહાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૧૨

પંચ પરમેષ્ઠિ જ્ઞાન જ પંચહ, પંચ દાન ચારિત્ર,
પંચ સજ્જાય મહાવ્રત પંચહ, પંચ સમિતિ સમક્તિ;
પંચ પ્રમાદ વિષય તજો પંચહ, પાલો પંચચાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોખ્ખે ચિત્તે, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૧૩

કલશ (છપ્પય)

નિત્ય જપીયેં નવકાર, સાર સંપત્તિ સુખદાયક,
સિદ્ધમંત્ર એ શાશ્વતો, એમ જપે શ્રી જગનાયક.
શ્રી અરિહંત સુસિદ્ધ, શુદ્ધ આચાર્ય ભણીજે,
શ્રી ઉવજ્જાય સુસાધુ, પંચ પરમેષ્ઠિ ધૂણીજે.
નવકાર સાર સંસાર છે, કુશલલાભ વાયક કહે,
એક ચિત્તે આરાધતાં, વિવિધ ઋદ્ધિ વાંછિત લહે.

નવકારનો દોહરો

એક અક્ષર નવકારનો, શુદ્ધ ગણે જે સાર
તે બાંધે શુભદેવનું, આયુષ્ય અપરંપાર ૧
ઓગણીસ લાખ ત્રેસઠ હજાર, બસે બાસઠ પળ;
ત્યાંહાં સુધી તે ભોગવે, નવકારમંત્રનું ફળ ૨
અશુભ કર્મ કે હરણકુ, મંત્ર બડો નવકાર
વાણી દ્વાદશ અંગ મે, દેખ લીયો તત્ત્વસાર ૩

ઉપાધ્યાય યશોવિજયવિરચિત

પંચ-પરમેષ્ઠિ-ગીતા

(થોડાંક પદો)

ચાલિ.

નમસ્કાર અરિહંતને વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ;
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૧

ચાલિ.

નમસ્કાર તે સિદ્ધને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તે કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહિયે સુકૃત ઉલ્લાસ. ૨

આચારજ નમુક્કારે, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃત-પુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૩

ચાલિ.

નમસ્કાર ઉવજઝાયને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃત-પુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૪

ચાલિ.

નમસ્કાર અણગારને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃત-પુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ૫

દુહા

પંચ નવકાર એ સુપ્રકાશ, એહથી હોએ સવિ પાપ નાશ;
સર્વ મંગલતણું એહ મૂલ, સુજશ વિદ્યા વિવેકાનુકૂલ. ૬

નવકારમંત્રનો મહિમા

ચાલિ.

શ્રી નવકાર સમો જગિ, મંત્ર ન યંત્ર ન અન્ય
વિદ્યા નવિ ઔષધ નવિ, એહ જપે તે ધન્ય;
કષ્ટ ટલ્યાં બહુ એહને, જાપે તુરત કિદ્ધ,
એહના બીજાની વિદ્યા, નમિ-વિનમીને સિદ્ધ. ૭

દુહા

સિદ્ધ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય,
તિમજ નવકાર એ ભણે ભવ્ય;
સર્વ શ્રુતમાં વડો એ પ્રમાણ્યો,
મહાનિશીથે ભલિ પરિવખાણ્યો ૮

ગિરિમાંહિ જિમ સુરગિરિ, તરૂમાંહિ જિમ સુરસાલ,
સાર સુગંધમાં ચંદન, નંદન વનમાં વિશાલ;
મૃગમાં મૃગપતિ ખગપતિ, ખગમાં તારા ચંદ્ર,
ગંગ નદીમાં અનંગ સરૂપમાં દેવમાં ઈન્દ્ર. ૯

દુહા

જિમ સ્વયંભૂરમણ ઉદધિમાંહિ,
શ્રી રમણ જિમ સકલ સુભટમાંહિ;
જિમ અધિક નાગમાંહિ નાગરજ,
શબ્દમાં જલદ ગંભીર ગાજ ૧૦

ચાલિ.

રસમાંહિ જિમ ઈકખુરસ, ફૂલમાં જિમ અરવિંદ,
ઔષધમાંહિ સુધા વસુધા-ધવમાં રઘુનંદ;
સત્યવાદિમાં યુધિષ્ઠિર, ધીરમાં ધ્રુવ અવિકંપ,
મંગલમાંહિ જિમ ધર્મ, પરિચ્છદ સુખમાં સંપ. ૧૧

દુહા

ધર્મમાંહિ દયા ધર્મમોટો, બ્રહ્મવ્રતમાંહિ વજ્રજર-કછોટો;
દાનમાંહિ અભયદાન રૂડું, તપમાંહિ જે કહેવું ન કૂડું. ૧૨

ચાલિ.

રતનમાંહિ સારો હીરો, નીરોગી નરમાંહિ
શીતલમાંહિ ઉસીરો, ધીરો વ્રત-ધરમાંહિ;
તિમ સવિ મંત્રમાં સારો, ભાખ્યો શ્રી નવકાર,
કહ્યા ન જાયે રે એહના, જેહ છે બહુ ઉપકાર. ૧૩

દુહા

તજે એ સાર નવકારમંત્ર,
જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર;
કર્મ પ્રતિકૂલ બાઉલ સેવે,
તેહ સુરતરૂ ત્યજી આપ ટેવે. ૧૪

ચાલિ.

એહને બીજેરે વાસિત, હોયે ઉપાસિત મંત,
બીજા પણ ફલદાયક, નાયક છે એ તંત;
અમૃત ઉદધિ કુસારા, સારા હરત વિકાર,
વિષના તે ગુણ અમૃતનો, પવનનો નહીં રે લગાર. ૧૫

દુહા

જેહ નિર્બીજ તે મંત્ર જૂઠા,
ફલે નહીં સાંહમું હુઈ અપુઠા;
જેહ મહામંત્ર નવકાર સાધે,
તેહ દોય લોક અલવે આરાધે. ૧૬

ચાલિ.

રતનતણી જિમ પેટી, ભાર અલ્પ બહુ મૂલ,
ચૌદ પૂરવનું સાર છે, મંત્ર એ તેહને તુલ્લ;
સકલ સમય અભ્યંતર, એ પદ પંચ પ્રમાણ,
મહસુઅ-ખંધ તે જાણો, ચૂલા સહિત સુજાણ. ૧૭

દુહા

પંચ પરમેષ્ઠિગુણગણ પ્રતીતા,
જિન ચિદાનંદ મોજે ઉદીતા;
શ્રી યશોવિજય વાયક પ્રણીતા,
તેહ એ સાર પરમેષ્ઠિગીતા. ૧૮

શ્રી નવકારભાસ

શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત

(ઢાલ નણદલની એ દેશી)

પ્રથમપદવર્ણનભાસ

વારી જાઉં હું અરિહંતની, જેહના ગુણ છે બાર; મોહન ૦
પ્રાતિહારિજ આઠ છે, મૂલ અતિશય ચ્યાર મો ૦ ૧ વા ૦
વૃક્ષ અશોક ૧ સુરકુસુમની, વૃષ્ટિ ૨ દિવ્ય ધ્વનિ વાણ, ૩ મો ૦
ચામર ૪ સિંહાસન ૫ દુદ્ધત્તિ, ૬ ભામંડલ ૭ છત્ર વખાણ ૮
મો ૦ ૨ વા ૦

પૂજા અતિશય છે ભલો, ત્રિભુવન જનને માન્ય; ૧ મો ૦
વચનાતિશય યોજનમાંનિ, સમજે ભવિ અસમાન. ૨
મો ૦ ૩ વા ૦

જ્ઞાનાતિશય અનુત્તર સુરતણા, સંશય છેદનહાર; ૩ મો ૦
લોકાલોક પ્રકાશતા, કેવલજ્ઞાન ભંડાર. ૪ મો ૦ ૪ વા ૦
રાગાદિક અંતરરિપુ, તેહના કીધા અંત; મો ૦
જિહાં વિચરે જગદીસરું, તિહાં સાતે ઈતિ શમંત
મો ૦ ૫ વા ૦

એહ અપાયાગમનો, અતિશય અતિ અદ્ભુત; મો ૦
અહનિશિ સેવા વારતા, કોડીગમેં પુરુહૂત મો ૦ ૬ વા ૦
મારગ શ્રી અરિહંતનો, આદરીઈ ગુણગેહ; મો ૦
ચાર નિક્ષેપઈ વંદીઈ, જ્ઞાનવિમલ ગુણગેહ મો ૦ ૭ વા ૦

ઈતિ પ્રથમપદવર્ણનભાસ

દ્વિતીયપદવર્ણન

(ઢાળ-અલબેલાની દેશી)

નમો સિદ્ધાણં બીજેં પદે રે લાલ, જેહમાં ગુણ છે આઠરે; હું વારી લાલ ૦
શુક્લ ધ્યાન અનલેં કરી રે લાલ, બાળ્યાં કર્મકુકાઠ રે; હું વારી ૦ ૧ નમો ૦ આંકણી ૦
જ્ઞાનાવરણ કાયેં લહ્યો રે લાલ, કેવલજ્ઞાન અનંત રે; હું વારી ૦
દર્શનાવરણ કાયથી થયો રે લાલ, કેવલ દર્શન કંતરે. હું ૦ ૨ નમો ૦
અખયઅનંત સુખ સહજથીરે લાલ, વેદની કર્મનો નાશ રે; હું વારી ૦

મોહની ક્ષયે નિરમલું રે લાલ, ક્ષાયિક સમક્તિ વાસરે. હું ૦ ૩ નમો ૦
 અખયતિથિ ગુણ ઉપનો રે લાલ, આયુકર્મ અભાવિ રે; હું વારી ૦
 નામકર્મ ક્ષયે નીપનોરે લાલ, રૂપાદિક ગત ભાવ રે. હું ૦ ૪ નમો ૦
 અગુરુલઘુગુણ ઉપનોરે લાલ, ન રહ્યો કોઈ વિભાવરે; હું વારી ૦
 ગોત્રકર્મક્ષયે નીપનો રે લાલ, નિજપર્યાય સ્વભાવ રે. હું ૦ ૫ નમો ૦
 અનંતવીર્ય આતમ શું રે લાલ, પ્રગટ્યો અંતરાય નાસરે;-હું વારી ૦
 આઠકર્મ નાશે થયો રે લાલ, અનંત અખય સુખવાસરે. હું ૦ ૬ નમો ૦
 ભેદ પન્નર ઉપચારથી રે લાલ, અનંત પરંપર ભેદ રે; હું વારી ૦
 નિશ્ચયથી વીતરાગનારે લાલ, ત્રિકરણ કર્મ ઉચ્છેદ રે હું ૦ ૭ નમો ૦
 જ્ઞાનવિમલની જ્યોતિમાં રે લાલ, ભાસિત લોકાલોક રે. હું વારી ૦
 તેહના ધ્યાનથી હુઆ રે લાલ, સુખીયા સઘળા લોક રે; હું ૦ ૮ નમો ૦

ઈતિ નવકારપદાધિકાર દ્વિતીયભાસ

અથ તૃતીયપદવર્ણનભાસ. ૩

(ઢાળ-પ્રથમ ગોવાલાતણે ભવઈજી, એ દેશી.)

આચારી આચાર્યનુંજી, ત્રીજે પદે ધરો ધ્યાન;
 શુદ્ધ ઉપદેશ પ્રરૂપતાજી, કલ્યા અરિહંત સમાન. સૂરી ૦ ૧
 નમતાં શિવસુખ ધાય, ભવ ભવ પાતિક જાય; સૂ ૦ આ ૦
 પંચાચાર પળાવતાજી, આપણપેં પાલંત;
 છત્રીસ છત્રીસી ગુણેજી, અંલકૃત તનુ વિલસંત, સૂરી ૦ ૨
 દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાજી, એકેક આઠ આચાર;
 બારહ તપ-આચારનાજી, ઈમ છત્રીસ ઉદાર. સૂરી ૦ ૩
 પરિરુવાદિક ચઉદ છંજી, વલી દસવિધ યતિધર્મ;
 બારહ ભાવન ભાવતાંજી, એ છત્રીસી મર્મ. સૂરી ૦ ૪
 પંચેંદ્રિય દમે વિષયથીજી, ધારે નવવિધ બ્રહ્મ;
 પંચ મહાવ્રત પોષતાંજી, પંચાચારે સમર્મ. સૂરી ૦ ૫
 ગુપતિ ત્રણિ સૂધી ધરેંજી, ટાલે ચ્યાર કષાય;
 એ છત્રીસી આદરેંજી, ધન દન તેહની માય. સૂરી ૦ ૬

અપ્રમત્તે અર્થ ભાખતાજી, ગણિ સંપદ જે આઠ;
 બગીસ ચઉ વિનયાદિકેજી, ઈમ છગ્રીસી પાઠ. સૂરી ૦ ૭
 ગણધર ઓપમ દીજીઈજી, યુગપ્રધાન કહિવાય;
 ભાવ ચારિત્રજ જેહવાજી, તિહાં જિન મારગ ઠવાય. સૂરી ૦ ૮
 જ્ઞાનવિમલ ગુણ રાજતાજી, ગાજે શાસનમાંહિ;
 તે વંદી નિરમલ કરોજી, બોધિબીજ ઉછાહિ. સૂરી ૦ ૯

ઈતિ નવકારપદાધિકારે તૃતીયાભાસ.૩

અથ ચતુથપદવર્ણનભાસ ૪

(પાંચ પાંડવ વાંદતાં-એ દેશી)

ચોથે પદે ઉવજઝાયનું, ગુણવંતનું ધરો ધ્યાનરે;
 જુવરાજા સમ તે કહ્યા, પદ્મિસૂરીને સૂરી સમાન રે (ત્રુટક ૦)
 જે સૂરિ સમાન વ્યાખ્યાન, કરિપણિ નવિ ધરે અભિમાનરે;
 વલી સૂત્રાર્થનો પાઠ દિઈ, ભવી જીવને સાવધાન રે. ૧
 અંગ ઈગ્યાર ચૌદ પૂર્વ જે, વલી ભણિ ભણાવે જે હરે;
 ગુણ પણવીસ અલંકર્યા, દષ્ટિવાદ અરથ ગેહરે (ત્રુટક ૦)
 બહુ નેહું અભ્યાસ સદા, મુનિ ધારતા ધર્મધ્યાનરે;
 કરે ગચ્છની ચિંત પ્રવર્તક દિઈ થિવિરને બહુમાનરે. ૨
 અથવા અંગ ઈગ્યાર જે વલી, તેહના બાર ઉપાંગરે;
 ચરણકરણની સિત્તરી, જે ધારે આપણઈ અંગરે (ત્રુટક ૦)
 વલી ધારે આપણે અંગે, પંચાંગી સમ તે સૂધી વાંણિ રે;
 નય ગમ ભંગ પ્રમાણ, વિચારને દાખતા જિનઆણરે. ૩
 સંઘ સકલ હિતકારિયા, રત્નાધિક મુનિ હિતકાર રે;
 પણ વ્યવહાર પ્રરૂપતા, દસ સામાચારી આચારરે (ત્રુટક ૦)
 કહે દસ સામાચારી આચાર, વિચારને વારતા ગુણગેહ રે;
 શ્રી જિનશાસન ધર્મધુરા, નિરવાહતા શુચિ દેહરે. ૪

પંચવીસ પંચવીસી ગુણતણી, જે ભાખી પ્રવચનમાંહિ રે;
મુક્તાફલ માલા પરિ, દીપે જસ અંગિ ઉછાહિરે, (ત્રુટક ૦)
જસદીપેં અતિ ઉછાહિ, અથાહગુણે જ્ઞાનવિમલથી એકતાન રે;
એહવા વાયકનું ઉપમાન કહું, કિમ જેહથી શુભધ્યાનરે. ૫

ઈતિ શ્રી નવકારપદાધિકારે ચતુર્થઉપાધ્યાયભાસ.૪

અથ પંચમપદવર્ણનભાસ

(તે મુનિને ભામડે જઈઈ - એ દેશી)

તે મુનિને કરું વંદન ભાવઈ, જે ષટ્ વ્રત ષટ્ કાય રાખે રે ૧૨
ઈદ્રિય પણિ દમ્ને વિષયપણાથી ૧૭ વલી ખંતિ સુધારસ ચાખે રે. ૧૮ તે ૦ ૧
લોભતણા નિગ્રહને કરતા ૧૯, વલી પરિલે હણાદિક કિરિયા રે;
નિરાસંસ જતનાઈ બહુપદિ ૨૦, વલી કરણ શુદ્ધિ ગુણદરિયારે ૨૧ તે ૦ ૨
અહનિસ સંયમ યોગસ્થું યુગતા ૨૨, દુર્ઘ્નર પરિસહ સહતારે ૨૩;
મનવચકાય કુસલતા યોગઈ, વરતાવેં ગુણ અનુસરતા રે. ૨૬ તે ૦ ૩
છડિ નિજતનુ ધર્મ નઈ કાજે, ઉપસર્ગાદિક આવે રે;
સત્તાવીસ ગુણઈ કરી સોહેં, સૂત્રાચાર નઈ ભાવે રે ૨૭ તે ૦ ૪
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રતણાં જે, ત્રિકરણ યોગે આચાર રે;
અંગઈ ધરે નિઃસ્પૃહતા સુધી; એ સત્તાવીસ ગુણ સાર રે તે ૦ ૫
અરિહંત ભક્તિ સદા ઉપદેશૈ, વાયગસૂરિના સહાઈ રે;
મુનિ વિણ સર્વ ક્રિયા નવ સુજે, તીર્થ સકલ સુખદાઈ રે તે ૦ ૬
પદ પંચમ એણી પરિધ્યાવંતા, પંચમગતિને સાધો રે;
સુખકર શાસનના એ દાયક, જ્ઞાનવિમલ ગુણ વાધો રે તે ૦ ૭

ઈતિ નવકાર નવપદાધિકારે પંચમસાધુપદ ગુણવર્ણનં સમાપ્ત

નવનીત છે ચૌદ પૂર્વનુ, મહામંત્ર નવકાર,
અંતરભાવે ભવિ ભજે, પામે સુખ શ્રીકાર.

卐

卐

દાદશાંગીના સારરૂપ, મહામંત્ર નવકાર,
તેની ભજના કોઈદિ, અફળ નહિ જનાર.

નવકારનો છંદ

- સુખ કારણ ભવિયણ સમરો નિત નવકાર
જિનશાસન આગમ ચૌદ પૂરવનો સાર ...૧
- એ મંત્રનો મહિમા, કહેતા ન લહુ પાર
સુરતરુ જિન ચિંતત, વાંછિત ફળ દાતાર ...૨
- સુર દાનવ માનવ સેવા કરે અજોડ
ભૂવિ મંડળ વિચરે તારે ભવિયણ કોડ ...૩
- સુરછંદે વિલસે અતિશય જશ અનંત
પદ પહેલે નમીયે અરિગંજન અરિહંત ...૪
- જે પંદરે ભેદે, સિદ્ધ થયા ભગવંત
પંચમી ગતિ પહોંચ્યા, અષ્ટ કરમ કરી અંત ...૫
- કળ, અકળ સરૂપી પંચાનંતક દેહ
જિનવર પાય પ્રણમુ, બીજે પદ વાળી એહ ...૬
- ગચ્છ ભાર ધુરંધર સુંદર શશિહર શોભ
કરે સારણ વારણ, ગુણ છત્રીસે થોભ ...૭
- શ્રુત જાણ શિરોમણિ, સાગર જિમ ગંભીર
પદ ત્રીજે નમીયે આચારજ ગુણ ધીર ...૮
- શ્રુત ધર આગમ - સૂત્ર ભણાવે સાર
તપ વિધિ સંયોગે ભાષે અર્થ વિચાર ...૯
- મુનિવર ગુણ જુતા, કહીયે તે ઉવજગાય
પદ ચોથે નમીએ, અહોર્નિશ તેહના પાય ...૧૦
- પંચાશ્રવ ટાળે, પાળે પંચાચાર
તપસી ગુણધારી, વારે વિષય વિકાર ...૧૧
- ત્રસ સ્થાવર પિયર, લોકમાંહી જે સાધ
ત્રિવિધે તે પ્રણમુ, પરમારથ જિણે લાધ અરિ ...૧૨
- કરિ હરિ સાયણી, ડાયણિ ભૂત વૈતાળ
સવિ પાપ પ્રણાસે વાધે મંગળ માળ ...૧૩

ઈમ સમયાં સંકટ દૂર ટળે તત્કાળ;
ઈમ જપે જિન પ્રભુ, સુરિ-શિષ્ય રસાળ ...૧૪

શ્રી નમસ્કારમંત્રનો છંદ

પંચપરમેષ્ટી નવકાર જપ જીવડા,
જાપ સમ અવર નહિ પુણ્ય કોઈ;
ધ્યાન નવકાર મન નિશ્ચલ રાખતાં,
મુક્તિનો માર્ગ જે સુલભ હોઈ. ૧

જાપ જે કોઈ કરે પાતક તે દહે,
સાગર સાત દુઃખ સોઈ જાય;
આખું જે પદ ગણે પચાસ સાગર હણે,
દુઃખ ને પાપ સહુ દૂર થાય,
દિવસ થોડામાંહિ મુક્તિ જાય. ૨

પાંચસે સાગર તણું દુઃખ તેનું ગયું,
શ્રી નવકાર મુખ પૂર્ણ ભાખ્યો;
અડસઠ અક્ષર પદ નવ ઉચ્ચરે,
મુક્તિ-તરુફલ-રસ તેણે ચાખ્યો,
જીવ ચિંહુ ગતિ તેણે ભમત રાખ્યો. ૩

નવકારવાલીએ જેહ નવપદ જપે,
તેહથી અધિક ફલ આનુપૂર્વી;
તપ છ માસ સંવત્સર કર્મ દહે,
તેટલું કર્મ ખપે કહત કવિ,
એહ જિનશાસને વાત કહેવી. ૪

ચોપાઈ

મુક્તિ તણો અર્થી હોય, નવકાર લય લગાવે સોય;
શુભધ્યાને મન રાખે સાર, શ્રાવક એહ તુજ આચાર.

દુહા

સાર વચન શ્રવણે સુણી, પહેરી અંબર સાર;
ઋષભ કહે નિત્ય સમરીયે, આદિમંત્ર નવકાર. ૫

શ્રી નવકાર ગીત (વચ્છભંડારીકૃત)

નવકાર તણાં ફલ સાંભલી, હૃદય કમલ ધરી ધ્યાન; અનંત ચઉવીસી આગે માનિઉં, પંચપરમેષ્ઠિ પ્રધાન.	૧
જીવસમરિ (૨) નવકાર, જિનશાસન કહિઉં સાર. જીવ૦ આંચલી૦ વનમાંહિ એક પુલિંદઉ પુલિંદી, મુનિ તસુ દિઉ નવકાર; અંતકાલિ બિહૂ મંત્ર વિશેષઈ રાયમંદિર અવતાર. જી૦	૨
પડીય ભૂમિ સમલી પેષ (ખ) વિ, મુનિ તસુ દિઈ નવકાર; સીધલરાય તણઈ ધરિ કુંચરી, ભરુચછિ કરિઉ વિહાર. જી૦	૩
નગર પોતનપુરિ જોઉ મિત્થાતણિ વહૂરનઈ દિહિ આલ; મહામંત્ર સમરઈ મનિભ્યંતરિ, સરપ ફીટી ફૂલમાલ. જી૦	૪
એ નવકાર તણઈ સુપાસઈ, પુરિસાસિદ્ધિ જિણિ પામી; કનકમઈ જિણ ભૂયણ કરાવિઉં, થાપ્યા ત્રિભુવનસામિ. જી૦	૫
ભણઈ વચ્છભંડારી નિસિદ્ધિન, મહામંત્ર સમરીજઈ; એ નવકાર તણઈ સુપસાઈ, કેવલિ લછિ લહંતિ. જી૦	૬

ઈતિ નવકારગીતં.

નોકારવાલી ગીત

બાર જપું અરિહંતના ભગવંતનારે ગુણ સૂરિ છત્રીસ, સિદ્ધ આઠ ગુણ જાણીઈ વરવાણીઈ રે ગુણ હું નિસદ્ધિસ. નો ૦	૧
નોકારવાલી વંદીઈ ચિર નંદીઈરે ઊઠી ગુણીઈ સવેર, સૂત્રતણા ગુણ ગૂંથીયા મણિયા મોહન મેર. નો ૦	૨
પંચવીસ ગુણ ઉવજઝાયના સત્તાવીસરે ગુણશ્રી અણગાર, એકસો આઠ ગુણૈકરી ઈમ ગુણ્યોરે ભવિયણ નવકાર. નો ૦	૩
મોક્ષ જાપ અંગુઠૈ વેરી રૂઠૈરે તર્જનાંગુલી હોય, બહુ સુખદાયક મધ્યમા અનામિકારે વસ્યારથ હોય. નો ૦	૪
આકર્ષણચટી આંગુલી વલી સુણ્યોરે ગુણવાની રીતિ, મેરુ ઉલંઘન મત કરો મમ કર્યો રે નખ અગ્રે પ્રીતિ. નો ૦	૫

નિશ્ચલ ચિત્તે જે ગુણૌ વલી સંખ્યાદિકથી એકંત, તેહને ફલ હોવૈ ઘણો ઈમ બોલૈ રે જિણવર સિદ્ધંત. નો ૦	૬
સંખ પ્રવાલા સ્ફટિક મણિ પતાજીવ રતાંજણી સાર, રુપ્ય સોવન રયણ તણી ચંદનાડગર નૈ ધનસાર. નો ૦	૭
સુંદર ફલ રુદ્રાખની જપમાલીકારે રેસમની અપાર, પંચવર્ણ સમસૂત્રની વલી વિશેષે સૂત્રતણી ઉદાર. નો ૦	૮
ગોયમ પૂછયાથી કહ્યો મહાવીરજી રે એ સયલ વિચાર; લબ્ધિ કહે ભવીયણ તુમે ઈમ ગુણયોરે નિત્ય શ્રી નવકાર નો ૦	૯

ઈતિ નોકારવાલી ગીત સમાપ્ત.

નવકારફલ સજ્ઞાય

(ગિરુઆરે ગુણ તુમ તણા એ રાગ)

સમરો ભવિઅણ ભાવસ્યું, મહામંત્ર નવકારો રે; સમરતા સુખ પામીઈ, ભવોભવ એ આધારો રે. સમરો.	૧
પૂરવ ચઉદતણું કહ્યું, સાર એ શ્રી જિનરાયો રે; એક મનાં આરાધતાં, પાતક દૂરિ પલાયો રે. સમરો.	૨
અડસઠ અક્ષર એહના, સંપદા આઠને સારો રે; આપઈ અનંતી સંપદા, ભવિજનનઈ હિતકારો રે. સમરો.	૩
ઉજજવલ ધ્યાન ધરી કરી, લાખ એક જપઈ જેહો રે; તીર્થકર પદ તે લહઈ, એહમાં નહીં સંદેહો રે. સમરો.	૪
સુખ સંતતિ અરથઈ કરી, પૂજી શ્રી જિનરાયો રે; ચઢતો એક લખ્ય (કખ) સમરતાં, મનવંછિત સુખ થાયો રે. સમરો.	૫
કમલબંધ કરી જે જપઈ, એકમનાં નવકારો રે; દિન પ્રતિ તે જીમતો, ફલ લહઈ ચોથનું સારો રે. સમરો.	૬
નંદા (દા) વર્ત કરઈ કરી, શંખાવર્ત કરેઈ રે; ધ્યાન ધરઈ નવકારનું વંછિત સુખ લહેઈ રે. સમરો.	૭
બંધન કષ્ટઈ જે જપઈ, વિપરીતઈ એક લાખો રે; સંકટ કષ્ટ તેહનું ટલઈ, એહવી જિનવર ભાખો રે. સમરો.	૮

અનુપૂરવી કે પાટલી, અહનિશિ જેહ ગણંતો રે; વરસા વરસી તપતણું, ફલ સહી તેહ લહંતો રે. સમરો.	૯
વયરી રૂઢે તરજની, અંગુઠઈ મોખ્ય જાપો રે; વશી કરવા ટચી અંગુલી, અનામિકા યશ વ્યાપ્યો રે. સમરો.	૧૦
શિવકુમાર સંકટમાંહિ, ચિત્ત ધર્યાં નવકારો રે; સોનાનો પુરિસો થયો, ત્રિદંડીઓ તેણી વારો રે. સમરો.	૧૧
સમલી વ્યાધઈ અપહણી, મુનિ દીધો નવકારો રે; તતખિણ રાજસુતા થઈ, પામી સદ્ગતિ સારો રે. સમરો.	૧૨
ચોર થયો વલી દેવતા, નવપદ મહિમા તેહો રે; ભીલ-ભીલડી સુર થયાં, પાપી હૂંતા જેહો રે. સમરો.	૧૩
ધ્યાન ધરંતી અહનિશિ, શ્રીમતી અતિ સુંકુમાલા રે; સંકટ તસ દૂરિં થયું, ભુઅંગ થઈ ફૂલમાલા રે. સમરો.	૧૪
મન વચ કાયા વશિ કરી, નવપદનું કરે ધ્યાનો રે; હરખવિજય કહઈ હરખસ્યું, તસ ઘર નવય નિધાનો રે. સમરો.	૧૫

ઈતિ શ્રી નવકારફલ સજ્ઞાય

શ્રી નવકારમંત્રની સજ્ઞાય

સમર જીવ એક નવકાર નિજ હેજશું, અવર કાંઈ આળ-પંપાળ દાખે; વર્ણ અડસઠ નવકારનાં નવપદ, સંપદા આઠ અરિહંત ભાખે સમર ૦	૧
આદિ અક્ષર નવકારના સ્મરણથી, સાત સાગર ટળી જાય દૂરાં; એક પદ ઉચ્ચરે દુરિત દુઃખડાં હરે, સાગર આયુ પંચાસ પૂરાં. સમર ૦	૨
સર્વ પદ ઉચરતા પાંચસે સાગર, સહસ ચોપન નવકારવાલી; સ્નેહે મન સંવરી હર્ષભર હેજ ધરી, લાખ નવ જાપથી કુગતિ ટાલી. સમર ૦	૩
લાખ એક જાપ જન પુન્યે પૂરા જપે, પદવી પામે અરિહંતકેરી; અશોક વૃક્ષ તલે બાર પર્ષદ મલે, ગડગડે દુંદુભિ નાદ ભેરી. સમર ૦	૪
અષ્ટ વલી અષ્ટ સય અષ્ટ સહસાવલી, અષ્ટ લાખા જપે અષ્ટ કોડી; કીર્તિવિમલ કહે મુક્તિ લીલા લહે, આપણાં કર્મ આઠે વિછોડી સમર ૦	૫

(૧)

શ્રી પરમેષ્ઠિમંત્ર નવકાર

સમરો મંત્ર ભલો નવકાર, એ છે ચૌદપૂરવનો સાર; એના મહિમાનો નહિ પાર, એનો અર્થ અનંત ઉદાર...	૧
સુખમાં સમરો દુઃખમાં સમરો, સમરો દિવસ ને રાત; જીવતાં સમરો મરતાં સમરો, સમરો સૌ સંગાત... સમ ૦	૨
યોગી સમરે ભોગી સમરે, સમરે રાજા રંક; દેવો સમરે દાનવ સમરે, સમરે સૌ નિશંક... સમ ૦	૩
અડસઠ અક્ષર એના જાણો, અડસઠ તીરથ સાર; આઠ સંપદાથી પરમાણો, અડસિદ્ધિ દાતાર... સમ ૦	૪
નવ પદ એના નવનિધિ આપે, ભવભવનાં દુઃખ કાપે; વીર વચનથી હૃદયે વ્યાપે, પરમાતમ પદ આપે... સમ ૦	૫

(૨)

શ્રી નવકાર જપો મનરંગે, શ્રી જિનશાસન સાર; સર્વ મંગલમાં પહેલું મંગલ, જપતાં જયજયકાર.	૧
પહેલે પદ ત્રિભુવનંજન પૂજિત, પ્રણમો શ્રી અરિહંત; અષ્ટકર્મ વરજિત બીજે પદ, ધ્યાવો સિદ્ધ અનંત.	૨
આચારજ ત્રીજે પદ સમરો, ગુણ છત્રીશ નિધાન; ચોથે પદ ઉવજઝાય જપીજે, સૂત્ર સિદ્ધાંત સુજાણ.	૩
સર્વ સાધુ પંચમ પદ પ્રણમો, પંચ મહાવ્રત ધાર; નવ પદ અષ્ટ ઈલાં છે સંપદ, અડસઠ વરણ સંભાર.	૪
સાત અક્ષર છે ગુરુ જેહના, એકસઠ લઘુ ઉચ્ચાર; સાત સાગરના પાતક વર્ષો, પદે પંચાસ વિચાર.	૫
સંપૂરણ પણસય સાગરના, પાતક જાયે દૂર; ઈહ ભવ સર્વકુશળ મનવાંછિત, પરભવ સુખ ભરપૂર.	૬
યોગી સોવન પુરિસો કીધો, શિવકુમાર ઈણે ધ્યાન; સર્પ મિટિ તિલાં ફૂલની માળા, શ્રીમતીને પરધાન	૭

જક્ષ ઉપદ્રવ કરતો વાર્યા, પરચો એ પરસિદ્ધ;
ચોર ચંડપિંગલ ને હુંડક, પામે સુરતણી રિદ્ધ. ૮
પંચ પરમેષ્ઠિ છે જગ ઉત્તમ, ચૌદપૂરવનો સાર;
ગુણ બોલે શ્રી પદ્મરાજગણિ, મહિમા જાસ અપાર. ૯

(૩)

(સમરો મંત્ર ભલો નવકાર... એ રાગ)
ગણજો મંત્ર ભલો નવકાર, એહની સિદ્ધિનો નહિ પાર;
એના સમર્યાથી સુખ થાય, એના ગણવાથી દુઃખ જાય-ગણ૦ ૧
સુખમાં ગણજો દુઃખમાં ગણજો, મરતાં પ્રેમથી સુણજો;
ત્રિકરણ યોગે હરઘડી ગણજો, અવિચળ સુખડાં વરજો-ગણ૦ ૨
દેવો ગણતા દાનવ ગણતા, ગણતા રંક ને રાય;
યોગી ભોગી ધ્યાને સમરી, મુક્તિપુરીમાં જાય-ગણ૦ ૩
મહિમાવંતો જુગ જયવંતો, મંગલને કરનાર;
શક્તિવંતો કર્મ ચૂરંતો, દેવગતિ દેનાર-ગણ૦ ૪
મંત્ર શિરોમણિ લયથી ગણતાં, કેઈ તર્યા નરનાર;
મરણાંતે તિર્યંચો સુણતાં, વર્યા દેવ અવતાર-ગણ૦ ૫
અડસઠ અક્ષર ધ્યાને સમરો, સંપદા અષ્ટ વિચાર;
નવપદ એના હૃદયે ધારો, અડસિદ્ધિ દેનાર-ગણ૦ ૬
સઘળા અક્ષર મહિમાવંતા, ગણજો નર ને નાર;
પંચ પરમેષ્ઠિ ભાવે નમતાં, ઉતારે ભવપાર-ગણ૦ ૭
નવકાર કેરો અર્થ અનંતો, શ્રી અરિહાએ ભાખ્યો;
ચૌદ પૂર્વના સાર રૂપે એને, સૂત્ર શિરોમણિ દાખ્યો-ગણ૦ ૮
ભણતાં ગુણતાં નિર્જરા થાવે, પાપ પડલ દૂર જાવે;
આતમ અરિહા સમીપે આવે, અક્ષય પદને પાવે-ગણ૦ ૯

રસનાએ રસથી જપો, મહામંત્ર નવકાર,
સેતુ છે ભવસાગરે, મહામંત્ર નવકાર.

ત્રણ સંધ્યાએ ગણજો, સદા મહામંત્ર નવકાર,
ૐ કાર મંત્ર સાથે ગણો મહામંત્ર નવકાર.

(૪)

૧ (રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ... એ રાગ)

મંગલમય સમરો નવકાર, એ છે ચૌદ પૂરવનો સાર; જેના મહિમાનો નહિ પાર, જલ જલધિથી તારણહાર...	૧
અરિહંત શાસનના શણગાર, સિદ્ધ અનંતા સુખ દેનાર; સૂરિ-પાઠક-મુનિ ગુરુ મનોહાર, એ પાંચે પરમેષ્ઠિ ઉદાર...	૨
નવપદ એ નવસેરો હાર, હૃદયે ધરતાં ઊતરે પાર; અડસઠ અક્ષર તીરથ સાર, સંપદ આઠ સિદ્ધિદાતાર...	૩
સતી શિરોમણિ શ્રીમતી નાર, મન શુદ્ધે ગણતી નવકાર; તેનું દુઃખ હરવા તત્કાળ, ફણિધર ફીટી થઈ ફૂલમાળ...	૪
મુનિએ દીધો વન મોજાર, ભીલ ભીલડીને નવકાર; ભાવે જપતાં પૂરણ આય, બે જણ રાજા રાણી થાય...	૫
સમળીને મરતાં નવકાર, દઈ મુનિએ કીધો ઉપકાર; રાજપુત્રી થઈ કર્યો ઉદાર, સુદર્શનાએ સમળી વિહાર...	૬
કમઠ કાષ્ઠમાં બળતો નાગ, દેખે પાર્શ્વકુંવર મહાભાગ; સેવક મુખ દીધો નવકાર, ઈન્દ્ર થયો તે નાગકુમાર...	૭
અમર કુંવર જપતાં નવકાર, મહાકષ્ટથી થયો ઉદાર; રાજા તેના પ્રણમે પાય, નમસ્કાર મહિમા ફેલાય...	૮
પાપપ્રણાશક શ્રીનવકાર, મહામંગલ છે શ્રીનવકાર; વિધ્નવિદારક શ્રીનવકાર, શિવસુખદાયક શ્રીનવકાર...	૯
ક્ષણ ક્ષણ સમરો શ્રીનવકાર, પળ પળ સમરો શ્રીનવકાર; ઘડી ઘડી સમરો શ્રીનવકાર, અહોનિશ સમરો શ્રીનવકાર...	૧૦
એ નવકારનું ગીત રસાલ, ગાતાં સુણતાં મંગલમાલ; લબ્ધિસૂરીશ્વર કેરો બાલ, પદ્મ નમે કરજોડી ભાલ...	૧૧

ઈષ્ટ ફળને આપતો, મહામંત્ર નવકાર,
અનિષ્ટ સૌ અળગાં કરી, શિવપદને દેનાર.

સર્વ મંત્ર શિરોમણિ, મહામંત્ર નવકાર,
સારભૂત એ મંત્રનો, જપતા જય જયકાર.

(૫)

શ્રી સિદ્ધચક્રમહિમા ગીત

(રઘુપતિ રાઘવ રાજા રામ... એ રાગ)

સિદ્ધચક્રનું ધરીએ ધ્યાન, જગમાં નહિ કોઈ એહ સમાન; નવપદ એ છે નવે નિધાન, સેવો હૃદય ધરી બહુમાન...	૧
મહા ઉપકારી શ્રી અરિહંત, શુદ્ધ સ્વરૂપી સિદ્ધ અનંત; આચારજ વાયક મુનિશજ, પરમેષ્ઠિ હો મુજ શિરતાજ...	૨
દર્શન જ્ઞાન ચરણ સુખકાર, મોક્ષમાર્ગ કલ્પો સૂત્ર મોજાર; તપ આદરજો બાર પ્રકાર, એ નવપદના ગુણ અપાર...	૩
દેવ-ગુરુને ધર્મનો વાસ, નવપદ પૂરે વાંછિત આશ; વંદન કરીએ મન ઉલ્લાસ, કઠિન કર્મનો થાએ નાશ...	૪
કર્મની સત્તા સામે બંડ, મોહરાયને દેવા દંડ; હરવા ચઉગતિ દુઃખ પ્રયંડ, નવપદનો છે અંક અખંડ...	૫
સેવ્યો મયણા ને શ્રીપાલ, કોઢનો રોગ ગયો તત્કાળ; નવપદ ધ્યાને દુઃખ વિસરાળ, પગ પગ ઋદ્ધિ સુખ વિશાળ...	૬
નવપદ આરાધો શુભ ભાવ, જેનો જગમાં પ્રગટ પ્રભાવ; માનવભવનો સાચો લ્હાવ, ફરી ફરી મળશે નહિ દાવ...	૭
નવ આયંબિલની ઓળી એક, એમ નવ કરજો રાખી ટેક; હૃદયશુદ્ધિ ને વિધિ અનુસાર, સેવી સફળ કરો અવતાર...	૮
સિદ્ધચક્ર મહિમાનું ગીત, આરાધક બનવાની રીત; લબ્ધિસૂરિશિશુ બે કરજોડ, પદ્મ કહે હો વંદન કોડ...	૯

(૬)

સિદ્ધમંત્ર નવકાર

સિદ્ધમંત્ર નવકાર શ્રેષ્ઠમંત્ર નવકાર મંગળમય નવકાર

મારે મન એક જ છે નવકાર

મારો તો જીવનનો આધાર.....શ્રેષ્ઠમંત્ર નવકાર સિદ્ધમંત્ર નવકાર

જય જયવંતો કર્મ ચુરંતો

શાંતિનો દાતાર (૨) એની રિદ્ધિનો નહી પાર,

એની સિદ્ધ અપરંપાર, મારે મન એક જ છે આધાર

મારો તો જીવનનો આધાર.....શ્રેષ્ઠમંત્ર નવકાર સિદ્ધમંત્ર નવકાર
 અડસઠ અક્ષર એના જાણો અડસઠ તીરથ સાર
 આઠ સંપદાથી પરમાણો અડસિદ્ધિ દાતાર
 મારે મન એક જ છે નવકાર
 મારો તો જીવનનો આધાર.....શ્રેષ્ઠમંત્ર નવકાર સિદ્ધમંત્ર નવકાર
 સકળ સંઘને હૈયે વસતો આરાધકનો પ્રાણ
 શાશ્વત યંત્ર શાશ્વત મંત્ર જિનશાસનનો સાર
 મારે મન એક જ છે નવકાર
 મારો તો જીવનનો આધાર.....શ્રેષ્ઠમંત્ર નવકાર સિદ્ધમંત્ર નવકાર

(૭)

મહામંત્ર છે મોટો જગમાં
 (રાગ : રામચંદ્ર ગયે સિયા સે)

મહામંત્ર છે મોટો જગમાં, એક જ શ્રી નવકાર
 ધૂન લગાવો સાથે મળી સૌ, એ છે તારણહાર રે.....
 હે મહામંત્ર છે મોટો જગમાં.....

નમો અરિહંતાણં કહેતા તરિયે સાગર પાર રે (૨)
 નમસ્કાર હો જો સિદ્ધોને કોટિ કોટિ વાર રે (૨)
 આચાર્ય ભગવંતોને હું (૨) વંદુ વારંવાર રે.....
 ધૂન લગાવો સાથી મળી સૌ..... એ છે.

ઉપાધ્યાય સ્વાધ્યાય દઈને કરે સદા ઉપકાર રે (૨)
 સાધુની સેવા કરવાને થાજો સૌ તૈયાર રે (૨)
 એ પાંચેની ભક્તિ કરીને (૨) સફળ કરો અવતાર રે
 ધૂન મચાવો સાથી મળી સૌ..... એ છે

નવકારમાં અનેક ગુણો, ગણતા ના'વે પાર રે (૨)
 એમાં પૂર્ણપણે સમાયો ચૌદ પૂરવનો સાર રે (૨)
 ધન્ય ધન્ય અવતાર જેનો (૨) સમરે શ્રી નવકાર રે
 ધૂન લગાવો સાથે મળી સૌ.... એ છે તારણહાર રે
 એ છે તારણહાર રે

ઝેરને શમાવનારું, અમૃતને ઉત્પન્ન કરનારું

(રાગ : વિષધરીને વિષધર સૂતો ચંડકોશિયો નામે)

- વિષ મટીને અમૃત બનતું, નવકાર મંત્રને ધ્યાને,
મહામૂલા શ્રી નવકારમંત્રને, જપતો માનવ જ્યારે ૧
- સમવસરણમાં અરિહંત શોભે, સિદ્ધશિલા પર સિદ્ધો,
જીવો પર કરુણા વર્ષાવી, શિવ મારગને લીધો
મહામૂલા... ૨
- રાજ્યોમાં જેમ રાજા શોભે, તેમ શાસનમાં આચાર્યો સોહે,
ભણે ભણાવે સર્વ સાધુને, પાઠક પદ મન મોહે
મહામૂલા... ૩
- પંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ, પાળે છકાય રક્ષાકારી
પંચમ પદે સાધુ ભગવંતો સવિજીવના ઉગારી
મહામૂલા... ૪
- જીવોને સંસાર વિકટ છે, ચાર કષાયો નાગ નિકટ છે
કરજોડીને નમો મંત્રને લોક બધા આનંદે
મહામૂલા... ૫
- માતા-પિતા બંધવ સુત ભગિની, કોઈ શકે ના તુજને બચાવી
અંત સમયે નવકારમંત્ર, લેશે તુજને ઉગારી
મહામૂલા... ૬
- નવલાખ મંત્ર જે ગણે જે ભાવે, તે તો કદી ના નરકે જાય
દિન દિન નિર્મલ કીર્તિ પાવે, ભદ્રજનો સુખ પાવે
મહામૂલા... ૭

અડસઠ અક્ષરથી થયો, મહામંત્ર નવકાર, વિકાર બાળે વિલાસ ટાળે, મહામંત્ર નવકાર,
આઠ સિદ્ધિને આપતો, વળી અક્ષય પદ દેનાર. સંયમ રોમે રોમે પ્રગટે, જીવનનો શણગાર.

ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ ક્રૂ

અનંત ગુણનો વૃંદ છે, મહામંત્ર નવકાર, મન વાણી કાયાને સાંધે, મહામંત્ર નવકાર,
ગુણ તેના ગણતા સદા, કોઈ ન પામે પાર. આરાધે અંતરમાં જિનને, જીતે આ સંસાર.

સર્વમંત્ર શિરામણિ

સર્વમંત્ર શિરોમણિ, મહામંત્ર નવકાર
સારભૂત એ મંત્રને, જપતા જય જયકાર...

ઉગે સૂરજ સુખનો, ન રહે દીન ને હીન,
જો ગણો નવકારને, તો સુખમાં જાએ દીન...

અવળા સહુના સવળા કરે, સવળા સફળ થાય,
જપતાં શ્રી નવકારને, દુઃખ સમૂળા જાય

દુઃખમાં દિલાસો આપીને, સુખમાં લે સંભાળ
મિત્ર ધર્મ છોડે નહીં, મહામંત્ર નવકાર...

આ લોક પરલોકમાં, આપે સુખ નવકાર
આ શિવ વરૂ અળગા કરી, શિવપદને દેનાર

દિવ્ય ઔષધિ જાણજો, મહામંત્ર નવકાર,
તન-મન ને આતમ તણા, મહારોગ હણનાર...

વિકાર બાળે, વિલાસ ટાળે, મહામંત્ર નવકાર
સંયમ રોમે રોમે પ્રગટે, જીવનનો શણગાર

કલ્પતરૂ ને ચિંતામણિ સમ, મહામંત્ર નવકાર
મંગળ આપે દુઃખડાં કાપે, ખોલે મુક્તિનાં દ્વાર...

તીન જોગ તીન કરણથી, વંદુ વારંવાર
ખરું શરણ એહનું, ખરો મંત્ર નવકાર

વિશ્વાસ રાખી નવકારનો જપજો શ્વાસોશ્વાસ
શાશ્વત સુખને આપશે, કરી કર્મનો નાશ...

સાધક શ્રદ્ધા રાખીને જપજો શ્રી નવકાર
કાર્ય તમારાં સિદ્ધ થશે અનુભવનો ઉદ્દગાર...

સર્વમંત્ર શિરોમણિ મહામંત્ર નવકાર...

અનુભવ મિત્ર સમ ગણો, મહામંત્ર નવકાર, બ્રહ્માસ્ત્ર સમાન જાણજો, મહામંત્ર નવકાર,
કૃપા થાય જો તેહની, તો બેડો થાયે પાર. વિકટ વેળાએ આપતો, સાધક સહાય અપાર.

નવકારમંત્રનો મોટો મહિમા

નવકારમંત્રનો મહિમા મોટો, સુણજો થઈ એક તાર રે
હૃદયે રાખી રટણ કરો તો સફળ બને અવતાર રે...

નમો અરિહંતાણં નમો નમો
નમો સિદ્ધાણં નમો નમો

શ્રધ્ધાને ભક્તિનો હૈયે, જલતો રાખી દીવડો
મોહમાયાને ત્યાગી દઈને, રંગે રંગો જીવડે
સંકટ સમયે સહાયક થઈને (૨) ઉતારે ભવપાર રે
હૃદયે રાખી રટણ કરો તો સફળ બને અવતાર રે

નમો અરિહંતાણં નમો નમો
નમો સિદ્ધાણં નમો નમો

અજર અમર પદ આપે એવો એક મંત્ર અનોખો,
ઘડજો સંયમને સંસ્કારે, માનવ મનખો મોંઘો,
ચૌદ પૂરવનાં સાર રૂપ એ (૨) ઉતારે ભવ પાર રે...
હૃદયે રાખી રટણ કરો તો સફળ બને અવતાર રે

નમો અરિહંતાણં નમો નમો
નમો સિદ્ધાણં નમો નમો

સર્વ શક્તિમાન જાણજો, મહામંત્ર નવકાર,
આત્મને જાગ્રત કરી, મિથ્યાત્વ હરનાર.

卐

જનની સમ છે પ્રેમવંત, મહામંત્ર નવકાર,
ભલુ કરે જગ લાલનું, અહિત નહિ કરનાર.

卐

નિકંદન કાઢે કષાયનું, મહામંત્ર નવકાર,
નિષ્કયાયી આત્મા કરી, દેખાડે શિવદ્વાર.

卐

મહા રસાયણ જાણજો, મહામંત્ર નવકાર,
અધિક અધિક ઘૂંટયા થકી, સુવર્ણસિદ્ધિ દેનાર.

અશ્રદ્ધાવંત પણ જો ભણે, મહામંત્ર નવકાર,
અંધશ્રદ્ધા તેની ટળે, પામે શ્રદ્ધા સાર.

卐

જન્મ જન્મની પૂંજીરૂપ, મહામંત્ર નવકાર,
તેને રાખો સાથમાં, અશિવ ન આવે દ્વાર.

卐

કલ્પતરુ સમ જાણજો, મહામંત્ર નવકાર,
દલનહાર દારિદ્ર્યનો આપે સુખ શ્રીકાર.

卐

સદા સ્મરે નવકારને, આણી મન ઉલ્લાસ,
વિમલ સરોવર સમાન છે, મહામંત્ર નવકાર.

નિત્ય મનન કરવા યોગ્ય દુહા

- નિત્ય પ્રભાતે ઉઠવું, રાખી મન ઉમંગ;
ધરવું ધ્યાન પરમેષ્ટિનું, કરવું નિર્મળ અંગ. ૧
- અગ્નિ કેરા બળ થકી, માખણનું ઘી થાય;
આંતરવૃત્તિ ધ્યાનથી, પરમાતમ પ્રકટાય. ૨
- અહંકારને છોડીને, ભજો અરિહંત સાર;
રાગદ્વેષના ત્યાગથી, પામો મોક્ષનું દ્વાર. ૩
- અરિહંત અરિહંત સમરતાં, લાધે મુક્તિ-ધામ;
જે નર અરિહંત સમરશે, તેહનાં સરશે કામ. ૪
- સૂતાં ઉઠતાં બેસતાં, જે સમરે અરિહંત;
સવિ દુઃખ ભાંગે તેહનાં, પામે સુખ અનંત. ૫
- ધન ધન શ્રી અરિહંતને, જિણે ઓળખાવ્યો લોક;
તે પ્રભુની પૂજા વિના, જન્મ ગુમાવ્યો ફોક. ૬
- કરો ભક્તિ અરિહંતની, કરો પરમારથ કામ;
કરો સુકૃત જગમાં સદા, રહો અવિચલ ધામ. ૭
- પરમેષ્ટિ ભગવંતના, અતિ ઘણા ઉપકાર;
શુદ્ધ ભાવે સમરે સદા, પામે ભવજલ પાર. ૮

શુભ કાર્યમાં આવતા, વિઘ્નોનો વારણહાર,
તે માટે સજ્જન જપો, મહામંત્ર નવકાર.

卐

નાશ કરી સૌ પાપનો, મહા મંગળ દેનાર,
શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી માનજો, એ મહામંત્ર નવકાર.

卐

આપત્તિના કાળમાં, આપત્તિનો હરનાર,
સંપત્તિ લાવે સામટી, મહામંત્ર નવકાર.

卐

ચાર ક્ષાય ટાળી કરી, તન મન શુદ્ધ કરનાર,
ઉપશમ રસનો કંદ છે, મહામંત્ર નવકાર.

રાગદ્વેષ છૂતીને જગવે, જ્ઞાન તણી ચિનગાર,
કર્મ ઢગ દારુને બાળે, મહામંત્ર નવકાર.

卐

ઐશ્વર્ય ધર્મને યશ વળી, શ્રી વૈરાગ્યને જ્ઞાન,
એ ષટ ભગ પ્રગટાવતો, મહામંત્ર નવકાર.

卐

મળે મન પારદ મહી, તો સુવર્ણ સિદ્ધિ દેનાર,
કર્મ ઉપદ્રવને હણે, મહામંત્ર નવકાર.

卐

સમાધિ મરણને લાવતો, મહામંત્ર નવકાર,
દિવ્ય ઔષધિ જાણજો, મહામંત્ર નવકાર.

संस्कृत सुभाषितो

वीतरागसमो देवः, शत्रुञ्जयसमो गिरिः । नमस्कारसमो मन्त्रो, न भूतो न भविष्यति	॥११॥
अपवित्रः पवित्रो वा, सुस्थितो दुःस्थितोऽथवा । ध्यायेत् पञ्चनमस्कारं, सर्वपापैः प्रमुच्यते	॥१२॥
अनादिमूलमन्त्रोऽयं, सर्वव्याधिविनाशकः । मङ्गलेषु च सर्वेषु, प्रथमं मङ्गलं मतः	॥१३॥
स्वस्थाने पूर्णमुच्चारं, मार्गं चार्धं समाचरेत् । पादमाकस्मिकातङ्के, स्मृतिमात्रं मरणान्तिके	॥१४॥
मन्त्रपञ्चनमस्कारः, कल्पकारस्कराधिकः । अस्ति प्रत्यक्षराष्टागोत्कृष्टविद्यासहस्रकप्र	॥१५॥
चौरो मित्रमहिर्माला, वहिर्वारिर्जलं स्थलम् । कान्तारं नगरं सिंहः शृगालो यद् प्रभावत्ः	॥१६॥
अहो पञ्चनमस्कारः कोऽप्युदारोऽजगत्सु यः । सम्पदोऽष्टौ स्वयं धत्ते, यत्तेऽनन्तास्तु ताः सताम्	॥१७॥
मन्त्रं संसारसारं त्रिजगदनुपमं सर्वपापारिमन्त्रं । संसारोच्छेदमन्त्रं विषमविषहरं कर्मनिर्मूलमन्त्रम् ॥	॥१८॥
तन्त्रं सिद्धिप्रधानं, शिवसुखजननं केवलज्ञानमन्त्रं, मन्त्रं श्री जैनमन्त्रं जपजपजपितं जन्मनिर्वाणमन्त्रम्	॥१९॥
अर्हन्तो भगवन्त इन्द्रमहिताः सिद्धाश्च सिद्धिस्थिता, आचार्या जिनशासनोन्नतिकराः पूज्या उपाध्यायकाः ।	॥१९०॥
श्री सिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा रत्नत्रयाराधकाः, पञ्चैते परमैष्टिनः प्रतिदिनं कुर्वन्तु वो मङ्गलम्	॥१९१॥
अर्हन्तो ज्ञानभाजः सुरवरमहिताः सिद्धिसिद्धाश्च सिद्धाः, पञ्चाचारप्रवीणाः प्रवरगुणधराः पाठकाश्चागमानाम् ।	॥१९२॥
लोके लोकेशवंद्याः प्रवरयतिवराः साधुधर्माभिलीनाः, पञ्चाप्येते सदा नः विदधतु कुशलं विघनाशं विधाय	॥१९३॥

સર્વશિરોમણિ શ્રી નવકાર ચિત્ર પરિચય

શ્રી નવકાર મહામંત્રને શાસ્ત્રોમાં ઉપમાતીત વિશેષણોથી વર્ણવ્યો છે. શ્રી નવકારની અસીમ શક્તિઓના સામાન્ય પરિચય માટે અમુક વિશિષ્ટ ઉપમાઓ જણાવાય છે, પણ તે ખરેખર શ્રી નવકારના યથાર્થ સ્વરૂપને જણાવી શકતી નથી.

આ વાતને સ્પષ્ટ રીતે સમજવા માટે આ ચિત્ર છે.

આ ચિત્રમાં વચગાળામાં ખૂબ જ શ્યામ રંગની પૃષ્ઠભૂમિકા આપણા જીવનમાં ખૂબ જ ગાઢ રીતે ફેલાયેલ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિનો અંધકાર સૂચવે છે. તેમાં લાલ પૃષ્ઠભૂમિકાએ સફેદ સ્ફટિક જેવા અક્ષરોથી ચક્રચક્રતો શ્રી નવકાર સિદ્ધપદની શાશ્વત ભૂમિકાએ પહોંચવાની સુદૃઢ લક્ષ્યની જાગૃતિ સાથે શ્વેતવર્ણથી શ્રી અરિહંત પરમાત્માની આજ્ઞાની પ્રધાનતા શ્રી નવકારના આરાધકો માટે દર્શાવે છે.

આને ફરતા બહારના વર્તુલમાં નીચેથી ખીલેલી ફળસમૃદ્ધ વેલડીના દશ્યમાં નવ ચીજો શ્રી નવકારની અનુપમ શક્તિનો પરિચય આપનારી દર્શાવી છે.

૧. સૌથી ઉપરના મથાળે દશ કલ્પવૃક્ષો પાંચની બે લાઈનમાં દર્શાવ્યાં છે, તે એમ સૂચવે છે કે - યુગલીયા વગેરે પુણ્યશાલી જીવોની સંઘળી મનોકામના પૂર્ણ કરનારા આ કલ્પવૃક્ષો મનથી ચિંતવેલું જ માત્ર આપે છે, અને તે પણ પુણ્ય-સાપેક્ષ રહીને જ !!!

ગમે તેને ગમે તે ચીજ ગમે તેટલી આપવાની શક્તિ કલ્પવૃક્ષમાં નથી. જ્યારે નવકાર તો સર્વ જીવોને ધાર્યા કરતાં વધુ પુણ્ય ન હોય તો નવું ઉપજાવીને પણ આપીને છેવટે આત્માની અપૂટ ઋદ્ધિ પણ આપે છે. એટલે શ્રી નવકાર કલ્પવૃક્ષથી પણ ચઢિયાતો છે.

૨. ડાબે કામધેનુ છે.

૩. જમણે કુંભ છે.

આ બંને ચીજો સંસારી પૌદ્ગલિક પદાર્થો પુણ્યસાપેક્ષ રીતે ચિંતવ્યા પ્રમાણે દેવાધિષ્ઠિતપણાને લીધે આપે છે.

પણ શ્રી નવકાર તો આત્માના અનુપમ મહિમાશાલી વિશિષ્ટ સદ્ગુણોના ઐશ્વર્યને સાદિ-અનંત ભાગે આપે છે. તેથી શ્રી નવકાર કામધેનુ અને કામકુંભ કરતાં પણ ચઢિયાતો છે.

૪. ચિત્રમાં ડાબે અમૃતકુંભ અને

૫. જમણે ચિંતામણિરત્ન દર્શાવ્યું છે.

ખરેખર અમૃતમાં સંસારી રોગોને સમૂળ નાશ કરી અદ્ભુત આરોગ્ય આપવાની શક્તિ આયુ આદિ શુભકર્મ સાપેક્ષપણે છે.

પણ શ્રી નવકાર તો ભવોભવનાં વિવિધ દુઃખોના મૂળ કારણસમા કર્મરૂપ ભાવરોગને મૂળમાંથી નષ્ટ કરી અનંત અવ્યાબાધ પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

તેથી શ્રી નવકારના પ્રત્યેક વર્ણો અમૃતકુંભ કરતાં પણ વધુ મહત્વના છે.

તથા ચિંતામણિરત્ન માંગણી પ્રમાણે પુણ્યસાપેક્ષ રીતે જાગતના પૌદ્ગલિક વૈભવને કદાચ આપે, પણ શ્રી નવકાર તો ભક્તિ-શ્રદ્ધા અને શરણાગતિના સુમેળના પરિણામે ઈહભવ-પરભવની લૌકિક-લોકોત્તર સંપદા-સમૃદ્ધિ આપવા સાથે આત્માના અખંડ સામ્રાજ્યને અચૂક રીતે પ્રાપ્ત કરાવે છે.

તેથી શ્રી નવકાર ચિંતામણિરત્ન કરતાં પણ ચઢિયાતો છે.

આ રીતે શ્રી નવકાર મહામંત્રની અપૂર્વ મહિમા સૂચવનારી પાંચ ઉપમાઓ દર્શાવી.

હવે શ્રી નવકાર મહામંત્રના લોકોત્તર આધ્યાત્મિક પ્રભાવને સૂચવતી ચાર ઉપમાઓ દર્શાવાય છે.

જે આ ચિત્રમાં નીચેના ભાગે દેખાય છે.

૬. વજ્ર (ડાબે) અને ૭. ચક્રરત્ન (જમણે)

૮. દીવાદાંડી (ડાબે) તથા ૯. વહાણ (જમણે) દેખાય છે.

એટલે કે - શ્રી નવકાર મહામંત્ર એટલો બધો અદ્ભુત પુણ્યશાળી છે કે - (૬) વજ્ર જે રીતે મોટા મોટા પર્વતોના ભુક્કા કરી નાખે તેમ ઓગણોતેર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ તોડવાની અપૂર્વ શક્તિ જેના એકેક અક્ષરના દ્રવ્યથી પણ ઉચ્ચારમાં રહેલી છે. તેવો શ્રી નવકાર મહામંત્ર અતિ ગૂઢ તીવ્રતમ મિથ્યાત્વ આદિ રૂપ મોહના સંસ્કારોને ગુરુગમથી કરાયેલ જાપ-ધ્યાન-ચિંતનાદિ પ્રભાવે નષ્ટ કરી નાંખે છે.

વળી (૭) ચક્રવર્તીનું ચક્ર જે રીતે વિષમ દુશ્મનોને પણ ક્ષણભરમાં કબજે કરી દે છે, અને ચક્રવર્તીને છ ખંડની અપૂર્વ ઋદ્ધિ આપે છે, તે રીતે આ નવકાર પણ નિબિડતમ કર્મના સંસ્કારોનાં બંધનોને મૂળમાંથી છેદી આત્માને કર્મની ગુલામીમાંથી છોડાવી અખંડ આત્મૈશ્વર્યનો ભોક્તા બનાવે છે.

આ પ્રમાણે (૮) દીવાદાંડી જેમ ભરદરિયે પહાડ કે ભેખડો સાથે અથડાઈને ભુક્કો થઈ જવાના મહાન ભયમાંથી વહાણને દૂરથી ઉગારી લે છે તેમ કુવિચાર, તીવ્ર સંકલેશ આદિ વિષમ વિક્ષેપોમાંથી જીવનને હેમખેમ બચાવનાર શ્રી નવકાર મહામંત્ર છે.

તે રીતે (૯) શ્રી નવકાર અનાદિઅનંત આ સંસારસમુદ્રમાં આથડી રહેલા આપણા જીવાત્માને નિરાબાધ પ્રમાણે પાર ઉતારી મુક્તિરૂપ નગરમાં લઈ જનાર સર્વ સાધન સંપન્ન સફરી વહાણ જેવો છે.

આ રીતે શ્રી નવકાર મહામંત્ર જગતની અદ્ભુત ઉપમાઓથી પણ ખરેખર અવર્ણનીય બની રહે છે.

માત્ર આવી વિશિષ્ટ ઉપમાઓથી શ્રી નવકાર મહામંત્રની અદ્ભુત શક્તિઓ વિષે બહુ આછો ખ્યાલ આપી શકાય.

ટૂંકમાં શ્રી નવકાર મહામંત્ર સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અને સર્વશિરોમણિ છે. એ વાત આ ચિત્ર પરથી સમજી શકાય છે.

વિશેષમાં આ ચિત્રમાં સૌથી ઉપર મધ્યભાગે શ્રી નવકાર મહામંત્ર પ્રતીક (યોગશાસ્ત્ર પૃ. ૯, શ્લો. ૩૧ થી ૩૬)નું આલેખન છે. તેની ડાબે શ્રી અરિહંત પ્રભુની સુંદર સ્થાપના શ્રી નવકારના આરાધકોના હૈયામાં અર્હદાજ્ઞાનું પ્રાધાન્ય દર્શાવવા કરી છે.

જમણી બાજુ સિદ્ધ ભગવાનનું નિરંજન નિરાકારપણું દર્શાવવાપૂર્વકની સ્થાપના આરાધનાના છેવટના લક્ષ્ય તરીકે સિદ્ધિ પદની પ્રાપ્તિનું મહત્વ દર્શાવ્યું છે.

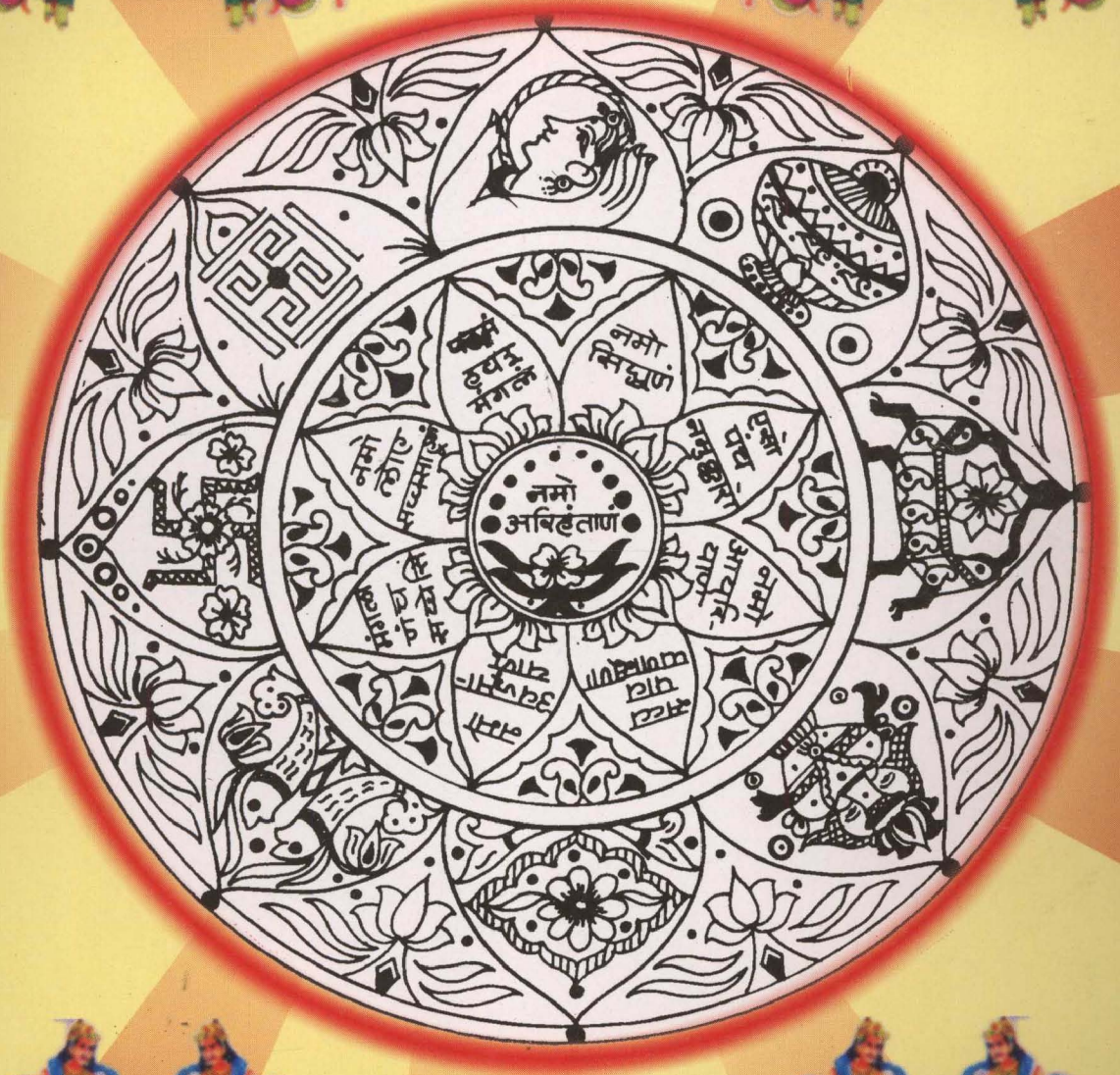
નીચે ડાબે અને જમણે બતાવ્યાં છે. જે બંને પંચ પરમેષ્ઠિઓને ગુણાનુરાગપૂર્વક નમસ્કાર કરવારૂપના લક્ષ્યાર્થવાળા શ્રી નવકાર મહામંત્રની માંત્રિક શક્તિઓના પ્રતિનિધિ સમા મહાન સર્વોત્કૃષ્ટ મંત્ર બીજો છે.

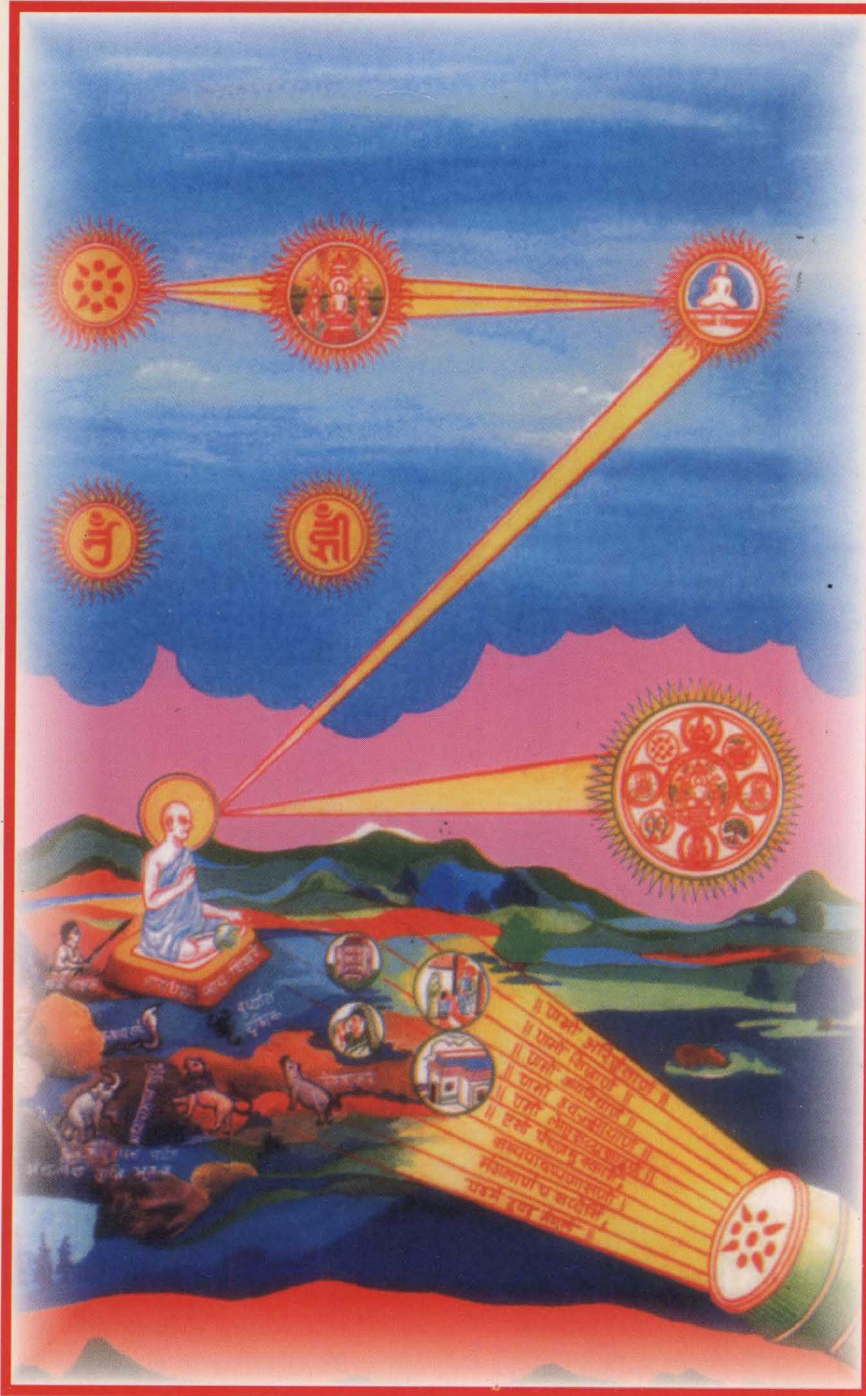
આ રીતે આ ચિત્ર ભાવિક પુણ્યાત્માઓના હૈયામાં શ્રી વીતરાગ શાસન નિર્દિષ્ટ ભાવશુદ્ધિની કેળવણી માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

વધુ માર્મિક રહસ્ય જ્ઞાની ગીતાર્થ ગુરુ પાસેથી સમજવા પ્રયત્ન કરવો.

● જોધ માટે ●

Printed by : "MERCURY" Ph. : (O) 5624029 (R) 7419282 Mobile : 31007016